EDWARD GIBBON

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN GERİLEYİŞ VE ÇÖKÜŞ TARİHİ

7. CİLT

Çeviren:
Asım Baltacıgil

indie
tarih

ROMA
İMPARATORLUĞU'NUN
GERİLEYİŞ VE ÇÖKÜŞ
TARİHİ

7. CİLT

(M.S. 697 – M.S. 1571)

indie

© İndie Kitap - 2020

Yazar: Edward Gibbon
Kitabın Adı: Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi
Orijinal Adı: *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*

Sertifika No: 35058
ISBN: 978-605-06959-9-1
Set ISBN: 978-605-81953-8-7
İndie Kitap: elli dört
Tarih: sekiz

Birinci Baskı: kasım iki bin yirmi

Editör: Halûk Kürşad Kopuzlu
Son Okuma: Okan Çil
Sayfa Düzeni : Burhan Üçkardeş
Kapak Tasarımı: Saim Aktan

Baskı-Cilt: Ana Basım Matbaa Mahmutbey Mah.
Devekaldırımı Cad. 2622 Sk. Güven İş Merkezi No: 6/13
Bağcılar/İstanbul

indie

Osmanağa Mh. Mürver Çiçeği Sk. No: 5/6
Kadıköy/İstanbul

www.indie.com.tr

Tel: +90 216 418 04 38
Mail: indie@liberplus.com.tr

Edward Gibbon

ROMA
İMPARATORLUĞU'NUN GERİLEYİŞ VE ÇÖKÜŞ TARİHİ

7. CİLT

Çeviren: Asım Baltacıgil

indie

İÇİNDEKİLER

LVIII. BÖLÜM (M.S. 1095-1369).....9
İlk Haçlı Seferlerinin Kökeni ve Haçlıların Sayısı
Latin Hükümdarlarının Karakteri
Constantinople'a İlerleyişleri
Yunan İmparator Alexius'un Politikaları
Nicæa'nın, Antioch'un ve Kudüs'ün Franklarca Fethi
Kutsal Kabir'in Kurtarılması
İlk Kudüs Kralı Godfrey
Fransız ya da Latin Krallığı'nın Kuruluşu

LIX. BÖLÜM (M.S. 1091-1571).....93
Grek İmparatorluğu'nun Yıkımdan Korunması
İkinci ve Üçüncü Haçlı Seferlerinde Haçlıların Sayısı, İlerleyişleri, Yaşadıkları
Aziz Bernard
Selahaddin'in Mısır ve Suriye'deki Saltanatı
Kudüs'ü Fethedişi
Denizden Yürütülen Haçlı Seferleri
İngiltere Kralı Richard
Papa III. Innocent ve Dördüncü ve Beşinci Haçlı Seferleri
İmparator II. Frederic
Fransa Kralı IX. Louis ve Son İki Haçlı Seferleri
Memluklerin Frankları ve Latinleri Kovması

LX. BÖLÜM (M.S. 697-1204).....153
Yunanların ve Latinlerin Bölünmesi
Constantinople Devleti
Bulgarların Başkaldırışı
Isaac Angelus'un, Kardeşi Alexius Tarafından Tahttan İndirilmesi
Dördüncü Haçlı Seferi
Fransızların ve Venediklilerin Isaac'in Oğluyla İttifak Kurmaları
Constantinople'a Denizden Seferleri
Latinler Tarafından Bu Kentin İki Kez Kuşatılması ve Kesin Fethi

LXI. BÖLÜM (M.S. 1020-1261).....217
İmparatorluğun Fransızlar ve Venedikliler Arasında Bölüşülmesi
Flanders ve Courtenay Hanedanlarının Beş Latin İmparatoru
Bulgarlara ve Yunanlara Karşı Savaşları
Latin İmparatorluğu'nun Zayıflığı ve Yoksulluğu
Yunanların Constantinople'u Kurtarmaları
Haçlı Seferlerinin Genel Sonuçları
Courtenay Ailesi Üzerine Ara Söz

LXII. BÖLÜM (M.S. 1204-1456).....273
Nicæa ve Constantinople'un Yunan İmparatorları
Michael Palæologus'un Tahta Çıkışı ve Saltanatı
Papa ve Latin Kilisesiyle Birleşmesi
Charles of Anjou'nun Gizli Tasarıları
Sicilya Ayaklanması
Asya'da ve Yunanistan'da Katalanlar Savaşı
Atina'nın Geçirdiği Evrimler ve Bugünkü Durumu

LXIII. BÖLÜM (M.S. 1282-1391).....317
İç Savaşlar ve Yunan İmparatorluğu'nun Yıkılışı
Yaşlı Andronicus'un, Genç Andronicus'un ve John Palæologus'un Saltanatları
John Cantacuzene'nin Naipliği, İsyanı, Saltanatı ve Tahttan Çekilişi
Pera'ya ve Galata'ya Ceneviz Kolonisinin Yerleşmesi
İmparatorluğa ve Constantinople Kentine Karşı Savaşları

LXIV. BÖLÜM (M.S. 1206-1425).....355
Cengiz Han'ın ve Moğolların Çin'den Polonya'ya dek Fetihleri
Yunanların ve Constantinople'un Karşılaştığı Tehlike
Bitinya'daki Osmanlı Türklerinin Kökeni
Osman'ın, Orhan'ın, I. Murad'ın ve I. Bayezid'in Saltanatları
Türklerin Asya'da ve Avrupa'daki hükümdarlıklarının Kuruluşu ve İlerlemesi
Constantinople'un ve Yunan İmparatorluğu'nun Durumu

LXV. BÖLÜM (M.S. 1370-1451).....407
Timur'un Semerkand Tahtına Çıkışı
İran, Gürcistan, Tataristan, Rusya, Hindistan, Suriye ve Anadolu'daki Fetihleri
Türkler İle Savaşı
Bayezid'in Yenilgisi ve Tutsaklığı
Timur'un Ölümü
Bayezid'in Oğulları Arasındaki İç Savaş
Türk Hükümdarlığının I. Mehmet Tarafından Yeniden Kuruluşu
Constantinople'un II. Murad Tarafından Kuşatılması

LVIII. BÖLÜM

İlk Haçlı Seferlerinin Kökeni ve Haçlıların Sayısı

Latin Hükümdarlarının Karakterleri

Constantinople'a İlerleyişleri

Yunan İmparator Alexius'un Politikaları

Nicæa'nın, Antioch'un ve Kudüs'ün Franklarca Fethi

Kutsal Kabir'in Kurtarılması

İlk Kudüs Kralı Godfrey

Fransız ya da Latin Krallığı'nın Kuruluşu

(M.S. 1095-1369)

İLK HAÇLI SEFERİ (1095-1099)

Türklerin Kudüs'ü ele geçirmelerinden yaklaşık yirmi yıl sonra, Fransa'nın Picardy[1] bölgesindeki Amiens şehrinde doğmuş Peter adlı bir keşiş, Kutsal Kabir'i ziyaret etti. Hristiyanların sıkıntılarına şahit olması ve bizzat yaşadıkları onda nefret uyandırdı ve duygularını fazlasıyla etkiledi. Gözyaşlarını patriğinkilerine katarak Doğu imparatorundan herhangi bir yardım umulup umulamayacağı konusunda ondan bilgi almaya çalıştı. Patrik, Constantine'in haleflerinin zayıflıklarını ve kötülüklerini ona anlattı: "Öyleyse," diye haykırdı keşiş, "Avrupa'nın savaşçı uluslarını bu konuda uyaracağım." Avrupa, keşişin çağrısına kulak verdi. Şaşıran patrik, kendisine bir güven mektubu verdi, bu mektupta Hristiyanların kötü durumlarını dile getirdi. Keşiş, Bari'ye ayak basar basmaz hemen Roma'daki pontiff'e koşup onun ayaklarına kapandı. Peter'in kısa boyu ve pejmürde görünüşü böyle bir davayı benimsetebilecek etkiyi taşımasa da canlı ve etkileyici bakışları vardı, ayrıca her zaman inandırıcı olan bir konuşma yeteneğine sahipti.[2] Soylu bir ailede dünyaya gelmişti

1. Fazlasıyla tuhaf olan *Picards* ya da *Picardie* adının kökeni 1200'den daha önce bir tarihe sahip değildir. Her şeyden önce bu bir akademisyenlerin arasında kullanılıyordu, Paris Üniversitesine Fransa'nın sınır bölgelerinden ya da Flander'dan gelen öğrencilerin kavgacı mizaçlarına takılan bir lakaptı (Valesii, *Notitia Galliarum*, s. 447; Longuerue, *Description de la France*, s. 54).

2. William of Tyre (L, I, b. 11, s. 637-638) keşişi şöyle anlatıyor: "Pusillus, persona contemptibilis, vivacis ingenii, et oculum habens perspicacem gra-

(artık modern zamanların modasına uygun bir tabir benimsemeliyiz) ve ilk haçlı kahramanlarından olan komşu Boulogne Kontluğu emri altında askerî hizmetini tamamlamıştı. Kısa süre sonra silahlardan ve dünya işlerinden tiksinti duymaya başladı. Denildiği gibi karısı asil bir ailedendi ama yaşlı ve çirkin idiyse, bir manastıra, sonra da ıssız bir yerde keşiş hücresine çekilmiş olmasının sebebini anlamak güç olmasa gerekti. Sert koşullar altındaki inzivası sırasında bedeni zayıf düşmüş, hayal gücüyse âdeta alev almıştı; neyi en çok istiyorsa ona inanıyordu, rüyaları ve esinlenmeleri ona gerçek gibi geliyordu. Kudüs'ten tam bir bağnaz olarak döndü, o zamanın halkının saygı duyduğu çılgınlıkları sayesinde Papa II. Urban onu bir kâhin (*prophet*) olarak karşıladı, şanlı niyetini takdir etti ve genel bir konsilde bu isteğini destekleyeceğine dair söz verdi ve Kutsal Toprakların kurtarılmasını her yere duyuracağını bildirdi. Pontiff'in onayını alan ateşli misyoner İtalya ve Fransa'yı hızlı ve başarılı biçimde geçti. Sıkı perhizini sürdürüyordu, duaları uzun ve etkiliydi, bir eliyle aldığı sadakaları öbür eliyle dağıtıyordu, başı kabak, ayakları çıplak, üzerinde pejmürde bir giysi bulunan Peter, gelen geçenlere taşıdığı ağır haçı gösteriyordu ve onu dinleyen kalabalıklar, bu Tanrı adamına hizmet ettiği için bindiği eşeğe bile saygı duyuyorlardı. Kiliselerde, yollarda, sokaklarda durmadan vaazlar veriyor, çevresinde insan kalabalıkları toplanıyor, saraylarda ve kulübelerde eşit bir güvenlik içerisinde vaazlarını sürdürüyordu. O aşamada, heyecanlı sesi yalnız halkı peşinden sürüklüyordu. Peter onları, dinî saiklerle silahlanmaya çağırıyordu. Filistin halkının ve hacıların çektiği acıları betimlediğinde şefkat duygusu bütün kalpleri yakıyordu, savaşçıları kardeşlerini savunmaya ve Kurtarıcılarına yardım etmeye davet ettiği zaman nefretten bü-

tumque, et sponte fluens ei non deerat eloquium." Bkz. Albert Aquensis, s. 186; Guibert, s. 482; Anna Comnena, (içinde) Alexid., L, X, s. 284 vb., Ducange'nin notları ile birlikte, s. 349.

tün yürekler yanıyordu. Konuşma ve belagat sanatındaki bilgisizliğini iç çekişler, gözyaşları ve heyecanlı davranışlarla gideren Peter, mantık eksikliğini ise İsa'ya ve annesine, kişisel olarak sohbet ettiği cennetin azizlerine ve meleklerine yüksek sesle ve sık sık çağrı yaparak perdeliyordu. Atina'nın en usta hatibi onun bu başarısı kıskanabilirdi, onu hayranlıkla dinleyen köylülerin tutkusu onun duygularını daha da coşturdu ve Hristiyan âlemi potiff'in toplayacağı konsili ve vereceği kararları sabırsızlıkla beklemeye başladı.

II. Urban Placentia Konsili'nde (Mart 1095)

VII. Gregory'nin asil ruhu Asya'ya karşı Avrupa'yı silahlandırma planını çoktan benimsemişti, mektupları, hevesinin ve tutkusunun ateşini betimlemektedir. Alplerin her iki yanından elli bin Katolik, Aziz Peter'in sancağı altındaki orduya katıldı;[3] Aziz Peter'in, orduların başında Muhammedî dinsizlere karşı ilerlemek niyetinde olduğu, *halefine* sonradan malum olmuştu. Ancak böyle bir kutsal girişimin utancı ya da şanı, kendisine kısmet olmamış, Gregory'nin en bağlı müritlerinden olan II. Urban'a düşmüştü.[4] Urban, Doğu'yu fethetmek üzere yola çıkmışken, onunla papalık unvanı ve onuru için çekişen Guibert of Ravenna, Roma'nın büyük bir kısmını ele geçirdi ve tahkim etti. Urban, selefleri ve kendisi tarafından aforoz edilmiş olan Fransa kralı başta olmak üzere, kiliseyle bağlarını koparmış olan hükümdarları da birliğe çağırarak Batı devletlerini birleştirme-

3. "Ultra quinquaginta millia, si me poasunt in expeditione pro duce et pontifice habere, armatâ manu volunt in inimicos Dei insurgere, et ad sepulchrum Domini ipso ducente pervenire," (Gregor., VII, epist. II, 31, [içinde] c. XII, s. 322, concil.).
4. II. Urban'ın özgün yaşam öyküsü için bkz. Pandulphus Pisanus ve Bernardus Guido, (içinde) Muratori, *Rer. Ital. Script.*, c. III, kısım I, s. 352, 353.

ye çalıştı. Fransa Kralı I. Philip, skandallarla dolu yaşamına ve özellikle evli olduğu halde yaptığı zinalardan dolayı uğradığı saldırılara ve eleştirilere sabırla dayanıyordu. Almanya Kralı IV. Henry, asa (*crosier*) ve yüzükle piskoposların seçimini onaylamak ayrıcalığı ve unvan verme hakkı konusundaki iddiasını sürdürüyordu. Ancak imparatordan yana olanlar Normanların ve Kontes Mathilda'nın askerlerince ezilmişti. Uzun süredir devam eden çekişme, oğlu Conrad'ın isyanı ve Constance ile Placentia konsillerinde, kendisinin ve kocasının onurunu hiçe sayıp[5] kocası tarafından nasıl fuhuş yollarına itildiğini bildiren karısının utancıyla[6] büsbütün kızıştı. Urban o kadar etkiliydi ki İtalya, Fransa, Burgundy, Swabia ve Bavyera'dan (Bavaria) gelen iki yüz piskoposun oluşturduğu Placentia[7] ve Constance konsillerinde kendi savına destek buldu. Rahip sınıfından dört bin ve bu sınıfın dışından otuz bin kişi bu önemli toplantıda hazır bulundular ve en büyük katedrale bu büyük kalabalık sığamayacağı için, yedi gün süren oturumlar, kent yakınlarındaki bir alanda yapıldı. Yunan İmparator Alexius Comnenus'un elçileri, Hristiyan adını taşıyan herkesin amansız düşmanı olan Türklerden dar bir

5. "Henricus odio eam cœpit habere: ideo incarceravit eam, et concessit ut plerique vim ei inferrent; imo filium hortans ut eam subagitaret," (Dodechin, *Continuat. Marian. Scot.*, apud Baron. *A.D. 1093*, No. 4). Constance konsilinde, Bertholdus tarafından bu hanım şu şekilde tasvir ediliyor: "Rerum inspector: quæ se tantas et tam inauditas fornicationum spurcitias, et a tantis passam fuisse conquesta est," vd. Sonraki Placentia'da ise şöyle: "Satis misericorditer suscepit, eo quod ipsam tantas spurcitias non tam commississe quam invitam pertulisse pro certo cognoverit Papa cum sanctâ synodo," Apud Baron., *A.D. 1093*, No. 4; *A.D. 1094*, No. 3. Bir papanın ve konsilin nadiren verdiği doğru kararlardan biri. Bu iğrençlikler, insan doğasının her ilkesine aykırıdır; yine de görünüşe göre bu zavallı kadın, hem kendisi hem de eşi için utanç verici olan birtakım olayları anlatmak ya da iddiaları onaylamak için papazlarca kandırılmıştır.

6. Praxes, Eupræcia, Eufrasia ve Adelais gibi farklı isimlerle anılmıştır; bir Rus prensinin kızı ve Brandenburg uçbeyinin (margrave) dul eşidir (Struv., *Corpus Hist. Germanicæ*, s. 340).

7. Placentia synod'unda yaşananlar ve kararlar için bkz. *Concil.*, c. XII, s. 821.

deniz sınırıyla ayrılmış Constantinople'un ve imparatorluklarının sıkıntılarını anlatmak için geldiler. Yalvarışlarının arasında Latin hükümdarlarına dalkavukluk etmekten de geri kalmadılar ve arada prensiplerine ve imanlarına hitap ederek bu barbarları Avrupa'nın kalbinde beklemek yerine Asya sınırlarına defetmeyi önerdiler. Doğu'daki kardeşlerinin sefaleti ve içinde bulundukları tehlikeler üzerine dile getirilen bu hikâyeler karşısında konsilde bulunan herkes gözyaşı döktü, en ateşlileri hemen yürüyüşe geçmeye (*march*) hazır olduklarını ilan ettiler ve Yunan temsilciler de hızlı ve güçlü bir yardım garantisiyle gönderdiler. Constantinople'un kurtarılması, daha büyük ve uzak tasarı olan Kudüs'ün kurtarılmasına dâhil edildi ancak ihtiyatlı Urban, nihai kararı, aynı yılın güz aylarında bir Fransız kentinde toplamayı önerdiği ikinci bir synod'a kadar erteledi. Verilen bu kısa mehil coşkuyu daha da artırıcı bir niteliğe büründürüyordu ve tüm umudu, isimlerinin seçkinliğiyle gurur duyan, ünlü Turpin[8] hikâyesinde Kudüs'ü ve Kutsal Toprakları fethettiği anlatılan kahramanları Charlemagne'a[9] benzemeye çalışacak hırslı bir asker-ulus[10] idi. Örtük bir şefkat veya gösteriş güdüsü, Clugny keşişliği yapmış,

8. John Tilpinus ya da Turpinus, 773 yılında Rheims başpiskoposu idi. 1000 yılından sonra Fransa ve İspanya sınırlarından bir keşiş, bu hikâyeyi başpapazın adına yazdı, o zamanlardaki bir zehaba göre bu yapıtta, kendini şarap ve savaş seven bir rahip olarak göstermekteydi. Bununla birlikte Papa II. Calixtus (1122) bu hikâyenin özgün değil, uydurma olduğunu anladı ve Rahip Suger bunu Aziz Denys'in büyük *Chronicles*'ında saygıyla alıntıladı (Fabric., *Bibliot. Latin. medii Ævi*, [ed.]. Mansi, c. IV, s. 161).

9. "Per viam quam jamdudum Carolus Magnus, mirificus rex Francorum aptari fecit usque C. P." (*Gesta Francorum*, s. 1; Robert. Monach., *Hist. Hieros.*, L, I, s. 33 vd.).

10. Kendisi de Fransız olan Guibert, haçlı seferlerinin öncüsü ve yürütücüsü olan Fransız ulusunun dindarlığını ve yiğitliğini övüyor: "Gens nobilis, prudens, bellicosa, dapsilis, et nitida ... Quos enim Britones, *Anglos*, Ligures, si bonis eos moribus videamus, non illico *Francos homines* appellemus?" (s. 478) Bununla birlikte Fransızların hareketliliğinin yabancılar (s. 488) arasında taşkınlık olarak algılanıp dedikodularının yapıldığını (s. 502) söylüyor.

Aziz Peter'in makamına yükselmiş ilk Fransız olan Urban'ın kararını etkilemiş olabilir. Böylece ailesinin ve ülkesinin adını duyurmuştu ancak gençliğimizdeki mütevazı ve çalışmalar içerisinde sürdüğümüz yaşamımızı gururla yâd etmekten daha zarif bir haz yoktur.

Clermont Konsili (Kasım 1095)

Her şeyden önce Roma pontiff'inin, Fransa kralını aforoz etmek üzere bu ülkenin merkezinde mahkeme kurması biraz şaşırtıcı olabilir ama on birinci yüzyıldaki[11] Fransa kralı hakkında doğru bir kanaat edindikten sonra bu şaşkınlık ortadan kalkacaktır. I. Philip, tahttaki kral soyunun kurucusu Hugh Capet'nin torunuydu. Capet, Charlemagne rejiminin gerileme sürecinde Paris ve Orleans'taki patrimonyal mirasına kral sanını da eklemişti. Bu küçük devletin geliri ve hükümranlık hakkı onundu fakat Fransa'nın geri kalan yerlerinde Hugh ve ilk halefleri altmış kadar, kanunların ve yasal meclislerin idaresini küçümseyen ve bunlara aldırış etmeyen bağımsız dük ve kontun, kalıtsal yetkiyi[12] haiz feodal efendisinden başka bir şey değillerdi. Auvergne kontunun topraklarında bulunan Clermont'da[13] papa, Philip'in kininden korunabilirdi ve orada topladığı konsil Pla-

11. Bkz. Kont de Boulainvilliers'nin *État de la France*, c. I, s. 180, 182 ve Abbé de Mably'nin *Observations sur l'Histoire de France* eserinin ikinci cildi.
12. Laire'in güneyindeki bölgelerde ilk *Capet*'lerin feodal egemenliğine neredeyse hiç izin verilmemişti. Fransa'nın sınırları *tam anlamıyla* her yandan Normandy, Bretagne, Aquitain, Burgundy, Lorraine ve Flanders'la belirlenmişti. Bkz. Hadrian Vales., *Notitia Galliarum.*
13. Aquitain düklerinin en küçük evlat kolundan gelme olan bu kontlar topraklarının en büyük bölümünün Philip Augustus tarafından alınması sonunda meydana çıktı. Clermont piskoposları yavaş yavaş şehirlerin hükümdarları haline geldiler. Mélanges, *tirés d'une grande Bibliothèque*, c. XXXVI, s. 288 vd.

centia'dakinden daha az kalabalık, daha az saygıdeğer değildi.[14] Roma kardinaller konseyi ve mahkemesinin yanı sıra on üç başpiskopos ile iki yüz yirmi beş piskopos da onu destekledi; piskopos tacını giymiş yüksek dereceli rahip (*mitred prelates*) sayısı dört yüz olarak hesaplanmıştır. Konsile, komşu bütün krallıklardan birçok güçlü ve cesur şövalye de geldi[15] ve çıkacak kararları sabırsızlıkla bekledi; gösterilen coşku ve ilgi o kadar büyüktü ki kente gelen binlerce yabancı yatacak yer bulamadığından kasım ayının ortalarında kırlarda kamp kurmak zorunda kaldılar. Sekiz gün süren oturumlarda törenlerin reforma tabi tutulması için birtakım kararlar (*canon*) kabul edildi, bireyler arasındaki çatışmalara karşı sert eleştirilerde bulunuldu, haftanın dört günü boyunca tüm düşmanlığın askıya alınması için Tanrı'nın Mütarekesi[16] (Truce of God) onaylandı, papazlar ve kadınlar kilisenin koruması altına alındı, bu önlem, askerlerden gelecek zararlar dolayısıyla üç yıl boyunca çiftçiler ve ticaretle uğraşanlar için de genişletildi. Ancak bir yasa, yaptırım ne kadar saygıdeğer olursa olsun, aniden zamanın gidişatını değiştiremez, dolayısıyla savaşın alevlerini Atlantik'ten Fırat'a (Euphrates) yaymak üzere bazı iç kavgaları yatıştırmaya çalıştığı için Urban'ın bu müşfik çabaları daha az övgüyü hak ediyor. Placentia synod'undan sonra bu büyük projeye dair söylentiler tüm uluslaıa yayılmıştı, toplantıdan dönen din adamları Kutsal Toprakların gelecekteki kurtarıcılarının kıymeti ve şanını her yerde dile getiren vaazlar verdiler.

14. Clermont konsilinin kararları için bkz. *Concil.*, c. XII, s. 829 vb.

15. "Confluxerunt ad concilium e multis regionibus viri, potentes et honorati, innumeri quamviscingulo laicalis militiæ superbi," (görgü tanığı Baldric, s. 86, 88; Robert. Mon., s. 31, 32; Will. Tyr., I, 14, 15, s. 639-641; Guibert, s. 478, 480; Fulcher. Caront., s. 382).

16. Tanrı'nın Mütarekesi (Treva veya Treuga Dei) ilk önce 1032'de Aquitain'de uyduruldu; antları geri dönme sayılarak kimi piskoposlarca kınandı, ayrıcalıklarına aykırı düştüğü iddiasıyla Normanlarca reddedildi. Bkz. Ducange, *Gloss. Latin.*, c. VI, 682, 685.

Clermont pazarında çıkarıldığı yüksekçe iskeleden hazırlıklı ve sabırsız bir kitleye hitap etti. Ele aldığı konular netti ve hararetli teşvikleri ile başarısı kaçınılmazdı. Âdeta tek bir sesmişçesine ve kendi lehçelerinde "Tanrı öyle istiyor!" diye haykıran binlerce kişi hatibin sözlerini bölüyordu.[17] "Gerçekten Tanrı öyle istiyor," diye tekrar etti papa. "İsa'yı savunanların adanmışlığını ve cesaretini artıran bu unutulmaz söz kuşkusuz Kutsal Ruh'un bir vahyidir ve onu sonsuzluğa kadar savaş çığlığınız olarak haykırın. Onun haçı kurtuluşunuzun simgesidir, bu kutsal ve kesin taahhüdünüzün nişanesi olarak, görünür bir yerinize, göğsünüze veya omzunuza kan kırmızı bir haç takın." Bu buyruğa seve seve uyuldu. Çok fazla sayıda din adamı ve sivil insanlar giysilerine haç taktılar[18] ve Urban'a, başlarına geçerek yürümeye başlanması için yalvardılar. Gregory'nin ihtiyatlı halefi, kilise birliğini sürdürmek ve papalık görevlerini aksatmamak için bu riskli onuru reddetti. Cinsiyeti, işinin özelliği, yaşı ya da sakatlığı sebebiyle savaşa katılmalarında sakınca bulunanların güçlü kardeşlerine sadaka ve dualarıyla katkıda bulunmalarını istedi. Papalık temsilcisi olarak Puy Piskoposu Adhemar'a yetki verdi, bu piskopos, hükümdar papanın elinden ilk haçı alan din adamıydı. Din adamı dışındaki en gayretli insan Thoulouse Kontu Raymond'du; onun temsilcileri konsilde hazır bulunmayışı sebebiyle mazur görülmesini istediler ve efendileri adına yükümlüğü kabul etti-

17. *Deus vult, Deus vult!* Latince bilen din adamlarının safça kabulleriydi (Robert. Mon., L, I, s. 32). Taşra veya Limousin lehçesine sahip halk ise bunu şu biçime sokmuştu: *Deus lo volt* veya *Diex el volt*! Bkz. *Chron. Casinense*, L, IV, b. 11, s. 497, (içinde) Muratori, *Script. Rerum Ital.*, c. IV ve Ducange, (*Diss.*, XI, s. 207, Joinville üzerine ve *Gloss Lat.*, c. II, s. 690) önsözünde Rovergue lehçesinin çok çetin bir örneğini veriyor (1100); bu da Clermont Konsili'nin toplandığı zaman ve yerdeki lehçeye çok yakın niteliktedir (s. 15, 16).

18. Altın ya da ipekle işlenmiş olarak genellikle omuzlarına ya da giysilerinin üzerine dikilmiş kumaş olarak takıyorlardı. Birinci Haçlı Seferi'nde bütün haçlar kırmızıydı, üçüncüsünde yalnız Fransızlar bu rengi kullanmışlardı, Fleming'ler yeşil, İngilizler ise beyazı tercih etmişlerdir.

ler. Din davasına katılanlar, günah çıkarıp aklandılar, büyük bir coşkuyla dostlarını ve yurttaşlarını, kendilerini izlemeye çağırdılar. Kutsal Topraklara doğru yola çıkma tarihi olarak da Meryem Ana'nın göklere kaldırılma festivali (*Assumption*), yani ertesi yılın 15 Ağustos günü saptandı.[19]

Haçlı Seferlerinin Niteliği

İnsanlar için şiddete başvurmak öyle olağan şeydir ki, bunun doğal olarak kendilerine tanınmış bir yol olduğunu düşünebilmektedirler ve en basit bir bahane, çok şüpheli bir hak, iki ulusu karşı karşıya getirmek için yeterli bir güdü olarak görülür. Ne var ki *kutsal bir savaşın* adı ve doğası çok daha titiz bir incelemeyi gerektirir. Barış Prensi'nin (*Prince of Peace*) tebaasının zorunlu bir sebep, geçerli bir hak ve vazgeçilmez bir gereklilik olmadan savaş için kılıçlarını isteyerek çekeceklerine inanmak güçtür. Bir eylemin politikası, geç de olsa ders alınan deneyimlerle belirle-

19. Haçlı seferlerinden bahseden yazarların özgün eserlerini yayımlayan Bongarsius, büyük bir gönül rahatlığıyla Guibertus'un bağnaz başlığını, *Gesta Dei per Francos*'u benimsiyor; yine de bazı eleştirmenler bunun yerine *Gesta Diaboli per Francos*'u önerdiler (*Hanoviæ*, 1611, 2 cilt in folio). Yararlandığım ve bu derleme içinde düzenli bir liste halinde bulunan yazarlardan kısaca söz edeceğim: **I.** *Gesta Francorum*; **II.** Robertus Monachus; **III.** Baldricus; **IV.** Raimundus de Agiles; **V.** Albertus Aquensis; **VI.** Fulcherius Carnotensis; **VII.** Guibertus; **VIII.** Willielmus Tyriensis; **IX.** Muratori'nin bahsettiği, Radulphus Cadomensis, *de Gestis Tancredi* (*Script. Rer. Ital.*, c. V, s. 285, 333) ve **X.** Bernardus Thesaurarius, *de Acquisitione Terræ Sanctæ* (c. VII, s. 664, 848). Bunların sonuncusu, haçlı seferleri tarihçilerinin uzun ve eleştirel listesini vermiş olan (*Esprit des Croisades*, c. I, s. 13, 141) ve vardığı yargıların güçlü olduğuna inandığım geç dönem bir Fransız tarihçisi tarafından bilinmiyordu. Duchesne tarafından Fransız tarihçileri koleksiyonunu çok sonra elde edebildim. **I.** *Petri Tudebodi Sacerdotis Sivracensis Historia de Hierosolymitano Itinere* (c. IV, s. 773, 815) Bongarsius'un adı bilinmeyen ilk yazarının kitaplarında bulunmuştur; **II.** yedi kitaptan oluşan *The Metrical History of the first Crusade* (s. 890, 912) çok şüpheli ve çok az bilgi vericidir.

nebilir ancak harekete geçmeden önce, vicdanımız girişimimizin adaletli ve uygun olduğu hususunda tatmin olmalıdır. Haçlılar yüzyılında Doğu'daki ve Batı'daki Hristiyanlar, giriştikleri seferin adil ve erdemli olduğuna ikna olmuşlardı, onların kanıtları Kutsal Kitabın (*Scripture*) ve retoriğin sürekli kötüye kullanılmasıyla gölgeleniyordu ancak özellikle dinlerini savunmanın doğal ve dinî hakkı, Kutsal Topraklar üzerindeki özel hakları ve Muhammedî ya da pagan düşmanlarının dinsizliği üzerinde ısrarla duruyorlardı.[20] **I.** Adil savunma hakkı, medeni ve manevi müttefiklerimizi de kapsayabilir, bu da bir tehlikenin varlığına bağlıdır ve bu tehlike de düşmana duyulan nefrete ya da onun güçlülüğüne göre değişir. Muhammedîlere, diğer dinlere mensup olanları kılıçtan geçirerek *yok etme* yükümlülükleri olduğuna ilişkin ölümcül bir inancı savundukları suçlaması yapılıyordu. Bu cehalet ve bağnazlık suçlaması, Kur'an'la, Müslüman fatihlerin yaptıklarıyla ve Hristiyan inancına gösterdikleri genel ve hukuki hoşgörüyle çürütülmüştü. Bununla birlikte Müslümanların Doğu kiliselerini demirden bir boyunduruk altında ezdikleri de inkâr edilemezdi; barışta ve savaşta, ilahî ama gerçekleştirilmesi imkânsız, evrensel imparatorluklarını kuracaklarına inanıyorlardı ve bu sarsılmaz inançlarının zorunlu sonuçları olarak kâfir ulusların dinleri ve özgürlüklerini tehdit altında tutuyorlardı. On birinci yüzyılda Türklerin muzaffer orduları, bu iki tehdit özelinde haklı olarak korku yaratıyordu. Türkler otuz yıldan daha az sürede Kudüs'e ve Hellespont'a (Çanakkale) dek tüm Asya krallıklarını egemenlikleri altına almışlardı ve Yunan İmparatorluğu da yıkımın eşiğindeydi. Din kardeşlerine karşı doğal sempati duygusundan ayrı olarak Latinler, Batı'nın

20. Okuyucu *Dördüncü Henry*'nin birinci bölümünün ilk sahnesini incelerse Shakespeare'in metninde coşkunun doğal halini görebilir ve Doktor Johnson'un notlarında ise güçlü, ancak önyargılarla dolu ve kendi dininden olmayanlara karşı nefret duyarak onlara işkence edenlerin tasvirini bulacaktır.

güçlü savunma seti olarak Constantinople'un korunmasıyla da çok ilgiliydiler ve savunma ayrıcalığı, yaklaşan bir saldırıyı önlemenin yanı sıra püskürtmek için de kullanılmalıydı. Ancak bu girişimin başarıya ulaşması büyük yardımları gerektirmiyordu ve mantık, çok sayıda insanın, Asya'yı ezmek için Avrupa nüfusunu azaltacak sayıda insanın çok uzaklardaki bu tür operasyonlarda yer almasını reddederdi. **II.** Filistin'i ele geçirmenin Latinlerin gücüne ya da güvenliğine herhangi bir yardımı olmayacaktı, çok uzaklardaki bu küçük ülke parçasını ele geçirmeyi yalnız bağnazlık (*fanaticism*) haklı çıkarabilirdi. Hristiyanlar, Vadedilen Topraklar üzerindeki haklarının ilahî kurtarıcılarının kanıyla mühürlendiğini ileri sürüyorlardı; kabrine saygısızlıkta bulunan ve hacıların dinsel inançlarını horlayan haksız işgalcilerin elinden miraslarını kurtarmak, onlara göre, hak ve görevleriydi. Kudüs'ün saygınlığı ve Filistin'in kutsallığının Musa Yasası'yla ortadan kalktığı iddia edilemeyecektir. Hristiyanların Tanrı'sı yöresel bir ilah değildir. Bethlem'in (Beytüllahim?) veya Calvary'nin işgalcisi olmak, onun mezarını ya da doğduğu yeri elinde bulundurmak, İncil'in tinsel ayetlerinin bozulması konusunda onu suçsuz göstermez. Bu argümanlar batıl inancın kurşuni kalkanından her zaman seker ve dindarların mantığı, gizem ve mucizelerin kutsal toprak üzerindeki haklarından kolay kolay vazgeçmez. **III.** Ancak Mısır'dan Livonia'ya, Peru'dan Hindistan'a dünyanın her ikliminde yürütülen kutsal savaşlar daha kapsamlı ve daha esnek bir inanca dayanmalıdır. Farklı dinlere mensup olmanın düşmanlıkları haklı gösterdiği sık sık varsayılmış, hatta bu düşünce onaylanmıştır. Haç uğrunda savaşanların, hak dininden olmayanları yok edebilecekleri ya da bunları din uğruna kurban edecekleri, bu dünyada güçlü olma ve ahirette mutluluğa erişmenin ancak böyle olacağı düşünülürdü. İlk haçlı seferinden dört yüz yıl önce Arabistan ve Almanya

barbarları, hemen hemen aynı dönem ve aynı biçimde Roma İmparatorluğu'nun doğu ve batı eyaletlerini ele geçirmişlerdi. *Hristiyan* Frankların fetihleri zamanla ve antlaşmalarla meşruluk kazanmıştı, Muhammedî hükümdarlar ise tebaalarının ve komşularının gözünde hâlâ zorba ve gaspçıydı ve savaş ya da ayaklanmayla hükmettikleri bu topraklardan uzaklaştırılmalıydılar.[21]

Manevi Güdüler ve Hoşgörü

Hristiyanların töreleri gevşedikçe günah çıkarmalarıyla ilgili disiplin sertliğini artırdı,[22] günahların çoğalmasıyla bağışlanma ümitleri de arttı. Kilisenin ilk zamanlarında günahın itirafı herkesin önünde ve gönüllü olarak dile getiriliyordu. Ortaçağ'da piskoposlar ve papazlar suçluyu sorguya çekiyor, düşüncesinin, sözlerinin ve davranışlarının hesabını vermesi için zorluyor ve Tanrı'nın affını kazanması için hangi koşulları yerine getireceğini ona bildiriyorlardı. Ancak bu takdir yetkisi, alternatif olarak haz ve zorbalık tarafından kötüye kullanılabileceği için, ruhani yargıçları bilgilendirmek ve rehber olarak uymaları için bir disiplin yönergesi hazırlandı. Bu yasama biçimini ilk olarak Yunanlar geliştirdi, Latin kilisesi onların *günah çıkarma ilkelerini*[23] (*penitential*) kendi dillerine çevirdi ya da taklit etti.

21. *Ecclesiastical History.* (s. 223, 261) üzerine Fleury'nin altıncı incelemesi haçlı seferlerinin sebep ve sonuçlarına ilişkin doğru ve rasyonel görüşler içerir.
22. Muratori (*Antiquitat. Italiæ Medii Ævi*, c. V, Dissert. 68, s. 709, 768) ve Chais (*Lettres sur les Jubilés et les Indulgences*, c. II, lett. 21 ve 22, s. 478-556) Ortaçağ'ın kefaret cezasını, hoşgörüsünü vb. detaylı bir şekilde tartışıyorlar; bilgili İtalyan, kibarca, belki de çok hafifçe batıl inancın kötüye kullanımını betimliyor, Hollandalı papaz (*minister*) ise bunları titiz bir şekilde abartıyor.
23. Schmidt (*Histoire des Allemands*, c. II, s. 211-220, 452-462), Rhegino'nun dokuzuncu yüzyıldaki, Burchard'ın da onuncu yüzyıldaki günah çıkarma kodeksinin bir özetini veriyor. Bir yılda Worms'da beş yüz otuz cinayet işlenmişti.

Charlemagne zamanında her dinsel bölgenin papazları halktan ihtiyatlı şekilde saklanan bir yönetmelik kullanıyorlardı. Günahların ve cezaların bu tehlikeli değerlendirmesinde her bir vakanın bilindiği varsayılıyordu ve her bir farklılık keşişlerin deneyimi veya mantığıyla ele alınıyordu; listelerinde masumiyetinden şüphe edilmeyecek günahlar ile aklın kabullenemeyeceği eylem ve davranışlar bulunuyordu. Evlilik dışı cinsel ilişki (*fornication*), eşini aldatma (*adultery*), yalan yere yemin, kutsallara saldırı, yağmacılık ve adam öldürme gibi sıradan suçlar, eylemin durumuna göre kırk günden yedi yıla kadar, papazın önerdiği kefarete göre (*penance*) cezalandırılıyordu. Bu utanç verici süre boyunca suçlu bir dua ve oruç rejimi ile ruhunun sağlığını tekrar düzeltiyor ve aklanıyordu, giysilerinin pejmürde oluşu onun vicdan acılarını ve sıkıntılarını anlatıyordu ve toplumun tüm işleri ile bütün keyif ve eğlencelerinden elini ayağını çekiyordu. Şu var ki bu sistemin eksiksiz uygulanması halinde saray, ordu ve kent bomboş kalırdı. Batı'nın barbarları iman ettiler ve bu durumlardan dolayı tedirginlik hissettiler. Oysa tabiat çoğu zaman ilkelere karşı başkaldırıyordu ve magistra'lar rahiplerin yargı alanına dâhil olmak istiyorlardı. Gerçekte dinsel cezaların harfi harfine uygulanması olanaksızdı. Eşini aldatma suçu her gün işlenen eylemlerle artıyordu, adam öldürme suçları da bir katliam haline gelebilirdi; her eylem ayrı ayrı sıralanmıştı. O karmaşa ve ahlaksızlık zamanlarında en hafif suçu işleyen kişi, üç yüz yıllık bir borca maruz kalabilirdi. Borcunu ödeyememezlik durumunda düzenleme veya *müsamaha* ile hafifletilebilirdi; zenginler için yaklaşık dört sterlin tutarındaki yirmi altı gümüş *solidi*,[24] yoksullar için ise üç solidi veya dokuz şilin bir yıllık dinî

24. On ikinci yüzyıla dek *solidus* ya da şilin, on iki *denarii* ya da peni ediyordu ve bir pound ağırlığındaki gümüş üzerinden yirmi solidi yaklaşık bir sterlin değerindeydi. Bizim paramız bu ilkel standardın üçte birine, Fransız parası ise ellide birine düşmüştür.

cezayı karşılıyordu. Kilisenin günah işleyenlerden topladığı ve kilise gereksinmelerine harcanan bu meblağlar tükenmez zenginlik ve güç kaynağı haline geldi. Yaklaşık bin iki yüz sterlin değerinde olan üç yüz yıl karşılığı bir borç en zengin kişinin servetini bile yıkabilirdi, altın ve gümüşle ödeme yapılmaması halinde sahip olunan arazi ile bu borç karşılanıyordu. Pepin ve Charlemagne, yaptıkları büyük bağışların ruhlarının esenliği için olduğunu açıkça belirtiyorlardı. Medeni hukuk kurallarına göre para ile ödeyemeyenler bedenleriyle ödemek zorundadır ve keşişler bu gibi durumlarda, acı verici olmakla birlikte ekonomik sayılabilecek kırbaç cezasına başvurdular. Keyfe göre yapılan acayip bir hesaplamayla dinsel cezanın her yılı için üç bin kırbaç uygun görülmüştür.[25] İşte bir yüzyıllık kefaret borcunu altı günde üç bin kırbaç darbesi yiyerek ödeyen demir zırhlı,[26] münzevi Aziz Dominic'in dayanıklılığı ve sabrı ün kazanmıştı. Her iki cinsten pek çok kişi kefaretlerini onun gibi ödeme yolunu seçti, ayrıca bu cezanın başka biri tarafından yüklenilmesine izin verildiğinde, dayanıklı bir kimse, tüm velinimetlerinin günahlarını kendini kırbaçlatarak çıkartıyordu.[27] Bu para ve insan tazminatları, on birinci yüzyılda daha onurlu bir kefaret ödeme türünü ortaya çıkardı. II. Urban'ın selefleri Afrika ve İspanya Saracen'lerine karşı savaşa katılanlara bağışlanma hakkı tanımışlardı. Papa da Clermont Konsili'nde haçlı ordusunun

25. Günah çıkartmakta olan, her yüz vuruşta bir ilahi (*psalm*) okuduğunda kutsanıyordu; her Mezmur (Psalter) okuyan, on beş bin meşin kayış darbesiyle beş yıllık kefaretinden kurtuluyordu.

26. *The Life and Achievements of St. Dominic Loricatus*, onun hayranı ve dostu Peter Damianus tarafından yazılmıştır. Bkz. Fleury, *Hist. Ecclés.*, c. XIII, s. 96, 104. Baronius'un (*A.D. 1056*, No. 7) Damianus'tan aktardığına göre, bu kefaret ödeme biçimi (*purgatorii genus*) üst sınıftan kadınlar (*sublimis generis*) arasında da hayli moda haline gelmişti.

27. Bir çeyrek, hatta yarım riyal civarında kazanan Sancho Panza daha pahalı değildi ve daha düzenbazdı. Père Labat'da (*Voyages en Italie*, c. VII, s. 16-29) bu artistlerden birinin *maharetiyle* ilgili çarpıcı bir tablosunu anımsıyorum.

bayrağı altına gireceklere genel af çıkarılacağını bildirmişti, onlara tüm günahların affedileceği ve kilise tarafından belirlenen kefaretlerini ödemiş sayılacaklarına dair bir belge verilecekti.[28] Modern zamanların nesnel felsefesi bu af taahhüdünün suçlu ve bağnaz ruhlar üzerinde yarattığı büyük etkiyi kavrayamaz. Din adamının sesine, Hristiyan kardeşlerine karşı işledikleri günahları kâfirlere de uygulayarak ruhlarını kurtarmak üzere binlerce haydut, katil ve kundakçı ortaya çıktı ve kefaret koşulları her sınıftan ve mezhepten suçlular tarafından hevesle benimsendi. Hiç kimse temiz değildi, hiç kimse kendini günahtan arınmış ve cezadan bağışık göremiyordu ve Tanrı'nın ve kilisenin adaletinden en az korkanlar, göstermelik cesaretlerinin dünyevi ve ebedî karşılığını alma hakkına en çok sahip olanlardı. Latin kilisesi, bu kutsal seferde can vereceklerin şehitlik tacını kazanacaklarını ilan etti,[29] sağ kalanlar ise kendilerine göklerde ayrılmış olan ve her an artan ödülü güvenle bekleyebileceklerdi. Kanlarını, kurtuluşları için hayatını ortaya koyan Tanrı'nın Oğlu'na sundular; haçın önderliğinde ve güvenle Rabb'in yoluna girdiler. Onun lütfu üzerlerinden eksik olmayacaktı, belki de görünür ve mucizevi gücü, kutsal girişimlerinin zorluklarını düzeltecekti. Yehova'nın gölgesi ve payandası Vadedilen Topraklara dek İsrailllilerin önünde yürümüştü. Hristiyanlar da inançsızların yok edilmes yolunda, Yahudilerden daha çok hak ettiklerinden kuşku duymadan, ırmakların açılarak geçit vereceğini, en sağlam kent kalelerinin boru sesleriyle yıkılacağını ve güneşin, yolcu-

28. "Quicunque pro solâ devotione, non pro honoris vel pecuniæ adeptione, ad liberandam ecclesiam Dei Jerusalem profectus fuerit, iter illud pro omni pœnitentiâ reputetur." Canon., Concil. Claromont., II, s. 829. Guibert ona *novum salutis genus*, diyor (s. 471) ve bu konuyu hemen hemen bir filozof olarak işliyor.

29. Haçlıların inancı ve tarihçilerin ortak kanısı en azından böyleydi (*Esprit des Croisades*, c. III, s. 477) fakat Ortodoks teolojisine göre, ruhlarının huzuru için yapılan dualar, şehitlerin kıymetiyle bağdaşır nitelikte görünmemektedir.

lukları için gerekli zamanı sağlamak üzere hareketini durduracağını umamazlar mıydı?

Dünyevi Güdüler

Kutsal Kabir'e ilerleyen şefler ve askerlerin içinde *her şeyin* coşkun bir ruh, liyakat inancı, ödül umudu ve ilahî yardıma güven tarafından yönlendirildiğini iddia etmeye cesaret edeceğim. Ne var ki ben şuna da inanıyorum ki *birçoğunun* güdüleri yalnız bunları değildi ve *kimileri* için bunlar asıl sebepler de sayılmazdı. Dinin kullanılması ya da istismar edilmesi kök salmak için yeterli değildir, ulusal tutumların yarattığı sel ise halkı yönlendirme konusunda güçlü ve karşı konulamazdır. Papalar ve synod'lar, barbarların müstakil savaşlarına, kanlı yarışmalara, hovardalıklara ve hukuki düellolara karşı boş yere nefeslerini tüketiyorlardı. Yunanlar arasında metafizik tartışmalar kışkırtmak, anarşi veya despotizmin kurbanlarını manastıra göndermek, kölelerin ve korkakların sabrını kutsallaştırmak ve modern zamanlardaki Hristiyanlara hümanizmi ve iyilikseverliği kazandırmak daha kolaydır. Savaş ve tatbikat Frankların veya Latinlerin hâkim tutkularıydı, onlara, bu tutkularını doyurmaları ve kefaretlerini ödemeleri için uzak ülkelere gitmeleri ve kılıçlarını Doğu uluslarına karşı çekmeleri görevleri verildi. Başarıları veya hatta girişimleri bile, haçlı kahramanların adlarını ölümsüz kılacaktı ve en saf dindarlık, bu görkemli askerî zaferin ihtimaline bile duyarsız kalamazdı. Avrupa'da önemsiz anlaşmazlıklarında bir köyü ya da bir şatoyu ele geçirmek için dostlarının ve yurttaşlarının kanını akıtıyorlardı. Kendilerini ordularına adayıp uzak ve düşman milletlere karşı şevkle yürüyebiliyorlardı, hayalleri Asya'nın al-

tın asalarını çoktan ele geçirmişlerdi; Normanların Apulia'da ve Sicilya'daki başarıları serüvencilerin en aşağı kademesindekilere bile bir kralın yüceliğini umut ettiriyordu. Hristiyan âlemi, en kaba haliyle, Muhammedî ülkelerin iklim ve ziraatına kayıtsız kalamamıştı; onların doğal ve el emeği eseri zenginlikleri, hacıların hikâyeleri ve az da olsa yapılan ticaretin etkisiyle abartılmıştı. Saf bilgisizlik, Asya'da bal çıkaran kaynaklar ve süt akıtan derelerin, altın ve elmas madeni dolu toprakların, kokulu bitkilerle çevrili bahçelerin, mermer ve yeşim taşlı sarayların olduğuna inandırılmıştı. Bu dünyevi cennette her savaşçı berekete ve onura sahip olabilmek için kılıcına sarıldı; kendi hayaline göre sınırsız bir zenginliğe kavuşabileceğini düşünüyordu.[30] Vassallar ve askerler Tanrı'ya ve efendilerine de kendi kazandıklarından pay veriyorlardı, bir Türk emîrinin ganimeti ordunun son neferine dek ganimet payı dağıtılmasına yetiyordu ve şarapların tadı, Yunan kadınların güzelliği[31] haçlıların hayalinde yaradılışlarına olduğu kadar işlerine de uygun geliyordu. Özgürlük aşkı, feodal ya da dinî tiranlık tarafından ezilen kalabalığı güçlü bir şekilde teşvik etti. Bu kutsal çağrı ile, kilise arazisinde (*glebe*) kölelik yapan köylüler ve kasabalılar, bu kibirli efendiden kaçabilir ve kendilerini ve ailelerini bir özgürlük diyarına nakledebilirlerdi. Keşiş, bağlı olduğu manastırın sıkı yaşamından sıyrılabilecek, borçlular, alacaklarının ağır faizli takibinden yakasını kurtarabileceklerdi; her türden haydutlar ve kanun kaçakları, işledikleri suçların cezalarını

30. Serüvenciler yazdıkları mektuplarda hep bu tatlı umutları belirtiyorlardı; "ad animandos qui in Franciâ resederant". Hugh de Reiteste, geliri bin beş yüz markı bulan bir manastır ile on şatosu olduğunu ve Halep'in fethiyle yüz şatoya daha sahip olacağını övünerek söylüyor (Guibert, s. 554, 555).

31. Alexius, Flanders kontuna yazdığı gerçek veya hayalî mektubunda kilise tehdidini ve azizlerin kalıntılarını, "auri et argenti amor" ve "pulcherrimarum foeminarum voluptas"ı birbirine karıştırıyor (s. 476): Guibert de Yunan kadınlar, Fransız kadınlarından güzel mi, diye öfkeyle soruyor.

görmeyecek ve herhangi bir takibe uğramadan yasalara meydan okumaya devam edebileceklerdi.[32]

İbretin Etkisi

Bu güdüler güçlü ve çok fazlaydı fakat her birey üzerindeki etkisini hesapladıktan sonra buna, ibretin ve popülerliğin her zaman için büyük ve sonsuz otoritesini de eklemek gerekir. İlk haçlılar en samimi ve yararlı misyonerler oldular, dostlarına, yurttaşlarına kutsal seferin yükümlülüğünü, değerini ve sevabını vaaz yoluyla anlatıyorlardı; en az ilgilenmiş olan dinleyiciler bile yavaş yavaş otorite ve ikna rüzgârları arasında kalıyorlardı. Genç savaşçılar en küçük bir eleştiride ya da kötüleyici bir şüphede parlıyorlardı, çok büyük bir ordunun korumasında İsa'nın kabrini ziyaret edebilme olanağı yaşlıları ve sakatları, güçlerinden çok hevesleriyle ortaya çıkan kadınları ve çocukları sevince boğuyordu ve bir gün önce arkadaşlarına deli diyenler ertesi gün aynı deliliği seve seve benimsiyorlardı. Umutları abartan cehalet böylece bu teşebbüsün tehlikelerini de küçük gösteriyordu. Türklerin fethinden beri hac yolu kapanmıştı, idareciler bile bu yolun uzunluğu ve düşmanın durumu üzerine yetersiz bilgilere sahiptiler ve bu insanların aptallığı öyle bir aşamadaydı ki bulundukları kentten uzaklaşıp da ilk kent ya da şatoyla karşılaştıklarında burasının Kudüs olup olmadığını, yolculuklarının sona erip ermediğini ve şimdi ne yapacaklarını sorup duruyorlardı. Haçlılar arasında gökten bıldırcın yağacağına ya da kudret helvası (*manna*) ineceğine pek güvenmeyenler de daha ihtiyatlı davranarak yanlarına dünyanın her yerinde geçerli olabilen değerli madenlerden almış, bununla da en zorunlu gereksinmele-

32. Bkz. *Crucesignati*; borçtan, tefecilikten azadelik, seküler adalet vb. ayrıcalıklar. Hepsi papanın koruması altındaydı (Ducange, c. II, s. 651, 652).

rini karşılamayı düşünmüşlerdi. Toplumsal katman durumlarına göre yol giderlerinin karşılanması için hükümdarlar, kendi ülkelerinin ve eyaletlerin gereksinimlerini üstlenmişlerdi, soylular topraklarını ve şatolarını, köylüler hayvanlarını ve tarım araç ve gereçlerini devrettiler. Satıcıların fazla oluşu ve satma istekleri mal ve toprak fiyatlarını düşürürken, bu paralarla satın almak için uğraştıkları silah ve at fiyatları da fahiş ölçüde artıyordu.[33] Kullanıp yararlanmak için sağduyu ile para biriktirmiş olanlar bu genel satma ve satın alma salgını sayesinde zengin oldular, hükümdarlar ucuz fiyatla tebaalarının topraklarını ele geçirdiler, papazlar da ettikleri dua karşılığında mal edinmiş oldular. Kimi haçlılar, başkalarının giysi üzerine işledikleri haç simgesini derilerine yazdırdılar, bunun için kızgın bir demir ya da boyası çıkmaz bir çözelti (*liquor*) kullanıyorlardı. Kurnaz bir keşiş, göğsünün üzerine damgalanmış bir haçın mucizevi olduğunu söyleyerek halkın dinsel bağlılığını ve Filistin'in en zengin çıkarlarını elde etmişti.[34]

İlk Haçlıların Yola Çıkışı (Mart–Mayıs 1096 vd.)

Clermont Konsili haçlı ordusunun hareket tarihini 15 Ağustos olarak saptamıştı ama bu tarih, tasasız ve muhtaç halkın sabırsızlığı sebebiyle öne alındı. Liderlerinin daha önemli ve başarılı teşebbüsünden önce sebep oldukları ve katlandıkları felaketlerden kısaca bahsedeceğim. Bu yoksul insanların başından beri kadın erkek en alt katmandan altmış binden

33. Guibert (s. 481) bu genel taşkınlığın çarpıcı bir tablosunu çiziyor. Gözlerinin önünden geçen şaşırtıcı sahneleri hissedecek kadar dehaya sahip birkaç çağdaştan biriydi. "Erat itaque videre miraculum caro omnes emere, atque vili vendere," vd.

34. Bu *damgaların* kimi örnekleri *Esprit des Croisades*'de (c. III, s. 169 vd.), yapıtlarını görmediğim yazarlar tarafından verilmiştir.

çok insan, Fransa'dan ve Lorraine sınırlarından, ilk haçlıların çevresinde toplanmak üzere geldiler ve onları Kutsal Kabir'e götürmeleri için bıktırıcı bir ısrarla sıkıştırdılar. Hiçbir askerî yeteneği ve otoritesi olmadan generalliği üstlenen keşiş bu bağnazları Ren (Rhine) ve Tuna (Danube) kıyılarına gönderdi ve izledi. İstekleri ve sayıları kısa bir süre sonra onları ayrılmaya zorladı ve yiğit ama muhtaç bir asker olan komutanı Walter the Penniless, sekiz süvarisi ve on beş bin piyadesiyle bir hacı kervanının korumasını üstlendi. Peter'in izinden giden Papaz Godescal vaazlarıyla Almanya köylerinden on beş veya yirmi bin kişiyi toplamıştı. Bunlar kısa süre sonra her türlü haydutluğa, sarhoşluğa ve ahlaksızlığa adları karışmış şaşkın ve kaba serüvencilerden oluşan iki yüz bin kişi tarafından izlendi. Ayrıca üç bin atlının başında onları izleyen kimi kont ve beyler (*gentlemen*) de elde edilecek ganimetten pay almak için bu kalabalığın hareketlerini gözden kaçırmıyorlardı, ne var ki gerçek komutanları, ordunun başında tutup taşıdıkları ve tanrısal esin simgesi olarak nitelendirdikleri bir kaz ile bir keçiydi (böyle bir aptallığı kabul edebilir miyiz?).[35] Bu bağnaz sürüleri ilk hınçlarını, Tanrı'nın Oğlu'nun katilleri dedikleri Yahudilerden kolayca çıkardılar. Zengin Yahudi kolonileri, Ren ve Moselle'in ticaret kentlerinde, imparatorun ve piskoposların koruması altında dinlerini sürdürüyorlardı.[36] Verdun, Treves, Mentz,

35. "Fuit et aliud scelus detestabile in hâc congregatione pedestris populi stulti et vesanæ levitatis, ... *anserem* quendam divino Spiritu asserebant affiatum, et *capellam* non minus eodem repletam, et has sibi duces secundæ viæ fecerant," vd. (Albert. Aquensis, L, I, b. 31, s. 196). Bu köylüler bir imparatorluk kurmuş olsalardı, tıpkı Mısır'da olduğu gibi, felsefi takipçilerinin bazı aldatıcı ve incelikli alegorilerle örtbas edecekleri hayvanlara tapınmayı başlatabilirlerdi.

36. Benjamin of Tudela, Köln'den başlayarak Ren Irmağı kıyılarında yerleşmiş bulunan dindaşı Yahudilerin durumunu betimliyor. Bu Yahudiler zengin, iyi kalpli, bilgili, iyilikseverdiler ve sabırsızlıkla Mesih'in gelmesini bekliyorlardı (*Voyage*, c. I, s. 243, 245, Baratier tarafından). Yetmiş yıl içinde (diye 1170

Spires, Worms'da binlerce şanssız insan mallarını ve canlarını yitirdi,[37] Yırtıcı Hristiyan hacılarının yaptıkları işkence İmparator Hadrian'a yapılanlardan ne daha az zalimce ne de daha az kanlıydı. Hristiyan dinini kabullenmiş gibi görünen kimilerini piskoposlar kurtardı fakat daha inatçı Yahudiler bağnazlığa bağnazlıkla karşı çıkıyorlardı, evlerine barikat kurup amansız düşmanlarının kötülükleri veya en azından açgözlülüklerinden kurtulmak üzere aileleri ve servetleriyle birlikte ırmağa ya da alevler arasına dalıyorlardı.

Macaristan'da ve Asya'da Sebep Oldukları Tahribatlar (1096)

Avusturya sınırları ile Bizans monarşisinin başkenti arasında haçlılar altı yüz millik bir yolu geçtiler: Macaristan[38] ve Bulgaristan'ın vahşi ve ıssız topraklarını. Toprak buralarda verimliydi ve yer yer ırmaklarla kesiliyordu ancak insanların yeryüzü üzerindeki uğraşlarını bıraktıkları yerler bataklıklar ve ormanlarla kaplanmıştı. Bu iki ulus da Hristiyanlığın ilkelerini özümsemişlerdi; Macarlar, kendilerinden olan bir hükümdarın buyruğu altındaydılar, Bulgarlar ise Yunan imparatorun bir temsilcisi tarafından yönetiliyorlardı, ne var ki yırtıcı karakterleri en küçük bir hoşnutsuzluk yüzünden ateşlendiği için haçlıların haydutluğu onları kışkırttı. Kentlerindeki ağaçtan ve kamıştan yapılmış evlerini bırakarak çobanların ve avcıların barınağı olan çadırlara yerleşen

yılına doğru yazıyordu) bu katliamlardan kurtuldular.

37. Her haçlı seferinde yinelenen Yahudilere yönelik katliam ve yağmalar olağan şeymiş gibi anlatılıyordu. Gerçekte Aziz Bernard (epist. 363, c. I, s. 329) Doğu Franklarını "non sunt persequendi Judæi, non sunt trucidandi" diye uyardı. Ne var ki *rakibi* olan bir rahip aksi bir düşünceyi vaaz ediyordu.

38. Macaristan'ın çağdaş bir tasviri için bkz. Otho of Frisingen, L, II, b. 31; Muratori, *Script. Rerum Italicarum*, c. VI, s. 665, 666.

bu bilgisiz insanların elinde tarım da cılız ve verimsizdi. Hacılar tepeden bakarak yiyecek istediler, zor kullanarak yiyecekleri ele geçirdiler ve açgözlülükle yiyip bitirdiler. Ne var ki ülke, savaş ve disiplin konusundaki noksanlıkları onları her türlü tuzağa maruz bıraktı. Bulgaristan prefect'inin emrinde düzenli birlikler vardı, ilk savaş borusunun sesini duyan Macarlar silaha sarılıyor ve çok büyük bir süvari gücü oluşturuyorlardı; bu haçlı haydutlara da tuzaklar kurdular, onlara kanlı ve amansız bir öç alma saldırısı tertiplediler.[39] Bu sofular kalabalığının yaklaşık üçte biri (münzevi Peter de bunların arasındaydı) çıplak halde Trakya dağlarına kaçtılar. Latinlerin yolculuk güdülerine saygı duyan imparator, kurtulanları güvenli ve kolay bir yoldan Constantinople'a dek getirtti ve yurttaşlarını din kardeşlerini beklemelerini tavsiye etti. Hatalarının ve kayıplarının anısı her an akıllarındayken Yunanların gösterdiği konukseverlik karşısında açgözlülükleri yeniden alevlendi, velinimetlerini incittiler ve ne bahçeleri ne saraylar ne de kiliseler yağmalarından kurtulabildiler. Alexius, kendi güvenlikleri için onları Boğaz'ın Asya yakasına geçmeye ikna etti fakat bu kör taşkınlıkları imparatorca verilen önemin ve yardımların kesilmesine yol açtı ve başları eğik olarak Kudüs yolunu denetim altına alan Türklere doğru ilerlemeye başladılar. Utanç içindeki münzevi Constantinople'daki kampa çekilmişti. Komutanı Walter the Penniless en yetkin birliklere komuta edecek denli değerli bir asker olduğu halde, bu yabanılları biraz

39. Turotzius hariç, eski Macarlar geçiş yolu üzerinde oldukları ilk haçlılar hakkında menfi bilgi almışlardı. Katona, tıpkı bizim gibi, yalnızca Fransa yazarlarından alıntı yapabilir fakat yerel teknikler ile antik ve moderne coğrafya özelliklerini karşılaştırmaktadır. *Ante portam Cyperon,* Sopron veya Poson; *Mallevilla,* Zemlin; *Fluvius Maroe,* Savus; *Lintax,* Leith; *Mesebroch* veya *Marseburg,* Ouar veya Moson; *Tollenburg,* Prag (*De Regibus Hungariæ*, c. III, s. 19-53).

* Editörün notu: I. Haçlı Seferi esnasında Anadolu Selçuklu Devleti'nin başında I. Kılıç Arslan bulunuyordu ancak yazar burada Süleyman isminden bahsettiği için aynı şekilde bıraktık.

olsun disiplin ve düzen altına sokmak için boşuna uğraştı. Bulundukları bölgeyi yağma etmek için birbirlerinden ayrılmışlar ve kolayca sultanın tertiplediği tuzaklara düşüvermişlerdi. Süleyman, önden giden haçlıların Türk başkentini ele geçirdikleri biçiminde bir haber yaymıştı, bunu duyan öbür haçlılar yağmaya katılmak üzere Nicæa (İznik) ovasına ilerlediler ama Türklerin oklarıyla yok oldular ve kemiklerinden oluşturulan bir piramit[40] geriden gelenleri neyin beklediğini haber veriyordu. Üç yüz bin haçlı, inançsızların elinden tek bir kenti alamadan, ülkelerinin şefleri ve soyluları girişimlerinin hazırlıklarını bitiremeden önce Asya'da gömülüp kaldılar.[41]

40. Anna Comnena (*Alexiad*, L, X, s. 287) bu "ὀστῶν κολωνός"u "ὑψηλὸν καὶ βάθος καὶ πλάτος ἀξιολογώτατον" bir dağ olarak tanımlar. Franklar bir kale yapmak için Nicæa kuşatmasında bunlardan yararlandılar.
41. Zamandan ve yerden tasarruf etmek için I. Haçlı Seferi ile ilgili önemli bilgileri edindiğim kaynakları tablo halinde vereceğim.

	Topluluk	Liderler	Constantinople Yolculuğu	Alexius	Nicæa ve Küçük Asya	Edessa	Antioch	Savaş	Kutsal Mızrak	Kudus'ün Fethi
I. *Gesta Francorum*	s. 1, 2	s. 2	s. 2, 3	s. 4, 5	s. 5-7	-	s. 9-15	s. 15-22	s. 18-20	s. 26-29
II. Robertus Monachus	s. 33, 34	s. 35, 36	s. 36, 37	s. 37, 38	s. 39-45	-	s. 44-55	s. 56-66	s. 61, 62	s. 74-81
III. Baldricus	s. 89	-	s. 91-93	s. 91-94	s. 94-101	-	s. 101, 111	s. 111-122	s. 116-119	s. 130-138
IV. Raimundus des Agiles	-	-	s. 139, 140	s. 140, 141	s. 142	-	s. 142-149	s. 149, 155	s. 150, 152, 156	s. 173-183
V. Albertus Aquensis	s. L, I, b. 7-31	-	L, II, b. 1-8	L, II, b. 9-19	L, II, b. 20-43; L, II, b. 1-4	L, III, b. 5-32; L. IV, b. 9-12; L, V, b. 15-22	L, III, b. 33-66; L, IV, b. 1-26	L, IV, b. 7-56	L, IV, b. 43	L, V, b. 45, 46; L, VI, b. 1-50
VI Fulcherius Carnotensia	s. 384	-	s. 385, 386	s. 386	s. 387-389	s. 389, 390	s. 390-392	s. 392-395	s. 392	s. 396-400
VII. Guibertus	s. 482, 485	-	s. 485, 489	s. 485-490	s. 491-493, 498	s. 496, 497	s. 498, 506, 512	s. 512-523	s. 520, 530, 533	s. 523-537
VIII. Willermus Tyrensis	L, I, b. 18-30	L, I, b. 17	L, II, b. 1-4, 13, 17, 22	L, II, b. 5-23	L, III, b. 1-12; L, IV, b. 13-25	L, IV, b. 1-6	L, IV, b. 9-24; L, V, b. 1-23	L, VI, b. 1-23	L, VI, b. 14	L, VII, b. 1-25; L, VIII, b. 1-24
IX. Radulphus Cadomensis	-	b. 1-3, 15	b. 4-7, 17	b. 8-13, 18, 19	b. 14-16, 21-47	-	b. 48-71	b. 72-91	b. 100-109	b. 111-138
X. Bernardus Thesaurarius	b. 7-11	-	b. 11-20	b. 11-20	b. 21-25	b. 26	b. 27-38	b. 39-52	b. 45	b. 54-77

İLK HAÇLI ORDUSUNUN LİDERLERİ

Avrupa'nın büyük hükümdarlarından hiçbiri I. Haçlı Seferi'ne bizzat katılmadı. İmparator IV. Henry, papanın çağrısına itaat etmeye istekli değildi, Fransa Kralı I. Philip, şahsi hazlarını doyurmakla meşguldü, İngiltere Kralı William Rufus yeni bir fetihle meşguldü, İspanya kralları kendi ülkelerinde Moor'larla (Mağripliler) iç savaş içindeydiler, kuzeydeki İskoçya, Danimarka,[42] İsveç ve Polonya hükümdarları henüz güneydeki halkların çıkarları ve tutkularına karşı ilgi duymuyorlardı. Dinî coşku, feodal sistem içerisinde önemli bir yer tutan ikinci derece hükümdarlarda daha etkili oluyordu. Onları, isimlerini ve karakterlerini, doğal olarak başlıca dört başlık altında gözden geçireceğim ancak ordularının cesaretinin ve tutumunun bu Hristiyan serüvencilerin ortak özelliği olduğunu hemen belirtmeliyim, bu sebeple bazı gereksiz tekrarlardan kaçındığımı ifade etmek isterim.

Godfrey of Bouillon

I. Hem savaşta hem de konsilde birinci sırayı doğal olarak Godfrey of Bouillon'a vermekteyiz; soyağacının kadın tarafından geldiği Charlemagne'ın temsilcisi bu başarılı kahraman yegâne sorumlu olsaydı haçlılar çok mutlu olurdu. Babası Boulogne kontlarının soylu sınıfındandı, annesi, Lorraine'in aşağı kısım-

42. *Esprit des Croisades* yazarı, Kapadokya'da Sultan Süleyman tarafından trajik biçimde öldürülen ancak hâlâ Tasso'nun şiirinde (c. IV, s. 111, 115) yaşayan Prens Sueno ile bin beş yüz ya da on beş bin Danimarkalının haçlı seferine katıldığı konusunda şüphe duymuş olabilir.

larındaki Brabant'tan geliyordu,[43] Ardenlerdeki[44] Bouillon lordluğuna uygunsuz biçimde geçirilen bu dukalığı imparator ona lütfetti. IV. Henry'nin emrinde imparatorluğun büyük sancağını taşımıştı ve mızrağıyla asi Kral Rodolph'u öldürmüştü, Godfrey Roma surlarını ilk tırmananlar arasındaydı ve hastalığı, yemini, belki de papaya karşı silah kuşanmanın getirdiği pişmanlığı ile Kutsal Kabir'i hac için değil de kurtarıcı olarak ziyaret etmeye karar verdi. Onun yiğitliği ihtiyatı ve ölçülü davranışlarıyla mütekamil hale geldi, her ne kadar körü körüne olsa da dine içtenlikle bağlıydı ve ordugâhtaki hengâme arasında bir manastırın gerçek ve imgesel bütün erdemlerini yaşama geçiriyordu. Kendini diğer liderlerin çekişmelerinin üzerinde konumlamıştı ve tüm hıncını İsa'nın düşmanları için saklıyordu, bu girişimi ona bir krallık getirmesine karşın rakipleri ona çabası ve çıkar peşinde olmaması yüzünden hak vermişlerdi. Godfrey of Bouillon'a[45] iki erkek kardeşi de eşlik ediyordu; Boulogne Kontluğu'nun vârisi büyük kardeşi Eustace ve erdemleri daha az parlak olan küçük kardeşi Baldwin... Ren'in iki yakasından da Lorraine düküne aynı biçimde saygı duyuluyordu, soyluluğu ve gördüğü eğitim Töton ve Fransız dillerini eşit olarak öğrenmesini sağlamıştı, Fransa, Almanya ve Lorraine baronları kendi halklarını bir araya getirdiler ve seksen bin piyade ile on bin süvari, Godfrey'in sancağı altında yürüyüşe geçtiler.

---

43. Lotharingia ya da Lorraine krallığının kimi kısımları Moselle ve Meuse adlı iki dukalığa bölündü; birincisi adını korudu, öbürü Brabant adını aldı (Vales. Notit. Gall., s. 283, 288).

44. Bkz. Abbé de Longuerue, *Description of France*, *Boulogne* maddesi, kısım I, s. 54, *Brabant* maddesi, kısım II, s. 47, 48 ve *Bouillon* maddesi, s. 134. Godfrey, ayrılırken Bouillon'u 1300 mark karşılığında kiliseye sattı veya rehin verdi.

45. Bkz. Godfrey'in ailesinin özellikleri için William of Tyre, L, IX, b. 5, 8; önceki planları için Guibert, s. 485; hastalığı ve adağı için Bernard. Thesaur., b. 78.

Hugh of Vermandois

II. Clermont Konsili'nden yaklaşık iki ay sonra, kralın huzurunda Paris'te toplanan parlamentoda, haçı kuşanan liderlerin en göze çarpanı Vermandois Kontu Hugh idi. Ama *büyük* unvanı, Fransa kralının kardeşinin doğumuna kadar, onun erdemine veya mülkiyetine (her ikisi de küçümseyici olmasa da) atfedilmişti.[46] Normandy Dükü Robert, Fatih William'ın en büyük oğluydu ama babasının ölümünün ardından kendi ataleti ve kardeşi Rufus'un gösterdiği çaba sonucunda İngiltere krallığını elinden kaçırmıştı. Bir karakter zayıflığı ve aşırı nezaketi Robert'ın değerli niteliklerini geçersiz kılıyordu, doğuştan neşeli tabiatı onu keyif âlemlerine sürüklüyordu, eli açıklığı, kendisini ve halkı yoksullaştırıyordu, körü körüne merhamet göstermesi suçluların sayısını artırıyordu; bir şahsın erdemleri bir hükümdarın temel kusurları haline gelmişti. Bulunmadığı süre için Normandy'yı on bin mark gibi az bir meblağ karşılığında İngiliz gaspçıya[47] rehin verdi, ne var ki Kutsal Topraklara hareketi ve savaş boyuncaki tutumu, Robert'ta herkesin saygısını kazanacak biçimde huy değişikliği yarattı. O yüzyılda Fransa, İngiltere ve Danimarka tahtlarına üç kraliçe vermiş olan krallık eyaleti Flanders kontu olan bir başka Robert daha vardı, ona Hristiyanların mızrağı ve kılıcı lakabı verilmişti ancak bir er gibi coşkuya kapılıyor, kimi zaman komutan olduğunu unutuyordu. Chartres, Blois ve Troyes kontu Stephen zamanının en zengin preslerinden biriydi, şatolarının sayısı yılın üç yüz altmış beş günüyle

46. Anna Comnena (L, X, s. 288) Hugh'un asaletinden, gücünden ve zenginliğinden gurur duyduğunu düşünüyor; son iki madde belirsiz görünüyor. Ancak yedi yüzyıl önce Constantinople Sarayı'nda yer bulmuş olan bir "εὐγένεια", Fransa'nın Capetian ailesinin antik asaletini kanıtlıyor.

47. Will. Gemeticensis, L, VII, b. 7, s. 672, 673, (içinde) Camdem Normanicis. Dukalığı, mevcut yıllık gelirinin yüzde biri karşılığında rehin verdi. On bin mark, beş yüz bin *livre*'ye eşit olabilir; Normandy her yıl krala elli yedi milyon dolar ödüyordu (Necker, *Administration des Finances*, c. I, s. 287).

kıyaslanıyordu. Ruhunu edebiyat incelemeleriyle zenginleştirmişti. Şeflerden oluşan konseyde iyi niyetli Stephen[48] başkanlık görevi yapmak üzere seçilmişti. Bu dört büyük şef, Fransızları, Normanları ve Britanya adalarının hacılarını yönlendiriyorlardı, o zamanlarda yaşamış bir yazarın dediğine göre üç ya da dört kente sahip olan baronların listesi, Truva savaş şeflerinin sayısını aşıyordu.[49]

Raymond of Tholouse

III. Fransa'nın güneyinde komutanlık, papanın temsilcisi, Puy Piskoposu Adhemar ile St. Giles ve Tholouse Kontu Raymond arasında paylaşıldı. Raymond, bu yeni unvanını en parlak unvan olan Narbonne dükü ve Provence markiliğine eklemişti. Adhemar, bu dünyanın ve öbürünün erdemlerine aynı ölçüde sahip olan saygıdeğer bir rahipti. Yaşlı bir savaşçı olan ikincisi İspanya'da Saracen'lerle savaşmıştı, yaşamının geri kalanını Kutsal Kabir'i kurtarmaya ve onu koruyup savunmaya adamıştı. Deneyimi ve zenginliği, Hristiyanlar arasında onu sözü geçer duruma getirmişti, onun yardımına ihtiyaç duyuluyor ve kimi zaman da yardımı elde edilebiliyordu. Ama onun için tebaasının ve dostlarının ona olan sevgisini korumaktan çok kâfirleri zorlamak daha kolay geliyordu, kendini beğenmiş, kıskanç ve inatçı karakteri parlak niteliklerini gölgeliyordu, her ne kadar Tanrı rızası için zengin bir mal varlığından vazgeçmişse de onun dine bağlılığı kamuoyunun gözünde hasislik ve

48. Eşine gönderdiği orijinal mektup, Dom. Luc. d'Acheri'nin *Spicilegium*'una (c. IV) dâhil edilmiştir ve *Esprit des Croisades*'da anılmıştır (c. I, s. 63).
49. "Unius enim, duum, trium, seu quatuor oppidorum dominos quis numeret? quorum tanta fuit copia, ut non vix totidem Trojana obsidio coegisse putetur," (her zaman canlı ve ilginç Guibert, s. 486).

tutkudan sıyrılmış saf bir nitelikte değildi.[50] Burgundy veya Arles krallığının vassalları olan Auvergne ve Languedoc'un[51] yerlileri için kullanılan *taşralılar* (*provincials*)[52] arasında bir savaş değil ticari ilişkiler hâkimdi. Raymond, İspanya sınırından bir yığın cesur serüvenci toplamıştı, Lombardiya'dan (*Lombardy*) geçtiği sırada çok sayıda İtalyan onun komutası altına katıldı, toplam gücü, piyade ve süvari olarak yüz bin savaşçıya ulaştı. Raymond, haçı en önce takan ve yola en sonra koyulan kişi olmuşsa da hazırlıklarının büyüklüğü ve yurduna sonsuza dek veda etmiş olması, bu gecikmesini namuslu bir veda olarak mazur gösterdi.

Bohemond ve Tancred

IV. Robert Guiscard'ın oğlu Bohemond, Yunan imparatora karşı kazandığı zaferle zaten daha önce adını duyurmuştu ama babasının vasiyeti onu Tarentum Prensliği'yle yetinmek mecburiyetinde bırakmıştı ancak kutsal girişimin coşkusuyla ilerleyen Fransız hacıları onu Doğu'dan alınacak ganimetlerin hayaline kaptırmıştı. Bu Norman şefte hafif bir dinsel fanatizmle karışmış tutkulu ve soğukkanlı bir politikayı görebiliriz. Tutumundan anlaşılıyor ki papayı kendi niyetlerine göre gizlice yönlendirmiş ve

50. Haçlı seferlerinin hakiki tarihlerinde ikincil bir karakter olan Raymond of St. Giles'in, Yunan (Anna Comnen., *Alexiad.*, L, X, XI) ve Arap (Longueruana, s. 129) yazarlarca başkahramanlardan biri olarak gösterilmesi fazlasıyla tuhaftır.

51. Doğduğu veya kralın bahşettiği şehir, ilk haçlı seferi sırasında Fransızlar tarafından ismi St. Gilles veya St. Giles olarak bozulan, Aziz Ægidius'a adanmıştı. Nismes ile Rhône arasındaki Aşağı Languedoc'ta bulunuyordu ve kent, Raymond'un vakfına ait bir kolej kilisesi (*collegiate church*) ile bugün de övünmektedir (*Mélanges tirés d'une grande Bibliothèque*, c. XXXVII, s. 51)

52. "Omnes de Burgundiâ, et Alverniâ, et Vasconiâ, et Gothi (*Languedoc*'un) , provinciales appellabantur cæteri vero Francigenæ, et hoc in exercitu; inter hostes autem Franci dicebantur." Raymond de Agiles, s. 144.

sanki haçlılara yardım etmesinin onun isteği olduğunu hissettirmiştir, Amalphi kuşatmasındaki söyledikleri ve örnek davranışları ile bu birleşik ordunun tutkularını alevlendirmiştir, komutası altına girenlere haç yetiştirmek için kendi elbisesini yırttı, on bin atlı ve yirmi bin piyadenin başında Constantinople'a ve Asya'ya ilerlemeye hazırlandı. Çok sayıda Norman prensi eski komutanlarını izlediler ancak kuzeni Tancred[53] onun hizmetkârından ziyade ortağı gibiydi. Tancred'in başarılı karakterinde, mükemmel bir şövalyenin[54] tüm erdemlerini, insanın cömert duygularına ve sosyal görevlerine zamanın safsatacı felsefesinden veya kaba dindarlığından çok daha sağlam ilham veren gerçek cesaret ruhunu keşfediyoruz.

Şövalyelik

Charlemagne dönemi ile haçlı seferleri arasındaki zamanda İspanyollar, Normanlar ve Fransızlar arasında oluşan bir devrim hızla tüm Avrupa'ya yayıldı. Piyade askerliği plebeian'lara bırakıldı, süvarilik, ordularda ayrı bir kuvvet oldu, onurlu *miles* ya

53. Tancred'in annesi, büyük Robert Guiscard'ın kız kardeşi Emma, babası ise Marki Odo the Good idi. Bu kadar önemli bir kişinin ailesi ve nereli olduğunun iyi bilinmemesi fazlasıyla tuhaftır ancak Muratori makul bir tahminde bulunarak onun İtalyan ve belki de Piedmont'taki Montferrat markilerinin soyundan olabileceğini söylüyor (*Script.*, c. V, s. 281, 282).

54. Este soyunun çocuksu kibrini tatmin etmek için Tasso, ilk haçlı seferini anlatan şiirine muhteşem bir kahramanı, yiğit ve âşık Rinaldo'yu yerleştirdi (X, 75; XVII, 66-94). Adını Roma kilisesinin sancaktarı olan İmparator I. Frederic'i yenen, Aquila bianca Estense nişanına sahip Rinaldo'dan ödünç almış olabilir (*Storia Imperiale di Ricobaldo*, [içinde] Muratori, *Script. Ital.*, c. IX, s. 360; Ariosto, *Orlando Furioso*, II, 30). Fakat **1.** İki Rinaldo'nun gençlikleri arasındaki altmış yıllık mesafe benzerliği ortadan kaldırır. **2.** *Storia Imperiale*, on beşinci yüzyılın sonunda Kont Boyardo tarafından uydurumuştur (Muratori, s. 281-289). **3.** Bu Rinaldo ve kahramanlıkları Tasso'nunkinden daha az hayalî değildirler (Muratori, *Antichità Estense*, c. I, s. 350).

da asker ismi, şövalye niteliğini kazanıp at üzerinde savaşa katılan beyefendilere[55] (*gentlemen*) özgü kılındı. Egemenlik haklarını haksızlıkla ele geçirmiş olan dükler ve kontlar, bölgeleri kendilerine sadık baronlar arasında paylaştırdılar, baronlar da kendi yetki alanlarının tımarlarını veya yurtluklarını (*fiefs or benefices*) tebaaları arasında bölüştürmüşlerdi ve birbirlerine ve kendisine bağlı oldukları efendilerine bile eşit durumda olan bu askerî kiracılar (*tenants*), köylü veya kasabalıları, kendileriyle aynı türden tasavvur etmeyi reddeden soylu veya süvari katmanını oluşturuyorlardı. Yalnız aralarında evlilik bağı kurarak kendi kökenlerini sürdürmeye özen gösteriyorlardı, erkek çocuklar, dört kuşaktan beri hiçbir biçimde lekelenmemiş soydan geldiklerini kanıtladıktan sonra yasal şövalye sınıfına dâhil olabiliyorlardı fakat cesur bir plebeian zenginleşebilir, silah kullanmada ustalaşabilir ve yeni bir soy dalı olabilirdi. Herhangi bir şövalyenin, askerî onura değer gördüğü bir başka kimseyi bu sınıfa almaya hakkı vardı, Avrupa'nın savaşçı hükümdarları, zafer ve ünlerini başlarındaki taçtan çok bu kişisel değerlerin oluşturduğu sınıftan kazanıyorlardı. Tacitus ve Almanya ormanlarında izlerine rastlanabilecek bu tören[56] kökeninde basitti ve dinsel düşüncelerle ilişkisi yoktu; önceden yapılan sınamalardan geçen adaya mahmuzlar takılıyor, kılıç kuşandırılıyor ve son bir hakaret olarak omzuna ya da yanağına hafifçe vuruluyordu. Ancak bu batıl inanç, hayatın her kamusal ve özel eylemine karıştı, kutsal savaşlarla birlikte silahlar da kutsanmaya başladı ve şövalyeler, papazlarınkine benzer hak ve ayrıcalıklara kavuştular. Yeni dâhil olanların yıkanması ve beyaz giysileri vaftizin ucuz bir kopyasıydı, sunağa koyduğu

55. *Gentilis, gentilhomme, gentleman* sözcüklerinden iki etimoloji üretilir: **1.** Beşinci yüzyıl barbarları, yabancı soyluluklarıyla övünen önce askerlerin ve sonra da Roma İmparatorluğunun fatihleri ve **2.** *Gentilis* sözcüğünü *ingenuus*'un eşanlamlısı sayan siviller. Selden birinciye meyillidir ancak ikincisi daha saf ve muhtemeldir.

56. "Framea scutoque juvenem ornant." Tacitus, *Germania*, b. 13.

kılıcı din adamları kutsuyorlardı; kabul töreninden önce dualar ediliyor, oruçlar tutuluyor, adaya, Tanrı, Aziz George ve başmelek Mikail (Michael) adına şövalyelik veriliyordu. Şövalyeliğin yükümlülüklerini yerine getirmeye ant içiyordu; eğitimi, aldığı ibret ve kamuoyu onun yemininin dokunulmaz muhafızlarıydı. Tanrı'nın ve kadınların savunucusu (bu iki uyumsuz ismi bir arada belirtmekten utanç duyuyorum) olarak, şövalye gerçekten ayrılmayacağına, adaleti ayakta tutacağına, sıkıntıda olanları koruyacağına, eskiler için pek bilinmeyen bir erdem olan ince ve nazik olacağına, inançsızların peşine düşmeye, tatlı ve gevşek yaşamın çekiciliklerine kapılmamaya ve tüm tehlikeli durumlarda şövalyeliğin onurunu kurtarmaya ant içiyordu. Bu ruhun kötüye kullanılmasıyla okuma yazma bilmeyen şövalyeler çalışma gibi barışçıl eylemleri küçümsemeye başladılar, kendilerini uğradıkları zararlara karşı yargıç ve cellat olarak gördüklerinden sivil toplum yasalarını ve askerî disiplini kibirle reddettiler. Bununla birlikte bu oluşumun, barbarların mizacını yumuşatmada olumlu etkileri görülmüş, onlara bazı inanç, adalet ve insanlık ilkelerini aşılamak konusunda önemli rol oynamıştır. Ulusların önyargıları yavaş yavaş bitmiş, silah ve din ortaklığı Hristiyanlar arasında birlik ve benzerlik sağlanmıştır. Tüm ulusların savaşçıları hac yolunda, yurt dışında bir araya geliyorlar, içeride de askerî talimlerde toplanıyorlardı, tarafsız bir göz, klasik antik dönemin olimpik oyunları yerine Gotların turnuvalarını tercih ederdi.[57] Yunanların geleneklerini bozan ve bakireler ile evli hanımları (*matron*) stadyumdan uzaklaştıran çıplak gösteriler yerine, bunlar güzellikleri ve soylu görünümleriyle oyun alanlarının görke-

57. Atletik egzersizler, özellikle *cæstus* ve *pancratium*, Lycurgus, Philopœmen ve Galen, yani bir yasa koyucu, bir komutan ve bir hekim tarafından kınanmıştır. Okuyucu, onların bu eleştirisi ile Solon'un yarattığı Lucian karakterinin yaptığı savunmayı karşılaştırabilir. Batı'daki olimpik oyunlarla ilgili olarak bkz. Pindar, c. II, s. 86-96, 243-248.

mine incelik katıyorlar, yarışı kazananlar bu güzellerin elinden ödüllerini alıyorlardı. Güreş ve yumruklaşmada (*boxing*) gösterilen beceri ve güç bir askerin liyakatiyle az da olsa bir benzerlik taşıyordu; Fransa'da icat edilmiş, Doğu'da ve Batı'da hevesle benimsenmiş olan yarışmalar savaş alanındaki hareketlerin canlı bir görüntüsünü sunuyordu. Bireysel dövüşler, genel çatışmalar, bir geçidin ya da bir şatonun savunulması gerçek bir savaş hali gibi uygulanıyor, her iki durumda da başarı, savaşçının gösterdiği cesarete, atını ve mızrağını kullanma yeteneğine göre belirleniyordu. Mızrak, şövalyenin özel silahıydı, büyük ve ağır bir ata biniyordu ama bu at yaklaşan bir tehlikeye kadar genellikle hizmetçisi tarafından kontrol ediliyordu, şövalye ise daha hafif bir atla yoluna devam ediyordu. Miğferi, kılıcı, cebesi, kalkanı vb. üzerine ayrıntılara inmek gereksizdir ancak haçlı seferleri döneminde zırhlı takımların sonraki zamanlara göre daha az ağır olduğunu söyleyebilirim. Ağır savaş atının karnına bastırıyor ve hasmına saldırıyordu. Türklerin ve Arapların hafif süvarileri bu tür bir saldırının coşkunluğuna her zaman karşı koyamıyorlardı. Her şövalyeye savaş alanında sadık genç yardımcısı eşlik ediyordu, bu delikanlı da şövalyeyle akrandı, onu okçuları ve diğer silahlı adamları takip ediyordu ve dört, beş veya altı asker, *mızrağın* sapını oluşturuyorlardı. Komşu krallıklara ya da Kutsal Topraklara yapılan seferlerde feodal yükümlülükler ortadan kalkıyordu, böylece şövalyelerin ve ona bağlı askerlerin katılımı ancak birtakım ödüller ve söz vermeler karşılığında sağlanıyordu ve sayıları, her bağımsız şefin gücüne, varlığına ve ününe oranla saptanıyordu. Bayraklarına, armalarına ve savaştaki haykırışlarına göre birbirlerinden ayırt edilebiliyorlardı. En eski Avrupalı aileler, en eski soyluluklarının kökenini ve kanıtlarını bu şövalye savaşlarının öykülerinden bulmaya çalışmalıdır. Şövalyelik üzerine çizdiğimiz bu kısa tablo, haçlı seferleri tarihinin önüne geç-

miş oldu; zaten bu kuruluşun üzerinde etki ve sebep olarak yine haçlıları göstermek gerekir.[58]

CONSTANTINOPLE'A YÜRÜYÜŞLERİ (15 AĞUSTOS 1096-MAYIS 1097)

Kutsal Kabir'i kurtarmak için haça bürünen birlikler ve şefler işte bunlardı. Plebeian kalabalığından kurtulur kurtulmaz mektuplaşarak, buluşarak, yeminleri konusunda karşılıklı olarak anlaşmaya vardılar ve hareket tarihlerini hızlandırmayı kararlaştırdılar. Karıları ve kız kardeşleri de hac onurunu ve tehlikelerini onlarla paylaşmayı istediler, taşınabilir hazinelerini altın ve gümüş külçeler haline dönüştürdüler, prensler ve baronlar, hem keyifleri hem de ihtiyaçları için avlanmalarında gerekli yardımcıları olan köpekler ve doğanları da birlikte götürdüler. Bu kadar çok sayıda insanı ve atı beslemekteki güçlük karşısında kuvvetlerini bölüştürmek zorunda kaldılar, kendi programları ya da yolculuğun gereği gidecekleri yönleri kararlaştırdılar, Constantinople dolaylarında buluşulması ve Türklere karşı hemen harekâta girişmek üzerinde anlaşmaya vardılar. Godfrey of Bouillon, Meuse ve Moselle kıyılarından düz bir hattı izleyerek Almanya, Macaristan ve Bulgaristan'dan geçti, tek başına komuta etmesine karşın ordusunun her adımı onun ihtiyatlılığı ve erdemi hakkında yeni yeni kanıtlar gösterdi. Macaristan sınırında haç adından ya

58. Şövalyelik, şövalyelere hizmet, asalet, savaş nidaları, sancaklar ve yarışmalar gibi ilginç konular hakkındaki ilginç ayrıntılar için bkz. Selden (c. III, kısım I; *Titles of Honor,* kısım II, b. 1, 3, 5, 8), Ducange (*Gloss. Latin.*, c. IV, s. 398, 412 vd.) *Dissertations sur Joinville* (I, VI-XII, s. 127-142, 161-222) ve de St. Palaye (*Memoires sur la Chevalerie*).

da bunun kötüye kullanılmasından haklı olarak nefret eden bir Hristiyan halkınca durduruldu. Çok az zaman önce Macarlar ilk hacılardan büyük kötülükler görmüşlerdi, buna karşılık savunma ve misilleme konusunda yanlış adımlar atmışlardı, aynı ulustan ve benzer bir girişimde bulunan bir kahramandan intikam almak istemeleri için sebepleri vardı. Ancak erdemli dük, sebepleri ve olayları inceledikten sonra kendi yurttaşlarının yapmış olduğu kötülüklerden ve işledikleri ağır suçlardan üzüntü duydu, barış habercileri olarak on iki temsilci gönderdi ve geçide izin verilmesini ve makul bir bedel karşılığı erzak satılmasını istedi. Macarların bütün kuşkularını silmek için Godfrey kendini ve kardeşini Macar hükümdarı Carloman'a güvence olarak teslim etti. O da her ikisine karşı sade ve dostça davranış gösterdi, ortak inançları olan İncil üzerine yemin ederek anlaşmalara bağlı kalacaklarını açıkladılar; ölüm cezası içeren bu anlaşma Latin askerlerinin taşkınlıklarını sınırlamış oldu. Avusturya'dan Belgrad'a dek Macar ovalarını en küçük bir sıkıntıya ve güçlüğe uğramadan geçtiler, çok sayıdaki süvarilerinin başında her yana uçarcasına koşup yetişen Carloman hem onları hem de kendi halkının güvenliklerini sağlamış oldu. Save kıyısına vardılar, ırmağı geçince Macar kralı rehineleri geri verdi ve seferlerinde başarı kazanmaları yolunda içten dileklerini sunup geri döndü. Godfrey Bulgaristan ormanlarını ve Trakya sınırlarını aynı biçimde ve disiplinle geçti; hiçbir Hristiyana kılıcını çekmeden hac yolculuğunun birinci aşamasını tamamlayabildiği için memnundu. Raymond ile taşralıları (*provincials*) da Torino'dan Aquileia'ya dek Lombardy'nin keyifli ve kolay yollarını izledikten sonra Dalmaçya[59] ve Ekslavon diyarının yabanıl topraklarında kırk gün ilerlediler.

59. Ducange'nin *Familiæ Dalmaticæ*'ları yetersiz ve eksiktir, ulusal tarihçiler modern ve masalcıdırlar, Yunanlar uzak ve umursamazdırlar. 1104 yılında Coloman deniz ülkesini Trau ve Saloma'ya dek boyunduruğu altına aldı (Katona, *Hist. Crit.*, c. III, s. 195-207).

Geçtikleri yerlerde hava sisli, arazi engebeli ve bakımsızdı, yerli halk ya kaçışıyor ya da onlara düşmanca davranıyordu. Dinin ya da devlet yönetiminin pek etkileyemediği bu unsurlar kılavuzluk yapmayı ve erzak vermeyi reddediyorlar, haçlıların arkasından gelenleri yakalayıp öldürüyorlar ve Skodra[60] prensiyle görüşmesinden çok çıkar sağlayan kontun gözcülüğünü yapıyorlardı. Köylüler ve imparatorun askerleri, Durazzo ile Constantinople arasındaki yürüyüşünü taciz etmekle birlikte onu durduramadılar. Ayrıca Adriyatik Denizi'ni geçmek üzere İtalya kıyısından gemilere binen öbür şeflerin gelişini taciz etmeye hazırlanıyorlardı. Bohemond'un silahları ve gemileri, sağduyusu ve disiplini vardı ve Epirus ile Tesalya (Thessaly) bölgeleri onun adını henüz unutmuş değillerdi. Askerî yetenekleri ve Tancred'in yiğitliği ile tüm engelleri ortadan kaldırdı. Norman prensi Yunanları kolluyormuş gibi görünerek askerlerine bir din sapkınının şatosunu yağmalattı.[61] Fransalı soylular, kimi zaman kınanmış olan kendini beğenmiş, kör bir tutumla yürüyüşe geçtiler. Büyük Hugh'un, iki Robert'in ve Stephen of Chartres'in Alplerden Apulia'ya dek, bayındır bir ülkeden geçerken Katoliklerce alkışlanması bir tür zafer alayının geçişine benzedi. Roma pontiff'inin ayaklarını öp-

60. Scodras, Livy'de Illyria Kralı Gentius'un başkenti ya da kalesi olarak gösterilmektedir, *arx munitissima*, sonra da bir Roma kolonisi olmuştur (Cellarius, c. I, s. 393, 394). Bugün İşkodra ya da Scodra adı verilmiştir (d'Anville, *Géographie Ancienne*, c. I, s. 164). Bugün Sancak'tır, İşkodra paşası, Romanya Beylerbeyi'ne (*Beglerbeg of Romania*) bağlıydı ve 78.787 gümüş para (rix dollars) hesabı üzerinden 600 asker vermektedir (Marsigli, *Stato Militare del Imperio Ottomano*, s. 128).

61. "In Pelagoniâ castrum hæreticum ... spoliatum cum suis habitatoribus igne combussere. Nec id eis injuriâ contigit: quia illorum detestabilis sermo et cancer serpebat, jamque circumjacentes regiones suo pravo dogmate fœdaverat," (Robert. Mon., s. 36, 37). Olayı soğukkanlılıkla anlattıktan sonra Başpiskopos Baldric, övgü dolu ifadelerle şunları ekliyor: "Omnes siquidem illi viatores, Judæos, hæreticos, Saracenos æqualiter habent exosos; quos omnes appellant inimicos Dei," (s. 92).

tüler ve Fransa kralının kardeşine[62] Aziz Peter'in altın sancağı teslim edildi. Ne var ki bu dinî ve zevk ziyaretinde mevsimi ve gemilere ulaşma yollarını güvence altına almayı savsadılar; kış ayları boşuna harcadılar, askerler kentlere dağılarak oralarda bozulup soysuzlaştılar. Güvenliği ve sınıf farkını umursamadan ayrı ayrı geçişlerini yaptılar, Urban'ın hareket zamanı olarak saptadığı Meryem Ana'nın göğe kaldırılması (*Assumption*) festivalinden dokuz ay sonra bütün Latin liderleri Constantinople dolaylarında toplandılar. Ancak Vermandois kontu tutsaktı, fırtına, öndeki gemilerini filodan ayırmıştı; Alexius'un komutanları, ulusal yasalara aykırı olarak Fransız prensini tutuklamışlardı. Altın armalarını takınmış olan yirmi dört şövalye Hugh'un geldiğini haber vermişler, Latin Hristiyanlarının komutanı ve krallar kralının kardeşine imparatorun saygı göstermesini buyurmuşlardı.[63]

62. "Ἀναλαβόμενος ἀπὸ Ῥώμης τὴν χρυσῆν
τοῦ Ἁγίου Πέτρου σημαίαν," (*Alexiad.*, L, X, s. 288).
63. "Ὁ Βασιλεὺς τῶν βασιλέων, καὶ ἀρχηγὸς
τοῦ Φραγγικοῦ στρατεύματος ἅπαντος."
Vermandois kontunun bu Doğu pohpohlanması gülünçtür, ne var ki yurtsever Ducange (*Not.*, ad *Alexiad.*, s. 352, 353; *Dissert. Sur Joinville*, s. 325) Matthew Paris'in (*A. D. 1254*) ve Froissard'ın (c. IV, s. 201) pasajlarını severek yineliyor. Bu yazarlar Fransa kralına "rex regum" ve tüm Hristiyan kralların lideri sanını vermişlerdi.

İMPARATOR ALEXIUS COMNENUS'UN POLİTİKASI (ARALIK 1096–MAYIS 1097)

Bulunduğu bir dilekle her şeyini yitiren bir çoban ile ilgili bir Doğu masalı okumuştum, bu çoban suya seslenerek dilekte bulunmuştu; Ganj Irmağı taşmış, çobanın topraklarını sular basmış, kulübesi ile sürüsünü de seller alıp götürmüştü. Bu, yönetim tarzı kızı tarafından[64] ve başka Latin yazarlarınca[65] farklı biçimlerde anlatılan Alexius Comnenus'un talihi veya en azından endişesiydi. Placentia Konsili'nde elçileri yaklaşık on bin kişilik -ılımlı sayılacak- bir yardım için ricada bulunmuşlardı ama bu kadar çok güçlü şefin ve bağnaz ulustan askerlerin yaklaşmakta oluşundan dolayı afallamıştı. İmparator umut ile korku, cesaret ile ürkeklik arasında gidip geliyordu ama bilgelikle harmanladığı çarpık politikasında Fransız kahramanı için onur zedeleyici ya da canına yönelik bir tertibe giriştiğine inanamam, kavrayamam. Keşiş Peter'in ardındaki karmaşık kalabalık, hem insanlıktan hem de akıldan yoksun vahşi yaratıklardan başka bir şey değillerdi, Alexius'un bunların yok edilmesini önlemesi ve

64. Anna Comnena 1 Aralık 1083'te doğmuştu, indiction VII (*Alexiad.*, L, VI, s. 166, 167). Birinci Haçlılar zamanında on üç yaşındaydı, evlenme çağında, belki de sevgiyle "τὸν ἐμὸν Καίσαρα" diye seslendiği Nicephorus Bryennius'la evlenmişti (L, X, s. 293, 296). Kimi modern dönem yazarları, Anna'nın Bohemond'a karşı duyduğu düşmanlığın hayal kırıklığıyla sonlanmış aşk macerasından ileri geldiğini *tasavvur ediyorlar*. Constantinople'da ve Nicæa'da (*Alex.*, L, X, XI, s. 283, 317) olup bitenlerle ilgili olarak öykülerinin tarafgirliği Latin yazarlarınınkilerle denkleştirme ağırlığı işlevini görebilir, ne var ki sonra oluşan başarılar üzerinde pek az duruyor, bundan da iyi bilgi edinemediği anlaşılıyor.

65. Alexius'un karakteri ve politikasına ilişkin değerlendirmelerinde Maimbourg, *Katolik* Fransızlardan, Voltaire ise *bölücü* (*schismatic*) Yunanlardan yana olmuştur. Bir filozofun önyargısı bir Cizvit'inkinden daha az bağışlanabilir.

kınaması mümkün değildi. Godfrey'in ve yoldaşlarının birlikleri daha çok saygıya değerdiyse de onlara da pek güvenilemezdi. Güdüleri dinî ve saf *olabilir* ama, Bohemond'un nasıl da tutkulu olduğunu biliyor, buna karşılık öbür Alplerin ötesinden gelen (*Transalpine*) şefleri tanımıyordu, bu da endişelenmesine sebep oluyordu. Franklar körü körüne ve dikbaşlı bir cesarete sahipti, Yunanistan'ın ihtişamı ve zenginlikleri onları kışkırtabilirdi, kalabalık ordularının görünüşü, güçlerinin verdiği duygu gururlarını ve kendilerine güvenlerini ateşleyebilir, belki bu sebeplerle Kudüs'ü unutabilirlerdi. Uzun ve yetersiz erzak yüzünden zahmetli geçen yürüyüşten sonra Godfrey'in birlikleri Trakya ovalarında kamplarını kurdular, askerler Vermandois kontunun tutsak olduğunu öğrenince öfkelendiler ve çekingen dükleri, birtakım misilleme ve yağmalarla hınçlarını almalarına göz yummak zorunda kaldı. Alexius'un boyun eğmesi ve kamplarına erzak sağlayacağına söz vermesi onları yatıştırdı. Kış ortasında Boğaz'ı geçmeyi kabul etmediklerinden, o dar denizin kıyısındaki bahçeler ve saraylar arasında kendilerine yer verildi. Ancak birbirlerini köle ve barbar olarak küçümseyen iki ulus arasında düşmanlık devam ediyordu. Bilgisizlik kuşku yaratır, kuşku ise günlük kışkırtmaları doğurur, önyargı kördür, açlığın ise kulağı duymaz. Alexius, her yanı sularla çevrili tehlikeli bir yerde Latinleri aç bırakmak ya da onlara saldırma planı yapmakla suçlanıyordu.[66] Godfrey, savaş borularını çaldırttı, bir geçidi zorladı, ordusunun bulunduğu alanı güven altına aldı ve dış mahallelere saldırdı ancak Constantinople'un kapılarını güçlendirilmişti ve surlar okçularla doluydu. Sonucu belirsiz bir kapışmadan sonra

66. Karadeniz, Boğaz ve yazın derinliği artan ve yaklaşık on beş mil genişliğinde bir otlak içerisinden akan Barbyses Irmağı arasında. Birbirini takip eden dönemlerde Justinian ve Basil tarafından kurulmuş *Blachernæ* taşından bir köprüyle Constantinople'a ve Avrupa yakasına ulaşımı sağlar (Gyllius, *de Bosphoro Thracio*, L, II, b. 3; Ducange, *C. P. Christiana*, L, IV, b. 2, s. 179).

iki yan da barışın ve dinin sesini dinledi. İmparatorun armağanları ve vaatleri yavaş yavaş Batılıların sertliğini yumuşattı, bir Hristiyan savaşçı olarak Alexius, kutsal girişimin ateşini körüklemeye çalıştı ve bu konuda askerlerinin ve hazinelerinin de onlara yardımcı olacağına söz verdi. İlkbahar gelince Godfrey Asya'da uygun ve erzak ikmali yapılan bir kamp kurmaya razı oldu, Boğaz'ı geçtikten sonra Bizans gemileri karşı kıyıya döndü. Alexius aynı yöntemleri diğer şefler için de uyguladı, becerisi ve gayretiyle iki ordunun aynı anda Constantinople kale duvarları önünde birleşmelerini engelledi ve Hamsin Bayramı'ndan (*Pentecost*) önce Avrupa kıyılarında tek bir haçlı kalmadı.

Haçlıların Saygısını Kazanıyor

Avrupa'yı korkutan bu ordular Asya'yı kurtarabilecek ve Türkleri Boğaz ve Hellespont'tan (Çanakkale) sürebilecekti. Nicæa'dan Antioch'a (Antakya) dek uzanan verimli eyaletler, Suriye ve Mısır krallıkları üzerinde eski haklarını elinde tutmayı sürdüren Roma imparatorlarından alınmıştı. Alexius, kendinden geçmişçesine bu yeni müttefikleriyle birlikte Doğu'nun tahtlarını devirme konusunda tutkulu bir umuda veya beklentiye kapıldı, ne var ki daha mutedil olan aklı ve mizacı, ne idiği belirsiz ve kanun tanımaz barbarlarla birlikte hareket etmekten alıkoydu. İhtiyatı veya gururu, Fransız liderlerinden zorla bir saygı ve bağlılık andı içerek, Roma İmparatorluğu'nun mütevazı ve sadık tebaaları olarak Asya'daki eski topraklarını geri almalarını istemekle yetindi. Frankların bağımsız ruhları bir yabancıya yapılacak bu gönüllü kölelik teklifi karşısında alev aldı ancak ardı ardına gelen iltifatlar ve göz alıcı hediyelerin ışıltısına kapıldılar ve utançlarına ortak olacakların sayısını artırmak için çalıştılar. Hugh of

Vermandois'nin gururu tutsaklığı sırasında uğradığı onur kırıcı davranışların etkisinde kalmadı, Fransız kralının kardeşince ortaya konulan ve diğerlerine örnek olan genel itaati de sağlamış oldu. Godfrey of Bouillon tüm insani düşünce ve değerlendirmelerin Tanrı'nın lütfuna ve haçlıların zaferine bağlı olduğuna inanıyordu. Raymond ile Bohemond'un Constantinople'u ele geçirmek için yaptıkları sürekli istekleri geri çevirdi. Erdemli davranışlarını görüp saygı duyan Alexius, Godfrey'i imparatorluğun büyük dostu olarak taltif etti ve gerekli işlemleri ve törenleri tertiplemek suretiyle evlat edindi.[67] Kin dolu Bohemond da gerçek ve kadim bir müttefik olarak kabul edildi, imparator eski düşmanlıklarından bahsetse de bunu, Durazzo ile Larissa ovalarında gösterdiği yiğitliği ve kazandığı zaferi dile getirmek için yaptı. Guiscard'ın oğlu krallara yaraşır biçimde konuk edildi ve ağırlandı: bir gün, sarayın bir koridorundan geçerken, açık kalmış bir kapıdan altın ve gümüşlerin, ipeklerin ve değerli taşların yığın halinde durduğunu gördü, öyle ki düzensiz biçimde duran bu yığın yerden tavana dek odayı dolduruyordu. "Hangi fetih," diye haykırdı ihtiraslı paragöz, "bu hazinenin yardımıyla gerçekleşmez ki?" "Bütün bunlar sizin," dedi bir Yunan görevli, Bohemond bir an duraksadıktan sonra bu görkemli armağanı kabul etmek lütfunda bulundu. Norman lider kendisine verilen bağımsız bir prenslik ile gururlandı, böylece Alexius, onun Doğu komutanlığı ya da tüm Bizans orduları başkomutanlığı gibi cüretkâr taleplerinin önüne geçmiş oldu. Biri İngiltere fatihinin oğlu, diğer üç kraliçenin akrabası olan iki Robert[68] da Bizans tahtına saygılarını sundular. Stephen of Chartres, özel

67. İki tür evlat edinme vardır: biri silahlarla, diğeri ise oğulun, babasının gömleği ile cildi arasına sokulmasıyla. Ducange (*Sur Joinoville*, Dissert. XXII, s. 270) Godfrey'e ikinci türün uygulandığını belirtiyor.

68. Robert of Flanders, döndükten sonra, dört yüz marklık bir emekli maaşı karşılığında İngiltere kralının hizmetine girdi. Bkz. Rymer'ın, *Foedera*'sının birinci maddesi.

mektubunda, imparator için hayranlık duygularını dile getiriyor, onu insanların en cömerti ve yetkini olarak görüyor, kendini imparatoriçe tarafından en çok sevilen insan olarak gösteriyor, küçük oğlunun onun tarafından yetiştirileceği üzerine söz aldığını bildiriyordu. St. Giles ve Thoulouse kontu ise Fransa kralının üstünlüğüyle güney eyaletinde daha yeni tanışmıştı; dili ve ulusu onunkine yabancıydı. Yüz bin kişinin başında gelen bu kont kendisini yalnız İsa'nın hizmetinde ve onun askeri olarak görüyor, Yunan hükümdarla ancak eşit koşullarla ittifak antlaşması yapabileceğini söylüyordu. Bu dayatması, itaatinin değerini ve bedelini artırdı; Prenses Anna onun için, gökyüzündeki yıldızlar arasındaki güneş gibi o da barbarlar arasında parıldıyordu, diyor. İmparator, Fransız savaşçılarının gürültüleri ve küstahlığına karşı duyduğu tiksintiyi, ayrıca Bohemond'un niyetleri üzerindeki kuşkularını sadık Raymond'a özel olarak ifade etti. Bu yaşlı devlet adamı, Alexius'un dostluğunun aldatıcı olabileceğini ancak nefretinde içtenlikli davrandığını ayırt edebilirdi.[69] Şövalyelik ruhu Tancred'in kişiliğinde son buldu, kimse bu yiğit şövalyeye öykünmekten utanmadı. Yunan hükümdarın altınını da gümüşünü de gözü görmedi, onun önünde bir soylu kişiyi cezalandırdı, basit bir asker kılığında Asya kıyısına kaçtı ve Bohemond'un otoritesini ve ortak amaca teslim oldu. En önemli ve en çarpıcı sorun Alexius'un izni ve gemileri olmadan denizi geçmelerinin imkânsızlığıydı ama bir kez Asya tarafına geçince kılıçlarının bu utançlarını sileceğine güveniyorlar ve Bizans hükümdarının anlaşmalara dinî nitelik vermediğini sandıkları için buna bağlılıklarını da kırıp atabileceklerini düşünüyorlardı. Gösterdikleri törensel saygı, uzun zamandır gururu iktidarın ikamesi olarak gören halkın gözünü boyamıştı. İmparator yüksek bir tahtta, sessiz ve hareketsiz oturuyordu, Latin prensleri ona tapınırcasına saygı

69. "Sensit vetus regnandi, falsos in amore, odia non fingere." Tacit., VI, 44.

gösterdiler ve ayaklarını ya da dizlerini öptüler. Bu, yazarlarının itiraf etmekten utandığı ama inkâr edemediği bir hakaretti.[70]

Frankların Küstahlıkları

Genel ya da bireysel çıkarları düklerin ve kontların şikâyetleri kesmişti, ne var ki bir Fransız baronu (Parisli Robert olduğu sanılan[71]) tahta çıkmayı ve Alexius'un yanına oturmayı göze aldı. Baldwin'in yaptığı mantıklı bir uyarıya, barbar lehçesiyle "Bunca yiğit komutanlar onun karşısında ayakta durduğu halde yerinde oturmakta olan bu terbiyesiz adam da kim oluyor?" şeklinde karşılık verdi. İmparator sessiz kaldı, nefretini belli etmedi, aslında tutumundan ve davranışından onun ne dediğini biraz anlamıştı ama yine de ne dediğinin çevrilmesini çevirmeninden istedi. Hacıların ayrılmasından önce bu kendini bilmez baronun kim olduğunu bilmek istedi. "Ben Fransız'ım," dedi Robert, "ve ülkenin en saf ve kadim soylularındanım. Yakınımızda bir kilise vardır;[72] oraya gelenler hep kişisel bir çarpışmada kendi değerle-

70. Haçlıların tarihçilerinin kibri, bu utanç verici durumu hafifçe geçiştirmektedir. Şurası açıkça belli oluyor ki tahtında kımıldamadan duran imparatoru selamlamak için kahramanlar diz çöktüğüne göre onun ayaklarını ya da dizini öpmüş olacaklardır. Bunda asıl olağanüstü nokta Anna'nın gösterdiği Latinlerin suskunluğu ya da belirsizliğine fazlaca yer verilmemiş olmasıdır. Latin prenslerinin bu aşağılık durumları için *Ceremoniale Aulae Byzantinæ*'ye ilginç bir bölüm ekleyebilecekti.

71. Kendisini "Φράγγος καθαρὸς τῶν εὐγενῶν" diye anıyor (bkz. *Alexias*, L, X, s. 301). Herhangi biri vârisi olduğunu kanıtlayabilse, on birinci yüzyılın ne asil bir unvanı! Anna gözle görülür bir keyifle, bu kendini beğenmiş barbar "Λατῖνος τετυφωμένος"ın Dorylæum Savaşı'nda ön saflarda savaştığı sırada ölmüş ya da yaralanmış olduğunu anlatıyor (L, XI, s. 317). Bu olay Ducange'nin kuşkusunu haklı çıkarabilir, ona göre bu baron, Fransa adası (*L'Isle de France*) ya da dukalığı olarak adlandırılan ilçeden gelen Parisli Robert'tan başkası değildir.

72. Ducange'nin aynı keskinlikle ileri sürdüğüne göre, sözünü ettiği kilise Soissons'daki St. Drausus ya da Drosin'dir. "quem duello dimicaturi solent invo-

rini sınamak isterler. Orada Tanrı'ya ve azizlere, karşılarına bir hasım çıkarmaları için dua ederler. Ben de çok zaman oraya gittim ama meydan okumama karşılık verecek hasma şimdiye dek hiç rastlamadım." Alexius, Türklerle yapılacak savaştaki tutumu için akıllı uslu uyarılarda bulunarak bu korkusuz adamı yanından gönderdi; tarih, o yüzyılın ve ülkesinin törelerine çarpıcı bir örnek olan bu olayı tatlı tatlı anlatmaktadır.

Haçlıların Değerlendirilmesi (Mayıs 1097)

İskender, Asya'nın fethini otuz beş bin Yunan ve Makedonyalı ile yürütmüş ve sona erdirmişti;[73] o, özellikle mızraklı piyadelerinin (falanj) etkinliğine ve disiplinine güveniyordu. Haçlıların başlıca gücü ise süvarilerindeydi ve Bitinya (Bithynia) ovalarında toplandıkları sırada şövalyeler ile onlara bağlı süvarilerin sayısı, baştan ayağa zırhlı başlık ve halkalı giysiler kuşanmış, yüz bin kişiyi buluyordu. Bu tür askerlerin sayısında gerçeklik ve özgünlük vardır, denebilir, tüm Avrupa şövalyeliğinin ilk ağızda böyle ağır ve büyük sayıda süvari çıkarmış olmasına şaşmamak gerekir. Piyadelerin bir kısmı keşif, öncü ve okçulardan oluşuyordu, ne var ki bu kalabalık sınıfta sürüp giden düzensizlik bunların sayısı üzerinde bir kanıya varılmasına olanak vermemektedir. Bu konuda Kont Baldwin'in[74] yanındaki bir papazın kanısı ya da imgelemesinden başka bir kaynağımız

care: pugiles qui ad memoriam ejus (mezarı) pernoctant invictos reddit, ut et de Burgundiâ et Italiâ tali necessitate confugiatur ad eum." Joan. Sariburiensis, epist. 139.

73. Bu ordunun kaç kişiden oluştuğu üzerinde çeşitli fikirler vardır ancak Ptolemy'nin beş bin süvari ve otuz bin piyade olarak verdiği sayıyla kıyaslanacak hiç başka güvenilir kaynak yoktur (bkz. Usher, *Annales*, s. 152).

74. Fulcher. Carnotensis, s. 387. Farklı isim ve dillere (s. 389) sahip on dokuz uluştan bahsediyor fakat *Franci* ve *Galli*, *Itali* ve *Apuli* arasındaki farkı doğrusu anlamadım. Başka bir yerde (s. 385) firarileri aşağılıyor.

yoktur; bu papazın tanıklığı da ne gözle görmüş olmasına ne de gerçek bilgilere dayanmaktadır, o, hacıların sayısını taşıdıkları silahlara göre altı yüz bin olarak saptamakta, bu sayıya, orduyu izleyen papazları, keşişleri, kadınları ve çocukları eklememektedir. Okuyucu şaşkınlıktan irkilebilir, bu şaşkınlığından henüz kendine gelmeden önce, aynı kaynağa göre haç takmış olanların tümü adaklarını yerine getirmiş olsalardı ALTI MİLYONUN üzerinde Avrupalının hac için Asya'ya gitmek üzere yola çıkmış olacağını eklemeliyim. İnanmak zorunda kalacağını düşünerek tüylerim diken diken olurken, daha anlayışlı ve mantıklı bir yazarın[75] düşünceleri beni huzura kavuşturdu; bu yazar, Chartres papazını suçluyor ve Cisalpine (Fransa'da bir bölge) yöresinin bu tür göçleri sağlayabileceğinden kuşku duyuyor. Soğukkanlı bir şüpheci, bu dinî gönüllülerden büyük bölümünün Nicæa'yı ve Constantinople'u görmediklerini de hatırlayacaktır. Kendinden geçercesine coşkunluğun etkisi düzensiz ve kısa süreli olur, hacıların bir bölümü akılları başlarına gelerek ya da ürkerek, kararsızlık ya da yoksulluk yüzünden gidemediler, bir bölümü de bu sofu cahillerin önceden kestiremedikleri kadar dayanılmaz yol güçlükleri sebebiyle geri döndüler. Sayısız insan iskeleti Macaristan'ın ve Bulgaristan'ın yabanıl topraklarını kaplamıştı, Türk sultanı haçlıların öncülerini kılıçtan geçirdi ve ilk seferin kaybı, kılıçtan geçirilme, yorgunluk ya da iklim koşulları sebepleri başta olmak üzere üç yüz bin ölü olarak hesaplanmıştı. Buna karşın geriye yine insan kalıyordu; durmadan kalabalık birlikler geliyor ve Yunanlar bu işe şaşıp kalıyorlardı. Prenses Anna'nın yararlandığı zengin dil kullanımı onun çabalarına yeter gibi değildi;[76] Çekirge görüntüleri, çiçekler ve yapraklar, deniz kumları

75. Guibert, s. 556. Ne var ki onun ılımlı karşı çıkması bile çok büyük bir sayıya tekabül ediyor. II. Urban, gayretinin coşkusu içinde hacıların sayısını sadece üç yüz bin olarak hesaplıyor (epist. XVI, Concil., c. XII, s. 731).

76. *Alexias*, L, X, s. 283, 305. Müşkülpesent nezaketi ile garip ve anlaşılmaz

veya cennetin yıldızları gördüklerini ve duyduklarını kusurlu bir şekilde temsil ediyordu ve Alexius'un kızı, Avrupa'nın temellerinden gevşediğini ve Asya'ya doğru savrulduğunu haykırıyordu. Darius'un ve Xerxes'in antik ordularının kaçar kişilik olduğuna ilişkin belirsizlik bugün de sürmektedir ama Latin prenslerinin ilk operasyonu olan Nicæa kuşatmasında yer alandan daha fazla sayıda kişinin tek bir kampın sınırları içinde bulunmadığına inanmaya meyilliyim. Amilleri, karakterleri ve orduları çoktan teşhir olmuştu, birliklerin içerisinde en çok asker Fransızlardaydı, Aşağı Ülkelerden (*Low Countries*), Apulia'dan ve Ren kıyılarından takviye güçler gelmişlerdi, birçok serüvenci İspanya'dan, Lombardy'den ve İngiltere'den[77] onlara katılmıştı, ayrıca İrlanda veya İskoçya'nın[78] uzak bataklıklarından ve dağlarından da çıplak, kendi ülkelerinde yırtıcı vahşi ama ülkelerinden ayrıldıkları anda ürkekleşen insanlar da gelip katılmışlardı. Batıl inanç yoksul ve zayıf Hristiyanlara hac zorunluğunu paylaşmayı engellemeseydi, savaşmaya cesaret etmeden yiyecekleri bitirip tüketen bu yararsız kalabalık, yoldaşları Rabb'in (*Lord*) yolunu açana ve güvence altına alana kadar Yunan İmparatorluğu'nda konuşlandırılabilirdi. Boğaz'ın karşı yakasına geçebilmiş olan bu kalaba-

---

isimlerinden şikâyet ediyor; gerçekte uygarlaşmış halklar arasında, çok doğal ve ince bir kibirli cahillikle biçimini değiştirmemiş olduğu yok gibidir. Bir örnek vereceğim; St. Giles Kontluğu'nu *Sangeles* biçimine sokmuştur.

77. William of Malmesbury (1130 yılı civarında yazan), kitabına (L, IV, s. 130, 154) birinci haçlı seferini de koymuştur, ne var ki Britanya okyanusunu geçen belirsiz mırıltıları (*tenue murmur*) dinlemek yerine (s. 143) kendisini vatandaşlarının sayıları, aileleri ve maceralarıyla sınırlamasını dilerdim. Dugdale'de, bir İngiliz Norman'ın, Albemarle ve Holdernesse Kontu Stephen'ın, Antioch savaşında Dük Robert'la birlikte artçı kuvvetlere komuta ettiğini okudum (Baronage, kısım I, s. 61).

78. "Videres Scotorum apud se ferocium alias imbellium cuneos," (Guibert, s. 472). *Crus intectum* ve *hispida chlamys* İskoçlarla alakalı olabilir, ne var ki *finibus uliginosis* daha ziyade İrlanda bataklıkları için uygun olabilir. Malmesbury Gallilerden, İskoçyalılardan vb. açıkça bahsediyor (L, IV, s. 133); bunlardan birincileri *venatiorem*, öbürleriyse *familiaritatem pulicum*'u terk ettiler.

lıktan küçük bir bölümü Kutsal Kabir'e ziyaret iznini almıştı. Kuzey iklimine alışkın olduklarından Suriye'nin yakıcı güneşine dayanamadılar; yanlarında götürdükleri suyu ve yiyecekleri savurganlıkla tükettiler. Onların kalabalığı yüzünden ülkede her şey kuruyordu, deniz uzaktaydı, Yunanlar kötü niyetliydi, her mezhepten Hristiyanlar kardeşlerinin acımasızlığından ve aç gözlülüğünden kaçıyorlardı. Bu korkunç yoksunluk sırasında açlık yüzünden ellerinde tutsak bulunan çocukların ya da erginlerin etini yediler. Yamyam adı ve unvanı, Türkler ve Saracen'ler arasında Avrupalı kâfirler için duydukları nefrete yeni bir dehşet daha kattı, Bohemond'un mutfağına giren casuslara şişe geçirilmiş çok sayıda insan eti gösterildi ve kurnaz Norman, inançsızların kinini ve dehşetini artıran bir haberin yayılmasını sağladı.[79]

NICÆA'NIN KUŞATILMASI (14 MAYIS–20 HAZİRAN 1079)

Avrupalıların törelerini ve karakterlerini belirlediği için haçlıların ilk girişimlerini zevkle inceledim ancak güçle gerçekleştirilen ve cehaletle tanımlanan birtakım belirsiz başarıların yorucu ve tekdüze öyküsünü kısa keseceğim. Nicomedia dolaylarındaki ilk toplanma yerlerinden birliklerini harekete geçirerek ilerlediler, Yunan İmparatorluğu'nun dar sınırlarından ayrıldılar, dağlar arasından bir yola çıkarak Türk sultanının başkentini kuşatıp

79. Kimi zaman gerçek, kimi zaman da yalan ve düzmece olan bu yamyam açlığı Anna Comnena (*Alexias*, L, X, s. 288), Guibert (s. 546), Radulph. Cadom.'da (b. 97) bulunabilir. *Gesta Francorum*, Rahip Robert Baldric ve Raymond des Agiles, Antioch'un kuşatılmasındaki savaş oyununu ve açlığı anlatıyor.

dinî savaşlarına başladılar. Sultanın Rum (Roum) Krallığı, Hellespont'tan Suriye sınırlarına dek yayılıyor ve Hristiyan hacılarına Kudüs yolunu kapatıyordu, Türk sultanının adı Kılıç Aslan ya da Süleyman'dı,[80] Selçuk soyundan geliyordu ve ilk fatihin oğluydu ve Türklerin kendi anavatanı olarak saydıkları bu ülkenin savunulmasında, düşmanlarının övgü ve saygısını kazandı ve yalnız onlar tarafından sonraki kuşaklara tanıtıldı. Taşkın selin coşkunluğunu görerek ona daha çok olanak vermeden ailesini ve hazinesini Nicæa'da bıraktı, buyruğundaki elli bin atlıyla dağlara çekildi ve oradan yaklaşık altı millik düzensiz çevre oluşturan kuşatanların ordusuna iki kez saldırdı. Nicæa kentinin yüksek ve sağlam duvarları derin bir hendekle ve üç yüz yetmiş kule ile çevrilmişti, sınırları dibindeki Hristiyan âlemine karşı koyabilmek için Müslümanlara silah eğitimleri veriliyordu ve dinî heyecan ile coşkuları artırılıyordu. Fransız prensleri bu kentin önünde mevzilendiler, birbirleriyle görüşüp danışmadan ve genel bir savaş planı oluşturmadan saldırıya geçtiler, rekabetleri cesaretlerini artırdı ama cesaretleri gaddarlıkla lekelendi ve aralarındaki rekabet kıskançlığa ve medeni anlaşmazlığa dönüştü. Latinler, Nicæa kuşatmasında antik dönemin bütün savaş gereçlerinden yararlandılar: lağımlar, koçbaşları, toplu kalkan saldırıları (*tortoise*), kuşatma kulesi (*belfrey*) veya hareketli kuleler (*movable turret*), yapay ateş, *mancınık* ve *fırlatma rampası* (*balist*), taş ve kargı fırlatan sapan ve yaylar.[81] Yedi haftalık bir süre içinde çok

80. Latinler onu Müslümanların kullandığı adla, yani Süleyman diye anmaktadırlar ve karakteri Tasso tarafından çok övülerek güzel gösterilmiştir. Türkler ise Kılıç Arslan (hicri 485-500; miladi 1092-1106. Bkz. de Guignes, *Tables*, c. I, s.245) diye adlandırırlar. Doğulular bu adı kullanıyorlardı, Yunanlar ise biraz bozuyorlardı. Birinci haçlı seferine çok az yer veren Muhammedî tarihlerinde onun adından biraz daha fazlası bulunabilir (de Guignes, c. III, kısım II, s. 10, 30).

81. Ortaçağ'ın tahkimatları, savaş makineleri ve kuşatmaları için bkz. Muratori (*Antiquitat. Italiæ.*, c. II, dissert. XXVI, s. 452-524). *Belfry* sözcüğümüzün kökeni olan *belfredus*, antik dönemin hareketli kulesine denirdi (Ducange, c.

fazla emek harcandı ve kan döküldü ve kuşatıcılar, özellikle Kont Raymond, birtakım ilerlemeler elde ettiler. Türkler, Ascanius Gölü'nü[82] ellerinde tuttukları sürece direnişlerini uzatabilir ve geri çekilebilmelerini güvenceye alabilirlerdi. Alexius, bu engeli aldığı önlemlerle ve kendi becerisiyle aştı, içi hünerli okçularla dolu çok sayıda tekneyi, kızaklarla denizden göle taşıdı, sultanın kaçmasını engelleyecekti. Nicæa karadan ve göl tarafından kuşatıldı, imparatorun görevlendirdiği bir temsilci Avrupalı vahşilerin saldırısından kurtulmak için efendisinin korumasını kabul etmelerini istedi ve ona güvenmelerini söyledi. Tam zafere karışacakları ya da bunu umdukları sırada kana ve yağmaya susamış olan haçlılar kale duvarları üzerinde imparatorluk bayrağının dalgalandığını görünce durmak zorunda kaldılar. Alexius, bu önemli fethi özenle elinde tuttu. Onurun ve çıkarın sesi, komutanların homurtularını susturdu. Dokuz günlük bir dinlenmeden sonra sultan ile işbirliği halinde olduğundan kuşkulandıkları bir Yunan generalin kılavuzluğunda Frigya'ya doğru yürüyüşe geçtiler. Süleyman'ın eşi ve başlıca hizmetkârları fidye alınmadan onurlu bir şekilde iade edilmişlerdi. İmparatorun *kötü kişiler*[83] için gösterdiği bu yüce gönüllülük Latinlerin tarafından onun kalleşliğinin bir kanıtı olarak yorumlandı.

I, s. 608).

82. Gölü ile savunulan Nicæa kuşatması ile Hernan Cortez'in Meksika harekâtı arasında benzerlik görmekten kendini alamıyorum. Bkz. Dr. Robertson, *History of America*, L, V.

83. Fransız haçlılarınca bulunmuş olan *mécréant* sözcüğünün sınırlı bir anlamı vardı. Anlaşılıyor ki atalarımız gayret ve çabalarında tüm inanmayanlara serseri (*rascal*) gözüyle bakıyorlardı. Benzer bir önyargı, kendilerini Hristiyan olarak gören birçok kişinin zihninde hâlâ gizlidir.

Dorylæum Savaşı (4 Temmuz 1097)

Süleyman, başkentini kaybettiğinde korkmak yerine öfkelendi, tebaasına ve müttefiklerine Batılı barbarların olağanüstü saldırıları konusunda uyardı ve Türk emîrleri hükümdarın ve dinin çağrısına koştular, Türkmen göçebeleri, onun sancağı altında toplandılar; Hristiyanların kabataslak tahminine göre Türk hükümdarın buyruğunda iki, belki de üç yüz altmış bin süvari toplanmıştı. Haçlıların denizden ve Bizans sınırlarından uzaklaşmalarını sabırla bekledi ve onların yanlarından uçarcasına geçişlerle takibini sürdürdü. Haçlılar ihtiyatsız bir güvenle iki ayrı kol halinde ve birbirlerini görüş alanı dışında bırakmış olarak yürüyorlardı, Frigya'daki Dorylæum'a ulaşmalarına birkaç mil kala sol hat üzerindeki daha az asker olan tümen Türk süvarilerinin baskınına uğradı ve neredeyse yok edildi.[84] Havanın sıcaklığı, ok yağmuru ve barbarların savaş haykırışları haçlıları alt etti, düzenlerini ve güvenlerini yitirdiler. Eşitsiz hale gelen savaş ancak Bohemond'un, Tancred'in ve Robert of Normandy'nin kişisel cesaretleriyle sürdürülebiliyordu. Kont Vermandois ve altmış bin atlısıyla yardımlarına koşan Godfrey'in sancakları görülünce askerlerin tükenmiş olan umutları yeniden canlandı, Raymond of Tholouse ile Puy piskoposu ordunun geri kalan bölümüyle biraz sonra oraya vardılar, bir an bile geciktirmeden yeni bir savaş düzeni kurarak ikinci bir çarpışmaya giriştiler. Türkler, onları cesaretle karşıladılar; Asya ve Yunanistan'ın savaşçı olmayan halkları, yalnız Türkler ile Fransızların asker adına layık olduklarına tanık oldular ve bunu dile getirdiler.[85] Saldırı-

84. Baronius, kardeşi Roger'a yazılmış çok şüpheli bir mektubu ortaya çıkardı (*A. D. 1098*, No. 15). Düşmanlar Medlerden, Perslilerden ve Chaldea'lılardan oluşuyordu; diyelim ki böyle. İlk saldırı "cum nostro incommodo" oldu; bu da doğru. Ama Godfrey of Bouillon ile Hugh neden *kardeş* oluyorlar? Tancred'e de *filius* diyor; kimin hısımı? Herhalde Roger'ın ve Bohemond'un değil.

85. "Veruntamen dicunt se esse de Francorum generatione; et quia nullus

lar karşılıklı ve değişik etkilerle sürdü: Hristiyanların mızrakları, Türklerin elinde dengelenen kargıları, doğrudan hücum ve dönme manevraları, haçlıların kalın ve geniş kılıçları, öbürkülerin kıvrak palaları, hantal zırhları ve ince dökümlü elbiseleri; ayrıca uzun Tatar yayı ve *arbalist* veya yaylı tüfek, bu ölümcül silah Doğulular tarafından bilinmiyordu.[86] Atlar hızlarını kesmediği için oklar sadaklarında kalınca Süleyman avantajı elde etti ve dört bin Hristiyan Türk oklarıyla öldü. Akşamüzeri, kuvvetler denk durumdaydı, her iki yanın asker sayıları da hemen hemen eşitti veya en azından herhangi bir zemine sığabilecek ya da herhangi bir generalin idare edebileceği kadar büyüktü, ne var ki tepeleri çevirirken, Raymond ve onun taşralılarının son bölümü, bitkin düşmanın arkasına düşmüş oldu; uzun süreden beri kararsız kalan durum sonuca ulaşmaya başladı. Anılmaya değmez çok sayıdaki insandan başka üç bin pagan şövalyesi çarpışmada ve kovalamada can verdi, Süleyman'ın karargâhı yağmalandı, burada bulunan değerli ganimetler içinde Latinler, ilk kez gördükleri develer ve hecinlerin dışında değişik silahlar ve takımlar da buldular. Sultanın hızlı çekilişi haçlılarca kazanılan zaferin önemini kanıtlıyordu, ordusundan kalanlardan on bin muhafız ayıran Süleyman Doğu'daki soydaşlarının yardımını dilemeye ve hınçlarını alevlendirmeye koştu.

---

homo naturaliter debet esse miles nisi Franci et Turci," (*Gesta Francorum*, s. 7). Bu ortak kan ve cesaret, Başpiskopos Baldric tarafından da tasdik edilmiştir (s. 99).

86. *Balista, Balestra, Arbalestre*. Bkz. Muratori, *Antiq*., c. II, s. 517-524; Ducange, *Gloss. Latin*., c. I, s. 531, 532. *Tzangra* adı altında betimleyen Anna Comnena zamanında bu silah Doğu'da bilinmiyordu (L, X, s. 291). İnsani bir kararsızlıkla papa, Hristiyanların savaşlarında bunun kullanılmasını yasaklamaya çalışmıştı.

Haçlıların Küçük Asya'da İlerleyişi (Temmuz-Eylül)

Haçlılar düşmana ve bir dosta rastlamadan Küçük Asya'nın yıkılmış kentleri ve ıssız kırsal alanları boyunca beş yüz mil yürüdüler. Coğrafyacı,[87] Dorylæum, Antioch of Pisidia, Iconium, Archelais, Germanicia'nın konumlarını izleyebilir ve bu antik isimleri Eskişehir, Akşehir, Konya (Cogni), Ereğli ve Maraş kentleri ile karşılaştırabilir. Haçlılar bir bardak suyun bir gümüşe satıldığı bir bozkırdan geçtiler; dayanılmaz bir susuzluk yüzünden kıvrandılar, ilk ulaştıkları bir derede susuzluklarını gidermek için daha çok telaşa ve sıkıntıya uğradılar. Toros Dağı'nın sarp ve kaygan yamaçlarını güçlükle tırmandılar, askerlerin çoğu daha az tehlikeli biçimde yürümek için, silahlarını attılar, gelecek bir baskını öncüler önlemezse bir avuç düşmanın bütün bu orduyu alaşağı etmesi işten bile olmayacaktı. En saygın komutanlardan ikisi, Lorraine dükü ile Tholouse kontu aynı tahtırevan içinde taşınıyordu. Denildiğine göre Raymond, bir mucize eseri, umutsuz bir hastalıktan kurtulmuştu, Godfrey da Pisidia dağlarında, keyif için avlanırken bir ayı tarafından ağır yaralanmıştı.

Baldwin'in Edessa Prensliği'ni Kurması (1097-1151)

Genel sıkıntıyı düzeltmek için Bohemond'un kuzeni ve Godfrey'in kardeşi, beş ve yedi yüz şövalyeden oluşan kendi birlikleriyle ordudan ayrılmışlardı. Cogni'den Suriye sınırına dek Kilikya'nın tepelerini ve kıyılarını hızla aşmışlardı, Norman sancağı, ilk olarak Tarsus ve Malmistra kalelerine çekildi, ne var ki Baldwin'in kibri ve adaletsizliği sonunda sabırlı ve cömert İtalyan'ın

87. Meraklı okuyucu, Cellarius'un klasik allameliği ile d'Anville'in coğrafya bilimini karşılaştırabilir. William of Tyre, eski zamanlar üzerine bilgi veren tek haçlı yazarıdır ve Otter, Frankları Constantinople'dan Antioch'a dek geçtikleri yerleri izlemiştir (*Voyage en Turquie et en Perse*, c. I, s. 35-88).

sabrını taşırmıştı ve kutsanmış kılıçlarını özel ve putperestçe bir kavgada karşılıklı olarak çektiler. Tancred'in güdüsü onurdu ve ödül olarak sadece zaferi düşünüyordu, ne var ki talih, rakibinin daha bencil teşebbüsüne güldü.[88] Edessa (Urfa) Hristiyanlarının üzerinde saltanat sürmek için, Türk boyunduruğu altında eziyet çeken bir Yunan ya da Ermeni tiran, onu yardıma çağırdı. Baldwin, oğlunun sanını kabul etti ve onun girişimini de destekledi ancak kente sokulunca, halkı babasını öldürmeleri için kışkırttı, tahtı ve hazineleri ele geçirdi, fetihlerini Ermenistan dağlarına ve Mezopotamya ovalarına dek genişletti ve Euphrates'in (Fırat) öbür yakasında elli dört yıl süren birinci Frank ya da Latin Prensliği'ni kurdu.[89]

ANTIOCH KUŞATMASI (21 EKİM 1097-3 HAZİRAN 1098)

Franklar Suriye'ye adım atamadan yaz ve sonbahar gelip geçti. Antioch'un kuşatılmasına girişilmesi mi yoksa kış süresince orduyu dinlenmeye bırakmak mı gerekeceği savaş kurullarında tartışıldı. Silahlara duyulan sevgi ve Kutsal Mezar'ın kurtarılması isteği hepsinin benliğini sardı, geciktirilecek her an bir fethin gücünü ve saçacağı korkuyu azaltacağı gibi, bir savunma savaşının olanaklarını da çoğaltabileceğinden, vardıkları karar

88. Edessa'nın bu müstakil fethi üzerine en iyi şekilde Fulcherius Carnotensis veya Kont Baldwin'in yiğit papazı (Bongarsius Duchesne ve Martenne koleksiyonlarında toplanmış olan) Chartres'ın tarafından tasvir edilir (*Esprit des Croisades*, c. I, s. 13-14). Bu prensin Tancred ile olan tartışmalarında tarafgirliği, yiğit markinin askeri ve tarihçisi Radulphus Cadomensis'in tarafsızlığıyla karşılaştırılabilir.

89. Bkz. de Guignes, *Hist. des Huns*, c. I, s. 456.

da belki hale yola daha uygundu. Suriye'nin başkenti, Orontes (Asi) Irmağı ve her iki ucunda yapılmış iki kule ve kunt kapılardan adını alan dokuz kemerli *demir köprüyle* savunuluyordu. Bu engeller Normandiya dükünün gücüne dayanamadılar; onun zaferi üç yüz bin haçlıya yolu açtı. Yitikler ve kaçışlar hesaba katılarak yapılan bu sayım, Nicæa ile karşılaştırılınca bir abartıyı kanıtlıyordu. Antioch kentinin İskender ve Augustus'un halefleri zamanındaki görkemi ile Türklerin yönetiminde dönüştüğü perişan hali arasındaki ayrımı tasvir etmek kolay değildir.[90] Adlarını ve konumlarını sürdürüyorlarsa Tetrapolis ya da dört kent, isimlerini ve konumlarını korudularsa da on iki millik çevrelerinde büyük boşluklar kalmıştı, dört yüz kule ile süslenmiş olan bu alan, kuşatmanın anlatılışında sık sık sözü edilen beş kapı ile pek bağdaşmamaktadır. Antioch hâlâ büyük ve kalabalık bir başkent olarak gelişmiş olmalı. Yaşlı Baghisian (Yağı-Sayan?), emîrlerin başında komutan olarak bulunuyordu ve garnizonunda altı veya yedi bin süvari, on beş veya yirmi bin kadar da piyade vardı, denildiğine göre yüz bin Müslüman orada kılıçtan geçirilmişti ve bu sayı on dört yıldan fazla süredir Büyük Selçukluların tebaası olan Yunanlara, Ermenilere ve Suriyelilere oranla muhtemelen daha azdı. Kalıntılardan anlaşıldığına göre sağlam ve görkemli surları altmış fit yüksekliğindeydi, üzerinde daha az işlemeler yapılmış kısımlar ise dağ, bataklık ve ırmağın desteğiyle güçlendirilmişti. Bu tahkimatlara karşın kent, Persliler, Araplar, Yunanlar ve Türkler tarafından defalarca ele geçirilmişti, bu denli geniş alanı çevrelemesi sebebiyle birçok yerden saldırıya elverişli durumdaydı ve dolayısıyla ekim ayının ortasına dek Hristiyanlarca sürdürülen kuşatma ve harekâtın şiddeti, teşeb-

90. Antioch ile ilgili olarak bkz. Pococke (*Description of the East*, c. II, kısım I, s, 188-193); Otter (*Voyage en Turquie...*, c. I, s. 81 vd.); Türk coğrafyacısı (Otter'in notlarında); *Index Geographicus of Schultens* (ad calcem Bohadin. Vit. Saladin.) ve Abulfeda (*Tabula Syriæ*, s. 155-116, çev. Reiske).

büsün cüretini haklı çıkarabilirdi. Güç ve yiğitlikle karşılaşsalar da haçın koruyucuları bunları çoğunlukla boşa çıkardı, kaleden yapılan çıkışlar sonucu yapılan çok sayıda çatışma durumunda çoğunlukla galip geldilerse de cesaretlerinin anlatımında bazen ihtimal ve gerçekliğin ötesine geçildiğinden şikâyet edebiliriz. Godfrey[91] kılıcıyla bir Türk'ü omzundan kalçasına dek ikiye biçti, kâfirin vücudunun bir yarısı yere düşerken atı, diğer yarısını kale kapısına dek götürdü. Robert of Normandy, hasmıyla karşı karşıya geldiğinde ona, "Senin kafanı cehennem zebanilerine gönderiyorum," diye haykırarak, kılıcıyla bir vuruşta kafasını göğsüne dek ikiye böldü. Böylesine devasa kahramanların gerçekliği ya da söylentisi[92] herhalde Müslümanların kulağına gitmiş olmalı ki kale duvarlarının ardına çekildiler, bu duvarlara karşı mızrak ve kılıç gibi silahlar etkili olamazdı. Bilgisizlikleri ve savsaklıkları bir kuşatmanın gerektiği çalışmaları yapmaktan ve sonraki işleri görmekten haçlıları alıkoyuyordu, saldırıyı kolaylaştırabilecek aygıtları tasarlayıp yapacak zekâya sahip değillerdi, bunları satın alacak paraları da yoktu. Nicæa'nın fethinde Yunan imparatorun hazinelerinden ve aklından çok yararlanmışlardı; onun yardımlarından sonra kimi Pisa ve Cenova gemileri, ticaret amacıyla Suriye kıyılarına gelip giderken haçlıları az da olsa desteklemişlerdi ancak ihtiyaç duydukları maddelerden fazla

91. "Ensem elevat, eumque a sinistrâ parte scapularum tantâ virtute intorsit, ut quod pectus medium disjunxit spinam et vitalia interrupit; et sic lubricus ensis super crus dextrum integer exivit; sicque caput integrum cum dextrâ parte corporis immersit gurgite, partemque quæ equo præsidebat remisit civitati," (Robert Mon., s. 50). "Cujus ense trajectus, Turcus duo factus est Turci; ut inferior alter in urbem equitaret, alter arcitenens in flumine nataret," (Radulph. Cadom., b. 53, s. 304). Bununla birlikte Godfrey'in "stupendis viribus"unu doğruluyor. William of Tyre üstü kapalı şekilde bu olasılığı belirtiyor: "obstupuit populus facti novitate ... mirabilis." Yine de o çağın şövalyelerine inanılmaz görünmemiş olmalı.

92. Robert'ın, Raymond'un ve yardımcısına susmasına buyuran mütevazı Tancred'in başarıları için bkz. Radulph. Cadom., b. 53.

bulunmuyordu, dönüş tarihleri belirsizdi, iletişim imkânları güç ve tehlikeliydi. Franklar, uyuşukluk ve güçsüzlük sebebiyle kenti tam olarak kuşatmamışlardı; kale kapılarından ikisinin serbest kalması sebebiyle önemli hiçbir çıkar da elde edemediler. Yedi ayın sonunda, süvarilerin harap oluşu ve kıtlık, firar ve yorgunluk sebebiyle haçlıların ilerleyişleri çok yavaşladı, eğer Latinlerin Ulysses'i hünerli ve tutkulu Bohemond aldatmaca ve hainlikle silahlarını kullanmasaydı başarı ihtimali giderek uzaklaşacaktı. Antioch'da çok sayıda memnun olmayan Hristiyan bulunuyordu, Suriyeli ve din değiştirmiş olan Phirouz, üç kulenin komutanlarının ve emîrin gözdesi durumundaydı. Din değiştirmiş olmaktan duyduğu pişmanlıkla Latinler ve belki kendisi için alçaklığını ve kalleşliğini kullandı. Karşılıklı çıkarlar sonucu Phirouz ile Taranto prensi arasında gizli bir haberleşme ağı kuruldu ve Bohemond, şefleri toplayarak onlara kenti teslim edebileceğini bildirdi ancak bu hizmetinin karşılığı olarak Antioch hükümdarlığını kendisi için istedi, başta kıskançlıkla reddettikleri bu öneriyi sonunda benimsediler. Fransız ve Norman prenslerin her biri, duvarlardan sarkıtılan ip merdivenlerden çıkarak, kişisel olarak da bu baskına katıldılar, dine yeniden giren, çok titiz olan kardeşinin öldürülmesinden sonra Mesih'in hizmetkârlarını kucakladı ve onları kente soktu, onlar da kale kapılarını haçlı ordusuna açtılar, Müslümanlar baş eğmenin yararsız olduğunu ve dayanmanın da olanaksız bulunduğunu gördüler. Ne var ki iç kale hâlâ direniyordu, yenmiş gibi görünenler kısa sürede yirmi sekiz emîrle Antioch'un imdadına koşup gelen Musul hükümdarı Gürboğa'nın (Kerboga) çok büyük ordusu tarafından kuşatıldıklarını anladılar. Hristiyanlar yirmi beş gün bu umutsuz durumda kaldılar. Halifenin kendini beğenmiş komutanı onlara ölüm ya da tutsaklıktan başka seçenek bırakmamıştı.[93]

93. Frankların acı durumlarını ve aşağıdan alarak yaptıkları öneriyi anlattık-

Haçlıların Zaferi (28 Haziran 1098)

Bıçak kemiğe dayanınca, kuvvetlerinden artakalanları toparladılar, kentten çıktılar ve unutulmayacak bir günde, tersini savunmanın olanaksız olduğu bir iddiayla sayılarının altı yüz bin olduğunu söyledikleri Arap ve Türkleri bozguna uğrattılar ya da dağıttılar.[94] Kendilerine doğaüstü müttefiklerinden gelen yardım üzerine fikirlerimi birazdan açıklayacağım. Frankların umutsuzluktan doğan korkusuzlukları Antioch zaferinin gerçek sebebiydi, buna belki de, kendini beğenmiş hasımlarının aralarındaki ayrılıkları ve yanılgıları da eklemek gerekir. Bu savaş, tam da göründüğü gibi düzensizliğin sonucu kazanılmıştı. Gürboğa'nın çadırı, denildiğine göre, Asya'nın tüm zenginliklerini kaplayan ve iki bin kişiden çok insanı içine alabilecek büyüklükte âdeta gezici bir saraydı, üç bin kişilik koruma görevlileri ve atları çelik bir zırh ile kaplıydı.

Antioch'da Kıtlık ve Yaşanan Sıkıntılar

Antioch kuşatması ve savunması boyunca haçlılar kâh zaferleriyle gururlanmışlar veya çaresizlik içinde umutsuzluğa kapılmışlardı, kâh bolluk içinde yüzmüşler veya açlıkla boğuşmuşlardı. Kuramsal düşünen bir bilgin, inancın bu insanların eylemleri

---

tan sonra Abulpharagius, Kerboga ya da Codbuka'nın kibirli yanıtını ekliyor: "Non evasuri estis nisi per gladium," (*Dynast.*, s. 242).

94. Gürboğa'nın ordusunu betimlerken, Latin tarihçilerinin çoğu, *Gesta*'nın yazarı (s. 17), Robert Monachus (s. 56), Baldric (s. 111), Fulcherius Carnotensis (s. 392), Guibert (s. 512), William of Tyre (L, VI, b. 3, s. 714) ve Bernard Thesaurarius (b. 39, s. 695), Anna Comnena'nın "μετὰ ἀναριθμήτων χιλιάδων" sözlerine karşılık gelen, belirsiz ifadelerle yetiniyorlar: "*infinita multitudo, immensum agmen, innumeræ copiæ*" ya da "*gentes*". Türklerin ordusu Albert Aquensis'e (L, IV, b. 10, s. 242) göre 200 bin, Radulphus Cadomensis'e (b. 72, s. 309) göre ise 400 bin atlıdan oluşuyordu.

üzerinde güçlü ve ciddi bir etkiye sahip olduğunu varsayabilirdi. Kutsal Kabir'in kurtarıcıları olarak haçlı askerleri ağırbaşlı ve erdemli bir hayatla şehit olacakları günü bekliyorlardı. Ne var ki deneyim bu saygın yanılsamaya bir darbe vurmuştur ve dinî amaçlı olmayan savaşların tarihi, Antioch kale duvarları içerisinde geçen ahlaksızlık ve fuhuş sahneleri gibisine çok az tanık olmuştur. Daphne korusu artık yoktu ama Suriye'nin havası aynı ahlaksızlıklarla doluydu ve Hristiyanlar da doğanın esinlediği veya reddettiği her cazibeye kapılmışlardı.[95] Liderlerinin otoritesini hor görüyorlardı, yapılan vaazlar ve çıkarılan fermanlar disipline olduğu kadar İncil'in temiz ahlak öğütlerine de aykırı düşen düzensizlikler karşısında etkisiz kalıyordu. Kuşatmanın ve Antioch'u ele geçirmenin ilk günlerinde Franklar, akıllıca kullanılırsa haftalarca, belki de aylarca yetecek kadar olan erzakı savurgan ve düşüncesiz bir tutumla tükettiler, bu perişan bölge artık hiçbir olanak sağlayamıyordu, Türklerin ordusu bu bölgenin yakınlarında bulunuyordu ve haçlıların dış dünya ile bütün iletişimini kesmişlerdi. Kıtlığın ayrılmaz yoldaşı olan hastalıklar, kış mevsiminin yağışları, yazın sıcakları, sağlıksız yiyecekler ve kalede âdeta üst üste yaşamalarıyla sıkıntıları büsbütün arttı. Salgın hastalık ile açlığın tabloları her zaman benzer olmuştur, bu sebeple onların çektiği acıyı kolayca canlandırabiliriz. Hazinelerden ve ganimetlerden elde kalanları en basit yiyecek maddesi bulabilmek için harcadılar, yokluk o dereceyi bulmuştu ki bir keçiye üç gümüş mark, cılız bir deveye[96] on beş mark bedelle sahip olabiliyorlardı; Flanders kontunun bir akşam yemeği için,

95. Bir meyve bahçesinde Suriyeli cariye ile oynaşırken Türkler tarafından öldürülen, kral soyundan bir baş diyakozun acı ve rezil sonuna bakınız.

96. Bir sığırın fiyatı Noel'de beş *solidi*'den (on beş şilin), iki marka (dört sterlin) yükseldi, sonra çok daha pahalı hale geldi. Bir oğlak ya da bir kuzu bir şilinden 15 ya da yaklaşık 18 şiline çıktı. İkinci kıtlıkta, bir somun ekmek ya da bir hayvan başı bir altına satılıyordu. Daha birçok örnek verilebilir, ne var ki bunlar olağan fiyatlardı, filozofun dikkatini çekmeye değer olağanüstü fiyatlar değildi.

Godfrey'in de ödünç bir at bulmak için dilenecek hale geldikleri düşünülürse fakirlerin durumu çok daha beter olmalıydı. Ordunun elinde bulunan altmış bin attan, kuşatma bitmeden yalnız iki bin tanesi kalmıştı, bunlardan da ancak iki yüz tanesi bir günlük savaşta yararlanılabilecek haldeydi. Vücudun zayıf düşmesi ve imgeleme gücünün dehşetler içerisinde bunalıma uğramış olması hacıların dinsel coşkusunu söndürdü ve yaşama aşkı onları her türlü onur ve din duygularından uzaklaştırdı.[97] Liderler arasında sadece üç tanesi korkusuz ve kusursuz sayılabilir: Godfrey of Bouillon yüce gönüllü dindarlığıyla, Bohemond kişisel tutkusu ve ilgisiyle ve Tancred, kırk arkadaşıyla gerçek bir şövalye olarak Filistin seferinden hiçbir zaman vazgeçmeyeceğini dile getirmesiyle öne çıkıyordu. Ne var ki Tholouse ve Provence kontunun kişisel bir rahatsızlığından kuşkulanıldı, kilise ise bazı suçlamalar sebebiyle Normandy dükünü deniz yoluyla geri çağırıyordu, Büyük Hugh ordunun öncülüğünü yapıyorduysa da her yana çekilebilecek bir bahane ileri sürerek Fransa'ya döneceğini bildirdi, Chartres Kontu Stephen da başkanlık ettiği kurulu ve bayrağı terk etti. Askerler, savaş baltasıyla vurduğu güçlü darbeler nedeniyle Dülger (*Carpenter*) adını verdikleri Melun Vikontu William'ın gittiğini görünce cesaretlerini yitirdiler. Azizler, Avrupa'yı Asya'ya karşı silaha sardıran Keşiş Peter'in zorunlu bir oruçtan kaçınması sebebiyle utanca uğradı. Yüreksiz çok sayıda savaşçının isimleri (diyor bir tarihçi) yaşam kitabından silindi, geceleyin Antioch surlarından inip kaçanları aşağılamak için onlara ip cambazı deniyordu. Latinlerin imdadına koşuyormuş gibi bir hava yaratan İmparator Alexius[98] onların çaresiz durumda

97. "Alii multi quorum nomina non tenemus; quia, deleta de libro vitæ, præsenti operi non sunt inserenda," (Will. Tyr., L, VI, b. V, s. 715). Guibert (s. 518, 523), Büyük Hugh'u ve hatta Stephen of Chartres'ı mazur göstermeye çalışır.

98. Haçlıların ilerleyişi, Alexius'un geri çekilişi, Antioch zaferi ve Kudüs'ün fethi üzerine bkz. *Alexiad.*, L, XI, s. 317, 327. Anna, abartmaya o kadar eği-

olduklarını öğrenince dehşete düştü. Kaderlerini sessiz bir çaresizlik içinde bekliyorlardı, başarısız öğütlere ve cezalandırmalara başvuruldu, askerlerin kaleyi savunmaya zorlanması için karargâhları ateşe verildi.

Kutsal Mızrak Efsanesi

Onları hemen hemen kaçınılmaz bir yıkıma götüren bağnazlık, bu tehlikeli durumdan da başarıyla çıkmalarını sağladı. Böyle bir seferde ve bu tür bir orduda görüntüler (*visions*), kehanetler ve mucizelere sık rastlanırdı ve gayet olağandı. Hristiyanların Antioch'da yaşadıkları büyük sıkıntılı günler süresince bu tür olaylar sık sık yinelendi: Aziz Ambrose, bir din görevlisine, Tanrı'nın bağışlamasından ve kurtuluştan önce iki yıkım yılının geçmesi gerektiğini söylemişti; Mesih'in görünüp paylamasıyla firariler geri dönmüşlerdi; ölüler, din kardeşleriyle birlikte savaşmak için mezarlarından çıkacaklarına söz vermişlerdi; Bakire, günahlarının affedilmesini sağlamıştı ve güvenlerini gözle görülür bir işaret ile, Kutsal Mızrak ile yeniden kazanmışlardı. Bu konuda şeflerin politikası takdir gördü, en azından mazur görülebilir bir nitelik taşıyordu, ne var ki kurul pek seyrek olarak bir hile-i şeriyeye görüşüp tartışır ve gönüllü bir sahtekâr yine çok seyrek zamanlarda aydın insanların ve halkın saflığından faydalanır. Marsilya piskoposluğunda Peter Bartholemy adında kaba saba bir düzenbaz ve ne idiği belirsiz bir papaz, savaş kuruluna giderek, Aziz Andrew'un üç kez rüyasına girdiğini ve Tanrı'nın buyruklarını yerine getirmezse çok şiddetli yaptırımlarla cezalandırılacağını bildirdiğini haber verdi. "Antioch'da," demişti havari, "biraderim Aziz Peter'in adını taşıyan kilisenin büyük sunacağının

limliydi ki Latinlerin başarılarını büyüttü.

yanı başındaki taş döşemeye Kurtarıcımız'ın böğrünü delen mızrağın çelik başı gömülü. Üç gün içinde bu sonsuz esenlik aracı müritlerine zuhur edecek. Onu aramalı ve bulmalısın. Savaşta onu en ön safta taşımalısınız, bu uhrevi silah düşmanlarınızın ruhuna korku salacak." Papanın temsilci olan Puy piskoposu bu sözleri dinledi ve pek inanmadı ancak Kont Raymond, papazın anlattıklarını büyük bir açgözlülükle benimsedi ve tebaası onu, havari adına, bu Kutsal Mızrak'ın koruyuculuğuna atadı. Denildiği gibi yapılmasına karar verildi. Dinen uygun bir şekilde oruç tutarak ve dua ederek hazırlandıktan sonra, üçüncü gün Marsilyalı papaz, içlerinde kont ile papazının da bulunduğu güvenilir on iki kişiyi içeriye aldı ve kalabalığın içeriye dolmaması için kilisenin kapılarını kapatıp arkalarına da engeller yerleştirdi. Bildirilen yer açıldı ancak sırayla kazan işçiler, aranılan şeyi on iki fit derinliğine kadar indikleri halde bulamadılar. Akşama doğru kont görevi başına döndüğü ve yorgun düşen diğerleri de homurdanmaya başladığı zaman Bartholemy, yalın ayak ve sırtında yalnız gömlek olduğu halde korkmadan çukura indi, saatin geç olması ve karanlık ona, bir Saracen mızrak başını kolayca oraya koyup saklama fırsatı verdi ve çelikten çıkan ses ve ilk kıvılcımla papaz sevinçle selamlandı. Saklandığı yerden çıkarılan Kutsal Mızrak, haçlıların hürmetlerini göstermeleri için altınla işlenmiş ipek bir örtü içine konuldu. Kaygı ve kuşkulu kötü günler sevinç ve umut çığlıklarına dönüştü ve bu coşku, umutsuzluk içerisine düşmüş askerlerin cesaretlerini geri getirdi. Nasıl bir kurnazlık olursa olsun ve liderlerin bu konudaki tutumu ve duyguları ne olursa olsun, disiplin ile dinin sağladığı tüm bu araçları bütün güçleriyle destekliediler geliştirdiler. Askerler, bedenlerini ve ruhlarını sağlamlaştırmaları ve savaşa hazır olmaları, ayrıca kalmış olan son yiyecekleri de kısıtlamaya kalkmadan rahatça yemeleri ve hayvanlarını beslemeleri ve tanyeri ağarırken zafer işaretini

beklemeleri için bölüklerine gönderildi. Aziz Peter ve Aziz Paul bayramında Antioch kalesinin kapıları açıldı, keşişlerden ve papazlardan oluşan bir topluluk, savaş duası okuyarak dışarı çıktı: "Efendimiz kalksın, onun düşmanları darmadağın olsun!" Savaş düzeni on iki havarinin onuruna on iki bölüme ayrıldı ve Raymond'un yokluğunda Kutsal Mızrak'ın onun papazı tarafından taşınmasına karar verildi. Bu kutsal emanet ya da ganimetin etkisi Mesih'in hizmetkârları, belki düşmanları tarafından da hissedildi;[99] bir rastlantı ya da bir savaş oyunu, belki de bir mucize söylentisi, onun güçlü enerjisini artırdı.

Semavi Savaşçılar

Beyaz giysili ve gösterişli silahlar kuşanmış üç şövalye dağlardan çıktılar ya da çıkmış gibi göründüler, papanın temsilcisi Adhemar, bunların Aziz George, Aziz Theodore ve Aziz Maurice olduklarını haykırdı. Savaşın karmaşası bunun doğru olup olmadığına ne zaman ne de kuşku bıraktı ve bu görüntü bağnazlardan oluşan bir ordunun gözlerini ve hayal güçlerini kamaştırdı. Tehlike ve zafer anlarında Marsilyalı Bartholemy'nin tanrısal esini herkesçe benimsenerek inanıldı, ne var ki ortalık yatışınca Tholouse kontunun Kutsal Mızrak sayesinde kazandığı kişisel saygınlık ve cömert silahlar, kontun rakiplerinde kıskançlık uyandırdı ve akıllarını toparlamaya yardımcı oldu. Bir Norman kâtip, felsefi bir tavırla bu efsanenin gerçekliğini ve mızrağın bulunduğu hal ve koşulları inceleme yürekliliğini gösterdi; dini bütün Bohemond da haçlıların kurtuluşunu yalnız Mesih'in fazi-

99. Muhammedî Aboulmahasen (apud de Guignes, c. II, kısım 2, s. 95) Kutsal Mızrak konusunda Hristiyan Anna Comnena ile Abulpharagius'tan daha doğrucudur. Yunan prenses bu mızrağı haçın bir çivisiyle karıştırıyor (L, XI, s. 326), Yakubi (Jacobite) başpiskopos ise Aziz Peter'in asasıyla (s. 242).

letlerine ve şefaatine bağladı. *Taşralılar* (provincials) çıkardıkları yaygaralar ve silahları ile ulusal simgelerini bir süre savunabildi, çıkardıkları yeni görüntü söylentileri, bu Kutsal Mızrak efsanesinin gerçeğini öğrenmeye kalkışan inançsız şüphecilerin ölüp cehennemlik olduklarını haber veriyordu. Ancak şüpheciler üstün geldi ve efsaneyi ortaya atana yaşamını ve güvenirliğini Tanrı'nın yargısına teslim etmek zorunda bıraktı. Ordu kampının orta yerine, dört fit yüksekliğinde ve on dört fit uzunluğunda kuru dal ve çalı çırpıdan bir yığın yapıldı, alevlerin boyu otuz ince kadar yükseliyordu ve bu fırının içerisinde yaklaşık on iki inçlik dar bir yol açıldı. Gösterdiği cesarete ve çevikliğe karşın Marsilyalı papazın karnı ve uylukları kavruldu, ertesi gün bu dünyadaki süresi doldu; ölürken suçsuzluğuna ve söylediklerinin doğruluğuna dair yaptığı acı yakınmalar, belki ona inanmaya elverişli ruhlar üzerinde bir çeşit azap etkisi yapmıştı. *Taşralılar*, artık anısı nefret ve kızgınlıktan başka bir şey yaratmayan Kutsal Mızrak'ın yerine bir haç, bir yüzük veya bir kutsal barınak (*tabernacle*) koymayı denediler.[100] Bununla birlikte, ertesi yüzyılın tarihçileri Antioch efsanesinin gerçekliğine inanmaktadırlar. Meydana geldikleri zaman ve yerde şüpheyle karşılanmış mucizeler karşısında bunca yıldan sonra saflık işte böyle ilerlemiştir.

Türklerin ve Mısır Halifelerinin Durumu

Frankların ihtiyatlılığı ya da kaderi sayesinde, girişikleri sefer Türk imparatorluğunun gerilemesine dek ertelenmişti.[101] İlk

100. *Mucize* ile *hilenin* en mahrem ve en güçlü bilgilerini ileten iki hasım Raymond des Agiles ile Radulphus Cadomensis'tir; bunlardan biri Thoulouse kontuna, diğeri Norman prense bağlıdır. Fulcherius Carnotensis şunları söyleme cesaretini gösteriyor: "Audite fraudem et non fraudem!" sonra da, "Invenit lanceam, fallaciter occultatam forsitan." Grubun geri kalanı mucize lehine yüksek sesle ve inanarak haykırıyor.

101. Bkz. de Guignes, c. II, kısım 2, s. 223 vd. ve d'Herbelot'nun *Barkidrok,*

üç sultanın kuvvetli yönetiminde Asya hükümdarlıkları barış ve adalet içerisinde birleşmişlerdi ve bizzat önderlik ettikleri ordu Batı barbarlarınkine cesaret açısından eşit, disiplin açısından üstündü. Ne var ki haçlılar zamanında Melik Şah'ın dört oğlu, babalarının mirası üzerinde birbirleriyle mücadele halindeydiler, kendi kişisel tutkularıyla uğraşırken yaklaşan genel tehlikeyle çok az ilgileniyorlardı. Bu oğulların kazanma ve yitirme gibi birbirini izleyen kararsız durumları imparatorluğa bağlı ikinci derecedeki hükümdarları da bağlılıklarının derecesi konusunda belirsizliğe ve kayıtsızlığa itiyordu. Gürboğa ile birlikte ilerleyen yirmi sekiz emîr onun rakipleri veya hasımlarıydı. Türk kıdemli askerler (*veterans*) Tigris'in (Dicle) öbür yanında iç savaşlar içerisinde yok olup gitmişlerdi, dolayısıyla Suriye ve Mezopotamya kasabalarından ve obalarından toplanan insanlarla bir ordu kurulmuştu. Mısır halifesi, eski topraklarını yeniden ele geçirmek için bu zayıflık anından faydalanmak istedi ve Sultan Efdal (Aphdal), Tyre ve Kudüs'ü kuşattı, Ortok'un oğullarını oradan attı ve Filistin'de Fatımilerin sivil ve dinî otoritesini yeniden egemen kıldı.[102] Kalabalık Hristiyan ordularının Avrupa'dan Asya'ya geçtiğini şaşkınlıkla öğrenmişlerdi, kendi hükümdarlıklarına düşman olan Türklerin gücünün bu Hristiyanlarca kırıldığı için aldıkları haberlerden dolayı sevinmişlerdi. Şu da var ki bu Hristiyanlar peygamberin düşmanlarıydı, Nicæa'nın ve Antioch'un fethinden sonra, gitgide güdüleri anlaşılmaya başlayan girişimleri onları Ürdün, belki de Nil ırmaklarına kadar götürebilecekti. Büyük Kahire sarayı Latinlerle mektuplaşma ve elçiler gönderme yoluyla iletişime girdi, bu mektupların ve elçilerce

---

Mohammed, Sangiar başlıklı makaleleri.

102. Emîr ya da Sultan Efdal, Kudüs'ü ve Tyre'yi hicri 489'da aldı (Renaudot, *Hist. Patriarch. Alexandrin.*, s. 478; de Guignes, c. I, s. 249, Abulfeda ve Ben Schounah'tan). "Jerusalem ante adventum vestrum recuperavimus, Turcos ejecimus," diyor Fatımi elçileri.

ulaştırılan bilgilerin tonu savaş olaylarının durumuna göre yükseliyor ya da alçalıyordu, karşılıklı gururlarının kaynağı cehalet ve dinî coşkudan geliyordu. Mısır yöneticileri, kibirli veya ılımlı tavırla, hükümdarlarının, inananların hakiki ve meşru komutanının Kudüs'ü Türklerin zulmünden kurtardığını belirtmişlerdi ve Hristiyan hacılar, silahsız olarak ve gruplar halinde gelirlerse İsa'nın mezarını güven ve huzur içinde ziyaret edebileceklerdi. Yeter ki bu koşullara uysunlar. Bir aralık Halife Müstali (Mostali), onları her türlü kaynak ve varlıktan yoksun sanarak güçlerini hor gördü ve elçilerini zindana attırdı, ne var ki Antioch'un fethi ve kazandıkları zafer onu bu zorlu hasımlara atlar, ipekli giysiler, gümüş ve altın kâseler ile vazolar gibi armağanlar verme yoluna sevk etti. Onların liyakati ve gücü üzerine düşünen halifeye göre Bohemond ilk, Godfrey ise ikinci derecede etkin olmuşlardı. Haçlılar, bu zengin armağanlar karşısında hiç gevşemeden, Muhammed'in ümmetinden olanların hiçbirisi için bir ayrım yapmadan, adı ve ülkesi ne olursa olsun Kudüs'ü eline geçiren herkesin düşmanları sayılacağını, hacılara kapama ya da ziyareti birtakım koşullara bağlamak yerine, Hristiyanların kutsal ve yasal mirası olan bu kenti ve eyaleti kendilerine teslim ettikleri takdirde ittifak tekliflerini düşünebileceklerini ve niyetli oldukları kuşatmayı yapmayabileceklerini bildirdiler.[103]

Frankların Gecikmesi (Temmuz 1098-Mayıs 1099)

Şanlı amaçlarına hemen hemen erişmek üzereymiş gibi görünmelerine karşın Kudüs kentine, Gürboğa'nın yenilgisinden ancak on ay sonra saldırabildiler. Haçlıların çabası ve cesareti

103. Mısır halifesi ile haçlılar arasındaki ilişkiler üzerine bkz. William of Tyre (L, IV, b. 24; L, VI, b. 19) ve Albert Aquensis (L, III, b. 59); uzlaşmanın önemi konusunda çağdaş yazarlardan daha mantıklı görünüyorlar.

tam zafere varacakları dönemlerde hafiflemişti, bu hafiflemeyi gidermek için ilerlemelerini sürdürmek yerine, Suriye'deki eğlence âlemlerine daldılar. Bu tuhaf gecikmenin sebepleri güç isteğinde ve bağlılıkta bulunabilir. Antioch'taki acılı ve farklı sorumluluklar yüzünden süvariler yok olma raddesine gelmişti; hastalıklar, açlık ve firar yüzünden her aşamadaki savaşçılardan binlercesini yitirmişlerdi, bolluğun yine kötüye kullanılması üçüncü bir kıtlığın yaşanmasının sebebiydi, savurganlıkların birbirini izlemesi elli binin üzerinde hacıyı silip süpüren bir salgın hastalığı doğurdu. Komuta kademesindekilerin sayısı azalmıştı ve kimse komut dinlemiyordu, genel tehlike sırasında küllenmiş olan kişisel çatışmalar karşılıklı kavgalara, en azından duygusal karşıtlıklara dönüşmüştü. Baldwin'in ve Bohemond'un başarıları, yoldaşlarının kıskançlığına sebep oluyordu, en cesur şövalyeler yeni kazanılan yerleri savunmak için orduya alınıyorlardı ve Kont Raymond Suriye'nin içlerinde giriştiği yararsız bir sefer uğruna boş yere askerlerini ve hazinelerini tüketmişti. Kış, çözülmeler ve düzensizlikler içinde akıp geçti, ilkbaharla birlikte yeniden birtakım onursal ve dinsel duygular canlandı, tutku ve kıskançlığa daha az yatkın olan basit askerler, öfkeyle haykırarak komutanlarının gevşek tutumunu kınayıp onları uyardılar.

Kudüs'e Yürüyüşleri (13 Mayıs-6 Haziran 1099)

Mayıs ayında, bu güçlü ordudan geri kalanlar Antioch'tan Laodicea'ya doğru yürüyüşe geçti; yaklaşık kırk bin Latin'den sadece yirmi bin piyade ve bin beş yüz süvari hizmet görebilir durumdaydı. Deniz kıyısıyla Libanus Dağı arasında hiçbir engelle karşılaşmadan ilerlemelerini sürdürdüler, Cenova ve Pisa ticaret gemileri kıyı boyunca onların erzaklarına gerekli mad-

deleri sağladılar. Haçlılar ayrıca Trablus, Tyre, Sidon, Acre ve Cæsarea'daki emîrlerden de büyük yardımlar gördüler, bunlar haçlıların geçişine izin vererek Kudüs'e getirilecek yeni düzeni onaylayacaklarına söz verdiler. Cæsarea'dan ülkenin iç kesimlerine doğru ilerlediler, kâtipleri (clerks) Lydda, Ramla, Emmaus ve Bethlem'in (Beytüllahim?) kutsal coğrafyasını tanıdı ve ardından hemen kutsal kenti de fark ettiler; haçlılar, çektikleri zahmetleri unuttular, ödüllerine kavuşmuş oldular.[104]

KUDÜS'ÜN KUŞATILMASI VE FETHİ (7 HAZİRAN-15 TEMMUZ 1099)

Kudüs, pek çok defa kuşatılması hasebiyle önemli ve ünlü bir şehirdi. Babilliler ile Romalılar bir yandan kent halkının dayanıklılığını, öbür yandan tahkimat ihtiyacının yerini alabilecek sarp zeminine ve ovayı koruyan ve savunan kulelerle bezenmiş kale duvarlarını yenip aşabilmek için uzun ve kanlı savaşlar vermişlerdir.[105] Haçlı seferleri yüzyılında bu engeller azaldı. Tümüyle yıkılmış olan kale duvarları yarım yamalak onarılmıştı, Yahudiler sürgün edilmiş, ibadetleri yasaklanmıştı. Doğa, insanlar vasıtasıyla değişikliğe uğramış ve çevre görece yumuşamış olsa da Kudüs'ün konumu yine de bir düşmanın çabalarını uzun süre sonuçsuz bırakabilme niteliğini sürdürüyordu. Yeni bir ku-

104. Frankların ilerleyişinin büyük bölümü Maundrell'in *Journey from Aleppo to Jerusalem*'inden (s. 11, 67) en doğru şekilde takip edilebilir. *un des meilleurs morceaux, sans contredit, qu'on ait dans ce genre* (Bu tür yapıtlar arasında en iyi çalışma) (d'Anville, *Mémoire sur Jérusalem*, s. 27).

105. Bkz. Yahudi kanun koyucuların insanlığın geri kalanına karşı sürekli bir düşmanlık duygusu ektiğini düşünen Tacitus'un (*Hist.*, V, 11, 12, 13) hayranlık duyuracak tasviri.

şatma deneyimi ve üç yıllık bir maliklik, Mısırlı Saracen'lere şeref ve dinin bırakılmamasını emrettiği bir yerin kusurlarını görme ve güvenliğine yardımcı olabilecek araç ve gereçler üzerine karar alma olanağı sağlamıştı. Alaaddin veya İftikar, halife adına Kudüs'ün savunmasını üstlenmişti, kendi canları için ve Kutsal Kabir'in yıkılmasından korkan yerli Hristiyanları yatıştırmaya çalıştı, Müslümanları ise bu dünyada olduğu kadar öbür dünyada kazanacakları ödüllerle umutlandırdı. Garnizonunda kırk bin Türk ve Arap bulunduğu söyleniyordu, komutanın, kent halkından yirmi bin kişiden çoğunu silahlandırdığı doğruysa, kuşatılanların asker sayısı kuşatanlarınkinden daha çoktu denilebilir.[106] Latinler, çevresi dört bin yarda (yaklaşık iki buçuk İngiliz mili[107]) olan kenti tam olarak kuşatacak sayıda askere sahip olsalardı, Ben Himmon vadisine ve Cedron[108] seline doğru hangi niyetle ineceklerdi ve hiçbir şeyden korkuları olmayacak güney ve doğu sarp kayalarını neden dolaşacaklardı? Kenti daha makul kısım olan kuzeyden ve batıdan kuşatmaya karar verdi-

106. *Esprit des Croisades*'in (c. IV, s. 386, 388) Kudüs'te oturan Arapların sayısının iki yüz bini aştığını söyleyen Fransız yazarının algısı ve bilgeliği, Voltaire'in şüpheciliğini dengeliyor. Titus'un kuşatmasındaysa Josephus bir milyon üç yüz bin Yahudinin bulunduğunu söylüyor, Tacitus ise bu sayıyı altı yüz bin olarak saptıyor; her ikisinin verdiği rakamlardan Roma ordusundan daha kalabalık oldukları anlaşılmaktadır.

107. Duvarların çevresini doğru olarak hesaplayan Maundrell, dört bin altı yüz otuz ayak (paces) ya da dört bin yüz altmış yedi İngiliz yardası uzunluğunda bir çember saptamaktadır (s. 109, 110). Özgün bir plana göre d'Anville, kısa ve değerli bir kitabında yaklaşık bin dokuz yüz altmış Fransız *toise* ölçüsünde bir alan olduğu sonucuna varmaktadır (s. 23-29). Kudüs'ün topografyası için bkz. Reland (*Palestina*, c. II, s. 832-860).

108. Kudüs, suyunu ancak yazın kuruyan Kedron selinden ve Siloe adlı küçük dereden veya kaynaktan sağlar (Reland, c. I, s. 294, 300). Yerliler ve yabancılar suyun kıtlığından yakınırlar; kuşkusuz savaş sırasında yabancılar bu sıkıntıyı arttırmaya çalışmışlardır. Tacitus'a göre kent içinde hiçbir mevsimde suyu kesilmeyen bir çeşme vardı, ayrıca yağmur sularının toplandığı sarnıçlar ve bir su kemeri bulunmaktaydı. Su kemeri, Bohadin'in ([içinde] *Vit. Saladin.* s. 238) de aynı şekilde bahsettiği Tekos ya da Etham deresinden besleniyordu (s. 238).

ler. Godfrey of Bouillon bayrağını Calvary Dağı'nın ilk tepesine dikti. Sola doğru, Aziz Stephen kapısına dek, saldırı hattı Tancred ve iki Robert tarafından uzatıldı ve Kont Raymond, artık kenti çevrelemeyen Sion Dağı'nın eteğine dek birliklerini mevzilendirdi. Beşinci gün Franklar, kale duvarlarını savaş aygıtı kullanmadan ya da duvarlara merdivenlere gerek kalmadan devirip çıkabilecekleri umuduyla genel bir saldırıya geçtiler. Çabalarında gösterdikleri cesaret ilk engeli aşmakta onlara yardımcı olduysa da kamplarına dek geri püskürtüldüler, kehanetlere ve görüntülere (visions) dayalı bağnaz savaş kazanma yolları o kadar kötüye kullanılmıştı ki zafere ulaşmanın gerçek yolunun zaman ve çabadan geçtiğini anladılar. Kuşatma kırk gün sürdü ama bu günler sefalet ve ızdırap içinde geçti. Durmadan ortaya atılan kıtlık şikâyetleri Frankların doymak bilmeyen ve geleceği düşünmeyen iştahlarına verilebilir. Kudüs'ün taşlı toprağı hemen hemen hiç su sağlamaz, yaz sıcağı cılız su kaynaklarını ve sel yataklarını kurutur, üstelik kuşatanlar, kent içinde su kemerlerinden ve sarnıçlardan sağlanan su gibi bir imkândan da yoksundular. Etraftaki topraklarda güneşten korunacak ağaçlar ve yapılar da yoktu, haçlılar, bir mağarada bazı büyük odunlar buldular; Sichem yakınlarındaki Tasso'nun[109] büyülü korusundan ağaçlar kesilip buraya getirilmişti. Enerjik Tancred, beceriyle kampa gerekli keresteleri ulaştırdı ve Yafa limanında bulunan Cenovalı zanaatkârlar, kuşatmada kullanılacak savaş gereçlerini yaptılar. Lorraine dükü ve Tholouse kontu, masraflarını bizzat karşıladıkları iki taret yaptırarak, tahkimatın en erişilebilir kısmına değil, en ihmal edilmiş bölümü önüne yerleştirdiler. Raymond'un kulesi, savunucuların attıkları ateşlerle yanıp kül oldu, daha uyanık olan yoldaşı daha iyi sonuç aldı; okçuları,

109. *Gerusalemme Liberata*, canto XII. Tasso'nun bu kuşatmanın en küçük ayrıntılarını nasıl sakladığını ve güzelleştirdiğini görmek fazlasıyla sevimli.

düşmanları burçlardan uzaklaştırdılar ve çekme köprüyü indirdiler; bir cuma günü, öğleden sonra, Çile Günü'nde (Passion Day) Godfrey of Bouillon, Kudüs kale duvarları üzerinde muzaffer olarak göründü. Onun bu zaferinden etkilenerek her cephedeki askerlerin cesareti arttı. Ömer'in fethinden yaklaşık dört yüz altmış yıl sonra, kutsal kent Muhammedî boyunduruğundan kurtarıldı. Muzafferler, kentin ve zenginliklerin yağması konusunda ilk işgalcinin münhasır hakkına saygı göstermeyi kabul ettiler. Büyük camiden yağmalanan ganimetlerden yetmiş lamba, çok sayıda altın ve gümüş vazolar Tancred'in çabasının ödülleri oldu. Düşüncesiz kulları, Hristiyan tanrısına kanlı kurban vermeleri gerektiğine inandılar, kuşatılanların uzun süre dayanmaları sebebiyle büyüyen amansız öfkeleri ne kadın ne erkek ne de yaş ayrımı dinlemiyordu; katliam üç gün sürdü[110] ve cesetlerin bozulması salgın hastalığa sebep oldu. Yetmiş bin Müslüman kılıçtan geçirildikten ve masum Yahudiler sinagoglarında yakıldıktan sonra bile yorgun ve bitap düşmüş çok sayıda tutsak elde etmişlerdi. Haçlıların bu zalim kahramanlarından yalnız Tancred biraz acıma duygusu göstermişti ancak yine de kalenin garnizonuna[111] bir teslim anlaşması ve güvence tanıyan Raymond'un daha bencil tavrına da övgüde bulunulabilir. Artık Kutsal Kabir özgürdü ve elleri kanlı galipler yeminlerini yerine getirmeye hazırlandılar. Baş ve ayakları çıplak, yürekleri üzgün, çökmüş gibi bir görünüşle ve papazların ilahileri eşliğinde Calvary'ye çıktılar. Dünyanın kurtarıcısını örten taşı öptüler ve

110. Yapılan katliamdan gocunmayan Latinlerin yanı sıra bkz. Elmacin (*Hist. Saracen.*, s. 363), Abulpharagius (*Dynast.*, s. 243) ve de Guignes (c. II, bölüm II, s. 99, Aboulmahasen'den).

111. Ortaçağ'da Neblosa adı verilen eski Psephina Kulesi, baş patrik Daimbert'ten beri Castellum Pisanum olarak adlandırılmıştır. Bugün bir Türk ağasının ikametgâhı olan bu kuleden Lut Gölü (Dead Sea), Yahudiye (Judea) ve Arabistan'ın bir bölümü görülür (d'Anville, s. 19-23). Ona Davud Kulesi, "πύργος παμμσγεθέστατος", de denilmiştir.

kurtuluşlarının anıtını sevinç ve tövbe gözyaşlarına boğuldular. İki filozof bu en şiddetli ve en gönülden gelen duyguların karışımını farklı biçimde yorumladılar; biri[112] bu duyguları kolay ve doğal, öbürüyse[113] saçma ve inanılmaz olarak nitelendirdiler. Belki de aynı kimselere ve aynı zamanda çok sert olarak uygulanmıştır, erdemli Godfrey yaptıklarıyla yoldaşlarının da saygısını uyandırdı. Bedenlerini temizlerlerken zihinlerini de arındırdılar. Katliam ve yağma elebaşlarının Kutsal Kabir'de yapılan dinsel törenden en çok etkilenmiş olduklarına pek inanamıyorum.

Godfrey of Bouillon'un Seçilmesi ve Hükümdarlığı (23 Temmuz 1099-18 Temmuz 1100)

Bu unutulmaz olaydan sekiz gün sonra -ki Papa Urban ölmüştü- Latin şefler, Filistin'deki fetihlerini korumak ve yönetimi için bir kral seçilmesini kararlaştırdılar. Büyük Hugh ile Stephen of Chartres'ın geri çekilmesi ünlerini zedelemişti, bunu ikinci bir haçlı seferiyle ve şanlı bir ölümle onarmaya çalıştılar. Baldwin Edessa'da, Bohemond da Antioch'da yerleştiler, Normandy dükü[114] Robert ile Flanders Kontu Robert, pek sağlam olmayan bir taht üzerinde sonucu şüpheli rekabetlere girmek yerine batıdaki kalıtsal hükümdarlıklarını ellerinde tutmayı yeğlediler. Raymond'un yoldaşları onun tutkusunu ve kıskançlığını kınadılar ve ordu, serbest, haklı ve gerekli bir seçimle

112. Hume, *History of England*, c. I, s. 311, 312, baskı octavo.
113. Voltaire, *Essai sur l'Histoire Générale*, c. II, b. 54, 345, 346.
114. İngilizler Robert of Normandy'nin ve Raymond of Tholouse'un *taşralıları*nın Kudüs tacını reddetme şerefini taşıdıklarını söylüyorlar. Ne var ki geleneksel söylenti St. Giles kontunun tutku ve öç anısını sürdürdüğünü söylüyor (Villehardouin, No. 136). Torunları tarafından ele geçirilen Trablus kuşatmasında öldü.

Godfrey of Bouillon'u Hristiyan âleminin birinci ve en değerli öncüsü olarak duyurdu. Bu kahraman, şanlı olmakla birlikte tehlikeli de olan bir emanet yüklenmiş oluyordu ancak Kurtarıcı'nın dikenlerle taçlanmış olduğu bu şehirde sofu Godfrey krallık unvanını ve sancaklarını reddetti. Böylece Kudüs Krallığı'nın kurucusu, Kutsal Kabir'in muhafızı ve baronu mütevazı unvanıyla yetindi. Tebaasının sürekli mutluluğu için çok kısa olan saltanatı ancak bir yıl kadar sürdü.[115] On beş gün içinde Kudüs'ün elden gitmemesi için acele eden ve öç almak için sabırsızlanan Mısır sultanı ya da vezirinin yaklaşmakta olduğu haberiyle ortalık karıştı. Mısır sultanı ya da vezirinin Aşkelon (Askalon) Savaşı'nda (12 Ağustos 1099) kesin yenilgiye uğraması Suriye'de Latinlerin gücünü sağlamlaştırdı ve bu çarpışmadan sonra uzun süre için Filistin'den ve kutsal savaşlardan elini ayağını çeken Fransız prenslerinin kıymetini herkes kabul etti. Buradaki ihtişam iki ordu arasındaki muazzam sayı farkından kaynaklanıyor olabilir. Fatımi tarafında kaç süvari ve piyade olduğunun hesabına girişmeyeceğim. Ancak demir çubuklarla silahlandırılmış Etiyopyalılar veya Siyahlar dışında Güney barbarları savaşın başında kaçtılar ve Türklerin kahramanlıkları ile Mısırlıların tembelliği ve kadın gibi korkmaları karşılaştırıldı. Kutsal Kabir önünde sultanın kılıcını ve sancağını indirdikten sonra yeni kral (en azından bu unvanı hak ediyor) şehirden ayrılan yoldaşlarını kucakladı, Filistin'in savunması için üç yüz şövalye ve iki bin piyade ile yiğit Tancred kalmıştı. Godfrey'in hükümdarlığı korktuğu tek düşman tarafından saldırıya uğradı. Antioch'taki son salgın hastalığın kurbanlarından biri de konsillerde ve kararlarda etkin olan Puy Piskoposu Adhemar'dı, geride kalan din adamlarının açgözlülükten ve kibirden başka

115. Seçim, Aşkelon Savaşı ve I. Haçlı Seferi'nden Latin tarihçilerin çıkardığı sonuç için bkz. William of Tyre (L, IX, b. I, 12).

bir özellikleri yoktu, büyük bir yaygarayla kral seçiminden önce bir piskopos seçimi yapılmasını istiyorlardı. Latin din adamları baş patrikliğin gelirlerini ve yargı yetkisini gasbetmişlerdi, Yunanların ve Suriyelilerin dışlanmasının bahanesi olarak dinî sapkınlık ve bölücülük gösterilmişti[116] ve Doğu Hristiyanları, yeni kurtarıcılarının demir boyunduruğu altında Arap halifelerinin hoşgörüsünü özlemle arar hale geldiler. Uzun zamandan beri Roma politikasının gizlerini inceleyip öğrenmiş olan Pisa Başpiskoposu Daimbert, Roma'nın politik oyunları arasında yetişmişti. Kutsal Toprakların imdadına bir filo gönderdi ve herhangi bir rakiple çekişmeden kilisenin dünyevi ve ilahî başkanlığına seçildi. Bu yeni baş patrik,[117] muzaffer hacıları kanları ve çabalarıyla kazanılmış asayı (sceptre) hemen eline aldı. Godfrey ile Bohemond, sahip oldukları varlıkları onun elinden almaya boyun eğdiler. Ne var ki bunlar onun için yetersizdi, Daimbert, Yafa ile Kudüs'ün mülkiyetinin doğrudan doğruya kendisine bağlanmasını istedi. Kahraman, papazın bu talebini açıkça ve hemen reddetmeyip onunla müzakereye başladı, kilise iki kentin dörtte birine sahip oldu ve mütevazı piskopos, Godfrey'in evlat bırakmadan ölmesi ya da Kahire veya Şam'ın fethi halinde yeni krallığı elde edebilmek için geri kalan dörtte üçün kendisine verilmesi koşulunu öne sürdü.

Kudüs Krallığı (1099-1187)

Piskoposun bu iyiliği olmasaydı Godfrey ancak Kudüs'ü, Yafa'yı ve yirmi kadar kent ya da dolaylardaki köyü kapsayan

116. Renaudot, *Hist. Patriarch. Alex.*, s. 479.
117. Bkz. Kudüs fatihlerinin ve krallarının bağımsızlığını tam bir samimiyetle savunan William of Tyre'da (L, IX, b. 15-18; L, X, b. 4, 7, 9) Patrik Daimbert'in talepleri.

bir krallıktan da yoksun kalmış olacaktı.[118] Bu dar sınır içinde Müslümanlar hâlâ bazı zapt edilemez kaleleri ellerinde tutuyorlardı ve çiftçiler, tüccarlar ve hacılar bunların saldırılarına uğrayıp duruyorlardı. Godfrey'in ve halefleri olan kardeşi ve yeğeni iki Baldwin'in başarıları Latinlere güvenlik ve huzur sağladı, kurdukları devlet yönetimi çalışarak ve savaşarak, tebaalarının sayılarıyla değil, kendilerine bağlı topraklarıyla eski Yehuda (Judah) ve İsrail krallıklarına eşit duruma geldi.[119] Venedik, Cenova, Pisa ve hatta Flanders ile Norveç[120] filolarının büyük yardımlarıyla Laodicea, Trablus, Tyre ve Aşkelon[121] kıyı kentlerinin alınmasından sonra İskenderun'dan Mısır sınırına dek tüm deniz kıyısı Hristiyan hacılar tarafından ele geçirildi. Antioch prensi Kudüs kralının üstünlüğünü tanımadı, Edessa ve Trablus kontlarıysa bağlılıklarını bildirdiler, Latinler, krallıklarını Fırat'ın ötesine yaydılar ve Muhammedîlerin elinde yalnız dört Suriye şehri, Humus (*Hems*), Hama, Halep ve Şam kaldı.[122] Fransız ulusu ile Latin kilisesinin yasaları, dilleri, tö-

118. William of Tyre, L, X, s. 19. Jacobus a Vitriaco, *Historia Hierosolimitana*'da (L, I, b. 21, 50) ve Marinus Sanutus, *Secreta Fidelium Crucis*'te (L, III, s. 1) Kudüs Latin krallığının durumunu ve fetihlerini tasvir ediyorlar.

119. David bir sayım sırasında, Levi ve Benjamin kabilelerini hesaba katmadan bir milyon üç yüz bin ya da bir milyon beş yüz yetmiş dört bin savaşçısının bulunduğunu gördü. Bu, kadınlar, çocuklar ve köleler eklendiğinde, altmış *league* uzunluğunda, otuz *league* genişliğinde, on üç milyon insanın yaşadığı bir ülke anlamına gelir. Dürüst ve rasyonel Le Clerc (Comment on *2. Samuel*, XXIV ve I. *Chronicles*, XXI), "æstuat angusto in limite" ve kopyalarda bir sahtelikten kuşku duyuyor; tehlikeli bir şüphe.

120. "Quidam populus de insulis occidentis egressus, et maxime de ea parte quæ Norvegia dicitur." William of Tyre (L, IX, b. 14, s. 804) rotalarını "per Britannicum mare et Calpen", Sidon kuşatması için de betimliyor.

121. Bu kuşatmalar, her biri kendi bölümünde olmak üzere, William of Tyre'da, büyük tarihinin dokuzuncu kitabından on sekizinciye dek ve Bernardus Thesaurarius'ta *(de Acquisitione Terræ Sanctæ,* b. 89-98, s. 732-740) ise daha kısa biçimde anlatılmaktadır. Pisa, Cenova, Venedik kroniklerindeki kimi özel bilgiler Muratori'nin altıncı, dokuzuncu ve on ikinci ciltlerinde de bulunmaktadır.

122. Benelathir, apud de Guignes, *Historie des Huns*, c. II, kısım II, s. 150,

releri ve unvanları bu denizaşırı kolonilere de benimsetildi. Feodal hukuka göre ana devletler ve bağlı baronluklar kız ve oğlan evlatlara geçiyordu,[123] ne var ki karışık ve yozlaşmış bir soya sahip olan ilk fatihlerin çocukları Asya ikliminin havası ve daldıkları eğlence âlemi sebebi ile daha da bozuldu.[124] Avrupa'dan yeni haçlıların gelişi belirsiz bir umut ve sıradan bir olay olarak görüldü. Feodal askerlik kadrosu,[125] Trablus kontunun bayrağı altında iki yüzden çok kişinin bağışına muhtaç altı yüz altmış altı şövalye tarafından üstlenilmişti ve her şövalye savaşa dört yardımcısı ya da atlı okçularıyla birlikte gidiyordu.[126] Kiliseler ve kentler beş bin yetmiş beş çavuş (*serjeant*), büyük olasılıkla piyade, sağlıyordu; krallığın düzenli güçlerinin tutarı, Türklerin ve Saracen'lerin sayısız birliklerinin karşısında zayıf bir savunma gücü olarak kalan on bir bini geçmiyordu.[127] Ancak Kudüs'ün güvenliği, St. John Hastanesi[128] (Hospitalier) Şö-

---

151, A. D. 1127. Doğal olarak ülkenin içinden de bahsediyor.

123. Sanut, bir ülkede kadınlara halef olma hakkı verilmesinin zararlarına mantıklı bir dayanak sunuyor; "hostibus circumdata, ubi cuncta virilia et virtuosa esse deberent". Bununla birlikte bağlı olduğu feodalin buyruğu ve onayıyla bir soylu kadın vâris, bir koca ya da bir kahraman seçmek zorunda kaldı (*Assises de Jerusalem*, b. 242 vd.). Bu hanedanların *Lignages d'Outremer*'den alınmış doğru ve faydalı tabloları için bkz. de Guignes (c. I, s. 441-471).

124. Onlara alaycı bir şekilde "Poullains, Pallani" deniliyordu ve isimleri asla küçümseme olmaksızın telaffuz edilmiyordu (Ducange, *Gloss. Latin.*, c. V, s. 535 ve Joinville, *Observations*, s. 84, 85; Jacob. a Vitriaco, *Hist. Hierosol.*, L, I, b. 67, 72 ve Sanut, L, III, kısım VIII, b. 2, s. 182). "Illustrium virorum qui ad Terræ Sanctæ ... liberationem in ipsâ manserunt degeneres filii ... in deliciis enutriti, molles et effœminati," vd.

125. Bu özgün ayrıntı *Assises de Jérusalem*'den (b. 324, 326-331) alınmıştır. Sanut (L, III, kısım III, b. VIII, s. 174) ancak beş yüz on sekiz şövalye ve beş bin silahlı asker olarak hesaplıyor.

126. Toplam miktar ve bölüm, üç büyük baronluk hizmetinin her biri için yüz şövalye olarak saptanıyor; sayıyı beş yüz olarak gösteren *Assises* metni ancak bu varsayımla gerekçelendirilebilir.

127. Yine de önemli acil durumlarda (diyor Sanut) baronlar gönüllü bir yardım getirebiliyorlardı. "decentem comitivam militum juxta statum suum."

128. William of Tyre (L, XVIII, b. 3, 4, 5), Aziz John the Baptist müritliğinin

valyeleri ve Süleyman Tapınağı[129] (Tapınak) Şövalyelerinin üstüne kurulmuştu. Manastır yaşamıyla askerî yaşam arasındaki garip işbirliği kuşkusuz bağnazlığın etkisiyle oluşmuştu, genç Avrupa soyluları, ruhları ve disiplinleri ölümsüz bu saygıdeğer tarikatların haçını takmak ve yeminlerini etmek istiyorlardı. Yirmi sekiz bin çiftlik ya da malikâneden, Filistin'in savunulması için düzenli piyade ve süvari güçlerini ayakta tutabilecek ölçüde bağış geliyordu.[130] Manastırın tasarruf politikası, silahlı eylemler dolayısıyla kısa süre sonra ortadan kalktı, bu asker rahiplerin açgözlülüğü, kibri ve yozlaşması Hristiyan dünyasında kısa zamanda kötü örnek haline geldi, yargılanmadan muaf olduklarını savunmaları kilise ile sivil devletin uyumunu bozdu ve bu hallerinin yarattığı kıskançlık halkın huzurunu rahatsız edici bir aşamaya ulaştı. Ancak düzensizliğin aşırıya vardırdıkları dönemlerinde Hospitalier ve Tapınak şövalyeleri, fanatik ama cesur karakterlerini korudular. Dine göre yaşamayı ihmal ediyorlardı ama her an Mesih uğruna ölmeye hazırlardı, haçlı seferlerinin temeli (*parents*) ve ürünü (*offspring*) ve olan şövalyelik ruhu, Kutsal Kabir'den Malta Adası'na nakledildi.[131]

---

daha görkemli (*august*) nitelikleri uğruna, kısa süre sonra mütevazı koruyucuları (*patron*) Aziz John the Eleemosynary'yi terk eden Hospitalier'lerin bayağı kökenlerini anlatıyor (bkz. Pagi'nin yararsız çabaları, *Critica*, *A. D. 1099*, No. 14-18). 1120 yılına doğru askerlik mesleğini benimsediler; Hastan, *mater*'di, tapınak ise *filia*; Töton tarikatı 1190'daki Acre kuşatmasında kuruldu (Mosheim, *Institut.*, s. 389, 390).

129. Bkz. St. Bernard, *de Laude Novæ Militiæ Templi*, 1132-1136'da yazılmıştır, (içinde) *Opp.*, c. I, kısım II, s. 547-563, (ed.) Mabillon, Venedik 1750. Ölmüş Tapınakçılara gösterilen bu saygı Malta tarihçileri için çok kıymetlidir.

130. Matthew Paris, *Hist. Major*, s. 544. Hospitalier'leri on dokuz bin, Tapınakçıları dokuz bin *maneria* olarak gösteriyor. Bu kelime İngilizcede (Ducange'nin haklı olarak gözlemlediği gibi) Fransız deyiminden çok daha fazla önem taşır. İngilizcede *Manor* bir lordluk, *manoir* ise bir konut anlamına gelir.

131. Abbé de Vertot'un *Histoire de Chevaliers de Malthe* eserinin ilk üç kitabında okuyucu, Filistin'in savunulmasında kullanılırken düzenin parlak ve kimi zaman da dalkavukça çizilmiş tablosuyla eğlenceli vakit geçirebilir. Sonraki kitaplar onların Rodos'a ve Malta'ya göçünü anlatmaktadır.

Assise of Jerusalem (1099–1369)

Feodal kurumları saran özgürlük ruhu en çok, yoldaşları arasından kendilerine şef seçen haç gönüllüleri arasında hissediliyordu. Bir siyasal özgürlük modeli, öğrenecek ya da örnek alacak durumları olmayan Asyalı tutsakların arasında da yerleşti. Fransız krallığının yasaları en temiz adalet ve eşitlik kaynağından akıp geliyordu. Bu tür yasaların birinci ve vazgeçilmez koşulu, itaat etmeleri istenenlerin ve fayda görmeyi umanların bunları benimsemeleridir. Godfrey of Bouillon baş yönetici (*supreme magistrate*) olmayı kabul edince herkesin, özellikle de Avrupa yasaları ve töreleri üzerine en çok bilgisi olan Latin hacıların görüşünü aldı. Topladığı bu verilere ek olarak, patrik ve baronların, din adamlarının ve halkın da tavsiyesi ile Godfrey, feodal hukukunun çok değerli anıtı olan *ASSISE OF JERUSALEM*'i[132] derleyip meydana getirdi. Kudüs'ün kralının, patriğinin ve vikontunun da mühürleriyle onaylanan yeni yasa Kutsal Kabir'de saklandı; sonraki dönemlerde iyileştirmelerle geliştirildi ve Filistin mahkemelerinde meydana gelen tereddütlü hukuksal konular için başvuru kaynağı haline geldi. Kent ve krallıkla birlikte her şey yok oldu,[133] ne var ki titiz töreler,[134] yazılı yasa parçaları-

132. *Assises de Jérusalem*'i, eski Fransızca hukuk dili ile Beaumanoir'nın *Coutumes de Beawaisis*'inde (Bourges ve Paris, 1690, in folio) tarafından basılmış ve Gaspard Thaumas de la Thaumassière tarafından yorumlanıp sözlüğü yapılmıştır. Kıbrıs Krallığı'nda uygulanması için Venedik'te İtalyanca bir çevirisi de yayımlanmıştır.

133. *A la terre perdue, tout fut perdû;* "yitirilen ülkede her şey kaybolur..." İşte *Assise*'lerin güçlü anlatımı böyledir (b. 281). Bununla birlikte Kudüs, Salahattin'le teslim anlaşması yaptı, kraliçe ile önde gelen Hristiyanlar serbestçe şehirden ayrıldılar. Bu değerli ve taşınabilir yasa fatihlerin iştahını çekmedi. Bu yasanın özgününün Kutsal Kabir'de saklı bulunduğundan çok zaman kuşkulanmışımdır. Zira Filistin'de Fransızların geleneksel törenleri kutsallaştırmak için meydana çıkarılmış olabilirdi.

134. Raoul de Tabarie adlı soylu bir hukukçu elde ettiği bilgileri yazılı olarak yayımlamasını isteyen Kral Amauri'yi (1195-1205) reddetti; "que de ce qu'il savoit ne feroit-il ja nul borjois son pareill, ne nul sage homme lettré," (b. 281).

nın hükmünü sürdürdü ve pek de kesin olmayan bu uygulama on üçüncü yüzyılın ortasına dek yaşadı, Yafa'daki başlıca tımar sahiplerinden biri olan John d'Ibelin[135] yasayı yeniden kaleme aldı. Yasa, Kıbrıs Latin Krallığı'nda uygulanmak üzere 1369 yılında son revizyonunu geçirdi.[136]

Baronlar Mahkemesi

Kudüs'ün fethinden sonra Godfrey of Bouillon'un kurduğu farklı liyakatleri haiz iki mahkeme, anayasal düzenin adaletini ve özgürlüğünü koruyup sürdürüyordu. Kral, bizzat üst mahkemeye, baronların mahkemesine başkanlık ediyordu. En dikkat çeken dört üyesi Celile (Galilee) prensi, Sidon ve Cæsarea lordu ve belki de emniyet amiri ve mareşal[137] görevlerini de eşit şekilde üstlenen Yafa ve Trablus kontları. Topraklarını tacın emrine adayan tüm soylular kral mahkemesindeki yerlerini koruyorlar ve her baron aynı yargılama sistemini kendi tımar bölgelerindeki mecliste uyguluyorlardı. Lord ve vassal arasındaki bağ şerefli ve gönüllüydü, biri koruyucusuna saygı gösteriyor, öbürü de kendisine bağlı olanları koruyordu, birbirlerine karşı yükümlülük altına giriyorlardı; her iki tarafın yükümlülüğü ihmal sebebiyle askıya alınabilir, incitmeyle sonlandırılabilirdi. Kilise, evlenme

135. Bu eserin derleyicisi John d'Ibelin, Baruth (Berytus) ve Rames'in lordu, Yafa ve Aşkelon'un kontuydu ve 1266'da öldü (Sanut, L, III, kısım II, b. 5, 8). Fransa'da bir Chartres kontunun küçük erkek kardeşlerinin birinden gelen Ibelin ailesi uzun süre Filistin ve Kıbrıs'ta yaşadı (bkz. *Lignages de deca Mer* veya *d'Outremer*, b. 6; *Assises de Jérusalem*'in sonunda yer alan Fransız maceracıların soyağacını barındıran orijinal bir kitap).

136. Ada eyaletlerinde seçilen on altı komisyon üyesi tarafından: çalışma 3 Kasım 1369'da tamamlandı, dört mühürle mühürlendi ve Lefkoşa katedraline bırakıldı.

137. İhtiyatlı John D'Ibelin Trablus'un dördüncü baronluk olduğunu doğrulamaktan ziyade emniyet amiri ve mareşalin hakları ya da savlarıyla ilgili bazı şüpheleri ifade ediyor.

ve vasiyet üzerinde hüküm verme hakkını -dinsel olarak- ele geçirmişti, ne var ki yüksek mahkeme, soyluların tüm medeni ve ceza davaları, tımarlarının mirası ve süresi konusunda söz sahibiydi. Her üye kamu hukuku ile özel hukuk üzerine yargıç ve muhafız yetkisine sahipti. Rabb'in emirlerini dili ve kılıcıyla duyurmak onun göreviydi. Bir üst haksız olarak tebaasından birinin özgürlüğüne ya da malına el uzatırsa birliğin baronlarının söz veya silahlarıyla onu durdurmaları zorunluydu. Haksızlığa uğrayan kimsenin suçsuzluğunu ortaya koyuyorlar, el konulan topraklarının ve özgürlüğünün geri verilmesini istiyorlar, hapsedilen kardeşlerini kurtarıyorlar ve kendileri için her zaman kutsal olan efendilerinin kişiliğine doğrudan doğruya ilişmeksizin haksızlığa uğrayanı savunmak için her türlü kuvvet aracını kullanıyorlardı.[138] Mahkemenin avukatları savunmalarında, cevaplarında ve karşılık vermelerinde zekice ve üretken davranıyorlardı ancak argüman ve delil kullanımının yerine çoğu zaman adli münaşaka yapılıyordu ve *Assise of Jerusalem* Avrupa yasaları ve görgüsü yavaş yavaş ortadan kaldırılan bu barbar uygulamasını çoğu durumda kabul ediyordu.

Uyuşmazlıkların Çözümü

Uyuşmazlıkların yargılanması herhangi bir kişinin hayatını, uzvunu veya onurunu etkileyen tüm ceza davalarında söz konusudur ve tüm medeni işlemlerde bir gümüş mark ya da daha

138. "Entre seignor et homme ne n'a que la foi; ... mais tant que l'homme doit à son seignor reverence en toutes choses (b. 206). Tous les hommes dudit royaume sont par la dite Assise tenus les uns as autres ... et en celle manière que le seignor mette main ou face mettre au cors ou au fié d'aucun d'yaus sans esgard et sans connoissance de court, que tous les autres doivent venir devant le seignor," vd. (212). Özgürlüğün asil sadeliği, onların serzenişleri üzerinden geliştirilmiştir.

yüksek değerde cezaya karşılık geliyordu. Anlaşıldığına göre ceza davalarında tazminat istemek, vatana ihanet suçlaması dışında, şikâyetçinin hakkıydı, böylece zarara uğrayan kişi veya temsilcisi öç alabileceklerdi ancak suçlamanın doğası gereği tanıklığın elde edilebildiği her yerde, onun için olaya tanıklık edilmesi gerekiyordu. Medeni davalarda, düelloya, talep sahibinin hakkını belirleme aracı olarak izin verilmedi ancak gerçeği bilen veya bildiği varsayılan tanıklar sunmak zorunda kaldı. Zamanında, düello, sanığın ayrıcalığıydı çünkü tanığı yalancı şahitlik yaparak hakkını elinden almaya teşebbüs etmekle suçlayabilirdi. Bu sebeple, ceza davalarındaki temyiz uygulaması ile benzerdi. Savunma hakkı bakımında davalı, ceza davalarındaki davacıya benzer bir ayrıcalığa sahip oluyordu. Dava bu durumda (Bay Montesquieu'nün[139] düşündüğü gibi), ne olumlu ne de olumsuz bir hal alıyordu. Ama düello önerme hakkı, bir hakarete karşı silahla kavga etme esası üzerine kurulmuştu. Adliyelik dava ise düelloların ilke ve güdülerine göre düzenlenmiştir. Böyle bir savunucu kullanılan düelloda ancak kadınlara, bir organları eksik olanlara ya da altmış yaşından yukarı insanlara hak tanınıyordu. Düelloda yenilgi, suçlananın veya savunucunun, belki de tanığın, hatta suçlayanın, ölümüyle sonuçlanıyordu. Hukuk davalarında davacı, kendisini koruyan savunucunun veya tanığın ölmesi halinde, hakaretler edilerek ve davasını yitirerek cezalandırılıyordu. Birçok durumda düelloyu kabul etme ya da yasaklama yargıcın alacağı karara bağlıydı, yalnız iki hal vardı ki meydan okumanın kaçınılmaz sonucu idi: Bir sadık vassal, ortak lordlarının suç işlediğini iddia eden bir arkadaşının yalan söylediğini biliyorsa ya da mahkemeden çıkan sonuçtan memnun olmayan bir davacı, mahkemenin kararını ve yargıçların doğruluğunu itham ederse.

139. Bkz. *l'Esprit des Loix*, L, XXVIII. Yayımlanmasından beri kırk yıl geçtiği halde hiçbir yapıt onun kadar okunmadı ve eleştirilmedi. Uyandırmış olduğu araştırma ruhu da yazarına karşı borçlu olduklarımızın en düşüğü değildir.

Onları suçlayabilirdi, ancak şartlar ağır ve tehlikeliydi, aynı gün, duruşmada hazır bulunan ya da hazır bulunmayan *tüm* mahkeme üyeleriyle boy ölçüşmeyi de göze alması gerekiyordu, tek bir yenilgi bile ölüm ve utanç demekti, çok olasıdır ki kimse böyle bir davranıştan başarılı çıkacağına güvenemezdi. Yafa kontu, *Assise of Jerusalem*'de mahkeme kararıyla düelloyu, batıl inancın değil de onur ilkelerinin üzerine kurulmuş olduğunu düşünerek kullanma ustalığını gösterdiği için övgüye değer.[140]

Yerel Mahkemeler

Plebeian'ları feodal tiranlığın boyunduruğundan kurtaran en önemli sebepler arasında kentlerin ve belediye topluluklarının kurulması gelmektedir ve bu kuruluşlar da Filistin'e yapılan ilk haçlı seferiyle aynı dönemde oluştuğuna göre Latin dünyasının en eskileri arasında yer alabilirler. Çok sayıda hacı, haçlı bayrağı altına sığınarak efendilerinin baskısından kurtulmuştu. Bu hacılara özgür yurttaş haklarını ve ayrıcalıklarını tanıyarak onları kendi saflarına çekmek Fransız prenslerinin politikasıydı. *Assise of Jerusalem* ile şövalyeler ve baronlar için, kendisinin başkanlık ettiği bir mahkeme kurduktan sonra Godfrey de Bouillon yine, emrindeki vikontu tarafından temsil edildiği ikinci bir mahkeme oluşturmuştu. Bu alt mahkemenin yargı alanı, krallığın tüm sakinlerini (*burgesses*) içine alıyordu ve mahkeme en onurlu ve en titiz yurttaşlardan seçilen belirli sayıdaki kimselerden oluşuyordu, bu yargıçlar kendi sınıfsal eşitlerinin eylem, işlem ya da mal varlıklarıyla ilgili olarak yasalara göre hüküm verecekleri-

140. Bu belirsiz ve eskimiş hukuk anlayışı için (b. 80-111), hukukun felsefi tarihini titizlikle ve doğru bir şekilde incelemiş olan bilge bir lordun dostluğu için minnettarım. Onun çalışmaları bir gün ileriki kuşaklara çok şeyler kazandıracaktır, ne var ki yargıcın ve hatibin liyakati ancak çağdaşları tarafından hissedilebilir.

ne ant içiyorlardı.[141] Krallar ve büyük vassallar, yeni fetihlerle oralara yerleştikçe Kudüs'teki bu uygulamaları izlediler, Kutsal Toprakların yitirilmesinden önce bu organizasyonlardan otuz tane kurulmuştu. Uygulamanın koruması başka bir uyruk sınıfına da uzandı, bunlar, kilisenin zulmü altında inleyen Suriye ya da Doğu Hristiyanlarıydı.[142] Godfrey, ulusal yasalara göre yargılanmayı isteyen bu Hristiyanların isteklerini dinledi. Kendi aralarında doğabilecek dava işlerine özgü olmak üzere üçüncü bir yargılama kurulu oluşturuldu. Yeminli üyeler Suriye'de doğmuş, oranın diliyle konuşan ve oranın dinine dâhil kimselerden olacaklardı. Ne var ki kentin vikontu, kimi zaman (Arapların reis dediği) başkanlığı üstleniyordu. *Assise of Jerusalem* soylular (*nobles*), sakinler (*burgesses*), yabancılardan (*strangers*) daha düşük görülen ve sayıları neredeyse sınırsız olan her çeşit kötü kişiler, tutsaklar, tımara bağlı köylüler ve mal olarak bakılan savaş tutsaklarının işleriyle uğraşmayı küçümsüyordu. Bu şanssız insanların huzura kavuşturulması ya da korunması yasa koyucunun görevi değil gibi yorumlanıyordu. O, kaçakların kurtarılmasını sağlayan araçlarla uğraşıyor, ne var ki onlara bedensel cezalardan söz etmiyordu. Bir av köpeği ve şahin kuşuyla bir tutsağın değeri aynıydı. Bir savaş atının fiyatı üç tutsağın ya da on iki öküzünkiyle eşitti; şövalyelik zamanında bu hayvanın fiyatı üç yüz altına dek yükseldi.[143]

---

141. Bu kurumun Fransa'daki kurucusu olarak görülen Louis le Gros'un saltanatı (1108), Godfrey of Bouillon'unkinden dokuz yıl sonra başladı (*Assises.*, b. 2, 324) Kökeni ve etkileri için Dr. Robertson'un (*History of Charles V.*, c. I, s. 30-36, 251-265, baskı quarto) mantıklı açıklamalarına bakınız.

142. Haçlı seferlerinin tarihçilerini tanıyan her okuyucu, Suriyeli ve Doğu Hristiyanları deyince Arap dilini benimseyen ve kullanan Melchite'leri, Yakubileri (Jacobite) ya da Nasturileri (Nestorian) anlayacaklardır.

143. Bkz. *Assises de Jérusalem* (310, 311, 312). Bu yasalar Kıbrıs Krallığı'nda 1350 yılına yürürlükte kaldı. Aynı yüzyılda I. Edward'ın saltanatı sırasında yayımlanan yeni bir kitapta (*Book of Account*), İngiltere'de bir savaş atının fiyatının daha az fahiş olmadığını gördüm.

LIX. BÖLÜM

Grek İmparatorluğu'nun Yıkımdan Korunması

İkinci ve Üçüncü Haçlı Seferlerinde Haçlıların Sayısı ve İlerleyişleri

Aziz Bernard

Selahaddin'in Mısır ve Suriye'deki Saltanatı

Kudüs'ü Fethedişi

Denizden Yürütülen Haçlı Seferleri

İngiltere Kralı Richard

Papa III. Innocent ve Dördüncü ve Beşinci Haçlı Seferleri

İmparator II. Frederic

Fransa Kralı IX. Louis ve Son İki Haçlı Seferi

Memluklerin Frankları ve Latinleri Kovması

(M.S. 1091-1571)

ALEXIUS'UN BAŞARISI (1097-1118)

Bir an için tarihin ciddiyetinden sıyrılarak, İmparator Alexius'u[1] aslanın avlayıp yediklerinden artakalanlarla beslenmek için onu takip eden çakala benzetebiliriz. İlk haçlıların geçişinde uğradığı korku ve sıkıntılar ne olursa olsun Frankların başarıları sayesinde sonradan elde ettiği faydalarla büyük ölçüde ödüllendirilmiş oldu. Kendi işbirliği ve açıkgözlülüğü sayesinde, Nicæa'yı (İznik) yeniden kazandı, buraya yerleşmesiyle birlikte, Constantinople civarına hâkim olan Türkler de oraları boşaltmak zorunda kaldılar. Haçlılar körü körüne Asya'nın içerlerine sürüklenirken, kurnaz Yunanlar, sahil kesimlerinde hüküm süren emîrlerin, sultanın yardımına çağrılmasıyla durumlarını sağlamlaştırdılar. Türkler Rodos ve Sakız adalarından çıkarıldı ve Alexius, Efes (Ephesus), Smyrna (İzmir), Sardes, Philadelphia (Alaşehir) ve Laodicea (Denizli) şehirlerini, Hellespont'tan (Çanakkale) Mæander (Menderes) Irmağı ve Pamphylia'nın kayalık kıyılarına dek genişletmiş olduğu imparatorluğa katmak için ustalıkla elde etmesini bildi. Kiliseler yeniden eski görkemlerine kavuştular, kentler yeni baştan inşa ve tahkim edildi, ıssız kalmış olan topraklara yeniden Hristiyan kolonileri yerleştiril-

1. Anna Comnena, babasının Küçük Asya'daki fetihlerini (*Alexiad.*, L, XI, s. 321-325; L, XIV, s. 419), Tancred'e ve Bohemond'a karşı giriştiği Kilikya Savaşı'nı (s. 328, 342), haddinden fazla sözü uzatarak Epirus Savaşı'nı (L, XII, XIII, s. 345-406) ve Bohemond'un ölümünü (L, XIV, s. 419) anlatıyor.

di ki bunlar sınır boylarından kolayca buralara getirildiler zira bulundukları yerlerde sürekli tehlike altındaydılar. Bu babacan korumacılığıyla Alexius'un, Kutsal Kabir'i kurtarmayı olması hoş görülebilirdi, ne var ki Latinler onu döneklikle ve kalleşlikle suçladılar. Onlar, tahta sadakat ve itaat etmişlerdi, imparator ise onların girişimine kişisel olarak ya da en azından birlikleri ve hazineleriyle yardımcı olmayı söz vermişti. Onun sözlerini tutmaması haçlıların da yükümlülüğünü ortadan kaldırmış oldu ve zaferlerinin aracı olan kılıçları haklı bağımsızlıklarının unvanı ve güvencesi oldu. Alexius'un Kudüs Krallığı üzerindeki eski haklarını yenilemediği anlaşılıyor[2] ancak Kilikya ve Suriye sınırları, orduları için çok yeni ve kolayca ele geçirilebilir haldeydi. Haçlıların büyük ordusu yok olmuş ya da dağılmıştı, baskına uğrayıp esir edilen Bohemond, Antioch (Antakya) Prensliği'ni lidersiz bırakmıştı, fidye parası, onu çok büyük bir borç altına sokmuştu ve Normanlar, Yunanlar ile Türklerin sürekli akınlarını püskürtecek kadar yeterli askere sahip değillerdi. Bu sıkıntılı durumda Bohemond, Antioch'un savunmasını akrabası sadık Tancred'e bıraktı ve Batı güçlerini Bizans İmparatorluğu'na karşı silahlandırmak ve babası Guiscard'dan gördüğü ve öğrendiği politikayı uygulamak konusunda cesur bir karar aldı. Gizlice bir gemiye bindi ve eğer Prenses Anna doğru söylüyorsa, düşmanlarının kol gezdiği denizlerden bir tabut içerisinde geçti.[3] Fransa'da sevinçle karşılandı, kral, kızını ona eş olarak verdi, o yüzyılın en ünlü savaşçıları onun buyruğu altında sefere çıkmaya razı oldukları

2. Bununla birlikte Kudüs kralları yine de itibari bir tabiiyete bağlı kaldılar ve (biri Bethlem [Beytullahim] Kilisesi'nde hâlâ okunabilir durumdadır) yazıtların tarihine kendi adlarından önce o sırada tahtta bulunan imparatorun adını saygıyla koyuyorlardı (Ducange, *Dissertations sur Joinville*, XXVII, s. 319).

3. Bu hikâyeyi tamamlamak üzere Anna Comnena, tabutun içine ölü bir horozla birlikte konulduğunu söylüyor ve bu barbarın bu şekilde kapatılmaya ve cesedin kokusuna nasıl dayanabildiğini merak ediyor. Bu absürt hikâye Latinlerce bilinmemektedir.

için Filistin'e dönüşü pek şanlı oldu, Avrupa'nın her yerinden toplanmış kırk bin piyade ve beş bin süvarinin başında yeniden Adriyatik Denizi'ni geçti.[4] Durazzo'nun gücü, Alexius'un ihtiyatlılığı, açlığın başlaması ve kışın yaklaşmakta oluşu onun tutkularını boşa çıkardı ve kendisine katılmış olanlar utanç verici biçimde ayrılıp gittiler. Bir barış anlaşması[5] Yunanların kaygılarını yatıştırdı ve kısa süre sonra ölüm onları hiçbir andın durduramadığı, hiçbir tehlikenin korkutamadığı ve hiçbir başarının kendisi için yeterli olmadığı bir düşmandan kesinlikle kurtarmış oldu. Çocukları Antioch Prensliği'nde onun halefleri oldular ve sınırlar kesin olarak saptandı, bağlılık şartları belirlendi ve Tarsus ve Malmistra kentleri Bizans İmparatorluğu'na geri verildi. O tarihte bu imparatorluk, Trebizond'dan (Trabzon) Suriye sınırına dek tüm Anadolu kıyısını kapsıyordu. Bu durum Selçuklu Rum (Roum; Anadolu) hanedanlığını[6] diğer Müslüman ülkelerden ayırmıştı, Frankların zaferleri ve hatta bozguna uğramaları bile sultanın gücünü sarsmıştı ve Nicæa'yı kaybettikten sonra taht merkezini Constantinople'dan üç yüz mil kadar uzakta küçük bir kent olan Cogni veya Iconium'a (Konya) taşıdılar.[7] Com-

4. Bizans coğrafyasında "Ἀπὸ Θούλης" ifadesi İngiltere anlamına gelebilir. I. Henry'nin, krallığının sınırları içinden asker alınmasına izin vermediğini kesin bir şekilde öğreniyoruz (Ducange, *Not.*, ad *Alexiad*, s. 41).

5. Antlaşmanın kopyası (*Alexiad.*, L, XIII, s. 406-416), Antioch Prensliği'nin doğru bir haritasını yapmaya elverişli özgün ve ilginç bir belgedir.

6. Yunan, Latin ve Arap yazarlarından derleyebildiği bilgilerle Iconium, Halep ve Şam Selçuklularının tarihi için bkz. de Guignes'in bilge eseri (c. II, kısım II). Bu sonuncular [Arap yazarlar] Rum Selçukluları hakkında bilgisiz veya umursamaz görünüyorlar.

7. Iconium, Xenophon tarafından bir menzil olarak gösterilmiştir, Strabo ise ondan "Κωμόπολις" olarak söz etmektedir (Cellarius, c. II, s. 121). Bununla birlikte Aziz Paul burada çok sayıda (πλῆθος) Yahudiye ve Yahudi olmayana (*Gentile*) rastlamıştır. İsmi *Kunijah* diye bozulmuş, nehri ve bahçeleri olan, dağlardan üç *league* uzakta ve (nedendir bilmem) Platon'un anıt mezarının bulunduğu büyük bir kent olarak bahsedilmektedir (Abulfeda, tabul, XVII, s. 303, çeviri Reiske ve İbn Said, *Index Geographicus of Schultens*'ten)

nenian prensler kendi başkentleri için korkmak şöyle dursun, Türklere karşı saldırıya bile geçtiler ve I. Haçlı Seferi çökmekte olan imparatorluğun yıkılışını biraz daha erteledi.

İKİNCİ VE ÜÇÜNCÜ HAÇLI SEFERLERİ

Filistin'i karadan kurtarmak üzere on ikinci yüzyılda üç büyük sefer grubu batıdan hareket etti. İlk haçlıların gerçekleştirdikleri başarı Lombardy, Fransa ve Almanya hacıları ile askerlerine örnek olmuş ve onları heyecanlandırmıştı (1101).[8] Kutsal Kabir'in kurtarılmasından kırk sekiz yıl sonra İmparator III. Conrad ve Fransa Kralı VII. Louis, Filistin Latinlerinin zor durumdaki güçlerine yardımcı olmak üzere ikinci haçlı seferine giriştiler (1147).[9] Üçüncü haçlıların büyük bir kısmı, Kudüs'ün yitirilmesinin tüm Hristiyanların ortak bir acısı olduğuna Fransa ve İngiltere kralları gibi inanan İmparator Frederic Barbarossa'nın[10] komutası altında hareket etti (1189). Bu üç sefer, haçlı askerlerin sayısı, Yunan İmparatorluğu'ndan geçilmesi ve Türk-

8. Birinci Haçlı Seferi tarihine ek ve yardımcı olarak bkz. Anna Comnena (*Alexias*, L, XI, s. 331 vd.) ve Albert Aquensis'in sekizinci kitabı.

9. III. Conrad ve VII. Louis'nin ikinci haçlı seferi için bkz. William of Tyre (L, XVI, b. 18-29), Otho of Frisingen (L, I, b. 34-45, 59, 60), Matthew Paris (*Hist. Major*, s. 68), Struvius (*Corpus Hist. Germanicæ*, s. 372, 373), *Scriptores Rerum Francicarum a Duchesne*, c. IV; Nicetas, (içinde) *Vit. Manuel.*, L, I, b. 4, 5, 6, s. 41-48; Cinnamus, L, II, s. 41-49.

10. Frederic Barbarossa'nın üçüncü haçlı seferi için bkz. Nicetas, (içinde) Isaac Angel, L, II, b. 3, 4, s. 257, 266; Struv. (*Corpus Hist. Germ.*, s. 414); belki de bizzat katılmış iki tarihçi, Tagino ([içinde] *Scriptor. Freher.*, c. I, s. 406, 416, [ed.] Struv.) ve *Anonymus de Expeditione Asiaticâ*; Fred. I ([içinde] Canisii, *Antiq. Lection.*, c. III, kısım II, s. 498, 526, [ed.] Basnage).

lerle yapılan savaşların doğası ve koşulları bakımlarından birbirine benzemektedirler, dolayısıyla sıkıcı bir tekrardan kaçınmak için özet yapmak doğru bir yol olarak görünüyor. Ne kadar parlak gösterilse de haçlıların tarihi hep aynı sebepleri ve sonuçları dile getirecek ve Kutsal Toprakları savunmak ya da yeniden fethetmek için girişilen çok sayıdaki çabanın, orijinalin başarısız ve soluk kopyaları olduğu anlaşılacaktır. **I.** İlk hacıların adımlarını yakından takip eden yeni kalabalığın şefleri, her ne kadar Godfrey of Bouillon ve yoldaşlarına şöhret ve liyakat bakımından olmasa da rütbe anlamında eşitlerdi. Başlarında Burgundy, Bavaria ve Aquitain düklerinin sancakları göze çarpıyordu; ilki Hugh Capet'nin soyundan geliyordu, ikincisi ise Brunswick soyunun babasıydı; dünyevi rütbesi prens olan Milano başpiskoposu, kilisesinin ve sarayının zenginliklerini taşıyıp getirmişse de bunlar Türklerin eline geçti; ilk haçlılardan olan Büyük Hugh ve Stephen of Chartres ise yarım kalmış yeminlerini tamamlamak için yeniden sefere katıldılar. Kendilerini düzensiz biçimde takip eden çok büyük kalabalık iki kol halinde ilerliyordu; eğer birinci kolun mevcudu iki yüz altmış bin kişi ise, ikincisi muhtemelen altmış bin süvari ve yüz bin piyadeden oluşuyordu.[11] İkinci haçlıların orduları tüm Asya'nın fethetmeyi istiyorlardı, Fransa ve Almanya'nın soyluları hükümdarlarının sefere katılmasıyla daha da canlanmışlardı; Conrad ve Louis'nin hem unvanları hem de karakterleri, davalarına bir haysiyet ve güçlerine bir disiplin verdi ki bunu, feodal şefler sağlamakta güçlük çekebilirdi. İmparator ile kralın süvarilerinin her biri yetmiş bin şövalyeden ve onların sahadaki yardımcılarından oluşuyordu;[12] hafif silahlı bir-

11. Bu göç kalabalığını kırk bin atlı ve yüz bin yaya olarak saptayan Anna onlara Normanlar diyor ve başlarında iki Flanders kardeşin bulunduğunu belirtiyor. Yunanlar, Latin prenslerinin isimleri, aileleri ve mülkleri konusunda tuhaf biçimde cahiller.

12. William of Tire ve Matthew Paris, her orduda yetmiş bin *loricati* olduğunu hesaplamaktadırlar.

likler, köylü piyadeleri, kadınlar, çocuklar, papaz ve keşişler hariç toplam haçlı sayının en azından dört yüz bin kişiyi bulduğunu söylemek yanlış olmaz. Roma'dan Britanya'ya dek bütün Batı âlemi eyleme çağrıldı, Bohemya ve Polonya kralları, Conrad'ın buyruğuna itaat ettiler, Yunanlar ile Latinlerin de tanıklık ettiği gibi Bizans ajanları, bir ırmak ya da bir dağ geçidinden dokuz yüz bin kişinin geçtiğini gördükten sonra bu korkunç kalabalığı izlemekten vazgeçtiler.[13] Üçüncü haçlı seferinde İngilizler ile Fransızlar Akdeniz üzerinden gitmeyi yeğlediklerinden Frederic Barbarossa'nın ordusunun mevcudu daha azdı. On beş bin şövalye ve bir o kadar da toprak sahibi (*squire*) şerefli Alman süvarilerini oluşturuyordu; toplamda altmış bin süvari ve yüz bin piyade imparator sancağı altında Macaristan ovalarında bir araya geldi; elbette ilk haçlılardan alışık olduğumuz için, bu sefere katılan hacı sayısının altı yüz bini bulmasından dolayı şaşkınlığa kapılmayacağız.[14] Bu tür abartılı hesaplamalar, o çağdakilerin şaşkınlığını kanıtlıyor, bununla birlikte bu şaşkınlık, kesin bir sayı saptamasına elverişli olmasa da büyük bir kalabalığın varlığını da anlatıyor. Yunanlar savaş sanatı ve hilelerinde üstünlüklerini ileri sürerek kendi kendilerini alkışlayabiliyorlardı ancak Fransız süvarileri ile Alman piyadelerinin de güç ve cesaretlerini de teslim ediyorlardı,[15] yabancıları ise gözlerinden alev saçan, su

13. Cinnamus (ἐννενήκοντα μυριάδες) bu kusurlu hesaplamayı anıyor, Odo de Diogilo apud Ducange ad Cinnamum, 900.556 sayısını vererek bu hesabı doğruluyor. Peki öyleyse çeviri ve eleştiri neden eksik olarak dokuz yüz bini benimsiyorlar? Godfrey of Viterbo şöyle haykırmıyor mu? (*Pantheon*, s. XIX, [içinde] Muratori, c. VII, s. 462)

"–Numerum si poscere quæras–
Millia millena milites agmen erat?"

14. Bu abartılı hesaplama Albert of Stade'e aittir (apud Struvium, s. 414). Kendi hesaplamamı ise Godfrey of Viterbo, Arnold of Lubeck, apud eundem ve Bernard Thesaur'dan (b. 169, s. 804) aldım. Özgün yazarlar susuyorlar; Müslüman yazarlar ise bu orduyu iki yüz ya da iki yüz altmış bin kişilik olarak gösteriyorlar (Bohadin, [içinde] *Vit. Saladin.*, s. 110).

15. Yunanlar ve Doğuluların, ikinci ve üçüncü haçlı seferlerinde Conrad ve

gibi kan akıtan devasa, çok güçlü bir ırk olarak betimliyorlardı. Conrad'ın sancağı altında, erkeklere benzer tavırlara ve zırhlara sahip bir silahlı kadın birliği de bulunuyordu ve bu Amazonların şefine, yaldızlı çizmeleri ve mahmuzları sebebiyle Altın Ayaklı Hanım (*Golden-footed Dame*) lakabı verilmişti.

Yunan İmparatorluğu'ndan Geçişleri

II. Haçlıların sayısı ve niteliği, yumuşak tabiatlı (effeminate) Yunanlar için bir dehşet konusuydu, ki korku duygusu, nefret duygusu ile hemen hemen benzerdir. Bu nefret, Türklerin endişe uyandıran gücü sebebiyle bir süre askıya alındı veya törpülendi, Latinlerin tahkirleri; İmparator Alexius'un onların küstahlıklarını görmezlikten geldiği, düşmanlıklarını yatıştırdığı, ihtiyatsızlıkları konusunda öğüt verdiği ve onlara hac yolunu açma ve fetih yapma olanağını sağladığı konusundaki samimi inancımızla ters düşmektedir. Ancak Türkler Nicæa'dan ve deniz kıyılarından uzaklaştırılıp Cogni'ye çekilince Bizans imparatorları için korku nesnesi olmaktan çıkmışlardı ve Bizanslılar bu yüzden tüm nefretlerini imparatorluk topraklarının güvenliğini bozan ve saygınlığını sarsan Batılı barbarların sık sık ve gelişigüzel geçişlerine yöneltmişlerdi. İkinci ve üçüncü haçlı seferleri Manuel Comnenus ve Isaac Angelus'un hükümdarlıkları sırasında yapıldı. Taşkın duyguların egemen olduğu birincisi çok kötü izlenimler bıraktı, alçaklık ve kalleşlik örneği olan ikincisi, o sırada tahtta bulunan zorba hükümdarı, layık olmadığı acımasız bir biçimde cezalandırmıştı. Hükümdar ve halk gizlice, belki de

---

Frederic'in uyruklarına *Alamanni* dediklerini gördüm: Cinnamus'un Lechi ya da Tzechi'leri Polonyalılar veya Bohemyalılardı. Fransızlar için Cermenlerin eski unvanlarını kullanmaktadır. Aynı şekilde "Βρίττιοι" veya "Βριταννοί" olarak da adlandırıyor.

zımnen hacıları her çeşit hasar ve baskıyla yok etmek, en azından onların cesaretlerini kırmak konusunda karar vermişlerdi ve hacıların ihtiyatsızlıkları ve disiplinden yoksun oluşları, her zaman için bu kararın uygulanmasına olanak sağlıyordu. Batılı hükümdarlar, Yunan imparatorla, ülkesinden serbestçe geçeceklerine ve uygun fiyatlarla gereksinimlerini sağlayabileceklerine ilişkin olarak anlaşma imzalamışlardı, bu anlaşma her iki tarafın yemin etmeleri içmeler ve karşılıklı rehine vermeleriyle güvenceye alınmıştı. Frederic'in en yoksul askerlerine bile yol giderleri için üç gümüş mark verilmişti. Ama haksızlıklar ve ihanetler yüzünden her türlü taahhüt bozuldu ve yurttaşlarının onurundan çok gerçeği dile getirmeyi yeğleyen Yunan bir tarihçinin[16] samimi açıklamasından, Latinlerin şikâyet ettiği birçok haksızlığın doğru olduğu anlaşılmaktadır. Haçlıları dostça kabul etmek yerine Asya ve Avrupa'daki kentlerin kapıları onlara kapandı ve en fazla, kale duvarlarından sarkıtılan sepetlerle onlara yetersiz yiyecek satıldı. Tecrübe veya önsezi bu ürkek kaygıyı mazur gösterebilir ama ekmeğe kireç veya daha başka zehirli madde katılması insanlığa sığmazdı; Manuel, bu çirkin hareketlerin herhangi birinden temize çıkarılabilirse de haçlılarla alışverişte kullanılmak üzere bastırdığı kalp para ayıbından kurtulması olanaksızdır. Hacılar neredeyse adımbaşı durduruluyor veya yanlış yollara yönlendiriliyorlardı, valiler, geçitleri tahkim etmek ve köprüleri yıkmak gibi gizli emirler alıyorlardı. Gruptan ayrı düşenlerin malları yağmalanıyor ve öldürülüyorlardı, ormanlardan geçildiği sırada gizli yerlerden atılan oklar atların ve askerlerin yaşamına son veriyordu, hastalar yataklarında yakılıyor, Yunanlar, yollar boyunca boğdukları hacıların cesetlerini direklere asıyorlardı. Bu saldırılar, evanjelik sabırla donatılmamış haçlıları kızdırmıştı ve

16. Nicetas, ikinci haçlı seferi sırasında henüz çocuk yaştaydı, ne var ki üçüncüde Franklara karşı Philippopolis (Filibe) adındaki önemli kenti savundu. Ulusal önyargısı ve kibri Cinnamus'u bozmuştur.

kendilerinin sebep olduğu ve karşılamaya güçleri yetmeyecek bir düşmanlığın sonuçlarından korunabilmek için Yunan hükümdarlar bu çok büyük ve güçlü konuklarını bir an önce gemilere binmeleri için teşvik ettiler. Türk sınırına yakın bir yerde Barbarossa suçlu Philadelphia'yı[17] korudu, Laodicea'nın hizmetlerini ödüllendirdi ve kılıcının bazı Hristiyanların kanını dökmek mecburiyetin kalmış olmasına üzüldü. Fransa ve Almanya hükümdarlarıyla buluşmalarda Yunan hükümdarların gururu çok kez kırıldı. Louis'e, ilk görüşmelerinde Manuel'in tahtının yanındaki alçak bir tabure verilmişti.[18] Ama Fransız kralı ordusunu Boğaz'dan geçirdikten sonra, kardeşi imparatorun onu karada ve denizde eşit şartlar altında karşılamaması durumunda ikinci bir görüşme yapmayı reddetti. Conrad ve Frederic ile olan ilişkilerde kurallar çok çetin bir hal aldı, Constantine'in halefleri gibi, kendilerini Roma imparatorları olarak tanımladılar[19] ve bu unvanı ve saygınlığını taşıdıklarını savundular. Charlemagne'ın bu temsilcilerinden ilki, ovanın ortasında ve at üzerinde Manuel ile görüşmek istedi; ikincisiyse Boğaz yerine Hellespont'tan geçti ve Constantinople'a uğramaktan ve Bizans hükümdarını görmekten sakındı. Roma'da taç giymiş bir imparator, Yunan risalelerinde sadece *Alemanni* hükümdarı ya da Rex'i unvanıyla anılıyordu. Zayıf ve kibirli Angelus, çağının en büyük insanlarından ve en

17. Nicetas, Philadelphia'lıların tutumunu kınarken, ismi bilinmeyen yazar kendi Alman yurttaşlarının kabalığını itham ediyor (culpâ nostrâ). Sadece bu tür çelişkiler sebebiyle mahcup olsaydık tarih daha hoş olabilirdi. Nicetas, Frederic'in dindarca çektiği acıyı ve insancıl duygularını bize bildiriyor.

18. Cinnamus'un Latinceye "Σελλίον" olarak çevirdiği "Χθαμαλὴ ἕδρα". Ducange, kendi kralını ve ülkesini bu utanç verici durumdan kurtarmak için elinden geleni yapıyor (*sur Joinville*, dissertat.. XXVII, s. 317-320). Louis, kimi el yazmalarının gülünç çevirilerine göre bir görüşmeden sonra, "ex equo" değil, "mari ex æquo" bir görüşme için ısrar etti.

19. "Ego Romanorum imperator sum, ille Romaniorum," (Anonym., *Canis.*, s. 512). Yunanların kamusal ve tarihsel üslubu "Ῥήξ ... *hükümdarlar*" idi. Yine de Cinnamus, "Ἰμπεράτωρ" ile "Βασιλεύς" kelimelerinin eşanlamlı olduğunu söyler

büyük krallarından birinin adını bilmezlikten geliyordu. Yunan imparatorları, Latin hacılara nefret ve vehim ile bakarken, Türkler ve Saracen'lerle gizli haberleşmeyi sürdürüyorlardı. Isaac Angelus, büyük Selahaddin ile dostluğunun Franklarla olan ilişkilerini gölgelemesinden yakınmakla birlikte, Muhammed dinine mensup olanların açıkça ibadet etmeleri için Constantinople'da bir cami yaptırmaktan da geri kalmıyordu.[20]

Türklerle Savaş

III. İlk haçlıların yolunu takip eden hacı kalabalığı Anadolu'da salgın hastalık, açlık ve Türk silahlarıyla yok edildiler, hükümdarlar ise perişan haclarını tamamlamak için kalan birkaç süvari bölüğüyle kaçtılar. Herhalde kafalarında oluşan tasarıya göre, yolda ilerlerken Pers ülkesini ve Horasan'ı (Chorasan) ele geçirecekler, bir ellerinde haç, öbür ellerinde hurma dalı, önlerine çıkan –Hristiyan kenti de olsa– içindekileri kılıçtan geçirerek insanlıklarını göstereceklerdi. Conrad'ın ve Louis'nin seferi daha az kanlı ve oldukça ihtiyatlı geçti, İkinci Haçlı Seferi ise kendisinden öncekine göre Hristiyanlık âlemi için daha yıkıcı oldu ve Yunan Manuel, kendi tebaası tarafından, Latin liderlerinin bütün girişimlerini sultana gizlice bildirmek ve güvenilmez rehberler vererek onları aldatmakla suçlandı. Ortak düşmana farklı taraflardan aynı anda saldırmak yerine, yanıltma sonucu Almanların hareketi vaktinden önce oldu, Fransızlarınki ise şüpheye düşmeleri yüzünden gecikti. Louis, Boğaz'ı henüz geçmişti ki Mæander (Menderes) kıyılarında şanlı ama başarısız bir harekât sırasında ordusunun çok büyük bölümünü yitirmiş ve artakalan parçalarını geri götüren imparatorla karşılaştı. Conrad'ın geri

20. *Epistles of III. Innocent* (XIII, s. 184) ve *History of Bohadin*'de (s. 129, 130) bu *istisnai* hoşgörü üzerine bir papa ve bir kadının görüşlerine bakınız.

çekilişi rakibinin durumuyla çelişki gösteriyordu, kendisiyle birlikte olan bağımsız birliklerin firar etmesiyle geriye yalnız kendi güçleri kalmıştı ve Filistin'e hac yolculuğunu deniz yoluyla yapabilmek için birkaç Yunan gemisini ödünç aldı. Deneyimlerden veya savaşın doğasından ders almadan, Fransa kralı aynı ülkede içinde benzer bir kadere doğru yürüyüşünü sürdürdü. Krallık ve Aziz Denys flama ve sancaklarını taşıyan öncüler,[21] ihtiyatı bir yana bırakarak yürüyüşlerini hızlandırmışlardı, kralın bizzat komuta ettiği artçılar ise ordunun öbür bölümleriyle teması kaybetmişti ve çadırlarını kurup gece molası vermişlerdi. Gece yarısı, on ikinci yüzyılda Hristiyanlara oranla savaş sanatında daha usta olan Türkler karanlık ve kargaşa içindeki kampı kuşattı, orduyu yok ettiler ya da dağıttılar. Kamptaki genel karmaşayı fırsat bilen Louis, bir ağaca tırmandı, kendi cesareti ve düşmanın ihmali sayesinde şafak vaktin ağaçtan inerek kaçtı ve öncü birliklerin kampına ulaştı. Artık ilerleyişini karadan sürdürmeyi göze alamadığı için ordusundan geri kalanları toplayıp, dost Satalia limanından gemiye bindi. Antioch'a doğru yola çıktı ancak Yunanlar o kadar az gemi vermişlerdi ki bunlarla yalnız soyluları ve şövalyeleri götürebildi ve plebeian piyadeler Pamphylia dağlarının eteklerinde kaderlerine terk edildiler. İmparator ve kral, Kudüs'te buluşarak kucaklaştılar ve birlikte ağlaştılar, birlikleri Suriye'nin Hristiyan kuvvetleriyle birleştiyse de ikinci haçlıların son çabaları Şam kuşatması sırasında tükendi. Conrad ile Louis büyük bir kişisel cesaret ve dinî şöhretle Avrupa'ya doğru yola çıktılar ama Doğulular, isimleri ve askerî kuvvetleri ile uzun süreden beri kendilerini tehdit eden bu iki hükümdara meydan

21. Vexin kontları olarak Fransa kralları Aziz Denys Manastırı'nın hizmetkârı ve muhafızlarıydı. Manastır başrahibinden aldıkları azizin sancağı kare biçiminde, kırmızı ya da *alev* rengindeydi. Bu *sancak* (oriflamme) on ikinci yüzyıldan on beşinciye dek Fransız ordularının başında taşındı (Ducange, *sur Joinville*, Dissert.. XVIII, s. 244-253).

okumuşlardı.[22] Belki I. Frederic'in, Asya'da amcası Conrad'ın yanında edinmiş olduğu deneyimden daha çok korkmaları gerekecekti. Almanya'da ve İtalya'daki kırk savaş Barbarossa'ya komuta etmeyi öğretmişti ve askerleri hatta imparatorluğun prensleri bile saltanatı sırasında ona itaat etmeye alışmışlardı. Yunun sınırındaki son şehirler olan Philadelphia ile Laodicea'nın gözden yitmesinin ardından, (tarihçinin dediği gibi) korku ve bela ülkesinin ıssız, çorak ve tuzlu toprakları üzerinde ilerledi.[23] Yorucu ve hastalıklı yirmi günlük yürüyüşleri boyunca neredeyse her adımlarında, sayıları ve öfkeleri her zaferden sonra âdeta çoğalan ve alev alan sayısız Türkmen akıncısının saldırısına uğradılar.[24] İmparator mücadele etmeye ve acı çekmeye devam etti, Iconium'a ulaşabildiği zaman atlarının üzerinde duracak denli gücü kalabilmiş ancak bin şövalyesinin bulunması yaşadıkları büyük zorluğu gösteriyordu. Bununla birlikte ani ve kararlı saldırıyla muhafızları alt etti ve tevazuyla barış istemek zorunda kalan sultanın başkentine saldırdı.[25] Böylece yol açıldı ve Kilikya'ya dek zaferle ilerlediyse de orada, yazık ki bir sele kapılarak boğuldu.[26] Hastalıklar ve firarlar Almanlardan geri kalanları da yok etti ya

22. İkinci Haçlı Seferi'ne dair Fransız tarihinin en özgünü, Duchesne koleksiyonunun dördüncü cildinde yer alan *Gesta Ludovici VII*'dir. Bu ciltte kralın ve bakanı Suger'in vb.lerinin çok sayıda özgün mektupları bulunmaktadır; bunlar tarihi zenginleştiren en esaslı belgelerdendir.

23. "Terram horroris et salsuginis, terram siccam, sterilem, inamænam." Anonym., *Canis.*, s. 517. Bu, acı çeken bir kimsenin etkili cümleleridir.

24. "Gens innumera, sylvestris, indomita, prædones sine ductore." Cogni sultanı yenilgiye uğradıklarında içtenlikle sevinebilirdi. Anonim., *Canis.*, s. 517, 518.

25. Selahaddin'den ve Frederic'ten nefret eden ve korkan Cogni Sultanı Kılıç Arslan'ın muğlak davranışları için bkz. *Collection of Canisius*'un adı bilinmeyen yazarı, Tagino ve Bohadin (*Vit. Saladin*, s. 119, 120).

26. İki büyük adamı karşılaştırma arzusu, birçok yazarı, İskender'in tedbirsizce yıkandığı Cydnus Nehri'nde Frederic'i boğmaya itmiştir (Q. Curt, L, III, b. 4, 5). Ne var ki ilerleyişinden onun, daha az bilinen ancak daha uzun olan Calycadnus veya Saleph'te (Göksu Nehri) boğulmuş olmasını daha olası gösteriyor.

da dağıttı, imparatorun oğlu, Akka (Acre) Kuşatması sırasında komutası altındaki Swabian'ların büyük bir bölümüyle birlikte öldü. Tüm Latin kahramanlarından yalnız Godfrey of Bouillon ile Frederic Barbarossa, Küçük Asya'yı geçebildiler, bununla birlikte başarıları uyarı niteliğinde oldu; daha aydınlanmış yüzyıllarda yapılan haçlı seferlerinde tüm uluslar deniz yolunun sürprizlerini o tehlikeli ve çetin kara yoluna yeğ tuttular.[27]

Haçlı Seferlerine İnatla Devam Edilmesi

İlk haçlı seferinin coşkusu doğal ve basitti, umut o zamanlarda henüz tüm tazeliğini sürdürüyor, tehlikenin boyutları bilinmiyordu ve bu, zamanın ruhuna uygun bir teşebbüstü. Ancak Avrupa'nın inatçı azmi gerçekten de merhametimizi ve hayranlığımızı uyandırabilir ama bunca kötü sonuç veren deneyimler güveni de sarsmaz mıydı? Nasıl oldu da altı kuşak, birbiri peşinden aynı uçuruma körü körüne daldılar? Ve yine ne oldu da her sınıftan ve meslekten insanlar iki bin mil uzaktaki bir mezar taşına sahip olmak ya da korumak gibi çılgınca bir umudun peşinde can ve mal varlıklarını tehlikeye attılar? Clermont Konsili'nden sonra iki yüz yıllık bir süre boyunca her ilkbahar ve yaz Kutsal Toprakları savunmak için silahlı yeni hacı göçleri tertiplendi ancak yedi büyük silahlı hareket ya da haçlı seferi yeni bir yıkım ya da büyük tehlike sebebi haline geldi. Uluslar, pontiff'lerin nüfusuna ve kendi hükümdarlarının çağrısına uyarak buna sürüklendiler, hevesleri alevleniyor, kutsal hatiplerin konuşmalarıyla akılları uyuşuyordu.

27. Marinus Sanutus (1321) ilke olarak "Quod stolus ecclesiæ per terram nullâtenus est ducenda"yı koyuyor. İlahî bir yardımla birinci haçlıların gösterdiği karşı çıkmayı ya da daha doğrusu istisnayı gideriyor (*Secreta Fidelium Crucis*, L, II, kısım II, b. I, s. 37).

AZİZ BERNARD'IN KARAKTERİ VE VİZYONU (1091-1153)

Vaizlerin arasında baş yeri ise, keşiş veya aziz, Bernard alıyordu.[28] Kudüs'ün ilk fethinden yaklaşık sekiz yıl önce Burgundy'nin soylu bir ailesinin üyesi olarak dünyaya geldi, yirmi üç yaşında Citeaux Manastırı'na kapandı ve kendini geleneğin ilkel coşkusuna kaptırdı. İkinci yılın sonunda bu düzenin üçüncü kolonisinin başında Champagne'deki Clairvaux'ya yerleşti,[29] tüm yaşamı boyunca bu topluluğun başpapazı olarak kaldı. Çağımız bu manevi kahramanlar hakkında üstü kapalı da olsa gülünç ve aşağılayıcı yargılarda bulundular. Bunlar arasında en acımasızları akli bir çabayla ayırt edilebilir; onlar hiç değilse ateşli taraftarlarına ve müritlerine göre daha üstün nitelikleydiler, batıl inançların egemen olduğu çağda çok sayıda müridi olması onu rakiplerinin ve çağdaşlarının çok üzerine çıkarmıştır. Konuşmalarında, yazılarında, eylemlerinde Bernard'ın kendine özgü bir hava ve sıcaklık vardır, onda aziz karakteriyle benzeşecek akılcılık ve hümanizm nitelikleri görülmektedir. Dünya malı olarak orta halli bir mirasın yedide birinin vârisi olacaktır. Kıt kanaat geçinen ve fakir olarak yaşamını sürdüren,[30] tüm kilise saygın-

28. Aziz Bernard üzerine en özgün aydınlatıcı bilgiler, Père Mabillon (Venedik, 1750, altı cilt infolio) tarafından yayımlanmış kendi yazılarında bulunmaktadır. Arkadaşlığın hatırlayabildiği veya hurafenin ekleyebileceği her ne olursa olsun öğrencileri tarafından altıncı ciltte iki yaşamı anlatılmıştır. Benimsenebilecek eleştiriler, Benedictin yayımcıların önsözlerinde bulunmaktadır.

29. Absynth vadisi olarak adlandırılan Clairvaux, Champagne'deki Bar sur Aube yakınlarındaki ormanların arasında yer almaktadır. Aziz Bernard, bugünkü kilisenin şatafatını görseydi yüzü kızarırdı, gözleri kitaplığı arayacak, hemen hemen Heidelberg'inkine eşit, sekiz yüz *muid*'lik (914 1/7 *hogshead*) bir fıçı görüntüsüyle karşılaşacaktı (*Mélanges Tirés d'une Grande Bibliothèque*, c XL, VI, s. 15-20).

30. Aziz'in öğrencileri (*Vit. 1ma*, L, III, b. 2, s. 1232; *Vit. 2da*, b. 16, No. 45, s.

lıklarını reddeden ve bu yaşamın tüm gösterişlerine ilgisiz kalan Clairvaux başpapazı Avrupa'nın dinî bilgesi ve yüz altmış manastırın kurucusu oldu. Havarilere yakışır kınamalarındaki serbestlik hükümdarları ve papazları korkudan titretiyordu, Fransa, İngiltere ve Milano kilisenin bölünmesi konusunda ona danıştı ve verdiği karara göre hareket ettiler. II. Innocent, papalık tacını ona borçlu olduğunu hiç unutmadı ve halefi olarak da ulu Bernard'ın müridi ve dostu olan III. Eugenius'u seçti. O, ikinci haçlı seferi başlatıldığı sırada misyoner ve havari gibi parladı ve ulusları Kutsal Kabir'i savunmaya çağırdı.[31] Vézelay parlamentosunda kralın önünde konuştu, VII. Louis ile soyluları da haçı onun elinden aldılar. Clairvaux başpapazı bundan sonra İmparator Conrad'ın daha az kolay olan fethine girişti, davranışları, sesi, ruhları etkileyiciliği, dilini bile anlamayan bu kaba ve cahil halkı coşturdu, Constance'tan Köln'e dek bütün yol boyu onun belagatinin zaferleriyle çalkalandı. Bernard, Avrupa'nın nüfusunu azaltmayı başarmış olmakla kıvanç duyuyordu, kentlerin ve şatoların insansız kaldığını söylüyordu, yedi tane dul kadını avutmak için bir erkeğin kalmasını yeterli buluyordu.[32] Bağnazlar, kendisinin komutanları olmasını istediler ancak Keşiş Peter örneğini herkes tanık hatırlıyordu.[33] Haçlılara ilahî yardımın

---

1383) onun dinsel olarak kendinden geçmesinin çarpıcı bir örneğini anlatıyorlar. "Juxta lacum etiam Lausannensem totius diei itinere pergens, penitus non attendit, aut se videre non vidit. Cum enim vespere facto de eodem lacu socii colloquerentur, interrogabat eos ubi lacus ille esset; et mirati sunt universi." Aziz Bernard'a hayranlık duymak ya da onu küçümsemek için okuyucunun, benim gibi, bu enfes manzaranın tümüne, kütüphanesinin penceresinden bakması gerekecektir.

31. Otho Frising., L, I, b. 4; S. Bernard, *Epist.* 363, ad *Francos Orientales Opp.*, c. I, 328; *Vit. 1ma*, L, III, b. 4, c. VI, s. 1235.

32. "Mandastis et obedivi . . . multiplicati sunt super numerum; vacuantur urbes et castella; et *pene* jam non inveniunt quem apprehendant septem mulieres unum virum; adeo ubique viduæ vivis remanent viris." Bernard., *Epist.*, s. 247. *Pene*'yi maddi olarak yorumlamamaya özen göstermek gerekir.

33. "Quis ego sum ut disponam acies, ut egrediar ante facies armatorum, aut

müjdesini verirken zafer kadar yenilginin de erdemlerini karartabileceği askerî liderliği ihtiyatlı bir şekilde reddetti. Bununla birlikte bu haçlı seferinin acı sonucundan sonra, Clairvaux başpapazı, sahte bir havari ve genel kötülüklerin sebebi olarak itham edildi, düşmanları bu duruma çok sevindi, dostları utandı; kimseyi tatmin etmeyen mazeretini ise çok geç bir zaman sonra sundu. Papanın buyruklarına uyduğunu, ilahî takdirin gizemli yollarında yürüdüğünü ileri sürmüş, Hristiyanların başına gelen felaketlerin kendi suçlarının karşılığı olduğunu ve kendisinin görevinin birtakım işaretler ve mucizelerle onaylandığını tevazuyla ima etmişti.[34] Bu işaretler ve mucizeler gerçek olsaydı, delilleri de kanıtlanmış olurdu. Gün içinde yirmi veya otuz mucize sayan sadık müritleri Fransa ve Almanya halk meclislerine başvurdular.[35] Bu gün bu tür olağanüstü şeylere Clairvaux'nun dışında kimse inanmaz ama bu Tanrı adamına başvuran hastaların, topalların ve körlerin iyileştirilmiş olmasını tesadüf, fantezi, sahtekârlık ve kurgudan hangisine bağlamak gerektiğini tespit etmek imkânsızdır.

Muhammedîlerin İlerlemesi

Kadiri mutlak olan, birbiriyle uyumsuz olan fâni kullarının homurtularından azade değildir. Avrupalılara göre Tanrı rızasını

---

quid tam remotum a professione meâ, si vires, si peritia," vd. (*Epist.*, 256, c. I, s. 259). Münzevi Peter'den küçümseyerek söz ediyor; "vir quidam," (*Epist.*, 363).

34. "Sic dicunt forsitan iste, unde scimus quod a Domino sermo egressus sit? Quæ signa tu facis, ut credamus tibi? Non est quod ad ista ipse respondeam; parcendum verecundiæ meæ; responde tu pro me, et pro te ipso, secundum quæ vidisti et audisti, et secundum quod te inspiraverit Deus." *Consolat.*, L, II, b. I; Opp., c. II, s. 421-423.

35. Tanıklıklar için bkz. *Vita 1ma*, L, IV, b. 5, 6; Opp., c. VI, s. 1258-1261; L, VI, b. 1-17, s. 1286-1314.

almak anlamına gelen Kudüs'ün kurtarılması, Asya'da Tanrı'ya karşı işlenen bir günah olarak nitelenerek büyük acılara sebep oldu. Bu kentin alınışından sonra Suriyeli mülteciler her yana felaket haberlerini yaydılar. Bağdat secdeye kapanıp yas tuttu, Şam kadısı Zeyneddin, halifenin huzurunda sakalını yoldu, divan bu üzücü hikâye için gözyaşı döktü.[36] Ancak müminlerin komutanı, Türklerin elinde tutsak durumda olduğundan gözyaşı dökmekten başka bir şey elinden gelmiyordu, Abbasi saltanatının son yüzyılında, dünyevi güçleri yeniden biraz artmıştı, ne var ki bu gücün etki alanı Bağdat ile çevresindeki bölgelerin ötesine ulaşamıyordu. Selçuklu soyundan gelen zorbalar, tüm Asya hükümdar soyları gibi değerlenme, güçlenme, ayrışma, zayıflama ve çürüme evrelerini görüp tanımışlardı; onlar ruhlarını ve güçlerini dinin savunmasında eşit kullanmıyorlardı. Soyunun sonuncu kahramanı Sencer, İran'ın içlerinde bir yere çekilmişti ve adı bile Doğulu Hristiyanlarca bilinmiyordu.[37] Güçsüz sultanlar, ipek zincirlere vurulmuş halde haremlerinde bitkin bir yaşam sürdürürlerken bu görev, köleleri olan Atabekler[38] tarafından üstlenildi. Atabek, Türkçe bir addı ve Bizans'taki patrician gibi prens babası (*Father of the Prince*) anlamına geliyordu. Yiğit Türk Sencer, tahtın sağ tarafında durma ayrıcalığına sahip olduğu Melikşah'ın gözdesiydi ancak hükümdarın ölümünü izle-

36. Abulmahasen, apud de Guignes, *Hist. des Huns*, c. II, kısım II, s. 99.
37. Bkz. d'Herbelot'nun *Bibliothèque Orientale*'indeki ilgili *madde* ve de Guignes, c. II, kısım I, s. 230-261. Gösterdiği yiğitlikler ona ikinci İskender adının verilmesine sebep olmuştu. Tebaasının ona karşı sevgisi öyle büyüktü ki, öldükten sonra bir yıl boyunca sultanın ruhu için dua etmişlerdi. Fakat Sencer, Franklar veya Uzès'ler tarafından esir alınmış olabilir. Elli yıla yakın saltanat sürdü (1103-1152) ve İran şairlerinin cömertliklerde bulundu.
38. Bkz. Irak ve Suriye Atabeklerinin soy kütüğü için de Guignes, c. I, s. 254; Benelathir, Ben Schouna ve Abulfeda'nın Arapça metninden faydalanan aynı yazarın anlattığı Zengi ile Nurettin'in saltanatları; Bibliothèque Orientale'in, *Atabeks* ve *Noureddin* maddeleri ve Abulpharagius, *Dynasties*, s. 250-267, çev. Pocock.

yen iç savaşlarda Halep'teki saltanatını ve yaşamını yitirdi. Sadık emirler, Antioch yenilgisinde Franklara karşı ilk silah çeken oğlu Zengi'ye (1127–1145) de bağlılıklarını sürdürdüler. Halifenin ve sultanların hizmetinde verdiği otuz savaş onun askerlikteki ününü her yana yaymıştı. Peygamberin davasını koruyacak ve öcünü alabilecek tek kahraman olarak Musul komutanlığına seçildi. Zengi halkının hayal kırıklığına uğratmadı, yirmi beş gün süren bir kuşatmadan sonar bir saldırıyla Edessa'yı (Urfa) aldı ve Frankları, o güne dek fethettikleri bütün yerleri geri alarak Euphrates'in (Fırat) öbür yanına kovdu.[39] Musul ve Halep'in bağımsız hükümdarı, Kürdistan'ın (Curdistan) savaşçı kabilelerini egemenliği altına aldı. Askerleri, ordugâhlarını yurtları olarak bellediler, elde edebilecekleri ganimetler için Zengi'nin cömertliğine ve ailelerini ise korumasına güvendiler. Deneyimli askerlerin (*veterans*) başına geçen oğlu Nurettin (1145–1174), Muhammedî güçleri peyderpey birleştirdi, Şam Krallığı'nı Halep Krallığı'na dâhil etti ve Suriye Hristiyanlarına karşı uzun ve başarılı bir savaşa girişti, geniş imparatorluğunu Tigris'ten (Dicle) Nil'e dek genişletti ve Abbasiler, sadık hizmetkârlarını, krallık unvanı ve ayrıcalıklarıyla ödüllendirdiler. Latinler bile bu amansız düşmanın bilgeliğine ve cesaretine ve hatta adaletine ve dindarlığına hayranlıklarını belirtmekten geri kalmadılar.[40] Bu inançlı savaşçı özel yaşamında ve devlet yönetiminde, ilk halife-

39. William of Tyre (L, XVI, b. 4, 5, 7) Edessa'nın kaybedilişini ve Zengi'nin ölümünü anlatıyor. Adının *Sanguin* diye bozularak anılması, Latinlere onun *kana susamış* (sanguinary) karakterine ve "fit sanguine sanguinolentus" sonuna çok yalın bir gönderme yapma olanağı verdi.

40. "Noradinus (diyor William of Tyre, L, XX, 33) maximus nominis et fidei Christianæ persecutor; princeps tamen justus, vafer, providus, et secundum gentis suæ traditiones religiosus." Bu Katolik tanığa Yakubilerin (*Jacobites*) başpiskoposunun şu sözlerini ekleyebiliriz (Abulpharag., s. 267): "quo non alter erat inter reges vitæ ratione magis laudabili, aut quæ pluribus justitiæ experimentis abundaret." Krallar için yapılan övgülerin en değerlisi, ölümlerinden sonra düşmanlarınca yapılmış olanlardır.

lerin azmini ve sadeliğini ihya etti. Altın ve ipekleri sarayından çıkardı, ülkesinde şarap içilmesini yasakladı, kamu gelirlerini titiz biçimde halkın hizmetinde kullandı ve Nurettin çok basit biçimde sürdürdüğü aile yaşamında bile yalnız düşmandan alınan ganimetten kendi payına düşenle yetindi. Kadın sultan, bir süs eşyası almak için çok büyük istekte bulunmuştu: "Eyvah," diye hükümdar yanıtlamıştı, "Tanrı'dan korkarım; ben Müslümanların hazinedarından başkası değilim. Onların mallarını etrafa dağıtamam ama Hems'te (Humus) üç dükkânım var, onlardan yararlanabilirsin, bunun dışında verebileceğim bir şey yok." Onun adalet makamı, zengin ve güçlüleri titrediği, yoksulların da sığındığı bir yerdi. Sultanın ölümünden birkaç yıl sonra baskı gören bir yurttaş sokağa çıkıp şöyle bağırdı: "Ey Nurettin, Nurettin! Neredesin? Hadi kalk, kalk ve bizi koru ve bize merhamet et." Endişe verici bir kargaşa yaşandı ve onun tahtına oturmuş olan zorba, ölmüş bir insanın adını duyunca yüzü kızarmış veya korkudan titremişti.

Mısır'ın Türkler Tarafından Fethi (1163-1169)

Türklerin ve Frankların orduları Fatımileri Suriye'den çıkarmıştı. Ancak Mısır'daki ünlerinin ve etkilerinin gerilemesi çok daha önemli sonuçların doğmasına sebep olmuştu. Yine de peygamberin torunları ve halefleri olarak saygı görüyorlardı, Kahire sarayına kapanmış olan bu hükümdarlar, tebaaları kadar yabancılar tarafından da pek seyrek olarak görülebiliyorlardı. Latin elçileri[41] bir dizi karanlık geçitlerden ve aydınlatılmış revaklar-

41. Elçinin öyküsüne dayanarak, William of Tyre (L, XIX, b. 17, 18) Kahire sarayını betimliyor. Halifenin hazinesinde, güvercin yumurtası büyüklüğünde bir inci, on yedi Mısır dramı ağırlığında bir yakut, bir buçuk hurma uzunluğunda bir zümrüt ve Çin'den birçok kristal ve porselen vazo bulunuyordu (Renaudot, s. 536).

dan geçirilerek yapılan kabul törenini anlatmışlardır. Ortalıkta kuş cıvıltıları ve çeşme sularının şırıltısı duyuluyordu, her yanda ender bulunan hayvanlar ve çok değerli mobilyalar görünüyordu, elçilere hazinenin bir bölümü gösterildi, siyahi askerler ve yerli hadımlarca korunan çok sayıda kapıdan geçirdikten sonra hükümdarın bir perde arkasında gizlendiği odaya getirildiler. Elçilere oraya dek yol gösteren vezir, palasını (*cimeter*) kenara bıraktı ve üç kez yere secde etti, sonunda perde açıldı, baş kölesine buyruklar vermekte olan inananların komutanı göründü. Ne var ki buyruk verdiği bu köle aslında onun efendisiydi, vezirler ya da sultanlar Mısır'ın yönetimini ele geçirmişlerdi, bu göreve aday olanlara karşı yapılan uyarılar ve tanımamalar üzerine silahlar konuşuyor, en güçlü ya da en yeterli aday hükümdarlık komutasını eline alıyordu. Dargham (?) ve Şaver (Shawar), sırayla başkentten ve hükümdarlık sınırlarından kovuldu ve bunlar da Fatımi hükümdarlığının ve mezhebinin daimî düşmanları olan Şam sultanına ya da Kudüs kralına kendilerini korumaları için yalvardılar. Türkler orduları ve inançlarıyla çok zorlulardı, Franklar da Gazze'den Nil'e dek hiçbir engele rastlamadan ilerleyebilirlerdi, buna karşı Nurettin'in, ülkesinin konumu itibarıyla birliklerine, susuzluğa, yorgunluğa ve çölün yakıcı rüzgârlarına maruz bırakan uzun ve acılı bir yolculuk yaptırması gerekirdi. Bir çeşit çaba ve tutku karşımı istekle Türk hükümdarı, Abbasi adı altında Mısır'da hüküm sürmeyi tasarlıyordu ancak korunma isteyen Şaver'in yeniden eski konumuna getirilmesi ilk seferin görünürdeki sebebiydi. Bu işle, yiğitliği ve deneyimiyle ünlü Şirkuh'u (Shiracouh) görevlendirdi. Dargham savaşı ve yaşamını yitirdi, ne var ki talihli rakibinin nankörlüğü, kıskançlığı, kaygıları, onu, Mısır'ı küstah velinimetlerinden kurtarması için Kudüs kralının yardımını istemeye zorladı. Şirkuh onların birleşik kuvvetlerine karşı koyamadı, yakın zaman önce yaptığı fet-

hi bıraktı; Belbeis ya da Pelusium'u boşalttı ama oraya yeniden serbestçe geleceği koşulunu koydu. Türkler, düşmanın önünden geçerlerken savaş baltasını taşıyarak en arkadan gelen komutana bir Frank, kendisine saldırılabileceğinden korkup korkmadığını sormayı göze aldı. "Kuşkusuz, saldırıya girişecek gücünüz var," diye korkusuz emîr yanıt verdi. "Ama emin olun ki askerlerimden hiçbiri cehenneme bir kâfir gönderene kadar cennete gitmeyecek." Ülkenin zenginliği, halkının gevşekliği ve aralarındaki uyumsuzluklar yönündeki raporu, Nurettin'in umudunu güçlendirdi, Bağdat halifesi onun bu kutlu niyetini destekledi ve Şirkuh, ikinci kez, on iki bin Türk ve on bir bin Arap askeriyle Mısır'a vardı. Ancak sayıları, Franklar ile Saracen'lerin müttefik ordularına göre azdı. Bana öyle geliyor ki Nil'i geçişi, Thebais'e geri çekilişi, Babain Savaşı'ndaki manevraları, İskenderiye baskını, tropikadan denize dek Mısır ovaları ve vadilerindeki yürüyüşleri ve geri dönüşleri yeni bir savaş stratejisini ve üstünlüğünü göstermektedir. Onun ustaca idaresini askerleri de cesaretleriyle destekledi, bir çarpışmanın arifesinde bir Memluk şöyle haykırdı:[42] "Mısır'ı Hristiyan köpeklerinden kurtaramıyorsak, sultanın bize söz verdiği onurları ve ödülleri geri çevirip niçin toprakları köylülerle birlikte sürmüyor ya da haremde kadınlarla yaşamıyoruz?" Bütün bu çabalara,[43] yeğeni Selahaddin'in İskenderiye'de yaptığı iyi savunmaya[44] karşın Şirkuh'un ikinci seferi bir onurlu

42. *Mamluc*, çoğulu *Mamalic*... Pocock (*Prolegom*., ad Abulpharag., s. 7) ve d'Herbelot (s. 545) bunu "servum emptitium, seu qui pretio numerato in domini possessionem cedit," olarak tanımlıyorlar. Kendilerini çok zaman Selahaddin'in savaşlarında gösteriyorlar (Bohadin, s. 236 vd.). Bunlar, onun soyundan gelenlerce Mısır'a ilk sokulan Bahartie'ler olmuşlardır.

43. Jacobus a Vitriaco (s. 1116) Kudüs kralının en fazla üç yüz yetmiş dört şövalyesi olduğunu söylüyor. Franklar ve Müslümanlar düşmanlarının daha fazla güce sahip olduğunu söylüyorlar; işin doğrusu, savaştan hazzetmeyen Mısırlıların hesaplarını inceleyerek de bulunabilir.

44. Arapların İskenderiye'si Yunanlar ve Romalılar ile Türklerin hâkimiyeti arasında orta büyüklükte ve zenginlikte bir ara dönemdi (Savary, *Lettres sur*

teslimiyet ve geri çekilmeyle sonuçlandı ve Nurettin, daha büyük bir başarı kazanmak için güçlerini üçüncü ve daha uygun bir girişim için sakladı. Bu fırsat ona kısa sürede yüzünü gösterdi; bu fırsat da "Tanrı düşmanlarına karşı iyi niyetle hareket etmek gerekmez" biçimindeki ölümcül özdeyişi benimseyen Kudüs Kralı Amalric veya Amaury'nin açgözlülüğü ve hırsı sayesinde mümkün oldu. Hospitalier'lerin büyük ustası olan savaşçı bir din adamı, onu ilerlemesi için cesaretlendirdi, Constantinople imparatoru, Suriye ordularına yardımcı olmak üzere bir filo gönderdi ya da bunun için söz verdi ve Mısır'ın ganimetlerinden ve sağladığı besin maddelerinden pek de memnun olmayan kalleş Hristiyan, burasını fethetmeye kalkıştı. Bu acil durumda Müslümanlar gözlerini Şam sultanına çevirdiler, etrafı tehlikelerle çevrilmiş olan vezir, halkın hep bir ağzından ilettiği isteğe uydu; Nurettin, krallık gelirlerinin üçte birinin sunulmasından etkilenmiş görünüyordu. Franklar Kahire'nin kapısına dayanmışlardı, ne var ki onlar yaklaşırken eski kentin dış mahalleleri yakıldı, sinsi bir müzakere teklifiyle aldatıldılar, gemileri Nil'e geçirilmedi. Franklar, düşman bir ülkenin ortasında Türklerle savaşa girmekten –ihtiyatlı davranarak– kaçındılar ve başarısız bir seferden sonra utanç ve suçlamalar içerisinde Amaury Filistin'e döndü. Mısır'ın kurtarıcısı unvanıyla şereflendirilen Şirkuh, kısa süre sonra talihsiz Şaver'in kanıyla bunu lekeledi. Türk emîrleri bir süre daha vezir olarak görev yaptılar ancak yabancıların bu fethi Fatımilerin çöküşünü hızlandırdı ve bir mesaj ve bir sözle kansız bir değişim gerçekleşti. Halifeler, kendi zayıflıkları ve vezirlerin zorbalıkları sebebiyle halkın gözünde değersiz hale düşmüşlerdi, peygamber soyundan gelen ve onun halefi olan halifenin eldivensiz elini bir Latin elçisinin kaba ve bayağı eline uzatması uyrukların kanına dokunmaktaydı. Şam sultanından

l'Egypte, c. I, s. 25, 26).

merhamet dilenmek için yaşadıkları keder ve dehşetin hüzünlü simgesi olarak karılarının saçlarından birer tutam gönderirken gözyaşlarını tutamadılar. Nurettin'in buyruğu ve din adamlarının fetvasıyla kutsal Ebubekir, Ömer ve Osman adları ciddiyetle yeniden kullanılmaya, Mustadi adlı Bağdat halifesi, hutbelerde, inananların gerçek komutanı olarak anılmaya başladı ve Ali'nin oğullarının yeşil renkli giysileri Abbasilerin siyah renginin yerini aldı. Soyunun sonuncusu olan halife Azıd (1171), yazgısından habersiz olarak mutluluk içerisinde, on gün sonra öldü, hazinesi askerlerin söz dinlemesini sağladı ve yobazların homurtularını kesti ve bunu izleyen hiçbir değişiklikte Mısırlılar, Müslüman dininin geleneğinden asla ayrılmadılar.[45]

SELAHADDİN'İN SALTANATI VE KARAKTERİ (1171-1193)

Tigris'in öbür yanındaki tepelerde atak, güçlü, vahşi, disiplin edilemez, haydutluk içerisinde bir yaşam sürdüren ve ulusal şeflerine sıkı sıkıya bağlı Kürt (Curd) kabileleri yaşamaktaydı.[46]

---

45. Mısır'daki bu büyük dönüşüme ilişkin olarak bkz. William of Tyre (L, XIX, 5, 6, 7, 12-31; XX, 5-12), Bohadin ([içinde] *Vit. Saladin.*, s. 30-39), Abulfeda ([içinde] Excerpt. Schultens, s. 1-12), d'Herbelot (*Bibliot. Orient. Abhed, Fathemak,* fakat çok yanlıştır), Renaudot (*Hist. Patriarch. Alex.*, s. 522-525, 532-537), Vertot (*Hist. des Chevaliers de Malthe*, c. I, s. 141-163, in 4to) ve de Guignes (c. II, kısım II, s. 185-215).

46. Kürtler için bkz. de Guignes, c. I, s. 416, 417; Schultens'in *Index Geographicus*'u ve Tavernier, *Voyages*, kısım I, s. 308, 309. Eyyubiler (Ayoubites), soylu Revvadi (Rawadiæi) kabilesinden geliyorlardı ancak ruhgöçü (Metempsychosis) saçmalığından etkilenen muhafazakâr sultanlar Selahaddin'in yalnız ana yönünden Kürt olduğunu, babasının o kabilede bulunan bir yabancı iddia etmişlerdir.

İsimleri, halleri ve törelerindeki benzeyiş, Yunanların Carduchian'larını (Karduyalar) anımsatmaktadır.[47] Cyrus'un halefleri tarafından harcanan bütün çabalara karşın sürdürdükleri özgür yaşamlarını bugün de Osmanlı Babıalisi'ne karşı devam ettirmektedirler. Yoksullukları ve hırsları onları ücretli askerliğe sevk etti, babası ve amcasının uğraşları Selahaddin'in saltanatını hazırlanmış oldu[48] ve basit bir Kürt olan Eyüp'ün veya Ayub'un (*Job or Ayub*) bu oğlu, dalkavukların Arap halifelerine bağlamak istedikleri soy kütüğüne gülüp geçecek kadar büyük bir insandı.[49] Nurettin, kısa zaman sonra saltanat soyunun sona ereceğini aklına bile getirmediğinden bu isteksiz genci amcası Şirkuh'u Mısır'a kadar izlemeye zorladı. Askerî dehası İskenderiye'nin savunmasında göze çarptı, eğer Latinler doğru söylüyorsa, o, Hristiyanların komutanından şövalyeliğin *din dışı* (*profane*) onurlarını talep etmiş ve bunları almıştı.[50] Şirkuh'un ölümü üzerine emîrlerin en genç ve en güçsüz olanı, Selahaddin'i büyük vezir olarak atadı ancak Kahire'ye çağırdığı babasının öğütleri ve dehası sayesinde akranlarının üzerine çıktı, orduyu da kendine ve çıkarlarına bağlamasını bildi. Nurettin hayattayken bu hırslı Kürtler, tebaasının en söz dinleyeni olarak kaldılar. Eyüp, Divan'ın gereksiz homurtularını susturdu ve eğer sultan emreder-

47. Bkz. Xenophon'un *Anabasis*'inin dördüncü kitabı. On binler büyük kralın ordusunun geri kalan kısmından çok Carduchian'ların oklarından zarar gördüler.

48. Profesör Schultens'e, Selahaddin'in dostu ve bakanı Kadı Bahaddin'den yaşamı hakkında en özgün ve zengin materyalleri topladığı ve akrabası Hama Prensi Abulfeda'nın tarihinden çok sayıda alıntı yaptığı için minnettarız. Bunlara *Bibliothèque Orientale*'deki *Salaheddin* maddesi ve Abulpharagius'un *Dynasties*'inden derlenmiş her şeyi ekleyebiliriz.

49. Abulfeda'nın kendisi de bir Eyyubi olduğu için, kurucunun tevazusunu, en azından zımnen taklit ettiği için övgüyü paylaşabilir.

50. *Hist. Hierosol.*, (içinde) *Gesta Dei per Francos*, s. 1152. Buna benzer bir örnek Joinville'de bulunabilir (s. 42, baskı Louvre), ne var ki sofu Saint Louis, inançsızların Hristiyan şövalyelik düzenine kabul edilme onurunu elde etmelerine karşı çıktı (Ducange, *Observations*, s. 70).

se, oğlunu zincire vurarak tahtının önüne getireceğini bildirdi. "Böyle bir dil," diye özel olarak ekledi, "rakiplerden oluşan bir mecliste sağduyulu ve yerindedir ama bugün korkunun ve itaatin ötesindeyiz, Nurettin bizden bir şeker kamışı bile haraç alamayacak." Sultanın ölümü, onların tehlikeden ve sonucu şüpheli bir çatışmadan kurtulmalarını tam zamanında sağladı. On bir yaşındaki oğlu bir süre Şam emîrlerine emanet edildi, Mısır'ın yeni efendisi, halife tarafından tüm unvanlarla[51] donatıldı, böylece halkın gözünde gaspçı olarak görünmekten kurtuldu. Ancak Selahaddin'e yalnızca Mısır'a sahip olmak yetmiyordu, Hristiyanları Kudüs'ten, Atabekleri Şam, Halep ve Diyarbakır'dan kovdu, Mekke ve Medine, onu dünyevi koruyucusu olarak kabul ettiler, kardeşi ise Yemen'in uzak bölgelerini veya mutlu Arabistan'ı (*happy Arabia; Arabia felix*) fethetti; öldüğünde imparatorluğu Afrika'daki Trablus'tan Tigris'e, Hint Okyanusu'ndan Ermenistan dağlarına dek yayılıyordu. Bizim, hükümdarlara ölçek olarak benimsediğimiz ilkelere göre onun karakterini incelediğimizde her şeyden önce nankörlüğünü ve kalleşliğini saptamış oluruz, ne var ki meşru miras düşüncesinin bulunmadığı Asya'daki harekâtında etkilendiği tutku bir çeşit bağışlatıcı öge olabilir:[52] Atabekler son dönemindeki yaptıkları, velinimetinin oğluna olan saygısı, gönüllülere karşı insancıl ve cömert tutumu, *kendisinin* erdemi ve *diğerlerinin* yetersizliği, yasal otoritenin tek kaynağı olan halifenin onayı ve devlet yönetiminin en başta gelmesi gereken halkın istek ve çıkarlarını gözetmesiyle bağışlanmayı hak

51. Bu Arapça unvanlarda hep *din* ile ilgili ekler bulunur; *Nurettin* (dinin nuru); *İzzeddin* (dinin namusu); İmaduddin (dinin direği) gibi... Kahramanımızın asıl adı Yusuf'tu (Joseph); ona *esenlik* (*salus*) anlamında Selahaddin denildi. *El Melik*, *El Nasir*, koruyucu (*rex defensor*), *Ebu Muzaffer* ise zaferin babası (*pater victoriæ*) anlamına gelir. Schultens, *Præfat.*

52. Selahaddin'in erkek kardeşinin soyundan gelen Abulfeda, birçok örneğe göre, hanedan kuranların ağır suçları üzerlerine aldıklarını ve iyilikleri ise masum soydaşlarına atfettiklerini gözlemliyor (*Excerpt.*, s. 10).

etmiştir. Halkı, selefinde şahit oldukları bir aziz ile bir kahramanın erdemlerini onda da hayranlıkla görüyorlardı, hem Nureddin hem de Selahaddin, Muhammedî ermişler (*saint*) arasında yer almıştır ve sürekli olarak kutsal savaş yapmayı düşünen bu hükümdarlar tüm yaşamlarını ve davranışlarını buna göre düzenlemişlerdi. Bunlardan ikincisi,[53] gençliğinde içkiye ve kadınlara kendini kaptırmıştı ama onun heveskâr ruhu bunlardan kısa sürede vazgeçmiş, hâkimiyet ve şöhret kazanma hırslarına kapılmıştı. Selahaddin kaba bir yün giysi kuşanıyor, tek içecek olarak su kullanıyordu, inancı ve ibadetiyle de Arap peygamberi neredeyse aşmıştı. İman ve ibadet anlamında katı bir Müslümandı, dini korumak için yaptığı savaşlar yüzünden Mekke'ye hacca gidemediği için çok üzülüyordu ama belirli saatlerde, günde beş kez, din kardeşleriyle birlikte içtenlikle namazını (*devoutly prayed*) kılıyordu, kazara bozduğu oruç borçlarını titizle yerine getiriyordu ve gerçekte biraz gösteriş gibi görünse de cesaretinin ve dine bağlılığının bir kanıtı olarak savaşa başlamadan önce, at üzerinde, ordusunun başında giderken Kur'an okuduğu söylenmiştir.[54] Şafii mezhebinden başka bir mezhebe yönelmemişti, şairleri küçümsese de onlara dokunmuyordu ama dünyevi tüm bilimlerden nefret ediyordu; bir bilim adamı meydana getirdiği bir yenilik yüzünden yakalanmış ve sultanın buyruğuyla boğulmuştu. En alt katmandan tebaası dahi divandan, sultan ya da atadığı yöneticilere karşı hak talebinde bulunabilirdi, Selahaddin ancak devletin zararına olacak bir hükmün yerine getirilmesini doğru bulmazdı. Selçuklu ve Zengi soyundan gelenler onun üzengisini tutarken ve giysilerini düzeltirken o, uşaklarının en önemsizine karşı bile nazik ve sabırlıydı. Ne denli eli açık olduğunu Akka Kuşatması'nda on iki bin at dağıtarak kanıtlamıştı,

53. Yaşamı ve karakteri için bkz. Renaudot, s. 537-548.
54. Görgü tanığı ve dini bütün bir insan olarak Bohadin (s. 4-30) ilk bölümünde Selahaddin'in sivil ve dinî erdemlerini övüyor.

ölümü sırasında hazinesinde yalnız kırk yedi gümüş drahmi ile bir tek altın lira bulunmuştu, bununla birlikte hükümdarlığının başından sonuna dek savaş içerisinde geçmiş olmasına karşın vergileri azaltmış ve halkı şahsi emeklerinin meyvelerini rahatça toplayabilmişlerdi. Mısır'da, Suriye'de ve Arabistan'da camiler, medreseler ve hastaneler yaptırmış ve Kahire'yi çevreleyen bir kale inşa ettirmiştir, bütün bu yaptıklarında halkın yararını[55] amaçlamış olan sultan, kendisi için ne bir saray ne de bir süslü bahçe kurdurma yoluna gitmiştir. Bağnazlık bir çağda kendisi de bağnaz olan Selahaddin'in doğal erdemlerine Hristiyanlar da saygı duymuştur, Almanya imparatoru onun dostluğundan övgüyle bahsediyor,[56] Yunan imparator onunla ittifak yapmak istiyordu.[57] Kudüs'ü fethederek ününü Doğu'ya ve Batı'ya yaydı, belki daha da büyüttü.

KUDÜS KRALLIĞI'NI FETHİ (3 TEMMUZ 1187)

Kudüs Krallığı,[58] kısa süren ömrünü bile Türkler ile Saracen'ler arasındaki ilişkilerin kötüleşmesine borçlu olmuştur. Fatımi halifeleri ile Şam sultanları, birtakım kişisel çıkarları uğruna dinlerinin davasını bir yana atmaya kalkıştılar, ne var ki Mısır, Suriye ve Arabistan kuvvetleri, doğanın ve talihin Hristi-

55. Pek çok eserde Kahire Kalesi'ndeki Yusuf'un kuyusunda (Joseph's well) sultanın yaptıklarıyla patriğinkiler birbirine karıştırılmıştır.
56. Anonym., *Canisii*, c. III, kısım II, s. 504.
57. Bohadin, s. 129, 130.
58. Kudüs'teki Latin krallığına ilişkin olarak bkz. William of Tyre, 9-22. kitaplar; Jacob, a Vitriaco, *Hist. Hierosolym.*, L, I ve Sanutus, *Secreta Fidelium Crucis*, L, III, s. VI-IX.

yanlara karşı silahlandırdığı bir kahraman tarafından birleştirildi. Tüm bunlar ciddi bir tehdit oluşturuyordu, Kudüs'ün içindeyse her şey zayıflamış ve yıkılmaya yüz tutmuştu. Biri Godfrey of Bouillon'un kardeşi, öbürü yeğeni olan iki Baldwin'in ölümünden sonra krallık ikinci Baldwin'in kızı Melisenda'ya ve onun kocası, İngiliz Plantagenet hanedanının babası Anjou Kontu Fulk'a geçti. Bunların iki oğlu, III. Baldwin ve Amaury, inançsızlara karşı çok çetin bir savaşı oldukça başarıyla sürdürdüler, ne var ki haçlılar arasında ortaya çıkan cüzzam, Amaury'nin oğlu IV. Baldwin'i bedensel ve zihinsel yeteneklerinden yoksun bıraktı. V. Baldwin'in annesi ve Amaury'nin kızı olan Sybilla doğal vâristi ve bu kadın, oğlunun şüpheli biçimde ölümünden sonra, yakışıklı bir prens olan ikinci kocası Guy of Lusignan'a taç giydirdi, Lusignan'ın öz kardeşi olan Jeffrey bu haberi duyunca, "*Onu* kral yaptıklarına göre, *beni* hiç kuşkusuz Tanrı yapmalılar!" diye bağırmıştı. Bu seçim çoğu kişi tarafından kınandı, en güçlü vassallarından biri olduğu halde krallık ve naiplik haklarından dışlanan Trablus Kontu Raymond, krala karşı büyük bir kin duydu ve onurunu ve vicdanının sesini dinlemeyip sultan ile anlaşma yolları aradı. Kutsal şehrin koruyucuları bir cüzzamlı, bir çocuk, bir kadın, bir korkak ve bir hainden oluşuyordu. Bununla birlikte, fethi, Avrupa'nın sağladığı kimi yardımlar, cesur askerî kararlar ve büyük düşmanlarının dışarıda veya içerideki mücadeleleri sebebiyle on iki yıl gecikti. Sonunda, çökmekte olan bu devlet düşman tarafından kuşatıldı, ne var ki Franklar, ihtiyatsızlıkta bulunarak, varlıklarını uzatmaya yarayan ateşkes anlaşmasını bozdular. Paralı bir asker olan Reginald of Chatillon, çölün yakınlarındaki bir kaleye el koymuştu; oradan kervanları yağmalıyor, Muhammed'e hakaret ediyor, Medine ve Mekke kentlerine tehditler savuruyordu. Selahaddin şikâyet etmeden bir süre anlayışla bekledi, anlaşma-

nın bozulmasından memnun görünüyordu ve sultan, seksen bin kişilik bir ordunun başında Kutsal Topraklara hemen saldırdı. İlk kuşatma, Trablus kontuna ait olan ve onun tavsiyesiyle Tiberya (Tiberia) kentine yapıldı, Kudüs kralı bu önemli yerin yardımına koşmak için garnizonunu tahliye etmeye ve halkı silahlandırmaya ikna edildi.[59] Hain Raymond, sudan yoksun olan bir kampta Hristiyanlara baskın yaptı ve savaşın kızıştığı bir sırada her iki tarafın da lanetleri eşliğinde kaçıp gitti.[60] Lusignan, otuz bin askerini kaybetti ve asıl tahtadan haç kâfirlerin eline geçti (ne büyük talihsizlik!). Susuzluktan ve korkudan ölme durumuna gelen esir kral, Selahaddin'in çadırına getirildi, cömert fatih ona, karda soğutulmuş bir kupa şerbet ikram etti ancak arkadaşı Reginald of Chatillon'un bu aftan ve konukseverlikten yararlanmasına izin vermedi. "Bir kralın kişiliği ve saygınlığı kutsaldır," dedi sultan, "ama bu inançsız haydut, saygısızlıkta bulunduğu peygambere hemen minnet ve hürmetlerini dile getirecek veya çoktan hak ettiği ölümü tadacaktır." Gururundan veya vicdanından, Hristiyan savaşçı bu öneriyi geri çevirdi, sultan, palasıyla Reginald'ın başını kesti, muhafızları işi tamamladılar.[61] Korkudan titreyen Lusignan da saygınlığına uygun bir hapishaneye konulmak üzere Şam'a gönderildi ancak Selahaddin'in zaferi, inançlarının cesur ön-

59. "Templarii ut apes bombabant et Hospitalarii ut venti stridebant, et barones se exitio offerebant, et Turcopuli (Hristiyanların hafif birlikleri) semet ipsi in ignem injiciebant," (Ispahani, *de Expugnatione Kudsiticâ*, s. 18, apud Schultens); Xenophon'un tarzından biraz farklı bir Arap belagati örneği!

60. Latinler hıyaneti doğruluyorlar, Araplar ise Raymond'un ihanetini üstü kapalı ifade ediyorlar; ne var ki kendi dinlerine girseydi ikinciler onun bir kahraman ve bir aziz gibi görürlerdi.

61. Renaud, Reginald ya da Arnold de Châtillon, yaşam öyküsü ve ölüm şekli itibarıyla Latinler arasında meşhurdur. Bohadin ve Abulfeda özellikle ölümü ile ilgilenirler. Joinville (*Hist. de St. Louis*, s. 70), Selahaddin'in ekmek ve tuz verdiği bir tutsağı hiçbir zaman öldürtmediğini söylüyor. Arnold'un yoldaşlarından bazıları Mekke vadisinde öldürülmüşler veya âdeta kurban edilmişlerdir; "ubi sacrificia mactantur". (Abülfeda, s. 32).

cüsü ve şehidi olan iki yüz otuz Hospitalier şövalyesinin idamı yüzünden lekelendi. Krallık başsız ve askerî gücün iki büyük ustasından yoksun kaldı; bunlardan biri öldürülmüş, öbürü hapse atılmıştı. Hem deniz kıyısındaki hem de iç kesimlerdeki tüm şehirlerden garnizonlar bu ölümcül bölgeye sevk edilmişti, Tyre ve Trablus, tek başlarına Selahaddin'in ani baskınlarına karşı koymuşlarsa da sultan, Tiberya Savaşı'ndan üç ay sonra, ordusunun başında Kudüs kapılarına dayandı.[62]

Kudüs'ün Alınışı (2 Ekim 1187)

Sultan düşünebilirdi ki Avrupa'yı ve Asya'yı ilgilendiren bir kentin kuşatılması, o sırada içeride bulunan altmış bin Hristiyanın coşkusundaki son kıvılcımları alevlendirecek, bunlardan her biri bir asker ve her asker de şehit olmaya susamış bir kahraman haline gelebilecekti. Ne var ki Kraliçe Sybilla, hem kendi hem de tutsak olan kocası için endişeleniyordu, Türklerin kılıç ve esaretinden kaçan baronlar ve şövalyeler de aynı biçimde kendi canlarının derdine düşmüşlerdi. Halkın büyük bölümü Yunan ve Doğulu Hristiyanlardan oluşuyordu ve bunlar Muhammedî yönetimin Hristiyanlarınkinden daha iyi olduğunu deneyimle öğrenmişlerdi,[63] Kutsal Kabir de sadece hacıların sadakasıyla geçinen silahsız ve ürkek yoksul insanları kendine çekiyordu. Bununla birlikte ivedilikle ama zayıf birtakım savunma önlemleri alındı, ne var ki muzaffer ordu, kuşatılanların yaptığı çıkış girişimlerini geri püskürttü, savaş aygıtlarını başarıyla yerleştirdi, duvarda on beş *cubit*'lik bir gedik açtı ve

62. Krallığın ve şehrin kaybını çok iyi anlatan Vertot (*Hist. des Chevaliers de Malthe*, c. I, L, II, s. 226-278) bir Tapınak Şövalyesinin iki orijinal mektubunu ekliyor.
63. Renaudot, *Hist. Patriarch. Alex.*, s. 545.

tırmanma merdiveni (*scaling ladder*) üzerine, on dördüncü gün peygamberin ve sultanın on iki sancağı yerleştirildi. Kraliçe, kadınlar ve keşişler, çıplak ayakla ve topluca Tanrı'nın Oğlu'na kabrini ve mirasını inançsızların kötülüklerinden koruması için boşuna dua ettiler. Oysa tek umutları fatihin merhametiydi ve bunun için yola çıkan elçiler kurulu ret cevabını almışlardı. "O, uzun süreden beri acı çeken ve sabreden Müslümanların öcünü almaya ant içmişti, affetme zamanı artık geçmişti, Godfrey ve ilk haçlılar tarafından dökülen masum kanı kanla yok etme zamanı gelmişti." Frankların umutsuzca girişikleri ve başarı kazandıkları bir mücadele, sultana zaferinin henüz tamamlanmadığını gösterdi, tüm insanların ortak efendisine yapılan bir çağrıyı saygıyla dinledi ve beşerî sempati bağnazlığın ve fethin katılığını yumuşattı. Kentin teslim oluşunu kabul etti ve halkın canına dokunmamaya razı oldu. Yunan ve Doğulu Hristiyanların onun yönetimi altında yaşamalarına izin verildi ancak kırk gün içinde tüm Frankların ve Latinlerin Kudüs'ü boşaltması ve Suriye ve Mısır limanlarına güvenli bir şekilde götürülmesi şart koşuldu. Fidye olarak erkekler için on, kadınlar için beş, çocuklar için bir altın saptandı ve bu miktarları ödeyemeyecek durumda olanlar ebedî köle olarak kalacaklardı. Kimi yazarlar Selahaddin'in hümanizmini birinci haçlıların katliamıyla karşılaştırmaktan çirkin bir keyif almışlardır. Halbuki aradaki fark hususidir; Hristiyanların teslim olduklarını, Muhammedîlerin ise kaleyi sonuna dek savunduklarını unutmamalıyız. Adalet, gerçekten de Türk fatihinin antlaşmanın şartlarını yerine getirme konusundaki samimiyetinden kaynaklanmaktadır, ayrıca mağlupların içerisinde bulundukları çok kötü koşullar sebebiyle gösterdiği merhamet de övgüye değerdir. Fidyeleri tam bir katılıkla toplamak yerine yedi bin yoksul için yalnız otuz bin *byzant*'ı kabul etti, ayrıca iki ya da üç bin kişi de parasız

olarak özgürlüğüne kavuştu, kölelerin sayısı on bir ya da en çok on dört bin kişiye düştü. Kraliçe ile yaptığı görüşmede, onu sözleriyle ve hatta gözyaşıyla teselli etmeye çalıştı, savaştığı insanların dul eşlerine ve yetimlerine bol bol sadakalar dağıttı, Hospitalier şövalyeleri kendisine karşı silaha sarıldığı halde, onların hastanedeki daha dindar kardeşlerinin hastaların bakım ve hizmetine devam etmelerine izin verdi. Bu iyilik ve erdem dolu davranışlar sevgi ve hayranlığımızı çekecek niteliktedir, Selahaddin'i yapmacık davranmaya itebilecek hiçbir güç yoktu, denebilir ki onun bağnazlığı Kur'an düşmanlarına böyle bir merhamet göstermesinden ziyade onları tamamen ortadan kaldırmaya sevk ederdi. Kudüs yabancılardan arıtılınca sultan, en önde dalgalanan sancakları ve zafer müziğiyle kente girdi. Kilise haline getirilmiş olan büyük Ömer Camii yeniden tek Tanrı'ya ve peygamber Muhammed'e hasredildi. Taban taşları ve duvarlar gülsuyu ile yıkanıp arıtıldı ve kürsünün yerine Nurettin'in kendi eliyle yapmış olduğu minber konuldu. Ne var ki kubbesinde ışıldayan altın haçın yollarda sürüklenmekte olduğunu gören Hristiyanlar acı acı inlerken Müslümanların sevinç alkışları onlara bir çeşit yanıt oluşturuyordu. Patrik dört fil dişi sandıkta kutsal mekânın haçlarını, resimlerini, vazolarını ve kalıntılarını toplamıştı ama halifeye Hristiyan putperestliğinin ödüllerini sunmak isteyen fatih tarafından bunlara el kondu. Bununla birlikte bunları patriğe ve Antioch prensine emanet etmeye ikna oldu ama bu kutsal rehinler İngiltere Richard tarafından elli iki bin altın *byzant* karşılığında satın alındı.[64]

64. Kudüs'ün fethi konusunda Bohadin (s. 67-75) ve Abulfeda (s. 40-43) bizim Müslüman tanıklarımızdır. Hristiyanlar arasında Bernard Thesaurarius (b. 151-167) ayrıntıları en bol ve en özgün yazardır. Aynı şekilde bkz. Matthew Paris, s. 120-124.

Denizden Yapılan Üçüncü Haçlı Seferi (1188)

Farklı ulusların Suriye'den tüm Hristiyanların bir gün çıkarılacağı korkusu veya umudu Selahaddin'in ölümünden ancak yüz yıl sonra gerçekleşti.[65] Tyre'de karşılaştığı direniş, kazandığı zafere karşın onu ilk defa durdurdu. Tüm garnizonlardaki teslim alınanların hepsi, ihtiyatsız davranarak bu limana gönderilmişti, bunlar, bulundukları yeri savunacak kadar büyük bir mevcut oluşturduklarını gördüler ve Conrad of Montferrat'nın gelişi ile bu disiplinsiz kalabalığın arasında güven ve birliği yeniden kuruldu. Kıymetli hacı olan babası Tiberya Savaşı'nda tutsak edilmişti, ne var ki bu yenilgi henüz Yunanistan'da ve İtalya'da bilinmiyordu. Tutku ve dinsel duygu oğlunu, yeğeni genç Baldwin'in memleketini görmeye teşvik etmişti. Türk sancaklarını görünce Yafa kıyısından sakınması gerektiğini anlamıştı ve Conrad, Selahaddin'in kuşatmaya başladığı Tyre'nin hükümdarı ve savunucusu olarak oybirliğiyle selamlandı. Gösterdiği azmin sağlamlığı, belki de yüce gönüllü bir düşman ile karşı karşıya olduğuna dair bildikleri, sultanın tehditlerine göğüs germesini sağlamıştı ve yaşlı babası surların üstünde karşısına çıkarılsa bile ilk mızrağı kendisinin atacağını ve böylece Hristiyan bir şehit soyundan gelme şerefine ereceğini bildirdi.[66] Mısır filosunun Tyre limanına girmesine izin verildi ama tam filo geçmek üzereyken zincir aniden kaldırıldı ve beş kadırga ele geçirildi veya sulara gömüldü. Bin Türk, bir çıkış taarruzunda yok edildi, Selahaddin, teçhizatlarını yaktıktan sonra Şam'a döndü; böylece şanlı

65. Akka ve Tyre kuşatmaları üzerine geniş ayrıntılar için bkz. Bernard Thesaurarius (*de Acquisitione Terræ Sanctæ*, b. 167-179), *Historia Hierosolymitana* yazarı (s. 1150-1172, [içinde] Bongarsius), Abulfeda (s. 43-50) ve Bohadin (s. 75-179).

66. Bu olayın en akla yakın ve en olası öyküsünü okuyup araştırdım. Romantik bir hikâyeyi isteksizce anlatan Vertot'a göre, yaşlı marki kuşatanların oklarına hedef oluyor.

bir savaş, utanç verici bir geri çekilişle sona ermiş oldu. Kısa süre sonra fırtınadan daha zorlu bir saldırıya uğradı. Heyecan verici tablolar ve haberler Kudüs'ün din düşmanlarının eline düştüğünü göstermiş ve Avrupa'yı derin uykusundan uyandırmıştı; İmparator Frederic Barbarossa ile Fransa ve İngiltere kralları haçları takındılar. Okyanusun ve Akdeniz'in zayıf kıyı devletleri de hazırlıklarını yaparak harekete hazır duruma geldiler. İlk olarak usta ve ihtiyatlı İtalyanlar Cenova, Pisa ve Venedik'ten gemilerini kaldırdılar. Fransa'nın, Normandy'nin ve Batı Adalarının en hevesli hacıları da hızla onları takip ettiler. Yüze yakın gemi Flanders, Frise ve Danimarka'nın güçlü destek kuvvetleriyle doluydu; Kuzeyli savaşçılar, uzun boyları ve ağır savaş baltalarıyla göze çarpıyorlardı.[67] Artan sayıları ile Tyre surları arasına sığamaz, Conrad'ın emirlerini uyamaz duruma gelmişlerdi. Belki de Frank ordusunda bölünmelere sebep olur düşüncesiyle serbest bırakılan Lusignan'ın talihsizliğine üzülüyor ve saygınlığına hayranlıklarını sürdürüyorlardı. Tyre'nin otuz mil güneyindeki Ptolemais ya da Acre'yi (Akka) kuşatmayı önerdi; kent onun itibari komutanlığı altında otuz bin piyade ve iki bin atlıyla hemen kuşatıldı.

Akka Kuşatması (Temmuz 1189-Temmuz 1191)

Küçük bir bölge içinde iki yıla yakın süren ve Avrupa ve Asya'nın kuvvetlerini yok eden bu unutulmaz kuşatmanın hikâyesini detaylı anlatmayacağım. Bu savaşın coşkusundan daha şiddetlisi ve yıkıcısı görülmemiştir ve her iki tarafın da kullandığı unvan olarak, gerçek inananlar, kendi şehitlerini saygıyla

67. "Northmanni et Gothi, et cæteri populi insularum quæ inter occidentem et septemtrionem sitæ sunt, gentes bellicosæ, corporis proceri, mortis intrepidæ, bipennibus armatæ, navibus rotundis quæ Ysnachiæ dicuntur advectæ."

anarlarken düşmanlarının da cesaretini dile getirmekten geri kalmıyorlardı. Kutsal savaş borusunun çağrısıyla Mısır, Arabistan, Suriye ve Doğu'nun diğer tüm Müslümanları peygamberin halefinin sancakları altında toplandılar.[68] Ordugâhı ilerlesin ya da gerilesin, hiçbir zaman Akka'dan birkaç milden fazla uzakta kalmıyordu, gece gündüz, din kardeşlerinin kurtuluşu ve Frankların yok edilmesi için çalışıyordu. Carmel Dağı'nın yakınında, her biri anılmaya pek de değmeyen ama büyük ganimet elde etme umuduyla dokuz savaş yapıldı ve birinde sultan kente neredeyse girmek üzereydi; başka birinde ise Hristiyanlar sultanın çadırına dek ulaştılar. Sultan, dalgıçlar ve güvercinler aracılığıyla kentle iletişimi sağlıyordu, deniz açılınca, tükenmiş olan garnizonun yerini başka birlik alıyordu. Açlık, çarpışmalar ve yabancı bir ilkimin etkisi Latinlerin ordusunu her gün biraz daha güçsüz hale getiriyordu, ne var ki yeni gelenler, ölenlerin çadırlarını dolduruyor ve peşlerinden gelmekte olanların sayısını abartarak büyük gösteriyorlardı. Halk, papanın da çok büyük bir ordunun başında Constantinople yakınlarına geldiği yönündeki haberler karşısında şaşkın durumdaydı. İmparatorun yürüyüşü Doğu'da tehlike çanlarının çalmasına sebep oluyordu, Barbarossa'nın, Selahaddin'in politik hamleleriyle Asya'da ve Yunanistan'da engellerle karşılaşıyordu, ölümünün sultanda yarattığı sevincin ona verdiği önem ve saygıyla orantılı olduğunu düşünmek doğru olur. Hristiyanlar, Swabia dükünün ve yolculuk sırasında eriye eriye beş bin kişiye inen Alman askerinin gelişini gördüklerinde güvenden ziyade kaygı duydular. İkinci yılın başlarında Fransız ve İngiliz donanmaları Akka körfezine demir attılar ve iki genç kralın, Philip Augustus ve Richard Plantagenet'in olumlu rekabeti kuşatma harekâtına yeni bir güç kattı. Her kaynak de-

68. Kudüs tarihçisi (s. 1108) Doğu ulusları olarak Tigris'ten Hindistan'a ve Moor'lar (Mağripliler) ile Getulian'lara varıncaya dek tüm halkları sayıyor. Bu âdeta Asya ile Afrika'nın Avrupa'ya karşı savaşı haline gelmişti.

nendikten ve tüm umutlar tükendikten sonra, Acre savunucuları kaderlerine boyun eğdiler, iki sert koşulla teslim olmaya razı oldular ancak yaşamları ve özgürlükleri için iki yüz bin altın fidye ödenmesi, yüz soylunun ve alt sınıftan bin beş yüz tutsağın salıverilmesi, gerçek haçın yeniden ağaçtan yapılması anlaşmada yer aldı. Anlaşmaya yapılan kimi itirazlar ve uygulamada yaşanan birtakım gecikmeler Frankları öfkelendirdi ve kan dökücü Richard,[69] hemen hemen sultanın gözü önünde üç bin Müslümanın kafasını kestirdi. Akka'nın fethi ile Latin güçleri güçlü bir kasaba ve uygun bir liman elde etti ancak bu kazancı çok pahalıya mal etmişlerdi. Selahaddin'in veziri olan tarihçi, düşmanların raporlarına dayanarak, birbiri ardından gelmiş olan Hristiyanların sayısını beş ya da altı yüz bin ve ölen Hristiyanların sayısını ise yüz bin fazla olarak hesaplıyor, hastalıklar ve boğulmalar yüzünden ölenlerin sayısının çok daha büyük olduğunu ve bu büyük ordudan çok küçük bir bölümünün, güvenli bir şekilde yurtlarına dönebildiğini.[70]

69. Bohadin (s. 180) ve Hristiyan tarihçiler bu katliamı ne yadsıyor ne de kınıyorlar. Kurbanların sayısını iki bin yedi yüz olarak saptayan Galfridus a Vinesauf (L, IV, b. 4, s. 346) "Alacriter jussa complentes" (İngiliz askerleri) diyor. Roger Hoveden bu sayıyı beş bine yükseltiyor (s. 697, 698). Philip Augustus, hümanizmi veya açgözlülüğü sebebiyle, zindana attıklarını fidye karşılığında serbest bıraktı (Jacob a Vitriaco, L, I, b. 98, s. 1122).

70. Bohadin, s. 14. Balianus'un ve Sidon prensinin yargısından alıntı yapıyor ve "ex illo mundo quasi hominum paucissimi redierunt" diye ekliyor. Aziz John d'Acre'den önce ölen Hristiyanlar arasında Derby Kontu de Ferrers (Dugdale, *Baronage*, kısım I, s. 260), Mowbray (idem, s. 124), de Mandevil, de Fiennes, St. John, Scrope, Bigot, Talbot vb. İngilizlere rastladım.

RICHARD OF ENGLAND, FİLİSTİN'DE (1191-1192)

Philip Augustus ve I. Richard, aynı bayrak altında savaşan tek Fransa ve İngiltere krallarıdır, ne var ki ulusal kıskançlıkları, girişikleri kutsal savaşın çıkarlarını zarara sokuyordu, Filistin'de korudukları iki grup, ortak düşmanlarından ziyade birbirleriyle karşı karşıya geliyorlardı. Doğululer, Fransa kralını, güç ve asalet bakımından daha üstün görüyorlar ve Latinler, imparatorlarının bulunmadığı zamanlarda onu liderleri olarak tanıyorlardı.[71] Başarıları, kazandığı üne göre daha düşük düzeydeydi. Philip, yiğit olmakla birlikte devlet adamlığı karakteri daha baskındı, kısa süre sonunda çıkarlarını ve sağlığını çorak bir kıyı için feda etmek ona saçma gelmeye başladı ve Akka'nın alınışı onun ayrılışının da işareti oldu ancak Kutsal Toprakların savunulması için Burgundy dükünün emrine on bin asker ile beş yüz şövalye vermesi bu ayrılışı aklayamazdı. İngiltere kralı saygınlık bakımından daha alt düzeyde olsa da zenginlik ve askerî şöhret bakımından rakibini geride bırakıyordu,[72] kahraman olmak için kabalık ve yırtıcılık yeterli ise Richard Plantagenet'in yaşadığı yüzyılın kahramanları arasında ilk sıralarda olması gerekir. Cesur (*lion-hearted*) hükümdarın *Aslan Yürekli* (*Cœur de Lion*) lakabı İngilizler için uzun zaman aziz ve şanlı bir anı olarak kaldı, yen-

71. "Magnus hic apud eos, interque reges eorum tum virtute, tum majestate eminens ... summus rerum arbiter," (Bohadin, s. 159). Philip veya Richard'ın isimlerini bilmiyor gibi görünüyor.

72. "Rex Angliæ præstrenuus ... rege Gallorum minor apud eos censebatur ratione regni atque dignitatis; sed tum divitiis florentior, tum bellicâ virtute multo erat celebrior," (Bohadin, s. 161). Bir yabancı bu zenginliklere hayranlık duyabilirse de ulusal tarihçiler bu servetlerin hangi zorbalıklar ve ne gibi yağma ve gasplarla toplanmış olduğunu onlara anlatacaklardır.

miş olduğu Türklerin ve Saracen'lerin torunları, ölümünden altmış yıl sonra bile onu atasözlerinde anmışlardı; Suriyeli anneler, çocuklarını susturmak için onun adından yararlanıyorlardı, bir at, ürkerek yoldan çıkarsa binicisi "O çalılıkta Richard'ın olduğunu mu sandın?" diye bağırırdı.[73] Öfke ve coşkusunun etkisiyle Muhammedîlere karşı zalimane davranmıştı ama ben, mızrağını kullanırken bu kadar özgür ve korkusuz bir askerin, Tyre'de gizemli suikastçılar tarafından öldürülen yiğit kardeşi Conrad of Montferrat'ı öldürtmek isteyebileceğine inanmıyorum.[74] Akka'nın alınışından ve Philip'in gidişinden sonra İngiltere kralı deniz kıyısının fethi için haçlıları yürüyüşe geçirdi, Lusignan'ın krallığına Yafa ve Cæsarea kentlerini de ekledi. Akka'dan Aşkelon'a yüz millik ilerleyişi, on bir günlük büyük ve sürekli savaşlara sahne oldu. Birlikleri kargaşa içindeki Selahaddin, savaş alanında yalnız on yedi muhafız askeriyle kaldı ama sancaklarını indirmedi ve büyük savaş davullarının (kettle-drums) çaldırmaya devam etti, derken askerlerini toparladı ve onları düşmanın üzerine yürüttü ve münadileri veya habercileri de yüksek sesle, *tek tanrıcılar* (unitarians) olarak, Hristiyan putperestlere karşı yiğitçe durmaları için çağrıda bulunuyordu. Ne var ki bu putperestlerin ilerlemesi karşı durulacak gibi değildi ve sultan ancak Aşkelon'un surlarını ve içindeki binaları yıkarak Mısır sınırındaki bu önemli kalenin ele geçirilmesini önleyebileceğini düşündü. Şiddetli geçen kış boyunca iki ordu da dinlendi ama baharın başlarında, İngiltere kralınca yönetilen Franklar, Kudüs'e bir günlük mesafeye geldiler ve Richard'ın uyanık tabiatı sayesinde

73. Joinville, s. 17. *Cuides-tu que ce soit le roi Richart*?

74. Bununla birlikte suikastçıların İngiltere kralı tarafından gönderildiklerini itiraf ettiğini kanıtlayan Müslümanların gözünde suçluydu (Bohadin, s. 225); Richard'ın savunması ise, sözde katillerin lideri diye gösterilen ve cinayet suçunu veya meziyetini üstlenen bir şeyhin mektubu gibi saçma, ve sahte olduğu aşikâr, bir iddiadan ileri gidememiştir (*Hist. de l'Académie des Inscriptions*, c. XV, s. 155-163).

yedi bin deveden oluşan bir kervanı ele geçirdiler. Selahaddin[75] kutsal kentte kısılıp kalmıştı ve şehirde şaşkınlık ve görüş ayrılıkları yaşanıyordu; kuşatmanın tehlikelerini paylaşmak için dua etti, oruç tuttu, vaaz verdi ama Akka'daki yoldaşlarının kaderini hatırlayan Memlukler, sadakatlerinden veya korkaklıklarından, sultana, hem kendi canını hem de onların yiğitliğini dini ve imparatorluğu gelecekte savunabilmeleri için saklasın diye baskı yaptılar.[76] Hristiyanların geri çekilişi, bunu bir mucizeye bağlayan Müslümanları kurtardı,[77] Richard'ın şerefi ise yoldaşlarının sağduyusu veya hasedi yüzünden lekelendi. Kudüs'ün görüldüğü bir tepe üzerinde yüzünü elleriyle kapayarak, nefret dolu bir sesle bağırdı: "İsa'nın türbesini kurtarmayı reddedenler, onu seyretmeye de layık değillerdir!" Akka'ya döndükten sonra, sultanın Yafa kentine baskın yaptığını öğrenince limanda bulunan ticaret gemilerine birkaç birliği bindirdi ve kıyıya en önce o indi, onu görünce kaleyi savunanların gayreti arttı ve altmış bin Türk ve Saracen kaçıp gitti. Ancak asker sayısının az olduğunu öğrenince ertesi sabah geri döndüler ve onu kale kapıları önünde, önlem almadan, on yedi şövalye ve üç yüz okçuyla kamp kurmuş olarak buldular. Sayıca az olduklarına bakmadan uğradığı saldırıya dayandı, düşmanlarının da tanıklık ettiğine göre İngiltere kralı, mızrağını sallayarak düşman saflarının sağından

75. Bkz. Selahaddin'in sıkıntısı ve dinî metaneti ile, Kudüs'ü savunanlara yaptığı konuşmayı betimleyen Bohadin (s. 7-9, 235-237). Düşmanları onların bu korkularından habersizdi (Jacob. a Vitriaco, L, I, b. 100, s. 1123; Vinisauf, L, V, b. 50, s. 399).

76. Bununla birlikte sultan ya da bir Eyyubi prensi Kudüs'te kalmadıkça, "nec Curdi Turcis, nec Turci essent obtemperaturi Curdis," (Bohadin, s. 236). Siyaset perdesinin bir köşesini açıyor.

77. Bohadin (s. 237), hatta Jeffrey de Vinisauf (L, VI, b. 1-8, s. 403-409) geri çekilmeyi doğrudan doğruya Richard'a yüklüyorlar ve Jacobus a Vitriaco, ayrılma sabırsızlığı içerisinde "in alterum virum mutatus est," (s. 1123) durumunu gözlemliyor. Bununla birlikte Joinville, ki bir Fransız şövalyesiydi, Matthew Paris gibi, Selahaddin'den rüşvet aldığını iddia etmeden, kıskanç Burgundy Dükü Hugh'u suçluyor.

soluna dek ilerlemiş ve hiçbir düşman onu durdurma cesaretini gösterememişti.[78] Acaba Orlando'nun ya da Amadis'in hikâyesini mi yazıyorum?

Antlaşma ve Ayrılış (Eylül 1192)

Bu düşmanlıklar boyunca Franklar ile Müslümanlar arasında ağır ve bir türlü sonuca bağlanamayan müzakereler birçok kez başladı, kesildi ve yeniden başladı.[79] İki kral arasında meyve ve kar gönderilmesi, Arap atlarına karşı Norveç doğanları verilmesi gibi davranışlar, dinî savaşın sertliğini yumuşatıyordu; başarıların karşılıklı olarak bir birine bir diğerine geçerek sürüp gitmesi sonucunda iki hükümdar da Tanrı'nın (heaven) bu savaşlarda taraf tutmadığı, bu yüzden kendileri için kesin bir zafer beklemeyecekleri yönünde bir fikre ulaşmıştı.[80] Richard'ın da Selahaddin'in de sağlıkları bozuluyordu, bir taraftan da her ikisi de uzun süre hem seferler hem de iç savaşlarla uğraştılar; Plantagenet, yokluğu sırasında Normandy'yi ele geçirmiş olan alçak bir rakibini cezalandırmak için sabırsızlanıyordu, yorgunluk nedir

78. Bohadin (s. 184-249) ve Abulfeda (s. 51, 52), Aşkelon, Yafa ve Kudüs seferlerini anlatıyor. *Itinerary* yazarı ya da St. Alban keşişi, Richard'ın cesareti üzerine kadının yazdıklarından daha fazla bir şey ekleyemiyorlar (Vinisauf, L, VI, b. 14-24, s. 412-421; *Hist Major*., s. 137-143); savaş boyunca düşmanlarının erdemlerini karşılıklı olarak öven Hristiyanlar ile Muhammedîler arasında enteresan bir uyuşma vardır.

79. Bkz. anlaşmada bizzat rol alan ve müzakerelerin ve düşmanlıkların ayrıntılarını anlatan Bohadin (s. 207-260). Richard, Kutsal Toprakların fethini tamamlamak için yeni ordularla tekrar gelme niyetini bildirdi, Selahaddin ise bu tehdide medeni bir iltifatla yanıt verdi (Vinisauf, L, VI, b. 28, s. 423).

80. Bu kutsal savaşın en detaylı ve orijinal anlatımı, Gale'in *Scriptores Hist. Anglicana*'sinin (s. 247, 429) ikinci cildinde yer verilen, Galfridi a Vinisauf'un altı kitaplık *Itinerarium Regis Anglorum Richardi et aliorum in Terram Hierosolymorum*'unda bulunur. Roger Hoveden ve Matthew Paris aynı şekilde pek çok yararlı bilgi sağlıyorlar ve ilki, İngiliz donanmasının seferini ve disiplinini doğru bir şekilde anlatıyor.

bilmeyen sultan ise, savaşın asli ögeleri olan askerlerin ve kurbanları olan halkın şikâyetlerine boyun eğdi. İngiltere kralı önce Kudüs'ün, Filistin'in ve gerçek haçın geri verilmesini istedi ve kendisi başta olmak üzere tüm Hristiyan hacılarının Avrupa'ya vicdan acısıyla ve rezil olarak dönmektense kutsal savaşta canlarını vermeye hazır olduklarını bildirdi. Ne var ki Selahaddin'in vicdanı, çok güçlü bir ödün karşılığı olmadıkça Hristiyanlara putlarını iade etmeyi ya da putperestliklerine razı gelmeyi el vermiyordu, Filistin üzerindeki egemenliğini düşmanıyla aynı kesinlikte savundu, Kudüs'ün önemine ve kutsallığına saygı gösterdi, Latinlerin orada yerleşmesine ya da bölünmesine yönelik önerilerini reddetti. Richard, kız kardeşi ile Selahaddin'in erkek kardeşinin evlenmesini önerdi, ancak dinlerin ayrı oluşu bu evliliğe engel oldu; prenses bir Türk'ün kolları arasında tiksinmeden kalamazdı, Adil veya Seyfeddin de çok sayıdaki eşinden kolayca vazgeçmezdi. Sultan, karşılıklı anlaşmalarını engelleyecek olan dil ayrımını ileri sürerek Richard'la bizzat görüşme önerisini geri çevirdi ve müzakereler, elçiler ve çevirmenler aracılığıyla, biraz da fesat karıştırılarak yürütüldü ve uzadı. Nihai anlaşma, her iki tarafın mutaassıpları, Roma'daki pontiff ile Bağdat'taki halife tarafından onaylanmadı. Kudüs'ün ve Kutsal Kabir'in Latin Hristiyanların hac ziyaretine, herhangi bir haraç isteme veya eziyet etme olmaksızın, açık olması kararlaştırıldı, Aşkelon'un yıkılmasından sonra Yafa'dan Tyre'ye dek deniz kıyısına (bu iki kentle birlikte) Hristiyanlar sahip olmaya devam edeceklerdi, Trablus kontu ile Antioch prensi de bu antlaşmaya dâhil edilecekti ve üç yıl üç ay süreyle her iki taraf da hiçbir şekilde düşmanca davranışta bulunmayacaktı. İki ordunun başlıca şefleri bu anlaşmanın uygulanmasını sağlayacaklarına ant içtiler, iki hükümdar ise söz verip sağ ellerini kaldırmakla yetindiler, böylece majesteleri yeminlerini bozduklarına yalancılık ve onursuzlukla

itham edilmeyeceklerdi. Richard, uzun bir esarete ve zamansız bir ölüme yakalanmak için Avrupa'ya gitti, Selahaddin ömrü ve şanı da birkaç ay sonra sona erdi (4 Mart 1193). Doğulular onun Şam'da ölümünü ibret alınacak biçimde anarlar, şu da var ki üç ayrı dinden insanlara da sadaka dağıttığını[81] ve beşerî azametin geçiciliğini göstermek için cenazesinin bayrak yerine bir kefene (shroud) sarılmasını istediğini bilmez görünürler. Ölümüyle birlikte imparatorluğun birliği de bozuldu; oğulları, amcaları Seyfeddin'in orduları tarafından ezildi, Mısır, Şam ve Halep[82] sultanlarının anlaşmazlığı yeniden kendini gösterdi ve Franklar veya Latinler, Suriye kıyılarındaki kalelerinde rahat nefes aldılar ve birtakım umutlara da kapıldılar.

III. INNOCENT (1198-1216)

Bir fatihin şöhretinin ve saldığı dehşetin en asil anıtlarından biri, kutsal savaş hizmeti için Latin kilisesine bağlı halka ve din adamlarına Selahaddin'in koyduğu ondalık (tenth; aşar) vergidir. Bu uygulama onun doğmasına sebep olan olgunun sona ermesiyle bitecek nitelikte olduğundan verimliydi. Bu vergi, kilise malları üzerine Roma pontiff'lerince Katolik hükümdarlara yüklenmiş ya da apostolik düzenin özel kullanımı için ayrılmış dinî yardımların, ondalıkların (*tithes and tenths*) kökenini oluşturmaktadır.[83] Yine bu vergi, papaların Filistin'in kurtarılması

81. Vertot da (c. I, s. 251) son anına dek Kur'an dinine bağlı olan Selahaddin'e dair hâkim olan bu gülünç kayıtsızlığı benimsiyor.

82. Eyyubilerin saltanat silsilesi için Abulpharagius'a (*Dynast.*, s. 277 vd.), sıralamaları için de Guignes'in *l'Art de Vérifier les Dates* ve *Bibliothèque Orientale*'deki tablolara bakınız.

83. Thomassin (*Discipline de l'Eglise*, c. III, s. 311-374) bu ondalık (*tenths*)

konusundaki ilgisini artırmıştır, Selahaddin'in ölümünden sonra mektupları, özel elçileri ve misyonerleri, haçlılar için vaaz vermeyi sürdürdüler, öyle ki III. Innocent'in gösterdiği çaba ve yetenekleri bu dinsel girişimin başarıya ulaşacağı umudunu doğurdu.[84] Bu genç ve tutkulu pontiff'in koruması altında Aziz Peter'in halefleri büyüklüklerinin zirvesine ulaştılar ve on sekiz yıl süren bir saltanatı boyunca, tahta çıkardığı ve tahttan indirdiği imparatorlar ve krallar üzerinde baskıcı bir otorite kullandı ve kusurlarından dolayı cezalandırdığı hükümdarları yüzünden tebaalarını da aylarca ve yıllarca Hristiyan inancına göre ibadetlerini yapmaktan yoksun bıraktı. Innocent, Lateran Konsili'nde kendini doğunun ve batının hem dinî hem de dünyevi efendisi olarak da gösterdi. John of England, onun elçisinin ayaklarının dibine tacını koydu, Innocent hiçbir zaman sağduyuya ve insanlığa mal olamamış ünlü ekmek ve şarap dönüşümü (*transubstantiation*) ile engizisyonun esaslarını kurmakla övünebilir. Onun çağrısı üzerine dördüncü ve beşinci haçlı seferlerine girişilmiştir, Macaristan kralı dışında bu seferlere komuta edenler hep ikinci dereceli prensler olmuştur; kuvvetler, sefer için yetersiz görüldü ve başarı, papanın ve halkın umutlarına yanıt vermedi.

Dördüncü (1203) ve Beşinci (1218) Haçlı Seferleri

Dördüncü haçlı seferi Suriye'ye değil Constantinople'a yönlendi; Yunan veya Roma İmparatorluğu'nun Latinlerce fethi bir sonraki bölümün önemli konusunu oluşturacaktır. Beşinci se-

verginin kökenini, kötüye kullanımlarını ve kısıtlamalarını ayrıntılı olarak inceliyor. Bir zamanlar öne sürülen ancak devamı gelmeyen bir teoriye göre, Levi'lerin (*Levites*) onda birinin onda biri, büyük papaz ya da papaya yasal borç olarak belirleniyordu (Tithes için bkz. Selden'in eserleri, c. III, s. 1083).

84. Bkz. *Gesta Innocentii III.*, (içinde) Muratori, *Script. Rer. Ital.* (c. III, s. 486-568).

ferde,[85] iki yüz bin Frank, Nil'in doğu ağzında karaya çıktılar. Oldukça doğru bir teşhisle Filistin'i kurtarmanın en iyi yolunun, sultanı, taht merkezi ve tahıl ambarı olan Mısır'da yenmek olduğuna inandılar; on altı ay süren bir kuşatmadan sonra Müslümanlar Dimyat'ı (Damietta) kaybettiler ve bu duruma çok üzüldüler. Ancak Hristiyan ordusu, papanın adına orduların komutanlığını üstlenen Pelagius'un gururu ve küstahlığı yüzünden mahvoldu, hastalıklar yüzünden tükenmeye yüz tutan Franklar, Nil suları ve Doğu kuvvetlerince çevrildiklerinden, geri çekilebilmek, hacılar için birtakım tavizler elde edebilmek ve gerçek haçın şüpheli kalıntısının eski haline getirilmesini sağlamak için Dimyat'ı bıraktılar. Başarısızlıkları, bir ölçüde, Livonya'daki paganlara, İspanya'daki Moor'lara, Fransa'daki Albigeois'lere ve imparatorluk ailesinin Sicilya krallarına karşı da yapılan haçlı seferi çağrılarının çoğalmasına ve kötüye kullanılmasına bağlanabilir.[86] Bu değerli hizmetlerde, serüvenciler, memleketlerinden çok da uzaklaşmadan aynı manevi tutkuyu ve daha fazla dünyevi mükâfatı kazanabilirlerdi, hatta papalar da içerideki düşmanlara karşı mücadele ederek, kimi zaman Suriye'deki Hristiyanların sıkıntılarını bile unutuyorlardı. Haçlıların son yüzyılında ara sıra bir ordunun komutanlığını ve hazinesini elde ettiler ve bazı mantıklı insanlar, ilk Placentia synod'undan itibaren tüm bu teşebbüslerin Roma politikası tarafından tasarlandığından ve yürütül-

85. Beşinci haçlı seferi ve Dimyat'ın kuşatılması için bkz. bizzat tanık olan Jacques de Vitry (L, III, s. 1125-1149, [içinde] Bongarsius, *Gesta Dei*), çağdaşımız Bernard Thesaurarius ([içinde] Muratori, *Script.*, c. VII, s. 825, 846, b. 190-207) ve çalışkan derlemeci Sanutus (*Secreta Fidel. Crucis*, L, III, kısım XI, s. 294); ayrıca Arap yazarlardan Abulpharagius (*Dynast.*, s. 294) ve Joinville'in sonundaki "Extracts" (s. 533, 537, 540, 547 vd.).

86. Mainfroy'a karşı haçı almış olanlara papa (1255) şunu söyledi: "plenissimam peccatorum remissionem. Fideles mirabantur quod tantum eis promitteret pro sanguine Christianorum effundendo quantum pro cruore infidelium aliquando." (Matthew Paris, s. 785). On üçüncü yüzyılda bu daha çok inandırıcıydı.

düğünden şüpheleniyorlardı. Şüphe, ne tabiatta ne de hakikatte temelsizdir. Aziz Peter'in halefleri yol göstermekten çok, tavır ve önyargı dürtüsünü izlediler, zamanını gözetmeden, ekilip biçilmesiyle uğraşmadan, kendiliğinden olgunlaşan hurafenin doğal meyvelerini topluyorlardı. Bu meyveleri zahmetsizce veya şahsen bir tehlike altına girmeden topladılar, Lateran Konsili'nde III. Innocent, haçlıların bizzat kendisi gibi davranmalarına ilişkin bir kararı çeşitli anlamlara çekilebilecek terimlerle açıkladı, ne var ki kutsal geminin kaptanı dümeni bırakamazdı ve Filistin de bir Roma pontiff'inin bizzat orada bulunmasıyla hiç kutsanmadı.[87]

İMPARATOR II. FREDERIC FİLİSTİN'DE (1228)

Hacıların şahısları, aileleri ve mülkleri, papaların yakın koruması altındaydı, bu manevi patronlar, kısa süre sonunda haçlı hareketini yönetme ve onları yükümlülüklerini yerine getirmeye zorlama hakkına da sahip olduklarını iddia ettiler. II. Frederic,[88] Barbarossa'nın torunuydu; kilisenin önce gözbebeği, sonra düşmanı, daha sonra da kurbanı oldu. Yirmi bir yaşında III. Innocent'e itaat ederek haçı aldı, vasisi olan bu papa her taç giyme

87. Bu basit fikir Mosheim'in (*Institut. Hist. Eccles.*, s. 332) sağduyusuna ve Hume'un (*Hist. of England*, c. I, s. 330) aydınlık felsefesine de uygundur.

88. II. Frederic'in haçlı seferine dair orijinal bilgiler için bkz. Richard de St. Germano ([içinde] Muratori, *Script. Rerum Ital.*, c. VII, s. 1002-1013) ve Matthew Paris (s. 286, 291, 300, 302, 304). Konuya en rasyonel yaklaşanlar modern yazarlar Fleury (*Hist. Ecclés* ., c. XVI), Vertot (*Chevaliers de Malthe*, c. I, L, III), Giannone (*Istoria Civile di Napoli*, c. II, L, XVI) ve Muratori'dir (*Annali d'Italia*, c. X).

yıldönümünde ona kral ve imparator da olsa bu itaatini yeniletti, Kudüs'ün vârisi prensesle evlenmesi, oğlu Conrad'ın krallığını savunma görevini ona her zaman için zorunlu kıldı. Ancak Frederic yaşça ilerleyip otoritesi daha sağlamlaşınca, gençliğinde üzerinde hiç düşünmeden üstlenmiş olduğu yükümlülükler için pişmanlık duydu, liberal zihniyeti ve deneyimleri, onun birtakım köksüz hurafeleri ve Asya hükümdarlıklarını hor görmesine yol açmıştı; artık Innocent'in halefleri için eski saygıyı duymuyordu ve Sicilya'dan Alplere kadar İtalya hükümdarlığını yeniden kurmak onun tek tutkusunu oluşturuyordu. Ne var ki bu girişimin başarıya ulaşması halinde papalar da ilk zamanlardaki basit durumlarına indirgenmiş olacaklardı, on iki yıl mehiller vererek ve mazeret belirterek çevresini oyalayan Frederic'i, yalvararak ve tehdit ederek sonunda Filistin'e hareket tarihini saptattılar. Sicilya ve Apulia limanlarında iki bin beş yüz şövalye ile atlarını ve adamlarını kolayca taşıyacak ve karaya indirebilecek yüz kadırgadan ve yüz gemiden oluşan bir filo hazırlattı, Napolili ve Alman uyrukları güçlü bir ordu oluşturdular ve yayılan haberlerden sonra yalnız İngiltere'den katılan hacıların bile sayısı altmış bine ulaştı. Ancak bu çok büyük hazırlıkların isteyerek ya da kaçınılmaz olarak gecikmeleri en yoksul hacıların yanlarında getirdikleri yolluklarının ve bedensel güçlerinin tükenmesine sebep oldu, haçlı kalabalığı, hastalıklar ve firarlar yüzünden sayıca azaldı, Calabria'nın bunaltıcı yazı, Suriye'de yapılacak savaşta meydana gelebilecek zarar ve tahripleri önceden yaratmış oldu. Sonunda imparator, bir filo ve kırk bin kişilik ordusuyla Brundusium'dan denize açıldı ancak denizde üç gün kalabildi, aceleyle geri döndü; dostları ciddi bir rahatsızlığı olduğunu söylerken, düşmanları bu hareketini iradi ve inatçı bir itaatsizlik olarak görerek onu suçladılar. Frederic, yeminine uymadığı için Papa IX. Gregory tarafından aforoz edildi, ertesi yıl da yine

aynı sebepten ikinci kez aforoz edildi.[89] O, Filistin'de haçlı ordusunun başında bulunurken, kendisine karşı İtalya'ya bir haçlı seferi yapılması için dinsel çağrıda bulunuluyordu, dönüşünde ise aldığı yaralar için özür dilemek zorunda kaldı. Filistin'deki askerî yetkililer ve kilise, bir aforozlu ile herhangi bir iletişim kurmamaları ve emirlerini dinlememeleri için önceden haberdar edilmişlerdi, sonunda imparator, kendi yönetimi altındakilere bile, emirlerin Tanrı ve Hristiyan cumhuriyeti adına verilmesini kabullenmek zorunda kaldı. Frederic, Kudüs'e zafer alayı ile girdi ve tacı (zira hiçbir papaz bu işe yanaşmazdı) bizzat Kutsal Kabir'deki sunaktan aldı. Fakat patrik, onun varlığıyla kirlenmiş kiliseye giriş çıkışı yasakladı, Tapınak ve Hospitalier şövalyeleri zamanın sultanına Frederic'in yetersiz kuvvetlerle Ürdün Irmağı yakınlarına geleceğini ve baskına uğrayarak öldürülebileceğini haber verdiler. İmparator, bağnazlar ve fesatçılarla çevrili bulunuyordu; bu haliyle zaferler kazanabilmesi ve kendi güvenliğini bile sağlayabilmesi olanaksızdı, ne var ki Muhammedîlerin aralarındaki ihtilaf ve Frederic'e verdikleri değer sayesinde elverişli koşulları bulunan bir antlaşma yapıldı. Kilisenin düşmanı, bir Hristiyana yakışmayacak şekilde imansızlarla dostluk kurması, kutsal toprağın çoraklığını küçümsemesi ve Yehova'nın Napoli Krallığı'nı görseydi, halkının yerleşmesi için Filistin'i asla seçmeyeceğini söyleyerek dinsizlik yapması suç sayıldı. Bununla birlikte Frederic, sultanın Kudüs'ü, Beytüllahim'i, Nasıra'yı (Bethlem and Nazareth), Tyre ve Sidon'u geri vermesini sağladı, Latinler, oturma ve kenti tahkim etme serbestliğini kazandılar, İsa'nın ve Muhammed'in dininden olanlar için eşit bir medeni ve dini özgürlük kanunu onaylandı, birinciler Kutsal Kabir'de, ikinciler ise peygamberlerinin cennete yaptığı gece yolculuğuna başladığı

89. Zavallı Muratori, ne düşünmesi gerektiğini biliyor ama ancak şöyle diyebiliyor: "Chinò qui il capo," vd (s. 322).

yerdeki camide[90] namaz kılıp vaaz dinleyebileceklerdi; papazlar bu utanç verici anlaşmaya karşı çıktılar, güçsüz Müslümanlar yavaş yavaş sınır dışı edildiler. Ancak haçlı seferlerinin her mantıklı amacı kan dökülmeden gerçekleşmişti, kiliseler yeniden kurulmuş, keşişler manastırlarını yeniden açmış ve on beş yıla varmadan Kudüs'teki Latin nüfusu altı bini geçmişti. Yabanıl Carizmian'ların (Harezmşahlar?) saldırısı[91] (1243), Latinlere sağlanmış olan bu barış ve huzur düzenini bozdu. Halbuki onlar bunu yaratmış olana karşı pek az minnet duymuşlardı. Moğol orduları tarafından Hazar kıyılarından kovulan bu çobanlar Suriye'ye doğru kaçtılar ve Frankların Halep, Humus ve Şam sultanlarıyla birlikte hareket etmeleri bunların saldırısını önleyemedi. Onlara karşı koymanın bedeli ölüm ya da tutsaklıktı, tek bir çarpışmada hemen tümüyle askerî güçleri yok ettiler ve kenti yağmalarken, Kutsal Kabir'e saygısızlıkta bulunurken, Latinleri, Türklerin ve Saracen'lerin disiplin ve tevazusunu özlemle aradıklarını itiraf etmek zorunda bıraktı.

AZİZ LOUIS VE ALTINCI HAÇLI SEFERİ (1248-1254)

Yedi haçlı seferinin son ikisi, Mısır'da özgürlüğünü yitiren ve Afrika kıyısında can veren Fransa Kralı IX. Louis tarafından gerçekleştirildi. Kilise onu, ölümünden yirmi sekiz yıl sonra azizler

90. Din adamları tapınağın camisi veya kilisesi ile Kutsal Kabir'i kasıtlı olarak birbirine karıştırmışlar, onların bu kasıtlı hatası hem Vertot'yu hem de Muratori'yi aldattı.

91. *Carizmian* ya da *Corasmin* saldırısı Matthew Paris (s. 546, 547), Joinville, *Nangis, and the Arabians* (s. 111, 112, 191, 192, 528, 530) tarafından anlatılıyor.

listesine almıştır, bu kararları için de gerçekleştirmiş olduğu altmış beş tane mucize bir anda bulunmuş ve bunlar resmen onaylanmıştır.[92] Tarihin sesi, bir kralın, bir kahramanın ve bir adamın erdemlerini birleştirdiğine, savaşçı ruhunun özel ve kamusal adalet sevgisiyle yumuşatıldığına dair daha şerefli bir tanıklık yapıyor; Louis, tebaasının babası, komşularının dostu ve kâfirlerin amansız düşmanı olmuştu. Hurafeler, tek başına, bütün uğursuz etkileriyle[93] zihninin ve kalbinin niteliklerini soldurdu; sofuluğu yüzünden Fransiske ve Dominiken dilenci keşişlerine hayranlık duyuyor, onları taklit etmeyi aşağılık bir tutum olarak görmüyordu; kör ve yırtıcı bir tutumla inanç düşmanlarının peşine düştü ve kralların en iyisi, ruhani bir şövalyenin maceralarını yaşayabilmek için iki kez tahtından indi. Tarihini bir keşiş yazmış olsaydı, karakterinin en bahsedilmeye değmeyecek özelliklerini övgülere boğardı ancak Louis'in dostluğunu ve esaretini paylaşan asil ve cesur Joinville[94] onun erdemlerini ve kusurlarını tam bir dürüstlükle kaleme almıştır. Bu kişisel malumatlar, kralın kendisine bağlı büyük ün sahiplerinin gücünü zayıflatmayı amaçlayan politik görüşleriyle ilgili kuşkuyu bize iletmektedir, ki bu da hükümdarı, haçlı seferleri yapılmasını teşvik ettiği yönünde suçlamak üzere çok zaman ileri sürülmüştür. IX. Louis, Orta-

92. Cesaretiniz varsa Kraliçe Margaret'in günah çıkarıcı papazı tarafından yazılmış *Life and Miracles of St. Louis*'sini okuyun. (s. 291-523, Joinville, du Louvre).

93. Ana kilisenin her öğrettiğine inanıyordu (Joinville, s. 10); ayrıca inançsızlarla tartışmalarda bulunmaması için Joinville'i uyarıyordu. "L'omme lay," (diyordu eski Fransızcasıyla) "quand il ot medire de la loy Chrestienne, ne doit pas deffendre la loy Chrestienne ne mais que de l'espée, de quoi il doit donner parmi le ventre dedens, tant comme elle y peut entrer," (s. 12).

94. Elimde Joinville'in iki baskısı var; biri (Paris 1668), Ducange'nin gözlemleri sebebiyle çok yararlıdır, el yazması yeni bulunan ikincisiyse (Paris baskı Louvre, 1761), metnin temizliği ve özgünlüğü bakımından daha değerlidir. Son baskı, Aziz Louis tarihinin, o zamanlar doksan yaşından fazla olan yazarın yaşı üzerinde hiçbir açıklama yapmadan veya buna hayranlık belirtmeden, 1309'da sona erdiğini kanıtlıyor (*Preface*, s. XI; *Observations de Ducange*, s. 17).

çağ'da hükümdarlık tacının ayrıcalıklarını yeniden kurmak için en büyük çaba harcayan krallardan biri olmuştur ama kendisi ve halefleri için iktisap ettiği şey Doğu'da değil memleketindeydi. Onun bu dileği bir hastalık ve coşku güdüsü haline gelmişti ve din uğrundaki çılgınlığın yaratıcısı ve sonra da kurbanı olmuştur. Fransa, Mısır'ı ege geçirmek için askerlerini ve hazinelerini kuruttu, Louis, Kıbrıs denizini bin sekiz yüz yelkenli gemiyle kapladı, en mütevazı hesaba göre ordusu elli bin kişilikti; kibirli bir Doğulunun tanıklığına göre, dokuz bin beş yüz atlı ile onun korumasında hac yapan yüz otuz bin yayayı karaya çıkarmıştır.[95]

Dimyat'ın Alınışı (1249)

Silahlarını kuşanmış olan Louis, krallık bayrağının arkasından karaya çıktı ve seleflerine on altı ay süreyle karşı koymuş olan Müslümanlar Dimyat kentini ilk saldırıda bırakıp çekildiler. Ne var ki Dimyat, onun ilk ve son fethi oldu, V. Haçlı Seferini başarısızlığa uğratan felaketler VI. Haçlı Seferi'nde de aynı topraklar üzerinde, ve aynı sebeplerle yinelenmiş oldu.[96] Kampa salgın bir hastalığın tohumlarını getiren yıkıcı bir tehirden sonra, Franklar deniz kıyısından Mısır'ın başkentine doğru ilerledi ve ilerlemelerine engel olan Nil'in zamansız su baskınını aşmaya çalıştı. Fransız baronları ve şövalyeleri, hükümdarlarının gözü önünde yenilmez cesaretlerini ve her türlü disipline karşı küçümsemelerini sergilediler. Düşüncesizce bir çıkış yapan kardeşi Artois kontu Massoura kentini ele geçirdi ve haberleşme güver-

95. Joinville, s. 32; Arapça alıntılar, s. 549

96. Joinville'in son yayıncıları, Makrizi, Abulfeda vb. Arap yazarlarından aktardıkları çok sayıda alıntılarla ana metni zenginleştirmişlerdir. Ayrıca bkz. krala bozulmuş *Redefrans* ismiyle hitap eden Abulpharagius (*Dynast.*, s. 322-325). Matthew Paris (s. 683, 684) Fransızlar ile İngilizlerin Massoura'daki savaşlarını ve aptalca yok olma çabalarını bize anlatıyor.

cinleriyle Kahire halkına her şeyin bittiği yönünde haber uçurdu. Ne var ki hükümdarlığa el koyan bir asker, kaçakları topladı; Fransızların ana ordusu uzaktaydı ve Artois kontunun birlikleri bozguna uğratıldı, komutanları yaşamını yitirdi. Müslümanlar Fransızların üzerine Grek ateşi yağdırıyorlardı, Mısır kadırgaları Nil'i denetim altında tutuyorlardı; Araplar ovaya egemen olmuşlar, besin maddelerinin ulaşımını engelliyorlardı. Her geçen gün açlığın ve salgın hastalığın kötü sonuçları daha da artıyordu; geri çekilmenin zorunlu hale geldiğine karar verildiği gün artık iş işten geçmişti.

Aziz Louis'nin Esareti (5 Nisan-6 Mayıs 1250)

Doğulu yazarlar, tebaasını bırakmak istemesi halinde Louis'nin kaçabileceğini itiraf ediyorlar. O, soylularının çok büyük bir bölümüyle birlikte tutsak edildi. İşe yaramayanların ya da fidye veremeyenlerin tümü, acımaksızın öldürüldü ve Kahire'nin duvarları bir dizi Hristiyan kafalarıyla süslendi.[97] Fransa kralı zincire vuruldu ancak Selahaddin'in kardeşinin torunu olan cömert galip, görkemli tutsağının onuruna uygun bir giysi gönderdi. Dört yüz bin altın ile Dimyat'ın geri verilmesi karşılığında Fransa kralı ile askerleri özgürlüklerine kavuştu.[98] Selahaddin'in ve Nurettin'in yoldaşlarının, lüks yaşam ve iklimin etkisiyle yozlaşmış olan çocukları Avrupa şövalyelerinin yeni kuşaklarına direnebilecek durumda değillerdi. Zaferlerini, Suri-

97. Savary, çok hoş *Lettres sur l'Egypt* eserinde Dimyat'ın bir tasvirini (c. I, lettre XXIII, s. 274-290) yapmış ve Aziz Louis seferinin bir hikâyesini anlatmıştır (XXV, s. 306-350).

98. Aziz Louis için bir milyon *byzant* istendi ancak sultan bunu sekiz yüz bine indirdi ki Joinville, bu miktarı kendi zamanının dört yüz bin Fransız *livre* karşılığı, Matthew Paris ise yüz bin gümüş mark olarak hesaplıyor (Ducange, *Dissert.*, XX, sur Joinville).

yeli tüccarlardan satın alınmış, küçük yaşlarından itibaren asker ocağında ve sultanın sarayında eğitim görmüş, güçlü kuvvetli Tatar gençlerinin oluşturduğu köle veya Memluk ordularına borçludurlar. Ama Mısır'da yeni bir prætorian sürüsünün yarattığı tehlike belirdi ve yabancıların üzerine salıverilen bu vahşi hayvanlar önce velinimetlerini yok ettiler. Zaferin verdiği böbürlenmeyle Memlukler, soyunun son bireyi olan Turan Şah'ı öldürdüler; en gözü dönmüşleri de ellerinde palaları (*cimeter*) ve üzerlerinde sultanın kanıyla boyanmış giysileriyle, tutsak kralın bulunduğu odaya girdiler. Louis'nin sert ve kararlı duruşu onları saygılı olmak zorunda bıraktı,[99] açgözlülük bağnazlığı ve yırtıcılığı bastırdı; anlaşma uygulandı ve Fransa kralının, ordusundan geri kalan askerleriyle birlikte Filistin'e gitmesine izin verildi. Kudüs'e dek varamadan ve zafer kazanmamış bir halde yurduna dönmeyi reddederek Akka kentinde dört yıl kaldı.

Yedinci Haçlı Seferi'nde Tunus'ta Ölmesi (25 Ağustos 1270)

Eski yenilgisini unutamayan Aziz Louis on altı yıllık bilge ve dingin bir yaşamdan sonra yedinci ve sonuncu haçlı seferine girişti. Bu süre zarfında devletin mali durumunu düzeltmiş, sınırlarını genişletmişti ve yetişen yeni nesil savaşçı kuşağın verdiği güvenle, altı bin süvari ve otuz bin piyadenin başında yola çıktı. Antioch'un kaybı bu sefere girişmesinin sebebi olmuştu ve Tunus kralını vaftiz etme umudu onu Afrika kıyısına doğru

99. Joinville'in (s. 77, 78) ciddi olarak belirttiğine göre emîrler Louis'yi sultan yapmak istemişler, bu düşünce bana Voltaire'e (*Hist. Générale*, c. II, s. 386, 387) geldiği kadar saçma görünmedi. Memluklerin kendileri de yabancı, isyancı ve aralarında eşittiler, onun değerini biliyorlardı ve din değiştirebileceğini umuyorlardı. Bu öneri, tartışmalı bir toplantıda kabul edilmedi; zaten öneriyi yapanlar da gizliden gizliye Hristiyanlığa bağlanmış olanlar olabilirdi.

yöneltmişti ve bu ülkede çok büyük hazinelerin saklı bulunduğu haberinin yayılması askerlerin Kutsal Topraklara gidişlerinin gecikmesinden duydukları üzüntülerini azalttı. Din tebliğ etmek yerine bir kuşatma yapması gerekti, beklentileri boşa çıkan Fransızlar yakıcı kumlar üstünde yok oldular, Aziz Louis de çadırında son soluğunu verdi ve gözleri nihai olarak kapandığında oğlu ve halefi de hemen geri dönme kararı aldı.[100] "Böylece," demişti önemli bir yazar, "bir Hristiyan kral, Kartaca harabelerinin yakınında, Dido'nun Suriye'den getirttiği putların bulunduğu bir ülkede Muhammedî mezheplere karşı savaşarak can verdi."[101]

MISIR MEMLUKLERİ (1250-1571)

Bir ulusu sürekli olarak yabancıların ve kölelerin keyfî hâkimiyetine mahkûm eden yönetimden daha adaletsiz ve mantıksızına (*absurd*) rastlamak mümkün değildir. Ancak beş yüz yıldan fazla zamandır Mısır böyle yönetilmekteydi. Çok ünlü Bahri (Baharite) ve Burci (Borgite)[102] hükümdar soyundan en önemli sultanlar Tatar ya da Çerkez kabilelerinden çıkıyorlardı ve 420 bey veya askerî reis hükümdarların çocukları değil, köleleri arasından halef oluyorlardı. Bu kamusal varlık ile I. Selim arasında temel bir yasa yapıldı, bu ana anlaşma onların özgü-

100. Bkz. William de Nangis'nin Aziz Louis'nin yıllıklarındaki seferler (s. 270-287) ve Arapçadan alıntılar (s. 545, 555, Joinville, baskı Louvre).
101. Voltaire, *Hist. Générale*, c. II, s. 391.
102. Türk ya da Kıpçak Tatarları olan Bahriler ile Çerkez Burcilerin oluşturduğu iki Memluk hanedanının kronolojisi Pocock (*Prolegom.*, ad Abulpharag, s. 6-31) ve de Guignes (c. I, s. 264, 270) tarafından verilmektedir. On beşinci yüzyılın başlarına dek tarihleri ise Abulfeda, Makrizi vb.den bilgiler yine de Guignes (c. IV, s. 110-328) tarafından anlatılmaktadır.

lüğünü bir düzene bağlıyordu;[103] Osmanlı imparatoru bugün de Mısır'dan her zaman itaatinin güvencesi olarak cüzi bir vergi alıyor. Kısa süreli olan düzenli ve sakin ara dönemler haricinde, bu iki hükümdar soyu sürekli kan dökerek ve haydutluk yaparak idare ederler,[104] tahtları her ne kadar sarsılmışsa da güçlü bir disiplin ve yiğitlik temeli üzerinde duruyordu, hâkimiyet alanları Mısır'ı, Arabistan'ı, Nübye'yi (Nubia) ve Suriye'yi kapsıyordu, başlangıçta sekiz yüz atlıdan oluşan Memluklerin askerî mevcudu yirmi beş bine dek yükseldi ve buyrukları altında yüz yedi bin kişiden oluşan taşralı milis kuvveti de vardı, ayrıca gerektiğinde altmış altı bin Arap'ın yardımına da güvenebiliyorlardı.[105] Böylesi bir güce ve ruha sahip hükümdarlar, kıyılarında görülebilecek düşman bir hareketin sıkıntısını duymuyorlardı. Frankların kovulması kırk yıl kadar gecikmişse, bu yarım yüzyıllık varlıklarını Moğolların istilasına ve kimi savaşçı hacılardan gördükleri yardıma borçludurlar. Bu hacılar arasında İngiliz okuyucular, babası Henry'nin yaşamı boyunca haç takan Birinci Edward'ın adını da göreceklerdir. Galler'in ve İskoçya'nın gelecekteki fatihi, bin askerin başında Akka kuşatmasını kaldırdı, dokuz bin kişiyle Nasıra'ya dek ilerledi, amcası Richard'ın şöhretine ulaşmaya çabaladı, başarılarıyla düşmanlarını on yıllık bir ateşkese zorladı ve bağnaz

103. Savary, *Lettres sur l'Egypte*, c. II, lettre. XV, s. 189, 208. Bu nüshanın özgünlüğünden kuşku duyuyorum; bununla birlikte Sultan Selim'in Mısır Çerkezleri veya Memlukleri ile antlaşma yaptığı ve ellerindeki silahları, servetleri ve gücü onlara bıraktığı gerçektir. Bkz. Mısır'da yazılmış ve Digeon tarafından çevrilmiş olan özgün ve ilginç *Abrégé de l'Histoire Ottomane* (c I, s. 55, 58, Paris, 1781).

104. "Si totum quo regnum occupârunt tempus respicias, presertim quod fini propius, reperies illud bellis, pugnis, injuriis, ac rapinis refertum," (Al Jannabi, apud Pocock, s. 31). Muhammed'in saltanat döneminde (1311-1341) önemli bir istisna yaşanmıştır (de Guignes, c. IV, s. 208-210).

105. Şimdi sekiz bin beş yüze indirgenmiştir, ne var ki her Memlukün gideri yüz *louis* olarak hesaplanmış olabilir; Mısır bu yabancıların açgözlülüğünden ve küstahlığından inim inim inlemiştir (*Voyages de Volney*, c. I, s. 89-187).

bir *suikastçı* tarafından tehlikeli biçimde yaralandı.[106] Mısır ve Suriye Sultanı Bondocdar ya da Baybars (Bibars), o zamana dek kutsal savaşın zararlarına daha az maruz kalabilmiş olan Antioch[107] kentine saldırdı ve burayı hemen bütünüyle yıktı (12 Haziran 1286), kentteki Latin prensliği yıkıldı, Hristiyanların ilk fethi, içindekilerden on yedi binin öldürülmesi ve yüz bininin de tutsak edilmesiyle ortadan kaldırıldı. Laodicea, Gabala, Trablus, Berytus, Sidon, Tyre, Yafa gibi kıyı şehirleri ve Hospitalier ile Tapınak şövalyelerinin kaleleri birbiri ardına ele geçirildi, Frankların tüm hâkimiyetleri, kimi yazarlarca Ptolemais klasik adıyla anılan St. John of Acre kenti ve kolonisi ile sınırlı hale geldi.

Akka'nın ve Kutsal Toprakların Kaybı (18 Mayıs 1291)

Kudüs'ün yitirilmesinden sonra ondan yaklaşık yetmiş mil uzaklıktaki Akka[108] Latin Hristiyanların merkezi haline geldi, burayı geniş ve sağlam binalarla süslediler, çift kat duvarla çevrelediler ve burada yapay bir liman meydana getirdiler. Kaçak gelip sığınanlar ve yeni hacılarla kentin nüfusu artıyordu, düşmanlıkların askıya alındığı dönemlerde, elverişli konumu sayesinde doğu ve batı ticaretinin kavşağı haline geldi, alışveriş piyasasında her iklimden ürünler bulunuyor ve her dilden tercümanlar herkese yardımcı oluyorlardı. Ne var ki tüm ulusların bu

106. Bkz. Carte, *History of England* (c. II, s. 165-175) ve Gale'in koleksiyonundaki (c. II, s. 97, 589-592) özgün yazarlar Thomas Wikes ve Walter Hemingford (L, III, b. 34, 35). İkisi de Prenses Eleanor'un kendi yaşamını tehlikeye sokarak kocasının zehirli yarasını emdiğini ve onu kurtardığını bilmemektedir.
107. Sanutus, *Secret. Fidelium Crucis*, L, III, kısım XII, b. 9 ve (Arap tarihçilerinden) de Guignes, *Hist. des Huns*, c. IV, s. 143.
108. Akka, o zamanın tüm kroniklerinde ama en doğru biçimde John Villani (L, VII, b. 144, [içinde] Muratori, *Scriptores Rerum Italicarum*, c. XIII, s. 337, 338) tarafından tasvir edilmektedir.

karmaşası her çeşit kötülüğü ve fesadı da doğuruyordu, İsa'nın ve Muhammed'in müritleri arasında Akka kentinin kadın ve erkekleri en yozlaşmış olanlarıydı, üstelik yasalar onların dinlerini kötüye kullanmalarını kısıtlayamıyor ve engelleyemiyordu. Kentin çok sayıda hükümdarı vardı ama devlet yönetimi yoktu. Lusignan soyunun Kudüs ve Kıbrıs kralları, Antioch prensleri, Trablus ve Sidon kontları, Hospitalier, Tapınak ve Töton tarikatlarının büyük efendileri, Venedik, Cenova, Pisa cumhuriyetleri, papanın temsilcisi, Fransa ve İngiltere kralları, hepsi birden bağımsız birer otoriteydi. On yedi mahkeme yargılama yetkisini kullanıyorsa da bir mahalledeki suçlular başka bir mahalleye sığınıyor, orada bir korunma elde edebiliyorlardı ve farklı ulusların kıskançlığı zaman zaman sert ve kanlı sahnelerin yer yaşanmasına sebep oluyordu. Üzerlerinde taşıdıkları haçı küçük düşüren kimi Hristiyan serüvenciler ücretlerini Müslüman köylerini yağma ederek elde etme yoluna gidiyorlardı, on dokuz Suriyeli Hristiyan tüccar, herkesin gözü önünde yağma edilerek asıldılar, sorunun adaletle sonuca bağlanmasını isteyen Sultan Halil, bu isteği geri çevrilince altmış bin atlının ve yüz kırk bin piyade askerinin başında kente doğru yürüdü. Ağır teçhizatlılar konvoyu (olarak isimlendirebileceğim) çok kuvvetli ve büyüktü, tek bir savaş aygıtının ağaç kısımlarını taşımak için yüz araba gerekmişti, Hama birlikleriyle yolculuk eden tarihçi Abulfeda, bu kutsal savaşın görgü tanığı olmuştur. Frankların kusurları ne olursa olsun coşku ve umutsuzluk onları yeniden canlandırdı ancak on yedi şefin arasındaki ayrılıklar bozguna uğramalarına sebep oldu ve sultanın askerleriyle her yandan kuşatılıp ezildiler. Otuz üç gün süren bir kuşatmadan sonra Müslümanlar çift kat duvarı zorladılar, savaş aygıtları ana kuleyi yıktı, Memlukler genel saldırıya geçtiler, kent ele geçirildi, altmış bin Hristiyan öldü ya da tutsak oldu. Tapınakçıların manastırı veya daha doğrusu

kalesi üç gün daha dayandı ama bir ok büyük efendiyi ölümcül biçimde yaraladı ve beş yüz şövalyeden yalnız on tanesi hayatta kaldı; ta ki alınyazıları onları ya darağacında sallanmaya ya da bağlı oldukları örgütten sürülüp atılmaya zorlayarak savaşta ölenlerden daha mutsuz duruma sokmamış olsaydı. Kudüs kralı, patrik ve Hospitalier'lerin büyük efendisi kıyıya doğru geriye çekildiler, ne var ki deniz dalgalıydı ve gemilerin sayısı yetersizdi, kaçanlardan çoğu Lusignan'ın, Filistin'i yitirmiş olmaktan bir çeşit avuntu duyacağı Kıbrıs Adası'na varamadan dalgalar arasında yok oldular. Sultan, Latin kentlerinin kiliselerini ve tahkimatlarını yıktırdı, bir korku veya açgözlülük güdüsü ile Kutsal Kabir bazı dindar ve güçsüz hacıların ziyaretine açık tutuldu, kederli ve ıssız bir sessizlik, DÜNYA ÇEKİŞMELERİYLE uzun süre çalkalanmış olan kıyılara egemen oldu.[109]

109. Frankların son ve kesin kovuluşu için bkz. Sanut (L, III, kısım XII, b. 11-22), Abulfeda, Makrizi vb. (içinde) de Guignes (c. IV, s. 162, 164) ve Vertot (c. I, L, III, s. 307-428).

LX. BÖLÜM

Yunanların ve Latinlerin Bölünmesi

Constantinople Devleti

Bulgarların Başkaldırışı

Isaac Angelus'un, Kardeşi Alexius Tarafından Tahttan İndirilmesi

Dördüncü Haçlı Seferi

Fransızların ve Venediklilerin Isaac'in Oğluyla İttifak Kurmaları

Constantinople'a Denizden Seferleri

Latinler Tarafından Bu Kentin İki Kez Kuşatılması ve Kesin Fethi

(M.S. 697-1204)

YUNANLARIN AYRILIKÇILIĞI

Batı İmparatorluğu'nun Charlemagne tarafından yeniden kurulmasını, Yunan ve Latin kiliselerinin bölünmesi izledi.[1] Ulusal ve dinî düşmanlık Hristiyan dünyasında iki çok kalabalık din topluluğunu ortaya çıkarmış ve Constantinople'un bölünmesi en yararlı müttefiklerini kendinden uzaklaştırıp en tehlikeli düşmanlarını çileden çıkararak Roma İmparatorluğu'nun doğuda da çökmesini çabuklaştırmıştır.

Latinlere Duydukları Nefret

Tarihin akışı içinde Yunanların Latinlere karşı duydukları nefret çok kez görünürdür ve dikkat çekicidir. Bunun kökeninde, Constantine'in saltanatından itibaren Yunanların denklik veya hâkimiyet gururları ile alevlenmiş olan tebaalarını küçümsemeleri bulunuyordu ve nihayet isyankâr tebaalarının Franklarla ittifak kurmaları karşısında çileden çıkmışlardı. Yunanlar her zaman dinî ve din dışı bilgi ve görgü konularındaki üstünlükleriyle övünmüşlerdir, Hristiyanlığın ışığını ilk olarak onlar almış

1. Mosheim, Yunanların ayrılışını dokuzuncu yüzyıldan on sekizinci yüzyıla dek derin bilgiyle, açık ve yansız olarak inceliyor: *filioque* (*Institut. Hist. Eccles.*, s. 277); III. Leo (s. 303), Photius (s. 307, 308), Michael Cerularius (s. 370, 371 vd).

ve yedi genel konsilin kararlarını onlar duyurmuşlardır, dilleri Kutsal Kitap'ın (Scripture) ve felsefenin de dilidir, dolayısıyla Batının karanlıklarında boğulup kalmış olan barbarlar[2] da teolojinin önemli ve gizemli konularını tartışmaya cüret etmemelidir. Bu barbarlar kendi akıllarınca tüm din sapkınlıklarının elebaşları olan Doğuluların kararsızlığı ve inceliğini aşağı görüyorlardı, havari geleneğine uygun kiliseyi yumuşak başlılıkla izlemeyi yeterli gören kendi bilgisizliklerini –yine bu batılılar- kutsuyorlardı. Bununla birlikte yedinci yüzyılda İspanya ve daha sonra da Fransa'daki synod'lar, Üçleme'nin (*trinity*) üçüncü kişisinin gizemiyle ilgili olarak Nicæa (İznik) öğretisini geliştirdiler veya bozdular.[3]

Kutsal Ruh'un Yapısı

Doğu'daki uzun dinsel tartışmalarda İsa'nın (Christ) yapısı ve nesli titizlikle tanımlanmıştı, baba ile oğulun arasındaki iyi bilinen ilişki insan zihnine zayıf bir imge veriyor gibiydi. Doğum fikri, ilahî bir armağan ya da nitelik yerine Katolikler tarafından bir töz, bir kişilik ve bir tanrı olarak görülen Kutsal Ruh'a daha az benziyordu; döllenme yoluyla meydana gelmemişti ama Ortodoks deyişiyle *sürekliydi* (proceeded). Yalnızca Baba'dan mı, yoksa Oğul'dan mı devam ediyordu veya Baba ile Oğul'dan mı? Yunanlar bu görüşlerden birincisini, Latinler ise ikincisini benimsediler ama Nicæa kararlarına *filioque* sözcüğü eklenince

2. "Ἄνδρες δυσεβεῖς καὶ ἀποτροπαῖοι,
ἄνδρες ἐκ σκότους ἀναδύντες, τῆς γὰρ
Ἑσπερίου μοίρας ὑπῆρχον γεννήματα," (Phot., *Epist*., s. 47, [ed.] Montacut). Doğu patriği dinsizleri yıldırım, deprem, dolu, yaban domuzu, Deccal'in habercileri vb. kötülüklerin simgesi olarak görüyor.

3. Cizvit Petavius (Dogmata Theologica, c. II, L, VII, s. 362-440), Kutsal Ruh'un yapısını, tarihe, teolojiye ve dinsel tartışmaya ilişkin olarak ortaya çıkardığı anlam ya da saçmalık dolayısıyla ele alıyor.

Galya ve Doğu kiliseleri arasındaki ayrışma birden alevlendi. Bu dinsel tartışmanın başlarında Roma pontiff'leri tarafsız kalmaya ve ılımlı görünmeye çalıştılar,[4] yeniliği kınamakla birlikte Alplerin öbür yanındaki (Transalpine) kardeşlerinin duyarlılığına karşı çıkmıyorlardı, bu gereksiz araştırmaları suskunluk ve yardımseverlik perdesiyle örtmek istiyor gibiydiler, Charlemagne ile III. Leo'nun yazışmalarında papanın bir devlet yöneticisi gibi akılcı davrandığı, kralın ise bir papaz gibi tutku ve batıl inançlara kendini kaptırdığı görülmektedir.[5] Ne var ki Roma'nın muhafazakârlığının (*orthodoxy*) yerini dünyevi politika güdüsü aldı; Leo'nun silip yok etmek istediği *filioque*, sembollerin üzerine yazılmaya ve Vatikan'daki dinî ayinlerde okunmaya başladı. Nicæa ve Athanasian öğretileri (creed), Katolik inancı olarak kabul edilir ve bu inanç olmaksızın hiç kimse kurtarılamaz. İster Papist ister Protestan olsun, Kutsal Ruh'un Baba ile Oğul'dan meydana geldiğine inanmayı reddeden Yunanların aforoz ettiği tüm Batı Hristiyanları bu kararları tanımayı reddetmişlerdir. Bu tür inanç maddeleri anlaşmaya açık değildir, ne var ki disiplinin kuralları uzak ve bağımsız kiliselerde değişiklik gösterecektir, sağduyulu teologlar, bu farklılıkların kaçınılmaz ve zararsız olduğunu söyleyebilirler. İster politik sebeplerle ister hurafelere dayanarak Roma, kendi papazlarına ve papaz adaylarına bekâr kalmalarını kesinlikle şart koştu, Yunanlarda bekâr kalma zorunluluğu ancak piskoposlarla sınırlandırıldı ancak kilise bölgesindeki din

4. Aziz Peter'in sandukası üzerine, doksan dört buçuk pound saf gümüş ağırlığında iki kalkan yerleştirdi ve üzerine her iki inanç metnini de yazdı "(utroque symbolo), pro amore et cautela orthodoxæ fidei," (Anastas., [içinde] Leo III, [içinde] Muratori, c. III, kısım I, s. 208). İfade dili de açıkça kanıtlıyor ki hem *filioque* hem de Athanasian öğretisi 830 yılına kadar Roma'da bilinmiyordu.

5. Charlemagne'ın Missi'leri, *filioque*'u veya en azından bu öğretiyi reddedenlerin hiç kuşkusuz cehennemlik olacağını ilan etmesi için onu zorluyorlardı. Hepsi, diye yanıtladı papa, "altiora mysteria; qui potuerit, et non voluerit, salvus esse non potest"e ulaşmaya yeterli değildir (Collect. Concil., c. IX, s. 277-286). *Potuerit*, büyük bir kurtuluş boşluğu (*loop-hole*) bırakmıştı.

adamları, papazlar, kutsal örgüte girmeden önce evlenmişlerse bunların evliliği devam ediyordu. On birinci yüzyılda mayasız ekmeklere (*Azyms*) ilişkin olan bir sorun heyecanla tartışıldı ve Efkaristiya (*Eucharist*) ayininin özünün, ekmeğin mayalı ya da mayasız olarak kullanılmasına bağlı olduğu savunuldu. Latinleri uzun süre kendilerini savunma durumunda bırakan ağır kınamalara ciddi bir tarih kitabında yer vermem gerekir mi? Boğulmuş ya da boğazlanmış hayvanları ve kanı yemek için kullanmayı yasaklayan havari yasasını savsaklıyorlardı, her cumartesi oruç tutuyorlardı (Yahudi âdeti!), büyük perhizin (*Lent*) ilk haftasındaysa süt ve peynir tüketimine izin veriyorlardı;[6] hasta keşişlere et yeme olanağı tanınıyor, hayvansal yağ, bitkisel yağın yerine geçebiliyordu, vaftizlerde sürülen kutsal yağ veya merhem (*chrism or unction*) piskoposluklara özgü tutuluyordu, piskoposlar, kendi kiliselerinin manevi kocası olarak bir yüzük takıyorlardı, papazlar, sakallarını kesiyorlar ve vaftizlerini tek bir defa suya daldırıp çıkararak yapıyorlardı. İşte Constantinople patriklerinin öfkesini ateşleyen, buna karşılık Latin din bilginlerinin benzer bir çabayla haklı buldukları suçlar bunlardı.[7]

Constantinople Patriği Photius'un Papalarla Yaşadığı Anlaşmazlıklar (857-886)

Bağnazlık ve ulusal nefret, her ihtilaf nesnesinin güçlü bü-

6. Çok sert birkaç düzenlemeden sonra kilise disiplini bugün Fransa'da çok gevşemiştir. Süt, tereyağı ve peynir büyük perhizin olağan yiyecekleridir ve bir yıllık izinle yumurta yenmesi olanağı tanınır. Bu bir yıl sürekli olarak kullanma hoşgörüsünü de beraberinde getirmiş olur (*Vie privée des François*, c. II, s. 27-38)

7. Yunanların bölünmeyle ilgili özgün eserleri ve Latinlere karşı suçlamaları Photius'un mektuplarında (*Epist. Encyclica*, II, s. 47-61) ve Michael Cerularius'un mektuplarında (*Canisii Antiq. Lectiones*, c. III, kısım I, s. 281-324, [ed.] Basnage, Kardinal Humbert'in verdiği uzun yanıtı ile) yer almıştır.

yütücüleridir, ne var ki Yunanların bölücülükleri iki din adamının birbirini çekememesinin sebebiydi; Roma'daki papa eski başkentin üstünlüğünü ileri sürüyor ve Hristiyan dünyasında eşi olmadığını savunuyordu, saltanatın halihazırda sürdüğü başkentteki patrik ise eşitliği savunuyor ve kendinden üstün bir makam tanımıyordu. Dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru, din örgütünden olmayan ve muhafız alayı komutanı ve imparatorun başlıca danışmanı durumunda bulunan Photius[8] liyakati, belki de gözde oluşu sebebiyle çoğu din adamının hayallerini süsleyen Constantinople patrikliğini elde etti. Bilimde, hatta din biliminde bile, çağın din adamlarının ilerisindeydi, hiçbir zaman ahlak bakımından suçlanmadı ama papazlık aşamasında hızlı yol almış olması ve düzensiz yükselişi eleştiri konusu oldu, yerinden ayrılmaya zorlanan selefi Ignatius'a karşı halkın sevgisi sürüyordu ve yandaşları inatla onu destekliyordu. Roma pontiff'lerinin en mağrur ve tutkulularından biri olup rakibini yargılama ve mahkûm etme fırsatını açgözlülükle kucaklayan I. Nicholas'a başvurdular. Mücadeleleri, bir yargılama anlaşmazlığıyla daha da ağırlaştı, iki baş papaz Bulgar kralı ve ulusu üzerindeki yargı yetkisi konusunda çekişiyorlardı; bunların Hristiyanlığı yeni kabul etmeleri, kendi dinsel topluluklarına girip girmeyeceklerine göre bu baş papazlar için önem kazanacaktı. Yunan patrik, Bizans sarayının yardımıyla bu mücadeleyi kazandı, büyük itirazlara karşın o da Aziz Peter'in (Petrus) halefini tahtından indirdi ve tüm Latin kilisesini sapkınlık ve bölücülükle suçladı. Photius dünya barışını, kısa ve geçici bir saltanat uğruna feda etti, koruyucusu (*patron*) Cæsar Bardas ile birlikte uçuruma sürüklendi. Makedonyalı Basil adil davranarak, yaşı ve haysiyetine hürmet gösterilmeyen Ignatius'u eski makamına geçirdi. Photius, atıldığı

8. Konsillerin Venedik baskısının 10. cildi, synod'ların tüm kararlarını ve Photius'un tarihini içerir. Dupin ve Fleury tarafından belli belirsiz bir önyargı veya sağduyu ile özetlenmiştir.

manastırdan, belki de zindandan, etkileyici yakınmalar ve ustaca dalkavukluklarla bağışlanması için yeni hükümdara yalvardı ve rakibi son nefesini verip gözlerini kaparken yeniden Constantinople patrikliğini ele geçirdi. Basil'in ölümünden sonra Photius, tahta çıkan bir öğrencisinin değişimini ve nankörlüğüne şahitlik etti ve ikinci kez makamından indirildi ve yalnız geçen son günlerinde, okuyup incelemenin büyük keyfini ve seküler bir yaşamın özgürlüğünü birtakım tutkular uğruna feda etmesine belki de üzülmüştü. Her büyük devrimde itaatkâr din adamları hiç duraksamadan, hükümdarın en ufak fısıltısına ve başını sallamasına göre rotalarını çiziyorlardı, üç yüz piskopostan oluşan bir synod, hükümdarın zaferini selamlamak ve Photius'un kutsallığını veya alçaklığını açıklamaya hazır durumdaydı.[9] İçi boş yardım veya ödül vaatleriyle gözleri kamaşan papalar bu tür davranışları hoş görme eğiliminde oldular ve mektuplarla veya gönderdikleri temsilcilerle Constantinople synod'larını onayladılar. Ne var ki saray ve halk, Ignatius ve Photius, papaların iddialarına karşı çıkıyorlardı, Roma'nın elçilerine kötü davranıldı, bunlar zindana atıldı, Kutsal Ruh'un yapısı unutuldu; Bulgaristan, sürekli olarak Bizans tahtına bağlandı ve bölünme, kural tanımayan bir patriğin çeşitli atamalarının katı bir şekilde reddiyle daha belirginleşti. Onuncu yüzyıldaki bilgisizlik ve yozlaşma iki ulusun düşüncelerini uzlaştırmamış ve ilişkilerini askıya almıştır. Ancak Normanların kılıcı ile Apulia kiliseleri Roma'nın yetki alanına girdiği zaman, kendi dinsel toplumuna son vedasını yapan patrik, sert bir mektupla onları Latinlerin hatalarından sakınmaları ve onlardan tiksinmeleri için uyardı. Roma'nın ihtişamı bir is-

9. 869 yılında toplanan Constantinople synod'u, Roma kilisesince tanınmış olan Doğu'nun son ve genel konsillerin ise sekizincisidir. Roma, kalabalık bir grubun toplandığı ve şiddetli tartışmaların yaşandığı 867 ve 879 tarihli Constantinople synod'larını reddetmektedir; ama her ikisi de Photius için yararlı geçmiştir.

yankârın kafa tutmasından bir zarar görmezdi; Michael Cerularius, Constantinople'un orta yerinde, papanın elçilerince aforoz edildi. Papanın temsilcileri, daha ayaklarının tozunu silmeden Ayasofya'nın (St. Sophia) sunağına bir aforoz bildirisi koydular (16 Temmuz 1054); bu bildiride Yunanların ölümcül yedi din sapkınlığı sayılıyor, bunları vaaz yoluyla yayan suçluları ve bu yolda yürüyen talihsiz inananları sonsuza dek şeytanın ve cehennem meleklerinin toplumuna gireceklerini ilan ediyorlardı.[10] Kilise ve devletin yaşadığı acil durumlara göre, bazen dostane geçinme yoluna da girildi, bu dönemlerde her iki taraf da yumuşak ve sevecen dil kullandı, ne var ki Yunanlar hiçbir zaman yanılgılarından dönmediler, papalar da aforoz kararlarını kaldırma yoluna gitmediler ve bu tarihi bölünmenin tamamlanma tarihi olarak kaydedebiliriz. Bölünme Roma pontiff'lerinin her hırslı adımıyla daha da belirginleşti, imparatorlar Alman kardeşlerinin makûs kaderleri karşısında utandılar ve onlar için endişelendiler; halk ise Latin ruhban sınıfının dünyevi gücünden ve askerî yaşamından büyük acı duydu.[11]

Yunanlar ile Latinlerin Düşmanlığı (1000-1200)

Yunanlar ile Latinlerin birbirlerine duyduğu antipati Kutsal Topraklara yapılan ilk üç seferde büyüdü ve tezahür etti. Alexius Comnenus, en azından bu korkunç hacıları uzaklaştırmak için tüm düzenlerini kullandı, halefleri olan Manuel ve Isaac Angelus, Frankların en ünlü şeflerine karşı Müslümanlarla işbirliği yaptılar, yalana ve alçaklığa dayanan politikaları her sınıftan tebaala-

10. Bu aforozlar için bkz. *Councils*, c. XI, s. 1457-1460.

11. Anna Comnena (*Alexiad.*, L, I, s. 31, 33), yalnız kilisenin değil sarayın da VII. Gregory, papalar ve Roma cemaati için hissettiği tiksintiyi belirtiyor. Cinnamus'un ve Nicetas'ın anlatış biçimi daha da şiddetlidir. Yine de tarihin sesi polemiklere kıyasla ne kadar sakin!

rının aktif ve gönüllü itaatiyle desteklendi. Bu düşmanca tavrın büyük bir kısmı, şüphesiz dünya uluslarını birbirinden ayıran ve birbirine yabancılaştıran dil, kıyafet ve davranış farklılıklarına atfedilebilir. Hükümdarın gururunun yanı sıra sağduyusu, ülkesinden geçme ve başkentin içerisinde dolaşma hakkı olduğunu buyurucasına bildiren yabancı orduların bu tutumlarından büyük ölçüde yaralanmıştı, tebaası, Batı'nın kaba insanlarınca yağmalanmış ve hırpalanmışlardı ve bu ödlek Yunanların nefreti, Frankların dinî ve cesur girişimlerinin onlarda yarattığı gizli kıskançlık duygularıyla büsbütün keskinleşti. Ne var ki dinsel coşku ulusal nefretin din dışı güdülerine de ekleniyordu, Doğu Hristiyanları ile Batı Hristiyanları birbirlerini din kardeşi sayacakları yerde, her tarafta birbirleri hakkında din sapkını ve mezhep sapkını sözlerini ediyorlardı; öyle ki bu hakaretler büsbütün pagan olan ya da Hristiyan olmayanlar için edildiğinde bu kadar rahatsız edici olmuyordu. Franklar aynı inanca sahip oldukları için güven duyacakları yerde birtakım disiplin ve teolojik kurul ve sorunlar dolayısıyla Yunanlardan tiksiniyorlar ve Doğu kilisesini tanımıyorlardı. VII. Louis'nin idare ettiği haçlı seferinde Yunan papazlar, bir Fransız papazınca yapılan adak dolayısıyla kiliseyi yıkayıp temizlemişlerdi. Frederic Barbarossa'nın yoldaşları, özellikle piskoposlardan ve keşişlerden gördükleri hakaretleri ve kötü davranışları büyük üzüntüyle karşıladılar. Bu piskoposlar ile keşişler dualarında ve vaazlarında halkı dinsiz barbarlara karşı durmaya özendiriyorlardı, patrik ise din bölücülerinin kökünü kazıyacak olanların tüm günahlarından arınacağını ilan etmekle itham edildi.[12] Coşkun karakterli Dorotheus adında biri impa-

12. Adı bilinmeyen tarihçi (*de Expedit. Asiat. Fred. I.*, [içinde] *Canisii Lection. Antiq.*, c. III, kısım II, s. 511, [ed.] Basnage) Yunan patriğin vaazlarından söz ediyor: "Quomodo Græcis injunxerat in remissionem peccatorum peregrinos occidere et delere de terrâ." Tagino ([içinde] *Scriptores Freher.*, c. I, s. 409, [ed.] Struv.) gözlemlerini paylaşıyor: "Græci hæreticos nos appellant; clerici et monachi dictis et factis persequuntur." İmparator Baldwin'in on beş yıl sonra

ratoru tehlike konusunda uyardı ve din bölücüsü Almanların Blachernes kapısına saldıracaklarını ama tanrısal öç ile korkunç biçimde cezalandırılacaklarını bildirdi. Bu büyük orduların geçişi, seyrek görünen ve tehlikeli olaylardı, ne var ki haçlı seferleri, önyargılarını azaltmasa da birbirleri hakkındaki malumatlarını artıran, iki ulus arasında sık ve tanıdık bir ilişki başlattı.

Latinler Constantinople'da

Constantinople'un gösterişli yaşamı ve zenginliği bütün ülkelerden ürün ithal etmesini gerektiriyordu, halkının çalışkanlığı ve becerisi ise bu ithalatları dengeliyordu, coğrafi konumu dünyanın her yanıyla ticaret ilişkileri kurmaya elverişliydi ve ticaret her zaman için yabancıların elinde bulunuyordu. Amalphi önemini yitirince Venedikliler, Pisalılar ve Cenevizler imparatorluğun başkentinde imalathane ve acenteler kurdular, bunların hizmetleri birtakım onurlar ve ayrıcalıklarla ödüllendirildi, toprak ve konut sahibi oldular, yerli halkla evlenerek ailelerini büyüttüler ve Muhammedîler için cami yapılmasına izin verilince Roma kiliseleri için konulan yasak da gereksiz duruma geldi.[13]

Manuel Comnenus'un iki karısı Frank ırkındandı,[14] ilki İmparator Conrad'ın baldızı, ikincisiyse Antioch (Antakya) prensi-

---

yaptığı açıklamayı buna ekleyebiliriz: "Hæc est (gens) quæ Latinos omnes non hominum nomine, sed canum dignabatur; quorum sanguinem effundere pene inter merita reputabant." (*Gesta Innocent. III.*, b. 92, [içinde] Muratori, *Script. Rerum Italicarum*, c. III, kısım I, s. 536). Bunda bir abartma olabilir ama gerçekten var olan nefretin etki ve tepkisine daha az yardımcı olmadı denemez.

13. Bkz. Anna Comnena (*Alexiad.*, L, VI, s. 161, 162) ve Venedikliler üzerine Nicetas'ın dikkate değer pasajı (Manuel, L, V, b. 9),
"κατὰ σμήνη καὶ φρατρίας τὴν Κωνσταντινούπολιν
τῆς οἰκείας ἠλλάξαντο," vd.

14. Ducange, *Fam. Byzant.*, s. 186, 187.

nin kızıydı, oğlu Alexius'u Fransa Kralı Philip Augustus'un kızı ile evlendirmiş, kızını ise Constantinople sarayında yetişmiş ve saray saygınlıkları kazanmış Montferrat markizine vermişti. Bu Yunan prens, ordularıyla savaştığı Batı'nın fethi için can atıyordu, Frankların yiğitliğine saygı duyuyor ve sadakatlerine güveniyordu,[15] onların askerî yeteneklerini kârlı yargıçlık ve hazine hizmetleriyle, uygun olmayan bir biçimde ödüllendiriyordu, politikası, Manuel'i, papanın müttefikliğini elde etmeye yönlendirmişti, bu yüzden kendi halkı tarafından Latin ulusu ve dinine yaklaşmakla itham edildi.[16] Kendisinin ve halefi Alexius'un hükümdarlığı sırasında ikisine de yabancı, kâfir veya gözde olarak bakıldı, bu üçlü suç Andronicus'un dönüşünü ve yükselişini haber veren bir karışıklıkla cezasını buldu.[17] Halk silaha sarıldı, zorba, Asya yakasından, ulusal öç almaya yardım için birliklerini ve kadırgalarını gönderdi ve yabancıların umutsuz direnişi yalnızca katillerin öfkesini haklı çıkarmaya ve hançerlerini keskinleştirmeye hizmet etti. Ne yaş ne cinsiyet ne de arkadaşlık veya akrabalık bağları kinin, açgözlülüğün ve bağnazlığın kurbanlarını kurtaramadı, Latinler yollarda ve evlerinde öldürüldüler, bulundukları mahalleler ateşe verildi, Latin papazları kendi kiliselerinde, hastaları da hastanelerinde yakıldılar. Dört binin üzerinde (Latin) Hristiyanın Türklere esir olarak satılmasına bakarak bu

15. Nicetas, (içinde) Manuel, L, VII, b. 2. "Regnante enim (Manuele) ... apud eum tantam Latinus populus repererat gratiam ut neglectis Græculis suis tanquam viris mollibus et effœminatis, ... solis Latinis grandia committeret negotia ... erga eos profusâ liberalitate abundabat ... ex omni orbe ad eum tanquam ad benefactorem nobiles et ignobiles concurrebant." Willelm. Tyr., XXII, b. 10.

16. Yunanların kuşkuları, Manuel'in, düşmanı I. Frederic'in düşmanı olan Papa III. Alexander'a yazdığı politik mektuplarında Yunanlar ile Latinleri tek bir çobanın güdeceği bir sürü olarak birleştirmek istediğini bilselerdi doğrulanmış olacaktı (bkz. Fleury, *Hist. Ecclés.*, c. XV, s. 187, 213, 243.

17. Yunanlar ile Latinlerin ilişkileri için bkz. Nicetas ([içinde] Alexio Comneno, b. 10) ve G William of Tyre (L, XXII, b. 10-13); birincisi ılımlı ve veciz, ikincisiyse doğrudan (loud), üretken ve trajik.

katliam üzerinde bir kanıya varılabilir. Din bölücülerinin yok edilmesinde papazlar en önde ve canla başla çalışıyorlardı, papanın temsilcisi olan kardinalin kafası kesilmiş, bir köpeğin kuyruğuna bağlanarak kentin yollarında sürüklenirken halk, bağnaz bir coşkunluk içerisinde alay ediyor, papazlar da Rab'be şükür ilahisini (chanted a thanksgiving to the Lord) söylüyorlardı. Yabancıların uyanık olanları ilk tehlike belirtisinde gemilerine çekilmişlerdi, bu kanlı şehirden kaçarak Hellespont'a (Çanakkale) gelmişlerdi. Kaçışları esnasında iki yüz millik kıyı boylarını yıkıp tahrip ettiler, imparatorluğun günahsız insanları üzerinden kanlı bir intikam almaya giriştiler, bilhassa papazlar ve keşişleri asıl düşmanları olarak addetmişler, kendilerinin ve dostlarının yağmalanan mal varlıklarına karşılık onlar da bu günahsız insanların varlıklarını zorla almışlardı. Ülkelerine döndüklerinde İtalya'da ve Avrupa'da Yunanların hainliğini, alçaklığını, zayıflığını ve zenginliğini anlatmışlar, kötülüklerinin din ve mezhep bölücülüklerinden ileri geldiği kanısında olduklarını söylemişlerdi. Birinci Haçlı Seferi'ne katılmış olanların vicdanlarını dinleyip, Kutsal Topraklara ulaşan yolun her zaman için açık kalması için Constantinople'a sahip olmayı ihmal etmişlerdi, ne var ki bir iç devrim Fransızları ve Venedikleri Doğu İmparatorluğu'nun fethine hemen hemen çağırdı ve hatta zorladı.

Angelus'un Saltanatı ve Karakteri (12 Eylül 1185-1195)

Bizans hükümdarlarını anlatırken Comnenian hanedanının Constantinople'da hükümdarlık yapan son erkek ferdi olan Andronicus'un ikiyüzlülüğü, saplantıları, yırtıcılığı ve çöküşü hakkında bilgi vermiştim. Onu tahtından eden devrim, aynı hane-

danın kadın tarafından gelen Isaac Angelus'un canını kurtarmış ve yükselmesini sağlamıştı.[18] Âdeta ikinci bir Nero olarak tanımlanacak halefi, tebaasının saygı ve sevgisini kolayca elde edebileceğini düşünebilirdi, bu insanların kimi zaman Andronicus'un yönetiminden pişmanlık duymak için sebepleri vardı. Sağlam bir ruha sahip ve dikkafalı olan bu zorba hükümdar kendi çıkarlarıyla halkınkileri birleştiren ilişkilerin neler olabileceğini kestiriyordu, kendisinde kaygı yaratabilecek olanları korkuturken, en aşağı sınıftakiler ile uzaklardaki eyaletlerde yaşayanlar hükümdarlarının şaşmaz adaletinden saygıyla söz ediyorlardı. Kendini beğenmiş ve yüce iktidarı kıskançlıkla arzulayan halefinin eksik yanı da cesaretti ve bu yüce makama geçmek için gerekli yeteneği yoktu, kusurları tebaası için uğursuzluk getirdi, erdemleri (herhangi bir erdeme sahipse) onlar için işe yaramazdı, yaşadıkları felaketleri onun ihmaline bağlayan Yunanlar, saltanatı sırasında yararlanabildikleri iyiliklerin bu hükümdardan gelmiş olduğunu yadsıdılar. Isaac, tahtında uyuklayıp duruyordu ancak yeni bir keyif dürtüsü olursa uyanıyordu, boş zamanlarını komedyenlere ve soytarılara ayırıyordu ama bunlar için bile hükümdar bir nefret objesi olmuştu; gösterişli şenlikler ve yeni yapılar, hiçbir hanedanın yapmadığı biçimlere ulaşmıştı, hadımlarının ya da hizmetkârlarının sayısı yirmi bini buluyor, sofrasının ve ailesinin giderleri günde dört bin gümüşe, yaklaşık olarak yılda dört milyon sterline ulaşıyordu. Gereksinimlerini karşılamak için tek çare ezme ve baskı yöntemiydi; halk öfkeden deliye dönüyordu, Yunanlar bu tutsaklık günlerinin hesabını tutarken Isaac'in ödül olarak patriklik verdiği bir peygamber, otuz iki yıllık uzun ve muzaffer bir saltanat boyunca imparatorluğunu Libanus Da-

18. Senatör Nicetas, Isaac'in saltanat tarihini üç kitapta anlatıyor (s. 228, 290). Ne var ki üstlendiği *logothete*'lik ya da baş sekreterlik, saray yargıçlığı görevleri ondan büyük bir tarafsızlık beklenmesine engel olur. Şu da bir gerçek ki tarihini, velinimetinin tahttan inmesinden ve ölümünden sonra yazmıştır.

ğı'na ve fetihlerini Euphrates'in (Fırat) öte yanına dek genişleteceği kehanetini ona iletti. Ne var ki bu kehanete dayanarak attığı tek adım utanç verici olduğu kadar şatafatlı da olan bir elçilik grubuyla Selahaddin'e[19] gitmek oldu; bu girişimde Kutsal Kabir'in geri verilmesi ve düşmanla savunma ve saldırma ittifakı yapma önerisi yer alıyordu. Isaac'in ve kardeşinin değersiz ellerinde Yunan İmparatorluğu'nun döküntüleri büsbütün toz haline gelmekteydi. Adı incelik ve beğeni duyguları uyandıran Kıbrıs Adası Comnenian hanedanından adaşı bir prens tarafından ele geçirildi, durum ve koşulların garip bir biçimde belirmesiyle İngiliz Richard'ın kılıcı bu krallığı, Kudüs'ün yitirilmesini fazlasıyla karşılaması için Lusignan soyuna bağışladı.

BULGARLARIN BAŞKALDIRMASI (1186)

Walachian'ların (Eflaklılar) ve Bulgarların başkaldırması ile hükümdarlığın onuru ve başkentin güvenliği derinden yaralandı. İkinci Basil'in zaferinden bu yana, yüz yetmiş yıldan fazla bir süre boyunca Bizans hükümdarlarına, pek canlarını sıkmadan baş eğmişlerdi, ne var ki bu vahşi kabilelerin törelere ve yasalara uyması için herhangi bir etkili tedbir getirilmesi düşünülmemişti. Isaac'in buyruğuyla, hükümdarın gösterişli düğün şenliklerinde kullanılmak üzere bu vahşilerin biricik geçim kaynağı olan sürüler ellerinden alındı, ayrıca cesur ve ateşli savaşçılarının as-

19. Bkz. Bohadin, *Vit. Saladin.*, s. 129-131, 226, çev. Schultens. Isaac'in elçisi Fransızca, Yunanca ve Arapça konuşabiliyordu ki o zamana göre bu çok nadir bir durumdu. Elçiler gerekli özenle kabul edildi, ne var ki tüm Batı için büyük bir utançtan başka hiçbir sonuç doğurmadı.

kerlik hizmetinde ücret ve rütbe eşitliği isteklerinin geri çevrilmesi onları çileden çıkardı. Eski krallar soyundan gelen iki güçlü şef, Peter ve Asan[20] ulusal hak ve özgürlüklerini savundular, şeytani kurnazlıklarıyla halka, şanlı koruyucuları Aziz Demetrius'un artık Yunanları sonsuza dek terk ettiğini söylediler ve kibritini çaktıkları yangın Tuna kıyılarından Makedonya ve Trakya tepelerine dek sıçradı. Isaac ile kardeşi, birkaç zayıf bastırma çabalarından sonra onların bağımsızlığını tanıdı ve imparatorluk birliklerinin tüm cesareti, arkadaşlarının Hæmus Dağı geçitleri boyunca her yana serpilmiş olan kemiklerini görünce tamamen tükendi. John veya Joannices'in orduları ve politik çabalarıyla Bulgarların ikinci krallığı bu defa sağlam olarak kuruldu. Mahir barbar, III. Innocent'e bir elçi grubu gönderdi ve kendini doğuştan ve din bakımından Roma'nın bir evladı olarak gösterdi[21] ve papadan tevazuyla, para bastırma, kral unvanı ve bir de Latin başpiskoposu veya patriği gönderme izni istedi ve bu izinleri aldı. Vatikan, din bölünmesinin ilk kozu olan Bulgaristan'ın bu manevi fethinden çok memnun kaldı. Yunanlar Bulgar kilisesi üzerindeki üstünlüklerini sürdürebilselerdi monarşinin haklarından memnuniyetle istifa ederlerdi.

20. Ducange, *Familiæ Dalmaticæ*, s. 318, 319, 320. Roma pontiff'iyle Bulgar kralının haberleşmesi *Gesta Innocent. III.*'da bulunmaktadır (b. 66-82, s. 513-525).

21. Papa, kökenini biliyor; "a nobili urbis Romæ prosapiâ genitores tui originem traxerunt." D'Anville (*Etats de l'Europe*, s. 258-262) bu tarihsel gelişimi ve Latinceyle Walachian dili arasındaki büyük benzerliği belirtiyor. Göç dalgası, Trajan tarafından Dacia'ya yerleştirilmiş olan tüm kolonileri Danube (Tuna) kıyılarından Volga'ya dek sürüklenmişti, ikinci bir göç dalgası da onları Volga'dan Tuna'ya geri getirmişti; mümkün ama tuhaf bir durum.

ALEXIUS ANGELUS'UN TAHTI ELE GEÇİRMESİ (8 NİSAN 1195-1203)

Kurnaz Bulgarlar bağımsızlıklarının ve huzurlarının güvencesi olarak gördükleri Isaac Angelus'un uzun bir hayat sürmesi için dua ediyorlardı. Şefleri ise imparatora da ailesine de aynı nefret duygularını besliyordu. Asan, askerlerine şöyle sesleniyordu: "Yunanlarda," dedi Asan birliklerine, "iklim, karakter ve eğitim hep aynıdır ve hepsine aynı etkiyi yapar. Şu mızrağın ucuna," diye devam etti savaşçı, "ve rüzgârda dalgalanan flamalara bakın. Sadece renkleri farklıdır, aynı ipekten oluşmuş ve aynı işçiler tarafından yapılmıştır. Erguvan rengine boyanmış olanların da ne paha ne de başka bakımdan öbürlerinden farkı yoktur."[22] Isaac'in saltanatı, imparatorlukta hakları olduğunu ileri süren adaylar yüzünden çalkantılar geçirdi, Sicilya donanmalarını bozguna uğratmış olan bir komutan, hükümdarın nankörlüğü yüzünden isyan zorunda kalmış ve sonunda yitip gitmişti, imparatorun eğlence düşkünlüğü ayaklanmalar ve komplo hareketleriyle kesintilere uğramıştı. Çok kez tesadüfen veya hizmetkârlarının çabasıyla kurtulduysa da sonunda, istikrarsız bir taç umuduyla b doğanın, sadakatin ve dostluğun yükümlülüklerini unutan hırslı bir kardeşin entrikalarıyla saltanatını yitirdi.[23] Isaac, Trakya vadilerinde hemen hemen yalnız başına avda bulunduğu sırada kardeşi Alexius Angelus, askerlerin önünde, ordunun oybirliği

22. Bu benzetme, vahşi bir üslup için normaldir, ne var ki Walach'ın mıknatıs taşı denemelerini ve eski bir komedi yazarının pasajını Mysian'ların klasik adı ile bir tutmamasını dilerdim (Nicetas, [içinde] Alex. Comneno, L, I, s. 299, 300).

23. Latinler, kardeşi Isaac'in onu Türklerin elinden kurtardığını sanarak Alexius'un nankörlüğünü daha da büyütüyorlar. Bu dokunaklı hikâye Venedik'te ve Zara'da doğrulandığı halde bu konuda Yunan tarihçilerde bir ize rastlamadım.

ile erguvanı kuşandı, başkent ve kilise de bu seçimi onayladı ve yeni hükümdarın kibri, babalarından gelen adı bir yana bırakarak Comnenian hanedanının gösterişli unvanını almayı daha uygun buldu. Isaac'ten söz ederken aşağılayıcı tüm ifadeleri tükettim, sadece şunu ekleyeceğim ki bu değersiz Alexius, sekiz yıllık saltanatı süresince eşi Euphrosyne'in daha erkekçe kusurlarına dayanarak tutunabildi.[24] Isaac, tahttan indirildiğini, dönek muhafazalarınca düşman olarak izlendiğini görerek anlayabildi, onlardan önce davranarak, yaklaşık elli mil uzaktaki Makedonya'nın Stagyra kentine kadar kaçtı ancak hiçbir planı ve destekleyeni olmayan kaçak kısa süre sonra tutuklandı, Constantinople'a geri getirilerek gözleri dağlandı, ıssız bir kuleye konuldu, ekmek ve sudan gayri hiçbir şey yemesine izin verilmedi. Geleceğin imparatoru olarak yetiştirdiği oğlu Alexius devrim sırasında oğlu Alexius ancak on iki yaşında bulunuyordu. Gaspçı, çocukluğunu göz önünde tutarak onu bağışladı, barış zamanında olduğu kadar savaş sırasında da saraydaki onurlu yerinin devamını sağladı ama ordu, deniz kıyısında kamp kurarken bir İtalyan gemisi genç prensin kaçışına yardımcı oldu ve sıradan bir tayfa kılığına girerek düşmanlarının arasından kurtuldu; Hellespont'tan geçti, kısa süre sonra Sicilya'ya vararak tehlikeyi atlatmış oldu. Aziz havarileri selamladıktan ve Papa III. Innocent'in koruması için ona yalvardıktan sonra Alexius, Romalıların kralı Philip of Swabia'nın eşi olan kız kardeşi Irene'nin nazik davetini kabul etti. Ancak İtalya'daki yolculuğu sırasında, Venedik'te Batılı şövalyelerin Kutsal Topraklara gitmek için hazırlık yaptıklarını duydu ve babasının tekrar tahta çıkmasını sağlamak için bunların yenilmez güçlerini elde etme düşüncesi yüreğinde bir umut ışığı yaktı.

24. Alexius Angelus'un ya da Comnenus'un saltanatı için bkz. Nicetas'ın üç kitabı (s. 291-352).

DÖRDÜNCÜ HAÇLI SEFERİ (1198)

Kudüs'ün yitirilmesinden yaklaşık on ya da on iki yıl sonra Fransız soyluları, belki Keşiş Peter'den daha az mantıksız ancak politikacı ve hatip olarak Aziz Bernard'ın çok aşağısında üçüncü bir peygamberin sesiyle yeni bir kutsal savaşa çağrıldı. Paris dolaylarının okuma yazma bilmeyen bir papazı olan Fulk of Neuilly,[25] gezici rahiplik ve halk vaizliği gibi daha gururlu bir görev için manastırını bıraktı. Kutsallığı ve mucizelerinin ünü uzaklara dek yayıldı, zamanın günahları için tumturaklı laflar ediyordu ve Paris sokaklarında çektiği dinsel söylevler hırsızlardan, tefecilerden ve genelev kadınlarından üniversitenin hoca ve öğrencilerine varıncaya dek herkesi imana getiriyordu. III. Innocent de Aziz Peter kürsüsüne geçer geçmez İtalya'ya, Almanya'ya ve Fransa'ya yeni bir haçlı seferinin gerekliliğini ya da zorunluluğunu duyurdu.[26] Etkili konuşan pontiff Kudüs'ün yıkılmasına, dinsizlerin kazanmış olmasına ve Hristiyanlığın uğradığı utanç için üzülüyordu, Filistin'de kişisel olarak bir yıl çalışacak ya da kendi yerine iki kişiyi vekil ederek çalıştıracak olanların günahlarının bağışlanacağını ve her türlü tanrısal lütfa kavuşacağını duyurmuştu;[27] kutsal boruyu çalan papa temsilcileri ve hatipleri arasında Fulk of Neuilly, gayreti ve başarılarıyla ilk sırada yer alıyordu. Avrupa'nın başlıca krallarının durumu bu türden dinî talepler için elverişli değildi, henüz çocuk yaşta olan İmpa-

25. Bkz. Fleury, *Hist. Ecclés.*, c. XVI, s. 26 vd. ve Villehardouin, No. 1, Ducange'nin gözlemleriyle ki ben hep özgün metinle birlikte saydım.

26. Baluze ve Muratori (*Scriptores Rerum Italicarum*, c. III, kısım I, s. 486-568) tarafından yayımlanan Papa III. Innocent'in yaşamı, metne eklenen önemli ve orijinal belgeler anlamında çok değerlidir. Haçlı seferinin spekülasyonları okunabilir, b. 84, 85.

27. "Por ce que cil pardon fut issi gran, si s'en esmeurent mult li cuers des genz, et mult s'en croisierent, porce que li pardons ere si gran." Villehardouin, No. 1. Filozoflarımız haçlı seferleri üzerine incelemelerde bulunabilirler, ne var ki bir Fransız şövalyesinin gerçek duyguları böyleydi.

rator II. Frederic, kendine bağlı Almanya devletlerinin Swabia ve Brunswick hanedanlarının rekabeti ve Guelph'ler ile Ghibelline'lerin büyük yankılar yaratmış mücadeleleriyle dağılmaya yüz tuttuğunu görüyordu. Fransa Kralı Philip Augustus, papanın bu çağrısını daha önce yerine getirmiş olduğundan, bu tehlikeli eyleme yeniden girişmeye yanaşmamıştı ancak güçlü görünmek kadar gösteriş yapmaya da can atan bu hükümdar, Kutsal Topraklara hizmet için sürekli bir yardım fonu oluşturmayı seve seve kabul etti. Richard of England ilk seferinde yaşadığı ihtişam ve felaketlerden gözü doymuştu ve aynı inançla halkları ve kralları azarlayan Fulk of Neuilly'nin çağrılarına alaycı bir dille karşılık verdi "Bana, gurur, hasislik ve kendini tutamamazlık adlı üç kızımdan kurtulmamı öğütlüyorsunuz," dedi Plantagenet, "Bu niteliklerimin en uygun kimselere, gururumu Tapınak Şövalyelerine, hasisliğimi Cisteaux keşişlerine ve kendimi tutamamamı da piskoposlara vasiyet ediyorum." Bununla birlikte büyük bağımlılar ile ikinci sınıf hükümdarlar bu vaizin çağrısına katıldılar, Champagne Kontu Theobald veya Thibaut bunların en önemlilerinden biriydi. Yirmi iki yaşındaki yiğit genç, İkinci Haçlı Seferi'nin başında yürümüş babasının ve Kudüs kralı unvanı altında Filistin'de ölen büyük kardeşinin izinden giderek bu kutsal girişime en önde katıldı. İki bin iki yüz şövalye ona hizmet ve saygı borçluydular,[28] Champagne soyluları tüm savaş uygulamalarında çok başarılıydılar[29] ve Navarre'nin vârisiyle evlenerek Thibaut, Pirenelerin iki yakasından bir grup yiğit Gaskon'un da kendi kuvvetlerine eklenmesini mümkün kılabildi. Kendisi gibi kökeninde krallık kanı bulunan Blois ve Chartres

28. Bu tımar sayısı (1800'ü derebeyine borçluydu) Troyes'deki Aziz Stephen Kilisesi'nde sicile kaydedilmiş ve 1213'te Champagne mareşali ve kâtibi tarafından tasdik edilmiştir (Ducange, *Observ.*, s. 254).

29. "Campania ... militiæ privilegio singularius excellit ... in tyrociniis ... prolusione armorum," vd. Ducange, s. 249, eski *Chronicle of Jerusalem*'den, 1177-1199, alınmıştır.

Kontu Louis'yi de silah arkadaşı olarak seçti, bu iki prens aynı zamanda Fransa kralı ile İngiltere kralının yeğenleriydi. Onların coşkusuna öykünen baron ve rahip güruhunda Matthew of Montmorency'yi, Albigeoi'lerin baş belası ünlü Simon of Montfort'u ve Champagne mareşali olup[30] çağının ve ülkesinin kaba diliyle,[31] kendisinin de başlıca rol aldığı konsil ve seferleri yazma ya da yazdırma[32] lütfunda bulunan yiğit Jeffrey of Villehardouin'in[33] adlarını ve soylarını ayrı tutuyorum. Aynı dönemde Thibaut'nun kız kardeşiyle evlenen Flanders Kontu Baldwin, zengin ve çalışkan Bruges şehrinde kardeşi Henry ve başlıca şövalyeler ve yurttaşlarla birlikte haçı takındı.[34] Şefler, kilisede ant içtiler ve bu mücadeleyi benimsediklerini dile getirdiler, çeşitli toplantılarda savaş operasyonları görüşülüp tartışıldıktan sonra, Filistin'i kurtaracak savaşın, Salahattin'in ölümünden sonra açlık ve iç savaşlarla yıkıma uğrayan Mısır'da yapılması kararlaştırıldı. An-

30. Babası ve kendisinden sonra gelen çocukları bu görevi yürüttüler. Ne var ki Ducange olağan çabasını göstererek bu sonra gelenleri belirtmeye girişmedi. Ben, bu pozisyonun 1356'da Conflans hanedanına geçtiğini saptadım. Ancak bunlar uzun süreden beri Fransa mareşallerince gölgede bırakılmıştı.

31. Birkaç örneğini vereceğim bu konuşma Vigenere ve Ducange tarafından bir örnek bir çeviri ile ve sözlükte açıklanmıştır. Başkan des Brosses (*Méchanisme des Langues*, c. II, s. 83) bunu Fransızca olmaktan çıkan ve yalnızca gramerciler tarafından anlaşılan bir dil örneği olarak verir.

32. Yaşı ve kendi ifadesi "moi que ceste œuvre *dicta*" (No. 62 vd.), ne okuyup ne de yazabildiği şüphesini (Homeros'a oranla Wood'unki daha muhtemeldir) haklı çıkarabilir. Bununla birlikte Champagne, Fransız düz yazısının soylu ataları olan ilk iki tarihçiyi, Villehardouin ile Joinville'i yetiştirmiş olmakla gurur duyabilir.

33. Villehardouin adı Troyes piskoposluk bölgesinde, Aube Nehri yakınında, Bar ve Arcis arasında bir köy ve kaleden alınmıştır. Aile kadim ve asildi; tarihçimizin büyük kardeş kolu 1400'e dek böyle kaldı, küçük kardeşinki ise Achaia prensliğini elde ettiği için Savoy hanedanına dayanmaktadır (Ducange, s. 245).

34. Haçlı seferi, Flanders kontları Baldwin ve kardeşi Henry'nin saltanatları, ancak Ducange vesilesiyle tanıdığım Cizvit Doutremens'in (Constantinopolis Belgica, Turnaci, 1638, in 4to) yazdığı bir tarihte özel bir konu olarak ele alınmıştır.

cak hükümdarlarca sefere çıkarılmış kalabalık ordular karadan yapılacak uzun bir yolculukla tehlikeler yaşayabilirdi, Flamanlar okyanus kıyısında yerleştilerse de Fransız baronlarının gemileri yoktu, ayrıca deniz taşımacılığı konusunda en küçük bilgiye de sahip değillerdi. Akılcı davranarak aralarında Villehardouin'in de olduğu altı delege veya temsilciye her türlü düzenleme ve yönetme yetkisi tanıdılar. Haçlıların silahlarını ve atlarını yalnız İtalya'nın kıyı devletleri taşıyabilirlerdi ve bu altı temsilci, dinî veya menfaat güdüleriyle bu güçlü cumhuriyetin yardımını sağlamak umuduyla Venedik'e gittiler.

Venedikliler (697-1200)

Attila'nın İtalya'yı ele geçirmesi sırasında anakaranın yıkılan kentlerinden kaçan Venedikliler, Adriyatik körfezinin sınırını çevreleyen adalar dizisindeki küçük adalara çekildiklerini anlatmıştım.[35] Denizle çevrili, özgür, yoksul, çalışkan ve bulundukları yere erişilemeyen bu insanlar yavaş yavaş bir cumhuriyet yönetimi altında bir araya gelip birleştiler. Venedik'in ilk temelleri Rialto Adası'nda atıldı; önceleri yıllık olarak seçilen on iki tribunus sistemi sonradan yerini yaşam boyu olarak seçilen düke ya da doge'ye bıraktı. İki imparatorluk arasında bulunan Venedikliler, başlangıçtaki bağımsızlıklarını sürdürdükleri için seviniyorlardı.[36] Özgürlüklerini Latinlere karşı silahla korumuşlar ve haklarını yazılı olarak kazanmışlardı. Charlemagne bile Adriyatik körfezinin adaları üzerinde egemenlik iddiasında vazgeçti, oğlu

35. Bkz. bu tarihin 35. bölümü.

36. Venedik'in kuruluşu ve bağımsızlığı ve Pepin tarafından işgali Pagi (*Critica*, c. III, A. D. 810, No. 4 vd.) ve Beretti (*Dissert. Chorograph. Italiæ medii Ævi*, [içinde] Muratori, *Script.*, c. X, s. 153) tarafından tartışılıyor. İki eleştiri de biraz yan tutuyor, Fransız, cumhuriyete karşı, İtalyan ise ondan yana tutum takınıyorlar.

Pepin de bu lagün ya da kanallara yaptığı saldırıda başarısızlığa uğradı, çünkü süvarileri derin sulardan geçemiyor ve gemiler için de sığ sayılabilecek kanallara donanma giremiyordu. Tüm Alman Cæsar'larının saltanatları sırasında bu cumhuriyetin toprakları açıkça İtalya krallığından açıkça ayırt edildi. Ancak hem bizzat kendileri hem de yabancı uluslar ve hükümdarları olan Yunanlar için Venedikliler Doğu İmparatorluğu'nun ayrılmaz bir parçasıydı,[37] dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda itaatlerine dair çok sayıda ve tartışılmaz kanıtlar görülebilir, birtakım boş sanlar, uşaklık payeleri Bizans sarayınca veriliyor, düklerin hırsla peşinden koştukları bu değersiz sıfatlar özgür bir halkın yöneticilerini küçük düşürmekten başka şeye yaramıyordu. Ne var ki Venedik'in tutkulu ve canlı yapısı ve Constantinople'un zayıflığı, zaten hiçbir zaman mutlak veya katı olmayan bu bağlılığı yavaş yavaş gevşetti. İtaat saygıya dönüştü, imtiyazlar istisnai haklar niteliğini aldı ve siyasal yönetimin bağımsızlığı tüm yaşam alanlarındaki özgürlüğü de içerisine aldı. Istria ve Dalmaçya kıyı kentleri Adriyatik Denizi hükümdarlarının buyruğu altında bulunuyorlardı, Venedikliler Alexius'tan yana Normanlara karşı silaha sarılınca imparator bu yardımlarını bir tebaa görevi olarak değil de minnet duygusu olan sadık müttefiklerinin iyiliği biçiminde değerlendirdi. Onlar denizin vârisleriydi;[38] Akdeniz'in

37. Charlemagne'ın oğlu egemenlik hakkını iddia ettiğinde, sadık Venedikliler, "ὅτι ἡμεῖς δοῦλοι θέλομεν
εἶναι τοῦ Ῥωμαίων βασιλέως," şeklinde yanıt verdiler (Constantin. Porphyrogenit., *de Administrat. Imperii.*, kısım II, b. 28, s. 85); dokuzuncu yüzyılın geleneği onuncunun gerçeğini ortaya koyuyor, bu da Liutprand of Cremona'nın elçiliğiyle doğrulanıyor. İmparatorun İtalya kralına ödenmesine izin verdiği yıllık haraç, esaretlerini ikiye katlasa da yükümlülüklerini hafifletiyordu ancak hakaretamiz "δοῦλοι" kelimesi, 827 anlaşmasında (Laugier, *Hist. de Venise*, c. I, s. 67 vd.) olduğu gibi, "subditi" veya "fideles" gibi daha ılımlı anlamda tercüme edilmelidir.

38. Bkz. Muratori'nin *Antiquitates Medii Ævi*'deki yirmi beşinci ve otuzuncu tezleri. Anderson'ın *History of Commerce*'inden, Venediklilerin 1323 yılından önce İngiltere'yle ticaret yapmadıklarını anlıyorum. Abbé Dubos (*Hist. de la*

Toskana'dan (Tuscany) Cebelitarık'a kadar olan batı kısımlarını rakipleri Pisa ve Cenova'ya bırakmışlardı, şu da var ki Venedik de Yunanistan ve Mısır'la yapılan ticaretten çok kârlı bir pay alıyorlardı. Zenginlikleri Avrupa'nın artan talebi nispetinde büyüyordu, cam ve ipek ürünleri, belki bankacılık kuruluşları çok eskilere dayanıyordu ve elde ettikleri gelirleri sayesinde kamusal ve özel hayatlarında lüks içinde yaşıyorlardı. Bayraklarını savunmak, uğradıkları hasarların öcünü almak ve denizin güvenliğini sağlamak söz konusu olduğunda cumhuriyet kısa sürede yüz kadırgadan oluşan bir filoyu meydana getiriyor ve silahlarla donatabiliyordu, nitekim böyle bir donanmayı Yunanlara, Saracen'lere ve Normanlara karşı kullanmışlardı. Frankların Suriye kıyılarına yaptığı bir seferde onlara yardımcı oldular ama Venediklilerin bu çabaları körü körüne ve karşılıksız değildi; Tyre kentinin fethinden sonra evrensel bir ticaretin birinci derecede önemli merkezi olan bu kentin egemenliğini Franklarla paylaştılar. Bu cumhuriyetin güttüğü politikada tüccar bir halkın açgözlülüğü ve denizcilik gücünün küstahlığı gayet belirgindi, bununla birlikte, tutkularını her zaman ihtiyatlılıkla dizginlemesini bilmiş, savaş kadırgalarının devleti ve büyüklüğünü korumakla birlikte bunları meydana getiren olanakların ticaret gemilerince yaratıldığını çok seyrek olarak unuturlardı. Venedik, Yunanların mezhepleriyle aralarına mesafe koymakla birlikte Roma pontiff'ine de köle gibi itaat etmiyordu, tüm ülkelerdeki inançsızlarla sürekli olarak kurduğu bağlantılar, bağnazlığın etkisinden onu korumuş gibidir. İlk kurdukları devlet biçimi demokrasi ile monarşi arasında bir yönetimdi. Doge bir genel meclisin oylarıyla seçiliyordu, onun yönetimi halkın hoşuna gittiği sürece bir hükümdarın ihtişamı ve otoritesiyle hüküm sürüyordu, ne var

Ligue de Cambray, c. II, s. 443, 480) on beşinci yüzyılın başlarında ticaretlerinin ve zenginliklerinin gelişmiş durumunu çok hoş bir biçimde betimliyor.

ki sık sık gerçekleşen devrimlerde bu yöneticiler, her zaman için sert ve öfkeli ama çoğu zaman da haksız olan kalabalık halk topluluklarınca makamlarından indiriliyor, sürgüne gönderiliyor, kimi zaman da öldürülüyorlardı. On ikinci yüzyılda becerikli ve açıkgöz bir aristokrasi doğmaya başladı ve bu yeni değişimde doge bir hayalete, halk ise sıfıra indirgendi.[39]

Fransızlar ile Venediklilerin İttifakı (1201)

Fransız hacıların altı elçisi Venedik'e geldiklerinde doge Henry (Enrico) Dandolo[40] tarafından Aziz Mark Sarayı'nda dostça ağırlandılar. Henry Dandolo, ömrünün sonlarına doğru, yaşadığı yüzyılın en ünlü insanları arasında göze çarpıyordu. Yılların ağırlığı altında ve görme yeteneğinden yoksun kalmasına karşın[41] Dandolo, sağlam bir kavrayışa ve büyük bir cesarete sahipti, büyük başarılar kazanmak için tutkulu bir kahraman gibi gayret gösteriyor, ününü yurdunun şanı ve ihtişamı üzerine inşa etmek

39. Venedikliler kendi tarihlerini çok geç yazıp yayımladılar. Başlıca antik eserleri şunlardır: **1.** Venedik'in 1028 yılındaki durumunu ve törelerini anlatan John Sagorninus'un kuru ve yavan kroniği (Venedik, 1765, in octavo). **2.** İlk kez Muratori'nin 1728 tarihli on ikinci cildinde yayımlanmış olan Doge (1342-1354) Andrew (Andrea) Dandolo'nun büyük tarihi.
Abbé Laugier tarafından yazılan *History of Venice* (Paris, 1728) esas olarak anayasal kısım için kullandığım değerli bir yapıttır.

40. Henry Dandolo seçildiği zaman (1192) seksen dört, öldüğündeyse doksan yedi yaşındaydı (1205). Bkz. Ducange'nin Villehardouin üzerine gözlemleri, No. 204. Ne var ki yazarlar bu *olağanüstü* uzun ömürlülük üzerinde hiç kafa yormamışlardır yüz yaşına yakın yaşamış başka bir kahraman örneği de yoktur. Theophrastus doksan yaşında bir yazar olarak gösterilebilir ama "ἐννενήκοντα" yerine son yayımcıları Fischer ve Casaubon'un ilk düşüncelerine katılmaya, "ἑβδομήκοντα" olarak okumaya daha meyilliyim. Zihin ve beden güçlerinin yaşamın böyle bir dönemine kadar insanı desteklemesi pek mümkün değildir.

41. Modern Venedikliler (Laugier, c. II, s. 119) İmparator Manuel'i suçluyorlar, ne var ki bu suçlama Dandolo'nun aldığı bir yara sonucunda görme yetisini yitirdiğini sanan Villehardouin ile eski yazarlarca reddedilmektedir (No. 31 ve Ducange).

için bilge bir vatansever olarak uğraşıyordu. Baronlarının ve yardımcılarının cesareti ve güvenini methediyordu, lider sıfatıyla bu önemli iş üzerinde görüşüp danışmalarda bulunmak üzere yönetici arkadaşlarını toplamak için elçilerden mühlet istedi. Fransızların önerisi ilk olarak doge'nin yönetimini gözlemlemek için yeni atanmış altı bilge kişi tarafından tartışıldı, daha sonra danışma kurulunun (council of state) kırk üyesine durum bildirildi ve son olarak, her yıl şehrin altı mahallesinden seçilen dört yüz elli temsilciden oluşan yasama meclisine sunuldu. Barışta ve savaşta doge cumhuriyetin başıydı, Dandolo'nun kişisel itibarı bu başkanlığın yasal yetkisine ayrıca güç katıyordu, ittifak kurmak için öne sürdüğü maddeler benimsenerek onaylandı ve Fransız elçilerine antlaşmanın şu koşullarını bildirmesine izin verildi.[42] Haçlılara gelecek yılın Aziz John Bayramı'na doğru Venedik'te toplanılması öneriliyordu, dört bin beş yüz şövalye ve yirmi bin piyadenin binmesi için yeterli sayıda gemi ile dört bin beş yüz at ve dokuz bin toprak sahibi (*squires*) için düz tabanlı gemi hazırlamalıydılar ve dokuz aylık bir süre boyunca, Tanrı ve Hristiyanlığın hizmetinin gerektirdiği herhangi bir kıyıya erzak tedarik edebilmeli ve taşımalıydılar; cumhuriyet de ayrıca silahlandırılmış elli kadırgayla haçlı kuvvetlerine katılacaktı. Ayrıca haçlılar yola çıkmadan önce seksen beş bin gümüş mark tutarındaki parayı ödeyeceklerdi, denizde ve karada fethedilen yerler müttefikler arasında eşit olarak paylaşılmalıydı. Bu koşullar biraz sertti, ne var ki durum sıkışıktı ve Fransız baronlar ne kanlarını ne de paralarını düşünecek halde değillerdi. Bu anlaşmanın kabulü için bir genel meclis toplandı, on bin yurttaş büyük Aziz Mark şapeli ve meydanını doldurdu ve Fransız soyluları kendileri için yeni olan bu halk görkemi önünde ister istemez baş eğdiler.

42. Anlaşmanın özgün metni için bkz. *Chronicle of Andrew Dandolo*, s. 323-326.

"Şanlı Venedikliler," dedi Fransız Champagne mareşali, "bizler, Fransa'nın en büyük ve en güçlü baronlarının temsilcileri olarak Kudüs'ü kurtarmak üzere bize yardım etmesi için denizin egemenlerine yalvarmaya geldik. Bize, sizin ayaklarınıza kapanmamız ve İsa'ya yapılan saldırıların öcünü bizimle birlikte almaya söz vermenize kadar ayağa kalkmamamız emredildi." Gözyaşlarıyla söylediği bu sözleri,[43] savaşçı hali ve yalvaran bakışları öyle bir alkış topladı ki Jeffrey'nin dediğine göre bir depremin yarattığı büyük gürültüyü andırmıştı. Saygıdeğer doge, halk meclisini karar vermeye yönelten onursal güdüleri dile getirmek üzere kürsüye çıktı, parşömen üzerine yazılarak mühürlenmiş, yeminlerle desteklenmiş olan anlaşma Fransa'nın ve Venedik'in gözü yaşlı temsilcileri tarafından sevinç içinde kabul edildi ve hemen Papa III. Innocent'in de onayını almak üzere Roma'ya gönderildi. Tüccarlar, silah tedariki için başlangıç ödemesi olarak iki bin mark ödünç verdiler. Altı temsilciden ikisi, görüşmelerin başarıya ulaştığını haber vermek için Alplerin öte yanına geçerken, kalan dördü, Cenova'nın ve Pisa'nın da kutsal birliğe girmelerini sağlamak için boş yere bu cumhuriyetlere doğru yola çıktılar.

Haçlıların Venedik'te Toplanması ve Yola Çıkışı (8 Ekim 1202)

Önceden kestirilemeyen zorluklar ve gecikmeler antlaşmanın uygulanmasını geciktirdi. Mareşal, Troyes'e döndüğünde, oybirliğiyle komutan seçilen Champagne Kontu Thibaut tarafından

43. Villehardouin'i okurken, mareşalin ve şövalye kardeşlerinin durmadan gözyaşı döktüklerine dikkat etmeden geçmek olası değildir. "Sachiez que la ot mainte lerme plorée de pitié (No. 17); mult plorant (*ibid.*); mainte lerme plorée (No. 34); si orent mult pitié et plorerent mult durement (No. 60); i ot mainte lerme plorée de pitié (No. 202)." Her fırsatta, kimi zaman acıdan kimi zaman sevinçten ve bazen de dinsel coşkudan ağlıyorlardı.

muhabbetle karşılandı. Ne var ki bu değerli genç adamın sağlığı bozulmaya başlamıştı, kendisini zamansız olarak hem de savaş alanında değil de hasta yatağında ölüme mahkûm eden talihine yandı. Ölüm döşeğindeyken hazinesini yiğit ve çok sayıdaki adamlarına dağıttı ve ettikleri yemini yerine getireceklerine ilişkin olarak her birine tekrar yemin ettirdi. Haçlıların en kararlıları yeni bir komutan seçmek için Soissons'da toplandılar, yetersizlikten mi yoksa kıskançlık ya da nefretten mi nedir bilinmez, Fransız prensleri arasında bu girişimin yürütülmesi için gerekli yeteneklere sahip hiç kimse bulunamadı. Ancak yapılan seçimde oylar bir yabancının adı üzerinde toplandı ve kumandanlık görevinin, kahraman bir soydan gelen, savaşlarda ve müzakerelerdeki ustalığıyla kendini kanıtlayan Montferrat Markisi Boniface'ye verilmesi kararlaştırıldı,[44] dinî inancı ve tutkusu da bu çağrıyı benimseye İtalyan şefi zorluyordu. Bir arkadaş ve akraba olarak kabul edildiği Fransız sarayını ziyaret ettikten sonra, Soissons kilisesindeki marki haçı taktı ve komutanlık asasını alarak uzun Doğu seferine hazırlanmak için Alpleri yeniden aştı. Pentecost bayramına doğru bayrağını çekti ve İtalyanların başında Venedik'e gitmek üzere yola çıktı, Flanders ve Blois kontları ile Fransa'nın ünlü baronlarıyla buluştu; sayıları ve amaçları kendilerininkine benzeyen Almanlardan oluşmuş kalabalık bir hacı topluluğu da onlara katıldı.[45] Venedikliler, taahhütlerini yerine getirmiş, hatta fazlasını bile yapmışlardı, atlar için ahırlar ve askerler için kışlalar inşa edildi, ambarlar bol bol yem ve besin maddeleriyle doldurulmuştu, nakliye gemileri ve kadırgalar, kira

44. Boniface, Asti yurttaşlarına karşı kazandığı zafer (1191), Filistin'e yapılan haçlı seferi ve Alman prenslerine papanın elçisi olarak gönderilmesiyle dikkatleri üzerinde toplamıştı (Muratori, *Annali d'Italia*, c. X, s. 163, 202).

45. Almanların haçlı seferi için bkz. Fulk of Neuilly'nin vaaz veren rakiplerinden biri olan Martin'in hacılığını kutlayan Gunther'in *Historia C.P.* (*Canisii Antiq. Lect.*, c. IV, s. V-VIII) eseri. Cistercian mezhebine bağlı olan manastırı Basil piskoposluğu sınırları içindeydi.

ve donanmanın bedellerinin anlaşma gereğince ödenmesinden sonra hemen harekete hazır durumda bekliyorlardı. Ancak bu bedel Venedik'te toplanmış bulunan haçlıların servetini aşıyordu. Kontlarına karşı bağlılıkları pek de sağlam olmayan Flamanlar, okyanusu ve Akdeniz'i kendi gemileriyle geçmeye girişmişlerdi, çok sayıda Fransız ve İtalyan, Marsilya ve Apulia'nın onlara sunduğu daha ucuz ve daha uygun koşullarla Kutsal Topraklara geçme olanağını tercih etmişlerdi. Venedik'e gelenlerin tümü kişisel yükümlülüklerini yerine getirdikten sonra ayrıca noksanlıktan sorumlu tutulmaları yüzünden şikâyet etmek yerine Aziz Mark'a hediye ettikleri altın ve gümüş sofra takımlarını seve seve verdiler ama bu fedakârlıkları da yeterli olmadı; antlaşmaya göre saptanan karşılığı tamamlamak için otuz dört bin mark daha ödenmesi gerekiyordu. Doge'nin politik olduğu kadar yurtsever davranışı bu engeli kaldırdı, baronlara, Dalmaçya'da başkaldıran kimi kentleri boyun eğdirerek eski haline getirmek için Venediklilere katılmayı önerdi ve bu koşulun yerine getirilmesinden sonra şahsen de bu kutsal sefere katılacağını ve cumhuriyetin onlara daha hoşgörülü davranacağını bildirdi. Tereddütle uzun uzun düşündükten sonra haçlılar, seferlerinden vazgeçmektense bu önerileri kabul ettiler ve filonun ve ordunun ilk harekâtı, Venediklilerden ayrılan ve Macar kralının korumasına giren,[46] Sclavonia kıyısındaki güçlü Zara[47] kentine karşı yapıldı. Haçlılar, limanı savunan zinciri kırdılar, atlarını, askerlerini ve savaş aygıt-

46. Katona (*Hist. Critica Reg. Hungariæ, Stirpis Arpad.*, c. IV, s. 536-558) Zara'nın fatihlerine en çok ters düşen tüm gerçekleri ve tanıklıkları topluyor.

47. Jadera, bugünkü adıyla Zara, Augustus'u kendi kurucusu olarak tanıyan bir Roma kolonisiydi. Bugün iki millik çapı bulunan kentte beş altı bin kişi yaşamaktadır ancak tahkimatları sağlamdır ve ana karaya bir köprüyle bağlıdır. Bkz. iki arkadaş Spon ve Wheeler'ın seyahatleri, (*Voyage de Dalmatie, de Grèce...*, c. I, s. 64-70; *Journey into Greece*, s. 8-14). Bu sonuncusu, "Sestertia" ile "Sestertii"yi karıştırarak sütunlar ve yontularla süslü bir kemeri değerlendiriyor. Onun zamanında Zara dolaylarında hiç ağaç bulunmuyorduysa, çok nefis *marasquin* likörlerini içtiğimiz kiraz ağaçlarının sonradan dikildiği anlaşılıyor.

larını karaya çıkardılar; beşinci gün, kentin güzellikle teslim olmasını sağladılar (10 Kasım), halkın canı bağışlandı ancak isyan etmelerinin cezası olarak evleri yağmalandı, kale duvarları yıkıldı. Mevsim iyice ilerlemişti, Fransızlar ve Venedikliler kışı rahat geçirmek için bereketli bir ülkenin limanını seçmeye karar verdiler, ne var ki rahatları askerler ile denizcilerin ulusal hınç ve öfkeleri yüzünden bozuldu ve bu öfkeler kavgalara dönüştü. Zara'nın fethi anlaşmazlık ve rezalet tohumlarını ekmişti, müttefiklerin silahları inançsızların değil, Hristiyanların kanıyla boyanmıştı. Macar kralı ve yeni tebaası da haç bayrağı altına sokulmuştu ve gönülsüz hacıların korkusu veya tembelliği, dindarların endişesini artırıyordu. Papa, kardeşlerini yağmalayıp katleden haksız haçlıları aforoz etti,[48] aforozun dışında yalnız Marki Boniface ile Simon of Montfort kalmıştı, birincisi, kuşatmada bulunmadığı, öbürüyse kamptan kesin olarak ayrıldığı için. Innocent, basit ve yumuşak başlı Fransızların pişmanlıklarını ve tövbelerini sevinerek dikkate alacak ve onları bağışlayacaktı ama yanılgılarını kabul etmeye yanaşmayan, özellikle dünya işlerine bir papazın dahlini reddeden Venediklilerin inatçılığına içerlemişti.

48. Papanın tüm işlemleri ve duyguları için bkz. *Epistles of Innocent III. Gesta*, b. 86, 87, 88.

HAÇLILARIN GENÇ ALEXIUS'LA İTTİFAK KURMASI

Böylesine müthiş güçlerin deniz ve kara yoluyla bir araya gelmesi genç[49] Alexius'un umudunu artırmıştı, Venedik'te ve Zara'da kendisinin geri dönmesi ve babasının[50] kurtarılması için haçlıları harekete geçirme yolunda çaba harcadı. Almanya Kralı Philip'in tavsiyesiyle genç Yunan'ın da orada bulunup ricalarda bulunması haçlıların yüreğini yumuşattı, Marki Montferrat ve Venedik doge'si onun davasını benimsediler ve harekete geçtiler. Çifte ittifak ve Cæsar saygınlığı Boniface'nin iki ağabeyini[51] imparatorluk ailesine bağlamıştı, bu önemli hizmetin kendisine bir krallık sağlamasını umuyordu ve cömert Dandolo'nun hırsı ticaretin ve hâkimiyetin ülkesine sağlayabileceği paha biçilemez faydalarını düşününce daha da büyüdü.[52] Bu tür düşüncelerin etkisiyle Alexius'un elçilerine misafirperverlik gösterdi, teklifleri-

49. Yaş nedeniyle İspanyolların *infants*, Romalılar da *nobilissimus puer* demeleri gibi genç Alexius için Constantinople uşağı (valet) diye bir adlandırma modern dönem okuyucusuna tuhaf gelebilir. Bilmek gerekir ki şövalyelerin oğlanları ve uşakları (pages and valets) da şövalyelerin kendileri kadar soyluydular (Villehardouin ve Ducange, No. 36).

50. Villehardouin (No. 35 vd.) İmparator Isaac'i *Sursac* olarak adlandırıyor. Bu kelime olasılıkla Fransızca *Sire*'den ya da Yunancadan "Κύρ (κύριος)" diye değişikliğe uğramıştır. Daha sonra göreceğimiz Tursac ve Conserac gibi bozulmuş adlar, eski Asur ve Mısır hanedanlarının nasıl bir düzen oluşturdukları üzerine bir fikir verebilir.

51. Reinier ve Conrad; ilki İmparator Manuel Comnenus'un kızı Maria ile evlendi; ikincisiyse imparatorlar Isaac ile Alexius'un kız kardeşleri olan Theodora Angela'nın kocasıydı. Conrad, Selahaddin'e karşı Tyre kentini savunmak için Bizans sarayını ve prensesi terk etti (Ducange, *Fam. Byzant.*, s. 187, 203).

52. Nicetas ([içinde] *Alexio Comneno*, L, III, b. 9), Constantinople'a karşı savaşın planlayıcıları olarak doge'yi ve Venediklileri suçluyor ve sürgündeki kraliyet mensubunun gelişini ve utanç verici tekliflerini yalnızca "κῦμα ὑπὲρ ματι" olarak görüyor.

nin büyüklüğü biraz güvensizlik doğurduysa da güdüleri ve getireceği yararlar Kudüs'ün kurtarılmasındaki gecikmeyi ve o uğurda kullanılması gereken kuvvetleri başka yere yönlendirmesini haklı gösterebilirdi. Alexius, hem kendisi hem de babası adına verdiği sözde Constantinople tahtına geçer geçmez Yunanların mezhep bölücülüğüne son vereceklerini ve tebaasıyla birlikte Roma kilisesinin üstünlüğünü tanıyacaklarını bildirdi. Ayrıca haçlıların çalışmaları ve hizmetlerinin karşılığı olarak hemen iki yüz bin gümüş mark ödeyeceklerini, onlara şahsen Mısır'a kadar eşlik edeceğini ya da daha yararlı olabileceği düşünülürse, bir yıl süreyle on bin kişiyi ve yaşamı boyunca da beş yüz şövalyeyi Kutsal Toprakların hizmetine sunacağını belirtti. Bu cazip koşullar Venedik Cumhuriyeti tarafından kabul edildi, doge'nin ve markinin etkileyici sözleri Flanders, Blois ve St. Pol kontluklarının sekiz Fransız baronunu da bu şanlı girişime katılmak için teşvik etti. Saldırı ve savunma ittifakı anlaşması yemin ve mühürlerle onaylandı, her birey, durumuna ya da karakterine göre genel avantaj ya da kişisel çıkar güdüleriyle bu anlaşmanın yapılmasından memnun oldu, ayrıca bir hükümdarı tahtına yeniden geçirme onuru ya da, daha samimi ve muhtemel olanı, Constantinople kazanılmadan Filistin'deki çabalarının sonuçsuz kalacağı ve Kudüs'ün kurtarılmasının sağlam bir temele oturmayacağı düşüncesi bu sevinci destekliyordu. Ne var ki komuta ettikleri insanlar özgür ve kendi iradeleriyle hareket eden, aşağı yukarı komutanlara eşit nitelikte bir gönüllüler grubuydu, askerler ve din adamları bölünmüştü, her ne kadar ittifakı benimseyenler büyük çoğunluğu oluşturuyorduysa da bunu reddedenlerin sayısı ve ileri sürdükleri argümanlar da göz önünde tutulmaya değerdi.[53] En yiğit yürekler bile Constantinople'un deniz kuvvetlerini

53. Villehardouin ve Gunther her iki tarafın da duygularını açıklıyor. Rahip Martin, Zara'da ordudan ayrıldı, Filistin'e gitti, Constantinople'a elçi olarak gönderildi ve istemediği halde ikinci kuşatmaya tanık oldu.

ve zapt edilemez dayanıklılığı hakkındaki haberler karşısında dehşete düştü, herkesin önünde korkularını belli etmiyorlar, belki de kendi kendilerine bunun şerefli ve dinî bir görev olduğunu telkin ediyorlardı. Bu ittifaka itiraz edenler Kutsal Kabir'in kurtarılması için yemin ederek ailelerinden ve evlerinden kopup uzaklara geldiklerini ve birtakım siyasal güdülerle Tanrı'nın yolundan ayrılarak bu yeminden dönmemeleri gerektiğini ileri sürüyorlardı. İlk suçları olan Zara saldırısı, çektikleri vicdan azabı ve papanın kınamasıyla ağır şekilde cezalandırılmıştı, ellerini bir daha Hristiyan kardeşlerinin kanına bulamayacaklardı. Roma lideri (apostle) Yunanların bölücülüklerini hatırlatıyor ve Bizans imparatorlarının şüpheli haklarının öcünü almanın üzerlerine vazife olmadığını söylüyordu. Bu ilkeler veya iddialar üzerine, yiğitlikleri ve dindarlıkları ile tanınmış olan birçok hacı kamptan ayrıldı, bununla birlikte bu biçimde ayrılanların zarar, her fırsatta orduyu parçalamak ve girişimin başarısına engel olmak isteyen bir bölüm hoşnutsuzun açık ya da gizli düzenbazlıklarına oranla daha az oldu.

Zara'dan Constantinople'a İlerlemeleri (7 Nisan-24 Temmuz 1203)

Bu ayrılmalara karşın Venedikliler, kalanları canlandırdılar ve genç kraliyet mensubuna yüce gönüllü davrandılarsa da onun ulusuna ve ailesine karşı hınçlarını belli etmediler. Ticaret alanında rakipleri olan Pisa'ya tanınan tercih karşısında incindiler, Bizans sarayıyla görülecek uzun ve yüklü hesapları vardı. Dandolo bir büyükelçinin dokunulmazlığını alçakça ihlal eden İmparator Manuel yüzünden görme yetisinden mahrum bırakıldığı yönündeki popüler hikâyeyi yalanlamıyordu. Kaç yüzyıldan beri

Adriyatik Denizi'nde böylesine bir donanma görülmemişti, atları taşımak için yüz yirmi düz tabanlı gemi ya da *palander,* asker ve silahlar için iki yüz kırk nakliye gemisi, yetmiş erzak gemisi ve herhangi bir saldırıya karşı elli tane güçlü kadırga bu çok büyük filoyu oluşturuyorlardı.[54] Rüzgâr elverişli, deniz dingin, gökyüzü bulutsuzdu, tüm gözler bu parlak savaş yolculuğunu hayranlıkla izliyordu. Şövalyelerin ve yaverlerinin (squires) kalkanları gemilerin güvertelerine hem gurur gösterisi hem de bir savunma yöntemi olarak dizilmişlerdi, gemilerin pruvasına farklı ulus ve ailelerin özel bayrakları asılmıştı, üç yüz civarındaki mancınık ve taş fırlatmaya yarayan aygıtlar bizim zamanımızdaki topçuların görevlerini yapıyorlardı, müzik deniz yolculuğunun yorgunluğunu ve can sıkıntısını hafifletiyor, savaşçılar kırk bin Hristiyan kahramanın dünyayı fethetmek için yeterli olduğu konusunda birbirlerini ikna ediyorlardı.[55] Filo, Venedikli kaptanların beceri ve deneyimleriyle Venedik'ten Zara'ya rahatça ulaştı,[56] oradan da Yunan imparatorun toprakları üzerinde bulunan Durazzo'ya indiler, Korfu Adası dinlenmeleri ve gevşemeleri için elverişliydi, Malea'nın tehlikeli burnunu, Peloponnesus'un güney noktasını veya Mora'yı kazaya uğramadan çabucak geçtiler, Negropont ve Andros adalarında duraklayarak Hellespont'un (Çanakkale) Asya tarafındaki Abydus'a demir attılar. Fethin bu başlangıç bölümleri kolay ve kansız geçti, Yunanlar, yurt sevgisi veya cesaret gibi niteliklere dayanıp karşı koyma yoluna girmediler, yasal vâri-

54. Andrew Dandolo'nun soyu ve saygınlığı, atasının tarihini Venedik arşivlerinde araştırması için ona güdü ve araçlar verdi. Kısa ve öz öyküsü Sanudo ([içinde] Muratori, *Script. Rerum Italicarum*, c. XX) Blondus, Sabellicus ve Rhamnusius'un modern ve laf kalabalıklarını oldukça şüpheli kılar.

55. Villehardouin, No. 62. Duyguları ve ifadeleri gerçektir, sık sık gözyaşı döker, savaşa katılmamış bir yazarın bilmediği bir ruhla savaşın şerefinden ve tehlikelerinden memnuniyet duyar.

56. Bu yolculukta coğrafi adlar Latinlerce hemen hemen tümüyle değiştirilmiştir. Chalcis ve Eubœa'nın tüm modern isimleri "Euripus, Evripo, Negri-po, Negropont"tan türetilmiştir (d'Anville, *Géographie Ancienne*, c. I, s. 263).

sin de orada bulunması itaatlerini haklı gösterebilirdi; bu sebeple Latinlerin ılımlı davranışları ve askerleri sıkı disiplin altında tutmalarıyla ödüllendirildiler. Hellespont'tan geçerken geniş filoları bu dar boğazda âdeta sıkıştı, sayısız yelkenlerinin oluşturduğu gölgeler suların rengini kararttı. Propontis'e (Marmara) çıktıklarında yine normal düzenlerine geçtiler, Constantinople'un yaklaşık üç mil batısındaki büyük Aziz Stephen Manastırı'nın Avrupa yakası kıyılarına dek bu dingin deniz üzerinde yol aldılar. Doge, ihtiyatlı davranarak düşman bir halk topluluğunun bulunduğu kıyıya yakın geçmemeleri konusunda onları uyardı, erzak stokları da tükenmeye yüz tuttuğundan, hasat zamanı süresince Propontis'in verimli adalarından erzak ikmaline karar verdiler. Bu karara göre rotalarını yönlendirdiler ama güçlü bir fırtına ve kendi sabırsızlıkları onları doğuya doğru sürdü, kale duvarlarına o kadar yaklaştılar ki gemilerle kaledekiler birbirlerini karşılıklı olarak taş ve mızraklar atmaya başladılar. Askerler, gemiler içerisinden geçerken yedi tepe üzerine kurulmuş, Avrupa ve Asya kıtalarına egemen, yalnız Doğu'nun değil tüm dünyanın başkenti olması gerektiğini düşündürten Constantinople'u hayranlıkla seyrettiler. Güneşin ışınları beş yüz civarındaki saray ve kiliselerin kubbelerini ışıldatıyor ve oradan deniz üzerine yansıyordu, kale duvarları askerler ve sivil halkla doluydu; kalabalık oluşları gözlerine çarpmıştı ama öfkelerinin derecesinden habersizdiler. Dünyanın kuruluşundan beri bu kadar az savaşçıyla böyle tehlikeli bir işe girişilmemişti. Ne var ki cesaret ve umut, kısa sürede bu korkuyu dağıttı ve Champagne mareşalinin dediği gibi, hepsi gözlerini az sonra zaferlerinin aracı olacak kılıçlarına ve kalkanlarına çevirdi.[57] Latinler Chalcedon'dan (Kadıköy) hemen önce demir attılar, gemilerde yalnızca tayfalar kaldı, askerler, atlar ve

57. "Et sachiez que il ne ot si hardi cui le cuer ne fremist (b. 67) ... Chascuns regardoit ses armes ... que par tems en aront mestier," (b. 68). Cesaret böyle bir dürüstlük gerektirir.

savaş araçları güvenli bir şekilde karaya çıkarıldılar ve imparatorun saraylarından birinin yağmalanması baronlara başarının ilk keyfini tattırdı. Üçüncü günü donanma ve ordu Scutari'ye (Üsküdar) yöneldi, burası Constantinople'un Asya kalesiydi, seksen Fransız şövalyesi, beş yüz Yunan süvarisinden oluşan bir birliği kaçmaya zorladı ve dokuz günlük bir aradan sonra kampa bol miktarda erzak ve yem sağlandı.

İmparatorun Sonuç Vermeyen Müzakereleri

Büyük bir imparatorluğun işgalini anlatırken, işgalcilerin ilerleyişini kontrol etmesi gereken engelleri tarif etmemiş olmam garip görünebilir. Gerçekte Yunanlılar barışçı bir halktı, zengin ve becerikliydiler ve tek bir hükümdara baş eğiyorlardı ancak bu hükümdarın, düşmanlarını uzaklaştırdığı zaman ileride yine geldiklerinde nasıl davranacağını da kestirip ona göre hazırlıklı olması gerekirdi. Yeğeninin Fransız ve Venediklilerle ittifak kurduğuna dair ilk dedikodular kulağına geldiğinde gaspçı Alexius haberi ciddiye almadı, gözdeleri bu haberin doğru olduğuna onu ikna etti ve her akşam yemekten sonra Batı barbarlarını tekrar tekrar taciz etti. Bu barbarlar, aldıkları raporlar üzerine haklı olarak onun deniz kuvvetlerinden korkuyorlardı, Constantinople'un bin altı yüz balıkçı teknesi[58] tayfalarla doldurulduğunda Venedik kadırgalarını Adriyatik Denizi'nde batırabilir ya da Propontis'e geçişlerini engelleyebilirdi. Ama bütün bu olanaklar, hükümdarın ihmalkârlığı ve rüşvet yiyen devlet adamları yüzünden yetersiz kalabilirdi. Bü-

58. "Eandem urbem plus in solis navibus piscatorem abundare, quam illos in toto navigio. Habebat enim mille et sexcentas piscatorias naves ... Bellicas autem sive mercatorias habebant infinitæ multitudinis et portum tutissimum." Gunther, *Hist. C. P.*, b. 8, s. 10.

yük dük ya da amiral, herkesin gözü önünde yelken, direk ve teçhizat kaçakçılığı yapıyor ve utanmıyordu, krallık ormanları çok daha önemli sayılan avlanmak için ayrılmıştı, Nicetas'ın dediğine göre hadımlar, ağaçları, sanki dinî tapınakmış gibi koruyorlardı.[59] Zara'nın kuşatılması ve Latinlerin hızla yaklaşması Alexius'u daldığı kibir uykusundan uyandırdı; tehlikenin gerçek olduğunu anladığı anda, bunun kaçınılmaz olduğunu düşündü ve içi boş küstahlığı silinip gitti, yerini sefil çaresizlik ve umutsuzluğa bıraktı. Bu aşağılık barbarların sarayının karşısına kamp kurmalarına çaresizce göz yumdu; göz alıcı ve tehditkâr tavırlı bir elçi grubunu göndererek yaşadığı korkuyu göstermemeye çalıştı. Romalıların imparatoru yabancıların bu düşmanca hareketleri karşısında şaşırmıştı (elçilerine böyle söylemelerini emretmişti). Eğer haçlılar Kudüs'ü kurtarmak için ettikleri yeminlerinde samimilerse bu dinî eylemi alkışlıyordu ve hazineleriyle kendilerine yardım etmeye hazırdı ancak imparatorluğun kutsal merkezine sokulmaya cesaret etmeye kalkıştılarsa, sayıları on kat daha çok olsa da imparatorun haklı öfkesinden kurtulamazlardı. Doge'nin ve baronların yanıtı çok açık ve alicenaptı. "Adalet ve onur duygularına bağlı olarak bildiririz ki Yunan gaspçıyı, tekliflerini ve tehditlerini umursamıyoruz," dediler, "Dostlukla ve sadakatimiz, aramızda bulunan yasal vâris genç prense ve tahtından, özgürlüğünden ve görme gücünden nankör kardeşi tarafından yoksun bırakılmış babası İmparator Isaac'edir. O kardeş, suçunu itiraf etsin, işkence ettiği bu kimseden bağışlanmasını istesin, bunları yerine getirmesi durumunda biz de onun huzur ve bolluk içerisinde yaşamasını sağlayacağımızı bildiririz. Ancak ikinci kez elçi göndererek bize hakaret etmesin, buna Constantinople sarayında kılıçla yanıt veririz."

59. "Καθάπερ ἱερῶν ἀλσέων, εἰπεῖν δὲ καὶ
θεφυτεύτων παραδοίσων ἐφέιδοντο
τουτωνί." Nicetas, (içinde) Alex. Commeno, L, III, b. 9, s. 348.

Haçlılar, Scutari'de ordugâh kurduktan on gün sonra, asker ve Katolikler olarak Boğaz'ı geçmeye hazırlandılar (6 Temmuz). Girişim tehlikeliydi, akıntı şiddetli ve hızlıydı, duraklamaları halinde Euxine'den (Karadeniz) gelen akıntı Grek ateşi diye tanınan korkunç silahları filonun ortasına taşıyabilirdi ve savaş düzeni almış yetmiş bin süvari ve piyade Avrupa kıyısını savunuyordu. Bu unutulmaz günde şans eseri hava yumuşak ve gökyüzü de açıktı, Latinler, altı gruba ayrıldılar, ilk veya öncü grup, arbalet kullanımında usta savaşçılardan oluşuyordu ve en güçlü Hristiyan prenslerinden biri olan Flanders kontunun komutası altındaydı. Fransızların birbirini izleyen dört grubuna ise kardeşi Henry, St. Pol ve Blois kontları ile Matthew of Montmorency komuta ediyorlardı, sonuncu grupta ise Champagne soyluları ile mareşali yer alıyordu. Bu altıncı grup ordunun artçı koruması ve ihtiyat bölüğüydü, Almanların ve Lombardların başında Montferrat markizi bulunuyordu. Eyerlenmiş ve yere kadar sarkan örtülerle kaplanmış savaş atları düz *palander*'lere[60] bindirildi, şövalyeler, zırhlı başlıklarını takmış, mızrakları ellerinde, tam silahlanmış durumda atlarının yanında ayakta duruyorlardı; çavuşlar (*serjeants*)[61] ve okçular taşıma gemilerine bindiler, bu teknelerden her biri güçlü ve çevik kadırgalarca yedeğe alınarak çekilmeye başladı. Altı grup herhangi bir düşmana ya da engele rastlamadan Boğaz'ın öbür yakasına geçti, en büyük istekleri karaya

60. Vigenère'in çevirisine göre bugün hâlâ Akdeniz çevrelerinde kullanılan bu kulağa hoş gelen *palander*'i ben de benimsiyorum. Bununla birlikte Fransızca yazsaydım, bir köprü gibi aşağı indirilen "huis" veya "door"dan ziyade daha etkileyici ve anlamlı bir ad olan "vessiers" veya "huissiers"i kullanırdım. Ancak bu geminin yanında bulunuyordu (bkz. Villehardouin, [içinde] Ducange, No. 14 ve Joinville, s. 27, 28, Louvre baskısı.

61. Maiyet vb. gibi belirsiz ifadelerden kaçınmak için Villehardouin'i göz önünde tutarak, şövalye olmayan tüm atlılar için "serjeants" kelimesini kullanıyorum. Askerî çavuşlar (*sergeant*) ve adli çavuşlar (*sergeant-at-law*) vardı ve geçit törenleri ile Westminster Sarayı'nı gözlemlediğimizde bu ayrımın tuhaf sonucunu görebiliriz (Ducange, *Glossar. Latin*, "Servientes" vd., c. VI, s. 226-231).

ayak basmaktı, tüm gruplar ve askerler zafer veya ölüm kararlılığı içindeydi. En büyük tehlikelere karşı meydan okumaya can atan şövalyeler silahlarıyla birlikte denize atladılar, kemerlerine dek suya girerek kıyıya çıktılar, çavuşlar (*sergeants*) ve okçular da onların bu cesaretinden ilham aldılar ve şövalyelerin yaverleri *palender*'ler arasındaki kapakları indirip atları karaya çıkardılar. Daha süvari kolları düzene girmemişken yetmiş bin Yunan gözden kaybolmuştu, ürkek Alexius, askerlerine örnek oldu, geriye bıraktığı zenginliklerle dolu çadır, Latinlere bir imparatorla savaştıklarını kanıtlayan değerli bir yağma malından başka bir şey değildi. Kaçan düşmanlarının şaşkınlığından faydalanıp çapraz saldırı yaparak liman girişini açmaya karar verdiler. Fransızlar, Pera (Beyoğlu) bölgesinde bulunan Galata Kulesi'ne[62] yöneldiler, Venedikliler ise bu kuleyle Bizans kıyısı arasına gerilmiş olan zinciri kırmak gibi daha güç bir işe giriştiler. Birkaç sonuçsuz çabadan sonra cesaretleri ve azimleriyle amaçlarına ulaştılar, Yunanların donanmasından kalan yirmi savaş gemisi ele geçirildi ya da batırıldı, kadırgaların mahmuzları ya da gövde ağırlıklarıyla büyük demir halkalar kırıldı[63]ve kendinden emin ve muzaffer Venedik filosu Constantinople limanına demirledi. İşte bu başarı sonucundadır ki Latinler, kendilerine kalan yaklaşık yirmi bin kişiyle, dört yüz kişiyi barındıran ama savunma için silahlı ama isteksiz insanlardan oluşan bir kenti kuşatma olanağını buldu-

62. Ducange'nin anlatısında Galata, zincir vb. üzerine tam ve ayrıntılı bilgi aramakta yarar yoktu. Aynı yazarın *C. P. Christiana* isimli kitabının uygun bölümlerine de bakınız. Galata sakinleri o kadar kibirli ve cahildi ki Aziz Paul'un mektubunu Galatlara (Galatian) uyarladılar.

63. Zinciri kıran geminin adı Kartal, *Aquila*'ydı (Dandolo, *Chronicon.*, s. 322); Blondus (*de Gestis Venet.*) bunu *Aquilo* biçimine soktu ki kuzey rüzgârı anlamını taşımaktadır. Ducange (*Observations*, No. 83) ikincisini benimsiyor ancak o, Dandolo'nun itiraz edilemez metnini okumamıştı ve limanın topoğrafyasını yeterince dikkate almamıştı. Güneydoğu rüzgârı, deniz harekâtı için çok daha elverişliydi.

lar.[64] Bu hesaplama gerçekte yaklaşık iki milyonluk bir nüfusun varlığını akla getiriyor, ne var ki Yunanların nüfusu ne olursa olsun saldırganların bu sayıya doğru buldukları muhtemeldir ve bu da onların cesaretine bir kanıt oluşturmaktadır.

CONSTANTINOPLE'UN LATİNLER TARAFINDAN KUŞATILMASI VE FETHİ

İlk Kuşatma (7-18 Temmuz)

Fransızlar ile Venedikliler farklı hayat ve âdetlere sahip oldukları için kuşatmanın nasıl yapılacağı konusunda ayrışıyorlardı. Venedikliler haklı olarak Constantinople'un denizden daha kolay ele geçirilebileceğini ileri sürüyorlardı, Latinler ise bugüne kadar canlarını ve servetlerini kırılgan ve güven vermeyen bir ağaç kabuğuna yeterince bağladıklarını, artık şövalyeliğin şanına uygun sağlam bir kara parçası üzerinde ister yaya ister atlı olarak göğüs göğüse savaşmak istediklerini söylediler. İki ulus, en iyi bildikleri şekilde savaşma konusunda ihtiyatlı bir uzlaşmaya vardılar, ordu, donanmanın koruması altında limanın en iç bölümüne dek sızdı, ırmak üzerindeki taş köprü alelacele onarıldı

64. "Quatre cens mil homes ou plus," (Villehardouin, No. 134) askerlik yapabilecek yaşa ulaşmış erkekler olarak anlaşılmalıdır. Le Beau (*Hist. du Bas Empire*, c. XX, s. 417) Constantinople'da bir milyon kişinin oturduğunu; altmış bin süvarinin ve sayısız piyade askerinin bulunduğunu bildiriyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş yaşadığı bugünlerde başkentinde dört yüz bin kişi yaşamaktadır (Bell, *Travels*, c. II, s. 401, 402), ne var ki Türkler kayıt tutmadığından ve koşullar yanıltıcı olduğundan şehrin gerçek nüfusundan emin olmak imkânsızdır ((Niebuhr, *Voyage en Arabie.*, c. I, s. 18, 19).

ve Fransızların altı tümeni kamplarını, limandan Propontis'e kadar yaklaşık dört mil uzanan üçgenin temeli olan başkentin önüne kurdular.[65] Geniş ve derin bir hendeğin içerisine inerek kale duvarının dibinden bakıp işlerinin ne kadar güç olduğunu hesapladılar, kentin kapılarından küçük kamplarının sağından solundan durmadan hafif süvari ve piyade müfrezeleri çıkıyor, kırsal alanı her türlü besin maddesinden yoksun bırakıyordu, bu yüzden günde beş altı kez silaha davranmak zorunda kalıyorlardı, Fransızlar kendi güvenlikleri için kazıklardan bir duvar dikmek ve siper kazmak zorunda kaldılar. İster Venedikliler erzak konusunda çok tutumlulardı veya Franklar çok savurgandı, çok geçmeden askerler arasında kıtlıktan şikâyetler başladı, belki de un stoklarının üç hafta içinde biteceği hesaplandı, tuzlanmış etten bıkan askerler atları kesip yemeye başlamışlardı. Korku içinde taht gaspçısı, ülkesini kurtarmak ve yönetmek isteyen yiğit genç damadı Theodore Lascaris tarafından savunuluyordu, yurtlarına karşı kayıtsız olan Yunanlar, dinlerinin içinde bulunduğu tehlike dolayısıyla uyanmışlardı ancak başlıca umutlarını, tarihçilerin bildirdiğine göre Danimarkalılardan ve İngilizlerden oluşan Varangian Muhafızlarının yiğitliğine bağlamışlardı.[66] Hiç gevşetmeden girişilen on günlük çabadan sonra kuşatıcılar, düzenli saldırılarına başlamak üzere hendekleri doldurup zemini düzelttiler, kaleye yönetilen iki yüz elli savaş aygıtı ile savunucuları geri çekilmek zorunda bırakmaya, duvarları sarsmaya ve dibini zorlamaya çalıştılar. İlk gedik açılınca tırmanma merdivenlerini (scaling-ladders) kaleye dayadılar, ne var ki savunucuların

65. Constantinople'un çok doğru yapılmış planlarına göre dört bin adımdan (*paces*) fazlasını nasıl ölçeceğimi bilmiyorum. Villehardouin üç *league*'lik (No. 86) alanı hesaplıyor. Gözleri onu aldatmıyorsa hâlâ Champagne'da kullanılan bin beş yüz adıma tekabül eden eski Gal *league*'ini hesaba katmalı.

66. Villehardouin (No. 89, 95) Varangi ya da muhafızları "Englois et Danois avec leurs haches" olarak anıyor. Bir hacı, kökenleri ne olursa olsun o sırada bileşik durumda olan uluslar üzerinde aldanamazdı.

sayıca üstün ve elverişli konumdalardı ve Latinleri püskürttüler ancak merdivenlerden tırmanabilen ve imparatorluk muhafızları tarafından aşağı düşürülene veya esir alınana kadar çarpışmaya devam eden on beş şövalye ve çavuşun cesaretine Yunanlar hayran kaldılar. Liman bölgesinde Venedikliler saldırılarını daha başarılı biçimde yürüttüler, bu usta denizciler, barutun icadından önce bilinen ve uygulanan her kaynağı kullandılar. Kadırgalar ve öbür savaş gemileri yaklaşık üç ok menzili uzaklığında bir cephe oluşturdular, kadırgaların seri hareketleri birinci savaş çizgisinin üzerinden aşan taşları fırlatan aygıtların bulunduğu ikinci sıradaki gemilerin gücüyle destekleniyordu. Kadırgalardan kıyıya atlayan askerler hemen tırmanma merdivenlerini dikerken büyük gemiler de ağır ağır ilerliyor, inip kalkan köprüyü işleterek kendi direkleriyle kale arasında askerlere yol açıyordu. Çarpışmaların en ateşli anlarında saygıdeğer ve görkemli doge, baştan ayağı silahlanmış halde kadırgasının güvertesinde ayakta duruyordu. Aziz Mark'ın büyük sancağı önünde dalgalanıyordu, kürekçilerin gayretini artırmak için tehditler, tavsiyeler ve vaatlerde bulunuyordu ve gemisi ilk olarak kıyıya yanaştı ve Dandolo, tüm savaşçılardan önce toprağa ayak bastı. Herkes, yaşının ve sakatlığının hayatını zorlaştırdığını ama ölümsüz şerefini yükselttiğini düşünmeden bu yaşlı ve kör insanın azametine hayran kaldı. Birdenbire görünmez bir el (çünkü sancaktar muhtemelen ölmüştü) cumhuriyetin sancağını sura dikti, yirmi beş kule hızla ele geçirildi ve tam o sırada çıkan yangın Yunanları oralardan söküp attı. Doge elde ettiği başarıları müttefiklerine haber vermek istemişti ama onların içinde bulundukları tehlikeli durum bunu engelledi. Hacıları ölüme terk ederek zafer kazanmaktansa onlarla birlikte ölmeyi yeğleyeceğini söyleyen Dandolo, kazandığı avantajlı durumu bırakarak askerlerini toparladı ve Frankların yardımına koştu. Fransızların bitik hale düşmüş altı birliği Yu-

nan süvarilerinin her biri Fransız birliklerinden çok daha güçlü altmış bölüğünce sarılmış durumdaydı. Utanç ve umutsuzluk Alexius'u sonunda genel bir çıkış harekâtına mecbur bırakmıştı, ne var ki Latinlerin katı düzeni ve cesur duruşlarına hayran kalmıştı, uzaktan uzağa biraz çarpışmaya giriştikten sonra akşamın alacakaranlığında birliklerini geri çekti. Gecenin sessizliği ya da karanlığı içine düşmüş olduğu endişelerini daha da arttırdı, korkak gaspçı on bin altını alıp tahtını, karısını ve uyruklarını bırakarak bir tekneye (*bark*) atlayıp Boğaz'ı geçti ve ücra bir Trakya limanına utanç içinde sığındı. İmparatorun kaçtığını öğrenen soylular, zindanda her saat cellatlarını beklemekte olan âmâ Isaac'e koşarak bağışlanmaları için yalvardılar. Kurtuluşunu ve tahtına dönmesini talihin cilvesine borçlu olan esir, imparatorluk giysisini kuşandı, yerlere kapanmış tutsaklarla çevrili tahtına yeniden çıktı ama görmeyen gözleri sebebiyle hiçbir şeyin ayrımına varamadı. Gün ağarırken ateşkes yapıldı ve Latinler oğlunu kucaklamak için sabırsızlanan ve soylu kurtarıcılarını ödüllendirmek isteyen yasal imparatorun mesajını alınca şaşırdılar.[67]

Ancak bu yüce gönüllü kurtarıcılar, babasından ödül, hiç değilse bir ödül sözünü almadan ellerindeki rehineyi serbest bırakmayı düşünmüyorlardı. İmparatoru kutlamak için Matthew of Montmorency, tarihçimiz Champagne mareşali ve iki Venedikliden oluşan dört kişilik bir elçilik kurulu seçildi. Bunlar yaklaşınca kentin kapıları açıldı; İngiliz ve Danimarkalılardan oluşan baltalı muhafızlar, iki sıra halinde yolların kenarında dizilmişlerdi, taht salonu gücün ve erdemin sahte ikameleri altın ve mücev-

67. Constantinople'un ilk kuşatması ve fethi için haçlıların III. Innocent'e (*Gesta*, b. 91, s. 533, 534) yazdıkları mektubun özgünü, Villehardouin'de (No. 75, 99), Nicetas'ta ([içinde] *Alexio Comneno*, L, III, b. 10, s. 349-352), Dandolo'da ([içinde] *Chron.*, s. 322) okunabilir. Gunther ve Rahip Martin, yoldaşlarının çok büyük bölümü vebadan ölmüşlerse de henüz Kudüs'e ya da St. John d'Acre'ye yaptıkları hacdan dönmemişlerdi.

herlerin ışıltılarıyla âdeta parıldıyordu, Macar kralının kız kardeşi olan eşi, âmâ Isaac'in yanında oturuyordu, onların dönüşleri üzerine Yunanların tüm soylu kadınları da evlerinden çıkıp senatörler ve askerlerle birlikte salonu doldurmuşlardı. Latinler, mareşalin çevirmenliğinde, imparatoru kutladılar ve erdemlerinin farkında, çabalarının karşılığını almak isteyen insanlar gibi konuştular; imparator, oğlunun Venedikliler ve haçlılarla yaptığı ittifakı onaylaması gerektiğini tereddüt etmeden veya gecikmeden anladı. İmparatoriçe, bir kâhya, bir tercüman ve dört büyükelçiyle özel bir odaya çekilen genç Alexius'un babası, oğlunun yaptığı anlaşmanın neleri kapsadığını kaygıyla sordu. Mareşal, bu anlaşma uyarınca mezhep bölücülüğüne son vererek imparatorun ve halkın papanın üstünlüğünü kabullenmeleri, Kutsal Toprakların kurtarılmasına yardım etmeleri ve iki yüz bin gümüş mark ödemeleri gerektiğini bildirdi. "Bu koşullar ağır," diye ihtiyatla karşılık verdi, "kabulü zor ve yerine getirilmesi güç. Ancak hiçbir koşul, hizmetlerinizi ve yiğitliğinizi aşamaz." Bu tatmin edici güvenceden sonra, baronlar atlarına bindiler ve Constantinople'un vârisine saraya dek eşlik ettiler, gençliği ve başından geçen serüvenler yüzünden herkesin kalbini kazanmıştı, babasıyla birlikte Ayasofya Kilisesi'nde taç giydi (19 Temmuz). Saltanatının ilk günlerinde barış havasının ve bolluğun geri gelmesine sevinen halk, bu acıklı öykünün sona ermesini coşkuyla kutluyor, soylular ise sevinç ve sadakat maskesi altında korkularını, pişmanlıklarını ve hoşnutsuzluklarını gizliyorlardı. İki ulusun aynı başkentte bir araya gelmesiyle çıkabilecek kargaşalara imkân tanımamak için Venedikliler ile Fransızların ordugâhlarını Pera'da veya Galata'da kurmaları uygun görüldü. Böylece kentte serbestçe gezmeleri ve alışverişte bulunmaları sağlanmış oldu ve dinsel ilgi ve merak duygusu çok sayıda hacıyı kiliselere ve saraylara çekti. Bu yapıtların sanatsal değerine karşı ilgi duyma-

yan kaba yaradılışları muhteşemliklerine şaşmamış da değillerdi, memleketlerinin yoksulluğu, Hristiyanlığın birinci metropolünün azametini ve halkını olduğundan da büyük gösteriyordu.[68] Adaletin yerine gelmiş olmasından doğan sevinç ve minnet duygsuyla genç Alexius, kimi zaman müttefiklerine dostça yaptığı ziyaretlerde imparator saygınlığını unutuyordu, Fransızların keyifli taşkınlıkları onlarla birlikte yediği yemeklerde sanki Doğu imparatoru oralarda yokmuş gibi bir hava oluşturuyordu.[69] İki kilisenin birleştirilmesi konusunda zamana ihtiyaç olduğu ve sabırla beklenmesi gerektiği üzerinde görüş birliğine varıldı ancak açgözlülük, hevesten daha az söz dinlerdi ve haçlıların ihtiyaçları için sızlanmalarını yatıştırmak için anlaşmada belirtilenden daha fazla bir meblağ ödendi.[70] Alexius, haçlıların gitme zamanı yaklaştıkça paniğe kapılmaya başladı, müttefiklerinin orada bulunmayışı onu henüz karşılayabilecek halde olmadığı bir yükümlülükten kurtarabilecekti ancak bu durum kendisini sadakatsiz bir ulusun kaprislerine karşı da korumasız bırakmış olacaktı. Alexius, buradaki kalışlarını bir yıl daha uzatmak isterlerse Venedik gemilerinin gerekli giderlerini ödemeye hazır olduğunu bildirdi. Bu öneri baronlar kurulunda tartışıldı; tereddütlü müzakereler-

68. Villehardouin'in ham enerjisinde (No. 66, 100) Constantinople'un içten ve dıştan görünüşünü ve haçlılar üzerindeki izlenimini okuyunuz: "Cette ville (diyor), que de toutes les autres ere souveraine." Bu betimlemeye paralel pasajlar için bkz. Fulcherius Carnotensis, *Hist. Hierosol.* L, I, b. 4 ve Will. Tyr., II, 3, XX, 26.

69. Zar atarken Latinler onun tacını çıkarıyorlar, başına bir yün ya da keçe takke geçiriyorlardı,
"τὸ μεγαλοπρεπὲς καὶ
παγκλέϊστον κατερρύπαινεν ονομα," (Nicetas, s. 358). Bu şaka Venediklilere yapılmış olsaydı tüccarlara ve cumhuriyetçilere karşı bir hakaret sayılırdı.

70. Villehardouin, No. 101; Dandolo, s. 322. Doge'nin söylediğine göre Fransızlara Venediklilerden daha çabuk ödeme yapıldı, ne var ki o, iki ulusun tarihlerinin bu konuda farklılık gösterdiğini teslim ediyor. Villehardouin'i okudu mu acaba? Yunanlar, "quod totius Græciæ opes transtulisset" diye yakınıyorlar (Gunther, *Hist. C. P.*, b. 13). Bkz. Nicetas'ın yakınmaları ve tahkirleri, s. 355.

den sonra Fransızların şefleri, ikinci kez doge'nin tavsiyelerine ve genç imparatorun ricalarına olumlu yanıt verdiler. Montferrat markisi on altı bin altına razı oldu. Ayrıca Isaac'in oğlunun bir orduyla imparatorluğun Avrupa eyaletlerine giderek oralarda otoritesini kurmasını ve kaçan amcasını kovuşturmasını istedi. O, bu işleri yaparken müttefiklerden Baldwin ile öbürleri Constantinople'da onun otoritesini tanıtacak ve benimseteceklerdi. Bu tutum başarılı oldu ve tahtı çevrelemiş olan dalkavuklar âmâ hükümdarlarına onu zindandan çekip kurtaran takdiriilahinin gut hastalığını da iyi edeceğini, yeniden görme gücü vereceğini, uzun yıllar imparatorluğunun başında refah içerisinde yaşam olanağı sağlayacağını yineleyip duruyorlardı. Babası, ordularının başarılarından kolları kabarmış halde onları güvenle dinliyordu. Ne var ki gururu yüreğini sıkıştırmaya başladı, Alexius, herkesin en içten övgülerini kazanırken kıskanç babaya ancak çok az alkış tutuluyordu.[71]

Bu son işgalle Yunanlar, Roma İmparatorluğu'nun başkentinin zapt edilemez olduğuna dair dokuz yüzyıllık rüyalarından uyandılar. Batılı yabancılar kenti zorlamışlar, Constantine'in asasını uygun gördükleri birine hediye etmişlerdi; onların koruması altında tahta geçen hükümdarlar da halkın gözünde tıpkı onlar gibi tiksinilen kimseler haline gelmişlerdi, Isaac'in herkesin malumu zaafları günahlarını büyütüyor, halk da genç Alexius'u ülkesinin âdetlerinden ve dininden ayrılan bir mürtet olarak görüyordu. Latinlerle yaptığı anlaşmalar biliniyor, en azından kuşkulanılıyordu, halk, özellikle papazlar inançlarına ve batıl inançlarına sarsılmaz bağlarla bağlıydılar ve kiliselerde, evlerde ve dükkânlarda bile bile papanın zulmü ve Roma kili-

71. Alexis Comnenus'un saltanatı Nicetas'ın üç kitabının (s. 291-352) tamamını kapsamaktadır. Isaac ile oğlunun yeniden saltanata dönüşleri ise beş bölümde toplanmıştır (s. 352-362).

sesinin getireceği tehlike konuşuluyordu.[72] Neredeyse boş bir hazineden sarayın savurganlıkları ile Batılı müttefiklere verilen haraçlar ödenmeye çalışılıyordu, Yunanlar, düzenli bir vergi ödeyerek yağma ve tutsak edilme tehlikesinden kurtulma yolunu tutmuyorlardı, zenginlere baskı yapılmasıyla daha tehlikeli ve daha kişisel kızgınlıklara yol açtı ve eğer imparator kiliselerin gümüş takımlarını eritip kutsal sembolleri yağmaladıysa mezhep bölücülüğü ve dine karşı saygısız davranma suçlamalarını haklı çıkarmış görünüyordu. Marki Boniface'nin ve onun öğrencisi genç imparatorun yokluğunda çok kötü bir karşılık Constantinople kentini acılara boğdu ve bunun doğrudan doğruya Flaman haçlıların düşüncesiz çabalarından meydana geldiği söylendi.[73] Bir gün kentte dolaşırken, içerisinde bir oğul ya da ortak katılmadan yalnız tek tanrıya tapılan bir cami ya da bir sinagog görünce kızgınlıktan tepeleri attı. Onların Hristiyan olmayanlarla kanıt göstererek tartışmak yerine başvurdukları yol kılıçlarını kullanmak ve tapınaklarını yıkmaktı, ne var ki bu inançsızlar ve komşuları olan kimi Hristiyanlar onların canını ve malını savunmaya kalkıştılarsa da saldırgan bağnazların tutuşturduğu ateş en dindar Hristiyanların yapılarını da yakıp kül etti. Yangın sekiz gün ve gece sürdü ve yaklaşık limandan Propontis'e dek bir *league*'lik bir alanı, Constantinople'un en çok konut bulunan kısımlarını yok etti. Kül haline gelen kiliselerin ve sarayların

72. Alexius'un dine aykırı anlaşması için kınayan Nicetas, en saldırgan deyimlerle papanın dinine hakaret ediyor;
"μεῖζον καὶ ἀτοπώτατον ... παρεκτροπὴν πίστεως
... τῶν τοῦ Πάπα προνομίων καινισμόν
... μετάθεσίν τε καὶ μεταποίησιν τῶν
παλαιῶν Ῥωμαίοις ἐθῶν," (s. 348). İmparatorluğun son anına kadar her Yunan'ın samimi sözleri de böyleydi.
73. Nicetas (s. 355) ithamlarında kesindir, özellikle Flamanları (Φλαμίονες) belirtiyor, ne var ki bunun antik bir isim olduğu varsayımında yanılıyor. Villehardouin (No. 107) baronları aklıyor, suçluların adını bilmiyor (belki gerçekten bilmiyor).

yok olan ya da yağmalanan mallarının değeri ile yoksul düşen ailelerin sayısını hesaplamak zordu. Doge'nin ve baronların bu saldırıyı doğru bulmadıklarını bildirmelerine karşın Latinler halkın gözünde daha da nefret edilir kimseler durumuna düştü ve on beş bin kişiden fazla bir topluluk halinde kentte yerleşmiş olan bir Batılılar, kendi güvenlikleri için müttefiklerinin bayrağı altına sığınmak üzere Pera'ya acil olarak çekilme gereğini duydu. Genç imparator muzaffer olarak döndü, ne var ki sağlam ve ustaca yürütülmüş olsa da bu politika, mahzun gencin ve yönetiminin yıkılmasına yol açan fırtınanın içinden geçemeyecekti. Babasının tavsiyesi de kendisinin niyetini destekliyordu, yani sadece Batılı velinimetlerine bel bağlayabilirdi ancak Alexius minnet duygusuyla yurtseverlik, tebaasının korkusu ile müttefikleri arasında duraksıyordu.[74] Onun zayıf ve kararsız tutumu her iki taraf üzerindeki saygınlığının ve güveninin zedelenmesine sebep oldu, Montferrat markisini sarayını ele geçirmesi için davet ederken, ülkelerinin kurtuluşu için soyluları komplo kurmaya ve halkı silaha sarılmaya mecbur bıraktığı için acı duyuyordu. Onun içinde bulunduğu sıkıntılara karşı ilgisiz ve kayıtsız olan Latin şefleri, anlaşma koşullarını yerine getirmesi için sıkıştırıyor, geciktirdiği için öfkeleniyor, niyetlerinden kuşkulanıyor ve kesin bir şekilde ya barış ya da savaş duyurusu yapmasını istiyorlardı. Bu kibirli istek üç Fransız şövalyesi ile üç Venedikliden oluşan bir kurulca ona iletildi, bu altı kişi atlarına binmiş, kılıçları bellerinde olduğu halde halkın kızgın bakışları arasından geçerek imparatorun önüne dek kendilerine güvenen bir tutumla gelmişlerdi. Orada hizmetlerini ve yükümlülüklerini kesin bir dille özetleyerek kibirli bir tutumla, haklı istekleri hemen tam ve elverişli biçimde yerine getirilmezse bundan böyle Alexius'u

74. Nicetas'ın yakınmalarını ve kuşkularını (s. 359-362) Baldwin of Flanders'in olumlu suçlamalarıyla karşılaştırınız (*Gesta Innocent III*, b. 92, s. 534); "cum patriarchâ et mole nobilium, nobis promissis perjurus et mendax."

ne bir dost ne de hükümdar olarak tanımayacaklarını bildirdiler. İlk kez bir imparatora dile getirilen bu meydan okumadan sonra hiçbir korku belirtisi göstermeden yanından ayrıldılar ancak bir hükümdarın sarayından ve öfke içerisindeki halkın içerisinden nasıl çıkabildiklerine kendileri de şaşırmışlardı ve ordugâha dönüşler, karşılıklı düşmanlığı işaretiydi.

Savaş Yeniden Başlıyor (1204)

Yunanlarda tüm otorite ve bilgelik, öfkelerini cesaretle, kalabalıklığını güçle ve yobazlıklarını cennetin desteği ve ilhamıyla harmanlayan coşkun bir güruh tarafından teslim alınmıştı. İki ulus da Alexius'tan nefret ediyor ve onu hainlikle suçluyorlardı, aşağılık ve sahte Angeli soy için nefretini yüksek sesle dile getiren Constantinople halkı çok daha saygın bir hükümdar talebiyle senatoyu kuşattı. Erguvan, birbiri ardına soyu veya itibarıyla dikkat çeken tüm senatörlere önerildiyse de bunlardan hiçbiri bu ölümcül onuru kabullenmek istemedi, halk talebini üç gün boyunca sürdürdü; bu meclisin üyelerinden olan Nicetas'ın gözlemine göre korkuları ve zayıflıkları, senatörlerin sadakatlerinden önce geliyordu. Halk, zorla bir unutulup gitmiş, âdeta hayalet olmuş birini ortaya sürdüyse de bundan hemen vazgeçildi,[75] ne var ki bütün bu kargaşanın elebaşı Ducas soyundan geliyordu, onun Alexius ile ortak olan adı Mourzoufle[76] lakabıyla ayırt edilebilir; bu lakap birbirine çok yakın siyah ve gür kaşları dolayısıyla takılmıştır. Yurtsever ve sarayda gözde olan hain Mourzoufle, ne

75. Adı Nicholas Canabus'tu. Nicetas'ın övgüsünü, Mourzoufle'un intikamını hak ediyordu (s. 362).

76. Villehardouin (No. 116) ondan bir gözde diye söz ediyor, sanki imparatorluk kanı taşıdığını ve *Angelus* ve *Ducas* krallık soyundan geldiğini bilmezlikten geliyor. Her şeyi ve her yeri araştıran Ducange, onun Isaac Ducas Sebastocrator'un oğlu ve genç Alexius'un ikinci dereceden kuzeni olduğunu düşünüyor.

kurnazlıktan ne de cesaretten yana yeteneği eksik olmadığından Latinlere karşı hem sözleriyle hem de eylemleriyle karşı durdu, Yunanların tutkularını ve tarafgirliklerini kamçıladı, Alexius'un güvenini kazandı, mabeyinciliğe (chamberlain) terfi etti ve hükümdarlık nişanlarıyla ödüllendirildi. Gecenin karanlığında dehşete kapılmış bir halde genç imparatorun yatak odasına koştu, sarayın halk tarafından saldırıya uğradığını ve muhafızlar tarafından ihanete uğradığını haykırdı. Zavallı Alexius, kendisini ölüme götüren katiline karşı şüphe duymadan onu takip etti, gizli bir merdivenden indi ama bu merdiven bitiminde düşmanları bekliyordu. İmparator burada yakalandı, giysileri çıkarıldı, zincire vuruldu, birkaç gün boyunca işkencelerin tüm acılarını çektikten sonra zorbanın emriyle veya huzurunda zehirlendi, boğuldu veya sopalarla dövüldü. İmparator Isaac Angelus da hemen oğlunun ardından mezara gitti, kendisinden korkulması söz konusu olmayan yaşlı körün hemen ölüvermesi Mourzoufle'u bir cinayet daha işlemekten de kurtarmış oldu (8 Şubat).

Constantinople'un İkinci Defa Kuşatılması (Ocak-Nisan)

İmparatorların ölümü ve Mourzoufle'un tahtı ele geçirmesi ihtilafın yapısını değişikliğe uğratmıştı. Artık müttefikler arasında birilerinin gördükleri hizmetleri abartmaları, öbürlerinin ise yükümlülüklerini yerine getirmemeleri sebebiyle sürüp gelen anlaşmazlık söz konusu değildi, Fransızlarla Venedikliler Alexius'a yaptıkları şikâyetleri unutarak onun kara bahtı için gözyaşı bile döktüler ve bu genç imparatorun katilini imparatorluğa yükselten aşağılık ulustan öç almaya ant içtiler. Yine de ihtiyatlı doge hâlâ pazarlık yapmaya meyilliydi, ister bir yardım, ister bir

borç ya da tazminat adı altında elli bin altın, yaklaşık iki milyon sterlin tutarında para almaları gerektiğini ileri sürüyordu, Mourzoufle, kiliseyi devletin kurtuluşu uğruna gözden çıkarmayı reddetmeseydi görüşmeler birdenbire kesilmeyecekti.[77] Yabancı ve yerli düşmanlarının hakaretleri arasında halkın hükümdarı olarak üstlendiği role layık olmadığını görebiliriz. Constantinople'a yapılan ikinci kuşatma ilkine oranla daha çok güçlükleri de birlikte getirdi, hazineyi yeniden doldurdu, geçen saltanatın hatalarını sıkı bir incelemeden geçirip işleyişte bir disiplin sağladı ve Mourzoufle, elinde bir topuzla, bir savaşçı edasıyla askerler ve halk üzerinde korku yaratmıştı. Alexius'un ölümünden önce ve sonra Yunanlar, limandaki donanmayı yakmak için güçlü ve iyi yönetilen iki girişimde bulunmuşlardı, ne var ki maharetli ve cesur Venedikliler bu ateş gemilerini püskürtmüş ve denizin ortasında kendi kendilerine yanarak hiçbir zarar vermemelerini sağlamışlardı.[78] Flanders kontunun kardeşi Henry, Yunan imparatoru bir gece saldırısında püskürttü, sürpriz bir baskın olması ve sayıca üstün bulunmasına rağmen bozguna uğraması utancını daha da artırdı; savaş alanında kalkanı ve Bakire'nin ilahî bir imgesi bulunan imparatorluk sancağı[79] bulundu ve bu sancak Aziz Bernard'ın müritleri olan Cistercian keşişlerine verildi. Kutsal büyük perhiz (Lent) dönemi hariç olmak üzere yaklaşık üç ay, Latinler hazırlanmadan veya harekete geçmeden önce küçük baskınlarla geçti. Kent, tahkimatları sayesinde zapt edilemez

77. Nicetas, bu çok muhtemel görüşmeyi doğruluyor (s. 365) ancak Villehardouin ve Dandolo onu utanç verici olarak buluyor ve suskunlukla geçiştiriyor.
78. Baldwin, filoyu yakma girişimlerinden söz ediyor (*Gesta*, b. 92, s. 534, 535); Villehardouin (No. 113-115) sadece birincisini anlatıyor. Şurası da dikkate değer ki bu savaşçılardan hiçbiri Grek ateşini tuhaf bulduklarına dair bir ifadede bulunmuyorlar.
79. Ducange (No. 119), *Gonfanon Imperial* ile ilgili olarak bizi âdeta bilgiye boğar. Bakire'nin bu sancağı hâlâ Venedik'te bir ganimet ve kutsal emanet olarak gösterilmektedir. Bu doğruysa yaşlı doge, Citeaux keşişlerini aldatmış demektir.

diye biliniyordu, Venedikli kaptanların dediğine göre Propontis kıyıları yakınında demir atmak güvenli bir hareket olmazdı çünkü akıntı, gemileri Hellespont Boğazı'na dek sürükleyebilirdi; bu güçlükler, orduyu bırakıp gitmek için bahane arayan hacıların pek hoşuna gitmeyecek türdendi. Bu yüzden liman tarafından bir saldırı düzenlenmesine karar verildi, kuşatılanlar da saldırıyı oradan bekliyorlardı, imparator kıpkırmızı (scarlet) bayrağını yakınlardaki yüksek bir yere dikmişti, böylece askerlerini oradan yönetiyor ve canlı tutuyordu. Cesur ve böyle güzel ve görkemli bir gösteriyi gözlemlemeyi başarabilen bir kişi, savaş düzeni almış iki büyük orduyu görerek derin keyfe varabilirdi, iki ordu yaklaşık yarım *league*'lik bir alanda karşı karşıyaydılar; biri gemiler ve kadırgalar üzerinde, öbürü surlar ve tahta taretlerle tahkim edilmiş kulelerde savaş emrini bekliyorlardı. Saldırı, karşılıklı ateş, taş ve mızrak atışlarıyla başladı, ne var ki sular derindi; Fransızlar atak, Venedikliler bilgili ve yetenekliydi, duvarlara yaklaştılar, gemilerin bataryalarını duvarlara bitiştiren sallanan köprüler üzerinde kılıç, balta ve mızrakla korkunç bir savaş başladı. Müttefikler yüzden çok saldırıda bulundularsa da karada olmanın verdiği elverişlilikle Bizanslılar Latinleri geri çekilme kararı vermeye zorladılar. Ertesi gün Latinler aynı sertlikle yeni saldırılara girişti̇lerse de sonuç alamadılar, geceleyin doge ile baronlar toplanıp görüştüler, genel durumdan korku duyulmuş olsa bile kimse anlaşmadan ya da geri çekilmeden söz etmedi, her savaşçı kendi ruh haline göre zafer umudunu taşıyor ya da görkemli bir ölümü kucaklıyordu.[80] İlk kuşatmanın deneyimi Yunanlara çok şey öğretmişti ama bu deneyime Latinler de sahipti, Constantinople'un alınabilir olması gerçeği onlar

80. Villehardouin (No. 126) "mult ere grant peril," diye itiraf ediyor ve Guntther (*Hist. C. P.*, b. 13) de "nulla spes victoriæ arridere poterat," diye onaylıyor. Bununla birlikte şövalye, geri çekilmeyi düşünenlerden nefretle söz ediyor ve keşiş silah elde ölmeye kararlı olan yurttaşları için övgülü sözler söylüyor.

için düşmanlarının savunma konusunda edindikleri bilgilerden çok daha değerliydi. Üçüncü saldırıda güçlerini katlamak için iki gemi birbirine zincirle bağlandı; kuzey rüzgârlarıyla gemiler kıyıya yanaştı; Troyes ve Soissons piskoposları öncü kuvvetleri yönlendiriyorlardı, hacı ve cennet adları savaş safları boyunca yankılanıyordu.[81] Piskoposluk sancakları surlar üzerine asıldı, merdivenlerden ilk tırmanacaklara yüz gümüş mark verileceği vadedildi, ölüm onları bu ödülden yoksun kılarsa da zafer adlarını ölümsüzleştirecekti. Dört kuleye tırmanıldı, kapılar göçertildi, dalgalar üzerinde bocalayan Fransız şövalyeleri atlarına atladıklarında kendilerini yenilmez hissediyorlardı. Acaba tek bir savaşçının yaklaştığını gören, imparatorun çevresini sarmış bulunan binlerce askerin kaçıp gittiğinin öyküsünü anlatmam gerekir mi? Bu alçakça kaçışı yurttaşları olan Nicetas da onaylamıştır; bu tek Fransız savaşçıya bir hayaletler ordusu eşlik ediyordu ve Yunanların gözüne bir dev olarak görünmüştü.[82] Yenilgiye uğrayanlar mevzilerini bırakıp silahlarını yere atarken Latinler, şeflerinin sancağı altında kente girmişlerdi, onların yaklaşmasıyla tüm engeller silinip gitti; bilerek çıkarılan ya da bir rastlantı eseri olarak çıkan üçüncü yangın, birkaç saat içerisinde, Fransa'nın en büyük kentlerinden üçünün kapladığı alan kadar bir bölümü yakıp kül etti.[83] Akşamleyin baronlar birliklerini toparladılar ve mevzilerini güçlendirdiler, başkentin genişliği ve ka-

81. Baldwin ve bütün yazarlar bu iki kadırgayı "felici auspicio" diye onurlu sayıyorlar.

82. Nicetas, Homeros'a atıfta bulunarak, onu "ἐννέα ὀργυίας", dokuz *orgyæ* veya on sekiz metre yüksekliğinde, gerçekten de Yunanları dehşete düşürebilecek bir boya sahip olduğunu söylüyor. Yazar bu konuda yurduna olduğu kadar olağanüstülüklere de çok bağlı görünüyor, belki gerçeğe de. Baldwin mezmur yazarının sözleriyle, "Persequitur unus ex nobis centum alienos," diye haykırıyor.

83. Villehardouin (No. 130), birincisine göre daha meşru sayılan ve Guntther'in "quidam comes Teutonicus" (b. 14) diye suçladığı bu yangını kimlerin yaptığını bilmiyor. Bu kışkırtıcılar utanmış gibidir.

labalıklığı karşısında şaşkınlığa uğramışlardı; kilise ve sarayları da surları kadar tahkim edilmişse hepsini temizlemek için en azından bir aya daha ihtiyaç duyabilirlerdi. Ancak sabahın erken saatlerinde, ellerinde haçlar ve tasvirler taşıyan bir yalvarıcılar grubu Yunanların teslim olduğunu bildirdiler ve fatihlerin kendilerine acıması için ricada bulundular; gaspçı imparator altın kapıdan sıvışıp kaçmıştı, Montferrat markisi ve Flanders kontu, Blachernæ ve Boucoleon saraylarına el koydular ve Latin hacılarının silahları, Roma ve Constantine unvanını taşımayı sürdüren bir imparatorluğu böyle devirdiler.[84]

Constantinople'un Yağmalanması

Constantinople'dan bir fırtına geçiyordu, savaş kuralları fatihlere dinin ve hümanizmin gerektirdiği her şeyi yapabilme olanağını veriyordu. Montferrat Markisi Boniface hâlâ komutan olarak hareket ediyordu, onu gelecekteki hükümdarları olarak gören Yunanlar da bitkin bir sesle, "Aziz marki kral, bize merhamet et!" diye yalvarıyorlardı. İhtiyatlı davranmak için veya merhamet duygusuyla kentin kapılarını kaçaklara açtı, Hristiyan kardeşlerinin kanını dökmemeleri konusunda haçlı askerleri uyardı. Nicetas'ın sözünü ettiği kan sellerinin, hemşehrilerinden hiç karşı koymayan iki bin tanesinin öldürülmesiyle ilgili olduğu düşünebilir;[85] bunların büyük kısmı kentten kovulan ve bir

84. Constantinople'un ikinci defa kuşatılması ve fethi için bkz. Villehardouin (No. 113-132), Baldwin'in III. Innocent'e ikinci mektubu (*Gesta*, b. 92, s. 534-537), Mourzoufle'un tüm saltanatını yazmış olan Nicetas (s. 363-375) ve ayrıca Dandolo'nun kimi pasajları ([içinde] *Chron. Venet.*, s. 323-330) ile görüntüler ve kehanetlerden söz eden Gunther (*Hist. C. P.*, b. 14-18). İlki Adriyatik denizinde kör bir komutanın yönetiminde ve Bizans'a vb. yönelik bir ordudan söz eden Erythræan falcı kadının bir kehanetini iletiyor. Çok şaşırtıcı bir kehanet sayılabilirdi ama olaydan sonra olmasaydı.

85. "Ceciderunt tamen eâ die civium quasi duo millia," vd. (Gunther, b. 18).

hizip oluşturan Latinler tarafından kılıçtan geçirilmişti. Bu sürgünlerden bir bölümü gördükleri kötülük kadar iyiliklere karşı da dikkatliydiler, nitekim Nicetas canını bir Venedikli tüccarın insanlığı yüzünden kurtarabildi. Papa III. Innocent, şehvetli hacıları cinsiyet, yaş ve dinî meslek ayrımı gözetmemiş olmakla suçluyordu ve kuytu ve karanlık köşelerde işlenen cinsel saldırı, zina ve çocuk tecavüzlerinin bile güpegündüz işlenmiş olmasından acı acı yakınıyor, ayrıca soylu kadınların (*noble matrons*) ve kutsal rahibelerin de Katolik ordusunu oluşturan uşaklar ve köylülerce kirletildiklerini dile getiriyor.[86] Kazanılan zaferin yarattığı sevinç ve taşkınlığın etkisiyle işlenmiş birtakım günahlar bağışlanabilir, ne var ki Doğu başkentinde hiç kuşku yok ki yirmi bin haçlının isteklerini karşılamaya yeterli sayıda, kendilerini parayla satan güzellikler vardı, esir alma hakkı ve bu hakkın kötüye kullanılması kadınlar üzerine yaygınlaştırılamazdı. Montferrat markisi bir disiplin ve dürüstlüğün örneğiydi, Flanders kontuna ise iffetin aksi olarak bakılıyordu, evli, bakire ya da rahibelere tecavüz edilmesini yasakladılar ve bunu yapanlar için ölüm cezası getirdiler, yenilmiş halktan kimileri bu konuda yardım isteğinde bulundu,[87] galipler de kimi zaman bu yasaya saygı gösterdi. Acımasızlıkları ve şehvetleri, şeflerin otoritesi ve askerlerin şefkatleriyle bastırıldı çünkü artık Kuzeyin vahşilerinin yaradılışla-

---

Aritmetik, tutkuların ve retoriğin abartılarını ölçmek için kusursuz bir mihenk taşıdır.

86. "Quidam (diyor III. Innocent, *Gesta*, b. 94, s. 538) nec religioni, nec ætati, nec sexui peperœrunt; sed fornicationes, adulteria, et incestus in occulis omnium exercentes, non solum maritatas et viduas, sed et matronas et virgines Deoque dicatas, exposuerunt spurcitiis garcionum." Villehardouin, savaştaki bu gibi olağan vukuatlardan söz etmiyor.

87. Nicetas böyle bir soylu bakireyi bir askerden kurtardı ve onunla evlendi (s. 380),
"ἐπὶ μάρτυσι πλλοῖς ὀνηδὸν ἐπβρωμώμενος",
rağmen neredeyse ihlal ediyordu,
"ἐντολαί, ἐντάλματα εν γεγονότων".

rından bahsetmiyoruz, ne kadar vahşi görünürlerse görünsünler, zaman, politika ve din, Fransızların ve hatta daha da çok İtalyanların yaradılışlarını yumuşatmıştır. Ne var ki kutsal haftada bile Constantinople'un yağmalanması serbest bırakılmış ve açgözlülüklerini doyurmalarına izin verilmiştir. Herhangi bir vaat veya anlaşmayla sınırlanmamış zafer hakkına dayanarak Yunanların tüm kamusal ve özel servetlerine el koymuşlardı ve her bir fatih, ustalığı ve gücü nispetinde bu hakka dayanarak her şeyi alabilirdi. Para biçimine sokulmuş ya da sokulmamış altın ve gümüş madenleri, dünyanın her yerinde geçerli değiş tokuş araçlarıdır, öyle ki bulundukları yerde ya da başka ülkede, niteliğine ve gereksinme durumuna göre bozdurulmaları mümkündür. İpekli kumaşlar, kadifeler, kürkler ve baharat gibi lüks ve ticaret malları Constantinople'da bol sayıda bulunuyordu ve bunlar Avrupa'nın az uygarlaşmış ülkelerinde parayla satın alınamıyordu. Yağma işinde bir düzen kuruldu ve herkesin payına düşecek kısmın rastlantıya ya da şahsi çabaya göre belirlenmemesine özen gösterildi. Genel depo olarak kullanılmak üzere üç kilise seçildi, tüm haçlıların ele geçirdikleri ganimetleri bu depolara getirmeleri emredildi; yalan beyanda bulunanların ölümle ve aforozla cezalandırılacakları duyuruldu; rütbesiz asker bir pay, süvari çavuşu iki pay, şövalye dört pay alacak ve rütbesine veya saygınlığına göre baronların ve prenslerin payları da saptanacaktı. Bu kutsal anlaşmayı çiğnediği kesinlikle anlaşılan St. Paul kontuna bağlı bir şövalye, arması belli olacak şekilde kalkanıyla birlikte asılarak öldürüldü, bu kadar sert ve ağır bir örnek başkalarını daha kurnaz ve daha ihtiyatlı olmaya yöneltmiş olabilir ancak açgözlülük korkunun önüne geçmişti ve gizlice yapılan yağmaların, kabul edilen miktarın çok üzerinde olduğuna inanılmaktadır. Anlaşmayla yapılan paylaşma hiçbir zaman tanık olunmamış ve

umulmamış düzeye ulaştı.[88] Fransızlar ile Venedikliler arasında yapılan eşit paylaşmadan sonra Fransızlar, Venedik Cumhuriyeti'yle yaptıkları sözleşme gereğince borçlu oldukları elli bin mark değerindeki ganimet kısmını onlara ödedikleri halde kendilerine yine de dört yüz bin gümüş mark,[89] yaklaşık sekiz yüz bin sterlin kaldı, o yüzyıldaki bu paranın değerini net olarak belirlememekle birlikte bunu İngiltere Krallığı'nın yedi yıllık gelirinin toplamına eşit diye gösterebilir miyim emin değilim.[90]

Bu büyük devrim sayesinde Villehardouin ile Nicetas'ın ilişkilerini, Champagne mareşali ile Bizans senatörünün birbirleriyle çatışan duygularını karşılaştırma olanağımız meydana çıkmıştır.[91] Öncelikle Constantinople'un zenginlikleri yalnızca bir ulustan öbürüne geçmiş, Yunanların kayıpları ve acıları, Latinlerin sevinci ve üstünlükleriyle dengelenmiştir. Ne var ki sefil savaş oyununda kazanç ile kayıp, zevk ile acı asla kıyaslanamaz, Latinlerin mutlulukları geçici ve temelsizdi, Yunanlar ülkelerinin geldiği bu duruma gözyaşı döktüler ve Latinlerin

88. Ganimetlerin değerinden söz ederken Gunther şöyle diyor: "ut de pauperibus et advenis cives ditissimi redderentur," (*Hist. C. P.*, b. 18); Villehardouin (No. 132), dünya yaratıldığından beri "ne fu tant gaaignié dans une ville," diyor; Baldwin (*Gesta*, b. 92), "ut tantum tota non videatur possidere Latinitas," diye düşüncesini belirtiyor.

89. Villehardouin, No. 133-135. Kalan miktarın dört yüz bin değil, beş yüz bin olduğunu söyleyenler de bulunuyor. Venedikliler tüm ganimeti almayı ve her şövalyeye 400, her rahip ve atlıya 200 ve her piyadeye 100 mark vermeyi teklif etmişlerdi; bu kabul edilseydi en büyük kaybeden onlar olurdu (Le Beau, *Hist. Du Bas-Empire*, c. XX, s. 506; nereden geldiğini bilmiyorum).

90. Lyon Konsili'nde (1245), İngiltere elçileri, krallık gelirini, her yıl altmış bin marka varan yabancı papazlık gelirinden daha aşağı olarak gösterdiler (Matthew Paris, s. 451; Hume, *History of England*, c. II, s. 170).

91. Constantinople'un yağmalanması sırasında ortaya çıkan düzensizlikleri, kendi yaşadıklarını da dokunaklı bir şekilde ekleyen Nicetas (s. 367-369) ve *Status Urb. C. P.* (s. 375-384) tarafından anlatılıyor. Kutsal şeylere saygısızlık da olsa III. Innocent (Gesta, b. 92) şikâyetlerini haklı buldu. Villehardouin herhangi bir acıma veya pişmanlık belirtisi göstermez.

ettiği hakaret ve alaylar onların yoksulluğunu ve acılarını daha da ağırlaştırıyordu. Constantinople'un zenginliklerini ve anıtsal yapılarını yok eden üç büyük yangınla fatihlerin eline ne geçti? Alıp götüremeyecekleri için sırf kötü niyetlerinden sebepsiz yere bunları harap etmeleri onlara ne kazandırdı? Bütün bu kazandıklarını kumarda, sefahatte ve isyanlarda kaybettiler! Ne kadar değerli malları askerler, bilgisizlikten ya da sabırsızlıktan en aşağılık Yunanlara kim bilir ne ucuz fiyatlarla sattılar? Kaybedecek hiçbir şeyi olmayanlar, devrimden bir miktar kâr elde edebilirler ancak toplumun üst kademelerinin yaşadığı sefaleti, Nicetas'ın şahsi tecrübelerinde güçlü bir şekilde görebiliriz. Görkemli sarayı ikinci yangında kül olmuştu ve bu zavallı senatör, ailesi ve dostlarıyla birlikte Ayasofya Kilisesi'nin yakınındaki küçük evine sığınmıştı. Fırsatını bulur bulmaz hızla kaçacakları zamana kadar, Venedikli bir tüccar arkadaşının asker kılığına girip kızının namusunu ve servetinden kalanları koruduğu bu evde kaldılar. Refah içinde bakılan bu kaçaklar kış ortasında yaya olarak yola çıktılar, karısı gebeydi, köleleri kaçmış olduğundan eşyalarını kendi sırtlarında taşıyorlardı, Kadınları aralarına almışlar, güzelliklerini belli etmemek için her türlü süsü çıkarıp yüzlerini çamurla sıvamışlardı. Her adımlarında hakaretler ve tehlikelerle karşılıyorlardı, yabancıların tehditleri, şimdi aynı seviyeye düştükleri plebeian'ların alaylarından daha az acı vericiydi onlar için, acıklı yolculuklarının son durağı olan ve Constantinople'a kırk mil uzaklıktaki Sclymbria'da (Silivri) rahat bir soluk alabildiler. Yolculukları esnasında neredeyse çıplak ve bir eşeğe binmiş halde tek başına ilerleyen patriğe rastladılar; bu hali kendi iradesiyle meydana gelseydi saygınlık kazanabilirdi. Bu süre içerisinde hovardalığa ve gece âlemlerine kapılmış olan Latinler, kiliseleri kirletiyorlardı. Çanaklardaki incileri ve değerli taşları söktükten sonra haçlılar bunları kadeh yerine kullanıyorlardı, üzerinde ku-

mar oynayıp ziyafet çektikleri masaları İsa ve azizlerin resimleriyle kaplıydı, Hristiyan inancının en saygın simgelerini ayakları altında çiğniyorlardı. Ayasofya Katedrali'nde askerler, ana sunağın örtüsünü, altın saçağını almak için yırtıp parçaladılar; bir sanat ve zenginlik anıtı olan sunak parçalara ayrıldı ve paylaşıldı. Kiliselerin ortasında katırlar ve atlar sokuluyor, kapılardan ve kürsülerden sökülen altın ve gümüş süslemeler bunlara yükleniyordu, hayvanlar yüklerini taşıyamayacak hale geldiklerinde sabırsız sürücüleri onları hançerliyor ve akan kanlar kilisenin kutsal döşemesine yayılıyordu. Patriğin tahtına bir fahişe oturtuldu, Belial'in kızı Doğuluların ilahileri ve ayinleriyle alay etmek için onları alelade bir şarkıymış gibi söyleyerek kilisenin içinde dans etmişti. Önceki imparatorlar da bu açgözlülüklerden nasiplerini aldılar, Havariler Kilisesi'ndeki hükümdarların mezarları bile yağma edildi, söylendiğine göre altı yüzyıl önce gömülmüş olan Justinian'ın cesedini bulduklarında hiçbir çürüme izi ve kokusuna rastlamamışlardı. Fransızlar ile Flamanlar, tüllü başlıkları ve atların iki yanından bile sarkan uzun ve renkli giysileriyle kentin sokaklarında koşuşuyorlardı, içki âlemlerindeki taşkınlıkları[92] Doğuluların itidalini incitiyordu. Yazar ve bilim insanlarının silahları olarak bilinen kalemi, kâğıdı ve mürekkebi ellerinde taşıyorlarsa da Yunanların artık bilimsellikle herhangi bir ilişkileri kalmamış olduğunun farkında değillerdi.

Dilleri ve şöhretleri onların, cahil gördükleri Latinleri hor görmeye ve gerçekleştirdikleri gelişimi gözden kaçırmalarına yol açıyordu.[93] Güzel sanatlara karşı duyulan ilgide iki ulus arasın-

92. Nicetas'ın Yunanca metnini iyi anladımsa Latinlerin yemekleri haşlanmış sığır budu, bezelyeli tuzlanmış domuz eti, sarımsak ve keskin veya ekşi otlardan yapılan çorbadan oluşuyordu.

93. Nicetas çok sert ifadeler kullanıyor:
"παρ' ἀγραμμάτοις βαρβάροις,
καὶ τέλεον ἀναλφαβήτοις," (Fragment., apud Fabric., *Bibliot. Græc.* c. VI, s.

daki ayrım daha belirgin durumdaydı, Yunanlar, artık taklidini bile yapamadıkları atalarının eserlerini saygıyla koruyorlardı, bu sebeple Constantinople'daki heykellerin yıkılıp parçalanması karşısında Bizanslı tarihçinin ettiği şikâyetleri ve hakaretleri paylaşmaktan kendimizi alamıyoruz.[94] Yükselişteki kentin güzelleşmesi için kurucusunun nasıl titizlikle ve despotça uğraşmış olduğunu görmüştük, paganizm yok edilirken bazı tanrı ve kahramanlar batıl inancın acımasız baltasından kurtarılabilmişti, çok daha parlak olan bir yüzyılın kalıntıları Forum'u ve Hipodrom'u süslemeyi sürdürüyorlardı. Bunların birçoğu Nicetas[95] tarafından gösterişli ve etkileyici sözlerle tasvir edilmiştir, ben de bunların en ilginçlerinden bazı ayrıntıları buraya ekleyeceğim: **1.** Muzaffer savaş arabası sürücülerinin bronz heykelleri. Ya tek başlarına veya toplu şekilde Hipodrom'un uygun yerlerine yerleştirilmişlerdi; arabalarıyla yukarıda duruyor, stadyumun etrafını çevreliyorlardı; seyirciler bu etkileyici ve neredeyse gerçekmiş gibi görünüşlerini hayranlıkla seyrederlerdi; bu heykellerin en değerlileri Olimpik stadyumdan taşınmış olabilir. **2.** Sfenks, hipopotam ve timsah. Mısır'ın iklimini ve yapıtlarını ve bu antik eyaletten yağma edilen ganimetleri gösteriyordu. **3.** Remus ile

414). Bu suçlama doğrudur ve en çok da onların Yunanca ve Homeros hakkındaki cahillikleri için geçerlidir. On ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda Latinler de kendi dillerinde yazın türünde eser vermişlerdi. Bkz.Harris, *Philological Inquiries*, kısım III, b. 9, 10, 11.

94. Nicetas Frigya'daki Chonæ'de doğmuştu (eski Colossæ of St. Paul yakınlarında), senatörlüğe, *veil* yargıçlığına ve büyük *logothete*'liğe yükselmişti. bizzat tanık olduğu ve büyük zarar gördüğü imparatorluğun yıkılmasından sonra Nicæa'ya çekildi ve Alexius Comnenus'un ölümünden Henry'nin saltanatına kadar tam olarak ve titizlikle meydana getirdiği bir tarih kitabı yazdı.

95. Bodleian Kütüphanesi'ndeki Nicetas'ın bir elyazması, sonraki baskılarında sahtekârlıktan, utançtan veya daha çok dikkatsizlikten dolayı çıkarılmış olan, Constantinopolis heykellerini anlatan bu ilginç bölümü de kapsamaktadır. Fabricius (*Bibliot. Græc.*, c. VI, s. 405-416) tarafından yayımlanmış ve üstat Harris of Salisbury'nin büyük övgülerine mazhar olmuştur (*Philological Inquiries*, kısım III, b. 5, s. 301-312).

Romulus'u emziren dişi kurt. *Eski* ve *yeni* Romalıların beğendiği bir yapıttı ama Yunanlarda heykelciliğin çöküşünden önce bile böyle bir konunun işlenmesi çok nadir görülürdü. **4.** Pençesinde bir yılanı tutup parçalayan kartal heykeli. Bizanslıların normal bir sanatçıya değil, şehri böylesine zehirli sürüngenlerden (*reptiles*) kurtaran/kurtaracak filozof Apollonius'un büyülü gücüne bağladıkları yerel bir eserdi. **5.** Bir eşek ile sürücüsünün heykeli. Augustus tarafından, Actium Savaşı'nı kazanacağını kendisine haber vermesi sebebiyle Nicopolis kolonisinde diktirilmişti. **6.** Genel inanışa göre, Yahudi fatih Joshua'nın alçalan güneşin seyrini durdurmak için elini uzatan at üzerindeki heykeli. Daha klasik bir anlatıya göre ise bunlar Bellerophon ve Pegasus figürleriydi ki atın duruşu, yerde değil de havada yürüdüğünü gösteriyor gibiydi. **7.** Dört köşeli uzun pirinç dikili taş. Kenarlarında çeşitli pitoresk ve kırsal sahne kabartmaları vardı; bu kabartmalarda ötüşen kuşlar, tarlalarda çalışan ya da gayda çalan kimseler, meleyen koyunlar, sıçrayıp oynayan kuzular, deniz ve değişik cinsten balıklar ve balık tutma sahneleri, küçük çıplak, gülerek, eğlenerek, birbirine elmalar atarak oynayan aşk tanrıları (Cupids) ve en üstte ise *rüzgârın refakatçisi* adı verilen ve en küçük bir esintide dönen bir kadın tasviri bulunuyordu. **8.** Venüs'e güzelliğin mükâfatını ve ihtilafın elmasını sunan Frigyalı çoban. **9.** Eşsiz Helen heykeli. Nicetas, ayaklarının kıvrımındaki zarafeti, kar beyazı kollarını, pembe dudaklarını, büyüleyici gülümseyişini, baygın bakışını, yay gibi kaşlarını, endamındaki ahengi, giysisindeki hafif kıvrımları ve rüzgârda dalgalanan bukleli saçlarını hayranlık ve aşk sözleriyle tasvir ediyor; barbarları, yıkarken acıma ve pişmanlığa itmiş olabilecek bir güzellik. **10.** Lysippus'un usta ellerinde hayat bulan Herkül'ün erkeksi, daha doğrusu ilahî tasviri.[96] Boyutları o kadar büyüktür ki, başpar-

96. Haris, Herkül heykelini örneklemek için bir Yunan epigramından alıntı

mağı sıradan bir insanın beline, bacağı ise boyuna eşitti;[97] göğsü ve omuzları genişti, uzuvları güçlü ve kaslı, saçları kıvırcık ve duruşu buyurgandı. Topuzsuz, oksuz ve sadaksız olarak bir aslan postunu omuzlarına şöylece atmış ve sorgun (osier) dallarından yapılmış bir sepet üzerine oturmuştu, sağ bacağı ile kolu boylu boyunca uzanmıştı, kıvrık duran sol dizine dirseğini dayamış, başını sağ eliyle tutmuştu, düşünceli bakışları kızgın olduğuna işaret ediyordu. **11.** Bir zamanlar Samos tapınağını süsleyen devasa Junos heykeli. Kocaman başını dört çift öküz güçlükle çekip saraya kadar götürebilmişlerdi. **12.** Pallas ya da Minerva'nın bir başka dev gibi heykeli. Otuz fit yüksekliğindeydi ve bu bakire savaşçının karakterini ve niteliklerini takdire şayan bir ruhla tasvir ediyordu. Latinleri suçlamadan önce bu Pallas'ın, ilk kuşatmadan sonra korku ve batıl inançlarının etkisiyle Yunanlar tarafından yok edildiğini belirtmek gerekir.[98] Bahsettiğim bu pirinç heykeller duygusuz ve açgözlü haçlılar tarafından parçalandı ve eritildi; bu yapıtların değeri ve onlar için harcanan emek bir anda yok olup gitti, sanatçıların dehası duman olup buharlaştı ve külçe durumuna dönüşen madenler askerlere ödeme yapmak için paraya dönüştürüldü. Bronz anıtlar da bu yıkıcılıktan nasiplerini aldılar, Latinler aptalca bir aşağılama ile Phidias ve Praxiteles'in mermer formalarından gözlerini kaçırdılar[99] ancak

---

yapıyor ve âdeta bir mücevher işler gibi tasvir ediyor ancak duruşundan bahsetmiyor; ikincisinde Herkül'ün elinde topuz yoktur ve sağ bacağı ve kolu gerilmiştir.

97. Bana birbiriyle tutarsız görünen bu oranları yine de yazıyorum, bunun muhtemel sebebi Nicetas'ın çok beğendiği ve övündüğü bu eserleri abartıyla anlatma içgüdüsünden ileri geliyordu.

98. Nicetas, (içinde) Isaaco Angelo et Alexio, b. 3, s. 359. Latin editör, tarihçinin abartılı üslubuyla "ex pulice fil" meydana getirdiğini çok doğru bir şekilde gözlemliyor.

99. Nicetas'ın iki pasajında (Paris baskısı, s. 360; Fabric., s. 408) Latinler "οἱ τοῦ καλοῦ ἀνέραστοι βάρβαροι" olarak suçlanıyor ve pirinç düşkünlükleri açıkça anlatılıyor. Bununla birlikte Venedikliler, Constantinople'dan aldıkları dört bronz atı St. Mark Meydanı'na yerleştirme saygınlığını gösterdiler (Sanu-

kazara düşüp kırılmaları haricinde işlerine yaramayacak bu taşlar kaidelerinin üzerinde kalabildiler.[100] Haçlıların en kültürlüleri yoldaşlarının kaba ve şehvetli davranışlarını paylaşmayıp fetih haklarını, azizlerin kutsal emanetlerini arayıp ele geçirmek üzerinde kullandılar.[101] Bu tutum Avrupa kiliselerine bu hacılarca pek çok sayıda kafa, kemik, haç, tasvir sağlamış oldu ve belki de Doğu'dan alınıp getirilen ganimetlerin en kârlı bölümünü oluşturdu.[102] Bugün kayıp olan antik dönemlerin yazılı yapıtlarının büyük bölümü on ikinci yüzyılda henüz varlığını sürdürüyordu. Ne var ki haçlılar bilmedikleri bir dilde yazılmış ciltleri ne saklamaya ne de alıp götürmeye isteklilerdi. Bozulabilir kâğıt veya parşömen maddesi ancak çok sayıda kopya ile korunabilir. Yunan yazını neredeyse yalnızca başkentte toplanmıştı ve Constantinople'daki üç yangında tamamen yok olan kütüphaneler için gözyaşı dökmemiz için kaybımızın boyutunu hesaplamaya gerek yoktur.[103]

---

to, *Vite de' Dogi*, [içinde] Muratori, *Script. Rerum Italicarum*, c. XXII, s. 534).

100. Wincklеman, *Hist. de l'Art*, c. III, s. 269, 270.

101. Basil piskoposluk bölgesinde görev alan, Paris'teki manastırına zengin bir ganimet götüren dindar Rahip Martin'in hırsızlığı için bkz. Gunther, *Hist. C. P.*, b. 19, 23, 24. Bununla birlikte bu aziz emanetlerini çalmakla bu din adamı aforoz olmayı hak etti ve belki de yeminine ihanet etmiş oldu.

102. Fleury, *Hist. Ecclés.*, c. XVI, s. 139-145.

103. Bu bölümü Constantinople'un Latinler tarafından ele geçirilmesini ayrıntılarıyla anlatan ama benim elime sonradan geçen yeni bir tarih kitabı üzerine birkaç söz söyleyerek bitireceğim. *Voyages* derleyicisinin oğlu Paolo Ramusio, Venedik senatosu tarafından fetih tarihini yazmak üzere görevlendirildi ve gençliğinde aldığı bu görevi olgun döneminde, zarif bir Latin eseri olarak anılacak *de Bello Constantinopolitano et Imperatoribus Comnenis per Gallos et Venetos restitutis* incelemesi ile gerçekleştirdi (Venet. 1635, in folio). Ramusio veya Rhamnusus, sahip olduğu Villehardouin'in bir el yazması olan *sequitur ad unguem*'i kopyalayıp tercüme etti ama anlatısını Yunanca ve Latince malzemelerle zenginleştirdi, filonun doğru konumunu, cumhuriyetin kadırgalarına komuta eden Venedikli elli soylunun adlarını, Pantaleon Barbus'un doge'nin imparator olarak seçilmemesi için gösterdiği vatanperverane muhalefeti ona borçluyuz.

LXI. BÖLÜM

İmparatorluğun Fransızlar ve Venedikliler Arasında Bölüşülmesi

Flanders ve Courtenay Hanedanlarının Beş Latin İmparatoru

Bulgarlara ve Yunanlara Karşı Savaşları

Latin İmparatorluğu'nun Zayıflığı ve Yoksulluğu

Yunanların Constantinople'u Kurtarmaları

Haçlı Seferlerinin Genel Sonuçları

Courtenay Ailesi Üzerine Ara Söz

(M.S. 1020-1261)

İmparator I. Baldwin'in Seçilmesi (6-9 Mayıs 1204)

Yasal hükümdarların ölümünden sonra, adalet ve zaferden emin olan Fransızlar ve Venedikliler, gelecekteki mülklerini bölme ve düzenleme konusunda anlaştılar.[1] Aralarında yaptıkları bir anlaşma gereğince her iki ulusun altışar seçici belirlemesi ve bu on iki seçicinin oy çokluğu ile Doğu'nun imparatorunu seçmesi konusunda uzlaştılar, oyların eşitliği durumunda ad çekmeyle yapılacak saptama, sonucu belirleyecekti. Yeni imparator için eski imparatorların unvanları ve ayrıcalıkları tanınacak, Blachernæ ve Boucoleon sarayları kendisine ayrılacak ve Yunan hükümdarlığının elinde bulunan tüm varlıkların dörtte biri de onun saltanatına ait olacaktı. Kalan dörtte üçlük bölüm de Venedik ile Fransa baronları arasında eşit olarak paylaşılacaktı. Tüm feodallerin, saygın doge dışında, yeni imparatoru tanımaları ve imparatorluğun en büyük şefi niteliğiyle ona saygı göstereceklerine ve askerlik hizmeti göreceklerine dair yemin etmeleri üzerinde de anlaşmaya varıldı, imparatorluk seçimini kaybeden ulus patriği atama yetkisine sahip olacaktı, Kutsal Toprakları ziyaret konusunda ne kadar sabırsız olurlarsa olsunlar hacılar Yunan şehirlerinin fethi ve bunları savunmak için bir yıllarını ayıracaklardı. Latinler Constantinople'u fethedince anlaşmayı onayladılar ve yürürlüğe koydular ve ilk ve en önemli adım olan imparator se-

1. Andrew Dandolo'nun *Venetian Chronicle*'ında (s. 326, 330) paylaşım anlaşmasının özgün nüshasına ve Villehardouin'de (No. 136, 140, Ducange'nin gözlemleri ve *Histoire de Constantinople sous l'Empire des François*'nın ilk kitabı ile birlikte) müteakip seçimlere bakınız.

çimine sıra geldi. Altı Fransız seçicinin tümü de din adamıydı; Loces başpiskoposu, Filistin'deki Akka başpiskoposu ve Troyes, Soissons, Halberstadt ve Beytüllahim (Bethlehem) piskoposlarıydı, bu sonuncusu, ordu kampında papanın temsilciliği görevini de üstlenmişti; zekâları ve tecrübeleri bakımından olduğu kadar, seçilme durumları olmadığı için seçme konusunda en nitelikli kişilerdi. Venediklilerden de Querini ve Contarini ailelerinden olup atalarıyla övünen başlıca devlet adamlarından altı kişi seçildi. On iki seçici sarayın şapelinde toplandılar ve Kutsal Ruh'tan yardım dileyerek seçime başladılar. Saygı ve minnet belirtisi olarak önce tüm oyların doge için verildiği anlaşıldı. O, bu girişimin başrolünü oynamıştı, yaşına ve görme duyusunun yitimine karşın gösterdiği başarılar övgüye değerdi ve en genç şövalyeleri bile imrendirecek ve kıskandıracak nitelikteydi. Ne var ki yurtsever Dandolo, bütün kişisel tutkulardan tiksiniyordu, bu sebeple kendisini hükümdarlığa seçerek onurlandırılmış olduğuna ikna oldu. Venedikliler ve belki de dostları da onun seçilmesine karşı çıktılar,[2] bunlar, bir cumhuriyetin baş yöneticiliğiyle Doğu imparatorluğu görevlerinin bağdaşmayacağını, bu sebeple ulusal özgürlükleri ve ortak davaları için birtakım sakıncalar doğurabileceğini ileri sürdüler. Doge'nin hariç tutulmasıyla en uygun aday olarak Boniface ile Baldwin kaldı; öbür adayların tümü saygıyla adaylıktan vazgeçtiler. Olgun bir yaşta olması, parlak ünü, serüvencilerin isteği ve Yunanların arzusu Montferrat markisinin seçilmesi yolundaydı, onun Alplerin eteğindeki nispeten küçük topraklarının denizlere egemen bulunan Venedik Cumhuriyeti için kaygı kaynağı olabileceğini sanmıyo-

2. Doge'nin Fransız bir seçmen tarafından aday gösterilmesinden bahsettikten sonra, akrabası Andrew Dandolo onun bu seçimin dışında bırakıldığını söylüyor, "quidam Venetorum fidelis et nobilis senex, usus oratione satis probabili", vd.; Blondus'tan Le Beau'ya kadar modern yazarlar tarafından bu konu farklı şekillerde işlenmiştir.

rum.[3] Ne var ki Flanders kontu otuz iki yaşındaydı, yiğit, dine bağlı ve namuslu kişiliği yanında zengin ve savaşçı bir halkın şefiydi, Charlemagne soyundandı ve Fransa kralının kuzeniydi, beri yandan baronlar ile piskoposlar bir yabancının imparator olmasına ve ona baş eğmeye gönülsüz de olsa razı olacaklardı. Bu baronlar, doge ve marki ile birlikte şapelin kapısında kararı bekliyorlardı. Soissons piskoposu, seçici kurul üyeleri adına sonucu bildirmeye geldi: "Bizim seçeceğimiz hükümdarı tanıyacağınıza yemin ettiniz," dedi. "Oy birliğiyle yaptığımız seçimle Flanders ve Hainault Kontu Baldwin, sizin hükümdarınız ve Doğu imparatoru olmuştur." Kont, büyük alkışlarla selamlandı ve az sonra da kentte Latinlerin sevinci ve Yunanların ürkek ve dalkavukça kutlama sesleri yankılandı. Boniface, rakibinin elini öpen ve onu kalkanın üzerine kaldıran ilk kişiydi, Baldwin katedrale götürüldü, orada erguvan renkli bot (*buskins*) giydirildi. Seçimden üç hafta sonra patrik görevini de üstlenen papa temsilcisinin eliyle taç da giydirildi, beri yandan Venedikli papazlar hemen Ayasofya'da meclisi topladılar, Thomas Morosini'yi kilise tahtına oturttular ve Yunan kilisesinin onur ve yetkilerini kendi ulusları için kullanma yolunda her imkânı kullandılar.[4] Constantine'in halefi Filistin'e, Fransa'ya ve Roma'ya bu büyük değişikliğin haberini ulaştırmada gecikmedi. Filistin'e bir ganimet olarak Constantinople'un kapılarını ve limana gerilen zinciri gönderdi[5] ve *Assise of Jerusalem*'den, bir Fransız kolonisine ve Doğu'daki

3. Nicetas (s. 384), kibirli Yunanlara has cehaletiyle Montferrat markisini büyük bir *deniz* gücünün şefi olarak gösteriyor. "Λαμπαρδίαν δὲ οἰκεῖσθαι παράλιον". Belki de Calabria kıyıları boyunca konuşulan Lombardy Bizansçası sebebiyle bu yanılgıya düşmüştür.

4. Thomas Morosini'den Ayasofya meclisine seçilebilmek için en az Venedik'te on yıl oturmuş olma koşulunun aranması için yeminli güvence istedikleri halde bu meclis, Venediklilerin bunu haksız yere kendilerine mal ettiğini bildirmiş ve papa da bu koşulu kabul etmemiştir. Nitekim Constantinople'un altı patriğinden yalnız birincisi ve sonuncusu Venedikli olmuştur.

5. Nicetas, s. 383.

imparatorluğa en iyi uyarlanabilecek yasaları veya gelenekleri aldı. Mektuplar yazarak tüm Fransızları bu koloniyi büyütmeye, çok geniş ve çok güzel bu başkentte yerleşmeye, papazların ve askerlerin çalışmalarını büyük ölçüde ödüllendirmek için hazır bekleyen verimli toprakları ekip biçmeye çağırdı. Doğudaki otoritesini yeniden tesis ettiği için Roma pontiff'ini kutladı, yapılacak bir genel konsilde papanın da hazır bulunarak Yunanların mezhep bölücülüklerine son verilmesini üstlenmesini istedi ve onun emirlerine aykırı davranmış oldukları için hacıların hoş görülmesini ve onlar için duasını eksik etmemesini diledi. Innocent bu mektupları saygıyla olduğu kadar ihtiyatla da yanıtladı.[6] Bizans İmparatorluğu'nun yıkılışının insanlarının azgınlığından ileri geldiğini söylüyor, Tanrı'nın rızasına sığınarak dua ediyordu, ona göre fatihler, gelecekteki davranışlarıyla ya affedilecek ya da mahkûm edileceklerdi, yaptıkları antlaşmanın geçerliliği Aziz Peter'in (Petrus) yargısına bağlıydı, bununla birlikte Innocent, en kutsal görevleri olarak onlardan Yunanların Latinlere, devlet görevlilerinin kiliseye, kilisenin de papaya tam olarak bağlılığının sağlanmasını istedi.

6. III. Innocent'in mektupları, Constantinople Latin İmparatorluğu'nun sivil ve kilise kuruluşları tarihi bakımından zengin bilgilere kaynaklık etmektedir. Bu mektupların en önemlileri (Stephen Baluze tarafından iki cilt in folio halinde yayımlanan koleksiyon) Gesta'da bulunmaktadır, (içinde) Muratori, *Script. Rerum Italicarum*, c. III, kısım 1, b. 94-105.

YUNAN İMPARATORLUĞU'NUN BÖLÜŞÜLMESİ

İmparatorluk şehirlerinin bölüşülmesinde[7] Venediklilerin payı Latin imparatorununkine oranla çok büyük olmuştu. İmparator şehirlerin ancak dörtte birini almıştı, Venedik, kalanın yarısını kendisine ayırmakla yetinmiş, öbür yarısını Fransa'nın ve Lombardy serüvencilerine dağıtmıştı. Saygıdeğer Dandolo, Romanya'nın mutlak hükümdarı olmuş ve Yunanların geleneğine uygun olarak erguvan renkli bot giyinmişti. Uzun ve şanlı yaşamını Constantinople'da tamamladı, ayrıcalıkları haleflerine geçmediyse de bunlar on dördüncü yüzyılın ortalarına dek Roma İmparatorluğu'nun yarım ve çeyrek lordu gibi garip ama gerçek bir unvanı kullandılar.[8] Bir tür devlet tutsağı olan doge'nin cumhuriyetin dümeninden ayrılmasına nadiren izin verildi, ne var ki onun makamı, Venedik kolonisi üzerinde en yüksek yargı yetkisini kullanan kefil veya naip tarafından temsil ediliyordu; bu koloni Constantinople'un sekiz semtinden ikisine sahipti, bunların bağımsız mahkemeleri altı yargıç, dört danışman, iki mabeyinci, iki hazine avukatı ve bir de komutandan oluşuyordu. Doğu'yla olan uzun ticaret yıllarının deneyimi tutacakları yolu titizlikle seçme yeteneğini onlara sağlamıştı, böyle olmakla birlikte Adrianople'un (Edirne) yönetimini ve savunmasını üstlenerek ihtiyatsızlık göstermişlerdi

7. Paylaşma anlaşmasında yazıcılar hemen tüm adları yanlış yazdılar ancak bunlar düzeltilebilir ve Bizans İmparatorluğu'nun son yüzyılındaki durumuna uyan iyi bir harita coğrafyanın gelişimi için çok yardımcı olacaktı ama yazık ki d'Anville artık yoktu!

8. 1356 yılında doge seçilen Giovanni Dolfino'ya kadar unvanları, "Dominus quartæ partis et dimidiæ imperii Romani" idi (Sanut s. 530, 641). Constantinople yönetimi için bkz. Ducange, *Histoire de C. P.* I, 37.

ancak politikalarının daha makul amacı, Ragusa Mahallesi'nden Hellespont (Çanakkale) ve Boğaz'a kadar deniz kıyısı boyunca bir imalathaneler, şehirler ve adalar zinciri oluşturmaktı. Böylesine kapsamlı fetihlerin emeği ve maliyeti, hazinelerini tükenme noktasına getirdi, eski yönetim ilkelerini bir yana bırakıp feodal bir sistemi benimsediler ve soyluların bu ülkelere sahip olması ve savunmalarının vereceği onurla yetinmeye razı oldular.[9] Örneğin Ege Denizi'nin en büyük bölümünü kapsayan Naxos dukalığını Sanut ailesinin ele geçirmesi böyle oldu. Cumhuriyet on bin mark karşılığında Girit Adası'nı veya Candia'yı ve yüz kenti Montferrat markisinden satın aldı,[10] ne var ki kendini beğenmiş bir aristokrasinin dar görüşleri bu sistemden büyük ölçüde yarar elde edemedi ve en bilge senatörler, bunun bir toprağa sahip olma anlamına gelmediğini, olsa olsa Aziz Mark hazinesini biçimlendiren bir deniz imparatorluğu olduğunu söylediler.[11] Serüvencilerin elde ettiğinin yarısı üzerinde, su götürmez en büyük payı hak eden Marki Boniface idi, Girit Adası'ndan başka kendisine kral unvanı ve Hellespont'un ötesindeki eyaletler verilerek tahtın dışına itilmiş olması böylece telafi edilmeye çalışılmıştı. Bununla birlikte o, bu güç ve uzak fetihten akılcı biçimde kaçınarak onun yerine başkente on iki günlük mesafedeki Selanik ya da Makedonya Krallığı'nı

9. Ducange (*Hist. de C. P.*, II, 6) Venedik Cumhuriyeti'nin veya soyluların Candia (Girit), Corfu, Cephalonia, Zante, Naxos, Paros, Melos, Andros, Myconè, Scyro, Cea ve Lemnos adalarını fetihlerini anlatıyor.

10. Boniface, Girit Adası'nı 12 Ağustos 1204'te sattı. Bkz. Sanuto'daki anlaşma, s. 534. Ne var ki bu ada nasıl oluyor da annesinin malı oluyor ya da annesinin Alexius adında bir imparatorun kızı olduğu söyleniyor, bunu pek anlayamadım.

11. 1212'de Doge Peter Zani, Venedik'in çeşitli mahallelerinden toparladığı bir grubu Girit Adası'na gönderdi. Ne var ki Giritliler, vahşi tavırları ve sık sık çıkardıkları isyanlar ile Cenovalıların boyunduruğu altındaki Korsikalılara benzemektedirler. Belon'un anlattıklarıyla Tournefort'unkileri karşılaştırdığımda adanın yönetiminde Venedikliler ile Türkler arasında pek bir fark göremiyorum.

aldı, burası kayınbiraderi olan Macaristan kralının ülkesine de yakındı, gerektiğinde ondan askerî yardım alabilirdi. İlerlerken yerli halkın içtenlikli ya da yapmacık övgüleriyle selamlanıyordu, böylece kadim ve gerçek Yunanistan da bu klasik toprakları ilgisizlikle çiğneyen Latin fatihi[12] karşılamış oldu. Tempe vadisinin güzellikleri onun dikkatini pek az çekti, ihtiyatla Thermopylæ geçidini aştı, kendisi için bilinmeyen Thebes, Atina ve Argos kentlerini ele geçirdi ve ordularına direnen Corinth ve Napoli[13] tahkimatlarına saldırdı. Latin hacıların payları ad çekme yöntemiyle belirlendi, bazıları daha sonra birbirleriyle paylarını mübadele ettiler ve büyük bir halkın hayatları ve servetleri üzerindeki zaferlerini şiddetli sevinç gösterileriyle kötüye kullandılar. Şehirleri genel olarak inceledikten sonra, her bölgenin gelirini, sağlayacağı çıkarın az ya da çok oluşunu, insanlar ve atlar için besin maddelerinin bol olup olmadığını açgözlülük terazisinde tarttılar. İddiaları, Roma İmparatorluğu'na eskiden bağlı olanlarına dek genişledi, Nil ve Euphrates (Fırat), onların hayalî paylaşımları arasındaydı, öyle ki savaşçılardan biri Iconium (Konya) sultanının sarayını ad çekmeyle kazanma hayaliyle mutluluk duyabiliyordu.[14] Burada ailelerinin soyağacını veya mülkleri nasıl elde ettiklerini saymaya girişecek değilim, şu kadarını söylemekle yetineceğim ki Blois ile St. Pol kontları, Ni-

12. Villehardouin (No. 159, 160, 173-177) ve Nicetas (s. 387-394) Marki Boniface'nin Yunanistan'a yaptığı seferi anlatıyorlar. Choniate, usta bir hatip, devlet adamı ve bir aziz olarak gösterdiği kardeşi, Atina Başpiskoposu Michael'dan bu ayrıntıları alabilmiştir. Nicetas'ın, Atina'ya dair kasidesini ve Tempe tasvirini (Fabric., *Bibliot. Græc.*, c. VI, s. 405), Bodleian elyazmalarında bulmak mümkündür. Bu bilgiler Harris'in araştırmalarına konu olacak kadar değerlidir.

13. Napoli di Romania ya da Argos'un antik dönemdeki limanı Nauplia, bugün de güçlü ve itibarlı bir yerdir. Kayalarla çevrili bir yarımada üzerindedir, bir de limanı vardır (Chandler, *Travels into Greece*, s. 227).

14. Frankların küstahlığını ifşa etmeye çalışan Nicetas'ın ifadesini yumuşattım. Bkz. *de Rebus post C. P. expugnatam*, s. 375-384.

cæa (İznik) dukalığı ile Demotica (Dimetoka) lordluğunu elde ettiler;[15] başlıca tımarlar (*fiefs*) komutanlık, mabeyincilik, sakilik, aşçılık ve baş uşaklık servislerindekilere verildi ve tarihçimiz Jeffrey of Villehardouin, Hebrus kıyısında zengin malikâneye sahip oldu. Champagne mareşalliği ile Romanya'yı birleştirdi. Her baron payına düşene el koymak için atlıları ve okçularının başında oraya gitti ve çoğu, çok azı direnişle karşılaştı. Ne var ki kamu gücü bu bölünmüşlükten zarar gördü ve yasadan başka hiçbir gücü olmayan insanlar arasında ne gibi tartışma ve çatışmalar çıktı! Constantinople'un fethinden üç ay sonra imparator ve Selanik kralı birbirlerinin üzerine yürüdüler; doge'nin otoritesi, mareşalin tavsiyesi ve yüksek aşamalı beylerin cesur aracılığıyla barış sağlanabildi.[16]

Yunanların İsyanı (1204 vd.)

Constantinople tahtını daha önce ele geçirmiş, şimdiyse köle durumunda bulunan iki kişi imparator unvanını taşımayı sürdürüyordu; tahttan düşmüş olan bu eski hükümdarların tebaaları, Alexius'un yaşadığı talihsizlikler için üzülebilir veya tutuklu Mourzoufle tarafından bir öç alma girişimi için kışkırtılabilirdi. Yerel bir ittifak, ortak bir çıkar, benzer bir suç ve düşmanlarını, bir erkek kardeş ve bir yeğeni bertaraf etmek gibi erdemli bir davranış ikinci gaspçıyı birincisiyle birleşmeye yöneltti. Mour-

15. Adrianople'dan altı *league* uzakta ve Hebrus ırmağıyla çevrili bu kent, çift duvarı sebebiyle Yunanlarca Didymoteichos adıyla anıldı, yavaş yavaş Demotica ve Dimot biçimine dönüştü. Ben bugün söylenen Demotica adını tercih ettim. Burası XII. Charles'ın Türkiye'de kaldığı en son yer oldu.

16. Villehardouin kavgayı bütün açıklığıyla anlatıyor (No. 146-158). Yunan tarihçi (s. 387) mareşalin değerini ve itibarını teslim ediyor.
"μέγα παρὰ τοῖς Λατίνων
δυναμένου στρατεύμασι." Başarıları ancak kendi hatıratlarında görülebilen bazı modern kahramanlara hiç benzemiyor.

zoufle, Alexius'un kampına girdi, burada sevgiyle ve saygıyla karşılandı, ne var ki kara ruhlu kimseler dostluk kuramazlar ve kendilerine benzeyenlere elbette güvenemezler, Mourzoufle banyoda alıkondu, gözleri kör edildi, birlikleri ve hazinelerine el kondu, kamptan çok uzak bir yere gönderildi, avare bir yaşama mahkûm bırakıldı, Alexius'un dışında, İmparator Isaac ile oğlunun katilinden tiksinmeye ve onu cezalandırmaya hakkı olan herkes tarafından nefret ve dehşetle karşılanan bir yaratık haline geldi. Yakasını bırakmayan korku ve vicdan acısıyla Asya'ya geçme yollarını araştırdığı sırada Constantinople Latinlerince bastırılarak yakalandı ve bir halk mahkemesi kararıyla aşağılık bir ölüm cezasına çarptırıldı. İnfaz şekli olarak balta, çark ya da kazık üzerinde tartışan yargıçlar Mourzoufle'un,[17] yüz kırk yedi fit yüksekliğindeki beyaz mermerden Theodosian sütununun tepesine çıkarılmasına karar verdiler.[18] Sütunun tepesinden baş aşağı atıldı ve Taurus forumunu dolduran sayısız seyircinin huzurunda kaldırımda parçalara ayrıldı, seyirciler eski bir kehanetin gerçekleşmesine şaşarak şahit oldular.[19] Alexius'un kaderi ise daha az trajik olmuştu, marki, bu esiri Roma kralına armağan olarak İtalya'ya göndermişti, Alplerdeki bir kalede çekmeye başladığı hapis ve sürgün cezaları için daha sonra Asya'daki bir

17. Mourzoufle'un akıbeti için bkz. Nicetas (s. 393), Villehardouin (No. 141-145, 163) ve Guntherus (b. 20, 21). Ne mareşal ne de keşiş, cezası işlediği suçtan daha müstesna olan bir tiran ya da asiye bir nebze olsun acıma belirtisi göstermiyorlar.

18. Aşağı bölümündeki kabartmalarında (basso relievo) kendisinin veya babası Theodosius'un zaferlerinin tasvir edildiği Arcadius Sütunu Constantinople'da hâlâ durmaktadır. Gyllius (*Topograph.*, IV, 7), Banduri (ad *Antiquit. C. P.*, L, I, s. 507 vd.) ve Tournefort'ta (*Voyage du Levant*, c. II, lettre XII, s. 231) sütunla ilgili betimlemeler ve ölçüler bulunmaktadır.

19. Gunther ve modern Yunanların bu "columna fatidica"yla ilgili saçmalıkları dikkate alınmaya değmez Ancak Latin fethinden elli yıl önce şair Tzetzes'in (*Chiliad.*, IX, 27) foruma bir ordunun girdiğini gören bir evli kadının rüyası ile bir sütunun üstüne oturup ellerini birbirine çırpan ve çığlıklar atan bir adamı birbiriyle ilişkilendirmesi fazlasıyla tuhaftır.

manastıra nakledilmişti ama bu değişimin sevinilecek bir tarafı yoktu. Alexius, bütün bu felaketlerden çok önce kızını, Yunan hükümdarların tahtını yeniden kuracak ve bu tahta çıkacak genç bir kahramanla evlendirmişti.[20]

Nicæa İmparatoru Theodore Lascaris (1204-1222)

Theodore Lascaris, yiğitliğini Constantinople'a yapılan iki kuşatmada da göstermişti. Mourzoufle'un kaçışından sonra, Latinler kentin içindeyken o, halka ve askerlere kendini imparator olarak kabul ettirmek istemişti, bu hırsı erdeminin ve cesaretinin kanıtı olarak değerlendirilebilirdi. Bu kitlelere bir canlılık aşılayabilseydi, yabancıları ayakları altında ezebilirdi ama acınası bir çaresizlik içinde olduklarından onun yardım önerisini geri çevirdiler, Theodore da özgür bir soluk alabilmek için Anadolu'ya çekildi, böylece fatihlerin gözünün önünden ve kötülüklerinden de sıyrıldı. Başlarda despot, daha sonra da imparator unvanı aldı, tutsak yaşamaktansa ölmeyi yeğ bulan az sayıda cesur insanı sancağı altında topladı, halkın güvenliğini sağlamak için yararlı olabilecek her yolu denemeyi doğru olarak kabul ettiğinden, hiçbir korkuya kapılmaksızın Türk sultanı ile ittifak kurmak üzere görüştü. Üs olarak Nicæa'yı seçen Theodore'a Prusa (Bursa) ve Philadelphia (Alaşehir), Smyrna (İzmir) ve Ephesus (Efes) kapılarını açtılar, zaferlerinden ve hatta yenilgilerinden güç ve itibar elde etti, böylece Constantine'in bu halefi, imparatorluğun Mæander (Menderes) kıyısından Nicomedia'ya, daha sonraları da Constantinople'un dış mahallelerine dek topraklarının bir kısmını yeniden ele geçirmiş oldu.

20. Nicæa, Trebizond ve Epirus (Nicetas'ın kuruluş anlarına tanık olduğu ve geleceklerine dair pek ümitvar olmadığı) hanedanlarını Ducange *Familiæ Byzantinæ*'de dikkatle ve dürüstçe incelemiştir.

Erdemli Manuel'in oğlu ve zalim Andronicus'un torunu olan, Comneni'lerin yasal vârisi de uzak ve ücra başka bir eyalette küçük bir bölgeyi elinde tutuyordu. Adı Alexius'tu, bu büyük ismi kahramanlıklarından ziyade belki de itibarı dolayısıyla almıştı. Angeli'nin gösterdiği müsamaha ile Trebizond (Trabzon) valisi ya da dukası olarak atanmıştı,[21] kökeni ona tutku aşılıyordu, meydana gelen olaylar da bağımsızlığını sağlamasına yol açmıştı, unvanını değiştirmeksizin, Karadeniz (Black Sea) kıyısındaki Sinop'tan (Sinope) Phasis'e kadar sessiz sedasız saltanat sürdü. Halefi olan ve adı bilinmeyen oğlu, sultanın vassalı olarak tanınmaktadır, bu Comnenian prensi Trebizond dükünden başka biri değildi ve imparator unvanı ilk olarak Alexius'un gururlu ve kıskanç torunu tarafından üstlenildi. İmparatorluğun batı kesiminde Angeli hükümdarlık soyunun piçlerinden biri olan Michael, Constantinople'un Latinlere geçmesinden önce rehine durumundaydı, asker ve asi olarak üçüncü bir parçayı da gemi enkazından kurtardı. Marki Boniface'nin kampından gizlice kaçtıktan sonra Durazzo valisinin kızıyla evlenerek bu önemli kentin de egemenliğini elde etti, despot unvanını aldı ve hep savaşçı bir soyun yaşadığı Epirus, Ætolia ve Tesalya'da (Thessaly) güçlü ve göze çarpan bir prenslik kurdu. Latinlerin hizmetinde bulunmayı kabul etmiş olan Yunanlar, doğuştan köle ve korkak doğmuş sayılarak yeni ve kendini beğenmiş hükümdarlarınca askerî ve sivil her türlü hizmetlerin dışında bırakıldılar.[22] Kız-

21. Pachymer ve Nicephorus Gregoras'ta yer alan ve bundan sonra kullanılacak olan bazı durumlar dışında, Bizans yazarları Trebizond İmparatorluğu'ndan veya *Lazi* Prensliği'nden bahsetmeye tenezzül etmemişlerdir; Latinler ise bunlardan yalnızca on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda yazılan aşk hikâyelerinde söz etmişlerdi. Bununla birlikte yorulmak nedir bilmeyen Ducange (*Fam. Byz.*, s. 192), Vincent of Beauvais'te (L, XXXI, b. 144) ve Başkâtip Ogerius'ta (apud Wading, *A. D. 1279*, No. 4) iki otantik pasaj buldu.

22. Nicetas, Fransız Latinlerin portresini kızgınlığının ve önyargılarının hissedildiği bir üslupla çiziyor:
"οὐδὲν τῶν ἄλλων ἐθνῶν εἰς

gınlıkları, yararlı arkadaş olabilecek bu kimseleri tehlikeli düşman haline getirdi, yaşadıkları sıkıntılar onların sinirini daha da kızıştırdı; bilgili ya da erdemli, kıymetli veya soylu olan tüm yurttaşlar Constantinople'dan ayrıldılar, Trebizond, Epirus ve Nicæa'da kurulan bağımsız yönetimlere katıldılar; Franklara sadakatle bağlı kalan tek bir patrician olduğu söylenir. Kentlerdeki ve kırsal alandaki vulgar sürüsünün, yumuşak ve düzenli bir köleliğe memnuniyetle boyun eğiyorlardı; savaşın getirdiği geçici karmaşa barış içinde ve çalışarak geçirilecek birkaç yılda unutulabilirdi. Ancak feodal sistemin zorbalığı bu barış havasını bozuyor ve çalışarak elde edilen kazancı yok etti. Uygulama konusunda gerekli titizliği gösterebilseler ve uyruklarını koruyabilseler, Constantinople'un bu Romalı imparatorları sade ve akılcı yasalar koyarlardı. Ne var ki Latinlerin tahtında şehvetli müttefiklerin şefi ve çoğu zaman da kölesi durumuna düşen itibarlı bir hükümdar bulunuyordu, baronlar kılıçlarının gücüyle, hükümdarlıktan en basit şatoya dek imparatorluğun tüm tımarlarını kendi çıkarları uğrunda kullanıyordu ve bilgisizlikleri, uyumsuzlukları ve yoksullukları ile zorbalığı en uzak köylere kadar yayıyorlardı. Bir yandan papazların dünyevi gücüyle ve askerlerin bağnaz kiniyle ezilen Yunanlar, din ve dil ayrılığı gibi aşılmaz engellerle fatihlerden büsbütün kopuk bulunuyorlardı. Haçlılar başkentte toplu halde bulundukça fetihlerinin anısı ve silahlarının verdiği korku, yenik düşmüş bir ülkede suskunluğu sağlayabilmişti, ayrılmaları, sayılarının noksanlığını ve disiplinlerindeki bozukluğu ortaya çıkarmıştı ve ihtiyatsızlıkları sebebiyle uğradıkları kimi başarısızlıklar, onların da yenilmez ol-

---

Ἄρεος ἔργα παρασυμβεβλῆσθαι ἠνείχοντο,
ἀλλ' οὐδέ τις τῶν χαρίτων ἢ τῶν μουσῶν
παρὰ τοῖς βαρβάροις τούτοις ἐπεξενίζετο,
καὶ παρὰ τοῦτο οἶμαι τὴν φύσιν ἦσαν
ἀνήμεροι, καὶ τὸν χόλον εἶχον τοῦ λόγου
προτρέχοντα."

madıklarını göstermişti. Yunanların korkusu azalıyor, nefretleri de artıyordu. Suikastlar yaptılar, komplo kurdular ve bir yıllık köleliğin sona ermesinden önce, gücünü bildikleri bir barbara kendilerine yardımı etmesi için ricada bulundular ya da yardım teklifini kabul ettiler.[23]

BULGARLARLA SAVAŞ (1205)

Bulgarların ya da Walachian'ların başkaldıran şefi John, Joannice veya Calo-John, bir elçilik kurulu göndererek Latin fatihleri selamlamıştı. Kendisinden kraliyet unvanı ve kutsal bir sancak aldığı Roma pontiff'inin ateşli bir müridi olarak kendisini Latinlerle kardeş varsaymış ve Yunan İmparatorluğu'nun devrilmesinde kendisinin de payı bulunduğu gibi düşüncelere kapıldığı için onların dostu sayılacağına inanmıştı. Ama Calo-John şaşkınlıkla öğrenmişti ki Constantine'in halefiymiş gibi gurur ve ihtişamı üstlenen Flanders kontu, onun elçilerini, asinin gelip tahtın önünde yeri öperek bağışlanmasını dilemesi gerektiğini söyleyerek geri göndermişti. Duyduğu hıncın[24] sesine uysaydı bunu ancak kanla temizleyebilirdi, daha ihtiyatlı bir politikayla Yunanların artan memnuniyetsizliğini gözlüyordu, onların yaşadıklarına karşı duyarlılık gösterdi ve özgürlüklerini yeniden ele geçirmek için girişecekleri ilk mücadeleleri kişisel

23. Ducange'nin Villehardouin'in tarihine ek olarak verdiği ve barbar üslubuyla yazılmış olmasına karşın klasik ve özgün bir yapıt değerini taşıyan *Histoire de C. P. sous l'Empire des François*'nın sekiz kitabından güvenle ve bol bol yararlanmaya başlıyorum.

24. Calo-John'un papaya verdiği yanıtta iddialarını ve şikâyetlerini bulabiliriz (*Gesta Innocent III.*, b. 108, 109); Roma'da savurgan bir oğul olarak sevgiyle karşılanmıştı.

olarak ve krallığının tüm gücüyle destekleyeceğine söz verdi. Ulusal nefret, devlete karşı gizli komplo oluşumunu yaygınlaştırdı, Yunanlar, muzaffer düşmanlarının göğsüne hançer saplayacakları zamanı sabırsızlıkla bekliyorlardı, ne var ki imparatorun kardeşi Henry'nin en iyi askerlerini Hellespont'tan öteye götürmesine dek ihtiyatla beklediler. Trakya'nın çoğu kent ve köyleri, kararlaştırılan gün ve işareti beklediler, silahsız ve her şeyden habersiz olan Latinler, tutsaklarının acımasız ve alçakça tuzağına düştüler. Katliamın başladığı Demotica'daki St Pol kontunun hayatta kalan vassalları Adrianople'a kaçtı ama öfkeden kudurmuş halk Fransızları ve Venedikleri şehirden kovmuş ya da öldürmüştü, geri çekilmeyi başarabilen garnizonları başkent yolu üzerinde karşılaştılar ve asilere karşı savunmaya geçen yalnız kalmış kaleler, kendilerinin ve hükümdarlarının sonlarının ne olacağını bilmiyorlardı. Söylentiler ve korku, Yunanların ayaklandığını ve Bulgar kralının hızla yaklaşmakta olduğunu haber veriyordu, Calo-John ulusal kuvvetlerine, İskit bozkırlarından getirilmiş on dört bin kişilik Coman birliğini de katmıştı, denildiğine göre bunlar, tutsaklarının kanını içiyorlar ve Hristiyanlar, kendi tanrılarının sunaklarında kurban ediliyorlardı.[25]

Bu ani ve büyüyen tehlikeden endişelenen imparator, Kont Henry'ye birliklerini alıp geri gelmesi için hızla haber gönderdi, Baldwin, kendisine yirmi bin Ermeni'den oluşan bir yardım birliği göndermesi gereken yiğit kardeşinin dönüşünü beklemiş olsaydı Bulgar kralına, eşit sayıda asker ve silahlarla disiplin bakımından kesin bir üstünlükle saldırabilecekti. Ne var ki şö-

25. Coman'lar, on ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda Moldova sınırına obalarını kuran Tatar ya da Türkmen kabilesiydi. Bunların arasında Muhammedîler varsa da çoğu pagandı ve tüm kabile Macar Kralı Lewis tarafından Hristiyanlaştırıldı (1370).

valyelik ruhu ihtiyatlı olmakla korkaklığı birbirinden kolayca ayıramazdı ve imparator, yüz kırk şövalye ve onların yardımcıları ve okçularıyla savaş alanında göründü. Yaptığı uyarıların dinlenmemesi üzerine vazgeçip imparatora itaat eden mareşal, Adrianople yolu üzerinde öncü kolunu yürüyüşe geçirdi, Blois kontu, merkez birliğe komuta ediyor, Venedik'in yaşlı doge'si de artçılarla birlikte geliyordu ve kaçan Latinler, her yandan bölük pörçük koşup gelerek bu küçük orduya katıldılar. Adrianople'daki isyancıların kuşatılmasına girişildi. Kutsal hafta boyunca haçlılar, yiyecek için ülkeyi yağmaladılar ve bir Hristiyan halkı yok edecek savaş aygıtlarını yapmak üzere her yanı talan ettiler. Ancak kısa süre sonra, düzensiz durumdaki birliklerin yakınına kadar gelerek çarpışmalara girişen Coman'ların hafif süvari kuvvetlerini görünce şaşkına döndüler, Romanya mareşali, atlı birliklerin hazır duruma geçmesini, ilk boru sesini duyunca atlarına binerek savaş durumuna geçmelerini bildirdi, hiç kimsenin düşmanın peşinden ayrılmamasını, aksi halde ölüm cezasına çarptırılacaklarını buyurdu. Bu akılcı emre uymayan ilk kişi Blois kontu oldu, onun bu ihtiyatsızlığı imparatorun yok olması sonucunu doğurdu. Coman'lar, Partlar veya Tatarların yaptığı gibi, ilk saldırıdan sonra geri çekildiler ama iki *league* kadar geriledikten sonra birden geri döndüler, nefes nefese kalan zırhlı Fransız süvari askerlerini ve atlarını savaş dışı bıraktılar. Kont, savaş alanında öldürüldü, imparator tutsak edildi (15 Nisan 1205); biri kaçmayı, diğeri teslim olmayı reddetti, bir komutanın görevini bilmemesinin ya da ihmal etmesinin kefaretini kişisel cesaretleriyle ödemiş oldular.[26]

26. Nicetas, nefretinden ya da cehaletinden bu yenilgiyi Dandolo'nun alçaklığına bağlar (s. 383), ne var ki Villehardouin, kendi zaferini saygıdeğer dostuyla paylaşıyor, "qui viels home ére et gote ne veoit, mais mult ére sages et preus et vigueros". (No. 193).

Latinlerin Geri Çekilmesi

İmparatoru esir aldıkları için gurura kapılan Bulgar, Adrianople'un yardımına koşmak ve Latinlerin yenilgisini tamamlamak üzere ilerlemelerini sürdürdüler. Romanya mareşali soğukkanlı bir cesaret ve mükemmel bir beceri sergilememiş olsaydı, kaçınılmaz olarak yok edileceklerdi; içinde bulunduğu yüzyılda savaş bir bilimden çok bir tutkuydu, işte mareşalin başarısı bu koşullar içerisinde olağanüstü sayılmalıdır. Villehardouin korkularını ve acısını cesur ve sadık dostu doge'nin sevecen kolları arasında dile getirdi, bir yandan da ordu içerisinde, esenliğin tek çaresi olduğu yolunda güven duygusunu da yaydı. Kent ile barbar ordusu arasında tehlikeli konumunu bütün gün boyunca koruyan mareşal, geceleyin sessizlik içerisinde kampın yerini değiştirdi; üç gün süren bu operasyon Xenophon'un ve on binlerin hayranlığını çekecek nitelikteydi. Artçılarla öncüler arasında durmadan hareket ediyor ve kaçmak isteyenlere engel olmak istiyordu ve Coman'ların göründüğü her yerde Latinler sarsılmaz bir savaş çizgisi oluşturuyorlardı. Üçüncü gün, yorgunluktan bitkin hale gelen birlikler denizi ve Rodosto kasabasını gördüler;[27] Asya kıyısından gelen yoldaşları da oraya varmışlardı. Kucaklaştılar, gözyaşlarını tutamadılar ve kaynaştılar, Kont Henry, kardeşi adına henüz çocukluk çağında ve güçlükler içerisinde bulunan imparatorluğun naipliğini üstlendi.[28] Coman'lar yaz güneşinin yakıcılığı sebebiyle çekildilerse de ettikleri yemine ve yurttaşlık görevlerine bağlı kalmamış olan Latinler, Constanti-

27. Coğrafi gerçeklikler ve Villehardouin'in özgün metni (No. 194) Rodosto'yu Adrianople'dan üç günlük uzaklıkta (*trois jornees*) gösteriyor. Ama Vigenere çevirisinde bunu çok saçma olarak, üç saat (*trois heures*) olarak göstermiştir ve Ducange tarafından düzeltilmeyen bu hata, burada adlarını açıklamayacağım birçok yeni modern tarihçiyi tuzağa düşürmüştür.

28. Villehardouin ve Nicetas (s. 38, 426) Baldwin'in saltanatını ve ölümünü anlatıyorlar; Ducange de *Observations*'ında ve ilk kitabının sonunda onların eksiklerini tamamlıyor.

nople'dan ayrıldılar. Rusium ovasında yüz yirmi şövalyenin kaybedilmesi kısmi başarılarla dengelenmek istendi, Avrupa ve Asya kıyılarında imparatora ancak iki ya da üç kale kalmıştı. Karşı konulmaz ve acımasız Bulgar kralı, yas içerisindeki Latinlerle barış yapması ve imparatorlarını onlara geri vermesi için papanın yaptığı ısrarlı ricalarını saygısını elden bırakmayarak reddetti. Baldwin'in kurtuluşunun artık fanilerin olmadığını söyledi, imparator hapisteyken ölmüştü; bilgisizlik ve saflık onun ölümü üzerinde çeşitli söylentilerin doğmasına sebep olmuştu. Acıklı öyküleri sevenlerin hoşlanacağı gibi, namuslu tutsak, Bulgar kraliçesinin sevişme isteklerini geri çevirince bu barbar kadının iftiralarına hedef olmuştu, bunun üzerine elleri ve ayakları kesilerek kanlar içinde köpek ve at leşlerinin bulunduğu yere atılmış, üç gün böyle can çekiştikten sonra yırtıcı kuşların gelip parçalamasıyla yaşamı son bulmuştu.[29] Yirmi yıl sonra Hollanda'nın bir ormanında bir keşiş ortaya çıktı, kendisinin Constantinople imparatoru ve Flanders'ın yasal hükümdarı Baldwin olduğunu ileri sürdü. Kaçışındaki olağanüstü hal ve koşulları, başından geçenleri ve sıkıntıları anlattı, ilk şaşkınlık içerisinde Flanders'liler, uzun süre gözyaşı dökmüş oldukları hükümdarlarını benimsediler. Ancak kısa bir araştırma yapan Fransa sarayı bu sahtekârın maskesini indirdi ve onu rezil bir ölümle cezalandırdı, bununla birlikte Fleming'ler, çok hoşlarına giden bir yalandan kolayca kopamadılar, en ağırbaşlı tarihçiler bile talihsiz babasını kendi tutkusuna kurban etmiş olan Kontes Jean'ı suçladılar.[30]

29. Tüm şüpheli ve imkânsız hal ve koşulları bir yana bıraktıktan sonra Baldwin'in ölümünü kanıtlayabiliriz: **1.** Fransız baronların kesin düşünceleri (Villehardouin, No. 230), **2.** imparatoru serbest bırakmadığı için özür dileyen Calo-Jean'ın sözleri: "quia debitum carnis exsolverat cum carcere teneretur," (*Gesta Innocent III*, b. 109).

30. Ducange tarafından aktarılan Fransız ve Flaman yazarlarına göre bu sahtekârın hikâyesine (*Hist. C. P.*, III, 9) ve Matthew Paris'in (Hist. Major, s. 271, 272) detaylarını verdiği St. Alban rahipleri tarafından inanılan gülünç

Henry'nin Saltanatı
(20 Ağustos 1206-11 Haziran 1216)

Bütün medeni uluslar, savaş sırasında esirlerin değiş tokuşu ya da fidyeleri için anlaşmalar yaparlar, esaretleri uzarsa, bunların durumları bilinir, niteliklerine göre onurlu ya da insancıl işlemlere tabi tutulurlar. Ne var ki savaş kuralları vahşi Bulgar hükümdarı için bilinmeyen kavramlardı, onun hapishanelerinin karanlık sessizliğini aydınlığa çıkarmak güçtü, Latinlerin Baldwin'in ölüm haberini almaları ancak bir yıl sonra mümkün oldu ve kardeşi Henry de bundan sonra imparator unvanını almaya razı oldu. Yunanlar onun bu ölçülü tavrını pek az rastlanan ve taklit edilemez bir erdem olarak alkışladılar. Tutkulu, kararsız ve kalleş olan bu insanlar, bir boşluk anını yakalamakta veya tahmin etmekte mahirdiler, halbuki o dönemlerde artık tüm Avrupa krallıkları, hem halkların hem de hükümdarların yararına olarak saltanatta kalıtım yasalarını benimsemeye başlamışlardı. Haçlıların kahramanları öldüler ya da birbiri ardından çekildiler, Doğu İmparatorluğu'nu savunmak ve savaşı yönlendirmek görevi yalnız Henry'ye kaldı. Venedik'in doge'si saygıdeğer Dandolo, ihtişamla geçen yılların ardından vefat etti. Montferrat markisi, Baldwin'in öcünü almak ve Selanik'i savunmak için Peloponez'de savaştıktan sonra geri döndü. Kral, imparatorla görüşerek feodal bağlılık ve hizmetler üzerine gereksiz anlaşmazlıkları düzenlediler, karşılıklı saygı ve ortak tehlike onları birbirine sıkıca bağladı, bu iki prens ittifaklarını Henry'nin, İtalyan hükümdarın kızıyla evlenmesiyle sağlamlaştırdılar. Ne var ki Henry, kısa süre sonra kayınbabasının ve dostunun ölümüyle teessür etti. Bazı sadık Yunanların ikna edilmesiyle Boniface, Rodop dağlarında cesur bir saldırıya girişerek başarı kazandı, onun yaklaştığını öğrenen Bulgarlar kaçtılar ancak geri dönüşünde onu taciz etmek için

masallara bakınız.

yeniden bir araya geldiler. Cesur şövalye, artçı birliklerine saldırdıklarını haberi gelince, atına atladı, mızrağını aldı, zırhlı giysisini kuşanmadan düşmanın üzerine sürdü, ne var ki ihtiyatsız tutumu sonucunda ölümcül bir okla yaralandı, kaçak barbarlar Selanik kralının başını, Calo-John'a, hak etmediği bir zaferin ganimeti olarak sundular. İşte bu hüzünlü olay dolayısıyla Jeffrey of Villehardouin'in kalemi düşmüş veya sesi kesilmişti;[31] bundan sonra da Romanya mareşallik görevini sürdürmüş olsa bile elde ettiği başarılar sonraki kuşaklarca bilinmedi.[32] Henry, o sırada düştüğü kadar güç bir duruma düşmemişti, Constantinople kuşatmasında ve Hellespont'un ötesinde yiğit bir şövalye ve usta bir komutan olarak tanınmıştı ve kardeşinin tez canlılığına karşılık cesur Henry'de az bulunan bir ihtiyatlılık ve yumuşak başlılık vardı. Asya'nın Yunanlarıyla Avrupa'nın Bulgarlarına karşı yaptığı ikili savaşta ata ya da gemiye ilk atlayan o oldu ve zaferi güven altına alabilecek önlemleri hiç ihmal etmeden, bizzat örnek olarak, cesur imparatorlarını kurtarmak ve ona yardımcı olmakta duraksayan Latinleri harekete geçirdi. Ancak bu tür çabalar ve Fransa'dan sağlanan bazı insan ve para kaynakları, en zorlu düşmanlarının hataları, zulmü ve ölümünden daha az işe yarıyordu. Yunanlar çaresizlik içinde, Calo-John'u kendilerini tutsaklıktan kurtarmaya çağırdıklarında onun özgürlüklerini koruyacağını ve yasalarını kabul edeceğini umdular ama kısa zamanda gördüler ki, Trakya'daki halkı Danube'nin (Tuna) öbür yanına sürmek, kentleri yıkmak niyetindeydi. Trakya'nın birçok kasaba ve köyü

31. Villehardouin, No. 257. Üzülerek bu hazin sonucu anıyorum. Aynı zamanda Ducange gibi çok güzel bir kaynaktan ve özgün bir tarihten de mahrum kalmış oluyoruz. Henry'nin Papa III. Innocent'e yazdığı iki mektup, yazarımızın son sayfaları üzerine biraz ışık tutmaktadır (*Gesta*, b. 106, 107).

32. Mareşal 1212'de hayattaydı, ancak muhtemelen kısa süre sonra Fransa'ya dönemeden öldü (Ducange, *Observations sur Villehardouin*, s. 238). Boniface'nin armağanı olan Messinople tımarı, Trakya şehirleri arasında Ammianus Marcellinus zamanında gelişen antik Maximianopolis'ti (No. 141).

zaten boşaltılmıştı, Filibe'de (Philippopolis) bir enkaz yığınından başka bir şey görülmüyordu, isyanın elebaşlarının bulunduğu Adrianople ile Demotica da şimdi aynı felaketin başlarına gelmesini bekliyorlardı. Acı ve pişmanlık çığlıkları Henry'nin tahtına dek yükseldi ve imparator, af dileyen bu seslere yüce gönüllülükle kulak verdi. Sancağının altına ancak dört yüz şövalye ile onların yardımcılarını ve okçuları toplayabilmişti ve bu az kuvvetlerle piyadelerinin yanı sıra kırk bin süvariye komuta eden Bulgar ile savaştı ve geri püskürttü. Bu sefer sırasında Henry, halkın kendinden yana olup olmadığını da öğrenmek fırsatını bulmuştu, henüz yıkılmamış kentleri kurtardı; yenilgiye uğrayan ve utanç duyan vahşi, kurduğu pusudan vazgeçti. Selanik kuşatması Calo-John'un yaptığı kötülüklerin sonuncusu oldu, geceleyin çadırında bıçaklandı, onu kanlar içinde bulan komutan, belki de suikastçı, bu ölümün Aziz Demetrius'un attığı mızrakla meydana gelmiş olabileceğini söyledi.[33] Henry, birkaç zafer kazandıktan sonra tiranın halefi ve Nicæa ve Epirus hükümdarlarıyla onurlu bir barış antlaşması imzaladı. Sınır hatları belirsiz olsa da imparatora ve derebeylerine geniş bir imparatorluk kalmış oldu ve on yıl sürebilen hükümdarlığı içerisinde kısa olsa da bir barış ve refah dönemi yaşandı. Baldwin'in ve Boniface'nin dar politikalarından daha üstün bir tutumla devletin ve ordunun en önemli makamlarını hiç korkuya kapılmadan Yunanlara bıraktı. Bu yüce gönüllü tutum o denli beğenildi ve benimsendi ki Nicæa ve Epirus hükümdarları da Latinlerin paralı askerlerini kullanmaya karar verdiler. Henry, vatanları ve dilleri ne olursa olsun tüm tebaalarını birleştirmek ve hak ettikleri şekilde ödüllendirmek amacını taşıyordu ancak iki kilisenin birleştirilmesini uygulanamaz olarak gördüğü için buna pek girişmiyordu. Cons-

33. Selanik'in bu hamisinin (*patron*) kilisesi Kutsal Kabir'in ölçütlerine (*canon*) göre yönetiliyordu; burada durmadan imbikten geçirilen ve şaşırtıcı mucizeler yaratan bir yağ bulunuyordu (Ducange, *Hist. de C. P.*, II, 4).

tantinople'un hükümdarı olarak hareket eden papanın temsilcisi Pelagius, Yunan ibadetlerini yasaklamıştı, ayrıca sert bir biçimde aşar vergisinin ödenmesini, Kutsal Ruh töreninin yapılmasını ve Roma'daki pontiff'e kayıtsız şartsız itaat edilmesini dayatmıştı. Zayıf taraf olarak inanç yükümlülüklerini kabul ettiler ancak hoşgörü gösterilmesi için de yalvardılar. "Bedenlerimiz," dediler, "Cæsar'a ait ama ruhlarımız yalnızca Tanrı'nındır." İmparatorun kesin tutumu bu zulmü frenlemiştir;[34] Yunanların onu zehirleyerek öldürdükleri doğruysa bu duygusuzluk ve minnet bilmezlikle insanlar üzerinde çok acı bir kanıya da varmış oluruz. Onun değeri, on bin şövalyeyle paylaştığı bir erdemden başka bir şey değildi, ne var ki hurafelerin sürdüğü bir yüzyılda Henry, kilise mensuplarının kibrine ve açgözlülüğüne karşı koyacak üstün cesarete sahipti. Ayasofya Katedrali'nde kendi tahtını patriğin sağ yanına koydurmuş, bu haddini bilmezlik Papa III. Innocent'in ağır kınamalarına sebep olmuştu. Halkın derebeylerin yönetiminde mallarını özgürce kullanmalarını engelleyen uygulamanın (mortmain) ilk örneklerinden biri olan bir emir yayımlayan Henry, tımarların yabancıların eline geçmesini önledi; Avrupa'ya dönmek için harekete geçen çok sayıda Latin, para ya da günahlarından arınma karşılığında topraklarını kiliseye bırakıyorlardı, kutsal hale gelen bu topraklar hemen askerlik hizmetinden muaf tutuluyor, böylece bir askerlik kolonisi, papaz topluluğuna dönüşüyordu.[35]

34. Acropolita (b. 17) papa temsilcinin çektirdiği acıları ve Henry'nin hoşgörüsünü anlatıyor: ("Ἔρη", diyor) "κλυδῶνα κατεστόρεσε."
35. Henry'nin saltanatı için bkz. en önemli kaynakları papaların mektupları olan Ducange (*Hist de C. P.*, L, I, b. 35-41; L, II, b. 1-22). Le Beau (*Hist. du Bas Empire*, c. XXI, s. 120-122) belki Doutreman'da tımar servisini ve imparatorun ayrıcalıklarını belirleyen Henry'nin bazı yasaları bulmuştur.

Peter of Courtenay'ın Hükümdarlığı (9 Nisan 1217)

Erdemli Henry, krallığı ve dostu Boniface'nin henüz çocuk yaştaki oğlunu savunmak için gittiği Selanik'te öldü. Constantinople'un ilk iki imparatorunun ölmesiyle Flanders kontlarının erkek soyu tükenmişti. Ancak kız kardeşleri Yolande bir Fransız prensinin eşi ve çok sayıda evlat sahibiydi. Kızlarından biri, haçlılar arasında yiğitliği ve dindarlığı ile tanınan Macaristan Kralı Andrew ile evliydi. Romanya'nın baronları, onu Bizans tahtına oturtmayı tasarlıyorlardı, böylece güç ve yakın bir krallığın desteğini sağlayarak kendilerini güvence altına almış olacaklardı ama ihtiyatlı Andrew veraset yasalarına saygı duyuyordu, o yüzden Latinler, Prenses Yolande ile kocası Auxerre kontu Peter of Courtenay'ı Doğu İmparatorluğu'nun başına geçmeleri için çağırdılar. Babasının kraliyet ailesinden oluşu, annesinin asil kökeni, Fransız baronlarının, krallarının ilk kuşaktan kuzeni olması dolayısıyla ona saygı duymalarına sebep oluyordu. Çok parlak bir ünü vardı ve geniş topraklar üzerinde egemenliğini sürdürüyordu, kanlı Albigeois Haçlı Seferi'nde papazlar ve askerler onun gayretinden ve cesaretinden fazlasıyla tatmin olmuşlardı. Kibir, Constantinople tahtında bir Fransız'ın oturmasından hoşnut olabilir ancak sağduyu bu güvenilmez ve hayalî büyüklük için gıpta etmekten ziyade merhamet hissedebilir. Bu unvanı gereği gibi taşımak için, malvarlığının en büyük bölümünü satmak ya da rehine koymak zorunda kaldı. Bu önlemler ve akrabası Philip Augustus'un yardımları ve şövalye ruhuyla yüz kırk şövalye ve beş bin beş yüz yardımcı ve okçunun başında Alpleri geçti. Papa III. Honorius onun Constantine'in halefi olarak taç giymesine bir süre tereddüt ettikten sonra razı oldu ancak tören, eski başkent içerisinde hükümdarlık hakkı için herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için kent dışındaki bir kilisede

yapıldı. Venedikliler, Peter'i askerleriyle birlikte Adriyatik'in karşı kıyısına geçirmeyi, imparatoriçeyi de dört çocuğuyla Bizans sarayına ulaştırmayı üstlendiler ancak bu hizmete karşılık olarak Epirus despotunca ele geçirilmiş olan Durazzo'nun kurtarılmasını istediler. Michael Angelus ya da Comnenian, imparatorluk soyunun vârisi, iktidarını ve tutkusunu Latinlerin düzenlerine saldırılarını sürdüren kardeşi Theodore'a bırakmıştı. İmparator, yararsız bir saldırıyla borcunu ödedikten sonra kuşatmayı kaldırdı ve Selanik'e yolculuğunu karadan ve tehlikeler içerisinde sürdürdü. Ama Epirus dağlarında kayboldu, geçitler tahkim edilmişti, yiyecek yoktu, güven vermeyen müzakereler ile yolu engellendi. Peter of Courtenay ve papa temsilcisi bir şölen sonunda tutuklandılar (1217), lidersiz ve umutsuz kalan Fransız askerleri, beslenecekleri ve insancıl davranılacağı yönündeki aldatıcı sözler üzerine silahlarını bıraktılar. Vatikan dinsiz Theodore'a ateş püskürdü, onu yerden ve gökten gelecek intikamlarla korkutmaya çalıştı ancak papanın kopardığı yaygara kendi temsilcisinin kurtulması içindi, tutsak imparatorla askerlerini unutmuştu bile. Temsilcisini serbest bırakan ve bundan böyle Roma pontiff'ine bağlı kalacağına söz veren Epirus despotunu bağışladı ve korudu. Papanın mutlak buyrukları Venediklilerin ve Macar kralının girişimlerini engelledi, doğal, belki de zamansız meydana gelen ölüm[36] (1219) umutsuz Peter of Courtenay'ın tutsaklığını sona erdirdi.[37]

36. Acropolita (b. 14) Peter of Courtenay kılıçla öldürüldüğünü doğruluyor (ἔργον μαχαίρας γενέσθαι). Ama kullandığı sözcüklerden henüz tutsak iken ölmüş olduğu kanısına varıyorum: "ὡς πάντας ἅρδην δεσμώτας ποιῆσαι σὺν πᾶσι σκεύεσι." *Chronicle of Auxerre* imparatorun ölümünü 1219'a dek erteliyor ki Auxerre, Courtenay yakınlarında bulunuyordu.

37. Peter of Courtenay'ın saltanatı ve ölümü için bkz. imparatorun sonu üzerinde ilgisiz kalan III. Honorius'u mazur göstermek için çabalayan Ducange (*Hist. de C. P.*, L, II, b. 22-28).

Robert, Constantinople İmparatoru (1221-1228)

İmparatorun başına ne geldiğinin uzun süre bilinememesi, karısı Yolande'nin yasal hükümdar olarak hazır bulunması, yeni bir imparatorun tahta çıkarılmasını geciktiriyordu. Ölmeden önce ve acılar içerisindeyken bu prenses, Baldwin adında ve Constantinople'un Latin prenslerinden en mutsuzu olan bir çocuk dünyaya getirdi. Soyu Romanya baronlarınınkine bağlanıyordu, ne var ki küçük yaşta oluşu devleti uzun süre karışıklıklara sürükleyebilirdi ve kardeşlerinin hakları üstün gelmekteydi. Büyük kardeşi Philip of Courtenay, anne yönünden Namur'un vârisiydi ve bir imparatorluğun gölgesi yerine bir gerçek bir markilikle yetinme bilgeliğini göstermişti, bunun üzerine Peter'in ve Yolande'nin ikinci oğulları olan Robert, Constantinople tahtına davet edildi. Babasının talihsizliğinden ders alarak Almanya'da ve Danube boyunca uzun ve güvenli bir yolu tercih etti, kız kardeşinin Macar kralıyla evlenmesi ona bir geçit sağlamıştı, patrik, Ayasofya Katedrali'nde Robert'e taç giydirdi. Ancak saltanatı boyunca musibet ve utançtan başka bir şey görmedi ve yeni Fransa kolonisi, her yandan Epirus ve Nicæa Yunanlarının baskısına uğradı. Theodore Angelus, cesaretinden çok hainliğine borçlu olduğu bir zaferin ardından Selanik Krallığı'na girdi, Marki Boniface'nin zayıf Demetrius'u şehirden kovdu, bayrağını Adrianople Kalesi'ne dikti ve bu kibriyle birbirine rakip imparatorlar arasına üçüncü veya dördüncü bir isim ekledi. Theodore Lascaris'in damadı ve halefi John Vataces, Asya'da geri kalan eyaletleri ele geçirdi ve otuz üç yıl süren saltanatında bir fatih ve yasa koyucu olarak kendini kabul ettirdi. Yerleştirdiği disiplin altında paralı Fransız askerlerinin kılıçları onun fetih girişimlerinde en güvendiği araç oldu, memleketlerinin hizmetinden kaçmış olmaları da Yunanların yeniden canlanan üstünlüklerinin de sebebini oluşturdu. Bir filo kurarak Hellespont'un ida-

resini ele geçirdi, Lesbos ve Rodos adalarını aldı, Candia'daki Venediklilere saldırdı, Batı'dan kendisine doğru ağır ağır gelen az sayıdaki destek kuvvetini durdurdu. Latin imparatoru sonunda Vataces'in ordusuna karşı çıkabildi ve bu ordunun bozguna uğratılması sırasında kıdemli (veteran) şövalyelerden geri kalanlar da yok oldular. Korkak Robert, düşmanının başarısına, imparatorun ve imparatorluğun zayıflığını kötüye kullanan Latin tebaasının küstahlığından daha az ilgi duyuyordu. Kişisel talihsizlikleri çağının acımasızlığını ve anarşi yönetimini göstermektedir. Artois'in müstakil ama asil bir ailesinin bakiresinin güzelliğine vurulan Robert, Vataces'in Yunan kızı için verdiği bağlılık sözünü unutarak metresini saraya aldı, erguvanın parlaklığıyla gözleri parlayan kızın annesi, her ne kadar onu Burgundy'li bir soyluyla evlendirmeye söz vermişse de bundan vazgeçti Aşkı öfkeye dönüştü, arkadaşlarını topladı, saray kapılarını zorladı, anneyi denize attı ve insanlık dışı bir şekilde imparatorun karısının veya cariyesinin burnunu ve dudaklarını kesti. Baronlar onun cezalandırılmasını istemek şöyle dursun Robert'ın bu vahşi suçuna alkış tuttular, ki hükümdar ya da bir insan olarak kendisi de bunu bağışlayamazdı.[38] Bu suçu işlediği başkentten kaçarak Roma papasından adalet ve yargılama dilenmeye koştu, papa soğuk bir tavırla onu görevine geri dönmeye razı etmek için uğraştı ancak onun öğüdüne uymadan önce yarattığı acının, utancın ve kederin ağırlığı altında ezilip öldü.[39]

38. Marinus Sanutus (*Secreta Fidelium Crucis*, L, II, kısım 4, b. 18, s. 73) bu kanlı olaydan öyle hoşnut ki bunu "bonum exemplum" olarak kitabına aktarıyor. Bununla birlikte, bu genç kızı Robert'ın yasal karısı olarak gösteriyor.
39. Robert'in saltanatı için bkz. Ducange (*Hist. de C. P.*, L, II., b. 1-12).

II. Baldwin ve John of Brienne'in İmparatorlukları (1228-1237)

Basit bireylerin yiğitlikleri sayesinde Kudüs ve Constantinople tahtlarına çıkabilmeleri yalnız şövalyelik yüzyılında mümkün olmuştur. Kudüs'ün itibari krallığı, Isabella ile Conrad of Montferrat'nın kızı ve Almeric veya Amaury'nin torunu olan Mary'nindi. Halkın onayı ve Philip Augustus'un kararıyla, Kutsal Toprakların en yiğit savunucusu olarak nitelenen ve Champagne'nın soylu bir ailesinden olan John of Brienne'i seçtiler.[40] Beşinci Haçlı seferinde Mısır'ın ele geçirilmesinde yüz bin Latin'e komuta etmiş ve Dimyat'ın (Damietta) fethini tamamlamıştı; sonraki başarısızlıklar haklı olarak vârisinin kibrine ve açgözlülüğüne bağlanmıştı. Kızının II. Frederic ile[41] evlenmesinden sonra imparatorun nankörlüğü yüzünden kilise birliklerinin komutanlığını kabul etmek zorunda kaldı, yaşlı ve kraliyet hakkı elinden alınmış olmasına karşın yiğit ve yüce gönüllü John of Brienne, Hristiyanlık uğruna her zaman kılıcını çekmeye hazırdı. Kardeşinin yedi yıllık hükümdarlığı boyunca Baldwin of Courtenay hâlâ küçük bir çocuktu, Romanya'daki baronlar ise imparatorluk asasını bir kahramanın ellerine bırakmanın zorunlu olduğunu düşünüyorlardı. Kudüs'ün deneyimli (*veteran*) kralı, naiplik ismini ve makamını küçümsemiş olabilirdi. Bunun üzerine imparator unvanına ait ayrıcalıkların yaşamı boyunca verilmesi, ancak bunun Baldwin'e eş olarak ikinci kızını vermek ve genç prensin erginlik çağına geldiğinde Constantinople

40. "Rex igitur Franciæ, deliberatione habitâ, respondit nuntiis, se daturum hominem Syriæ partibus aptum, in armis probum (*preux*), in bellis securum, in agendis providum, Johannem comitem Brennensem." Sanut., *Secret. Fidelium*, L, III, kısım XI, b. 4, s. 205; Matthew Paris, s. 159.

41. Giannone (Istoria Civile, c. II, L, XVI, s. 380-385) II. Frederic'in John of Brienne'in kızıyla evlenmesini ve Napoli tacıyla Kudüs tacının birleşmesini tartışıyor.

tahtının vârisi olarak tanımak koşuluna bağlanması kararlaştırıldı. John of Brienne'in seçilmesi, ünü ve varlığı Yunanlar ile Latinlerin umudunu canlandırdı, onun savaşçı duruşuna, seksen yaşındaki bir ihtiyarın dinçliğine ve ortalamanın üzerindeki boyuna herkes hayran kaldı.[42] Ne var ki açgözlülüğü ve rahatına düşkünlüğü, ondaki atılım gücünü köreltmiş görünüyordu, askerleri dağılmıştı, böylece iki yıl utanç verici bir hareketsizlik içerisinde geçti ancak Nicæa İmparatoru Vataces ile Bulgar Kralı Azan'ın tehlikeli ittifakları onu bu aymazlıktan uyandırdı. Düşmanlar yüz bin kişilik bir ordu ve üç yüz savaş gemisinden oluşan filolarıyla karadan ve denizden Constantinople'u kuşattıklarında Latin imparatorunun kuvvetleri yalnız yüz altmış şövalye ile az sayıda yardımcıları ve okçudan öteye geçmiyordu. İçeride kalıp şehri savunmak yerine atlılarının başında çıkış yaptı, düşmanın kırk sekiz süvari bölüğünden ancak üçü onun yenilmez kılıcından kaçabildi, diye anlatırken titriyorum. Onun cesaretiyle kendine gelen piyadeler ile yurttaşlar, kale duvarlarına çok yakın bir şekilde demirlemiş gemilere saldırdılar ve bunlardan yirmi beşini, muzafferane bir şekilde Constantinople limanına getirdiler. İmparatorun çağrısına uyan vassallar ve müttefikleri, onu savunmak için silaha sarıldılar, geçişlerini engelleyen bütün engelleri devirdiler ve ertesi yıl aynı düşmanlara karşı ikinci bir zafer kazandılar. O kaba yüzyılın ozanları John of Brienne'i Hector, Roland ve Judas Maccabæus'a[43] benzettilerse de Yunanların

42. Acropolita, b. 27. Tarihçi o zamanlar çocuktu ve Constantinople'da eğitim gördü. 1233'te, on bir yaşındayken, babası Latin zincirini kırdı, muhteşem bir servet bıraktı ve oğlunun en yüksek dereceye yükseltildiği Nicæa'daki Yunan sarayına kaçtı.

43. Tournay Piskoposu Philip Mouskes (1274-1282), şiir, daha doğrusu dizeler biçiminde ve eski Flaman Fransızcasıyla Constantinople imparatorları üzerine bir yapıt meydana getirmiştir ve Ducange bunu Villehardouin tarihinin sonuna eklemiştir; bkz. s. 38, John of Brienne'in cesareti üzerine:
"N'Aie, Ector, Roll' ne Ogiers
Ne Judas Machabeus li fiers

suskunluğu imparatorun şanını ve onu savunanların da gösterdikleri çabayı biraz zayıflattı. İmparatorluk, kısa süre sonra son savunucusunu da yitirdi ve hükümdar, son soluğunu verirken cennete bir Fransisken (Franciscan) giysisi içerisinde girme tutkusunu belirtti.[44]

II. Baldwin (23 Mart 1237-25 Temmuz 1261)

John of Brienne'in çifte zaferinde askerlik çağına gelmiş olan ve üvey babasının ölümüyle imparatorluk tahtına geçmiş bulunan Baldwin'in başarılarıyla ilgili bir ize rastlamadım.[45] Bu genç prens, kendi karakterine uygun işlerle uğraştı, onu, Batı saraylarını ziyaret etmek üzere gönderdiler, özellikle papayı ve Fransa kralını görerek masum ve mutsuz görünüşüyle onların sevgisini ve acımasını uyandırmak, asker ve para yardımı yapmalarını sağlamakla görevlendirildi. Bu utanç veren yolculukları üç kez yaptı, her seferinde geziyi uzatmak ve dönüşü geciktirmek istiyormuş gibi bir tutum takındı, yirmi beş yıl süren saltanatının en büyük bölümü hükümdarlığının dışındaki yerlerde geçti ve imparator hiçbir yerde kendisini anavatanı ve başkentinden daha az özgür ve güvende görmedi. Birçok durumda kendini beğenmişliği, erguvanın ve Augustus unvanının verdiği gurura yoruldu, Lyon Konsili'nde II. Frederic aforoz edildiği ve taht-tan indirildiği sırada Doğulu mevkidaşı papanın sağ tarafındaki

Tant ne fit d'armes en estors
Com fist li Rois Jehans cel jors,
Et il defors et il dedans
La paru sa force et ses sens
Et li hardiment qu'il avoit."

44. John of Brienne'in saltanatı için bkz. Ducange, *Hist. de C. P.*, L, III, b. 13-26.

45. II. Baldwin'in Constantinople'dan kovulana kadarki saltanatı için bkz. Ducange, *Hist. de. C. P.*, L, IV, b. 1-34; sonu L, V, b. 1-33.

tahtta oturuyordu. Bu dilenci ve sürgünlerde gezen imparator hem kendi gözleri hem de tüm ulusların gözleri önünde nasıl hakaretten de beter bir acıma duygusuyla aşağılandığını gördü. İlk İngiltere'ye geldiğinde izinsiz olarak bağımsız bir krallığa girmeye kalkıştığı için diye sert biçimde kınandı ve Dover'da durduruldu. Ancak biraz beklettikten sonra Baldwin'in yolculuğuna devam etmesine izin verildi, soğuk bir davranışla kabul gördü, yedi yüz gümüş mark tutarında bir armağan alarak minnet duygusuyla geri döndü.[46] Açgözlü Roma'dan bir haçlı seferi çağrısı ve günahların affedilmesi servetinden gayri bir şey elde edemedi; bu öyle bir servetti ki tamamen kötüye kullanılarak değersiz hale sokulmuştu. Bizanslı prensin soyu ve talihsizlikleri, kuzeni cömert IX. Louis'nin dikkatini çekti, ne var ki bu aziz kralın savaş tutkusu Constantinople'a değil Mısır'a ve Filistin'e yönelikti. Baldwin, kısa bir süre için kendi fakirliğini ve imparatorluğun zor durumunu, atalarından kalmış tek miraslar olan Namur markiliği ile Courtenay lordluğunu satarak gidermeye çalıştı.[47] Bu utanç verici ya da iflas ettirici çareler aracılığıyla Romanya'ya otuz bin kişilik bir ordu gönderdi, bu ordu Yunanların gözünde büyük bir korku yarattı. Fransa ve İngiltere saraylarına gönderdiği ilk haberler başarıları ve umutları bildiriyordu, başkente üç günlük uzaklıktaki tüm şehirleri buyruğu altına almış, adını vermemesine rağmen önemli bir şehri (muhtemelen Chiorli) fethedebilirse sınırın güvenliğini sağlayacak ve geçit erişilebilir

46. Matthew Paris, II. Baldwin'in İngiltere sarayına yaptığı iki ziyareti (s. 396, 637), sonra da Yunanistan'a "armata manu" dönüşünü (s. 407), nomen formidabile vb. mektupları (s. 481; bu kısım Ducange'de yoktur) ve kovulmasını (s. 850) anlatıyor.

47. IX. Louis, Courtenay'ın dağılmasını doğru bulmadı ve buna karşı çıktı. Bugün kraliyet mülkleri arasındadır ancak bir süre için Boulainvillier ailesine (idari olarak) bırakıldı (Ducange, L, IV, b. 23). Courtenay, Isle de France'ın Nemours kısmında, kale kalıntılarının bulunduğu yaklaşık dokuz yüz nüfuslu bir kasabadır (*Mélanges tirés d'une grande Bibliothèque*, c. XLV, s. 74-77).

olacaktı. Bütün bu umutlar (Baldwin'in doğru söylediği varsayılarak) bir düş gibi hızla ortadan kayboldu, Fransa'nın askerleri ve hazineleri beceriksiz ellerinde yok oldu, Latin imparatoru ancak Türkler ve Coman'larla yaptığı utanç verici bir ittifakla tahtını koruyabiliyordu. Türklerin güvenini kazanabilmek için kız yeğenini dinsiz Cogni (Konya) sultanına verdi; Coman'ların gönlünü yapmak için de onların pagan ayinlerini kabul etti, iki ordu arasında bir köpek kurban edildi ve sözleşme tarafları sadakatlerinin teminatı olarak birbirlerinin kanını tattılar.[48] Agustus'un halefi, yakacak odun elde etmek için Constantinople sarayına veya cezaevine bağlı boş konutları ve kilise kubbelerinin kurşunlarını söktürerek bunlarla harcamalarını karşılamaya kalkıştı. İtalyan tüccarları ona çok aşırı faizlerle ödünç para verdiler, oğlu ve vârisi Philip, imparatorun Venedik'te aldığı bir borç karşılığında bir süre rehin tutuldu.[49] Açlık, susuzluk ve çıplaklık gerçek kötü durumlardır ama zenginlik görecelidir, şahsen zengin olan bir hükümdar, tüm gereksinimlerini karşılamaya kalkarsa yoksulluğun tüm kaygı ve acısına maruz kalabilir.

Kutsal Dikenli Taç

Bu sefil ızdırap halinde imparator veya imparatorluk, imgesel değerini Hristiyan âleminin hurafelerinden alan ideal bir hazineye hâlâ sahipti. Gerçek haçın değeri, sık sık el değiştirmesi yüzünden biraz bozulmuştu ve kâfirlerin elinde uzun süre kalmış olması, Doğu'da ve Batı'da yayımlanan bölümlerinin niceliği konusunda birtakım kuşkular uyandırmıştı. Constantinople'un

48. Joinville, s. 104, baskı du Louvre. Vaftiz edilmeden ölen bir Coman prensi, bir kısım canlı tutsak ve atlarıyla birlikte Constantinople kapıları civarında toprağa verildi.
49. Sanut., *Secret. Fidel. Crucis*, L, IV, b. 18, s. 73.

imparatorluk kilisesinde bir başka Çile (*Passion*) kutsal emaneti korunmuştu, İsa'nın dikenli tacı da aynı derecede değerli ve özgündü. Borçlarına güvence göstermek üzere anne babalarının mumyalarını rehin bırakan, böylece onurlarını ve dinlerini de rehin altına sokan eski Mısırlılar gibi Romanya'nın baronları da, imparatorun yokluğunda, kutsal tacı rehin göstererek bin yüz otuz dört altınlık borç para aldılar,[50] vadesi geldiğinde ise borcu ödeyecek durumda değillerdi; zengin Venedikli tüccar Nicholas Querini, tacın Venedik'te bırakılmasını ve anlaşmayla saptanacak kısa ve kesin bir süre sonunda borcun ödenmemesi halinde kendisinin malı olması koşuluyla, sabırsız alacaklılara ödemeyi kabul etti. Baronlar, bu ağır anlaşmanın koşulları ve arz ettiği tehlike hakkında hükümdarlarına bilgi verdiler, imparatorluk yaklaşık yedi bin sterlini ödeyecek durumda olmadığından Baldwin başka yol düşündü, kârlı çıkmak için onu Venediklilerin elinden kurtarıp dini bütün Hristiyan olan bir krala vererek daha onurlu ve daha kazançlı bir iş görmüş olacaktı.[51] Bununla birlikte sorun pek kolay çözümlenmedi. Aziz [IX. Louis; ed. n.], kutsal emanetin satış konusu edilmesini dinin kötüye kullanılması biçiminde yorumlayabilecekti, anlaşmanın yalnız üslubu değiştirilerek, bunu bir armağan olarak ve minnet duyarak alabilir, bu sayede imparatorun borcunu ödemekte bir sakınca görmezdi. İki Dominikan'dan oluşan elçileri, deniz tehlikelerine ve Vataces'in kadırgalarına karşı korunmak üzere kaçırılan kutsal tacı teslim almak için Venedik'e gönderildi. Tahta kasayı aç-

50. Ducange, "Perparus, Perpera, Hyperperum" sözcüklerini açıklarken eksik ve müphem bir ifade kullanır: *Monetæ genus*. Guntherus'un sorunlu bir pasajına göre *(Hist. C. P.*, b. 8, s. 10), "Perpera"nın, "nummus aureus" veya bir gümüş markın dörtte biri ya da yaklaşık on şilin sterlin olduğunu tahmin ediyorum. Kurşun olamaz çünkü çok az bir değere sahiptir.

51. Kutsal tacın vb. Constantinople'dan Paris'e götürülmesi konusunda bkz. Ducange (*Hist de C. P.*, L, IV, b. 11-14, 24, 35) ve Fleury (*Hist. Ecclés.*, b. XVII, s. 201-204).

tıklarında, kutsal emanetleri saklayan gümüş kutunun üzerinde daha önce doge ile baronların mühürlediklerini gösterir yazıları ve onun da içerisinde Çile emanetinin bulunduğu altın vazoyu buldular. Venediklilerin ağırdan alarak da olsa adalete ve otoriteye teslim oldular, İmparator Frederic, bu onurlu yolculuk için topraklarından geçilmesine izin verdi, Fransa sarayı mensupları, bu çok değerli kutsal emaneti karşılamak üzere Champagne'daki Troyes'e dek gittiler, kral, yalın ayak ve üzerinde çok sade bir gömlekle bir zafer kazanmış edasıyla Paris sokaklarında onu taşıdı, on bin gümüş marklık bağış da Baldwin için kaybını telafi eder nitelikteydi. Bu uygulamanın başarısı Latin imparatorunu şapeldeki diğer bazı emanetleri de aynı cömertlikle elden çıkarmasına teşvik etti:[52] gerçek haçın büyük bir kısmı, Tanrı'nın Oğlu'nun kundak bezi, Çile'sinde kullanılan mızrak, sünger ve zincir, Musa'nın asası ve Aziz John the Baptist'in kafatasından bir parça. Aziz Louis hepsini bir araya toplayarak Boileau tarafından hoş bir güldürü biçiminde ölümsüzleştirilen kutsal şapeli inşa etti ve bunun için yirmi bin mark harcadı. Hiçbir insan tanıklığıyla kanıtlanamayan, eski zamanlara uzanan ve çok uzak yerlerden getirilmiş bu türden kutsal emanetlerin özgünlüğü ancak mucizelere inananlarca kabul edilebilir. Geçtiğimiz çağın ortalarında kutsal tacın dikenlerinden biri müzminleşmiş bir ülseri iyileştiriverdi;[53] bu mucize Fransa'nın en dindar ve en aydın Hristiyanlarınca doğrulandı ancak bu tür dinî saflığa karşı

52. *Mélanges tirés d'une grande Bibliothèque*, c. XLIII, s. 201-205. Boileau'nun *Lutrin*'i, *Sainte Chapelle*'in iç yüzünü, ruhunu ve görgü kurallarını konu olarak alıyor. Burasıyla ilgili birçok gerçek, onu tefsir eden Brosset ve St. Marc tarafından toplanıp açıklanıyor.

53. Bu tedavi 24 Mart 1656'da Pascal'ın yeğeni üzerinde yapıldı. Arnauld, Nicole vb. ile o üstün dahi, Cizvitleri şaşırtan ve Port Royal'i kurtaran bir mucizeye inanmak ve bunu kanıtlamak için oradaydı (*Oeuvres de Racine*, c. VI, s. 176-187, [içinde] onun dokunaklı *History of Port Royal*'inde.

panzehire sahip olanlar dışında kimse buna yalan diyemedi.[54]

Yunanların İlerleyişi (1237-1261)

Constantinople'daki Latinler[55] her yandan çevrilmişlerdi ve sıkıştırılıyorlardı, tek umutları Yunanlar ile Bulgarlar arasındaki anlaşmazlık çıkması ve bölünmeleriydi, bu, yıkılmalarını geciktirebilecek tek etken olabilirdi ancak Nicæa İmparatoru Vataces'in akılcı politikası ve üstün ordusu bu son umutlarını ortadan kaldırdı. Propontis'ten Pamphylia kayalıklarına dek Asya onun hükümdarlığı altında barış ve refah içerisinde yaşıyor ve her savaşta kazandığı başarılar onun Avrupa'daki etkisini artırıyordu. Bulgarları Trakya'daki ve Makedonya dağlarındaki kalelerden kovdu, krallıklarını bugünkü sınırlarında, Danube kıyısına sıkıştırdı. Romalıların yegâne imparatoru, erguvanın şeref payesini almak ya da onunla paylaşma iddiasındaki Batı'nın Comnenian prensi Demetrius'un verdiği sıkıntıdan başka bir şeyle uğraşmadı. Aciz Demetrius erguvan botlarının rengini değiştirdi ve despot unvanına razı oldu. Aşağılık karakteri ve basiretsizliği tebaasını öfkelendiriyordu ve sonunda yüce efendilerinin koruması için ricada bulundular. Kısa bir çekişmeden sonra Selanik Krallığı ile Nicæa İmparatorluğu birleşti. Vataces, Türk sınırından Adriyatik körfezine dek hüküm sürmeye başladı. Avrupalı hükümdarlar onun liyakatine ve gücüne saygı du-

54. Voltaire (*Siècle de Louis XIV*, b. 37; *Oeuvres*, c. IX, s. 178, 179) gerçeği boşa çıkarmaya uğraşıyor, ne var ki Hume (*Essays*, c. II, s. 483, 484) topçu bataryasını ustalıkla ve başarıyla eline geçiriyor ve namlusunu düşmanlarına çeviriyor.

55. Ducange derlemesinin üçüncü, dördüncü ve beşinci kitaplarında Latinlerin birbirini izleyen kayıpları görülebilir ancak iki Bizans tarihçisinin, Roma'daki Leo Allatius ve Paris'teki Academy of Inscriptions'tan John Boivin gibi bilge yayımcılarla tanışma şansına eren George Acropolita'nın geniş kapsamlı tarihi ile Nicephorus Gregoras'ın ilk üç kitabında bu kayıplardan çoğu bulunabilir.

yuyorlardı, geleneksel Hristiyan inancını benimsemiş olsa papanın Constantinople Latin İmparatorluğu'ndan elini çekmesi de mümkündü. Ne var ki Vataces'in ölümü, oğlu Theodore'un kısa ve kargaşalı saltanatı ve torunu John'un erginlik çağına gelmemiş olması Yunanların yeniden kuruluşunu askıya aldı. Bundan sonraki bölümde iç çekişmeler üzerine bilgi vereceğim, burada şu kadarını belirtmekle yetineceğim ki genç prens, yeni bir hükümdar soyunu kuranların kusurları yanında erdemlerini de sergileyen vasisi ve saltanat ortağı Michael Palæologus'un hırsı altında yok oldu. İmparator Baldwin, hiçbir zora başvurmadan kendisine kimi kentlerin geri verilebileceğini düşündü. Elçileri, aşağılanarak ve alay edilerek Nicæa'dan kovuldu. Adı geçen her eyalet için Palæologus, bir bahane ileri sürerek onu veremeyeceğini söylüyordu; birinde doğmuştu, öbüründe komutanlığa yükselinceye dek yetiştirilmişti, üçüncüsündeyse avlanma keyfini sürdürüyordu ve daha uzun süre sürdürmeye de niyetliydi. "Peki bize ne vereceksiniz?" diye sordu şaşkın elçiler. "Hiçbir şey," dedi Yunan hükümdar, "bir karış toprak bile vermeyeceğim. Efendiniz barış istiyorsa, Constantinople'un ticaretinden ve gümrüğünden aldığı meblağı yıllık vergi olarak bana ödesin. Böyle yaparsa hükümdarlığını sürdürmesine izin verebilirim. Reddetmesi halinde bu, savaş sebebi olacaktır. Savaş sanatından yoksun değilim; Tanrı'nın yardımına ve kılıcımın gücüne güveniyorum."[56] Ordularının gücünü ilk önce Epirus despotuna karşı kullanarak denedi. Zaferini bir bozgun izledi. Epirus dağlarında Angeli'lerin ya da Comneni'lerin gücü onun çabalarına dayanmışsa da Achaia Prensi Villehardouin, Latinleri, can çekişmekte olan monarşilerinin en güçlü ve en çalışkan vassallarından yoksun bıraktı. İlk deniz savaşlarında birlikte oldukları Cenova ve Venedik cumhuriyetleri Doğu ticaretinde egemenliği ele

56. George Acropolita, b. 78, s. 89, 90, baskı Paris.

geçirmek için deniz üstünde birbiriyle çekişiyorlardı. Kibirleri ve çıkar hesapları Venediklileri Constantinople'un savunmasına bağlıyordu, rakipleri ise düşmanlarına yardımlarını sundular ve Cenovalıların mezhep bölücüsü fatih ile ittifakı Latin kilisesinin öfkesini körükledi.[57]

YUNANLAR CONSTANTINOPLE'U GERİ ALIYORLAR (25 TEMMUZ 1261)

Büyük amacıyla ilgili olarak İmparator Michael, Trakya'nın bütün garnizonlarını ziyaret etti ve tahkimatlarını güçlendirip asker sayısını artırdı. Son fethettiği yerlerden Latinlerin geri kalanlarını da kovduktan sonra Galata'nın dış mahallesine başarısız bir saldırıda bulundu, gizlice haberleştiği aşağılık bir baron başkentin kapılarını ona açmadı ya da açamadı. Sonraki ilkbaharda, gözdesi ve Cæsar unvanıyla onurlandırdığı komutanı Alexius Strategopulus, altı yüz atlı ve bir kısım piyade[58] ile gizli bir harekât için Hellespont'tan geçti. Aldığı talimatlar Constantinople'a yaklaşmasını, dikkatle gözlemesini ancak kuşkulu ya

57. Yabancı bir yardım almaktan utanan Yunanlar, Cenovalılarla yaptıkları ittifakı ve onlardan aldıkları yardımları gizli tuttular ancak gerçekler iki taraf sız yabancı yazar, J. Villani (*Chron.*, L, VI, b. 71, [içinde] Muratori, *Script. Rerum Italicarum*, c. XIII, s. 202, 203) ve William de Nangis (Annales de St. Louis, s. 248, [içinde] Louvre Joinville) tarafından kanıtlanmıştır; IV. Urban, Cenova'yı başpiskoposundan yoksun bırakmakla tehdit etti.

58. Çelişen sayılar karşısında ihtiyatlı olmak gerekiyor: Nicetas sekiz yüz asker sayar, Spandugino ise yirmi beş bin (apud Ducange, L, V, b. 24); Acropolita, Yunan ve İskitli askerlerden ve Papa IV. Urban (I, 129) ise mektuplarında Michael'ın kalabalık ordusundan bahseder.

da tehlikeli bir girişimle kente saldırmaması gerektirdiğini bildiriyordu. Propontis ile Karadeniz arasında topraklarda köylüler ve haydutlar yerleşikti oturuyordu, bunların kime bağlı oldukları kestirilemezdi ama dilleri, dinleri ve çıkarları bakımından Yunanlardan yana oldukları biliniyordu. Onlara gönüllüler deniliyordu,[59] bunların haricinde Alexius'un ordusu Trakya'dan muvazzaflar ve Coman'ların destek kuvvetleriyle[60] büyümüş, böylece ordunun asker sayısı yirmi beş bin kişiyi buldu. Bu gayretli gönüllüler ve şahsi tutkusu, Cæsar'ı, efendisinin emirlerini dinlememe yoluna itti, başarıya erişince bu itaatsizliğinin nasıl olsa bağışlanacağına güveniyordu. Gönüllüler yaptıkları gözlemler sayesinde Constantinople'un zayıf durumunun, Latinlerin içerisinde bulundukları sıkıntı ve dehşet halinin farkındalardı, bu gözlemlerine dayanarak baskın yapmak ve fethetmek için en elverişli zamanın bu olduğunu söylediler. Yakın bir zaman önce Venedik kolonisinin başına geçen ihtiyatsız bir genç, otuz kadırga ve en yiğit Fransız şövalyeleriyle birlikte Karadeniz kıyısında, Constantinople'a kırk *league* uzaklıktaki Daphnusia kasabasına karşı sefere çıkmıştı; Latinlerin geri kalanı güçsüzdü ve hiçbir şeyden de kuşku duymamaktaydılar. Alexius'un Hellespont'u geçtiğini öğrenmişler ama asker sayısının az olması kaygılarını yatıştırmıştı ve ihtiyatı elden bıraktıkları için ordusunun sayısındaki artıştan haberdar olamamışlardı. Gerektiğinde yardım edebilmesi için birliğini belli bir yerde bırakarak karanlıkta bir müfreze ile ilerleyebilirdi. Kimileri kale duvarlarının en alçak bölümlerine tırmanma merdivenlerini (scaling-ladders) dayadıkları sırada yaşlı bir Yunan, yurttaşlarından bir kısmını bir yer

59. "Θεληματάριοι." Pachymere onları adlandırıyor ve betimliyor (L, II, b. 14).

60. Bu Coman'ları Tataristan bozkırlarında ya da Moldova'da aramaya gerek yok. Bu topluluğun bir bölümü John Vataces'e bağlı bulunuyordu, o da bunları olasılıkla Trakya'nın boş topraklarındaki bir askerî birliğe yerleştirmiş olabilir.

altı geçidinden evine dek götürmeye söz verdi; oradan kente girebilecekler ve içeriden, uzun zamandır kapalı duran altın kapıyı açacaklardı ki böylece fatih, Latinlerin haberi olmadan önce şehrin merkezine ulaşmış olabilecekti. Bir süre müzakere ettikten sonra Cæsar gönüllülere güvenmeye karar verdi, bunlar cesur ve güvenilir insanlardı ve başarılı oldular; planı açıklarken uygulama ve sonuç arasındaki ilişkiyi zaten belirtmiştim.[61] Alexius altın kapıyı geçtikten sonra aceleci ve ihtiyatsız davrandığı için endişe etti; durakladı, çevresindekilerle görüştü, gönüllüler onu karar vermeye zorladılar çünkü geri çekilmek, saldırıya geçmekten daha tehlikeli olabilirdi. Cæsar, muvazzaflarını savaş durumunda tuttuğu sırada Coman'lar her yana dağıldılar, tehlike çanları çalmaya başladı; yağma ve yangın korkusu, kent halkını kararlı bir duruma geçirdi. Constantinople Yunanları eski hükümdarlarına olan bağlılıklarını sürdürüyorlardı, Cenevizli tüccarlar Yunan hükümdar ile cumhuriyetleri arasında yeni bir ittifak kurma peşindeydiler; bir yandan Venedikliler ile olan rekabetini düşünüyorlardı. Tüm mahalleler silahlandı: "Büyük Roma imparatorları Michael ile John çok yaşasın!" nidalarıyla her yer çınladı. Baldwin bu gürültülerle uyandı ama hiçbir tehlike, belki de üzüntüden ziyade keyif içinde terk ettiği bu kenti savunmak için kılıcını çekmeye sebep olamazdı. Deniz kıyısına koştu, Daphnusia'ya yaptığı yararsız seferden dönen filonun yelkenlerini gördü. Constantinople, geri alınamaz bir şekilde kaybedildi ama Latin imparator ve başlıca aileler Venedik kadırgalarına binip Eubœa (Eğriboz) Adası'na, oradan da papa ve Sicilya kralı tarafından aşağılamayla karışık bir acımayla karşılanacakları İtalya'ya doğru yola çıktılar. Başkentten ayrılışından ölümüne dek Baldwin, ye-

61. Latinler Constantinople'un yitirmeleri üzerinde kısaca duruyorlar; fetih, Yunanlar tarafından memnuniyetle ve ayrıntılı biçimde anlatılıyor: Acropolita (b. 85), Pachymere (L, II, b. 26, 27), Nicephorus Gregoras (I. IV, b. 1, 2). Bkz. Ducange, *Hist de C. P.*, L, V, b. 19-27.

niden tahtına oturmak için on üç yıl Katolik devletleri harekete geçirmeye çalıştı. Bu son sürgün yaşamında, eskiden yapmış olduğu ilk üç gezisinde Avrupa saraylarında kendisine edilen hakaretlerin benzerleriyle karşılaştı ve yoksulluk çekti. Oğlu Philip onun işe yaramaz unvanına vârislerinden biriydi, kızı Catherine de bu mirastaki payını, Fransa Kralı Philip the Fair'in kardeşi Charles of Valois'ye evlilik yoluyla götürdü. Courtenay soyunun kadın kolu, çok gösterişli ve büyük olan Constantinople imparatoru unvanını, sessizlik ve kayıtsızlık içinde unutulana kadar, çeşitli evlilikler vasıtasıyla yine de temsil ettiler.[62]

HAÇLI SEFERLERİNİN GENEL SONUÇLARI

Latinlerin Filistin'e Constantinople'a yaptıkları seferleri anlattıktan sonra haçlı seferlerinin, sahne olan ülkelerde ve aktörü olan milletlerde ne gibi etkiler yarattığını incelemeden bu konuyu kapatmamalıyım.[63] Franklar çekildikten sonra Mısır ve Suriye gibi Muhammedî ülkelerden hatıraları olmasa da bıraktıkları izler silinip gitti. Peygamberin sadık müritleri, putperestlerin kanunlarını veya dilini inceleme konusunda hiçbir zaman din

62. Bkz. Ducange'nin son üç kitabı (L, V, VIII) ve soyağacı tabloları. 1382 yılında Constantinople'un itibari hükümdarı James de Baux'ydu ki Napoli Krallığı'ndaki Andria'nın düküydü; II. Baldwin'in oğlu Philip'in kızı Catherine'in kızı Catherine de Valois'nın kızı Margaret onun annesiydi (Ducange, L, VIII, b. 37, 38). Soyunun devam edip etmediği bilinmiyor.

63. Abulfeda son haçlı seferine tanık olmuştu. Frankların ve Zencilerin (*Negroes*) krallıklarından, eşit derecede, meçhul olarak söz ediyor (*Prolegom. ad Geograph.*). Latinceyi küçümsememiş olsaydı, Suriyeli prens kitap ve tercümanları ne kadar kolay bulabilirdi!

dışı bir arzuya kapılmadı ve Batılılarla barış veya savaş halinde kurdukları ilişkiler, onların gelenek ve törelerindeki ilkel yalınlıkta herhangi bir bozulma ve değişiklik meydana getirmedi. İçi boş bir kendine güvenleri olan Yunanlar bu konuda daha az bir katılık gösterdiler, imparatorluklarını yeniden kazanmak için giriştikleri çabalarda, hasımlarının liyakatini, disiplinini ve taktiklerin taklit etmeye çalıştılar. Batı'nın modern edebiyatını (literature) haklı olarak küçümsüyorlardı, ne var ki bu edebiyatta egemen olan özgürlük ruhu tüm insanlara haklarını anlatıyordu, bu yüzden Yunanlar da Fransızların kamu ve özel kuruluş ve kurallarından kimilerini benimsediler. Constantinople ile İtalya arasında kurulan iletişim ve haberleşme Latin dilinin kullanımını yaygınlaştırdı ve zamanla klasik yazarların Yunancaya çevirisi yapıldı.[64] Ne var ki kilisenin zulmü Doğu Hristiyanlarının ulusal ve dinî önyargılarını körükledi ve Latinlerin saltanatı da iki kilisenin ayrılışını âdeta destekledi.

Haçlılar yüzyılında Avrupa Latinleri ile Yunanları ve Arapları karşılaştıracak ve bu halklardaki farklı aydınlanma aşamalarını göz önünde bulundurursak uygarlaşmış uluslar sıralamasında bizim kaba saba atalarımızı ancak üçüncü sıraya koyabiliriz. Sonradan elde ettikleri ilerlemeler ve bugün sahip oldukları üstünlükleri, o zamanlar gerilemeye başlayan gösterişli rakiplerinin aşina olmadığı, karakterlerindeki kendine has enerjiye, taklit edebilme yeteneklerine ve aktif ruhlarına atfedilebilir. Böyle bir yapıya sahip Latinlerin, dünyanın daha geniş bir manzarasını önlerine seren olayların yararlarını ve esaslarını doğrudan almaları, böylece Doğu'nun daha kültürlü bölgeleriyle uzun ve sıkı

64. Huet (*de Interpretatione et de claris Interpretibus*, s. 131-135) Latinceden Yunancaya yapılan bu çevirilerin özetini yüzeysel olarak veriyor. Bir Constantinople rahibi olan Maximus Planudes (1327-1353) *Cæsar's Commentaries*, *Somnium Scipionis*, *Metamorphoses and Heroides of Ovid* vb.yi çevirdi (Fabric., *Bib. Græc.*, c. X, s. 533).

ilişkiler kurmaları gerekirdi. İlk ve en bariz ilerleme kendini, zengin olma tutkusunu, ihtiyaçları ve duyuları veya kibri tatmin etmek için girişilen ticaret, el sanatları ve güzel sanatlarda gösterdi. Bağnazlar alayı arasında Kahire ya da Constantinople'daki ustalıklı gelişmelerin farkına varabilecek bir tutsak ya da Kudüs hacısı bulunabilirdi; örneğin yel değirmenini ilk ithal eden[65] kişi uluslara iyilikte bulunmuştur, faydaları görülerek Yunanistan'dan ve Mısır'dan İtalya'ya taşınan ipek ve şeker tarihte onurlu yerler tutmuşlardır. Latinler, entelektüel gelişim ihtiyacını daha geç hissetmişler, bu gereksinmeleri karşılamada daha ağır davranışlardır, çeşitli sebepler ve olaylar Avrupa'da, incelemenin anası olan merakı uyandırdı. Haçlılar yüzyılında Yunan ve Arap edebiyatları Avrupalıların ilgisini çekmiyordu. Belki günlük yaşamlarında kimi hekimlik ilkelerini ve matematik simgelerini kullanmaya başlamışlardı, birtakım mecburiyetler tüccarların ve askerlerin kimi işlerinde yardımcı olabilecek bazı tercümanların yetişmesine yol açmışsa da Doğululara ticaret yapsalar da dillerini Avrupa okullarında müfredata almamışlardır.[66] Kur'an dilinin öğrenilmesini kabul etmeseler de benzer bir dinî gerekçeyle İncil'in özgün dilini anlamak isteğiyle Yunancayı öğrenmek üzere heves duymaları ve aynı dil ile Homeros'un ve Platon'un güzelliklerine de erişmeleri mümkündü. Constantinople'daki Latinler altmış yıl boyunca tebaalarının dilini ve derin bilgilerini hor gördüler, elyazmaları yerli halkın yağma edilme veya el koyulma korkusu duymadan tadını çıkarabilecekleri yegâne hazineydi. Batı üniversiteleri Aristo'ya gerçekte bir kâhin olarak

65. İlk olarak kurak Küçük Asya'da icat edilen yel değirmenleri, 1105 yılında Normandiya'da kullanılmaya başlamıştır (*Vie privée des François*, c. I, s. 42, 43; Ducange, *Gloss. Latin.*, c. IV, s. 474).

66. Bkz. Roger Bacon'ın şikâyetleri (*Biographia Britannica*, c. I, s. 418, [ed.] Kippis). Bacon ya da Gerbert *bazı* Yunan yazarlarını okuyup anlasalardı yaşadıkları yüzyılda deha olarak görülürlerdi ve Doğu'dan edindikleri bilgilere gerek kalmazdı.

bakıyorlardı ama o, bir barbardı; bir kaynak olarak ona başvurmak yerine Yahudiler ya da Endülüslü Moor'lar (Mağripliler) tarafından eksik yapılmış çevirileriyle yetiniyorlardı. Haçlı seferleri, ilke olarak, vahşi bir bağnazlıktan başka şey değildi ve en önemli etkilerinin sebebi de bu ilkeyi barındırıyordu. Her haçlı, Avrupa'ya kutsal ganimetler, Yunanistan ve Filistin'deki kutsal emanetlerle geri dönme tutkusu içindeydi[67] ve bu emanetlerin bulunmasının öncesinde ve sonrasında birçok mucize ve görüntü (*vision*) gerçekleşmişti. Katoliklerin inancı yeni efsanelerle ve ibadetleri de yeni hurafelerle bozulmuştu ve kutsal savaş, engizisyonun kurulması, dilenci keşişlerin çoğalması, putperestliğin nihai ilerlemesi ve hoşgörünün kötüye kullanılmasında aşırılığa kaçılması gibi durumların kaynağı olmuştu. Latinlerin üretken ruhu akıllarının ve dinlerinin gereklerine uymasa da kendi kendini doyurma yollarını arıyordu, dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda nasıl bilgisizlik ve karanlık egemen olmuşsa on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllara da masalların ve absürtlüklerin egemen olduğu söylenebilir.

Hristiyanlığı kabul eden, verimli bir toprağı ekip biçen ve Roma İmparatorluğu'nu fetheden Kuzey halkları yavaş yavaş eyalet insanlarıyla da kaynaşmışlar ve antik sanatların küllerini yeniden tutuşturmuşlardır. Charlemagne yüzyılına doğru, yapıları bir dereceye dek düzen ve kararlılık kazanmıştı ama Normanlar, Saracen'ler[68] ve Macarlar gibi yeni işgalcilerin her yanı ele geçirmeleri Avrupa'nın batısını yeniden anarşinin ve barbarlığın karanlığına soktu. On birinci yüzyıla doğru bu Hristiyanlık

67. Ortaçağ tarihinin üstatlarından biri olan büyük Leibniz'in görüşü böyleydi (Oevres de Fontenelle, c. V, s. 458). Ben sadece Carmelite'lerin soy kütüğüne ve Loretto ailesinin ayrılışına işaret edeceğim; ikisinin de menşei Filistin'di.

68. Saracen'leri barbar ulusları arasında saymamın sebebi onların İtalya ve Fransa'da yağma ve tahrip etmekten başka amaç gütmeden savaşa veya akınlara girişmiş olmalarındandır.

düşmanlarının dini kabul etmeleri ya da sürülüp atılmaları yeniden ortalığı yatıştırdı, uzun süreden beri sessiz kalan uygarlık, kesilmeyen bir hızla yeniden yayılmaya başladı ve yeni kuşakların deneyimleriyle çalışmalarına yeni olanaklar açtı. Haçlı seferlerinin yapıldığı iki yüzyıl boyunca güzel sanatlardaki ilerlemeler çok parlak ve süratli oldu ancak ben bu kutsal savaşların etkisine alkış tutan kimi bilginlerin fikrini paylaşmıyorum. Bana kalırsa bu savaşlar Avrupa'nın olgunlaşmasını öne almaktan çok geciktirmişlerdir.[69] Doğu'da gömülen milyonlarca insanın yaşamı ve emeği anavatanlarının iyileştirilmesi gibi daha kârlı bir şekilde kullanılabilirdi, üretimin ve sanayinin durmadan artan hacmi ticareti ve deniz taşımacılığını özendirecek ve Latinler Doğu halklarıyla iletişim kurarak aydınlanacak ve zenginleşeceklerdi. Ben, haçlıların yalnız bir nokta üzerinde kazançlı çıktıklarını ya da hiç değilse bir kötülükten kurtulduklarını sanıyorum. Avrupa'da oturanların büyük bölümü kendi yurtlarında toprağa sahip olmadan, özgürlük nedir bilmeden ve aydınlığa kavuşmamış, ayrıca zincire vurulmuşçasına inleyip duruyordu, halka oranla çok az sayıda olan soylular ve din adamları insan ve yurttaş adına ancak kendileri layıkmış gibi bir tutum içerisindeydiler. Kilisenin kurnazlıkları ve baronların kılıcı bu baskıcı sistemin yürümesini sağlıyordu. Barbarlık yüzyıllarında papazların otoritesi yararlı olmuştu, onlarsız bilimsel aydınlanma herhalde sönmeye mahkûm olurdu, papazlar içinde yaşadıkları çağın acımasızlığını yumuşatmışlardı, zayıf ve yoksulları koruyorlardı ve sivil toplumda barışı ve düzeni korudular veya yeniden canlandırdılar. Ne var ki feodal soyluların bağımsızlığı, yağmacılığı ve anlaşmazlıkları sürekli düzensizlik ve büyük kargaşalara sebep olmuştur. Askerî aris-

69. Zamanımızda İskoçya'dan doğan bilginin parlak ışığı Avrupa toplumunun ilerlemesi konusuna ilişkin eserleri zenginleştirdi; hakkını vererek ve aynı zamanda kişisel beğeniyle Hume, Robertson ve Adam Smith adlarını saygıyla anıyorum.

tokrasinin demir eli tüm bilgi edinme ve yetkinleşme çabalarını eziyordu. Haçlı seferlerine, eski feodal sistem yapısını yıkmaya yardımcı olan en etkili sebeplerden biri olarak bakmak gerekir. Bu maliyetli ve tehlikeli keşif seferlerinde baronların mülkleri dağıldı ve soyları genellikle yok oldu. Gittikçe yoksullaşmaları sonucunda tutsakların bağlarını gevşettiler, köylünün çiftini çubuğunu ve zanaatkârın dükkânını serbest bıraktılar ve böylece toplumun en kalabalık ve en yararlı bölümüne yavaş yavaş varlıklarını geri verdiler. Ormanın yüksek ve kurumuş ağaçlarını yok eden yangın, toprağı örten daha gösterişsiz ama besleyici ve verimli bitkilere hava alma ve gelişme olanağı sağlamış oldu.

COURTENAY AİLESİ ÜZERİNE ARA SÖZ

Constantinople'da erguvanı ele geçiren imparatorlar arasından Courtenay ailesine[70] dâhil olan üç kolu, kökenleri ve eşsiz servetleri dolayısıyla incelenmeyi hak etmektedir. Ailenin **I.** Edessa (Urfa), **II.** Fransa ve **III.** İngiltere'de bulunan başlıca üç kolundan yalnız sonuncusu, sekiz yüz yıl geçmesine karşın varlığını sürdürebilmiştir.

Courtenay Soyunun Kökeni (1020)

I. Edessa Kontları (1101-1152)

Ticaretin henüz kazançları ve zenginlikleri hemen herkese dağıtmadığı ve aydın zihinlerin hurafeleri ortadan kaldırmadığı zamanlarda soyluluktan gelen ayrıcalıklar kendini çok güçlü olarak hissettirir ve bunlar tevazu ile kabul edilirdi. Bütün yüzyıllarda, Alman yasaları ve gelenekleri toplumun çeşitli safları arasında ayrım gözetmiştir, Charlemagne imparatorluğunu paylaşan dükler ve kontlar makamlarını ve her feodal bey de şeref ve kılıçlarını çocuklarına miras olarak bırakıyordu. En gururlu aileler ne denli derin olsa da sonunda bir plebeian'a dayanan soy kütüklerini Ortaçağ'a dek götürmekle yetiniyorlardı ve tarihçilerin

70. Şövalye William Courtenay'ın vasisi ve Honiton'un rektörü Ezra Cleaveland'ın yazdığı *A Genealogical History of the noble and illustrious Family of Courtenay*' eserinden bol bol yararlandım (Exon. 1735, in folio). Birinci bölüm William of Tyre'dan alınmıştır, ikincisi Bouchet'nin Fransa tarihinden, üçüncüsü de Devonshire'daki Courtenay ailesinin eşitli kamu, taşra ve özel anıtlarından aktarılmıştır. Honiton rektörü gayretten daha ziyade minnettarlık ve eleştiriden daha ziyade gayret göstermektedir.

soyadları, armalar ve arşivlerden birtakım bilgiler elde etmek için Hristiyanlığın on yüzyıl öncesine dek inmeleri gerekirdi. Aydınlığın ilk ışıkları, Fransız şövalyesi Athon'u seçebilmemize yardımcı oluyor,[71] soyluluğu, adı açıklanmayan babasının toplumsal sınıfıyla kanıtlanabiliyor, zenginliğinin kanıtını ise Paris'in yaklaşık elli altı mil güneyindeki Gatinois sınırları içerisinde bulunan Courtenay şatosundan öğreniyoruz. Hugh Capet'nin oğlu Robert'ın saltanatından beri Courtenay baronları, taca en yakın vassallar arasında göze çarpmaktadır, Athon'un ve soylu bir kadının torunu olan Joscelin ilk haçlı seferinin kahramanları arasında anılır. Akrabalık bağı (anneleri kardeşti) onun, ikinci Edessa Kontu Baldwin of Bruges'ün sancağı altına girmesini sağladı. Baldwin ona hak ettiği bir prensliği tımar olarak vermişti ki bu hizmetin önemi, peşinden gelen çok büyük sayıdaki savaşçıdan anlaşılmaktadır. Kuzeninin gidişinden sonra Joscelin, Edessa Kontluğu'nu ele geçirdi ve Euphrates'in iki kıyısında hüküm sürdü. Barış süresince ekonomide gösterdiği akıllı tutum sayesinde çok sayıda Latin ve Suriyeli insanın gelmesine sebep oldu; aldığı tasarruf önlemleriyle ambarları tahıl, yağ ve şarapla doldu, kalelerinde atlar, silahlar, altın ve gümüşler her an kullanıma hazır tutuldu. Otuz yıllık bir kutsal savaş boyunca Joscelin zafer de kazandı esir de düştü ama asker olarak öldü ve askerlerinin başı üzerinde taşındı; son gördüğü, onun yaşlılığına ve hastalığına bel bağlamış olan Türklerin kaçışıydı. Kendisiyle aynı adı taşıyan ve halefi olan oğlu pek ihtiyatlı olmasa da daha cesurdu ancak aynı ordunun hem fetih için hem de fethedileni elde tutabilmek için gerekli olduğunu unutuyordu. Antioch (Antakya) prensinin yardımını kesinleştirmeden Türklere meydan okudu ve Hristiyanları Euphrates'in öbür yanındaki Türklerden ayıran

71. Aile üzerine ilk bilgi, on ikinci yüzyılda yazmış olan Fleury keşişi Aimoin'in devam ettiricisinin (*continuator*) bir pasajında bulunmaktadır. Bkz. onun *Chronicle*'ı, (içinde) *Historians of France*, c. XI, s. 276.

sınırın savunmasını Suriye'deki Turbessel eğlencelerinde oyalanarak ihmal etti.[72] Onun bulunmadığı bir sırada Atabeklerin ilki olan Zengi, korkak ve sadakatsiz Doğululara zayıf bir şekilde savunulan başkent Edessa'yı kuşattı ve saldırdı, Franklar, kenti geri almaya kalkıştılar ama yenik düştüler; Courtenay yaşamını Halep hapishanelerinde tamamladı. Geriye çok büyük bir malvarlığı kalmıştı, ne var ki dul karısı ve henüz küçük yaştaki oğlu muzaffer Türklerin güçlerine karşı koyamıyorlardı. Latin fethinden kalan bu son yeri koruyamamanın getirdiği utançla, yıllık bir gelir karşılığında bütün mallarını Constantinople imparatoruna bıraktılar. Edessa'nın kibar dulu ve kontesi, iki çocuğuyla Kudüs kentine çekildi; kızı Agnes, bir kralın karısı ve diğerinin annesi oldu, oğlu III. Joscelin, *seneschal* makamını kabul etti ve Filistin'deki yeni mülklerini elli şövalyeden oluşan bir muhafız gücüyle elinde tuttu. Adı tüm savaş ve barış hareketlerinde görüldü, ne var ki Kudüs'ün yitirilmesi sırasında ortadan kayboldu ve Courtenay ailesinin Edessa kolu iki kızının Alman ve Fransız baronları ile evlenmesinden sonra yok oldu.[73]

II. Fransa Kolu

Joscelin Euphrates'in ötesinde hüküm sürerken, Atho'nun oğlu Joscelin'in oğlu olan ağabeyi Milo, Seine yakınlarında babalarının kalesinde yaşıyordu, bu kale, ölümünden sonra üçüncü oğlu Rainaud veya Reginald'a miras kalmıştı. En eski ailelerin yıllıklarında deha veya erdem örneklerine nadir rastlanır, ne var ki o soylardan gelen çocuklar ve torunlar, bir değeri ve gücü taşı-

72. D'Anville Turbessel'i ya da bugünkü biçimiyle Telbesher'ı Euphrates kıyısındaki Zeugma'dan 420 mil uzakta gösteriyor.

73. Tahminen 1153 ve 1187 yılları arasında toplanmış olması gereken krallığın feodal bölgelerindeki malvarlıkları *Assises of Jerusalem*'de (b. B26) sicile geçirilmiştir. Soy kütüğü *Lignages d'Outremer*'de bulunabilir, b. 16.

yabilecek tecavüz ya da şiddet eylemlerini, bir üstünlük belirtisi olarak araştırır ve toparlar, bununla birlikte, cesaretin veya en azından iktidarın bir miktar üstünlüğü olmaksızın bu eylemler gerçekleştirilemez. Reginald of Courtenay'ın torunlarından biri Sens ve Orleans'ta krallık görevlerini yerine getirirken, tüccarları soyan ve esir alan haydutların yüzünü kızartacak kadar kötü davranmıştı. Ancak krallık naibi ve Champagne kontu bir ordunun başında ona karşı yürümeye hazırlanıncaya kadar itaat ve tazminata zorlanamayacağından, o, bütün bu yaptıklarıyla övünüyordu.[74] Reginald, mülklerini en büyük kızına ve kızını Kral Şişman Louis'nin yedinci oğluna verdi ve evlilikleri çok sayıda çocukla taçlandı. Elizabeth of Courtenay ve Peter of France'tan gelen çocuk ve torunlar kan bakımından prens unvanı ve onurunu taşıdıkları için bu adın krallık adıyla birleşmesi gerekse de uzun süre bu konu ihmal edildi ve sonunda reddedildi. Bu gözden düşüşün sebepleri ikinci kolun tarihinden ileri gelmektedir. **1.** Şu anda var olan tüm ailelerden şüphesiz en eski ve en ünlü olanı, sekiz yüz yıldan fazla bir süredir aynı tahtı işgal eden ve dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren net ve doğrudan erkek soyundan devam eden Frank ailesidir (house of France).[75] Haçlı seferleri

74. Kral naibi Başrahip Suger, yüzyılı tarif eden en güzel anıtlardan olan Mektuplar'ında Reginald de Courtenay tarafından yapılanları mantıksız bir şekilde sıralamıştır.

75. On birinci yüzyılında başında Hugh Capet'nin babasının ve büyükbabasının kim olduklarını bulduktan sonra, Keşiş Glaber, "cujus genus valde in-ante reperitur obscurum" ifadesini eklemek zorunda kalır. Yine de Hugh Capet'nin büyük büyükbabasının, ülkesini Normanlara karşı savunurken öldürülen "dum patriæ fines tuebatur", soylu Neustria Franklarından, "Neustricus ... generosæ stirpis" Anjou Kontu (863-873) Robert the Strong olduğuna eminiz. Robert'ın dışındaki her isim varsayım veya hatta masaldan öteye geçemez. Üçüncü kolun ikinciden, Charles Martel kardeşi Childebrand'dan gelmesi ihtimali yüksektir. İkincisinin, Roma senatörü ve St. Arnoul'un kurucusu olan Ansbert'in I. Clotaire'ın kızı Blitilde ile evlenerek birinci kolla birleştiği iddiası saçmadır. House of France'ın Sakson kökenli olduğu iddiası eskidir ancak inanılabilecek bir fikir değildir. Bkz. de Foncemagne'ın tutarlı

çağında Doğu'da ve Batı'da ziyadesiyle saygı görüyorlardı. Hugh Capet'den Peter'in evliliğine dek beş saltanat ya da kuşak geçmemişti ve unvanları henüz tam bir kabul görmediğinden her kral, gerekli bir önlem olarak, kendisi yaşarken büyük oğluna taç giydirmeyi tercih ediyordu. Fransa'da krala bağlı derebeyleri, hükümdarlıkta bulunan soyun küçük kolları üzerindeki öncelik haklarını uzun süre ellerinde tuttular, on ikinci yüzyılda kan bağına sahip prensler, bugün taca en uzak prenslerin bile elde edebileceği bu ayrıcalıktan faydalanamıyorlardı. **2.** Courtenay baronlarının bir hükümdarın oğluna eş olarak kızlarını kabul ettirebilmeleri ve bu fırsat sayesinde tüm gelecek kuşaklarına ve kendisine kral tarafından ad ve ordu verilebilmesi için o baronun büyük başarılar kazanması ve halkın gözünde saygın bir görünüm uyandırması gerekiyordu. Bir hanım vâris kendinden aşağı ya da eşitiyle evlenince bu mübadele istenir ya da yapılırdı. Ancak kral sınıfından uzaklaşan Şişman Louis'nin (Louis the Fat) soyundan kişiler yavaş yavaş anne tarafından atalarıyla karıştılar, çıkar düşüncesiyle hareket eden, bu sebeple soylarının haysiyetini yitirmeye belki de layık olan yeni Courtenay üyeleri de bu unvanlardan vazgeçtiler. **3.** Utanç ödülden çok daha kalıcıydı ve anlık bir pırıltının ardından uzun bir karanlık geldi. Bu evliliklerin ilk meyvesi olan Peter of Courtenay, daha önce de belirttiğim gibi Constantinople'da ilk iki imparatoru olan Flanders kontlarının kız kardeşiyle evlenmişti, ihtiyatsızlık ederek Romanya baronlarının çağrısına uydu, Robert ve Baldwin adlı iki oğlu, birbiri ardından Doğu'daki Latin tahtına geçtiler ve imparatorluktan geri kalanları da kaybettiler ve II. Baldwin'in kız torunu kendi kanını yeniden Fransa ve Valois kanıyla karıştırdı. Geçici ve sıkıntılı bir saltanatın masraflarını karşılayabilmek için tüm eski

hatıratı (*Mémoires de l'Académie des Inscriptions*, c. XX, s. 548-579). Yayımlayacağı ikinci bir hatıratta kendi fikrini açıklayacağına söz vermişti ancak bu hatırat hiç yayımlanmadı.

malvarlıklarını ipotek ettiler ya da sattılar ve Constantinople'un son imparatorları ancak Roma'nın ve Napoli'nin sadakalarıyla geçimlerini sürdürebildiler. Büyük evlatlar romantik serüvenler peşinde koşarak servetlerini yok ederken ve Courtenay şatosu da soylu olmayan birinin elinde hor kullanılırken bu kazanılmış adın küçük evlat kolları yayılıp çoğaldılar ama ilerleyen zaman ve yoksulluk onların da görkemini gölgeledi. Fransa'nın büyük hizmetkârı Robert'in ölümünden sonra prenslikten baronluğa düştüler, sonraki kuşaklar basit soylularla karıştılar, Hugh Capet'nin torunlarına artık Tanlay ve Champignelles kırsal beyleri arasında rastlanmaz oldu. En maceraperestleri, şerefleriyle askerlik mesleğini icra ettiler, daha az zengin ve daha az çaba gösteren diğerleri, Dreux koluna dâhil olan kuzenleri gibi köylü sınıfına kadar indiler. Dört yüz yıl süren karanlık bir dönemde kral soylulukları her gün biraz daha kuşkulu duruma girdi, soyağaçları, krallık yıllıklarında tescil edilecek yerde, soy araştırmacılarının çetin çalışmalarıyla saptanabilecek hale düştü. Ancak on altıncı yüzyılın sonlarına doğru çok uzaktan ama kendilerine yakın bir hanedanın tahta çıktığını görünce Courtenay ailesi âdeta kendi soylarının anısını hatırlayarak uyandılar ve soyluluklarının yasallığı üzerinde doğmuş olan kuşkular, onları kral ailesinden geldiklerini kanıtlamaya yöneltti. IV. Henry'den adalet ve merhamet dilediler, İtalya ve Almanya'dan yirmi hukukçunun olumlu raporunu aldılar ve mütevazı bir tavırla kendilerini uzun bir geçmişe sahip ve dülgerlik sanatını sürdürmüş olan Kral David soyundan gelenlerle karşılaştırdılar.[76] Ne var ki tüm hal ve ko-

76. Courtenay prenslerince yayımlanan tüm dilekçelerden ve yapılan savunmalardan yalnız üç tanesini gördüm: **1.** "De Stirpe et Origine Domus de Courtenay: addita sunt Responsa celeberrimorum Europæ Jurisconsultorum", Paris, 1607. **2.** "Representation du Procedé tenû a l'instance faicte devant le Roi, par Messieurs de Courtenay, pour la conservation de l'Honneur et Dignité de leur Maison, branche de la royalle Maison de France", Paris 1613. **3.** "Représentation du subject qui a porté Messieurs de Salles et de Fraville, de la Maison de

şullar onların karşısındaydı, tüm kulaklar onlara karşı sağırdı. Volois'lerin ilgisizliği Bourbon krallarına hak veriyor gibiydi. Yeni nesil ve kibirli prensler, sönük bir akrabalığın ittifakını hor gördüler, meclis onların ileri sürdüğü kanıtları reddetmediyse de bir ilam yayımlayıp tehlikeli bir yola girmeyip Aziz Louis'nin kral ailesinin ilk babası olduğunu hükme bağladılar.[77] Courtenay ailesi boş yere şikâyetlerini ve başvurularını sürdürdülerse de içinde bulunduğumuz yüzyılda ailenin son erkek bireyinin ölümüyle sona erdiler.[78] Acı ve endişe verici bu durumları gururla taşıdıkları erdemleriyle hafifletmeyi bildiler, her zaman maddi ve manevi ihsan tekliflerini sertçe geri çevirdiler; bir Courtenay, ölüm döşeğinde bile, herhangi bir geçici çıkar karşısında dayanamayıp kandan gelen prenslik haklarından vazgeçmek isteyecek biricik oğlunu feda ederdi.[79]

Courtenays, à se retirer hors du Royaume", 1614. Bu bir adam öldürmeydi, bunun için Courtenay'lar soylu prensler gibi affedilmelerini veya yargılanmalarını istiyorlardı.

77. Thuanus Principis meclisin düşüncesini anlatıyor: "Principis nomen nusquam in Galliâ tributum, nisi iis qui per matres e regibus nostris originem repetunt: qui nunc tantum a Ludovico Nono beatæ memoriæ numerantur: nam Cortinaei et Drocenses, a Ludovico crasso genus ducentes, hodie inter eos minime recensentur." Bu ayrım adaletten ziyade menfaati gözeten bir çözümdü. IX. Louis'nin azizliği ona kişisel hiçbir ayrıcalık veremezdi ve Hugh Capet'nin tüm torunlarının Fransız ulusu ile ilk anlaşmanın kapsamına girmeleri gerekir.

78. Courtenay soyunun son erkek üyesi 1730'da ölen ve hiç oğlan çocuk bırakmayan Charles Roger'dır. Son kadın ise Louis de Beaufremont'la evlenen Helen de Courtenay'dır. Princesse du Sang Royal de France unvanı Paris mahkemesinin 7 Şubat 1737 tarihli kararıyla *kaldırıldı.*

79. Bahsettiğim bu garip anekdot *Recueil des Pieces interessantes et peu connues*'de bulunmaktadır (Maestricht, 1786, dört cilt, 12mo); adı bilinmeyen editör, Beaufremont Markizi Helen de Courtenay'dan olayı duyan yazarından bu alıntıyı yapar.

III. İngiltere Kolu

Ford Manastırı'nın eski sicil kayıtlarına göre Devonshire'daki Courtenay ailesi Peter'in ikinci oğlu ve Şişman Louis'nin torunu Prens Florus'tan gelmektedir.[80] Kadirşinas veya rüşvetçi rahiplerin etkisiyle uydurulmuş bu masal antik dönem araştırmacılarımız Camden[81] ve Dugdale tarafından hürmetle benimsenmiştir[82] ancak zamanına o kadar az uygun ve gerçeğe öyle açıkça aykırıdır ki bu gururlu ailenin akılcılığı bu hayalî kurucuyu reddediyor. En dürüst tarihçiler, Reginald of Courtenay'ın kızını kralın oğluyla evlendirdikten sonra Fransa'daki varlıklarını bırakarak İngiliz kralından ikinci bir eş ve yerleşim izni almış olduğuna inanmaktadırlar. Hiç değilse şurası bir gerçektir ki II. Henry'nin ordugâh ve konseylerinde yer bulan Reginald'ın, aynı ismi ve armaları taşıdığı için haklı olarak Fransa'nın Courtenay soyundan geldiğine inanılabilir. Vesayet hakkı feodal efendiyi, vassalını, zengin ve soylu bir hanımla evlendirerek mirasıyla ödüllendirmeye yetkili kılıyordu. Reginald of Courtenay da Devonshire'da güzel taşınmazlara sahip oldu, buralarda onun sonraki kuşakları altı yüz yıldan çok bir zamandan beri oturmaktadır.[83] Reginald'ın karısı Hawise, Fatih tarafından taltif edilen Norman baron Baldwin de Brioniis üzerinden, doksan üç şöval-

80. Dugdale, *Monasticon Anglicanum*, c. I, s. 786. Bununla birlikte bu masal, III. Edward'ın saltanatından önce uydurulmuş olmalıdır. İlk üç kuşağın Ford Manastırı'na yaptığı bol bağış ve yardımları bir yanda kovuşturmalar, öbür yanda da nankörlükler takip etti ve altıncı kuşakta keşişler, patronlarının doğumunu, yaptıkları işleri ve ölümlerini kayda geçirmekten vazgeçtiler.

81. *Britannia*'sında Devon kontlarının listesinde. "E regio sanguine ortos, credunt" ifadesi şüphe veya kuruntuları belirtiyor.

82. *Baronage*'ında (kısım I, s. 634) kendi *Monasticon*'unu referans gösteriyor. Fransız tarihçilerinin tartışmasız kanıtlarına dayanarak Ford Manastırı'nın kayıtlarında düzeltme yapamaz ve Florus hayaletini de yok etmesi gerekmez miydi?

83. Cleaveland tarihinin üçüncü ve en yetkin kitabından başka bizim soyağacı bilimimizin babası Dugdale'i de inceledim (*Baronage*, kısım I, s. 634-643).

yenin hizmet ettiği Okehampton'a sahipti; bir kadın, erkeklere özgü görülen kalıtsal vikontluk ya da şerifliği ve Exeter krallık kalesinin idaresini (captain) üstlenebilirdi.

Devonshire Kontları

Oğulları Robert, Devon kontunun kız kardeşiyle evlendi, yaklaşık yüzyıl sonra Rivers soyunun tükendiğinde,[84] torunu II. Hugh, o sıralarda bölgesel bir saygınlık olarak kabul edilen o unvana miras olarak sahip oldu ve Courtenay adıyla anılan on iki Devonshire kontu iki yüz yirmi yıl bu niteliklerini sürdürdüler. Onlar krallığın en güçlü baronları sayılıyorlardı, yapılan büyük tartışmalar sonunda İngiltere parlamentosundaki baş yerlerini Arundel tımarına bıraktılar; Vere, Despenser, St. John, Talbot, Bohun ve Plantagenet gibi en soylu ailelerle ittifaklar kurdular. Londra piskoposu ve ardından Canterbury başpiskoposu olan bir Courtenay, John of Lancaster ile giriştiği bir mücadelede ailesinin sayısına ve gücüne güvendi. Barış zamanında Devon kontları, batıdaki çok sayıdaki şatolarında ve malikânelerinde yaşıyorlardı, büyük gelirleri sayesinde dinî konular için bağışta bulunuyor ve önemli misafirlerini ağırlıyorlardı. Bir kaza sonucu gözlerini kaybettiği için *kör*, ayrıca erdemleri sebebiyle *iyi* diye lakap takılan Edward'ın mezar taşı -safiyane duygularla yazılmış olsa da- yüce gönüllülüğün kötüye kullanılmasına yol açabilecek niteliktedir. İyi kont, karısı Mabel ile geçirdiği elli beş yıllık mutlu birliktelikten sonra mezarından şöyle sesleniyor:

84. Bu büyük *de Ripuariis*, *de Redvers* veya *de Rivers* ailesi, I. Edward zamanında sona erdi; ailenin son bireyi, kardeşinden ve kocasından sonra uzun süre yaşayan ünlü ve güçlü dul Isabella de Fortibus'tu (Dugdale, *Baronage*, kısım I, s. 254-257).

Verdiğim hâlâ duruyor gibi
Geliyor bana!
Harcadıklarım benim olarak kaldı,
Geride bıraktığımı yitirdim.[85]

Şu da var ki bu anlamda yitirdikleri, verdiklerinden ve harcadıklarından çok daha fazla olmuştur; vârislerine de babalarının yoksullara gösterdiği koruma ve bakım kadar özen gösterilmişti. Taşınmaz mal satın almak ya da miras yoluyla gelenler için ödedikleri harçlar malvarlıklarının büyüklüğünü göstermektedir, bugün bile ailelerinin elindekiler on dördüncü ve hatta on üçüncü yüzyıldan kalmadır. Courtenay ailesi savaşlarda şövalye olarak görev alıyorlardı ve bu unvanın onurlarını da hak ediyorlardı. Devonshire ve Cornwall milislerini toparlama ve onlara komutanlık etme görevi onlara verilmiştir, kimi zaman İskoçya sınırlarında, yüce efendilerinin emrinde savaştılar, kimi zaman da anlaşmayla saptanan ücret karşılığında seksen silahlı ve bir o kadar da okçu ile yabancı ülkelere gittiler. Deniz ve kara savaşlarında Edward ve Henry sancakları altında savaştılar, adları, savaşlarda, yarışmalarda ve Dizbağı Nişanı (Order of the Garter) listesinde göze batıyordu; altı nesil sonra İngiltere Courtenay'ları, kökenlerinin bağlı bulunduğu ülke ve milleti hor görmeye başlamıştı. Güller Savaşı'nda Devon kontları, Lancaster ailesine bağlı kaldılar ve üç erkek kardeş, birbiri ardından savaş alanında ya da darağacında can verdiler. VII. Henry onlara mallarını ve sanlarını geri verdi, IV. Edward'ın kızı bir Courtenay ile evlenmekten kaçınmadı, Exeter markisinden olma oğulları, kuzeni VIII. Henry'nin lütfuna mazhar oldu ve Altın Kumaş (Cloth of Gold) kampında, Fransa kralının karşısında bir mızrağı kırdı

85. Cleaveland, s. 142. Kimileri bunun Devon kontu bir Rivers'a ait olduğunu söylerler ancak bu tür İngilizce üslubu on üçüncüden çok on beşinci yüzyıla özgüdür.

(onunla tanıştı). Ne var ki Henry'nin ihsanı gözden düşmenin ilk belirtilerinden biriydi, gözden düşmesi ise ölümün habercisiydi, Exeter markisi zorba hükümdarın en asil ve en suçsuz kurbanlarından biri oldu. Oğlu Edward uzun süre Tower'da hapis kaldıktan sonra sürgün olarak gönderildiği Padua'da öldü, belki de Prenses Elizabeth'e saygısından göz ardı ettiği Kraliçe Mary'nin gizli aşkı, yakışıklılığı övülen bu genç kontun hikâyesine romantik bir renk katmıştır. Malvarlığının bir kısmı dört halasının evlilikleriyle çeşitli ailelere dağılmıştı; İngiltere tahtına art arda çıkan hükümdarlar, sanki yasal olarak daha önce kaldırılmış gibi onların kişisel liyakatlerini resmî açıklamalarla geri verdiler. Ne var ki Devon'un ilk kontu Hugh'dan gelen ve Courtenay soyunun küçük kardeş kolunun oturduğu Powderham Kalesi, III. Edward'dan günümüze yaklaşık dört yüz yıldan beri merkez niteliğini korudu. İrlanda'daki topraklar ve tarlalarla malvarlıkları çoğaldı. Bununla birlikte Courtenay ailesi bugün bile atalarının masumiyetini savunuyor ve maruz kaldıkları haksızlıkları lanetlemeyi sürdürüyorlar.[86] Geçmişteki azametlerini hüzünle anarken bugünkü refahlarına duyarsız da değillerdir, Courtenay tarihinde en parlak dönem aynı zamanda en büyük yıkım ve felaketlerin de meydana geldiği zamana rastlamıştır. Büyük Britanya'da zengin bir lord, saygınlığını ve başkentini elden bırakmamak için Avrupa'da sadaka toplayan Constantinople imparatorlarını kıskanmaz.

86. *Ubi lapsus! Quid feci?* Devonshire Kontluğu'nun kaybından sonra muhtemelen Powderham kolu tarafından benimsenen özlü söz. Courtenay ailesinin ilk armaları Godfrey of Bouillon ve eski Boulogne kontlarıyla yakınlıklarını ifade eden "*or, three torteaux, Gules*" idi.

LXII. BÖLÜM

Nicæa ve Constantinople'un Yunan İmparatorları

Michael Palæologus'un Tahta Çıkışı ve Saltanatı

Papa ve Latin Kilisesiyle Birleşmesi

Charles of Anjou'nun Gizli Tasarıları

Sicilya Ayaklanması

Asya'da ve Yunanistan'da Katalanlar Savaşı

Atina'nın Geçirdiği Evrimler ve Bugünkü Durumu

(M.S. 1204-1456)

Yunan İmparatorluğu'nun Yeniden Kuruluşu

Constantinople'u kaybetmeleri Yunanlara anlık bir enerji verdi. Prensler ve soylular, silaha sarılarak savaş alanına koştular, en kuvvetlileri ya da en yeteneklileri hükümdarlığın parçalarını kendilerine mal ettiler. Bizans yıllıklarının uzun ve çorak ciltlerinde[1] Bithynia'daki Nicæa'ya (İznik) Roma sancağını yeniden diken ve dalgalandıran Theodore Lascaris ve John Ducas Vataces'e[2] benzer hükümdarlara rastlamak zordur. Onların karakterlerindeki fark, durumlarına da tam tamına uygundu. Kaçak Lascaris'in elinde başlangıçta yalnızca iki kent ile iki bin asker vardı, cömert ve aktif bir şekilde sürdürdüğü saltanatı (1204-1222) esnasında ona egemen olan ruh hali umutsuzluktu, girdiği her askerî mücadelede hayatının yanında tacını da tehlikeye sokuyordu ve Hellespont (Çanakkale) ve Mæander'deki (Menderes) düşmanları onun hızı karşısında afallıyor, cesareti karşısında siniyorlardı. On sekiz yıllık başarılı saltanatı sonunda Nicæa Prensliği'ni bir imparatorluk büyüklüğüne genişletti. Lascaris'in damadı ve halefi olan Vataces (1222-30 Ekim 1255), çok sağlam

1. Nicæa imparatorlarının ve özellikle Vataces ile oğlunun saltanatları için onların devlet adamlığını yapmış olan George Acropolita'dan başka kaynağımız yoktur. Ne var ki George Pachymer, Constantinople'a Yunanlarla birlikte geldiğinde on dokuz yaşındaydı (Hanckius, *de Script. Byzant.*, b. 33, 34, s. 564-578; Fabric., *Bibliot. Græc.*, c. VI, s. 448-460). Bununla birlikte Nicephorus Gregoras'ın tarihi, her ne kadar on dördüncü yüzyılda yazıldıysa da Constantinople'un Latinlerce alınmasına dair önemli bir anlatıdır.

2. Nicephorus Gregoras (L, II, b. 1) Lascaris'in "ὀξεῖα ὁρμή" ile Vataces'in "εὐστάθεια"nı birbirinden ayırır. İki tasvir de çok iyidir.

bir temel üzerine kurulu bir taht buldu ve bunu destekleyen bol kaynaklar da elinin altındaydı ve Vataces'in karakterinin yanında içinde bulunduğu durum da onu planlarının risklerini hesaplamaya, anı beklemeye ve garanti gördüğü harekâtları düzenlemeye yönlendiriyordu. Latin İmparatorluğu'nun çöküşünü anlatırken Yunanların başarılarını, otuz üç yıl süren saltanatı süresince taşra şehirlerini yerlilerin ve yabancıların zorbalığından kurtaran ve kökünden kopmuş, tek balta vuruşuyla devrilecek ağaç haline gelen başkenti her yandan çember içerisine alan fatihin ihtiyatlı girişimleri ve birbiri ardından elde ettiği başarıları kısaca aktarmıştım. Ancak onun yurt içindeki tutumu ve barışçıl yönetimi, çok daha fazla dikkat ve övgüyü hak etmektedir.[3] Savaşın sebep olduğu yıkımlar nüfusu azaltmış ve beslenme araç ve gereçlerini yok etmişti, halkta tarımla uğraşabilecek ne güç ne de istek vardı, en verimli topraklar sürülmemiş ve insansız kalmıştı. İmparator bu boş topraklardan bir bölümünü kendi hesabına ektirip biçtirdi, çok dikkatli ve bilgili bir çiftçinin bile göstermeyeceği özenle ve kendi elleriyle de uğraşacak buraları mümbit duruma getirdi, krallık toprakları Asya'nın bahçesi ve tahıl ambarı haline geldi ve bu hükümdar halkını ezmeden masum ve üretken bir servet fonu meydana getirdi. Toprağın durumuna göre buğday ekilir ya da asmalar dikilirdi, geniş otlaklarını atlar ve sığırlar, koyunlar ve domuzlar kaplıyordu, imparatoriçeye inci ve elmaslarla bezenmiş taç hediye eden Vataces gülerek, bu süslü ve değerli takıyı büyük kümesindeki yumurtaların satışından elde ettiği parayla aldığını söyledi. Topraklarından elde ettiği ürünler sayesinde artırdığı kazancını sahip olduğu asil ve iyiliksever ruh ile saray çalışanlarının ve hastanelerin giderini karşılamak için harcıyordu. Bütün bu uygulamaları etrafı için âdeta ders niteli-

3. Pachymer, L, I, b. 23, 24; Nicephorus Gregoras, L, II, b. 6. Bizans tarihçilerini okuyanlar, değerli ayrıntılara ne kadar az rastlandığını göreceklerdir.

ğindeydi ve hiçbir hazine bunu aşamazdı, tarlaları ekip biçmek antik zamanlardaki kıymetini ve güvenirliğini yeniden kazandı ve soylular, halkı sömürerek veya (hemen hemen aynı şey) sarayın lütuflarıyla sürdürdükleri gösterişli yoksulluğu örtmekten vazgeçmeye başladılar, kendi toraklarında yapacakları üretimle daha güvenli ve bağımsız gelir sağlama yoluna girdiler. Tahıl ve davar fazlası, Vataces'in sıkı ve samimi bir ittifak kurduğu Türkler tarafından memnuniyetle satın alındı ancak yabancı malların, Doğu'nun pahalı ipeklerinin ve İtalyan dokuma tezgâhlarının ithalatını engelledi. "Doğal ihtiyaçlar," dedi, "giderilmek zorundadır ama modanın etkisi tıpkı hükümdarlar gibi gelip geçicidir." Bu ilkelerle ve bizzat yarattığı örnekle akıllı hükümdar basit geleneklerin sadeliğini ve yerel zanaatı özendiriyordu. Gençliğin eğitimi ve bilimsel faaliyetlerin yeniden canlandırılması onun özen gösterdiği konuların başlıcalarını oluşturdu ve birinin diğerine üstünlüğünü veya önceliğini reddederek bir hükümdar ile bir bilim insanının[4] toplumun en saygıdeğer iki karakteri olduğunu bir gerçek olarak ilan etti. İlk karısı, Theodore Lascaris'in kızı Irene'ydi, bu prenses, erdemi ve kadınlık haysiyetiyle ünlüydü ve ayrıca damarlarında taşıdığı Comneni ve Angeli kanıyla, imparatorluktaki haklarını kocasına aktarmıştı. Bu prensesin ölümünden sonra, İmparator II. Frederic'in kızı Anne ya da Constance ile evlendi ancak bu gelin henüz büluğ çağına ermediğinden Vataces, saraydaki bir İtalyan kızı yatağına aldı ve bu kızın işveleri onun şehvetini okşadığından, imparatoriçelik unvanını olmasa da onurlarını ona vermesini sağladı. Din adamları bu zayıflığı aşağılık ve lanetli bir suç olarak gördüler, ne var ki onların bu suçlamaları hükümdarlarının sabrını taşırt-

4. "Μόνοι γὰρ ἁπάντων ἀνθρώπων
ὀνομαστότατοι βασιλεὺς καὶ φιλόσοφος," (Georg. Acropol, b. 32). İmparator, gelecekteki logothete'nin etütlerini, dostça görüşmelerinde inceliyor ve özendiriyordu.

tı. Felsefi bir çağ, pek çok erdemin yanında böylesine tek bir kusuru mazur görebilir, Lascaris'in hataları ve daha ihtiraslı tutkularını da göz önüne aldıklarında çağdaşları imparatorluğu yeniden ayağa kaldıran bu iki kurucuyu hoş gördüler.[5] Haklardan ve huzurdan yoksun kalan ve Latinlerin boyunduruğu altında inleyen Yunanlar, ulusal özgürlüğü yeniden sağlamış olan bu hükümdarların mutlu olmalarına seviniyorlardı ve Vataces, övgüye değer bir politika güderek farklı yönetimler altındaki Yunanları kendi yönetimine geçmelerinde yararlı çıkacaklarına inandırdı.

Doğu eyaletlerini birleştirip bunlara egemen olan ve fatih niteliği kazanan Jean Vataces ile onun uzun gayretlerinin ihtişamından yararlanan oğlu ve halefi II. Theodore (30 Ekim 1255-Ağustos 1259) arasında, erdemleri bakımından büyük ayrımlar göze çarpmaktadır.[6] Theodore'un karakteri enerjiden yoksun değildi, babasının okulunda savaş ve avcılık eğitim almıştı, Constantinople henüz geri alınmamıştı, ne var ki saltanatının üç yılında muzaffer ordularını Bulgaristan'ın içerlerine dek üç kez yürütmüştü. Öfkesi ve kimseye güvenmemesi, erdemlerine gölge düşürüyordu; öfkesi, kendisini kontrol edememesinden, güvensizliği ise doğal olarak insanlığın yozlaşmasına ilişkin kapıldığı karanlık ve eksik görüşten kaynaklanabilir. Bulgaristan üzerine yürüyüşlerinden birinde politik bir sorun hakkında yakınındaki devlet adamlarına danıştı ve büyük *logothete* George Acropolita, imparatoru rahatsız edeceğini hissetse de özgür ve dürüstçe düşüncesini söyledi. Hükümdar elini palasına (*cimeter*)

5. Acropolita'yı (b. 18, 52) Nicephorus Gregoras'ın ilk iki kitabıyla karşılaştırınız.

6. Bir İran atasözü "Cyrus, uyruklarının babası, Darius ise efendisi" demektedir. Bu atasözü Vataces ile oğluna göredir. Ancak Pachymer, insancıl hükümdar Darius'u, bir zorba olan Cambyses'le karıştırmaktadır. Koyduğu vergiler sebebiyle Darius'a daha az aşağılayıcı ama daha hor görülen "Κάπηλος", *tacir* veya *simsar* adı verilmişti (Herodot, III, 89).

attı ancak öfkesini dizginleyerek Acropolita'ya daha ağır bir ceza vermeyi tasarladı. İmparatorluğun önemli görevlerinden birini yürüten bu devlet adamına attan inmesini, kendisinin ve ordunun önünde giysilerini çıkarmasını ve yere uzanmasını emretti. Ardından iki muhafız veya cellat tarafından sopalarla kıyasıya ve acımasızca dövüldü, imparatorun dur emriyle kesilen işkencenin ardından büyük logothete, güç bela doğrularak sürüne sürüne çadırına gitti. Birkaç gün dinlendikten sonra yine kesin bir emirle konseye katılmaya çağrıldı, Yunanların her tülü onur ve utanç duygularından nasıl yoksun kalmış olduklarını Acropolita'nın durumu ve tutumu bize göstermektedir.[7] Tehlikeli bir hastalık, ölüm korkusu, zehirlenme ya da büyü yapılma kuşkusu imparatorun zulmünü büsbütün arttırdı. Her öfkeli hali birinin malına ya da canına mal oluyor ve akrabalarından ve devlet adamlarından birisinin gözünü ya da başka bir organını hedef alıyordu ve ölmeden önce, Vataces'in oğlu, halk veya en azından konsey tarafından tiran sıfatı verilmeyi hak edecek şeyler yaptı. Palæologi soyundan bir hanım (*matron*), güzel kızını, sırf kaprisinden alt sınıftan bir adamla evlendirmesi emrini reddettiği için deliye döndü. Soyuna veya yaşına bakmadan bu kadını, dışarıdan sürekli iğneler batırılarak rahatsız edilen ve böylece bütün öfkelerini ondan çıkaracakları kedilerle birlikte, yalnız kafası dışarıda kalacak şekilde bir çuvala koydurdu. İmparator, son saatlerinde, yaptığı zulümlerin bağışlanması ve Tanrı'nın mağfiretiyle silinmesi için dua etmeye başladı, henüz sekiz yaşında olan ve daha uzun süre çocukluğundan dolayı tehlikelere uğrayabilir durumda bulunan oğlunun geleceğinden kaygı duyduğu için

7. Acropolita yediği dayak karşısında gösterdiği dirayetten dolayı kendini kutluyor gibidir. Bunun yanında konseye çağrılıncaya dek gitmeyişinden de kendisine pay çıkarmaktadır. Yazdığı tarihin 53-74 arası bölümlerinde Theodore'un başarılarını ve kendi hizmetlerini anlatmaktadır. Bkz. Nicephorus Gregoras'ın üçüncü kitabı.

onun vasiliğini kraliyetin gözdeleri olduğu halde halkın sevmediği iki kişiye, Patrik Arsenius'un kutsal ve yerel kahraman George Muzalon'un cesur ellerine emanet etti. Yunanlar ile Latinler arasındaki ilişkiler, bunların hükümdarlıklarına irsî unvanları ve ayrıcalıkları sokmuştu ve soylu aileler,[8] bu son imparatorun ve onun saltanatındaki kötülüklerin ürünü olan değersiz birinin tahta çıkmasından nefret ediyorlardı. Theodore'un ölümünden sonra toplanan ilk kurulda Muzalon, yüce kürsüye çıkarak kendi davranışları ve niyetleri için ciddi bir savunma yaptı, gösterdiği tevazu takdir ve itaat ifadeleriyle karşılandı, en amansız düşmanları bile ona Romalıların koruyucusu ve kurtarıcısı unvanını vermekten gocunmadılar. Bir komplo hareketinin hazırlanarak harekete geçmesi için sekiz gün yeterli oldu, ölen hükümdarın cenaze töreni, Hermus (Gediz) kıyısında ve Sipylus (Spil) Dağı eteğinde kurulu Magnesia (Manisa)[9] kentinde yapıldı; burada bulunduğu sırada ölmüştü. Tören, muhafızların ayaklanmasıyla kesintiye uğradı, Muzalon, kardeşleri ve tüm yandaşları kilise sunağının önünde öldürüldüler, orada hazır bulunmayan diğer vasi patriğin yanına, liyakati ve asaleti ile Yunanların en ünlüsü sayılan Michael Palæologus, yeni ikinci vasi olarak seçildi.[10]

8. Pachymer (L, I, b. 21) on beş yirmi Yunan ailesinin adını veriyor.
"καὶ ὅσοι ἄλλοι, οἷς ἡ μεγαλογενὴς
σεῖρα καὶ χρυσῆ συγκεκρότητο." Bu süslerle istiareli mi ya da gerçek bir altın zincirden mi söz ediyor? Belki her ikisinden.

9. Eski coğrafyacılar, Cellarius, d'Anville ve özellikle Pocock ve Chandler gibi gezginler, Küçük Asya'daki iki Magnesia'yı Mæander ve Sipylus bağlamında ayırmayı bize öğretmişlerdir. Sözünü ettiğimiz ikincisi bugün de bir Türk kenti olarak varlığını devam ettirmektedir. Smyrna'nın sekiz saat veya *league* kuzeydoğusunda bulunmaktadır (Tournefort, *Voyage du Levant*, c. III, lettre XXII, s. 365-370; Chandler, *Travels into Asia Minor*, s. 267).

10. Bkz. o dönemde yaşayan Acropolita (b. 75, 76 vd.), Pachymer (L, I, b. 13-25), Gregoras (L, III, b. 3, 4, 5).

Michael Palæologus'un Ailesi ve Karakteri

Atalarıyla övünenler arasında en büyük sayıyı oluşturanlar, yerel ya da bir iç savaş zaferini yeterli görmüş olanlardır, ailelerinin özel başarılarını uluslarının tarihinden çıkarmaya razı olanlar çok azdır. On birinci yüzyılın ortalarından başlayarak, Palæologi'lerin soylu kökeni[11] Bizans tarihinde yüksek ve dikkat çekici bir yer tutmaktadır. Comneni'lerin babasını tahta geçiren yiğit George Palæologus oldu, ileriki kuşaklarda da yakınları ya da onun soyundan gelenler ordulara komuta etmeyi ve imparatorluk organlarında görev almayı sürdürdüler. İmparatorluk ailesi onlarla olan ittifakından rahatsızlık duymadı, kadınlar yönünden kalıtım düzeni kesin bir tutumla gözetilmiş olsaydı Lascaris'in karısı, ailesinin tahta çıkışıyla birlikte hükümdar olan Michael Palæologus'un annesine, ki Lascaris'in eşinin ablası oluyordu, tahtı bırakacaktı. Mensup olduğu asil soya paralel olarak parlak siyasal ve askerî şereflendirmelere de sahip oldu, gençliğinde paralı Fransız askerlerinin komutanlığına terfi etmişti, günlük kişisel gideri üç altını geçmiyordu ama doymak bilmez bir tutkusu vardı ve yaptığı bağışlar ve davranışları ve sohbetleri onu daha da çekici kılıyordu. Halkın ve askerlerinin ona karşı duydukları büyük sevgi sarayda kaygı uyandırdı, bu yüzden Michael, kendi ihtiyatsızlığı, belki de yandaşlarının dikkatsizliği sebebiyle üç kez tehlike atlattı. **1.** Vataces'in adaletli hükümdarlığı sırasında iki subay arasında bir kavga çıkmıştı, bunlardan biri öbürünü Palæologi'lerin kalıtımsal hakkını kayırmakla suçluyordu.[12] Bu anlaşmazlık Latinlerden yeni alınmış hukuk kurallarına

11. Ducange (*Famil. Byzant.*, s. 230, vb.) Palæologus'un soyağacını açıklıyor. Özel yaşamına ilişkin olaylar Pachymer'de bulunmaktadır (L, I, b. 7, 12) ve Gregoras (L, II, 8; L, III, 2, 4; L, IV, 1), gizliden gizliye saltanattaki hükümdar ailesinin kurucusunu iltimas geçiyor.

12. Acropolita (b. 50) daha sonraki tarihçilerin gözünden kaçmışa benzeyen bu ilginç serüvenin ayrıntılarını anlatıyor.

göre garip bir mücadeleyle karara bağlandı, sanık subay yenilgiye uğradığı halde bu işte yalnız kendisinin suçlu olduğunu, ihtiyatsız ya da suç sayılabilen sözlerini patronunun doğrulamadığını, bundan haberi bile bulunmadığını bildirdi. Bununla birlikte komutanın masumiyeti üzerinde bir şüphe bulutu asılı kalmıştı, kötü niyetli fısıltılar hâlâ her yerde onu takip ediyordu; kıvrak bir zekâya sahip Philadelphia başpiskoposu ona Tanrı'nın vereceği hükmü kabullenmesini ve ateş çilesini çekerek haklı olduğunu kanıtlamasını önermişti.[13] Bu kanıtlama töreninden üç gün önce, sanığın kolu, hükümdarlık damgasıyla mühürlenmiş bir çuvalın içine sokuluyor, böylece herhangi bir hilenin önü kesilmeye çalışılıyordu; tören günü ateşte kızdırılmış bir demir topu, herhangi bir acı duymadan kilisenin sunağından mihrabın parmaklığına dek üç kez götürüp getirmesi gerekiyordu. Palæologus, ustaca bir manevrayla bu tehlikeli uygulamayı atlattı. "Ben bir askerim," dedi, "beni suçlayanlarla, kılıçla çarpışmaya hazırım. Din adamı olmayan ve bir günah işlemiş kimse mucize gösteremez. Ey aziz peder, sizin dindarlığınız Tanrı katında kabul edilmesi gerektiğinden benim günahsızlığımın güvencesi olmak üzere bu kızgın topu sizin ellerinizden teslim alacağım." Başpiskopos şaşkına döndü, imparator gülümsedi; yeni hizmetler ve yeni ödüllerle Michael bağışlandı. **2.** Nicæa valisiyken, sonraki hükümdar zamanında, onu kıskanan imparatorun, o sırada gittiği yerden dönüşünde onu öldüreceğini, hiç değilse gözlerini oyduracağını gizlice haber verdiler. Michael, Theodore'un gelmesini ve kendisine bu kötülükleri yapmasını beklemeden birkaç hizmetkârıyla birlikte kentten kaçtı ve imparatorluk sınırlarının dışına çıktı, yolda Türkmenlerce soyulmakla birlikte sultanın sarayına sığın-

13. Bu barbarca yargılamayı küçümseyen Pachymer (L, I, b. 12) gençliğinde çok sayıda kimsenin bundan kazasız belasız kurtulduğunu gördüğünü anlatıyor. Ne var ki Yunanların becerikli ruhu ya kendilerinin ya da başlarındaki zalimin bu tür hurafelerine karşı bir dayanma aracı ya da bir hile bulmuş olabilir.

ma olanağı buldu. Muğlak sürgün durumundaki Michael, Tatarlara kılıç çekip sınırdaki Roma garnizonlarına haberler saldı ve içerisinde kendisinin de bağışlandığını ve geriye çağırıldığını belirten hükümler bulunan bir barış antlaşması yaparak barışı yeniden tesis etti. **3.** Doğu'yu Epirus despotunun girişimlerine karşı savunduğu sırada saray yine ondan şüphelendi ve zincire vurdurarak Durazzo'dan altı yüz mil uzaklıktaki Nicæa'e getirtti, onun zincire vurulmayı itaatle kabullenmesi ve elçinin iyi niyeti bu durumun hafifletilmesine olanak verdi, imparatorun hastalanması ise tehlikeyi iyice uzaklaştırdı. Theodore, son soluğunu verirken oğlunu Palæologus'a emanet ederek onun günahsızlığını ve gücünü de tanımış oldu.

PALÆOLOGUS'UN TAHTA YÜKSELİŞİ

Suçsuzluğu üzerinde çok şeyler söylenmişti ve gelecek vadeden bir göreve geldiğinde kendisini durduracaklarını çok iyi biliyordu.[14] Theodore'un ölümünden sonra toplanan kurulda Muzalon'a bağlılık yeminini önce o etti, ondan sonra da bu yemini bozan ilk kişi oldu; öyle ustalıkla hareket etti ki birkaç gün sonra meydana gelen cinayetlerin tüm yararını o elde etti ve bu cinayetlerle herhangi bir şekilde bağlantısının olduğu iması bile yapılmadı. Naip seçiminde, adayların çıkarlarını ve tutkularını ölçüp hesapladı ve bunları birbirine düşürdü, öyle

14. Pachymer'i (L, I, b. 13, 32; L, II; b. 1, 9) Tacitus ya da Thucydides ile karşılaştırmadan Palæologus'un yükselişini belagat, açıklık ve tahammül edilebilir özgürlükle sürdüren anlatısını öveceğim. Acropolita daha ihtiyatlı, Gregoras ise daha vecizdir.

ki her birini, kendisinden sonra tercih edilecek en değerli adayın Palæologus olacağını söyleyecek duruma getirdi. Büyük dük unvanıyla, küçük hükümdarın uzun süren çocukluğu süresince devlet yönetimini üstlenmeyi kabul etti; patrik, saygıdeğer bir hayaletten başka şey değildi, Palæologus, zekâsıyla soyluların komplo hareketlerine girişmelerini önledi. Vataces yaptığı birikimleri Hermus kıyısındaki bir kalede saklamış ve bu hazineyi Varangian'ların korumasına emanet etmişti, hazineyi ele geçirmek için muhafızları ve muhafızların ahlakını bozmak için de hazineyi kullandı ancak kamu gelirleri üzerinde bir istismardan dolayı onun açgözlülüğünden ya da cimriliğinden yakınılmadı. Kendi komşuları ve görevlendirdiği kimselere söylettiği sözleriyle Palæologus, her sınıftan tebaasına, ancak kendisinin devletteki gücü ne kadar artarsa, onların da refah ve kazancının o kadar artacağı düşüncesini aşıladı. Halkın bitmez tükenmez yakınma konusu olan vergilerin yükünü azalttı, silahla hak aramayı yasakladı, bu türlü barbarca hareketler Fransa[15] ve İngiltere'de[16] de kaldırılmış ya da değersiz hale gelmişti ve kılıçla bir hakkın yerine getirilmesi medeni ve barışçı bir halkın anlayışına uygun olamazdı.[17] İmparatorluk naibi, eski askerlerin eşlerine ve ço-

15. Aziz Louis, kanuna dayalı kavgayı kendi topraklarında kaldırdı, zamanla onun koyduğu bu örnek ve otoritesi tüm Fransa için geçerli oldu (*Esprit des Loix*, L, XXVIII, b. 29).

16. Sivil davalarda II. Henry, seçimi, savunucuya bırakıyordu. Glanville, kanıtı tanıklara yeğliyordu ve adli düello Fleta'da yasaklanmıştı, bununla birlikte İngiliz yasası, düello ile kanıtlamayı hiçbir zaman yürürlükten kaldırmadı ve yargıçlar geçen yüzyılın başına dek bu yolda karar vermeyi sürdürdüler.

17. Zeki bir dostum, bana bu uygulamayı mazur gösterecek bazı gerekçeler saydı: **1.** Belki barbarlıktan yeni çıkmış halklarda özel düşmanlık ve keyfî intikam uygulamasını yumuşatıyordu. **2.** Kaldırmaya yardımcı olan ateş, kaynar su ya da haç gibi kanıtlama araçlarından daha az saçmaydı. **3.** En azından kişisel cesaret testi olarak görüldü. Ayrıca yargıç veya savcıların haksızlığına karşı da bir engelleme oluşturuyordu. Surrey'in yiğit ve talihsiz kontu dövüşme istemi geri çevrilmemiş olsaydı, layık olmadığı bir sondan büyük ihtimalle kurtulmuş olacaktı.

cuklarına geçim olanakları sağlayarak onların sevgisini kazandı, papazlar ve filozoflar, bilim ve dinin gelişmesi için gösterdiği çabayı alkışladılar ve tüm adaylar da erdemi ödülsüz bırakmama yolunda verdiği müphem sözlere uygun olarak çalıştılar. Ruhban sınıfının etkisinin bilincinde olan Michael, bu güçlü grubun seçim hakkını güvence altına almak için başarılı bir şekilde çalıştı. Nicæa'dan Magnesia'ya yaptığı pahalı yolculuk ona uygun ve ölçülü bir bahane verdi; önde gelen başrahipler onun gece ziyaretlerindeki cömertliğinden etkilendiler, ayrıca doğruluktan ayrılmaz patriğin gururunu okşamak için onun bindiği katırın yularından tutarak ve halkı yolu açmaları için uyararak kentin sokaklarında dolaştırdı. Palæologus, kraliyet soyundan geldiği için unvanından vazgeçmeden seçimle birlikte yürütülecek bir monarşi sistemi üzerinde serbest tartışmayı teşvik etti; yandaşları bu tartışmalar esnasında, zaferden emin bir tavırla, hastalığına baktırmak isteyen hastanın ne olacağını ya da tüccarların gemilerini bir hekime mi yoksa babadan kalma mesleğini sürdüren kaptana mı teslim edeceğini soruyorlardı. İmparatorun yaşı ve uzun sürecek büyüme çağı, yaşını başını almış ve deneyimli bir naibin korumasını gerektiriyordu, bu sebeple eşitlerini kıskandırmayacak biçimde hükümdarlık unvanı ve ayrıcalıkları bulunan bir ortağın bu küçük imparatorla birlikte bulunması doğru olurdu. Kendisi ve ailesi için hiçbir çıkar düşünmeden yalnız hükümdarın ve halkın yararına olmak üzere büyük dük, Theodore'un oğlunun vasiliğini ve eğitimini üstlenmeye razı oldu ancak genç hükümdarın devlet dizginlerini bir gün vasisinin elinden almak isteyeceğini, işte bunu yapmaması için ellerinin bağlanacağı günü sabırsızlıkla bekliyordu. Önce ona Roma hükümdarlığının ikinci kademesinde bulunan ve erguvanın ayrıcalıklarından yararlanabilen despot sanı verildi. Daha sonra John ve Michael'ın ortak imparatorlar olarak ilan edilmeleri ve bir

kalkan üzerinde ikisinin havaya kaldırılmaları konusunda anlaşmaya varıldı, ne var ki kalıtım nedeniyle birincinin ikinciye üstünlük hakkı bulunacaktı. Yüce taht ortakları dostluklarının bozulmayacağı konusunda ant içtiler ve bu birlikteliğin bozulması durumunda tebaalarının da saldırgan tarafa karşı duracağına dair yemin etmelerine razı oldular; bu belirsiz saldırgan sözü iki anlama çekilebilir, anlaşmazlık ve iç savaşın tohumu haline gelebilirdi. Palæologus memnun görünüyordu, Nicæa katedralindeki taç giyme töreninde yandaşları, yaş ve liyakat bakımından önceliğin onda olduğunu ateşli biçimde savundular. Bu yersiz karşı çıkış John Lascaris'in taç giyme töreni daha münasip bir zamana ertelenerek atlatıldı ve genç hükümdar, ardından gelen vasisiyle birlikte, önemsiz bir taç takmış olarak göründü; vasisin başında patrik tarafından konulan imparatorluk tacı vardı (1 Ocak 1260). Arsenius'un vasisi bulunduğu çocuğun haklarından vazgeçmesi tamamen isteksiz bir eylem değildi, ne var ki Varangian'lar savaş baltalarını çektiler ve korkmuş olan çocuktan zorla onay aldılar, derken bir çocuğun varlığı yüzünden ulusun rafahı engellenmemelidir, şeklinde bağıran sesler duyuldu. Bu durumdan memnun olan Palæologus, dostlarına sivil ve askerî rütbeler dağıttı. Kendi ailesi içerisinde bir despotlukla iki sebastocrator'luk kurdu; Alexius Strategopulus, Cæsar unvanını aldı, bu yaşlı komutan Yunan imparatora Constantinople'u geri vererek kendisine yapılan iyiliği ödemiş oldu.

Constantinople'un Fethi (25 Temmuz 1261)

Michael, hükümdarlığının ikinci yılındayken, yerleştiği Smyrna (İzmir) yakınlarındaki Nymphæum'da[18] geceleyin uykuda

18. Eski ve yeni coğrafyacılar Nymphæum'un bulunduğu yeri tam olarak saptayamamışlardır. Ne var ki Vataces'in son anlarının öyküsüne göre, hoşlandığı

olduğu sırada, kız kardeşi Eulogia'nın onu korkutmadan uyandırarak verdiği haberle bu inanılmaz olayı öğrendi. Kim olduğu bilinmeyen haberci, muzaffer Cæsar'ın mektubunu kendisi uydurmuş değildi ama Vataces'in uğradığı bozgun ve daha yakın bir zamanda Palæologus'un yaptığı sonuçsuz girişim, emrinde sekiz yüz kişi bulunan bir komutanın başkente baskın yapabildiğine inanılmasını mümkün kılmıyordu. Şüpheli haberci gözaltına alındı, getirdiği haber doğru çıkarsa büyük ölçüde ödüllendirileceği, doğru değilse ölüm cezasına çarptırılacağı kendisine bildirildi. Saray, birkaç saat korkuyla karışık umut içerisinde kaldı; sonunda Alexius'un habercileri, gaspçı Baldwin'in kaçarken düşürdüğü kılıcını, asasını,[19] botlarını ve başlığını[20] ganimet olarak getirdiler. Piskoposlar, senatörler ve soylulardan oluşan bir genel kurul hemen toplandı ve belki de hiçbir zaman daha içten ve kapsamlı bir sevinçle karşılanan bir olay olmadı. Constantinople'un yeni hükümdarı, kendi mutluluğu ve ulusununki için duyduğu sevinci, iyi hazırlanmış bir konuşmayla dile getirdi: "Bir zamanlar, çok eski bir zamanda," dedi, "Roma İmparatorluğu'nun sınırları Adriyatik'ten Tigris'e (Dicle) ve Etiyopya'ya dek uzanıyordu. Eyaletlerin yitirilmesinden sonra başkent bile Batı'nın barbarlarınca ele geçirildi. Mutsuzluk içerisinde bunaldığımız sırada refah rüzgârları bize yeniden canlılık verdi. Hep sürgün ve kaçak haldeydik. Romalıların yurdu neredeydi diye bize sorulunca, yüzümüz kızararak, dünyanın yüzeyini ve gökyüzünü

---

sarayların ve bahçelerin Smyrna dolaylarında olduğu açıkça bellidir (Acropolita, b. 52). Nymphæum'un Lidya'da olduğu kabul edilebilir (Gregoras, L, VI, 6).

19. Adaletin ve gücün simgesi olan bu asa, Homeros'un kahramanlarınca kullanılanlar gibi uzun bir bastondu. Modern Yunanlar buna *dicanice* diyorlar; imparatorluk asasının farkı kırmızı ya da erguvan renginde olmasıydı.

20. Acropolita'nın (b. 87) dediğine göre bu başlık Fransızlarınkine benziyordu. Üzerindeki yakut sebebiyle (Ducange, *Hist de C. P.*, L, V, b. 28, 29) yüksek boyda bir şapka olduğunu ve Yunanların da kullandığını söylüyor. Acropolita, aldanıyor mu acaba?

gösteriyorduk. İlahî lütuf, ordularımıza güç verdi, imparatorluğun ve dinin merkezi olan Constantine'in kentini bize geri verdi ve bu önemli kazanımı gelecekteki zaferlerin vaadi ve alameti kılmak bizim cesaretimize ve yönetimimize bağlı olacaktır."

Yunan İmparatorun Dönüşü (14 Ağustos 1261)

Hükümdarın ve halkın sabırsızlığı o derecedeydi ki Latinlerin kovulmasından yirmi gün sonra Michael, muzaffer olarak Constantinople'a girdi. Kente yaklaşınca altın kapı açıldı; dini bütün fatih atından indi, Bakire'nin Oğlu'nun tapınağına, Ayasofya Katedrali'ne gitmek için öncülük ediyormuşçasına Meryem'in mucizevi simgesini en önde taşıttı. Ne var ki adanmışlığın ve gururun emaresi bu ilk coşkun merasimden sonra perişan durumdaki başkentteki yıkıntıları üzülerek seyretti. İsten ve çamurdan kir içinde kalmış olan saray, her yanında Fransızların taşkınlıklarının izlerini taşıyordu, sokaklar, yangınlarla mahvolmuş ya da zamanın etkisiyle çürümüştü, dinî ve sivil yapıların süslemeleri çalınmıştı, sanki Latinler kovulacakları zamanı biliyorlarmış gibi yeteneklerini yağma ve yıkma işinde kullanmışlardı. Anarşi ve sefalet ticareti de vurmuştu, halk da servetiyle birlikte yok olmuş gibiydi. Hükümdarın ilk işi soyluları, babalarından kalma saraylara yerleştirmek oldu, verasetlerini kanıtlayabilenler daha önceki topraklarına ya da konutlarına yeniden kavuştular. Ancak bu taşınmazların sahiplerinden çoğu artık yaşamıyordu; bunlar hazineye devredildi, Michael diğer şehirlerden insanları getirerek Constantinople'a yerleştirdi, bu arada kentin kurtulmasında büyük yardımları olan yiğit gönüllüler kentte bir mahalle kurdular. Fransız baronlarıyla belli başlı aileleri Latin İmparatorluğu'yla birlikte çekilip gitmişlerdi, ne var ki Latin kökenli kalabalık bir

toplum bu ülkeyi çok seviyor ve hükümdar değişikliği onlara pek sorun yaratmıyordu. Akıllı Palæologus, Pisalıları, Cenevizlileri ve Venediklileri sürüp atmak yerine, onların zanaatlarından ve beceriklilerinden yararlanmayı tercih etti, kendilerinden itaat yemini aldı, çalışmalarını destekledi, ayrıcalıklarını kabul etti, kendi topluluklarındaki hukuki sorun ve davalarda özerklik hakkı tanıdı. Pisalılar ve Venedikliler, kentteki ayrı mahallelerinde yaşamlarını sürdürdüler ama Cenevizliler verdikleri hizmetler ve güçleriyle Yunanların minnettarlığını ve aynı zamanda kıskançlığını uyandırmışlardı. Bağımsız toplulukları, önceleri Trakya'da bir liman kenti olan Heraclea'ya (Ereğli) yerleşmişlerdi. Bunlar da Constantinople'a hızla geri çağırıldılar ve Galata dış mahallesine yerleştirildiler; burada ticareti canlandırdılar ve Bizans İmparatorluğu'nun görkemiyle içten içe alay eden bir konuma yükseldiler.[21]

Constantinople'a dönüş yeni bir imparatorluk dönemi olarak kutlandı. Kenti alan tek kimse olarak ve kılıcının hakkına dayanarak Palæologus, Ayasofya Katedrali'nde yeniden taç giyme töreni düzenledi. Vasiliği altındaki asıl yasal hükümdar John Lascaris yavaş yavaş onurlarının yok edildiğini ve adının devlet yönetimi işlevlerinden silinmekte olduğunu gördü. Ne var ki hakları henüz halkın anısında yaşıyor ve genç hükümdar erkeklik ve tutku yaşına doğru ilerliyordu. Palæologus, korku ya da vicdan güdüsüyle ellerini zavallı bir gencin kanına bulamaktan vazgeçti ancak Yunanların çok aşina olduğu kusurlu bir uygulamayla tahtı ele geçirmeye karar verdi. Görme gücünü yitiren bir hükümdar imparatorluğu yönetme gücünü de kaybetmiş oluyordu, gözleri büyük acılar vererek kör etmek yerine, kızdırılmış ateşe iyice yaklaştırıp görme sinirini zedeleyerek bozma yoluna

21. Bkz. Pachymer (L, II, 28, 33), Acropolita (b. 88), Nicephorus Gregoras (I. IV, 7), Ducange (L, V, b. 30, 31).

gidildi[22] (30 Aralık 1261) ve John Lascaris uzun yıllarını yalnızlık ve unutulmuşluk içinde geçireceği uzak bir kaleye sürüldü. Böylesine soğukkanlı ve kasıtlı işlenmiş bir suç vicdan ile bağdaşmaz gibi görünebilirse de Tanrı'nın affına kavuşacağını ummuş olsa bile zulüm ve ihanet ettiği insanların suçlamalarından ve intikamlarından kurtulamayacaktı. Onun zulmünden yılmış olan karaktersiz gözdeleri kendisini alkışlıyor ya da susuyorlardı ama din adamları görünmeyen efendilerinin adını anabiliyorlardı ve başlarında korku ya da başka tür araçlarla elde edilemeyecek bir piskopos vardı. Saygın makamından kısa bir süre için vazgeçen Arsenius[23] Constantinople dinî tahtına yeniden oturmaya ve kilisenin ayağa kaldırılmasına liderlik etmeye razı oldu. Palæologus, kurnazlıklarıyla onun saf dindarlığını uzun süre oyalamıştı, o ise sabırla gaspçıyı yumuşatmaya ve genç imparatoru korumaya çalışmıştı. Patrik, genç imparatorun uğradığı felaketi öğrenince manevi kılıcını kınından çıkardı, böylece batıl inanç bu kez, adalet ve insanlık davası uğruna savaşa girişti. Piskoposlardan oluşan bir synod'da patrik, Michael'ı aforoz ettiğine ilişkin bir kararı okudu (1262) ancak umumi din törenlerinde onun adını anmayı sürdürme sağduyusunu da gösterdi. Doğu kilisesi papazları antik Roma'nın tehlikeli şiarlarını hiçbir zaman benimsemediler, yaptırımlarını uygulamak için hükümdarları tahttan indirmek ve tebaaları itaat yemininden vazgeçirmek gibi

22. Bu kör etme biçimi daha az barbarca görülüyor ve denildiğine göre Democritus bunu dünyayı görmekten kurtulmak için kendi üzerinde denemiş; ne saçma bir masal! Latincede ve İtalyancadaki *abacinare* sözcüğü Ducange'ye görüşten yoksun bırakma ya da kör etmeyle ilgili çeşitli yöntemleri inceleme fırsatı vermiştir. En şiddetlileri gözleri çıkarmak, kızgın bir demirle ya da kaynar sirkeyle onları yakmak veya kafayı iple ve korkunç derecede sıkarak gözleri yerlerinden fırlatmaktı. Ah bu zalimlik ne de yaratıcı!

23. Arsenius'un ilk inzivaya çekilişi ve dönüşü için bkz. Pachymer (L, II, b. 15; L, III, b. 1, 2) ve Nicephorus Gregoras (L, III, b. I; L, IV, b. 1). Sonraki kuşaklar Arsenius'taki rahiplik erdemleri "ἀφέλεια" ile devlet adamının kusurlarını "ῥᾳθυμία" kınamaktadır (L, XII, b. 2).

konularda hakları olmadığına inanıyorlardı. Ne var ki Tanrı'dan ve kiliseden ayrılmış bir Hristiyan, bir dehşet nesnesi oluyor ve yaygaracı bağnazlarla dolu bir başkentte bir katilin meydana çıkmasına ya da bir başkaldırıya sebep olabilirdi. Palæologus tehlikeyi gördü, işlediği ağır suçu itiraf etti ve bağışlanması için ricada bulundu; yaptığı kötülük onarılır cinsten değildi; bunun ödülünü de alabilirdi; dilediği günah çıkarmanın zorluğu bu hatayı silebilir ve günahkârı bir aziz mertebesine yükseltebilirdi. Merhametsiz patrik bir kefaret aracı göstermeyi ya da bağışlama yolunda herhangi bir umut kapısı açmayı reddetti, sadece bu kadar büyük bir suç için ödenmesi gereken kefaretin çok büyük ve güç olacağını söylemek lütfunda bulundu. "İmparatorluktan vazgeçmemi mi istiyorsunuz?" diye sordu Michael ve kılıcını çıkarıp teslim etmek istedi ya da ister gibi yaptı. Arsenius, bu hükümdarlık taahhüdünü hevesle karşıladı ancak imparatorun bu kadar pahalı bir ödemede bulunmaya niyetli olmadığını sezince öfkeyle hücresine çekildi ve hükümdarı kapının önünde diz çökmüş ve ağlar durumda bıraktı.[24]

Arsenite'lerin Bölücülükleri (1266-1312)

Bu aforozun yarattığı rezalet ve tehlike üç yıl boyunca sürdü, zamanın ve Michael'ın pişmanlığının etkisiyle halkın öfkesi de yatıştı; yüksek aşamalı papazlar, Arsenius'un gösterdiği sert tutumun İncil'in yumuşaklığına ters düştüğünü saptayarak onu suçlu buldular. İmparator, ihtiyatlı davranarak kendi ülkesinde reddedilmeye devam edilirse Roma'da daha hoşgörülü bir yargıç bulabileceğini ima etmişti, Bizans kilisesinin başına, imparato-

24. Michael'ın işlediği cinayet ve uğradığı aforoz, yan tutmaksızın Pachymer (L, III, b. 10, 14, 19 vd.) ve Gregoras (L, IV, b. 4) tarafından anlatılmıştır. İtirafı ve tövbesi ona özgürlüğünü geri verdirmiştir.

run isteğine uygun bir yargıç yerleştirmekten daha kolay ve yararlı bir şey yoktu. Arsenius'un adı birtakım şikâyetler ve komplo hareketleriyle birlikte anılmaya başladı, onun yönetimindeki kimi düzensizlikler ve uygunsuz tutumlar arttı ve toplanan bir synod onu piskoposluk makamından aldı ve muhafızlar eşliğinde bir Propontis adasına sürgüne gönderildi. Sürgüne gitmeden önce patrik, kilisenin mal varlığı üzerine bir liste hazırlanmasını istedi; kendisinin yalnız üç altını olduğunu, onu da mezmurları kopya ederek kazandığını ve imparatorun af dileklerini son soluğuna dek geri çevireceğini, başı dik olarak dile getirdi.[25] Onun adaya gidişinden bir süre sonra Adrianople Piskoposu Gregory, Bizans patrikliği görevine başladı, ne var ki imparatorun aklanması konusunda gerekli olan otorite gücü kendisinde yoktu ve bir keşiş olan Joseph, bu önemli işlevi yerine getirdi. Bu örnek alınacak tören senatonun ve halkın önünde yapıldı, altı yılın sonunda alçakgönüllü tövbekâr, inananlar topluluğuna yeniden girmiş oldu, böylece gaspçı için şart koşulan tutsak Lascaris'e daha hafif bir muamelenin yerine getirildiğini düşünmek insanlık için yeterli bir avuntu oldu. Beri yandan Arsenius'un ruhu keşişler ve papazlar arasında güçlü bir karşı koyma havası içinde yaşıyordu ve bu durum kırk sekiz yıldan çok bu özelliğini sürdürdü. Kuruntuların etkisi altında kalan Michael ile oğlu incelikle davranmayı elden bırakmadılar, Arsenite'ler ile barış, devletin ve kilisenin ciddi emeği sayesinde mümkün oldu. Bağnazlığın verdiği kendine güvenle, iddialarının doğru olup olmadığını bir mucizeyle sınamayı önerdiler; kor haline gelmiş bir ateş kümesinin içine iki kâğıt atıldı, birinin üzerinde onların iddiaları, öbüründe hasımlarınınki yazılıydı. Ama ne yazık! İki kâğıt da yandı ve bir günlük başarı sağlayan bu beklenmedik olay, çekişmeyi bir

25. Pachymer, Arsenius'un sürgününü anlatıyor (L, IV, b. 1, 16). Issız adasında onu görmeye gelen görevlilerden biri Pachymer'di. Patriğin son vasiyetnamesi bugün de mevcuttur (Dupin, *Bibliothèque Ecclésiastique*, c. X, s. 95).

kuşak boyunca sürdürdü.[26] Sonunda Arsenite'ler zaferi kazandı, papazlar kırk gün süreyle tüm dinî görevlerden ellerini çektiler, kilise dışındaki insanlara hafif bir kefaret ödevi verildi, Arsenius'un cenazesi kilisenin içine gömüldü; bu azizin hatrı için hükümdar ve halk, babalarının günahlarından aklandılar.[27]

Michael Palæologus'un Saltanatı (1 Aralık 1259-11 Aralık 1282)

Palæologus'un cinayeti, ailesinin yerleşmesi için bir güdü ya da hiç değilse bir bahane olmuştur; erguvanın onurlarını büyük oğluyla paylaşarak kalıtım yolunu sağlama bağlamayı başarmıştır. Eski sanını aldığı on altı yaşında Andronicus, Romalıların imparatoru olarak taç giydi (8 Kasım 1273-13 Şubat 1332). Bu yüce sanı, dokuz yılını babasının taht ortağı olarak ve elli yılını da onun halefi niteliğiyle ve pek de şanlı olmadan taşıdı. Michael, özel bir konumda ölmüş olsaydı imparatorluğa daha layık kabul edilebilirdi, dünyevi ve dinî düşmanlarının saldırıları ona, kendi şanı ya da tebaalarının mutluluğu için çaba gösterme fırsatını vermedi. Franklardan Lesbos (Midilli), Chios (Sakız) ve Rhodes (Rodos) gibi en değerli adaları geri aldı, Sparta'da ve Malvasia'da kardeşi Constantine'in komutasındaki Yunanlar, Argos'tan ve Napoli'den Tenare burnuna dek Mora'nın tüm doğu kısmını ele geçirdiler. Patrik, Hristiyan kanının dökülmesini şid-

26. Pachymer (L, VII, b. 22) bu mucizevi davayı filozofça anlatıyor ve aynı tiksinmeyle yaşlı bir azizin cenazesindeki bir tanrısal esini saklamaya çalışan Arsenite'lerin bir komplosundan söz ediyor (L, VII, b. 13), ne var ki bu inançsızlığı ağlayan bir görüntüyle (*image*), kan saçan başka bir görüntüyle (L, VII, b. 30) ve doğuştan sağır ve dilsiz olan bir adamın mucizevi iyileşmesiyle telafi etmeye çalışıyor (L, XI, b. 32).

27. Pachymer, Arsenite'lerin öyküsünü on üç kitaba serpiştirmiştir. Onların yeniden birleştirilmesi ve zafere ulaşmaları, bu mezhebi ne seven ne de onlara saygı duyan Nicephorus Gregoras (L, VII, 9) tarafından anlatılmıştır.

detle yasakladı ve haddini bilmeden, hükümdarların karşısına korku ve hurafe silahlarıyla çıkmayı göze aldı. Ne var ki batıdaki bu fetihlerle uğraşırken Türkler Hellespont'un berisindeki tüm toprakları ele geçiriyordu. Bu yağma ve yakıp yıkmalar bir senatörün, ölürken söylediği, Constantinople'un geri alınmasının Asya'nın yitirilmesine sebep olacağı şeklindeki sözlerini doğruluyordu âdeta. Bütün bu fetihlerde Michael imparatorluk sarayından çıkmamış, idareyi komutanlarına bırakmıştı, papalarla ve Napoli kralıyla yaptığı görüşmeler aşağılık ve kanlı bir politikanın izlerini taşımaktadır.[28]

Latin Kilisesiyle Birlik Kurması (1274-1277)

I. Vatikan, tahtından kovulan bir Latin imparatoru için en doğal sığınaktı, Papa IV. Urban, kaçak Baldwin'in başına gelenlere çok ilgi duyduğundan haklarını destekleyen bir tutum takınmıştı. Din bölücüsü Yunanlara karşı tam bir bağlılıkla bir haçlı seferi düzenlenmesi için çağrıda bulundu, Doğuluların yandaşlarını ve müttefiklerini aforoz etti, akrabalarına yardım etmesini IX. Louis'den rica etti ve kutsal savaş giderleri için kullanmak üzere Fransa ve İngiltere kiliselerinin gelirlerinden onda bir oranında destek payı istedi.[29] Doğmakta olan fırtınanın durumunu dikkatle izleyen kurnaz Michael, papanın düşmanca davranışlarını askıya aldırmaya ve ricacı elçiler ve saygılı mektuplar göndererek onu yatıştırmaya çalıştı. Güçlü bir barışın iki

28. Pachymer'in on üç kitabından ilk altısı, Nicephorus Gregoras'ın dördüncü ve beşincisi gibi, Michael Palæologus'un saltanatını kapsamaktadır. Bu hükümdar öldüğü zaman Pachymer kırk yaşındaydı. Yayıncısı Père Poussin gibi, tarihini bölmek yerine, on üç kitabı tek bir seri haline getiren Ducange'yi ve Cousin'i izlemeyi tercih ettim.

29. Ducange, *Hist de C. P.*, L, V, b. 33 vd., IV. Urban'ın mektuplarından alınmıştır.

kiliseyi birleştirme yolunda ilk adım olacağını anlatmak istiyordu. Roma sarayı bu kadar bariz bir düzmeceyle aldatılamazdı. Papa tarafından verilen yanıtta evladın tövbesinin, babanın affından önce yapılması da gerektiği konusunda uyarı vardı; (türlü anlama çekilecek) iman koşulu tek başına bir ittifak ve dostluk temelini oluşturabilirdi. Uzun ve göstermelik tehirlerden sonra X. Gregory'den gelmesi muhtemel tehlikenin ve sıkıntıların yaklaşması Palæologus'a daha ciddi görüşmeler yapma zorunluluğunu getirdi. Büyük Vataces'in örneğini ileri sürdü. Hükümdarın niyetlerini sezen Yunan kilisesi imparatorlarının saygılı davranışları ve yeniden anlaşma girişimleri karşısında tehlike görmedi. Ne var ki anlaşmayı sonuçlandırmak üzere sıkıştırılmaya başlayınca, yüksek aşamalı papazlar, Latinlerin ismen olmasa da insanların en aşağılık bölümünü oluşturdukları için onlardan tiksindiklerini açıkça bildirdiler.[30] İmparatorun taktiği, en popüler din adamlarını ikna etmek, yıldırmak, korkutmak, her bireyin oyunu kazanmak ve dönüşümlü olarak Hristiyan hayırseverliği ve halkın refahı argümanlarını teşvik etmek üzerine kuruluydu. Frankların papazlarının iddiaları ile silahlarını politika ve teoloji terazisinde tarttı, Nicæa kararlarına eklenen tamamlayıcı unsuru onaylamaksızın en ılımlıları, mezhep bölünmesine yol açan iki öneriyi bağdaştırma olasılığına ve Kutsal Ruh töreninin bir Katolik ve Ortodoks anlama dönüştürülebileceğine inandıklarını bildirdiler.[31] Papanın üstünlüğünü anlamak daha kolay gibi görünüyorsa da bunu dile getirmek çok zordu, Michael keşişlerle

30. Cenevizliler ve Venediklilerle ticaret ilişkileri sebebiyle Latinleri "κάπηλοι" ve "βάναυσοι" sözleriyle anıyorlardı (Pachymer, L,V, b. 10). "Birileri isim olarak sapkın, bazıları da Latinler gibi, eylemleriyle," diyor bilgin Veccus (L, V, b. 12); kısa süre sonra Hristiyan (b. 15) ve patrik oldu (b. 24).

31. Pachymer'in kendisini de koyacağımız bu sınıfın öyküsü, tam ve yansız biçimde tarihinin V. ve VI. kitaplarını oluşturmaktadır. Bununla birlikte Lyon Konsili'nden hiç söz etmemektedir ve papaların hep Roma'da ya da İtalya'da oturduklarına inanmış gibidir.

ve yüksek aşamalı papazlara Roma piskoposunu patriklerin başı olarak düşünmeye razı olabileceklerini söylüyordu. Ayrıca böyle bir mesafeyi korumakla, başvuru hakkının kötü sonuçlarından Doğu kilisesinin özgürlüğü de güvence altına alınmış olacaktı. Palæologus, yaşamını ve ülkesinin ulusal bağımsızlığını küçük bir Ortodoks inancını bırakma pahasına kurban ettiği yolundaki söylentiyi reddetti ve bu sözler altın bir mühürle mühürlendi ve onaylanmış oldu. Patrik Joseph ya bu anlaşma dolayısıyla ya görevinden ayrılması ya da bu göre devam edip etmemek üzere bir karara varmak için bir manastıra çekildi. İmparator ile oğlu Andronicus, otuz beş başpiskopos ve metropoliten piskopos, ayrıca bunların synod'ları birlik ve itaat mektuplarını imzaladılar. Bu arada kâfirlerin ele geçirmiş olduğu yerlerde yok edilmiş çok sayıda piskoposluğun adlarını belirleyen liste daha da genişletildi. Güvenilen din adamlarından oluşan ve gizli emirlerle her türlü dostluk davranışlarında bulunabilmeye yetkili kılınmış bir elçilik kurulu, güzel kokulu ve değerli süs maddelerini birlikte götürmek üzere İtalya'ya doğru gemiyle yola çıktılar. Papa X. Gregory, onları beş yüz piskoposun katıldığı Lyon Konsili'nde kabul etti.[32] Uzun süre yanlış yollarda kalmış ama sonunda pişmanlık duymuş olan evlatları için sevinç gözyaşları döktü; iki hükümdarın yanlıştan döndüklerine ilişkin olarak elçilerin ettiği yemini benimsedi, yüksek aşamalı papazlara mühür ve papaz külahları verdi; *filioque*'un da eklenmesiyle Nicæa kararlarını Yunanca ve Latince olarak okudu ve iki kilisenin yeniden birleşmesinin onun zamanına rastlamış olmasından dolayı mutluluğunu belirtti. Papanın temsilcileri de bu dinsel harekâtı tamamına erdirmek için Bizans temsilcilerinin hemen arkasından yola çıktılar. Vatikan'ın politikası, yalnız kuru bir üstünlük lafıyla

32. 1274 yılındaki Lyon Konsili'nin kararlarına bakınız. Fleury, *Hist. Ecclésiastique*, c. XVIII, s. 181, 199; Dupin, *Biblioth. Eccles.*, c. X, s. 135.

yetinmeyeceğini belli ediyordu. Papadan aldıkları buyruğa göre hükümdarın ve halkın eğilimini öğrenecekler, inançlarından dönme ve söz dinleme andı içecek mezhep bölücüsü papazların aklanmasını sağlayacaklar, tüm kiliselerde Ortodoks simgesinin kullanımını yerleştirecekler, tüm yetkiyle donatılmış bir papalık kardinalini ve görev yerini kabullenip bu olanakları sağlayacaklar ve imparatoru, Roma pontiff'inin dünyevi korumasına güvenmesinde pek çok faydalar kazanacağına inandıracaklardı.[33]

Ne var ki Roma adını ve birleşme sözünü büyük bir korkuyla ağzına alan bu ulusun içinde kendilerinden yana bir tek kimse bulamadılar. Joseph, patriklik makamını artık işgal etmiyordu, onun yerine aydın kafalı ve ılımlı din adamı Veccus getirilmişti. Aynı güdüler imparatoru genel davranışları dayatmasını sürdürmeye zorluyordu. Ne var ki o da kişisel olarak Latinlerin kibrine güvenemiyor ve bu ikili karakterle küçümsenen Palæologus uyruklarının itirazını hem desteklemiş hem de cezalandırmış oluyordu. Her iki kilisenin anlaşmasıyla inatlarını sürdüren mezhep bölücülerinin aforoz edilmeleri kararlaştırıldı. Michael, kilisenin verdiği kararların uygulayıcılığını üstlendi. İnandırma çabaları başarıya ulaşamayınca bir tarihçinin dediği gibi, cesaretin ve alçaklığın mihenk taşı olarak, korkutmayı, zindana atmayı, sürgünü, kırbaçlamayı ve sakat bırakmayı kullanıyordu. O sırada Ætolia, Epirus ve Tesalya'da (Thessaly) despot unvanıyla hüküm süren iki Yunan hükümdar Constantinople imparatorlarına baş eğmişlerdi ama Roma pontiff'ine bağlanmayı kabul etmemişler ve bu tutumlarını silaha sarılarak sürdürmüşlerdi. Bunların koruması altındaki piskoposlarla buraya sığınan kaçak keşişler alternatif synod'lar düzenlediler. Bunlar da mezhep bölücüsü sö-

33. Az çok gerçeğe uyan Vatikan arşivlerinden Wading ve Leo Allatius tarafından alınmış bu ilginç bilgiyi Fleury özet halinde ya da çeviri olarak vermiştir (c. XVIII, s. 252-258).

zünü, bir de dönek adı ekleyerek karşılarındakine yönettiler. Trebizond hükümdarı net bir sahibi olmayan imparator unvanını almak için çok hevesliydi ve Negropont'un, Tebes'in, Atina'nın ve Mora'nın Latin hükümdarları da açıkça ya da gizli olarak, Palæologus'un düşmanları arasına katıldılar. Kendisini destekleyen gözde komutanları, birbiri ardından karşı safa katıldılar, keza kız kardeşi Eulogia, yeğeni ve kuzenlerinden ikisi ona karşı kurulan komplo hareketine katıldılar, Bulgar kraliçesi olan öbür kız yeğeni Mary, amcasının yıkılması için Mısır sultanıyla görüşmeler yaptı, onların bu ihanetleri kamuoyunda erdem olarak görüldü.[34] Papalığın temsilcileri Palæologus'u kutsal görevini tamamlaması için sıkıştırınca o da samimi olarak yaptıklarını ve neler çektiğini anlattı. Onlar da tüm sınıflardan kadın ve erkeklerin onurlarından, talihlerinden ve özgürlüklerinden yoksun kalmamış olduklarından kuşku duymuyorlardı. Müsadere ve cezaların listesinde imparatorun bile en sevdiği kimselerin adları bulunuyor ve iyilik edebileceği insanlar bu listede yer alıyordu. Bunlar zindanlara konuluyor ve orada dört köşede zincirlere bağlanmış çırpınan dört prensi görüyorlardı. Bunlardan biri istenenleri kabul ederek, öbürü de öldüğü için zindandan çıkabilmişlerdi. Öbür ikisi, inatlarının cezasını gözlerini yitirerek çekmişler, birleşmeye daha az karşı olan Yunanlar bile bu acımasız ve uğursuz kader karşısında acı duymuşlardı.[35] Zalimler, kurbanlarının öç almasını korkuyla beklemek durumunda kalırlar, ne var ki genelde vicdanlarının tanıklığıyla, yandaşlarının alkışlarıyla ve bel-

34. Michael'ın iç sıkıntısının açık ve özgün itirafı, Protonotarius Interpretum diye adlandırılan Ogerius tarafından barbar Latincesiyle yazılmış ve Vatikan'daki elyazmalarından Wading tarafından kopya edilmiştir (*A. D. 1278*, No. 3). Bir kitapçıda atılacak kâğıtlar arasında, on yedi cilt halinde (Roma, 1741, infolio) Fransisken yıllıklarını tesadüfen buldum.

35. Bkz. Pachymer'in yedinci kitabı ve özellikle 1, 11, 16, 18, 24, 27'inci bölümler. Bu işkenceden o kadar acıyla ve üzüntüyle söz ediyor ki insana güven veriyor.

ki de girişimlerinin başarıya ermiş olmasıyla avunabilirler Ancak Michael'ın yalnızca siyasi sebeplerden kaynaklanan ikiyüzlülüğü, onu kendinden nefret etmeye, takipçilerini küçümsemeye ve kendisinden nefret eden ve hor gören isyancılara saygı duyup kıskanmaya itmiş olmalı. Constantinople'da gösterdiği şiddet dolayısıyla ondan nefret edilirken, Roma'da yeterince hızlı davranmadığı için eleştiriliyor, içtenliğinden kuşku duyuluyordu. Sonunda Papa IV. Martin, sapkınlık içerisinde bulunan halkı kiliseye geri götürmeye çalışan Yunan imparatorunu inananlar topluluğundan çıkardı.

Zorba hükümdar son soluğunu verince Yunanlar, oybirliği halinde birleşmeden vazgeçtiler (1283). Kiliseler arındırıldı, tövbe edenler bağışlandı, oğlu Andronicus, gençliğinin günahlarından ve hatalarından dolayı af dilendikten sonra babası için bir hükümdar, hatta bir Hristiyan için yapılması gereken cenaze törenini yaptırmadı.[36]

CHARLES OF ANJOU, NAPOLİ'Yİ VE SİCİLYA'YI ELE GEÇİRİYOR (26 ŞUBAT 1266)

II. Latinler, içerisinde bulundukları karışıklıklar ve sıkıntılı durumlar süresince Constantinople surlarını yıkılmaya terk etmişlerdi. Palæologus bunları eski haline getirmiş, güçlendirmiş

36. Pachymer, L, VII, b. 1, 11, 17. Andronicus'un söylevi (L, XII, b. 2) öyle ilginç bir yapıttır ki Yunanların imparatorun tutsağı olduğunu söyleyip imparatorun da hurafenin ve kilisenin karşısında onlardan çok farklı durumda olmadığını kanıtlıyor.

ve yakın zamanda Batılı devletlerce yapılacağını beklediği saldırılara karşı dayanmak amacıyla bu kalelere tuzlanmış yiyecekler depo etmişti. İki Sicilya (Two Sicilies; Sicilyateyn) kralı bu devlet başkanlarından en korkulusuydu, ne var ki II. Frederic'in nikâh dışı çocuğu olan Mainfroy tahtta olduğu sürece, onun ülkesi Doğu İmparatorluğu için bir kaygı konusundan çok bir siper durumunda olacaktı. Gaspçı Mainfroy, enerjik ve yiğit bir kimse ise de sadece kendi krallığını düşünüyor, art arda birçok papanın kararlarıyla kara listeye alındığı için Latinlerin davasıyla ilgilenmiyordu. Roma'nın iç düşmanına karşı yönetilen haçlı seferi, Constantinople'u kuşatabilecek orduları oyalıyordu. Anjou ve Provance kontu ve Aziz Louis'nin kardeşi Charles bu kutsal seferde Fransa şövalyelerinin başında bulunuyordu[37] ve Roma'nın intikamcısı, bu hizmetine karşılık olarak İki Sicilya tacını elde etmişti. Hristiyan uyruklarının nefreti, Mainfroy'u, babasının Apulia'ya yerleştiği Saracen'ler arasından aldığı askerlerle bir ordu oluşturmak zorunda bırakmıştı. Bu çok garip davranış her türlü uyuşma önerilerini geri çeviren Katolik kahramanın ne kadar güven sorunu içerisinde bulunduğunu açıklayabilir. "Mesajımı Nocera sultanına iletiniz!" dedi Charles, "ona, Tanrı ve kılıçlarımızın hakem olduğunu söyleyiniz; o beni cennete göndermezse ben onu kesinlikle cehenneme göndereceğim." Ordular karşı karşıya geldiler, öbür dünyada neyle karşılaştığını bilmiyorum ama Mainfroy, Benevento yakınlarında savaşı, dostlarını, tacını ve yaşamını yitirdi. Napoli'ye Fransızlardan savaşçı ve soylu kimseler yerleşti, şefleri Afrika'yı,

37. Charles of Anjou'nun Napoli'yi fethinin en yakın zamanlı, en dolu ve eğlenceli hikâyeler Ricordano Malespina'nın *Florentine Chronicles* (b. 175, 193) eserinde ve Giovanni Villani'de (L VII, b. 1, 10, 25, 30) bulunmaktadır; Muratori tarafından *Historians of Italy*'nin sekizinci ve on üçüncü bölümlerinde yayımlanmıştır. Yine onun kısaltıp yıllıklarda (c. XI, s. 56, 72) yer verdiği bu büyük olayların öyküsü *Istoria Civile of Giannone*'de de vardır (c. II, I, XIX, L, XX)

Yunanistan'ı ve Filistin'i de fethedeceğini bildirdi. İlk akla gelen düşünceye göre ordularını önce Constantinople üzerine yürütmesi beklenirdi ve kendi kuvvetlerine pek güvenemeyen Palæologus, Aziz Louis'nin merhametini dilenerek kardeşinin üzerindeki büyük etkisini kullanmasını istedi. Charles, Swabia imparatorluk ailesinin son vârisi olan Conradin'in saldırıları dolayısıyla bir süre dışa açılamadı, ne var ki bu genç hükümdar, kendi kuvvetlerinden üstün orduyla yaptığı bir savaşta yenildi ve başı herkesin önünde kesildi, böylece Charles'ın düşmanlarına, hem kendileri hem de devletleri için bir ders oldu. Aziz Louis'nin Afrika kıyısı üzerine yaptığı son haçlı seferi Bizans hükümdarına biraz soluk aldırdı. Görev duygusu ve çıkar düşüncesi Napoli kralını, ordusunu ve kişiliğiyle bu kutsal girişime yardım etmek zorunda bırakıyordu.

Aziz Louis'nin ölümü erdemli bir yasakçı engelinden onu kurtardı. Tunus kralı kendini Sicilya tahtının vassalı olduğunu ve vergi vereceğini duyurdu, en cesur Fransız şövalyeleri onun bayrağı altında Yunan İmparatorluğu'na karşı yürüme özgürlüğünü elde ettiler. Bir evlilik ve bir anlaşma ile Courtenay soyunun çıkarları ile kendisininkileri birleştirdi; kızı Beatris'i, İmparator Baldwin'in oğlu ve vârisi Philip'e eş olarak vermeyi vadetti. Saygınlığını koruyabilmesi için Philip'e altı yüz ons altın tutarında onur ödeneği bağlandı. Babası, müttefiklerine Doğu krallıklarını ve eyaletlerini bol keseden dağıttı; böylece kendine yalnız Constantinople kentiyle bir günlük yürüyüş mesafesindeki çevre toprakları kalmış oldu.[38] Bu yaklaşan tehlike karşısında Palæologus, onun inancını benimseyeceğini söyleyerek, bir barış meleği ve tüm Hristiyanların babası olarak görülen

38. Ducange, *Hist. C. P.*; I. V, b. 49, 56; I. VI, b. 1, 13. Bkz. Pachymer, L, IV, b. 29; L, V, b. 7, 10, 25; L, VI; b. 30, 32, 33 ve Nicephorus Gregoras, L, IV, 5; L, V, I, 6.

papaya, ülkesini koruması için yalvardı. Papanın sesi Charles'ın kılıcını zincire vurdu, öyle ki Yunan elçiler harekete geçmesinin engellenmesi üzerine Roma pontiff'inin bitişik odasında Charles'ın fil dişi bastonunu öfkeden dişleriyle kemirdiğini gördüler. Anlaşıldığına göre bu prens X. Gregory'nin tarafsız aracılığına saygı göstermişti, ne var ki III. Nicholas'ın kibri ve tarafgirliği onu yavaş yavaş uzaklaştırdı ve bu pontiff'in soyunun Ursini ailesine bağlanması, kilisenin en sadık insanlarını kendine düşman etti. İki Sicilya kralı, Latin İmparatoru Philip ve Venedik Cumhuriyeti Yunanlara karşı birlikte eyleme geçecekti; Fransız kökenli olan IV. Martin'i papalık tahtına seçilmesi bu girişime olanak verdi. Philip, adını, Martin aforoz gücünü ortaya koyuyor, Venedikliler kırk kadırgalık bir filoyu Charles'ın korkunç kuvvetlerine katıyordu. Charles'ın on bin düzenli, çok sayıda piyadesi ve üç yüz taşıma ve nakliye gemisi vardı. Bu kalabalık ordunun ileriki günlerden birinde Brindisi limanında toplanması kararlaştırıldı. Daha önce Arnavutluk'u ele geçiren üç yüz şövalye Belgrad kalesini de almayı denediler. Yenilgiye uğramaları Constantinople sarayının bir anlık sevincine yol açtı (1270). Kuvvetlerinin güvenini sarsmak istemeyen Palæologus bir komplo hareketinin yararlı olacağına inanarak, benzetme doğru olursa, Sicilya tiranının okunun kirişini kemiren farenin gizli çalışmalarına bel bağladı.[39]

Palæologus, Sicilya İsyanını Kışkırtıyor (1280)

Swabia hükümdar soyunun kaçak mensupları arasında Napoli körfezinde sahibi bulunduğu aynı adı taşıyan küçük bir adadan kovulmuş olan John of Procida da bulunuyordu. Soylu

39. Heredot'u okuyanlar, Sennacherib'in Asur ordusunun nasıl mucizevi biçimde bozguna uğratılıp yok edildiğini anımsayacaklardır (L, II, b. 141).

bir aileden geliyordu, eğitimi sürgündeyken yapıldığından John, Salerno okulunda okuduğu tıp mesleğini kullanarak yoksulluktan kendini kurtarmıştı. Canından başka yitireceği bir şey yoktu ve bir isyankâr için en birinci nitelik canına kıymayı göze almaktı. Procida, müzakere sanatını iyi biliyor, güçlü sebepler ileri sürüyor ve güdülerini gizlemeyi beceriyordu ve uluslarla ve insanlarla yaptığı çeşitli işlemlerde, her bir tarafı yalnızca kendi çıkarları için çalıştığına ikna edebiliyordu. Charles'ın kurduğu yeni devlet çok sıkıntılar içerisindeydi; bunların başında mali ve askerî sorunlar yer alıyordu,[40] İtalyan uyruklarının malvarlıklarını ve yaşamlarını kendi büyüklüğü ve gözdelerinin savurganlığına feda ediyordu. Onun oradaki varlığı Napolililerin kin ve nefretini baskı altında tutuyordu, ne var ki temsilcilerinin veya valilerinin zayıflığı ve kötü yönetimleri Sicilyalıların nefret ve kinlerini dile getirmelerine engel olamıyordu. Procida, etkileyici hatipliğiyle özgürlük duygusunu canlandırdı ve her baronu ortak hareketi desteklemelerinin kişisel çıkarlarına olduğuna inandırdı. Bir dış yardım umudu ile John, birbiri ardından Yunan imparatorun ve Valencia ve Katalonya kıyı şehirlerini de elinde bulunduran Arragon Kralı Peter'in[41] saraylarını ziyaret etti. Tutkulu Peter'e taç sunuldu; buna, Mainfroy'un kız kardeşiyle evli olması ve Conradin'in darağacındaki son dileği olarak vârisi ve intikamcısına hükümdarlık mührünü bağışlaması dolayısıyla hakkı vardı. Palæologus, düşmanını ülkesinde çıkacak bir

40. Coşkun bir papa yanlısı (*Guelph*) olan Sabas Malaspina'ya (*Hist. de Sicile*, L, III, b. 16, [içinde] Muratori, c. VIII, s. 832) göre, bir kurt gibi Mainfroy'un peşine düşmüş olan Charles'ın uyrukları ona kuzuymuş gibi acıdılar. Bu da Fransızların yönetimindeki zorbalığı kanıtlamış olur (L, VI, b. 2, 7). Bkz. Nicholas Specialis'te Sicilya manifestosu (L, I, b. 11, [içinde] Muratori, c. X, s. 930).

41. Arragon Kralı Peter'in karakteri ve öğütleri için bkz. Mariana (*Hist. Hispan.*, L, XIV, b. 6, c. II, s. 133). Okuyucu Cizvit'in kusurlarını, üslubu ve sağduyusunu görünce bağışlayacaktır.

isyanla uğraştırarak savaş girmesini engellemesi konusunda ikna edildi, yirmi beş bin ons altın gönderen Yunanlar sayesinde bir Katalan filosu kuruldu; bu filo kutsal bayrakları dalgalandırarak, Afrika'daki Saracen'lere saldıracakmış gibi denize açıldı. İsyanın yorulmak bilmez tertipçisi keşiş ya da dilenci kılığında Constantinople'dan Roma'ya, uçarcasına gitti, oradan da Sicilya'daki Saragossa'ya geçti, Charles'ın kişisel düşmanı olan Papa Nicholas, anlaşmayı şahsen imzaladı. Bağış kararıyla Anjou soyunun Aziz Peter tımarları Arragon hükümdarlık soyuna geçirildi. Birçok ülkede bilinmeye başlanmasına ve çok sayıda insanların birbirine anlatmış olmasına karşı sır iki yıldan çok sürdürüldü ve açığa çıkmaması için büyük bir titizlik gösterildi. Komplocuların her biri, Peter'in, eğer sağ elinin niyetini anlayacak olursa sol elini kendinin keseceğini ifade eden sözünü benimsediler. Patlatılacak lağım derin ve tehlikeli bir ustalıkla hazırlanıyordu. Ancak patlamayı gerçekleştirecek Palermo patlamasının başkaca ve düşünülmemiş bir zarara neden olup olmayacağı konusunda güven duyulmuyordu.

Paskalya'dan bir gün önce silahsız durumdaki yurttaşlar kent dışındaki bir kilisede bulundukları sırada soylu bir ailenin kızı bir Fransız askerinin hakaretine uğradı.[42] Onun bu saldırısı hemen ölümle sonuçlandı. Gelen askerler bir anda kalabalığı dağıttılar ama öfke ortalığı sardı. Komplo tertipçileri bu durumu fırsat bildiler; yangın tüm adaya yayıldı, sekiz bin Fransız, hiç ayrım yapılmadan bu ayaklanma sırasında öldürüldü, buna Sicilya Akşam Duası (Sicilian Vespers) adı verildi.[43] Tüm kent-

42. Nicholas Specialis ülkesinin yaşadığı acıları ayrıntılı olarak anlattıktan sonra tam bir İtalyan kıskançlığı içerisinde şunları ekliyor: "Quæ omnia et graviora quidem, ut arbitror, patienti animo Siculi tolerassent, nisi (quod primum cunctis dominantibus cavendum est) alienas fæminas invasissent," (L, I, b. 2, s. 924).

43. Uzun süre Fransızlara bu kanlı ders anımsatıldı. "Sabrımı tüketirlerse, öğle

lerde kilise ve özgürlük bayrağı çekildi. Procida'nın görünmesi ya da adının anılması her yerde ayaklanmayı sağlıyordu. Afrika kıyılarından Palermo'ya gelen Peter of Arragon, Sicilya'nın kralı ve kurtarıcısı olarak halkın alkışları arasında kente girdi. Charles uzun zamandan beri ayaklarının altında ezdiği bir halkın isyanını büyük bir üzüntüyle olduğu kadar şaşkınlıkla da haber aldı. İlk acı ve keder dakikalarında şöyle haykırdığı duyuldu: "Büyük Tanrım, beni aşağılamaya karar verdiysen büyüklüğün doruğundan daha yumuşak biçimde inmemi sağla!" Hemen Yunanlara karşı yapacağı savaşı anımsadı ve İtalya limanlarını doldurmuş bulunan donanmayı ve orduyu harekete geçirdi. Messina, durumu bakımından öç almak için ilk hedefi oluşturuyordu. Kendi kuvvetlerine güvenmeyen ve dışarıdan hiçbir yardım ummayan kentliler, kral özür diler ve eski ayrıcalıklarını sürdürmeleri konusunda güvence verirse kale kapılarını açacaklardı. Ne var ki o, yeniden tüm gururunu takınmıştı. Papa temsilcisinin çok büyük ısrarları sonucunda kente zarar vermeyeceğine söz vermişti. Ancak bunun karşılığında adlarını gösteren listedeki sekiz yüz başkaldırıcının kayıtsız koşulsuz kendisine teslimini şart koşmuştu. Umutsuzluğa düşen Messinalılar yeniden canlandılar. Peter of Arragon da yardımlarına yetişti.[44] Yiyecek azlığı ve ekonoks tehlikeleri, düşmanı Calabria kıyılarına çekilmek zorunda bıraktı. Aynı anda Katalan amirali ünlü Roger de Loria, yenilmez filosuyla kanalı silip süpürdü.

---

yemeğini Milano'da, akşamı ise Napoli'de yerim," diyen IV. Henry'yi İspanya elçisi "Majesteleri, akşam duası (*Vesper*) için de Sicilya'ya varabilirler," diye yanıtlamıştı.

44. İki ulusal yazar bu başkaldırının ve onu izleyen zaferin ayrıntılarını anlatıyor; Bartholemy à Neocastro ([içinde] Muratori, c. XIII) ve Nicholas Specialis ([içinde] Muratori, c X); biri o çağda yaşamış, diğer ertesi yüzyılda yetişmiştir. Yurtsever Specialis isyankâr sözünü reddetmekte ve bir filo ve orduyla Afrika kıyısında rastlantı eseri bulunan Peter of Arragon (nullo communicato consilio) ile önceden haberleştiklerini yadsımaktadır.

Çoğu taşıma gemilerinden oluşan Fransız filosu yakıldı ya da batırıldı, böylece Sicilya'nın bağımsızlığı ve Palæologus'un güvenliği de sağlanmış oldu. Ölümünden birkaç gün önce takdir etmekle birlikte nefret de ettiği bir düşmanın çöküş haberini alarak sevindi. Kim bilir belki de Charles, Palæologus gibi bir hasma rastlamasaydı Constantinople ile İtalya tek bir efendinin buyruğu altında olacaktı, diye konuşan halkın düşüncesine kendini kaptırmıştı.[45] O tarihten sonra Charles'ın yaşamı sürekli talihsizliklerle geçti. Düşmanlar başkentine saldırdılar, oğlunu tutsak ettiler. Charles, Sicilya'yı yeniden ele geçirmeden öldü; yirmi yıl süren bir savaştan sonra bu ülke Napoli Krallığı'ndan ayrıldı ve bağımsız bir krallık olarak Arragon hükümdarlık soyunun küçük koluna geçti.[46]

Katalanların Yunan İmparatorluğu'na Hizmetleri (1303-1307)

Benim hurafelere inanmadığıma herhalde bellidir ama şunu belirtmeliyim ki bu dünyada bile, olayların doğal düzeni bazen ahlaki intikamın güçlü görüntüsünü verir. Birinci Palæologus, Batı krallıklarını ayaklanmalara ve kana bulayarak kendi imparatorluğunu kurtarmıştı, bu ayrılık tohumları oğlunun tahtını saldırılarla sarsan korkunç bir kuşak yetiştirdi. Bizim çağımızda da borçlar ve harçlar barış zamanında bile gizli bir zehir haline gelmişlerdir, ne var ki Ortaçağ'ın en zayıf ve düzensiz yönetimlerinde orduların başıbozukluğundan ileri gelen karışıklıklarla barış düzeni sürekli olarak bozuluyordu. Çalışıp kazanmaya

45. Nicephorus Gregoras (L, V, b. 6) bu eşit devletler ve hükümdarlar dengesi içindeki tanrısal yargıya hayranlık duyuyor. Palæologus'un onuru için bu dengenin bir İtalyan tarafından gözlemlenmiş olmasını isterdim.
46. Bkz. Villani'nin kroniği, Muratori'nin *Annali d'Italia*'sının on birinci cildi ve Giannone'nin *Istoria Civile*'sinin yirmi ve yirmi birinci kitapları.

kalkışmayacak kadar tembel, yiyeceğini sağlamak için dilenmeyecek kadar gururlu olan askerler haydutluk yapıyorlardı. Bayrağını dalgalandırdıkları bir şefin adına dayanarak daha da tehlikeli oluyorlar, buna karşılık kendilerini daha az aşağılanmış görüyorlardı. Yararları dokunmayan ve varlıklarından rahatsız olan hükümdar onlardan kurtulmaya çalışıyordu. Sicilya barışından sonra karada ve denizde Arragon ve Anjou sancağı altında savaşmış olan Cenovalı, Katalan[47] vb. bir araya gelerek benzer töre ve çıkarları sayesinde bir ulus oluşturdular. Doğu İmparatorluğu'nun Asya eyaletlerine Türklerin akınlar yaptığını öğrenince para kazanmak ve ganimet elde edebilmek amacıyla onlarla savaşma yolunu aramaya karar verdiler. Sicilya Kralı Frederic, onları uzaklaştırmak için bol bol yardım etti. Savaşla geçen yirmi yıl boyunca asker kamplarından ve savaş gemilerinden başka bir vatan bilmiyorlardı. Bildikleri yalnız savaştı, mal olarak silahı tanıyorlar ve yiğitlikten başka bir erdem duygusu taşımıyorlardı. Orduyu izleyen kadınlar da kocaları ya da âşıkları kadar gözü peklerdi. İddialarına göre Katalanlar bir vuruşta süvari ile atını ikiye bölebilirdi. Yalnız bu tek ifade bile güçlü bir silah demekti. Roger de Flor bütün şefler içinde en saygınıydı ve liyakatiyle, rakipleri olan kendini beğenmiş Arragon'ları gölgede bırakıyordu. II. Frederic sarayından bir Alman ile Brindisi'li soylu bir kadının evliliğinden dünyaya gelen Roger, Tapınak tarikatından bir şövalye, mürted, korsan ve sonunda da Akdeniz'in en güçlü ve en zengin amirali oldu. On sekiz kadırga, dört büyük gemi ve sekiz bin serüvenciyle Messina'dan Constantinople'a doğru denize açıldı. Andronicus, komutanın Sicilya'dan ayrılmadan önce yazdırdığı ön anlaşmayı harfi harfi-

47. Bu Katalan ve İspanyol topluluğunun en yiğitleri kendilerini ve Yunanları *Amogavares* (*Almogavars*; ed. n.) diye anıyordu. Moncada onların Gotlardan geldiğini, Pachymer ise (L, XI, b. 22) Arap kökenli olduklarını söylüyor; ulusal ve dinî kibirlerine karşın ikincisinin haklı olduğunu sanıyorum.

ne uygulamaya koydu ve bu çok büyük yardımı sevinçle karışık korku içerisinde kabul etti. Roger bir sarayda konuk edildi. İmparator hemen büyük dük ya da Roma amirali unvanını verdiği bu yiğit yabancıyla kendi kız yeğenini evlendirdi. Roger bir süre dinlendikten sonra birliklerini Propontis'in karşı yakasına geçirdi ve cesaretle Türklere saldırdı. Otuz bin Müslüman iki kanlı savaşta yok oldu. Roger, Philadelphia kuşatmasını kaldırdı ve Asya'nın kurtarıcısı adını almaya hak kazandı. Ne var ki bu bahtsız eyaletin tutsaklığı ve yıkıntıya uğraması bu kısa dinginlik dönemini izledi. Bir tarihçinin dediği gibi halk dumandan kaçarken alevlerin içine düştü. Türklerin düşmanlığı Katalanların dostluğundan daha iyiydi. Katalanlar kurtarmış olduklarının canını ve varlığını kendilerininmiş gibi sayıyorlardı. Genç kızlar, isteyerek ya da zorla Hristiyan askerlerinin kollarına düşmeden sünnetli sevgililerine kavuşamıyorlardı. Para cezaları ve devletçe ödenen harçlar sınırlanmadan ve keyfî olarak yapılan yağmalarla birlikte uygulanıyordu. Büyük dük bir imparatorluk kenti olan Magnesia'yı daha önce karşı koydu diye cezalandırmak için kuşattı.[48] Muzaffer ve öfkeli ordusunun yaptığı bu şiddet hareketlerinden dolayı özür diledi. Ama kendilerine söz verilen vaatlerin yerine getirilmemesi halinde bu askerlerin buyruk dinlemeyeceğinden, belki de onun bile canına kıyabileceklerinden korkuyordu. Andronicus'un tehditleri ve şikâyetleri imparatorluğun zayıflığını ve her bakımdan yoksulluğunu ortaya çıkarmış oluyordu. Hükümdar yalnız beş yüz süvariyle bin piyade istemişti. Kendisi de koşup gelen gönüllüleri askere almış ve onları beslemişti. Müttefikleri üç altın *byzant* aylıkla çalışmayı yeterli bulurken, Katalanlar ayda bir ya da iki ons altın alıyorlardı ki bu da yılda yüz sterlin demektir.

48. Bir önceki hükümdarlık döneminde imparator tarafından yeniden inşa edilen ve Türkler tarafından tahrip edilen 36.000 Tralles sakininden bu şehirlerin nüfusu hakkında bir fikir oluşabilir (Pachymer, L, VI, b. 20, 21).

Şeflerinden biri, tevazuyla gelecekteki hizmetleri için üç yüz bin *crown* karşılığını istemişti ve bu pahalı askerlerin elde tutulması için hükümdarlık hazinesinden bir milyondan çok harcama yapılmıştı. Çiftçilerin ürünleri üzerine ağır bir vergi konmuştu. Devlet görevlilerinin aylıklarının üçte birlik kısmı kesilmişti. Paranın ayarı öylesine bozulmuştu ki dört yüz yirmi parçanın sadece beşi saf altındı.[49] İmparatorun çağrısı üzerine Roger, artık yağma edilecek şeyi bir kenti boşalttı ancak birliklerini dağıtmayı reddetti, verdiği yanıtta saygıyı elden bırakmadıysa da tutumu bağımsızlık ve isyan niyetini yansıtır nitelikteydi. Büyük dük, imparatorun kendi üzerine yürümesi halinde hemen kırk adım ilerleyerek onun önünde yeri öpeceğini, ne var ki bu kölece durumdan sıyrılıp doğrulunca kılıcının ve canının artık yoldaşlarının hizmetinde olacağını bildirdi. Romanya'nın büyük dükü Cæsar unvanını ve diğer liyakatlerini kabul etme lütfunda bulundu ancak birliklerini daha az tehlikeli üç bin kişiye indirmesi koşuluyla para ve buğday ödeneğine ek olarak Asya'nın yönetimi önerisini geri çevirdi. Öldürmek, alçakların en son başvuracakları çaredir, merak, yeni Cæsar'ı ikametine ayrılmış Adrianople sarayına yönlendirdi. Muhafız *Alani*'ler, odasında ve imparatoriçenin önünde onu hançerlediler. Her ne kadar onların kişisel öçleri için bunu yaptıkları ileri sürüldüyse de anlaşmalara sadık kalarak Constantinople'da bulunan yurttaşları, imparator ve halk tarafından alınan önlemle toplanarak

49. Altın paranın değerinin düşürülmesini anlatan bu ayrıntıları Pachymer'den derledim (L, XI, b. 21; L, XII, b. 4, 5, 8, 14, 19). John Ducas Vataces'in saltanatı sırasındaki daha mutlu zamanlarda bile *byzant* adlı paralar yarı altın yarı da alaşım yoluyla katılan başka madenlerden oluşuyordu. Michael Palæologus'un yoksulluğu yüzünden yeni paralar basıldı; bunlar dokuz ayar (ya da karat) altının yanında on beş ayar bakırdan oluşuyordu. Onun ölümünden sonra ayar ona çıkarıldı ama yurtiçi sıkıntılar artınca bu ayar yarıya indirildi. Hükümdar kısa bir süre için rahatladı. Ama bu iğreti çözüm kredi ve ticaret yaşamını bir daha düzelmez biçimde yıkıma uğrattı. Fransa'da ayar yirmi iki altın (on iki alaşım) ve İngiltere ve Hollanda'da daha da yüksektir.

sürgüne gönderildiler. Şeflerinin kaybıyla umutsuzluğa kapılan serüvencilerin büyük bölümü, gemilerine atlayıp yelken açtılar ve Akdeniz kıyılarına yayıldılar. Ne var ki bin beş yüz Katalan ya da Fransız'dan oluşan yaşlı bir grup Hellespont boğazındaki Gelibolu'da tutundu. Burada Arragon sancağını açtılar, on ya da yüz savaşçıyla eşit sayıda bir düşmanla çarpışarak komutanlarının hakkını arama ve öcünü alma girişiminde bulundular. Bu kendini bilmez meydan okumayı kabul etmeyen Michael'in oğlu ve taht ortağı İmparator Andronicus onları sayı üstünlüğüyle ezmeye karar verdi. İmparatorluğun tüm kaynaklarını kuruturcasına otuz bin piyade eri ile on üç bin süvariden oluşan bir ordu kurdu. Yunan ve Ceneviz gemileri Propontis'i kapladı. Kesin sonuçlu iki savaşta umutsuzlukla ve disiplinle vuruşan Katalanlar bu çok büyük Bizans kuvvetlerini karada ve denizde yendiler. Genç imparator sarayına kaçtı ve yurdu savunmada yetersiz bir hafif süvari birliğini savaş yerinde bıraktı. Bu zaferler serüvencilerin umudunu ve sayılarını artırdı. Her ulustan savaşçılar *büyük birlik* (great company) adı ve bayrağı altında birleştiler ve din değiştirmiş olan üç bin Türk bu askerî ortaklığa katılmak üzere imparatorun bayrağı altından kaçtılar. Gelibolu'ya egemen olmak Katalanlara Constantinople ve Karadeniz (Black Sea) ticaretini engelleme kolaylığını sağlamıştı ve Avrupa'yla Asya sınırlarını oluşturan Hellespont boğazının iki yakasını da tahrip etmişlerdi. Yaklaşmalarını engellemek için Bizans topraklarının büyük bir kısmı Yunanlılar tarafından yerle bir edildi, köylüler, hayvan sürüleriyle birlikte kente çekilmişler, getiremediklerini boğazlayıp bırakmışlardı. Andronicus, barış önerisini dört kez yineledi, her seferinde de bu öneriler geri çevrildi. Ancak yiyeceklerinin tükenmesi ve şeflerin aralarındaki geçimsizlik yüzünden Katalanlar Hellespont'tan ve başkent dolaylarından çekilmek zorunda kaldılar. Türklerle

ilgilerinin kesilmesinden sonra *büyük birlikten* geride kalanlar Makedonya ve Tesalya yolundaki ilerleyişlerini sürdürdüler ve Yunanistan'ın ortasında yeni bir yerleşim alanı aradılar.[50]

Atina'daki Devrimler (1204-1456)

Birkaç yüz yıllık aradan sonra Latinlerin tekrarladığı akınlar, yeniden zarar görecekleri korkusuyla Yunanistan'ı uyandırdı. Constantinople'un birinci ile son fethi arasındaki iki yüz elli yıl boyunca birçok küçük zorba hükümdar bu saygın ülke için çekişip durdular. Tarihsel kentleri yalnızca iç ve dış savaşların sebep olduğu karışıklıklarla çalkalanıyor, hiçbir zekâ ya da özgürlük rüzgârının esintisinden yararlanamıyordu. Esaret anarşiye tercih edilirse, Yunanistan'ın Türk boyunduruğu altında sevinerek huzur duyması gerekir. Ana karada ve adalarda birbiri ardından yükselen ve çöken çeşitli hükümdarlıkların karanlık tarihini araştırmaya kalkacak değilim. Ancak Atina'nın makus talihi konusundaki sessizliğimiz[51] güzel sanatların ve felsefenin bu ilk mekânı için duyulan minneti dile getirmemizi içermemektedir. İmparatorluğun paylaşılmasında Atina ve Thebes prenslikleri, Burgundy'nin soylu savaşçı Otho de la Roche'un ödülü olmuş-

50. Pachymer, on birinci, on ikinci ve on üçüncü kitaplarında Katalanların 1308 yılına dek savaşını çok ayrıntılı biçimde anlatıyor. Nicephorus Gregoras (L, VII, 3, 6) daha tam ve daha az dağınık olarak bilgi veriyor. Bu serüvencileri Fransızlar olarak gören Ducange (*Hist de C. P.*, L, VI, b. 22, 46), onları her zamanki gerçekçiliğiyle izlemiştir. Zevkle okuduğum bir Arragon tarihini anıyor ve İspanyollar onu bir üslup ve kompozisyon örneği olarak övüyorlar (*Expedicion de los Catalanes y Arragoneses contra Turcos y Griegos*; Barcelona, 1623, inquarto; Madrid, 1777, inoctavo). Osona Kontu Don Francisco de Moncada, Cæsar ya da Sallust'u taklit ediyor, çağdaş Yunanları ya da İtalyanları tercüme edebiliyor ama asıl yazarlardan hiç söz etmez ve onun yurttaşlarının başarılarında hiçbir ulusal tanıklık bulunmaz.

51. Bkz. çalışkan Ducange'nin tarihi ve özenle yazdığı Fransız hanedanlarının doğru tablosu; bu eserde Atina dukalarını andığı otuz beş pasaj özetliyor.

tu.[52] Kendisine büyük dük denilmişti[53] ki Latinler buna özel bir anlam veriyorlar, Yunanlar da gülünç bir savla kökenini Constantine zamanı gibi eski bir tarihe bağlıyorlardı.[54] Otho, Marki Montferrat'nın bayrağını dalgalandırmayı sürdürüyordu. Oğlu ile iki torunu, onun bir talih eseri ya da mucize sayılacak bir rastlantıyla elde ettiği geniş toprakları[55] barış içerisinde yönetiyorlardı. Bu tutum, ailenin kadın mirasçısının Brienne soyunun büyük evlat koluna evlenme yoluyla ve yine Fransızların elinde kalacak biçimde geçirmesine dek sürdü. Bu evlilikten dünyaya gelen Walter de Brienne, Atina dukalığının vârisi oldu. Birtakım Katalan paralı askerlerin yardımıyla büyük dük, kendine bağlı senyörlerin otuzdan çok şatosuna sahip oldu. Ne var ki *büyük birliğin* yaklaştığını ve niyetlerini öğrenen Walter yedi yüz atlı, altı yüz at ve yaklaşık sekiz bin piyade eri toplandı ve Bœotia'nın Cephisus Nehri kıyılarında rastlayacağı düşmana doğru yürüdü. Katalanların kuvvetleri ancak üç bin beş yüz atlı ve dört bin piyadeden oluşuyordu. Şövalyelerle birlikte korkusuzca ve önlem almaksızın ilerleyen dükün atları çamura battı ve Fransız süvarilerinin büyük bölümüyle birlikte kılıçtan geçirildi; ailesi ve ulusu Yunanistan'dan kovuldu, Atina dükü adını taşıyan oğlu, Floransa zorba hükümdarı ve Fransa komutan

52. Villehardouin onu saygıyla iki yerde anıyor (No. 151, 235); birinci pasajda Ducange, kendisi ve ailesi hakkında bilinebilecek her şeyi araştırıyor.

53. Boccace, Chaucer ve Shakespeare'in aldıkları Theseus adlı Atina dükü, on dördüncü yüzyılın bu Latin prenslerinden biridir. Bir cehalet çağı, kendi dilini ve tavırlarını en uzak zamanlara aktarıyor.

54. Aynı Constantine, Sicilya'ya bir kral, Rusya'ya bir *magnus dapifer*, Thebes'e *primicerius* verdi. Ducange (ad Nicephor. Greg., L, VII, b. 5) bu saçma masalları layık oldukları şekilde eleştiriyor. Latinler, bozuk ahlaklı olarak niteledikleri Thebes senyörünü Megas Kurios ya da Grand Sire diye adlandırıyorlardı.

55. "Quodam miraculo," diyor Alberic. Muhtemelen Atina'yı zorba Leo Sgurus'a karşı savunan Başpiskopos Michael Choniates tarafından kabul edildi (Nicetas urbs capta, s. 805, [ed.] Bek.). Michael tarihçi Nicetas'ın kardeşiydi ve onun Atina mezarlığı Bodleian kütüphanesindeki elyazmalarında hâlâ mevcuttur (Fabric., *Bibliot. Græc.*, c. VI, s. 405).

Walter de Brienne, Poitiers'de can verdi. Muzaffer Katalanlar Attica'yı ve Bœotia'yı paylaştılar. Yenilenlerin dul eşlerini ve kızlarını bularak evlendiler, on dört yıl boyunca *büyük birlik* tüm Yunanistan'ı titretti. Aralarında çıkan tartışmalar ve bölünmeler yüzünden Arragon soyunun şefini kendilerine hükümdar olarak seçtiler. On dördüncü yüzyılın sonuna değin Sicilya kralları Atina'yı kendi yönetimlerine bağlı bir yer olarak gördüler. Fransızlardan ve Katalanlardan sonra Floransa'da plebeian, Napoli'de nüfuzlu ve Yunanistan'da egemen olan Accaioli ailesi üçüncü hükümdarlık soyunu oluşturdular. Yeni yapılarla güzelleştirdikleri Atina, Thebes'i, Argos'u, Corinth'i, Delphi'yi ve Tesalya'nın bir bölümünü kapsayan bir krallığın başkenti oldu. Kurdukları imparatorluk son dükü boğduran ve çocuklarını saray disiplini ve dini görgüsü içinde yetiştiren fatih II. Muhammed tarafından yıkıldı.

Atina'nın Bugünkü Durumu

Bugün her ne kadar Atina'nın[56] gölgesinden başka bir şey kalmamışsa da yine de sekiz on bin kişi bu kentte yaşamaktadır. Dörtte üçü Yunan dinini ve dilini sürdürmektedir. Geri kalanı Türkler oluşturmaktadır ve yerli halkla ilişkileri neticesinde ulusal gurur ve ciddiyetleri oldukça yumuşamıştır. Minerva'nın bağışladığı zeytin ağacı Attica'da yaşamını sürdürüyor ve Hymettus Dağı'nın balı, nefis lezzetini hâlâ koruyor.[57] Ancak durgunlaşan

56. Atina'nın bugünkü durumuyla ilgili bilgiler Spon (*Voyage en Grèce*, c. II, s. 79, 190), Wheler (*Travels into Greece*, s. 337, 414), Stuart (*Antiquities of Athens*, *passim*) ve Chandler'dan (*Travels into Greece*, s. 23, 172) alınmıştır. Bu gezginlerden ilki Yunanistan'ı 1676 yılında, sonuncusu 1765'te gezmiştir. Yüz yıla yakın zamandaki değişme bu sakin sahnede hemen hemen hiç denecek kadar azdır.

57. Antik dönemdeki insanlar ya da en azından Atinalılar, dünyadaki tüm arı-

ticaret yabancı tekeline geçmiş durumda ve bu çorak topraklardaki çiftçilik ise göçebe Walachian'lara bırakılmış bulunuyor. Atinalılar her zamanki gibi incelikleri ve canlılıklarıyla dikkat çekiyor, ne var ki bu doğal nitelikler bilimsel incelemelerle yönlendirilmez ve aydınlatılmazsa ve özgürlük duygusuyla soylu hale getirilmezse aşağılık bir kurnazlığa dönüşür. Civarda oturanların şöyle bir atasözleri vardı: "Tanrı bizi Selanik Yahudilerinden, Negropont Türklerinden ve Atinalı Yunanlardan korusun!" Bu kurnaz halk paşaların zorba yönetiminden, köleliklerini hafifletici ve utançlarını artırıcı bir çare arayarak kurtulmaya çalıştılar. Geçen yüzyılın ortalarına doğru Atinalılar kendilerine koruyucu olarak Kızlar Ağası'nı, başka deyişle saraydaki hadım ağalarının şefini seçtiler. Bu Habeş köle, sultanın güvenini kazanmıştı. Atinalıların verdiği otuz bin *crown*'luk armağanı kabul etme lütfunda bulundu. Onun temsilcisi olan voyvada, kendisi için de beş ya da altı bin *crown* alabilmekteydi ve her yıl Kızlar Ağası'nın onayını almak zorundaydı. İşte, yakındıkları yöneticiyi cezalandırmak ya da yerinden attırmakta hemen her zaman başarılı olan Atinalıların izledikleri çıkarcı politika böyleydi. Kişiler arasındaki anlaşmazlıklarında piskoposlarının yargıçlığına başvururlar. Yunan kilisesinin en zengin adamı olan bu papazın yaklaşık bin sterlinlik geliri vardır. Ayrıca kentin sekiz mahallesinden seçilmiş sekiz *geronti* ya da yaşlı kimseden oluşan bir mahkemeleri vardır. Soylu aileler, özgün olarak üç yüz yılın ötesine geçen bir soyağacı izini süremezler, ne var ki bu ailelerin başlıca üyeleri, kendilerine özgü bir davranış biçimi takınırlar, tüylü bir başlık giyerler ve şatafatlı arkont (*archon*) adını kullanırlar. Zıtlıklardan hoşlananlar, Atina'nın modern konuşma dilini Yunancanın yet-

---

larının kökenin Hymettus Dağı olduğunu inanıyorlardı. Bunlardan elde edilen bal ile yağın vücutta sağlık yarattığına ve ömrü uzattığına inanıyorlardı (Geoponica, L, XV, b. 7, s. 1089-1094, [ed.] Niclas).

miş lehçesinin en barbarcası olarak görürler,[58] bu aşağılama abartılıdır. Ancak Platon'un ve Demosthenes'in yurdunda onların hayranlık uyandıran yazı ve ifadeleriyle okuyup yazabilecek bir okuyucu bulmak kolay değildir. Atinalılar antik çağın görkemli kalıntıları arasında kayıtsızca yürürler, karakterlerinin ayarı öyle bozulmuştur ki seleflerinin zekâsına hayranlık duyabilecek güçleri bile kalmamıştır.[59]

58. Ducange (*Glossar. Græc. Præfat.*, s. 8) modern dilbilimcisi Theodosius Zygomalas'ı otorite olarak gösteriyor. Bununla birlikte uzman sayılabilecek Spon (c. II, s. 194) ve Wheeler (s. 355) Attic lehçesine daha yakındırlar.

59. Bununla birlikte Atina adını *Athini* diye bozmuş olmakla onları suçlayamayız. Onlara göre "εἰς τὴν Ἀθήνην"dan bir barbar adlandırması olarak *Setines* demişiz.

LXIII. BÖLÜM

İç Savaşlar ve Yunan İmparatorluğu'nun Yıkılışı

Yaşlı Andronicus'un, Genç Andronicus'un ve John Palæologus'un Saltanatları

John Cantacuzene'nin Naipliği, İsyanı, Saltanatı ve Tahttan Çekilişi

Pera'ya ve Galata'ya Ceneviz Kolonisinin Yerleşmesi

Bunların İmparatorluğa ve Constantinople Kentine Karşı Savaşları

(M. S. 1282-1391)

Andronicus ve Yaşadığı Yüzyıldaki Hurafeler (1282-1320)

Yaşlı (*Elder*) Andronicus'un[1] uzun saltanatı ancak Yunan kilisesinin çekişmeleri, Katalanların saldırıları ve Osmanlı güçlerinin gösterdiği ilerlemeler yüzünden anımsanabilmektedir. Bu imparator, çağının en bilgin ve en erdemli hükümdarı olarak ün yapmıştı, ne var ki onun bilgisi ve erdemi ne kendinin yetkinleşmesine ne de toplumun ilerlemesine yardımcı olmuştur. En saçma hurafelerin tutsağı olarak hep gerçek ya da imgesel düşmanlarla çevrili kalmış, cehennem ateşinin korkusu yanında Türklerin ya da Katalanların korkusuyla da yaşamını sürdürmüştür. Palæologi'lerin saltanatı sırasında bir patriğin seçimi işi devletin en ciddi sorunu olarak görülüyordu, Yunan kilisesinin şefleri hırslı ve bağnaz keşişlerdi ve bunların kusurlarıyla erdemleri, bilgileri ve bilgisizlikleri hep aşağılık ve kötülük doğurucu düzeydeydi. Patrik Athanasius'un[2] çok sıkı yönetimi, halkı ve din adamlarını çileden çıkarmıştı. O, günah işleyenlerin cehennem azabına mahkûm olacaklarını söylüyor ve manastırın bahçesindeki marulu yedi diye bir eşeği, dine saygısızlık suçundan dolayı cezalandırdığı haberi ağızdan ağıza dolaşıyordu. Genel başkaldırı sonucu görevinden atılan Athanasius, çekilmeden

1. Andronicus, tarihsel sahtekârlığa karşı ettiği hakaretlerle (Nicephorus Gregoras, L, I, b. I) özgürlüğümüzü savunuyor. Onun eleştirilerinin iftiraya karşı olduğu kadar dalkavukluğa karşı da yöneldiği bir gerçektir.

2. Güvercin yuvasında bulunmuş olan aforoz için bkz., Athanasius'un genel tarihini (L, VIII, b. 13, 16, 20, 24; L, X, b. 27, 29, 31, 36; L, XI, b. 1, 3, 5, 6; L, XIII, b. 8, 10, 23, 35) anlatan Pachymer (L, IX, b. 24) ve onu, bu ikinci Chrysostom'un ikinci inzivasını da anlatan Nicephorus Gregoras takip etmektedir.

önce, karşı çıkan iki yazı yazdı. Genel vasiyetnamesinde tevekkül ve merhamet havası göze çarpıyordu, özel vasiyetindeyse kendini bu hale sokanlara lanetler yağdırıyor ve onları yaşamları boyunca kutsal üçlemenin, meleklerin ve azizlerin yakını olmanın dışına çıkarıyordu. Yüksek papaz bu ikinci belgeyi toprak bir testi içine koydu ve bunu, bir gün bulup da okurlar ve öcünü alırlar düşüncesiyle Ayasofya'nın dış ayaklarından birinin üzerine koydurttu. Dört yıl sonra güvercin yuvalarını aramak için oraya tırmanan çocuklar bu belgeyi ortaya çıkardılar. Andronicus, kendisini de aforoz edilenler arasında gördüğünden, ayaklarının altında varsaydığı uçurumun kenarında tir tir titremeye başladı. Bu önemli sorunu tartışmak için hemen bir piskoposlar synod'u topladı. Önce bu gizli aforozun yapılış biçimi kusurlu bulundu ancak bunun ortadan kaldırması yine Athanasius tarafından yapılabilecekti. Oysaki görevinden atılmış olan bu papaz da artık bunu yapamazdı, o halde dünyada hiç kimse bu aforozu bozamayacaktı. İmparator, kendisini huzura kavuşturabilecek olan Athanasius'u bir daha aynı görevde görmek istemiyordu. Gece yarısı, imparatorun yatmakta olduğu odasının kapısına hızlı hızlı varan bir keşiş, kendisine bildirilen bir kehanete göre veba, açlık, deprem ve su taşkınları olacağını ona haber verdi. Büyük korkuya kapılan Andronicus yatağından fırladı, geceyi dua ederek geçirdi ve yerin sallandığını duydu ya da ona öyle geldi. Bir piskoposlar alayınca izlenen imparator, Athanasius'un bulunduğu hücrenin kapısına vardı. Usulüne göre bir direnişten sonra aziz peder, hükümdarın aforozunu kaldırmaya ve Constantinople kilisesini yönetmeye razı oldu. Halbuki imparatoru korkulara düşüren mesajı o hazırlamıştı. Gözden düşmüş olması onu yumuşatmak şöyle dursun, sürgündeki yaşamı karakterini daha da bozmuştu ve bu çoban yeniden sürüsüne hınç besler duruma gelmişti. Düşmanları

tuhaf bir öç alma aracından başarıyla yararlandılar. Geceleyin taht taburesini ya da ayak örtüsünü çaldılar, onun yerine görünmeden taşlama içeren bir resmin olduğu örtüyü koydular. İmparator, ağzında bir gemle çizilmişti, Athanasius da bu geme bağlı olan dizgini tutuyor ve uysal hayvanı İsa'nın ayaklarına doğru sürüyordu. Bu aşağılamayı yapan ve hazırlayanlar bulunarak cezalandırıldı. Bu kez de canı bağışlanan patrik, ikinci kez hücresine çekildi ve bir an için gözleri açılsa da halefinin zamanında yeniden kapandı.

Elli yıl süren bir saltanatın en ilginç ve en merak uyandırıcı olaylarından biri buysa, kaynak yetersizliğinden yakınmaya hakkım yoktur çünkü Pachymer'in,[3] Cantacuzene'in[4] ve Nicephorus Gregoras'ın[5] gereğinden çok sözle bu durgun dönemin tarihi yazanların geniş *in-folio* yapıtlarını az sayfaya sığdırmış bulunuyorum. İmparator John Cantacuzene'in adı ve durumu kuşkusuz onun eserleri üzerinde büyük merak uyandırmalıdır. Bu imparatorun anıları, genç Andronicus başkaldırısından, yine onun imparatorluktan çekildiği zamana dek süren kırk yılı kapsamaktadır. O da Musa ve Cæsar gibi betimlediği sahnelerin başlıca aktörüydü. Ancak belagatli yapıtında bir kahramanın ya da bir tövbekârın içtenliğini aramak boşuna bir çaba olur. Günahlardan ve dünya tutkularından uzak olarak bir manastıra kapanmış hırslı bir devlet adamının hayatına dair bir itiraf değil,

3. Pachymer, 377 sayfa *infolio* tutan yedi kitapta yaşlı Andronicus'un ilk otuz altı yıllık tarihini veriyor ve gününün geçerli haberleri ya da yalanlarıyla eserinin tarihini tanıtıyor (1308). Ölümü ya da keyifsizliği devamını engellemiştir.
4. Pachymer'in eserini bitirdiği zamandan itibaren on iki yıllık aradan sonra Cantacuzene kalemi eline alıyor ve ilk eserinde (b. 1-59, s. 9-150) iç savaşların öyküsünü ve yaşlı Andronicus'un son sekiz senesini anlatıyor. Çevirmen Cousin, Musa ve Cæsar ustaca karşılaştırmasını yapan kimsedir.
5. Nicephorus Gregoras, yaşlı Andronicus'un saltanatını ve tüm yaşamını kısaltılmış olarak anlatıyor (L, VI, b. 1, s. 96-291). Bu, Cantacuzene'nin, davranışının yanlış ve kötü niyetli bir temsili olarak şikâyet ettiği kısımdır.

özür sunar. İnsanların gerçek niyetlerini ve karakterlerini ortaya çıkarmak yerine, kendisinin ve arkadaşlarının övgüleri ile son derece parlak cilalanmış olayların pürüzsüz ve aldatıcı yüzeyini sergiliyor. Güdüleri hep arı ve temiz, hedefleri yasaldır, hiçbir çıkar düşünmeden başkaldırmaktadırlar ve yaptıkları ya da maruz kaldıkları şiddet hareketleri, erdemin ve aklın doğal etkileri olarak övülmektedir.

Palæologi'lerin birincisinin akıbetinin verdiği dersten sonra yaşlı Andronicus da oğlu Michael'ı erguvanın onurlarına ortak etti. On sekiz yaşından, zamansız ölümüne dek bu prens, yirmi beş yıl Yunanların ikinci imparatoru olarak sayıldı.[6] Ordunun başına geçtiğinde ne düşmanlarının kaygı duymasına ne de sarayın kıskanmasına sebep oldu. Ilımlılığı ve sabrı yüzünden babasının saltanat yıllarını hesaplamak gibi şeylerle uğraşmadı. Babası da oğlunun kusurlarında ve de erdemlerinde ona yaptığı lütuftan dolayı herhangi bir pişmanlık duymadı. Michael'ın oğlu, büyükbabasıyla aynı adı, Andronicus'u taşıyordu; bu benzeyiş yüzünden büyükbabası onu sevdi, genç Andronicus'un huyu ve güzelliği, birinci kuşakta gerçekleşmemiş olan umutlarının ikincisinde parlak bir biçimde oluşacağı düşüncesiyle yaşlı hükümdarın sevgisini artırıyordu. Bu torun, imparatorluğun vârisi ve imparatorun gözbebeği olarak sarayda yetiştirildi. Halk tarafından babanın, oğulun ve torunun adı *august üçlüsü* olarak dile getiriliyordu. Ne var ki bu büyüklük, kısa sürede Andronicus'u bozdu. Bu küçük prens, çocukça sabırsızlığa kapıldı, daha uzun süre kendisini engelleyecek iki kişiyi görüyordu. Onun ka-

6. 21 Mayıs 1295'te taç giydi, 12 Ekim 1320'de öldü (Ducange, *Fam. Byzant.*, s. 239). İkinci bir evlilikle Montferrat markizliğine akraba olan kardeşi Theodor, Latinlerin dinini ve törelerini kabul etti, (ὅτι καὶ γνώμῃ καὶ πίστει καὶ σχήματι, καὶ γενείων κουρᾷ καὶ πᾶσιν ἔθεσιν Λατῖνος ἦν ἀκραιφνής; Nic. Greg., L, IX, b. 1), İtalyan prensleriyle kurduğu bir hükümdarlık soyu 1353'te yok oldu (Ducange, *Fam. Byzant.*, s. 249-253).

fasında halkın mutluluğu için çalışmak ya da şan kazanmak gibi düşünceler yoktu, bolluk içerisinde yaşamak ve ceza korkusu olmamak bir hükümdarın en büyük ayrıcalıklarıydı. Keyfine göre ve bağımsız olarak yaşayabileceği kimi zengin ve verimli adaları isteyerek aldı, böylece saygısız ve ölçüsüz birtakım davranışlara girişmiş oldu. İmparator, başkentin dinginliğini bozan birçok karışıklıklardan rahatsız oldu. Genç prens, büyükbabasının cimriliği yüzünden ondan alamadığı paraları Pera'nın tefeci Cenevizlilerden sağladı. Bir hizbin çıkarları için kullanılmak üzere alınan bu pahalı borç, ancak bir devrimle ortadan kaldırılabilirdi. Yüksek bir sınıftan güzel ama fahişe tavırlı bir kadın genç Andronicus'a ilk aşk derslerini verdi. Ama gece ziyaretlerinde bulunan bir rakipten de şüphelenmişti; metresinin kapısında pusu kuran geç Andronicus'un muhafızları, yoldan geçen bir yabancıyı oklarıyla delik deşik ettiler. Aldığı yaralardan inleyerek ölen yabancı, kardeşi Prens Manuel'di. Sağlığı bozulan babaları İmparator Michael, ikinci çocuğunun ölmesine üzülerek sekiz gün kadar sonra yaşama gözlerini yumdu.[7] Genç Andronicus böyle bir cinayet işlemeye hiç de niyetli olmadıysa da kardeşinin ve babasının ölümlerini kendi ahlaksızca tutumuna bağlayabilirdi. Duygularına egemen olabilen düşünceli insanların derin acıya katlanmasını bildikleri gibi o da hüznünü ve vicdan acısını ve ayrıca iki rakipten kurtulmuş olmanın sevincini de saklamayı başarmıştı. Bu acı olaylar ve yeni karışıklıklar imparatorluğun şefini de büyük huzursuzluğa soktu. Boş yere bir çok kere nasihat ettiktenn sonra, umutlarını ve sevgisini bir başka torununa yöneltti[8]. Bu değişiklik, hükümdarla kendisine halef

7. Bu trajik serüven üzerine bilgiyi Nicephorus Gregoras'a borçluyuz. Cantacuzene, tanığı olduğu belki de komploda birlikte hareket ettiği genç Andronicus'un kusurlarını dikkatle gizliyor (L, I, b. 1 vd.).

8. Halefliği ikinci oğlu Constantine'in gayrimeşru oğlu Michael Catharus'a vermiş oluyordu. Nicephorus Gregoras (L, VIII, b. 3) ve Cantacuzene (L, I, b. 1, 2) torununu dışlama tasarısı üzerinde birleşiyorlar.

olarak seçtiği *öbür* torunu arasında yeni bir bağlılık yeminiyle duyuruldu. Tahtın doğal vârisi, birçok şikâyet ve hakaretlere uğradıktan sonra kendini kamuya açık bir davada aşağılanmış olarak buldu. Onu belki tüm yaşamı boyunca bir hücrede ya da bir manastırda geçirme cezasına çarptıracak kararın açıklanmasından önce imparator, torununun silahlı yandaşlarının saray avlularını doldurduğunu haber aldı. Bir uzlaşmayla kararı değiştirmeye razı oldu; bu başarı genç Andronicus ile fesatçı takımını büsbütün azdırdı.

İKİ İMPARATOR ARASINDA ÜÇ İÇ SAVAŞ (20 NİSAN 1321-24 MAYIS 1328)

Yine de başkent, din adamları ve senato, eski imparatorun şahsına veya en azından hükümetine bağlı kaldı ve hoşnutsuzlar, yalnızca imparatorun kaçması, isyan ve yabancıların yardımı ile davalarını haklı çıkarmayı ve tahtı ele geçirebileceklerine inanıyorlardı. Büyük saray domestikusu John Cantacuzene, girişimin beyniydi. Onun Constantinople'dan kaçışı, hareketlerinin ve hatıratının içeriğini oluşturur. Bir kimse kendi yurtseverliğiyle övünüyorsa bir tarihçi olarak genç imparatordan yana gösterdiği çabayı ve yeteneği de sergilemelidir. Genç prens, bir av partisi bahanesiyle başkentten kaçtı. Adrianople'da (Edirne) isyan bayrağını çekti ve elli bin kişilik bir ordu kuracak zaman buldu; barbarlara karşı savaş hazırlığı yapmak gibi bir görevi ya da yetkisi yoktu. Bu kadar büyük bir kuvvet imparatorluğu kurtarabilir ya da el koyabilir güçteydi. Ne var ki başkaldıran-

ların kurullarında birlik yoktu. Hareketleri ağır ve belirsizdi, beri yandan Constantinople sarayı, el altından tertiplediği entrikalar ve görüşmelerle onları oyalıyordu. İki Andronicus da yedi yıl süreyle çekişmeleri uzattılar, askıya aldılar, yeniden alevlendirdiler. Birinci anlaşmayla imparatorluğun elde kalan bölümlerini paylaştılar: Constantinople, Selanik ve adalar yaşlı Andronicus'a kaldı. Genç Andronicus ise Philippi'den Constantinople sınırına dek bütün Trakya'nın hükümdarı oldu. Yapılan ikinci antlaşmayla genç Andronicus, doğrudan doğruya taç giymeyi, ordusunun ihtiyaç duyduğu ödemeleri ve gelirlerle devlet gücünü paylaşmayı elde etti (2 Şubat 1325). Constantinople'un şaşkınlığı ve yaşlı Andronicus'un kesin çekilişi üçüncü iç savaşı sona erdirdi, genç adam tek başına saltanat sürmeye başladı. Bu türlü gecikmenin sebepleri insanların ve zamanların yapılarında bulunabilir. Tahtın vârisi ilk niyetlerini açıkladığı zaman halk onu ilgiyle dinledi ve bol bol alkışladılar. Haberciler her yana, askerlerin aylıklarının artacağını ve bireylerin bir kısım vergilerden kurtulacağını duyurdular. Oysa verilen bu iki sözün birbirini baltalayıcı şeyler olduğunu fark etmeleri gerekirdi. Kırk yıl süren bir saltanat boyunca yanlışlıklar başkaldırı için bahane olarak kullanılmıştı. Yeni kuşak özdeyişleri ve gözdeleri bir önceki çağın mensubu olan bir hükümdarın saltanatının sonsuza dek uzayacak gibi görünmesinden hoşlanmıyordu. Andronicus'un yaşlılığı da gençliğindeki gibi saygı uyandırmaktan uzaktı. Genel vergilerden beş yüz bin altınlık bir gelir bölümünü kendine ayırıyordu; Hristiyan hükümdarların en zengini olan bu imparator, Türklerin ilerlemesini ve yakıp yıkmalarını durdurmak için üç bin kişilik süvari gücüyle otuz kadırgayı sürekli olarak elinde bulunduruyordu.[9] "Benim

9. Bkz. Nicephorus Gregoras, L, VIII, b. 6. Genç Andronicus, dört yıl, dört ay içinde evinin giderleri için üç yüz elli bin altın *byzant* ödemesi gerektiğinden yakınmaktaydı (Cantacuzene, L, I, b. 48). Bununla birlikte çiftçilerden haraç

durumum Philip'in oğlununkinden çok farklı," diyordu genç Andronicus, "İskender'in babası ona fethedilecek bir yer bırakmamıştı; benim büyükbabam ise bana yitirilecek yer bırakmayacak!" Ne var ki, Yunanlar az sonra iç savaşın devletteki huzursuzluğu gideremeyeceğini anladılar ve genç adamın gerileme halindeki imparatorluğu kurtaracak kapasitede olmadığını gördüler. İlk bozgunda, şeflerinin yeteneksizliği yüzünden ve yandaşları arasında çıkan anlaşmazlıklarla özellikle başkaldıranın saflarını ayırmak için bunları uzaklaştırmak üzere eski sarayın düzenlediği entrikalarla dağılmalar oldu. Genç Andronicus, vicdan azabı çekti, işlerle yoruldu ya da görüşmelerde aldandı. O, güçten çok keyif arıyordu; bin tane av köpeği, bin şahin ve bin avcı onun ün kazanması ve tutkularından sıyrılması için yeterliydi.

Şimdi de bu karışık entrika felaketini ve başlıca aktörlerinin durumunu inceleyelim.[10] Yaşlı Andronicus hemen bütün yaşlılığını yurt içi çekişmeleriyle geçirdi. Çeşitli savaş ya da antlaşma olayları gitgide azaldı, hem ünü hem de gücü, genç Andronicus'un kenti ve sarayı hiçbir dirençle karşılaşmadan ele geçirinceye dek sönüp bitti. Kendisine verilen tehlike haberlerini hafife alan başkomutan cahilliğin verdiği vurdumduymazlık güveni içerisinde rahat rahat uyurken aciz kalan hükümdarın yanında yalnız uşaklar ve kimi papazlar bulunuyordu. Korktuğu şeyler başına gelmekte gecikmedi. Dışarıdan gelen sesleri duydu; genç Andronicus'un adı ve zaferi kutlanıyordu. Bakire'nin bir simgesi önünde diz çöktü ve yere kapandı. Alçakgönüllülükle hükümdarlık asasını teslim etmek üzere gönderdi ve can güven-

---

almasına izin verilseydi borcunu rahatlıkla ödeyebilecekti.

10. Oldukça kesin olan Nicephorus Gregoras'ın kronolojisini takip ediyorum. Cantacuzene'nin, kendi harekâtlarının tarihlerinde yanıldığı ya da daha doğrusu cahil yazıcılar (transcribers) tarafından yanlış yazıldığı kanıtlanmıştır.

liği istedi (24 Mayıs 1328). Genç Andronicus'un yanıtı elverişli ve saygılıydı: Halkın isteğine uyarak yönetimi üzerine alıyordu. Ancak büyükbabası saygınlığını ve üstünlüğünü korumayı sürdürecekti. Galip, ona sarayını bırakıyor ve yirmi dört bin altın ödenek bağlıyordu. Bu ödeneğin yarısı devlet hazinesince, öbür yarısı ise Constantinople balık avı gelirinden sağlanacaktı. Ne var ki gücü elinden alınan Andronicus, kısa sürede saygınlığını yitirerek unutulmanın karanlığına düştü. Sarayının suskunluğu, dolaylardaki hayvanların ve tavukların bu sarayın avlularında gelişigüzel dolaştıkları sırada çıkardıkları seslerden başka bir şeyle bozulmuyordu. Aylığı altı bin altına indirildi.[11] Gözlerindeki zayıflama, duyduğu acıları daha da ağırlaştırdı. İçerisinde bulunduğu ya da hasta olduğu zamanlarda barbar muhafızları imparatorluk giysisi olan erguvan harmaniyi çıkarmasını, manastır yaşamına özgü giysiyi kuşanmasını ona zorba kabul ettirdiler. Keşiş *Antony* (bu adı almıştı) bu dünyanın gösterişlerinden vazgeçmişti. Kışlık olarak kaba bir keşiş giysisine bürünmüştü. İtirafçı papazca şarap içmesi ve hekimince de su içmesi yasaklandığından yalnızca mısır şerbeti içebiliyordu. Romalılara imparatorluk etmiş olan Andronicus, en zorunlu gereksinmelerini karşılamak için bile üç dört altın ödemek durumunda kalıyordu. Tahttan ayrıldıktan dört yıl sonra Andronicus ya da keşiş Antony, yetmiş dört yaşındayken, hücresinde son soluğunu verdi (13 Şubat 1332), manastırdaki yoldaşları ona, bu yalan dünyada taşıdığı taçtan daha parlağını öbür dünyada giyeceğini müjdelediler.[12]

11. Cantacuzene'nin dediği yirmi dört bin ile Nicephorus'un söylediği on bin altını bağdaştırmaya çalıştım (L, IX, b. 2). Biri gizlemek istiyor, öbürü eski imparatorun kötülüklerini abartmaya çalışıyordu.

12. Bkz. Nicephorus Gregoras, L, IX, 6, 7, 8, 10, 14; L, X, b. 1. Tarihçi, refahı velinimetiyle paylaşmıştı; yalnızlığa çekilişinde de onu izlemişti. "Darağacını ya da hücreyi bekleyen" dostluk, "parayla tutulmuş, övgü fahişeliği" diye kolayca itham edilmemelidir.

Genç Andronicus'un Saltanatı (24 Mayıs 1328-15 Haziran 1341)

Genç Andronicus'un saltanatı büyükbabasınınkinden ne çok başarısız ne de daha çok verimli oldu.[13] Tutkusunun meyvelerini geçici olarak ve acı çekerek toplayabildi. Tahta çıkınca eski popülerliğini yitirdi, karakterinin bozuk yanları o zaman daha belirgin duruma geldi. Halk arasındaki homurtular yüzünden Türklere karşı yürümek zorunda kaldı. Andronicus tehlike zamanında cesaretini yitirmedi. Osmanlıların zaferi hükümdarlıklarının tutunup yerleşmesini pekiştirdi. Bizans'taki iç kargaşalar, sonlarını da yaklaştırmış oluyordu. Ulusal törelere karşı gösterdiği aldırmazlık Yunanlarca imparatorluğun gerileme işareti olarak görülüyor ve büyük üzüntüye sebep oluyordu. Gençliğinde yaptığı türlü savurganlıklar onun erken yaşlanmasına yol açtı. Bu hükümdar kendiliğinden, belki de hekimlerce ya da Bakire'nin yüzü suyu hürmetine çok tehlikeli bir hastalıktan kurutulmuş gibiyken henüz kırk beş yaşında ansızın can verdi. İki kez evlendi; Latinlerin savaş ve sanat alanındaki ilerlemeleri Bizans sarayının önyargılarını yumuşatmıştı ve Almanya ve İtalya prensesleri arasından seçilen iki eş ile evlenmişti. Kendi yurdunda Agnes adıyla tanınan ve Yunanistan'da Irene olarak bilinen birincisi Brunswick dükünün kızıydı. Almanya'nın kuzeyinde[14] yoksul ve

13. Cantacuzene (L, II, b. 1, 40, s. 191, 339) ve Nicephorus Gregoras (L, IX, b. 7; L, XI, b. 11, s. 262-361) genç Andronicus'un, büyükbabasının çekilişinden sonraki saltanatının tarihi veriyorlar.

14. *Memoires of Brandenburg*'un krallık yazarı, çok daha modern zamanlarda Almanya'nın kuzeyinin yoksul ve barbar adına ne kadar layık olduğunu bize öğretmiş oluyor (*Essai sur les Mœurs*, vd.). 1306 yılında Lunebourg ormanlarında, Vened ırkının bazı vahşi insanlarının, güçsüz ve işe yaramaz ebeveynlerini diri diri gömmelerine izin verildi (Rimius, s. 136).

vahşi bir ülkenin küçük bir hükümdarı[15] olan babası[16] gümüş madenlerinden[17] belirli bir gelir sağlıyordu; Yunanlar onun soyunu Tötonların en eskilerinden ve en değerlilerinden bir olarak görüyorlardı.[18] Irene, çocuk bırakmadan öldü; Andronicus bunun üzerine, Savoy kontunun kız kardeşi Jane ile evlendi.[19] Yunan imparator Fransa kralına tercih edildi.[20] İmparatoriçe sa-

15. Henry the Wonderful, 1596 yılında soyu tükenen Gruben hagen kolunun kurucusuydu (Rimius, s. 287). Wolfenbuttel şatosunda oturuyor ve Brunswick ile Lunebourg tımar yönetimlerinin altıda birine sahip bulunuyordu, ki bunları Guelph ailesi büyük tımarların müsaderesinden kurtarmıştı. Kardeşler arasında sürekli paylaşılan varlıklar Alman prensliklerinin soylarını yok etmişti; sonunda büyük evladın önceliği kabul edilerek bu haklı ama zararlı sistem ortadan kalktı. Hercynian ormanının son bölümlerinden biri olan Grubenhagen prensliği verimsiz bir ülkedir, ormanlar ve dağlarla kaplıdır (Busching, *Geography*, c. VI, s. 270-286, İngilizce çevirisi).

16. Agnes veya Irene, Brunswick hanesinin şefi, Saksonya ve Bavyera dükü ve Baltık kıyısındaki Slavların fatihi, ünlü Henry the Lion'ın dördüncü kuşak torunu Henry the Wonderful'un kızıydı. Doğu'ya yaptığı iki gezi dolayısıyla *Greek* takma adı verilen Henry'nin de kız kardeşiydi. Ne var ki bu iki gezi, kız kardeşinin evliliğinden sonra yapılmıştır. Andronicus'un, Almanya'nın bir ucunda onu *nasıl* bulduğunu ve bu evliliğe etken olan sebepleri bilmiyorum (Rimius, *Memoires de la mason de Brunswick*, s. 126, 137).

17. Almanya'nın tümüyle değerli madenlerden yoksun olduğunu söyleyen Tacitus'un savını, kendi çağına ilişkin de olsa, çekinceyle kabul etmek gerekir (*Germania*, b. 5; Annal., XI, 20). Spener'e göre (*Hist. Germaniæ Pragmatica*, c., s. 35), "*Argentifodinæ* in Hercyniis montibus, imperante Othone magno (968), primum apertæ, largam etiam opes augendi dederunt copiam." Ne var ki Rimius (s. 258, 259) on dördüncü yüzyıldan beri üretilen Grubenhagen ya da Yukarı Hartz madenlerinin buluşunu 1016 yılına dek götürüyor. Bu ocaklardan bugün de Brunswick soyuna büyük gelir sağlayan üretim yapılagelmektedir.

18. Cantacuzene çok şerefli bir ifade vermiştir.
"γῆν δ' ἐκ Γερμανῶν αὕτη θυγατὴρ
δουκὸς ντὶ μπρουζουὶκ
τοῦ παρ' αὐτοῖς ἐπιφανεστάτου, καὶ
λαμπρότητι πάντας τοὺς ὁμοφύλους
ὑπερβάλλοντος τοῦ γένους."

19. Anne ya da Jane, ikinci evliliği dolayısıyla Amedee the Great'in dört kızından biri ve Savoy kontu olan Edward'ın babasının kız kardeşiydi (Anderson, *Tables*, s. 650). Bkz. Cantacuzene, L, I, b. 40, 42.

20. Bu kral, eğer doğruysa, beş yıl içinde (1321-1326) üç kadınla evlenen

nını alan kız kardeşinden dolayı onurlanan kont, ona çok sayıda soylu kızlardan ve şövalyelerden oluşan bir düğün alayı verdi. Ayasofya Kilisesi'nde daha dinî bir ad olan Anne ismi verilerek taç giydirildi. Evlenmesinden sonra Yunanlarla İtalyanlar, dövüş gösterileri ve yarışmalarla birbirleriyle mücadele ettiler.

Jan Palæologus'un Saltanatı (15 Haziran 1341-1391)

İmparatoriçe Anne of Savoy kocasından sonra da yaşadı. Oğulları John Palæologus, dokuz yaşındayken tahta çıktı. Onun korunması Yunanların en ünlü ve en erdemli kişisine verildi. Eski imparatorun Cantacuzene için her zaman beslediği içten ve yürekten dostluk hem hükümdara hem de bu devlet adamına onur vermiştir. Bu devlet adamının soyluluğu da imparatorunkinden aşağı kalmıyordu.[21] Bağlılıkları, gençlik yaşamlarında başlamıştı; özel bir eğitimin verdiği enerji, tebaada hükümdarın erguvanla elde ettiği parlaklığa eşitlik sağlıyordu. Cantacuzene'nin genç imparatoru büyükbabasının elinden nasıl kurtardığını ve altı yıl süren iç savaştan sonra onu, muzaffer olarak Constantinople sarayına nasıl geri getirdiğini görmüştük. Genç Andronicus'un saltanatı sırasında büyük saray nazırı olarak imparatoru ve imparatorluğu yönetti. Lesbos Adası ile Ætolia Prensliği'ni geri alan da odur. Düşmanları da söylemek zorunda kalmışlardı ki kamu malını yağma edenlerin ortasında yalnız Cantacuzene ölçülü ve doğru duruşunu korumuştur. Sahip olduğu malvarlı-

---

Charles the Fair olmalıdır (Anderson, s. 628). Anne of Savoy, Constantinople'a geldi.

21. Cantacuzene'nin Bizans yıllıklarında on birinci yüzyıldan beri ünlü olan asaleti Fransız şövalyelerine dayanır ki bunun üzerine yazılmış hikâyelerin kahramanları on üçüncü yüzyılda Yunanlarca çevrilmiş ve okunmuştur. Ducange, *Fam. Byzant.*, s. 258.

ğı,[22] haksızlıkla değil, ailesinden miras yoluyla edindiği servettir. Gerçekte parasının miktarını, değerli taşınır mallarıyla mücevherlerinin hesabını vermiş değildir. Bununla birlikte, kendi isteğiyle verdiği iki yüz gümüş vazo, dostlarının güven sakladıkları ve düşmanlarının yağmaladıklarından sonra kalan serveti yetmiş kadırgalık bir filo oluşturmaya yetmişti. Cantacuzene, taşınmazları üzerine hiç bilgi vermemektedir ama ambarlarında çok büyük ölçüde arpa ve buğday bulunmaktaydı. Antik zamanlardaki uygulamaya göre topraklarının sürülmesinde kullanılan bin çift öküz, yaklaşık iki bin beş yüz *acre* ölçüsünde tarlasının olduğunu gösterir.[23] Onun malı olan otlaklarda iki bin beş yüz damızlık kısrak, iki yüz deve, üç yüz katır, beş yüz eşek, beş bin boynuzlu sığır, elli bin domuz ve yetmiş bin koyun otluyordu.[24] Özellikle birbiri ardından gelen saldırılarla yakıp yıkılan Trakya'da bu tür zenginliğe ilişkin değerli ayrıntılar imparatorluğun gerileme dönemi için şaşırtıcı nitelik taşımaktadır. İmparator, dostça görüşmeleri sırasında ve hastalığında aralarındaki ayrılığı büsbütün kaldırarak onun da erguvanı ve tacı kabul etmesini ısrarla istedi. Saray nazırı, bu parlak teklife karşı koymak için yeterince erdem gösterdi. Bu noktayı, yazdığı tarihte belirtmekle yetiniyor. Genç Andronicus onu oğlunun vasisi ve imparatorluğun naibi olarak atadı. Yaptığı hizmetler için naibe hak ettiği bir minnet ve dostluk bedeli verilseydi, vasiliğine emanet edilen küçüğün çıkarları uğruna harcadığı çabanın değeri belki hiçbir zaman yadsına-

22. Bkz. Cantacuzene (L, III, b. 24, 30, 36).

23. Galya'da Saserna, İtalya veya İspanya'da Columella hesaplar yapıyorlar (Columella, *de Re Rustica*, L, II, b. 13, s. 441, [ed.] Gesner).

24. Bu ayrıntıyı Fransızcaya çevirirken Başkan Cousin açık ve esaslı üç yanlış yapmıştır: **1.** Bin çift öküzü atlar. **2.** "Πεντακόσιαι πρὸς δισχιλίαις" ifadesini bin beş yüz olarak yorumlar. **3.** *Myriads* ile *chyliads*'ı birbirine karıştırmıştır ve Cantacuzene'nin domuzlarının sayısını beş bin olarak vermiştir. Çevirilere güvenmeyin.

mayacaktı.[25] Beş yüz seçkin asker genç imparatoru ve sarayını koruyordu, babasının cenaze töreni usulüne uygun bir şekilde yapıldı, başkentteki sükûnet saraya bağlılığı gösteriyordu, Cantacuzene'nin hükümdarın ölümünü izleyen ilk aydan başlayarak eyaletlere gönderdiği beş yüz mektup, onlara son isteklerini bildirmiş oldu. Büyük dük ya da amiral Apocaucus'un tutkusu sakinliğin huzurlu ortamını yok etti. Yüce tarihçi bu amirali kendinden daha tedbirli olduğu anlaşılan hükümdarın sözüne kulak vermeyerek yükseltmiş olmasının yanlış bir hareket olduğunu itiraf etmiştir. Küstah ve hileci, açgözlü ve savurgan olan amiral, kendi tutkuları uğruna her türlü kötülüğe başvurmuş ve yeteneklerini yurdunun yıkılması için kullanmıştır. Bir deniz kuvvetinin ve zaptedilemez bir kalenin emrine verilmesiyle küstahlığı artan Apocaucus, velinimetine karşı komplo tertipliyor, bir yandan da yüzüne karşı bağlılıktan söz ediyordu. İmparatoriçenin sarayı ona çalışıyordu ve onun isteğine uygun biçimde davranıyorlardı. Apocaucus oğlunun vasiliğini reddetmesi için Anne of Savoy'u kışkırttı. Buyruk verme hevesi anne sevecenliği maskesi altında gizlendi. Palæologi'lerden birincisinin örneği alçak bir vasiden korkma gereğini sonraki kuşaklara öğretmiş bulunuyordu. Bir işe yaramayan yaşlı patrik John of Apri, kalabalık ve yoksul hısımlarıyla çevrili olduğu halde, Andronicus'un eski bir mektubunu ortaya çıkardı; bunda prensin ve halkın kendi vasiliğine bırakıldığı yazıyordu. Selefi Arsenius'un kaderi, bir gaspçıyı cezalandırmaktan çok, onun suç işlemesini önlemeyi gerektiriyordu. Apocaucus, Bizans piskoposunun da Roma pontiff'i gibi aynı örgütlenmeyle çevrelendiğini ve onun gibi dünyevi haklardan da dem vurduğunu görünce yaptığı pohpohlamaların başarısından

25. Bkz. John Cantacuzenus'un naipliği ve saltanatı ve iç savaşın tüm aşamaları için yazdığı tarih kitabı (L, III, b. 1, 100, s. 348, 700) ve Nicephorus Gregoras'ın eseri (L, XII, b. 1; L, XV, b. 9, s. 353, 492).

dolayı gülmekten kendini alamadı.[26] Karakter ve konum bakımından çok ayrı üç kişi arasında gizli bir birlik kurulmuş oldu. Senatoya yeniden sözde bir otorite tanındı ve özgürlük sözleriyle halkın gözü boyandı. Bu güçlü birlik, önce kapalı biçimde sonra da açıkça saray naibine saldırıya geçti. Ayrıcalıkları tartışıldı, kurulları baltalandı. Yakınları işkenceye uğratıldı, çok zaman da başkentin ortasında ve orduların başındayken bile çeşitli saldırılara maruz bırakıldı. Devlet hizmetiyle uzaktan meşgul olduğu sırada hıyanetle itham edildi, imparatorluğun ve kilisenin düşmanı olarak tanımlandı; kendisiyle birlikte yandaşları da halkın lanetine ve cehennem azabına uğramaya layık görüldü. Malvarlığı müsadere edildi, çok yaşlı olan annesi hapse atıldı; yaptığı hizmetler unutuldu ve Cantacuzene, kendisine yüklenen ağır suçları işlemiş gibi gösterildi.[27] Geçmişteki yaptıklarında onu suçlayabilecek hiçbir durum görülmemişti. İmparatoriçe ile patrik görünürde onunla dostça ilişkilerini sürdürürlerken o, çok kez naiplik görevini bırakarak bir manastıra çekilmeyi düşündü ve bunun kabulü için ricalarda bulundu. Halkın düşmanı olarak duyurulunca imparatorun ayaklarına kapanarak hiç ses etmeden ve karşı koymadan başını celladın önüne koymaya karar verdi. Ancak mantıklı düşününce bundan vazgeçti, ailesini ve dostlarını kurtarmanın görevi olduğunu, bunu da ancak silahı ve hükümdar unvanını alarak başarabileceğini anladı.

---

26. Kırmızı ayakkabı ya da bot giydi, başına altın ve ipekten bir taç koydu, mektuplarını yeşil mürekkeple imzaladı ve Constantine'in eskiden tanıdığı tüm ayrıcalıkları yeni Roma için de istedi. Cantacuzene, L, III, b. 36; Niceph. Gregoras, L, XIV, b. 3.

27. Nicephorus Gregoras (L, XII, bö. 5) Cantacuzene'in suçsuzluğuna ve erdemlerine, Apocaucus'un kusurlarına ve cinayetine tanıklık ediyor ve ikincinin birinciye karşı duyduğu kişisel ve dinsel düşmanlığın güdülerini gizlemiyor. "νῦν δὲ διὰ κακίαν ἄλλων αἴτιος ὁ πραότατος τῆς τῶν ὅλων ἔδοξεν εἶναι φθορᾶς."

Cantacuzene Erguvanı Kuşanıyor (26 Ekim 1341)

Cantacuzene, kişisel malı olan Demotica kalesinde erguvan botları giyerek imparator oldu; sağ ayağına soylu akrabaları, soluna ise şövalyelik verdiği Latin şefleri bu botları giydirdi. Ne var ki başkaldırısında bile itaatini sürdürmekten ayrılmayarak, Palæologus ve Anne of Savoy adlarını kendinin ve eşinin adlarından önce duyurdu. Köksüz bir tören başkaldırıyı kötü biçimde gizler ve hükümdarına karşı silahlanan bir uyruğu şüphesiz haklı gösteremez. Cantacuzene bu girişime isteyerek değil de bir zorunluk sonucu başlamıştı. Constantinople genç imparatora bağlı kaldı. Bulgar kralına Adrianople'un yardımına koşması için ricada bulunuldu. Trakya'nın ve Makedonya'nın başlıca kentleri bir süre duraksadıktan sonra, saray naibini tutmaktan vazgeçtiler. Birliklerin ve eyaletlerin şefleri kişisel çıkarları icabı bir kadın ile bir papazın yönettiği tarafa geçmenin daha uygun olduğunu düşündüler. On altı birliğe ayrılmış olan Cantacuzene ordusu, başkenti sıkıştırmak ve yıldırmak amacıyla Melas kıyılarında kamp kurdu. Korku ya da hıyanet bu birlikleri dağıttı, özellikle paralı Latinlerden oluşan subaylar, Bizans sarayının gönderdiği armağanları aldılar ve onun emrine geçtiler. Bu olaydan sonra asi imparator (çünkü durum bu iki unvan arasında gidip geliyordu) geri kalan seçkin askerleriyle Selanik'e doğru çekildi. Ancak bu önemli yerdeki girişiminde başarılı olamadı; düşmanı Apocaucus, çok üstün kuvvetlerin başında onu karadan ve denizden kovaladı. Deniz kıyısından kovulan Cantacuzene, Servia dağlarına çekildi, daha doğrusu kaçtı ve kendisini sonuna dek bırakmayacak olan askerleri toplamaya çalıştı. Çok sayıda asker, alçakça bırakıp gittiler, kendisine bağlı olanların sayısı iki bine, daha sonra da beş yüze düştü. Servian *kralı*[28] insanlık göstererek kendisini

28. Servian hükümdarlarına (Ducange, *Famil. Dalmaticæ* vd., b. 2, 3, 4, 9) Yunanca despot ve ulusal dillerinde *cral* deniliyordu (Ducange, *Gloss. Græc.*, s.

kabul etti, ne var ki bu ittifak durumu yalvarıcılığa, rehineliğe ve tutsaklığa dönüşerek bu barbar kralın keyfine göre vereceği, bir Roma imparatorunun canını ya da özgürlüğünü yok edebilecek kararı beklemeye başladı. Bununla birlikte en göz kamaştırıcı armağanlar bile konukseverlik yasasını çiğnemeye kralı zorlayamadı. Hiçbir kötü davranışta bulunmadan, dostu Cantacuzene'ye yeni umutlara ya da tehlikelere başka yerde girişmesi için oradan ayrılmasını söyledi. Yaklaşık altı yıl boyunca iç savaş (1341-1347) ateşi çeşitli başarılar ve azalmayan bir öfkeyle yandı. Cantacuzene ve Palæologus yandaşları olan soylular ve halk katmanından insanlar kentleri kargaşaya boğuyorlar, buralara Bulgarları, Servian'ları ve Türkleri çağırarak her iki tarafın ortak yıkıntısından onları da yararlandırıyorlardı. Naip, sebebi ve kurbanı olduğu acı durumlardan dolayı çok üzülüyordu. Geçirdiği deneyimler, iç ve dış savaşlar arasındaki ayrım üzerine yaptığı doğru ve etkili gözlemi ortaya çıkarmış oluyordu. "İkincisine," diyordu, "her zaman dayanılabilir ve çoğunlukla da yararlı olan yaz sıcaklarına benzer. Birincisi ise yaşam koşullarını yok eden öldürücü bir hastalığa benzetilebilir."[29]

Cantacuzene'nin Zaferi

Uygarlaşmış ulusların kendi aralarındaki çekişmelere barbar ya da vahşi halkları da karışmak gibi ihtiyatsızlıkta bulunmaları, sonunda kendileri için utanç verici ve kötülük getirici durumlar

751). Kral karşılığı olan bu unvanın kökeni Ekslavon olduğu anlaşılıyor; oradan Macarlara, Yunanlara ve Türklere geçmiştir (Leunclavius, *Pandect. Turc.*, s. 422). Türkler, padişah adını imparator karşılığı olarak kullanmaktadırlar. Sonuncusu yerine birincisini elde etmek Constantinople'daki Fransızların tutkusudur (*Avertissement à l'Histoire de Timur Bec*, s. 39).

29. Nicephorus Gregoras, L, XII, b. 14. Cantacuzene'nin, bu haklı ve doğru benzetmesini kendi kitabına geçirmemiş olması şaşırtıcıdır.

yaratmıştır. Yerine göre yararlı olabilen böyle bir girişim, insanlık ve mantık ilkelerine aykırı bir duruma dönüşür. Her zaman yapıldığı gibi her iki taraf da bu yakışıksız ittifakların karşı tarafça yapıldığını ileri sürmüşlerdir. Görüşme ve tartışmalarda başarısızlığa uğrayanlar, boşuna özendikleri ya da öykünmeye çalıştıkları bir örnek için çok büyük korku duyarlar. Asya Türkleri, belki Bulgar ve Servia çobanları kadar barbar değillerdi, ne var ki dinleri onları Roma'nın ve Hristiyanların amansız düşmanı haline getirmişti. Her iki taraf da emîrlerin dostluğunu kazanmak için her türlü cömertliğe ve aşağılık davranışlara başvurmuşlardı, Cantacuzene'nin ustalığı ona bu konuda üstünlük sağladı. Kızını bir kâfirle evlendirmesi ve binlerce Hristiyanın tutsak oluşu yardımın ve zaferin çirkin bedeli oldu, Osmanlıların Avrupa'ya geçişi de Roma İmparatorluğu'nun geri kalan kalıntılarının yok edilmesini hızlandırdı. Suçlarının haklı ve acayip bir karşılığı olarak Apocaucus'un ölümü teraziyi düşmanından tarafa eğdi. Amiral, başkentte ve eyaletlerde birçok soyluyu ve plebeian'ı yakalamıştı; bunlar eski Constantinople cezaevine kapatılmışlardı. Zalim adam, çevre duvarlarını yükseltiyor, hücreleri daraltıyor, kaçamamaları için elinden gelen her şeyi yapıyor ve bu insanların durumlarını daha da kötüleştiriyordu. Bir gün kapıda nöbetçiler beklerken o, avluda mimarların çalışmasını izliyordu. Palæologus ailesinden iki cesur tutuklu ellerindeki sopalarla umutsuzluk içerisinde amiralin üstüne atladılar ve onu ölü olarak ayaklarının önüne serdiler.[30] Hapishane intikam ve özgürlük çığlıklarıyla inledi, tüm tutuklular zincirlerini koparıdılar; halkın onaylamasını ve imparatoriçenin bağışlanmasını elde etmek için Apocaucus'un kesik başını, mazgalların üzerine

30. Apocaucus'u öldüren iki tutuklu da Palæologi'lerdendi ve zincirlere bağlı haldeyken büyük kin ve nefret duyuyorlardı. Apocaucus'un ölümü, Cantacuzene (L, III, bö. 86) ve Nicephorus Gregoras'a da özel bir göndermeyi hak ediyor.

koydular. Anne of Savoy, hırslı ve kibirli bir bakanın yıkılışına belki de sevinmişti, hangi tarafın yanında duracağına henüz karar vermediği sırada, büyük dükün karısın tarafından kışkırtılan halk, özellikle denizciler hapishaneyi bastılar, Mahkumlar (çok büyük bir kısmı suçsuz veya yaptıklarından dolayı onursuzdu) yakınlardaki bir kiliseye kaçtılar, ancak sunakların ayakucunda boğazlandılar. Canavarın ölümü de sağlığındaki kadar acılı ve kanlı oldu. Bununla birlikte, yetenekleri genç imparatorun savını desteklemişti. Ölümünden sonra birbirine karşı kuşku içerisinde bulunan yandaşları savaşmayı bıraktılar, her tülü uzlaşma önerilerini geri çevirdiler. İç savaşın başından beri imparatoriçe, Cantacuzene'nin düşmanların tarafından aldatıldığını anlamış ve bunu dile getirmişti, ne var ki patrik, aforozun şiddetli ateşlerine uğramadan kurtulamayacağı tanrısal nefret andıyla kraliçeyi bağlamıştı.[31] İmparatoriçe Anne'in yemini sona ermiş ve kendisi de bağımsız kalmıştı, imparatorlukta meydana gelen karışıklık ve yıkımları bir yabancının ilgisizliğiyle izlemişti, patriği korkuttu, bir synod meclisi toplayabilir ve onun saygınlığını yok edebilirdi. Gaspçı, düşmanları arasındaki ayrılıktan ve güçsüzlükten yararlanabilirdi ama her iki tarafın zayıflığı iç savaşı uzattı ve Cantacuzene'nin itidali, çekingenlik ve yılgınlık suçlamasından hiç kurtulamadı. Birbiri ardından kentleri ve eyaletleri ele geçirdi ve vasisi bulunduğu küçük imparatorun egemenlik alanı yalnızca surların içerisinde kalan Constantinople'un kalanıyla boy ölçüşecek nitelikteydi ve Cantacuzene, bu önemli fethi tamamlamadan önce genel durumdan ve gizlice elde edilecek bilgilerden emin olmak istiyordu. Facciolati adında bir İtalyan[32] büyük

31. Cantacuzene (L, III, 33, 34), patriği suçluyor ve imparatoriçeyi koruyordu. Halbuki Nicephorus, imparatoriçeye karşı hınç besliyordu (L, XIV, 10, 11; XV, 5). Şurası da bir gerçek ki aynı dönemden söz etmiyorlar.

32. Nicephorus Gregoras katilin hıyanetini ve adını bildiriyor (L, XV, b. 8); ancak Cantacuzene suç ortağı olarak sayma lütfunda bulunduğu kimsenin adını özellikle söylemiyor (L, III, b. 99).

dük unvanının halefi olmuştu. Donanmaya, muhafızlara ve altın kapıya komuta ediyordu. Şu da var ki basit tutkusu aşağılık işler yapmanın kazancını hiç de hor görmedi. Büyük değişiklik, tehlikesizce ve bir damla kan dökülmeden yapıldı. Her türlü direnç gösterme aracından ve yardım umudundan yoksun kalan Anne of Savoy yine de sarayı savunmak istiyordu. Bizans'ı rakibine teslim etmektense ateşe vermeyi yeğ tutuyordu. Ancak her iki taraf da onun öfkelerine karşı koydular ve galip, anlaşmayı dilediği gibi kabul ettirdikten sonra, velinimetinin oğlu için gayretlerini ve bağlılığını yeniden göstermeye başladı. Kızının John Palæologus'la evlenmesi, naipliği altındaki küçüğün irsî haklarını da doğrulamış oldu. Ancak tüm yönetim on yıl için Cantacuzene'e bırakıldı (8 Ocak 1347). Constantinople tahtında aynı anda iki imparator ile üç imparatoriçe görüldü, genel bir ateşkes en suçlu kimselerin bile korkusunu yatıştırdı ve malvarlıklarını güven altına aldı. Gerçekte olmayan görkemle düğün yapıldı ve taç giyildi. Son yaşanan sıkıntılar sırasında, devletin hazineleri ve hatta sarayın mobilyaları çalınmış veya zimmete geçirilmişti, kraliyet ziyafeti kalay veya toprak kaplarda yapılmıştı ve o zamanın gururlu yoksulluğu öyleydi ki altın ve mücevherlerin yokluğu, değersiz cam ve yaldızlı deriyle örtülmeye çalışılıyordu.[33]

Cantacuzene'nin Saltanatı (8 Ocak 1347-Ocak 1355)

John Cantacuzene'nin kişisel tarihini sonuçlandırmak için acele ediyorum.[34] Zaferiyle imparatorluğu elde etmişti, ne var

33. Nicephorus Gregoras, L, XV, 11. Bununla birlikte kimi inciler duruyordu ama dağınık durumdaydılar. Taşların geri kalanı sadece, "παντοδαπὴν χροιὰν πρὸς τὸ διαυγές".

34. Cantacuzene, yazdığı tarihi Constantinople'a dönüşünden oğlu Matthew'nun tahttan ayrılmasından bir yıl sonraya (1357) dek sürdürüyor (L, IV, b. 1, 50, s. 705, 911). Nicephorus Gregoras kendi tarihini Constantinople

ki her iki tarafın da hoşnutsuzluğu saltanatında karışıklığa yol açtı ve zeferine gölge düşürdü. Yandaşları silah bırakışını düşmanlarının bağışlanması ve dostlarının unutulması olarak gördüler.[35] Kendi iddiası uğruna müsadere ya da yağma sonucu mallarından olmuşlardı. Constantinople sokaklarında dilenci durumuna düşmüşler, tahta çıktığı için kendi varlıklarını kurban ettikleri çıkarcı şeflerinin göstermelik cömertliğini lanetle karşılıyorlardı. İmparatoriçenin adamları, canlarını ve mallarını bir gaspçının geçici gücü uğruna harcamaktan hoşlanmıyorlardı; genç imparatorun çıkarları ve yaşamı için duyulan kaygı öç alma duygularını da kamçılıyordu. Cantacuzene yanlılarının Palæologi'lere yaptıkları bağlılık yemininden vazgeçmek için gösterdikleri istek üzerine tehlike işareti verdiler ve kimi yerleri güven altına almak için el koydular. Cantacuzene, onların kendi savlarını belagat ile ileri sürdüklerini ve "benim yüce ve müthiş erdemlerimden" bir ret yanıtından başka bir şey kazanamadıklarını söylüyor. Ayaklanmalar ve gizli komplo tertipleri onun yönetimini sürekli olarak karıştırdı. Bütün korkusu genç ve yasal hükümdarın yabancı ya da yerli düşmanlarınca kaçırılıp kendilerine karşı bir ayaklanmaya alet edilmeye kalkışmasıydı. Yaşı ilerledikçe Andronicus'un oğlu kendine güvenmeye ve bağımsız davranışlarda bulunmaya başlıyordu, babasından kalıtım yoluyla geçen kusurlar, içindeki tutkuları coşturuyordu; Cantacuzene'nin anlattıklarına inanabilirsek, bu gencin tehlikeli eğilimlerini söküp atarak onların yerine bir hükümdara yakışan duygular aşılamaya çalışıyordu. Servian seferinde birbirinden

---

Synod'unda (1351) bitiriyor (L, XXII, b. 3, s. 660; geri kalanı, L, XXIV, s. 717, yalnız tartışmalara ayrılmıştır) ve son on dört kitabı, Paris Krallık Kitaplığı'nda elyazması olarak bulunmaktadır.

35. İmparator Cantacuzene (L, IV, bö. 1) kendi erdemlerinden söz ediyor, Nicephorus Gregoras da bu hükümdarın kendilerini yoksulluğa düşürmesinden yakınan dostlarını anlatıyor. Restorasyondan sonra bizim zavallı şövalyelerimizin ya da Charles'tan yana olanların deyişlerini onlardan aktardım.

memnunmuş gibi görünen iki hükümdar ordularının önünde ve eyaletlerde birlikte göründüler ve Cantacuzene, genç ortağını savaş ve devlet yönetimi konusunda yetiştirmeye çalıştı. Barışın sonuçlanmasından sonra rakibini, şahvetli bir kentin çekiciliklerinden uzak tutmak için sınır üzerindeki Selanik'te bıraktı. Böylece başkentte dinginliği de kurabileceğini düşündü. Ama ayrılır ayrılmaz kötü ruhlu ya da düşüncesiz dalkavuklarca çevrelenen Andronicus'un oğlu, vasisine nefret duygusuna kapıldı, sürülmüş olduğuna üzüldü ve haklarını geri almaya heveslendi. Yaşlı Andronicus'un tahtına oturan Cantacuzene, gençliği süresince sert biçimde saldırdığı yaş ve ayrıcalık iddiasını bu kez bizzat ileri sürüyordu. Ricası üzerine ana imparatoriçe aracı olmayı kabul etti. Bu amaçla Selanik'e gittiyse de eli boş döndü. Anne of Savoy'daki düşmanlık büyük ölçüde yitmedikçe onun bu konuda yaptığı aracılık girişiminden kuşku duyulabilirdi. Hükümdarlık asasını sıkı ve güçlü olarak elinde tutan naip, imparatoriçeyi oğluna, kendisinin on yıllık yönetim süresinin yakında sona ereceğini ve bu dünyanın boş onurlarını bunca yıl taşıdıktan sonra bir manastıra çekilerek manevi tacı giymeyi arzuladığını bildirmekle görevlendirdi. Bu duygular içtenlikliyse çekilmekle imparatorluğa barışı getirmiş olurdu, ayrıca adaletli bir harekette bulunduğu için kendi vicdanını da rahata kavuştururdu.

John Palæologus Orduları Cantacuzene'ye Karşı Kullanıyor (1353)

Palæologus gelecekte yönetimin tek sorumlusu olacaktı. Kusurları ne olursa olsun artık her iki tarafın da kendi yıkımlarına sebep olacak biçimde barbarlardan ve inançsızlardan yararlan-

malarına yol açan iç savaşın kötü sonuç ve felaketlerinden kurtulamazdı. O sıralarda Avrupa'ya kesin olarak yerleşen Türklerin yardımı bu üçüncü çekişmede Cantacuzene'nin zaferini sağladı. Denizde ve karada yenilen Palæologus, Tenedos Adası'ndaki Latinlerin arasında bir sığınak arama zorunda kalmıştı. Küstahlığı ve inatçılığı kavgayı uzlaşılmaz hale getirmesi gereken bir girişimde bunmaya galibi mecbur etti. Oğlu Matthew'a erguvanı giydirdi, onu imparatorluğa ortak yaptı, böylece Cantacuzene ailesinde de kalıtım düzenini kurdu, ne var ki Constantinople henüz eski efendilerinin soyuna bağlıydı, bu sebeple bu yeni haksızlık yasal vârisin başkente dönüşünü hızlandırdı. Soylu bir Cenevizli, Palæologus'un davasına katıldı, kız kardeşini onunla evlendirmek için söz aldı ve bu büyük değişimi dört kadırga ve iki bin beş yüz yardımcı adamıyla nihayete erdirdi. Tehlike bahanesiyle bu kadırgalar küçük limana kabul edildiler; Latin askerleri hep bir ağızdan "Yaşasın İmparator John Palæologus!" diye bağırdılar. Bu haykırışa katılan halk da ondan yana ayaklandı. Cantacuzene'den taraf olan kalabalık ve sadık yandaşları vardı, ne var ki bu hükümdar, yazdığı tarih kitabında (acaba inanılacağını umuyor muydu?) zaferi kazanacağına kesinlikle güvendiği halde vicdanının sesini dinleyerek bundan vazgeçti, dinin ve bilimin gereklerine uyarak bir manastır yalnızlığına seve seve kapanmak üzere tahtı bıraktı[36] (1355). İmparatorluktan vazgeçer geçmez halefi onun azizlik unvanından barış içerisinde yararlanmasına olanak tanıdı. Cantacuzene, yaşamının geri kalan bölümünü okumaya ve manastırdaki dinsel gereklere adadı. Constantinople'da olsun, Athos tepesi manastırında olsun keşiş Joasaph, imparatorun dünyevi ve manevi babası olarak saygı

36. Matthew Villani (L, IV, b. 46, [içinde] *Script. Rerum Ital.*, c. XIV, s. 268) ve Ducas (b. 10, 11) dolayısıyla Cantacuzene gözle görülür bir karşılık içerisinde ama içtenlikli olarak kendi düşüşünü gülünç biçimde anlatıyor (L, IV, b. 39, 42).

gördü ve manastırdaki yaşamında yalnızca barış kurucusu olarak ve başkaldıran oğlunun bağışlanmasını elde etmesi ve inadının kırılması için dışarı çıktı.[37]

Thabor Dağı Konusundaki Anlaşmazlık (1341-1351)

Cantacuzene manastırda ruhunu bu defa da teoloji savaşında kullandı. Oklarını Yahudilere ve Muhammedîlere karşı kullanmaya kalkıştı,[38] yaşamının her aşamasında Yunanların ünlü sorunu ve dinsel çılgınlığın doruğu olan Thabor Dağı'nın tanrısal ışığını da aynı çabayla savundu. Hint fakirleri[39] ve Doğu kilisesinin keşişleri, zihin ve beden yetileri tümüyle soyutlandığında, daha saf hale gelen ruhun Tanrı'yı görme olanağını elde edebileceğine inanıyorlardı. Athos Dağı[40] manastırını yöneten başpapazın sözleri, on birinci yüzyılda bu keşişlerin düşünce ve davranışlarını çok duygusal bir biçimde geliştirmişti. "Hücrenizde yalnız kaldığınızda," diyordu Asyalı başpapaz, "kapıyı kapatın ve bir köşede oturun, zihninizi boş ve geçici şeylerin

37. Cantacuzene 1375 yılında papadan bir mektup aldı (Fleury, *Hist. Ecclés.*, c. XX, s. 250); inanılır kaynaklar onun ölümünü 20 Kasım 1411 olarak kabul ediyorlar (Ducange, *Fam. Byzant.*, s. 260). Bu da genç Andronicus'un –gençlik ve eğlence arkadaşı olduğuna göre- bu hesaba göre yüz on altı yaşına dek yaşadığı anlamın gelmektedir ki bunca uzun ömür bir ünlü kişi için dikkati çekmiş olacaktı.

38. Onun dört söylevi ya da kitabı Basel'de 1543'te basılmıştı. (Fabric., *Bibl. Græc.*, c. VI, s. 473); İsfahan'daki dostları tarafından mektupları sürekli olarak yırtılan bir yeni Hristiyanı yatıştırmak için onları derledi. Cantacuzene, Kur'an'ı okumuştu, anladığıma göre Maracci'ye bakarak Muhammed ile dinine karşı anlatılan bütün masalları da benimsiyordu.

39. Bkz. *Voyage de Bernier*, c. I, s. 127.

40. Mosheim, *Instit. Hist. Eccles.*, s. 522, 523; Fleury, Hist. *Ecclés.*, s. 22-24, 107-114 vd. Birincisi felsefi olarak sebepleri ortaya çıkarır; bir Katolik rahibin önyargılarını yazıya döker ve tercüme eder.

üzerine yükseltin, sakalınızı ve çenenizi göğsünüze dayayın, bakışlarınızı karnınıza ve göbeğinize doğru yöneltin, ruhun merkezini arayın. Önce her şey size hüzünlü ve karanlık görünecektir ama gece gündüz sebat ederseniz tarif edilemez bir sevinç hissedeceksiniz ve ruh, mistik ve ruhani bir ışığa karışıncaya kadar kalbin yerini keşfedemez." Boş bir mide ile boş bir beynin sakat imgelemesinden üretilen bu ışık, Quietist'ler tarafından doğrudan doğruya Tanrı'nın kendisinin saf ve mükemmel özü olarak sayılmıştır. Öyle ki Athos Dağı'nda oluşan bu çılgınlıkta içine kapananlar, ilahî özün nasıl maddi bir töz olabileceği ya da *maddi olmayan* bir maddenin bedenin gözleri tarafından nasıl algılanabileceği konusunu sorgulamamışlardı. Ancak genç Andronicus döneminde, bu manastırlar felsefe ve teoloji konusunda eşit derecede becerikli bir Calabria keşişi olan Barlaam tarafından ziyaret edildi.[41] Bunu gibi Yunan ve Roma dillerini iyi biliyordu ve anın ilgisine göre zıt inançlarını yumuşak zekâsıyla destekleyebiliyordu. İhtiyatsız bir keşiş bu gezgine tinsel ya da içten duanın gizlerini verdi, Barlaam, ruhu göbeğin içinde gösteren Quietist'lerle alay etti ve hatta Athos Dağı keşişlerini dinsel sapkınlıkla ve küfürle suçladı. Onun ileri sürdüğü kanıtlar, bilgili olanları kardeşlerinin basit bağlılığından vazgeçmeye ya da bozmaya zorladı, Gregory Palamas, Tanrı'nın özü ve işleyişi arasında skolastik bir ayrım getirdi. Onun erişilemez özü, yaratılmamış ve ebedî bir ışığın ortasında yaşar ve azizlerin bu güzel görüntüsü, Mesih'in tecellisinde (transfiguration) Thabor Dağı'ndaki öğrencilerine tezahür etmişti. Ne var ki bu ayrım çok tanrıcılık suçlamasından kurtulamamıştır, Barlaam Thabor Dağı ışığının öncesiz ve sonsuzluğunu şiddetle yadsıdı

41. Basnage ([içinde] *Canisii Antiq. Lectiones*., c. IV, s. 363, 368), Barlaam'ın geçmişini ve karakterini incelemiştir. Çeşitli hal ve koşullardaki düşüncelerinde görülen çelişki onun kişiliği üzerinde kuşkular uyandırdı. Bkz. Fabricius, *Bibl. Græc.*, c. X, s. 427, 432.

ve Palamite'leri i iki ebedi madde, bir görünür ve bir görünmez Tanrı'ya tapmakla suçladı. Canına kıyacakları korkusuyla Athos Dağı'ndaki öfkeli keşişlerden kaçan Calabria'lı keşiş, Constantinople'a geldi, burada çelebi ve terbiyeli davranışlarıyla saray nazırının ve imparatorun güvenini kazandı. Saray ve kent, iç savaşın meydana getirdiği düzensizliklerin ardından bu teolojik kavgada taraf oldular. Ancak Barlaam kendi doktrinini bizzat kaçması ve döneklikte bulunmasıyla onursuzlaştırdı. Palamite'ler zaferi kazandılar ve düşmanı Patrik John of Apri, devletin iki tarafınca da görevinden alındı. Cantacuzene, imparator ve teolog olarak Thabor Dağı'nın yaratılmamış ışığını bir inanç koşulu olarak kabul etmiş bulunan Yunan kilisesinin synod'una başkanlık etti. Bu kadar çok hakaretten sonra, insanlığın aklının, tek bir saçmalığın eklenmesiyle nasıl olur da bu kadar az yara almış olduğuna şaşmalıdır. Çok fazla sayıda kâğıt ya da parşömen tomarı bu çekişmede ziyan edilmiştir, bu yeni simgeyi imzalamayı reddeden günahtan korkmaz yobazlar Hristiyan mezarına gömülmekten yoksun bırakılmışlardır, ne var ki ertesi yüzyıldan başlayarak bu sorun unutuldu, üstelik Barlaam'ın bu din sapkınlığını kesip atmak için ne bir kılıç ne de ateş kesinlikle kullanılmadı.[42]

42. Bkz. Cantacuzene (L, II, b. 39, 40; L, IV, b. 3, 23, 24, 25) ve Nicephorus Gregoras (L, XI, b. 10; L, XV, 3, 7) on dokuzuncudan yirmi dördüncüye dek kitapları, yazarlar için çok ilginç olan bu konuyu işlemiştir. Boivin ([içinde] *Vit. Nic. Gregoræ*) hiç yayımlanmamış olan kitaplarına göre ve Fabricius (*Bibliot. Græc.*, c. X, s. 462, 473) ya da Montfaucon, Coislin Kütüphanesi'ndeki elyazmalarına göre kimi olayları ve belgeleri eklediler.

CENEVİZLİLERİN PERA YA DA GALATA'DA YERLEŞMESİ (1291-1347)

Cantacuzene'nin tahtını sarsan ve imparatorluğun zayıflığını ortaya çıkaran Cenevizlilerle savaşı bu bölümün sonuna sakladım. Latinlerin Constantinople'dan kovulmasından beri Pera ya da Galata adlı dış mahallede yerleşen Cenevizliler bu onurlu tımarı hükümdarın bir lütfu olarak benimsiyorlardı. Onlara, halk ve tebaaların yükümlülüklerine uymaları koşuluyla kendi yasalarını sürdürmelerine ve özel yöneticilerine bağlı olmalarına izin veriliyordu. Körü körüne bağlı (*liegemen*) insanlar deyimi Latinlerden alınmıştı,[43] podesta'ları ya da şefleri bu hizmete başlamadan önce imparatora bağlılık yemini ediyordu. Cenova, Yunanlarla sağlam bir ittifak kurmuştu ve bir savunma savaşı zamanında yarısı kendilerince silahlandırılmak ve donatılmak üzere, yüz kadırgadan oluşacak bir donanma göndermeyi taahhüt etmişti. Michael Palæologus, yabancı yardımına bağlı kalmamak için deniz kuvvetlerini güçlendirmeye çalışmıştı. Güçlü yönetim altında, zenginlikleri ve cumhuriyetçi ruhları dolayısıyla çoğu zaman dışına çıkmak istedikleri sınırların içerisinde, Galata'da yaşamışlardı. Cenevizli bir gemi tayfası, kendilerinin kısa süre sonra başkentin efendileri olacağını söylemiş, bu söze kızan bir Yunan'ı öldürmüştü. Ceneviz gemilerinden biri sarayın önünden geçerken selamlamayı reddetti ve Karadeniz'de birtakım korsanlık hareketlerinde bulunmak için kendinde hak ve yetki gördü. Cenevizliler suçluları savunmaya hazır-

43. Pachymer (L, V, b. 10) "λιζίους" (*ligios*) "ἰδίους" ile çok doğru bir şekilde açıklıyor. Ducange, *Glossaries*'inde, feodal dönemlerde bu sözcüklerin Latince ve Yunanca kullanıldığını bildiriyor (*Græc.*, s. 811, 812; *Latin.*, c. IV, s. 109-111).

lanıyorlardı, ne var ki her yanı açık ve uzun Galata semtinin imparatorluk birliklerince kuşatıldığını görünce alttan alarak hükümdarların affı için yalvardılar. İtaatlerini güvence altına alan savunmasız durum, onları, yaşlı Andronicus döneminde tahtın saygınlığını ihlal ettiği varsayılan Venedikli rakiplerinin saldırısına maruz bıraktı. Filoları yaklaştığı sırada Cenevizliler, aileleriyle ve mallarıyla birlikte kente çekildiler. Yerleşme yerleri olan dış mahaller ateşe verildi. Bu yangına tanık olan korkak hükümdar bütün bu olanları sessizce izledi. Cenevizliler bu geçici kötülükten sürekli bir çıkar sağladılar ve tanınan izni kötüye kullanarak Galata'yı bir duvarla çevirdiler, içeride bir çukur kazarak deniz suyunu ona aktardılar, duvarları savunma kuleleri ve savaş makineleriyle donattılar. Yerleşim bölgelerinin dar sınırları uzun sürede kolonilerinin gelişmesine elverişli olamadı. Yavaş yavaş yeni yerler kazandılar, çevredeki tepeler evler ve kalelerle örtüldü, yeni tahkimatlarla buraları savunma bölgeleri içerisine aldılar.[44] İç deniz Propontis'in kapısı görevini yapan Boğaziçi'nin hâkimi Yunan imparatorlar Euxine'deki (Karadeniz) ticarete kendi malvarlıklarının bir bölümü gözüyle bakıyorlardı. Michael Palæologus'un saltanatı zamanında Mısır sultanı, onların ayrıcalıklarını öğrenerek her yıl köleler satın almak için Kafkasya ve Küçük Tataristan'a bir gemi gönderilmesi için ricada bulundu ve bu izni aldı. Bu tutsak köleler, Memluklerin korkunç ordularına katılmak üzere yetiştirileceğinden Hristiyanlar için tehlike içeren bir izindi.[45] Pera Ceneviz kolo-

44. Cenevizlilerin Pera ya da Galata'daki yerleşme ve genişlemeleri için bkz. Bizans tarihçilerine göre betimleyen Ducange (*C. P. Christinana*, L, I, s. 68, 69); Pachymer (L, II, b. 35; L, V. 10, 30; L, IX, 15; L, XII, 6, 9), Nicephorus Gregoras (L, V, b. 4; L, VI, b. 11; L, IX, b. 5; L, XI, bö. 1; L, XV, bö. 1, 6) ve Cantacuzene (L, I, b. 12; L, II, b. 29 vd.).

45. Pachymer (L, III, b. 3, 4, 5) ve Nic. Greg. (L, IV, b. 7), bu tehlikeli hoşgörünün etkilerini anlıyor ve üzülüyorlar. Bir Tatar ancak dindar bir Müslüman olan Mısır Sultanı Baybars, Cengiz'in çocuklarından Kırım'ın başkentinde gör-

nisi Karadeniz'deki (Black Sea) ticaretini verimli şekilde yürüttü, hurafelere inanan bir halk için en gerekli iki madde olan tahıl ile balığı Yunanlara sağladılar. Öyle anlaşılıyor ki doğa, vahşi ve kaba bir çiftçiliğin ürünü olarak Ukrayna'da büyük üretim olanağı sağlamaktadır. Ayrıca Don veya Tanais'in ağzına yakın zengin bataklıkta ve Mæotis'in derin sularında durakladıkları zaman avlanan çok büyük mersin balıklarından elde edilen havyar ve tuzlanmış salamura bitmez tükenmez bir ihracat kaynağı oluşturmaktadır.[46] Oxus'un (Amuderya), Hazar'ın, Volga ve Don'un suları Hindistan'ın baharat ve değerli taşlarının ticareti için çetin ve tehlikeli geçit olanağı veriyordu, üç aylık yürüyüşten sonra Harezm (Carizme) kervanları, Kırım limanlarında İtalya gemilerini buluyorlardı.[47] Cenevizliler bütün bu ticaret kollarını ele geçirdiler ve Venediklilerle Pisa'lıları bu alanlardan çekilmek zorunda bıraktılar. Küçük ölçüde kurmuş oldukları ticaret bürolarının yerlerinde yavaş yavaş kentler ve kaleler yükseltirken yerli halka da saygı gösteriyorlar. Tatarlar, sonuç vermeyen Caffa kuşatmasına giriştiler.[48] Hiç gemileri bulunmayan Yunanlar, isterlerse Constantinople'u doyurabilen, isterlerse aç bırakabilen ve nasıl işlerine gelirse öyle davranan bu tüccarlara

---

kemli bir cami inşa etme izni aldı.

46. Chardin' (*Voyages en Perse*, c. I, s. 48) Caffa'da söylendiğine göre bu balıkların kimi zaman boyları yirmi altı fit uzunluğunda, ağırlıkları da sekiz ya da dokuz yüz libre ağırlığında olabilmektedir. Bunlar üç ya da dört kental ağırlığında havyar vermekteydi. Boğaz, Demosthenes zamanında Atina kentine tahıl sağlıyordu

47. De Guignes, *Hist. Des. Huns*, c. III, s. 343, 344; Viaggi di Ramusio, c. I, fol. 400. Ne var ki bu su ve kara yoluyla taşımacılık, tüm Tatar kabileleri akıllı ve güçlü bir hükümdarın yönetimi altında birleştikleri zaman ancak uygulanabilirdi.

48. Nicephorus Gregoras (L, XIII, b. 12) Karadeniz ticaretinden ve kolonilerinden söz ederken mantıklı ve bilgili görünmektedir. Chardin, kırk gün kadar kaldığı Caffa'daki örenleri betimliyor, tahıl ve balık ticareti için dört yüz yelkenli geminin kullanıldığını gördüğünü bildiriyor (*Voyages de Pers.*, c. I, s. 46, 48).

bağlı kalmışlardı. Cenevizliler, balık avcılığını ve gümrükleri ele geçirmişler ve böylece iki yüz bin altınlık gelir sağlamışlardı. Bundan yalnız otuz binini, istemeyerek imparatora bırakıyorlardı.[49] Pera ya da Galata kolonisi, barış zamanında olduğu gibi savaş sırasında da bağımsız bir devlet durumundaydı, Cenevizlilerin şefleri, gözden ırak olan gönülden de ırak olur deyimine uygun olarak çoğu zaman Cenova Cumhuriyeti'ne bağlı olduğunu unutuyordu.

Cenevizlilerin İmparator Cantacuzene'ye Karşı Savaşı (1348)

Cenevizlilerin hadsizliği, yaşlı Andronicus'un zayıflığı ve onun yaşlılığı ile torununun küçüklüğünü acılara boğan iç savaşlarla beraber arttı. Cantacuzene dikkatini imparatorluğun restorasyonundan ziyade yıkılmasına verdi ve iç savaştaki zaferinden sonra Constantinople'da Yunanların mı yoksa Cenevizlilerin mi egemenliklerini sürdürmesi konusunda bir yargıya varılması gerektiğini düşündü. Yeni alanlar ve yeni savunma kaleleri yapma isteklerinin geri çevrilmesi Pera tüccarlarını kızdırdı; imparatorun rahatsızlığı nedeniyle Demotica'da bir süre kalması sırasında imparatoriçenin zayıf yönetimine meydan okudular. Bu kendini bilmez cumhuriyetçiler, liman girişinde balık avlamaya kalkışmış olan bir Constantinople gemisine saldırarak onu batırdılar, sonra da af dileyecekleri yerde kendilerinden özür dilenmesini istediler. Savunmalarına göre Yunanlar her türlü gemicilikten vazgeçmeliydiler, halktan gelen ilk tepkilere karşı düzenli kuvvetlerle çıktılar ve bu tepkileri püskürttüler. Cinsiyet ve yaş ayrımı olmaksızın tüm Ceneviz

49. Bkz. Nicephorus Gregoras, L, XVII, b. 1.

kolonisi, inanılmaz bir aceleyle kendilerine verilmesi reddedilen yerleri ele geçirmeye, buralara bir duvar örmeye ve çevresini derin bir çukurla kuşatmaya çalıştılar. Aynı zamanda iki Bizans kadırgasına da saldırarak yaktılar. İmparatorluk donanmasından geri kalan ve de bu donanmanın tümünden ibaret bulunan üç kadırga da aynı sonuca uğramaktan korktukları için kaçtılar. Liman dışında ve kıyı boyunda bulunan konutlar Cenevizlilerce yağmalandı ve yıkıldı. İmparator vekili ve imparatoriçe ancak kenti savunmakla uğraştılar. Cantacuzene'nin dönüşü ortalığı yatıştırdı. İmparator barışçıl önlemlerden yanaydı. Ne var ki onu çekemeyenler tüm akılcı önerileri geri çevirdiler. İmparator Cenevizlileri kilden bir kâse gibi kırmak biçimindeki İncil'in üslubuna uygun olarak korkutan uyruklarının davranışlarına karşı çıkmadı. Cenevizliler, istemeyerek savaşın ve gemilerin giderlerini ödediler. İki ulustan biri karada, diğeri denizde egemendi; böylece hem Constantinople hem de Pera bir kuşatmanın sakıncalarını eşit olarak duyuyorlardı. Çekişmenin kısa zamanda sona erdiğini görerek sevinen koloninin tüccarları, uğradıkları kayıplardan söz etmeye başladılar. Birçok karışıklığa sahne olan Cenova Cumhuriyeti yardım göndermekte gecikiyordu. En kurnazları servetlerini ve ailelerini savaş ortamından uzaklaştırmak için bir Rodos gemisinden yararlandılar. İlkbaharın başlarında, yedi kadırgadan ve birkaç küçük gemiden oluşan Bizans donanması limandan çıktı, tek bir sıra halinde Pera kıyısına doğru ilerledi ve yanlış bir tutumla yan tarafını düşmanın ön cephesine çevirdi. Bizanslı gemiciler, bilgisizliklerini giderecek ölçüde, barbarların doğal cesaretine karşı koyacak nitelikte değillerdi. Rüzgâr sert esiyordu, deniz dalgalıydı: uzakta düşman donanmasının hareketsiz durduğunu görür görmez, gerçek bir tehlikeye yakalanmadan kurtulma umudu olan başka bir tehlikeye göğüs germenin doğru olacağı-

nı düşünerek Bizans donanmasının gemicileri denize atladılar. Karadan Pera'ya saldırmak için yürüyüşe geçmiş olan birlikler de aynı anda paniğe kapıldılar; Cenevizliler ise kazandıkları bu çifte zaferin kendilerine bu denli ucuza mal olmasından biraz da utanç duydular. Gemilerini çiçeklerle süsleyip terk edilmiş Bizans gemilerine de tayfalar yerleştirerek saray duvarları önünden birçok kez zafer geçişi yaptılar. Böyle bir zamanda imparatorun gösterebildiği tek erdem sabırdı; öç alma umudu da biricik avuntusu olmuştu. Bununla birlikte içine düşülen kötü durum her iki tarafı da geçici bir anlaşma yapmaya yöneltti ve imparatorluğun uğradığı utanç birtakım hafif saygınlık ve güçlülük göstermelerle örtülmek istendi. Koloninin şeflerini toplantıya çağıran Cantacuzene, bu saldırıyı kınar gibi sözler söyledikten sonra daha önce imparatorluk görevlilerinin gözetimine bırakılan toprakları büyük ölçüde özgürce onlara bağışladı.[50]

Ancak imparator, kısa süre sonra bu anlaşmayı bozma ve Cenevizlilerin sürekli düşmanı olan Venediklilerle silahlı ittifak kurma yoluna gitti. Barışla savaş arasında yalpa vururken Pera'da oturanlar, bir kayayı tabyadan fırlatarak Constantinople'un ortasına düşürdüler; bununla hınçlarını almış oluyorlardı. Şikâyetler olunca, mühendislerinin dikkatsizliği yüzünden olduğunu söyleyerek soğuk bir biçimde özür dilediler. Ne var ki ertesi gün yeniden başladılar ve bununla Constantinople'un top menzili içinde olduğunu anlayarak sevindiler. Cantacuzene, Venedikliler tarafından önerilen antlaşmayı hemen imzaladı. Roma İmparatorluğu'nun gücü bu iki zengin ve güçlü cumhuriyetin kavgasında çok az etkili oldu.[51] Cebelitarık Boğazı'ndan

50. Cantacuzene (L, IV, b. 11) karanlık ve karışık biçimde bu savaşın detaylarını anlatıyor; Nicephorus Gregoras'ınki (L, XVII, b. 1-7) ise açık ve doğrudur. Papaz, yanlışlardan ve filonun yenilgisinden hükümdar kadar sorumlu değildi.
51. Cantacuzene, bu ikinci savaşın anlatımında yine kapalı bir tutum takınmıştır (L, IV, b. 18, s. 24, 25, 28, 32); yadsıyamadığı şeyi gizlemeye çalışıyor.

Tanais'in ağzına dek donanmaları, kesin başarı sağlayamadan birçok kez savaşmışlardı, sonunda Constantinople surlarını yalayan küçük denizde büyük savaşa giriştiler. Yunanları, Venediklileri ve Cenevizlileri uzlaştırmak kolay bir iş olmayacaktır,[52] yan tutmayan bir tarihçinin anlattıklarını izleyerek[53] her ulusun zararına ya da düşmanlarının onuruna ilişkin olayları açıklayacağım. Müttefikleri olan Katalanlarca desteklenen Venedikliler, sayı bakımından üstün durumdaydılar, donanmaları, Bizans'ın sekiz kadırgadan oluşan zayıf yardımı da dâhil, yetmiş beş gemiden oluşuyordu. Cenevizlilerin gemi sayısı ancak altmış dörttü. Ne var ki gemileri, o yüzyılda güç ve büyüklük bakımından tüm deniz kuvvetlerini geride bırakıyordu. Amiralleri olan Doria ile Pisani, ülkelerinin tarihinde onurlu bir yer tutan ailelerden geliyorlardı. Şu da var ki birincinin yetenekleri ve şöhreti, rakibinin kişisel değerini gölgeliyordu. Doria, fırtınalı bir zamanda düşmanlara saldırdı, büyük mücadelelerle kızışan savaş gün doğuşundan batışına dek sürdü. Cenevizlilerin düşmanları onların değerini dile getirmişler ama Venediklilerin dostları, müttefikleri için böyle bir övgüde bulunmamışlardı. Her iki taraf da, kan revan içerisinde kaldıkları halde tüm güçleriyle çarpışan Katalanların cesaretlerini ve değerlerini oybirliğiyle ve hayranlıkla övmekten geri kalmamışlardır. Donanmalar birbirinden ayrıldığı sırada zaferin kime yakın olduğu belirgin değildi. Bununla birlikte Cenevizliler on üç gemi yitirmiş ol-

---

Paris'te bulunan Nicephorus Gregoras'ın bu bilgiyi kapsayan elyazması için üzülüyorum.

52. Muratori (*Annali d'Italia*, c. XII, s. 144) eski Venedik kroniklerine (Caresinus, Andrew Dandolo'nun sürdürücüsü, c. XII, s. 421, 422) ve Cenova kroniklerine (George Stella, *Annales Genuenses*, c. XVII, s. 1091, 1092) göndermede bulunuyor. Her ikisine de İtalya tarihçileri koleksiyonunda titizlikle başvurdum.

53. Bkz. *Chronicle of Matteo Villani of Florence* (L, II, b. 59, 60, s. 145, 147; b. 74, 75, s. 156, 157, Muratori koleksiyonu içinde).

dukları halde ikisi Yunanların, onu Katalanların, on dördü de Venediklilerin olmak üzere yirmi altı düşman gemisini yok etmişlerdi. Yenenlerin büyük üzüntüsü, daha kesin sonuçlu zaferlere alışkın olmalarından ileri geliyordu. Pisani, senatonun kararlarını bahane göstererek tahkim edilmiş bir limana çekilerek yenilgisini dile getirdi (13 Şubat 1352), sonra da kaçak ve düzensiz bir filo ile Girit Adası'na doğru yelken açarak açık denizi rakiplerine bıraktı. Doge'ye ve senatoya yazdığı açık bir mektupta Petrarch,[54] İtalya'nın bilgesi olan bu iki deniz gücünü, ulaştırmaya çağırıyordu. Bu hatip Cenevizlilerin kıymetini ve zaferini kutlayarak onları dünyanın en yetenekli denizcileri gösteriyor, bir yandan da kardeşleri Venediklilerin mutsuzluğu için acı duyuyordu. Aşağılık ve kalleş Yunanları ateş ve kılıçla kovalamaya ve Doğu başkentini zehirleyen dinsel sapıklıktan temizlemeye, onlarla birlikte hazır olduğunu bildiriyordu. Müttefikleri tarafından terk edilen Yunanlar, artık karşı koyma umudu besleyemiyorlardı. Bu deniz savaşından üç ay sonra, İmparator Cantacuzene bir anlaşma yapılması için ricada bulundu ve bunu imza etti. Bu anlaşmaya göre Katalanları ve Venedikli-leri kesin olarak sürüyor ve Cenevizlilere tüm ticaret ve hükümranlık haklarını tanıyordu. Roma İmparatorluğu (hâlâ bu adı kullanırken insan kendini gülmekten alamıyor) Cenova'nın bir vassalı haline gelmiş olacaktı, eğer bu cumhuriyetin tutkusu, özgürlüğünü yitirmemiş ve denizciliği yıkılıp bitmemiş olsaydı... Yüz otuz yıllık bir rekabet Venedik'in zaferiyle sonuçlanmıştı. Cenovalıların iç çekişmeleri, ulusu, Milano dükü ya da Fransa kralının egemenliği altına girerek barışı ve refahı aramak zorun-

54. Abbé de Sade (*Mémoires sur la Vie de Pétrarque*, c. III, s. 257, 263) Fransa kralının kütüphanesindeki bir elyazmasından kopya ettiği bir mektubu çevirmiştir. Petrarch, her ne kadar Milano düküne bağlı olsa da ertesi yıl Cenevizlilerin yenilgisinden ve umutsuzluğundan duyduğu şaşkınlığı ve umutsuzluğu saklamıyor (s. 323, 332).

da bıraktı. Bununla birlikte, fetihlerden vazgeçen Cenevizliler ticaretten vazgeçmediler. Pera kolonisi başkentteki egemenliğini sürdürdü ve Türklerin fethiyle hale yola konulmalarına değin Euxine ticaretinin iplerini elinde tuttu.

LXIV. BÖLÜM

Cengiz Han'ın ve Moğolların Çin'den Polonya'ya Kadar Fetihleri

Yunanların ve Constantinople'un Karşılaştığı Tehlike

Bitinya'daki Osmanlı Türklerinin Kökeni

Osman'ın, Orhan'ın, I. Murad'ın ve I. Bayezid'in Saltanatları

Türklerin Asya'da ve Avrupa'daki Hükümdarlıklarının Kuruluşu ve İlerlemesi

Constantinople'un ve Yunan İmparatorluğu'nun Durumu

(M. S. 1206-1425)

Bir kentin kendi dış mahalleleriyle küçük kavgalarından ve soysuz Yunanların didişmelerinden ve alçaklığından, zor yaşamları askerî disiplin, dinî coşku ve ulusal karakterlerinin verdiği kuvvetle soylu bir düzeye yükselmiş olan Türklerin parlak zaferlerine geçeceğim. Bugün Constantinople'un egemeni olan Osmanlıların kökeni ve yükselmeleri, çağdaş tarihin en önemli sahnelerine bağlı bulunmaktadır. Ancak bunun için önce hızlı fetihleri, dünyanın yüzeyini sallayan ve değiştiren doğanın depremleriyle karşılaştırılabilecek Moğolların ve Tatarların büyük akınları üzerinde bilgi edinmek gerekir. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün doğrudan ya da uzaktan müsebbipleri olan ulusları tanıtma iddiamı çoktan ileri sürdüm, üstelik alışılmadık büyüklüklerinden dolayı tarihin kanlı sayfalarında felsefi bir aklın ilgisini çekecek olan bu olayları reddedemem.[1]

1. Okuyucuyu, kitabın bu yeni bölümlerini yazmayı ummaktan çok sadece tasarladığım sıralarda Batı Roma ciltlerinde işlediğim çoban ulusların, Attila ve Hun fetihlerinin törelerini gözden geçirmeye çağırıyorum.

MOĞOLLARIN VE TATARLARIN İLK İMPARATORU CENGİZ HAN (1206-1227)

Çin, Sibirya ve Hazar Denizi arasındaki geniş dağlık bölgeden birbiri ardına göç ve savaşçı dalgası yağdı. Hunların ve Türklerin bulundukları yerleri, on ikinci yüzyılda aynı kökenden gelen ve aynı töreleri sürdüren topluluklar ya da çobanlar yurt edinmiştir. Korkunç Cengiz Han bunları bir araya getirmiş ve zafere götürmüştür. Önceleri Timuçin adıyla tanınmış olan bu barbar, eşitlerini ezerek büyüklüğün doruğuna yükselmiştir. Soylu bir kökten geliyordu, ama onun ve halkının asıl asaleti, yedinci atasının annesi olan temiz bir bakire üzerinden geliyordu. Babası, otuz ya da kırk bin kadar ailenin oluşturduğu on üç topluluğun şefiydi. Timuçin'in çocukluğunda ona bağlı kalmayı ve vergi ödemeyi bu halkın üçte ikisi reddetmişti, on üç yaşındayken isyan eden tebaalarına karşı savaşmıştı. Asya'nın gelecekteki fatihi, savaşı bırakmak ve kaçmak zorunda kalmıştı. Ne var ki bu ters gidişin altında kalmadı; kırk yaşındayken, çevresindeki tüm topluluklara adını ve gücünü tanıtarak onlar üzerinde saygınlık kurdu. Politikanın hemen hiç bilinmediği halklarda tek bir kimsenin yükselişi, kuvvet üzerine ve dostlarını ödüllendirmek, düşmanlarını cezalandırmak kuralına göre düzenlenir. Timuçin ilk askerî birliği kurunca tören olarak yalnız bir atın kurban edilmesi ve karşılıklı olarak bir ırmaktan su içilmesiyle yetindi. Yoldaşlarıyla tüm iyi ve kötü sonuçları paylaşacağına söz verdi, varlığı ve atlarını onlarla paylaştı, geride kalan varlık bu yoldaşların minnetinden ve kendi umudundan ibaretti. İlk zaferinden sonra bir fırına yetmiş kazan yer-

leştirdi, en suçlu isyancılardan yetmişi bu kazanlardaki kaynar sulara atıldı. Çevresi, direnmeye kalkışanların derdest edilmesi ve bir bölümünün de itaat akıllılığı göstermesiyle büyüyordu. En çok kafa tutanlar bile Keraitlerin[2] hanının gümüş kutuya konmuş kafatasını görünce titriyorlardı. Bu han Prester John adı altında papa ve Avrupa hükümdarlarıyla yazışmıştı. Tutkulu Temuçin, hurafelerin etkisini hiç hor görmedi, kendisini kimi zaman beyaz bir at üzerinde göklere çıkan bir peygamber olarak bu vahşi topluluklara tanıttı. En büyük anlamına gelen Cengiz[3] unvanını benimsedi, evrensel imparatorluğu kurma hakkına sahip sayıldı. Bir kurultayda, keçe üzerine oturdu ve bir aziz gibi saygıyla izledi. Törenle kendisine büyük han ya da Moğollar[4] ile Tatarların[5] imparatoru adı verildi. Birbirinin rakibi durumuna gelen bu adlar, her ne kadar aynı kaynaktan çıkmışsa da birincisi imparatorluk soyunda yerleşip kökleşmiş, öbürü yanılgı ya da rastlantıyla geniş kuzey bozkırlarının tüm halklarına yayılmıştır.

---

2. Kerait hanları, krallıklarını Hint krallarına yakıştırılan harika öykülerle zenginleştirmişlerdi. Bu mektupları onlar adına Nasturi papaz ve misyonerleri yazıyor, belki hanlar bunları okumuyordu bile. Belki bu Tatarlar (Presbiter veya Papaz John) vaftiz edilmişler ve papazlığa katılma törenlerinde (ordination) yer almışlardı (Assemann., *Bibliot. Orient.*, c. III, kısım II, s. 487-503).

3. Voltaire'in tarihi ve trajedisi yayımlandığından beri *Cengiz*, hiç değilse Fransızcada genellikle benimsenmiştir. Bununla birlikte Ebu'l Gazi Han'ın kendi atasının gerçek adını bilmesi gerekir. Etimolojisi doğrudur: Moğol dilinde cin (ya da zin) büyük demektir, giz ise abartmalı bir sonektir (*Hist. Généalogique des Tartars*, kısım III. s. 194, 195). Aynı büyüklük düşüncelerine göre okyanusa da Cengiz takma adı verilmiştir.

4. Moğol adı Doğululara üstün tutulmuş ve asil hükümdara Hindistan büyük Moğol hükümdarı denmiştir

5. Tatarlar, Moğol Han'ın kardeşi Tatar Han'dan gelmekteydi (Bkz. Abulghazi, birinci ve ikinci kısım). Kıtay (Hitay) kıyılarında yetmiş bin aileden oluşan bir topluluk kurdular (s. 103, 112). Avrupa'nın büyük işgalinde (1238), anlaşıldığına göre öncü olarak yürüyorlardı ve *Tartarei* adına benzerliği sebebiyle Tatarların adı da Latinlerde yakınlık duygusu uyandırdı (Matt. Paris, s. 398).

Cengiz Han'ın Yasaları

Cengiz'in tebaaları için koyduğu yasalardan oluşan kodeks yurtiçinde barışı koruyor, yabancılarla savaşı özendiriyordu. Zina, adam öldürme, yalan yere yemin etme, at ya da inek çalma suçları ölümle cezalandırılıyordu. En vahşi insanlar, böylece kendi toplumlarında ılımlılığı ve adaleti kurmuşlardı. Büyük hanın seçilmesi, gelecekte de bu unvanı ailesinin prenslerine ve oymakların şeflerine özgü tutuyordu. Bir Tatar kampı için eğlence ve beslenme kaynağı olan av üzerine düzenlemeler yapmıştı. Muzaffer bir ulus kölelerin yaptığı bir işte çalışamazdı. Bu gibi işler tutsaklara ve yabancılara yüklenirdi. Askerlik mesleğinden gayri tüm işler Cengiz'in gözünde aşağılıktı. Birliklerin çalışması ve disiplini eski bir komutanın deneyimini göstermektedir. Birlikler ok, pala (*cimeter*) ve demir topuzlarla donatılmış yüz, bin ve on binlik bölümlere ayrılmıştı. Her subay ya da er, kendi canından başka, arkadaşlarının da güvenliğini ve onurunu kollamakla görevliydi. Sanki zafer perisi, yalvaran ve yenik düşmanlardan başkasıyla barış yapmayı yasaklayan bir yasa koymuştu. Cengiz'in dinine övgümüzü ve hayranlığımızı özellikle belirtmemiz gerekir. Hristiyan dininin engizisyoncuları yanlış gördüklerini canavarca yasaklama koşulları uyguladığı sırada, bilim adamlarının derslerini önceden sezen bir barbar, koyduğu yasalarla tek tanrıcılık ve yetkin bir hoşgörü sistemi kurmuş bulunuyordu.[6] İnancının ilk ve tek maddesi, bir (tek) Tanrı'nın varlığına dayanmaktaydı. Bu Tanrı, kendi gücüyle yarattığı yerle göğü varlığıyla kaplamış ve her türlü iyiliği meydana getirmişti. Tatarlar ve Moğollar kendi oymaklarının özel putlarına tapmayı sürdürüyorlardı. Yabancı misyonerler bunlardan birçoğuna Hristiyanlığı, Museviliği ya da Müslümanlığı benimsetmişlerdi. Aynı kampın içinde serbest-

6. Cengiz Han'ın din üzerine yasalarıyla Locke'unkiler arasında çok tuhaf uygunluklar bulunmaktadır (*Constitutions of Carolina*, c. IV, s. 535, baskı 4to, 1777).

çe, kavgasız, gürültüsüz herkes kendi dininin gereklerini yerine getiriyordu. Buda rahibi, imam, haham, Nasturi ve Katolik papazları eşit biçimde askerlik hizmetinden ve vergiden muaf tutuluyorlardı. Buhara Camisi'nde coşkulu fatih, Kur'an'ı atının ayakları altında çiğnetti. Ama dinginlik zamanlarında bir yasa koyucu niteliğiyle her dinin peygamberleri ve büyük din adamlarına saygıda kusur etmedi. Cengiz'in yeteneği kitaplardan kazanılmış değildi. Han ne okuma ne de yazma biliyordu. Igur (Uygur?) oymağı dışında hemen tüm Moğollar ya da Tatarlar, hükümdarı gibi bilgisizdiler. Başarılarının anısı geleneksel olarak korunmuştur. Cengiz'in ölümünden altmış sekiz yıl sonra bu gelenek ve töreler derlendi ve yazıya geçirildi.[7] Bu yıllıkların yetersizliğinde Çinlilerin,[8] Perslerin,[9]

---

7. 1294 yılında İran Hanı Kazan'ın buyruğuyla bu derleme yapılmıştır. Kendisi Cengiz'den sonraki dördüncü kuşaktandı. Vezir Fadlallah, bu töreler tarihine göre Farsça olarak Moğol tarihi kitabını yazdı. Petit de la Croix (*Hist. de Genghizcan*, s. 537, 539) da ondan yararlandı. *Histoire Généalogique des Tatars* (à Leyde, 1726, in 12mo, 2 cilt) Harezm'de (1644, 1663) Özbek hükümdarlığında bulunan ve Cengiz han soyundan gelen Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın elyazmasından Sibirya'daki İsveçli mahkûmlar tarafından çevrilmiştir. Adlar, soy kütüğü ve ulusunun töreleri bakımından çok değerli ve doğru bir yapıttır. Birinci kısımda Âdem'den Moğol hanına kadarki adlar; ikincide Moğol'dan Cengiz Han'a dek; üçüncüsünde yalnız Cengiz Han'ın yaşamı; dördüncü, beşinci, altıncı ve yedincide dört oğlu ile onların soyundan gelenler, sekizinci ve dokuzuncuda Maveraünnehir'de ve Harezm'de saltanat süren Şiban Han'ın çocuk ve torunlarının özel tarihi anlatılmaktadır.

8. *Histoire de Gentchiscan, et de toute la Dinastie des Mongous ses Successeurs, Conquérans de la Chine; tirée de l'Histoire de la Chine*, R. P. Gaubil, de la Société de Jésus, Missionaire à Pekin; Paris, 1739, in 4to. Bu çeviri, iç olaylar bakımından taşıdığı büyük doğruluk, dış olaylar konusunda ise tam bir bilgisizlik taşımaktadır ki bu da Çin ahvaline uygundur.

9. Bkz. Petit de La Croix, *Histoire du Grand Genghizcan, premier Empereur des Mogols et Tartares*, Paris, 1710, in 12mo. Bu eseri için on yıl çalıştı. Aralarında Nisavi de olan İranlı yazarlardan büyük ölçüde yararlandı, Sultan Celaleddin'in bu sekreteri bir çağdaşın değerini ve önsezilerini taşımaktadır. Hissedilen hafif romantizm havası, orijinalinin veya derleyicinin hatasıdır. Ayrıca bkz. d'Herbelot'nun *Bibliothèque Orientale*'inde *Genghizcan, Mohammed, Gelaleddin* vd. maddeleri.

Ermenilerin,[10] Suriyelilerin,[11] Arapların,[12] Yunanların,[13] Rusların,[14] Polonyalıların,[15] Macarların[16] ve Latinlerin[17] tarihlerinden yararlanılabilir. Bu uluslardan her biri felaketleri ve yenilgilerini anlattıklarında kendilerine karşı güven duyulabilir.[18]

---

10. Haithonus veya Aithonus, Ermeni hükümdarı ve Premontré mezhebi rahibi (Fabric., *Bibliot. Lat. medii Ævi*, c. I, s. 34), eski savaş arkadaşları olan Tatarların *De Tartaris* kitabını Fransızca olarak yazdı. Hemen Latinceye çevrildi ve Simon Grynæus, *Novus Orbis*'inde (Basel, 1555, in folio) bu eseri alıntıladı.
11. Cengiz Han ve ilk halefleri Abulpharagius'un *Dynasty*'sinin dokuzuncusunun sonunda bulunmaktadır (Çev. Pocock, Oxon, 1663, in 4to). Onuncusu ise İran Moğollarını almaktadır. Assemannus (*Bibliot. Orient*., c. II) Süryanice yazılmış kimi olayları ve Yakubi maphrian'ların ya da Doğu başpapazlarının yaşam öyküsünü almıştır.
12. Araplar arasında, dil ve din olarak Moğollara karşı Memluk sancağı altında bizzat savaşan Suriye'deki Hama Sultanı Abulfeda'yı ayırt edebiliriz.
13. Nicephorus Gregoras (L, II, b. 5, 6) İskitlerin tarihini Bizans tarihine bağlama ihtiyacını duymuştur. Pers Moğollarının yerleşim ve tavırlarını doğruluk ve zarafetle anlatır ancak kökenlerinden bahsetmez ve Cengiz ve oğullarının isimlerini yanlış yazar.
14. Levesque (*Histoire de Russie*, c. II), Patrik Nicon'a ve eski kroniklere dayanarak Rusya'nın Tatarlarca fethini anlatmıştır.
15. Polonya konusunda, Novus Orbis de Grynaeus'e konulmuş olan *Sarmatia Asiatica et Europæa*, Kraków piskoposluk kurulu üyesi ve hekim (1506) Matthew à Michou veya de Michoviâ ile yetineceğim. Fabric., *Bibliot. Latin. mediæ et infimæ Ætatis*, c. V, s. 56).
16. Genel tarihin en eski yazarı Thuroczius (kısım II, b. 74, s. 150) *Scriptores Rerum Hungaricarum*'ların birinci cildinde tanık olan ve bu uğurda ölen bir çağdaşın özgün öyküsünü aktarmasaydı, ben onu (Thuroczius'u) anacaktım (Rogerii, *Hungari, Varadiensis Capituli Canonici, Carmen miserabile, seu Historia super Destructione Regni Hungariæ, Temporibus Belæ IV. Regis per Tartaros factâ*, s. 292, 321). Barbar istilasının tüm koşullarını içeren gördüğüm en iyi tasvirler.
17. Matthew Paris, özgün bilgilere dayanarak Avrupa'nın karşılaştığı terör ve tehlikeyi sergiliyor (bkz. onun büyük endeksinde *Tartari* sözcüğü). John de Plano Carpini ve William Rubruquis adında iki keşiş ve Marco Polo (soylu Venedikli) on üçüncü yüzyılda büyük hanın sarayını gezdiler. İkisinin Latinlerle ilişkileri Hackluyt'un birinci cildine eklenmiştir; İtalyanca orijinali veya üçüncünün çevirisi Ramusio'nun ikinci kitabında bulunabilir (Fabric., *Bibliot. Latin. medii Ævi*, c. II, s. 198; c. V, s. 25).
18. De Guignes, büyük *History of the Huns*'ta Cengiz Han ile halefllerini derinlemesine işlemiştir (bkz. c. III, L, XV-XIX, Bkz. *Seljukians of Roum* maddesi, c. II, L, XI; Harezmler, L, XIV; Memlukler, c. IV, L, XXI). Birinci bölümün

Çin'i Ele Geçirmesi (1210-1214)

Cengiz ile adamlarının orduları Çin Seddi ile Volga arasında kamp kurmuş tüm bozkır topluluklarını birbiri ardından egemenlikleri altına aldılar. Moğol imparatoru onunla birleşmekten kıvanç duyan ve güçlerini güneyin zengin ve barışçıl halklarına karşı denemek üzere sabırsızlanan milyonlarca çobanın ve askerin hükümdarı oldu. Ataları, Çin imparatorlarına haraç ödemişlerdi; Timuçin'e de bir onur ve hizmet unvanı vererek aşağılamışlardı. Pekin sarayı, eski kulu tarafından gönderilen ve bir kral ağzıyla haraç ve baş eğme isteyen elçileri büyük şaşkınlıkla kabul etti. Halbuki eskiden kendisi böyle harçlar ödemişti, şimdi göklerin oğlu olarak ortaya çıkıyor ve Çinlilere nefretle bakıyordu. Çinliler, yüksekten bakan bir yanıtla korkularını gizlemeye çalıştılar. Bu korkuları, büyük duvarlarının her yandaki zayıf noktalarını delip geçen kalabalık bir ordunun yürüyüşüyle kanıtlandı. Moğollar, doksan kenti saldırıyla ya da aç bırakarak ele geçirdiler. On tanesi kendilerini başarıyla savundular. Çinlilerin aile sevgisi ve bağlılığını bilen Cengiz, tutsak edilen yakın akrabaları öncülerin arasına kattı. Bu, düşmanlarının erdemini kötüye kullanmak demekti ki gerçekten yüz bin Hitan (Khitan; Hitaylar?), sınırı bekledikleri sırada Çin'e başkaldıranların ve Tatarların saflarına katıldılar. Galip, antlaşma yapmaya razı oldu. Geriye çekilmesi için Moğollara bir Çinli prenses, üç bin at, beş yüz delikanlı, o sayıda bakire, altın ve ipekli kumaşlar verildi. İkinci seferinde Çin imparatorunu Sarı Irmağın öbür yanına çekilmeye ve daha güneyde oturmaya zorladı. Pekin'in kuşatılması uzun ve güç oldu.[19] Açlık yüzünden birçok kimse, başka insanları ve

tablolarına da bakınız; çok öğretici ve çok doğrucu. Bununla birlikte Arapçadan henüz çevirisi yapılmayan Ebu'l Feda'nın kimi pasajları için ona minnettarım.

19. Daha doğrusu, bugün hâlâ yıkıntıları görülebilen ve Kubilay Han tarafından yaptırılan, modern Pekin şehrinin güneydoğusuna yakın bir yerdeki *Yen-*

hayvanların beslenebilmesi için kendilerini öldürdüler. Atacak taşları kalmayınca altın ve gümüş külçeleri fırlattılar. Ne var ki Moğollar, kentin ortasına atarak patlattıkları bir mayınla büyük bir yangın çıkardılar, sarayın yanması otuz gün sürdü. Tatarların yakıp yıktığı Çin, içerideki komplo hareketleri ve isyanlarla da büyük acılara ve kayıplara uğradı. Cengiz, bu krallığın kuzeydeki beş eyaletini kendi imparatorluğuna ekledi.

Harezm, Maveraünnehir ve İran (1218-1224)

Cengiz'in batıya doğru toprakları, devletinin çok geniş sınırları Pers körfezinden Hindistan ve Türkistan'a kadar yayılan ve Büyük İskender'e hayranlığıyla atalarının Selçuklulara bağımlılığını unutmuş olan Harezm Sultanı Muhammed'inkilere gelip dayanmıştı. Müslüman hükümdarlarının en güçlüsüyle ticaret ve dostluk ilişkilerini sürdürmek niyetini güden Cengiz, devletini ve dinini kişisel hıncına feda etmek isteyen Bağdat halifesinin gizli taleplerini geri çevirdi. Ancak bir şiddet ve insanlık dışı davranış, Tatar ordularını haklı olarak Güney Asya'ya çekti. Muhammed, üç elçiden ve yüz elli tüccardan oluşan bir kervanı, Otrar'da durdurdu ve hepsini öldürttü. Cengiz tarafından Muhammed'e özür dilemesi için yapılan öneri bu sultanca geri çevrildikten ve bir dağda üç gece Tanrı'ya yalvardıktan sonra Moğol imparatoru onu Tanrı'nın vereceği hükme ve kılıcının kararını dinlemeye çağırdı. Bizim Avrupa savaşları, diyor bir filozof yazar,[20] Asya ovalarında çarpışan ve yok olan ordularla karşılaştırı-

king kenti (Gaubel, s. 146). Pe-king ve Nan-king belirsiz adlardır ve kuzey ve güney sarayı anlamını taşırlar. Kimi zaman benzerlikleriyle, kimi zaman da adlarındaki değişimlerle Çin coğrafyasında sürekli güçlüklere sebep olmaktadırlar (s. 177).

20. Voltaire, *Essai sur l'Histoire Générale*, c. III, b. 60, s. 8. Cengiz ve Moğollar hakkındaki anlatımı, her zamanki gibi, bazı özel hatalarla birlikte çok fazla

lacak olursa cılız baskınlardan başka bir anlam taşımaz. Yedi yüz bin Moğol ya da Tatar, Cengiz ile dört oğlunun komutası altında yürüyüşe geçtiler. Seyhan'ın kuzeyindeki büyük ovalarda, Sultan Muhammed'in komutasındaki dört yüz bin kişilik orduyla karşılaştılar. Geceye dek süren ilk çarpışmada yüz altmış bin Harezmli can verdi. Düşmanın sayısından ve gücünden dehşete düşen Muhammed geri çekildi ve birliklerini sınır illerine dağıttı. Amacı, savaş alanında yenilmez olduğu anlaşılan bu barbarları, çetin ve uzun sürecek kent kuşatmalarıyla yıldırmaktı. Ne var ki Cengiz, mantıklı davranarak mekanik sanatlarda yetenekli Çinli mühendislerden oluşan bir grup oluşturmuştu. Bunlar, kendi ülkeleri için göstermedikleri savunmadaki başarıyı şimdi yabancı ülkelerde göstereceklerdi. İranlı tarihçiler, Otrar'ın, Cogende'nin, Buhara'nın, Semerkand'ın, Harezm'in, Herat, Merve, Nişabur, Belh ve Kandehar'ın alınmasıyla zengin ve nüfusu kalabalık Maveraünnehir, Harezm ve Horasan ülkelerinin fethini anlatıyorlar. Cengiz'in ve Moğolların yaptığı talanlar Hunların ve Attila'nın akınlarıyla ne gibi zararlar geldiği konusunda bize bir kanı verebilir. Moğolların Hazar Denizi'nden İndus Irmağı'na dek yüzlerce millik toprakları nasıl da çöl haline getirdiğini anlamak için beş yüz yıllık bir onarma ve çalışma yapılması gerektiğini belirtmek yeterli olacaktı. Moğol imparatoru askerlerinin öfkeye kapılmalarını istiyor ya da bunu hoş görüyordu. Bunlar kesip biçme ve yağma tutkusuyla, geleceğe ilişkin hiçbir önlem almayı düşünmüyor, adalet ve öç alma bahaneleriyle vahşilikleri daha da artıyordu. Bütün tebaası tarafından terk edilen ve Hazar Denizi'nin ıssız bir adasında son nefesini veren Sultan Muhammed'in düşüşü ve ölümü, sebep olduğu felaketlerin hafif bir kefareti olmuştu. Oğlu Celaleddin, zafer olarak dahi nitelenebilecek bir başarıyla Moğolları çok zaman durdurdu. İndus kı-

---

genel anlam ve gerçekleri içerir.

yılarında yaptığı bir geri çekilme sırasında sayı fazlalığı sebebiyle yenilgiye uğrayınca atını ırmağa sürdü, Asya'nın en hızlı akan ve en geniş ırmağını cesaretle geçerek düşmanlarının hayranlığını kazandı. Bu zaferden sonra zenginleşmiş ve yorgun düşmüş olan askerlerinin homurdanmaya başlaması üzerine üzülerek anavatanına dönmeye razı oldu. Asya'dan aldıkları ganimetlerle yüklü olarak yavaş yavaş geri döndü, yenilenlerin içine düştükleri yoksulluğa acıdı ve kendilerinin sebep olduğu yıkıntılar için bu kentleri yeniden yapma niyetini bildirdi. Amuderya ve Seyhun ırmaklarının öbür yanında, Pers'in güney eyaletlerini ele geçirmek üzere otuz bin atlı bir kuvvetin başına koyduğu iki komutan da ana orduya katıldı. Önlerine çıkan her şeyi yıktıktan sonra Volga'yı ve bozkırı geçerek Hazar Denizi çevresinde bir tur yaptılar; eski zamanlarda benzeri olmayan ve hiçbir zaman da böyle bir benzerine girişilmeyecek seferlerden muzaffer olarak döndüler. Cengiz, başkaldırmış ya da bağımsız kalmış olan birtakım Tatar halklarını da bozguna uğratarak dönüşünü noktaladı. Uzun ve zafer dolu bir yaşamdan sonra ölürken (1227) oğullarına Çin'in fethini tamamlamalarını vasiyet etti.

Cengiz'in Halefleri Zamanında Moğolların Fetihleri (1227-1295)

Cengiz'in hareminde beş yüz kadın ya da cariye bulunuyordu ve sayısız çocuğu arasından en meziyetli oğullarından dördünü seçmişti; bunlar babalarının yanında başlıca sivil ve askerî görevleri yürütmüşlerdi.Cuci baş yardımcısı, Çağatay yargıcı,[21]

21. Çağatay, adını Maveraünnehir veya Transoxiana'daki hâkim olduğu bölgeye verdi. O bölgeden göç eden Hindistan Moğolları, Persler tarafından Çağataylar olarak adlandırılmıştır. Nogay'dan türetilen Özbek gibi, bir kişiden türetilen yer isimlerini kesinlikle reddetmememiz için önemli bir örnektir.

Ögeday bakanı ve Tuluy da komutanıydı. Bu oğulların adları ve işlevleri Cengiz'in zaferlerinde çok zaman dikkati üzerlerinde toplamışlardır. Kendi çıkarlarıyla kamunun çıkarları arasında tam bir birlik kuran bu kardeşlerden üçü ve aileleri, bağlı hükümdarlıklarla yetinerek oybirliğiyle Ögeday'ı büyük han ya da Moğol ve Tatarların imparatoru olarak seçtiler. Ögeday, kendine halef olarak oğlu Güyük'ü seçtiyse de onun ölmesi üzerine imparatorluk asası, Tuluy'un oğlu ve Cengiz'in torunları Mengü ile Kubilay'a geçti. Ölümünü izleyen altmış sekiz yılda ilk dört halefi Asya'nın hemen tamamını ve Avrupa'nın büyük bir bölümünü egemenlikleri altında tuttular, kronolojik bir zaman sırası gözetmeden, olayların ayrıntılarına girmeden, ordularının **I.** doğuda, **II.** güneyde, **III.** batıda ve kuzeyde ilerleyişinin genel bir resmini vereceğim.

Kuzey Çin İmparatorluğu (1234)

I. Cengiz'in saldırısından önce Çin, kuzey ve güney olmak üzere iki imparatorluğa bölünmüştü;[22] yasaların, dilin ve törelerin uyumluluğu köken ve çıkar ayrılığını yumuşatıyordu. Cengiz'in parçaladığı kuzey imparatorluğunun fethi, onun ölümünden yedi yıl sonra tamamlandı. Pekin'i terk etmeye zorlanan imparator, çevresi fersahlar tutan ve Çin tarihlerine inanılabilirse, bir milyon dört yüz bin kişilik yerli ve sığınmacı nüfusu olan Kaifong kentini kendine merkez yaptı. Yedi atlıyla birlikte kaçtı ve üçüncü bir başkente sığındı. Burada yaşamını kurtarma umudunu yitirerek, günahsızlığını göstermek ve talihini kına-

22. Marco Polo ve Doğu coğrafyacıları kuzey ve güney imparatorluklarını Cathay ve Mangi adlarıyla birbirinden ayırmaktadırlar. Böylece Çin, 1234'ten 1279'a kadar büyük han ile Çinliler arasında bölüşüldü. Çin bulunduktan sonra, Cathay'ın araştırılması on altıncı yüzyılda kuzeydoğu geçidini arayan gemicilerimizin şaşırmasına sebep olmuştu.

mak için bir odun yığınının üzerine çıktı ve kendisini bıçaklar bıçaklamaz odunların tutuşturulmasını buyurdu. Tüm eski imparatorların soyu olan *Song* hanedanı, kuzeyin gaspçılarının çökmesinden sonra kırk beş yıl daha yaşadılar. Tam fetih, Kubilay'ın saltanatı sırasında tamamlandı. Bu ara zamanda Moğollar, çok kez yabancı savaşlar sebebiyle ayrıldılar ve ovalarda yenenlere pek seyrek olarak kafa tutmaya kalkışan Çinliler, kentlerdeki edilgen direnişleriyle milyonlarca kayıp verme durumunda kaldılar. Saldırı ve savunma için zaman zaman savaş aygıtları ve Grek ateşi kullanılıyordu. Anlaşıldığına göre barut, bomba ve top kullanımını biliyorlardı.[23] Kuşatmalar, Kubilay Han'ın eli açıklığıyla hizmetine girmeye özendirdiği Müslümanlar ve Franklarca yürütülüyordu. Büyük ırmağı geçtikten sonra birlikler ve topçular birçok kanallar üzerinden Çin'in en güzel iklimli ülkesi olan ve ipek üretilen Hamcheu ya da Quinsay'daki krallık merkezine dek getirildiler. Genç ve çekingen olan imparator, hiç direnmeden teslim oldu, Tataristan'ın uzak bir bölgesindeki sürgün yerine hareketinden önce büyük hanın merhametini ya da affını isteyip yalvarmak amacıyla alnını dokuz kez yere vurdu.

Güney Çin (1279)

Bununla birlikte savaş, daha doğrusu ayaklanma, Hamc-

23. Moğol ya da Yuen (s. 71, 93, 153) yıllıklarının Çince metnini çeviren Père Gaubil'in bilgisine ve doğruculuğuna güveniyorum. Ne var ki bu yıllıkların ne zaman yazılıp yayımlandığını bilmiyorum. Siengyangfou kuşatmasında mühendis olarak hizmet eden Marco Polo'nun iki amcası (L, II, b. 61, [içinde] Ramusio, c. II. Bkz. Gaubil, s. 155, 157), bu barutun etkilerini görmüş ve anlatmış olmalılardır. Son keşiflerinin 15. yüzyıl kervanları tarafından Avrupa'dan Çin'e taşındığına ve 16. yüzyılda Portekiz ve Cizvitlerin gelişinden önce yanlış bir şekilde eski bir ulusal keşif olarak kabul edildiğine dair bir şüphe duyuyorum. Bununla birlikte Père Gaubil, barutun Çin'de bin altı yüz yıldan beri tanındığını bildiriyor.

heu'dan Canton'a kadar güney eyaletlerinde her zaman süre geldi. Cesaret ve özgürlüğe düşkünlükte onlardan geri kalanlar, karadan kovulmuşlar, gemilere sığınmışlardı. Song'lar, üstün bir donanma tarafından sarılıp bastırıldıklarını görünce en ateşlilerinden ve yiğitlerinden biri "Bir hükümdar için, tutsak olarak yaşamaktansa özgürken ölmek daha şanlıdır" dedi ve henüz çocuk olan imparatoru kucağında tutarak denize atladı. Yüz bin Çinli de bu örneğe uydu ve Tonkin'den büyük duvara dek imparator Kubilay'ı kendi imparatoru olarak tanıdı. Onun doymak bilmez tutkusu Japonya'nın fethine yönelmişti. Fırtına iki kez donanmasını yok etti ve bu zorlu girişim yüz bin Moğol'un ya da Çinlinin canına mal oldu. Ancak ordularının gücü ve saldığı dehşet, dolaylardaki Kore, Tonkin, Cochinchina, Pegu, Bengal ve Tibet krallıklarını ele geçirmiş haraca ve eğmeye bağlamıştı ve zorlamıştı. Hint Okyanusu'na bin gemilik bir donanmayla açıldı. Altmış sekiz gün süren bir deniz seferinde, muhtemelen ekinoks zamanı Borneo Adası'na vardılar. Her ne kadar bu seferden zafer ve ganimet elde ettilerse de imparator bu ülkenin vahşi hükümdarının kaçmış olmasına üzüldü.

İran ve Halifeler İmparatorluğu (1258)

II. Moğollar, Hindistan'ı, daha sonraları Timur hükümdar soyunun prensleri zamanında ele geçirdiler. Ne var ki Cengiz'in torunu, İmparator Mengü ve Kubilay'ın kardeşi ve onların vekili olan Hülagü Han, İran ya da Pers'in fethini tamamladı. Gücü altında ezdiği çok sayıda sultan, emîr ya da atabeklerden bahsetmeyeceğim ancak Haşhaşiler veya İsmailileri yok ettiler ve bu, insanlığa hizmet olarak düşünülebilir.[24] Bu iğrenç yobaz-

24. Pers ve Suriye suikastçılarıyla ilgili olarak edinilen bütün bilgiler Falconet'den alınmıştır. Bkz. *Academie des Inscriptions*'ta bulunan iki *Mémoires*'ın-

lar, Hazar Denizi'nin güneyindeki dağlarda hiç tepki görmeden yüz altmış yıldan çok saltanat sürdüler, hükümdarları ya da imamları, Libanus Dağı'ndaki kolonisini yönetmek için bir vekil atıyorlardı; bunlar haçlı seferleri tarihinde çok korkulu ve ünlü olmuşlardı.[25] İsmaililer ruhların öldükten sonra başka bir bedene geçişlerine ilişkin Hint inancını ve kendi peygamberlerinin görüntülerini (*visions*) Kur'an inancına bağlıyorlardı. İlk ödevleri, ruhlarını ve bedenlerini Tanrı'nın vekiline bağlamaktı. Misyonerlerinin hançerleri doğuda ve batıda kendini hissettirdi, Hristiyanlar ve Müslümanlar *dağların sahibinin* (ona böyle deniyordu) açgözlülüğü ve hıncı uğruna çok sayıda ünlü kimsenin kurban edildiğini ileri sürmüşlerdir. Hülagü'nün kılıcı onun hançerlerini kırdı ki bunlar kullanmasını bildiği tek silahlardı. Bu insanlık düşmanlarından zamanımıza yalnız *suikastçı* (*assassin*) sözcüğü kalmıştır ve Avrupa dillerinde iğrenç bir anlamda kullanılmaktadır. Abbasilerin yükselişini ve gerileyişini izlemiş olan okuyucu onun yok oluşuna ilgisiz kalamayacaktır. Gaspçı Selçuk'un haleflerinde çökme başladığından beri halifeler, Bağdat ve Irak'taki irsî devletlerini yeniden kurmuşlardı. Ne var ki Bağdat kenti mezhep tartışma ve ayrışmaları içerisinde sarsılıyor ve inananların komutanı olan halife, harem dairesindeki yedi yüz cariye arasında yaşamını sürdürüyordu. Moğolların yaklaşması üzerine onlara zayıf ordusu ve tepeden bakan elçileriyle karşı çıktı. Halife Mutasım şöyle diyordu: "Abbas'ın oğulları Tanrı'nın buyruğuyla dünyaya hükmetmektedirler. Onların tahtını Tanrı korumakta ve düşmanlarını bu dünyada ve ahirette ceza beklemektedir. Abbasilere karşı gelmeye kalkışan Hülagü de kim oluyor? Barış istiyorsa, bu kutsal

da derin bilgiler vardır (c. XVII, s. 127, 170).

25. Suriye İsmailileri ya da suikastçılar, kırk bin kişi kadardı, Tortosa üzerindeki dağlarda on kale edinmişler ya da yapmışlardı. Bunlar 1280 yılına doğru Memlukler tarafından yok edilmişlerdir.

topraklardan hemen çekilip gitmelidir, belki işlediği günahların bağışlanması bizim merhametimiz ile mümkün olur." Aşağılık bir vezir bu körü körüne böbürlenmeyi sürdürüyor ve barbarlar kente girseler bile kadınlar ile çocukların teraslardan atacakları taşlarla onları ezeceklerini efendisine söylüyordu. Ama Hülagü bu hayalet devlete dokunur dokunmaz her şey duman gibi yok oldu. İki aylık bir kuşatmadan sonra Bağdat bir saldırıyla düşürüldü ve Moğollarca yağma edildi. Komutanları olan yırtıcı Hülagü, Muhammed'in son dünyevi halefi ve beş yüz yıldan çok Asya tahtlarını elinde tutmuş olan Abbas soyundan halife Mutasım hakkındaki kararını bildirdi. Fatihin niyetleri ne olmuş olursa olsun, Arabistan çölü onun tutkusuna karşı kutsal kentler Mekke ve Medine'yi korudu.[26] Ne var ki Moğollar, Tigris'in (Dicle) ve Euphrates'in (Fırat) öte yanına geçtiler, Halep'i ve Şam'ı yağmaladılar ve Kudüs'ü kurtarmak üzere Frankları tehdit ettiler. Aynı tutum Mısır için de gösterilebilirdi ama orası sadece zayıf evlatlarınca savunulmuş olsaydı; oysa Memlukler gençliklerinde İskit ülkelerinin havasını almışlardı; onlar da yiğitlikte Moğollara eşitti ve disiplin bakımından onlardan daha üstündü.

Anadolu (1242-1272)

Memlukler, birçok kez tam savaş düzeninde düşmana saldırdılar ve bu selin akışını Euphrates'in doğu yakasına, Ermenistan ve Anadolu krallıklarına dek püskürttüler. Moğollar bu krallıkları dayanılmaz bir şiddetle ele geçirdiler. Birincisinin kontrolü

26. Kimi Çinli tarihçiler Cengiz'in fetihlerini, Muhammed'in yurdu olan Medine'ye dek yaydığını söylemektelerse de (Gaubil, s. 42) kendi yurtlarının dışına ilişkin bilgilerde ne kadar cahil olduklarını bundan daha iyi kanıtlayan bir şey olamazdı.

Hristiyanlarda, ikincisi Türklerdeydi. Iconium (Konya) sultanı İzzeddin bir süre dayandıysa da Constantinople'daki Yunanlar arasına sığınmak zorunda kaldı ve Pers hanları da Selçuk soyunun son vârisleri olan haleflerini yok ettiler.

Kıpçaklar, Rusya, Polonya ve Macaristan (1235-1245)

III. Ögeday, Kuzey Çin İmparatorluğu'nu devirir devirmez ordularını batının en uzak ülkelerine dek götürmeyi kararlaştırdı. Bir buçuk milyon Moğol ya da Tatar, adlarını askerî sicile geçirttiler. Büyük han bu kalabalık asker topluluğunun üçte birini ayırdı ve Hazar Denizi'nin kuzeyinde babasının fethettiği yerlerde hükümdar olarak bulunan yeğeni ve Tuluy'un oğlu Batu'nun komutasına verdi. Kırk gün süren şenliklerden sonra Batu, bu büyük sefere çıktı. Altı yıldan daha az zamanda, doksan derecelik boylam çizgisini ya da dünya çevresinin dörtte birini dolaşmış olan sayısız atlıların hızı ve atılışı korkunçtu. Asya'nın ve Avrupa'nın büyük ırmakları olan Volga, Kama, Don, Borysthenes'i, atları üzerinde yüzerek ya da kışın donduklarında buz üzerinden yürüyerek yahut orduyu hep izleyen ve yükleri ve savaş makinelerini taşımakta kullanılan deriden yapılmış gemilerin içerisinde geçtiler. Batu'nun ilk zaferleri Kıpçakları ve Türkistan'ın çok büyük ovalarındaki geri kalan özgür halkları da yok etti.[27] Hızlı yürüyüşle bugün Kazan ve Astrakan diye tanınan krallıklardan geçtiler; ayrılan bir kolları da Kafkas dağlarında ilerleyerek Gürcistan'ın ve Kafkasya'nın içerlerine girdiler. Rusya büyük dükleri ya da prenslerinin iç çekişmeleri yüzünden ülkeleri Tatarların eline geçti. Livonia'dan Karadeniz'e (Black Sea) dek yayıldılar. Eski ve

27. Deşti Kıpçak ya da Kıpçak ovası Volga'nın iki kıyısından Jaik'e ve Borysthenes'e doğru uzanır ve Kazaklara kökenini ve adını vermiş sanılır.

yeni başkent olan iki kent Moskova ve Kiow ateşe verildi; Rusların karakterine iki yüz yıllık bir hizmetkârlık damgası vuran derin ve belki de silinmez olan işarete nispeten daha az vahim olan geçici bir felaketti bu. Tatarlar girdikleri ve çıktıkları tüm ülkeleri yakıp yıkıyorlardı. Yerleştikleri Rusya'dan Polonya'ya ve Almanya sınırlarına dek geçici ama yıkıcı akınlar yaptılar. Lublin ve Kraków kentleri haritadan silindi. Baltık Denizi kıyılarına yaklaştılar, Lignitz Savaşı'nda Silezya düklerini, Polonya *palatine*'lerini ve Tötonların büyük efendilerini bozguna uğrattılar, öldürdüklerinin sağ kulaklarını keserek dokuz çuvala doldurdular. Yürüyüşlerinin son aşaması olan Batı yanındaki Lignitz'den Macaristan'a yöneldiler; Batu'nun başta bulunmasıyla büsbütün coşan bu beş yüz bin kişilik ordu, onunla bir bütün haline gelmişti. Çeşitli tümenlere bölünmüş olan birlikleri Carpathian Dağlarını aştılar, hâlâ yaklaştıklarına inanılmadığı bir zamanda onların yakıp yıkmalarına tanık olunuyordu. Kral IV. Bela, kontların ve piskoposlarının askerî güçlerini bir araya getirdi; ne var ki kırk bin aileden oluşan bir Coman topluluğunu kabul ederek ulusunu kuşkulandırmıştı. Bir hainlik kuşkusu ve hükümdarlarının öldürülmesi bu vahşi konukların isyanına sebep oldu. Tuna'nın üzerindeki tüm ülke bir günde yitti ve burada bir yaz içinde tek canlı insan kalmadı. Kentlerin ve kiliselerin yıkıntıları ataları olan Türklerin günahlarını ödeyen yurttaşların kemikleriyle dolduruldu. Waradin'deki yağmadan kaçan bir papaz, tanık olduğu yakıp yıkma ve öldürmeleri betimledi. Kuşatmaların ve savaşların kanlı öfkeleri, kaçakların uğradığı kötü sondan çok daha az canavarcaydı. Bağışlama ve barış sözleriyle saklandıkları ormanlardan toplanan bu zavallılar, ekinlerin kaldırılmasında ve bağ bozumunda çalıştırıldıktan sonra soğukkanlılıkla boğazlanıyorlardı. Kış boyunca Tatarlar, donan Tuna'nın üzerinden geçtiler, Cermen kolonisinin bulunduğu krallık merkezi olan Gran ya da

Strigonium'a (Estergon) doğru ilerlediler. Kale duvarlarına karşı otuz savaş makinesi yerleştirdiler, çukurları toprakla ve cesetlerle doldurdular, hiç ayrım yapmaksızın katliama giriştikten sonra han, kendi önünde üç yüz soylu kadını boğdurttu. Macaristan'ın tüm kent ve kalelerinden ancak üçü ayakta kalabildi ve talihsiz Bela, Adriyatik Denizi adalarına sığındı.

Büyük korku, Latin dünyasına yayıldı. Kaçan bir Rus, İsveç'i alarma geçirdi. Baltık ve Atlantik kıyılarındaki uluslar Tatarların yaklaşmasıyla titremeye başladılar.[28] Korku ve bilgisizlik onları insandan ayrı bir yaratık olarak gözlerde canlandırıyordu. Sekizinci yüzyıldaki Arap saldırılarından beri Avrupa böyle bir kötü durumla karşı karşıya kalmamıştı. Muhammed'in müritleri dinleri ve özgürlüğü baskı altında tutmalarına karşın İskit çobanları kentleri, anıtları ve tüm uygar toplum kurumlarını yıkmışlardır. Roma pontiff'i bu yenilmez paganları yatıştırmayı ve Hristiyanlaştırmayı denedi, onlara Dominikan ve Fransisken mezhebinden keşişler gönderdi ancak hanın cevabıyla şaşkına döndü; Tanrı'nın ve Cengiz'in oğullarına ulusları boyun eğdirmek veya yok etmek için ilahî bir güç verilmişti ve papa, hana bizzat gelip yalvarmazsa katliama devam edilecekti. İmparator II. Frederic daha cesur bir savunma yoluna başvurdu; Almanya prenslerine, Fansa ve İngiltere krallarına yazdı, hepsinin karşı karşıya bulunduğu tehlikeyi betimledi ve tebaalarını bu haklı ve mantıklı haçlı seferi için silahlandırmalarını istedi.[29] Tatarlar, Frankların şöhreti ve

28. 1238 yılında Gothia (İsveç) ve Frise halkları, Ringa balığı avlamak üzere gemilerini İngiltere kıyılarına göndermeyi göze alamadılar çünkü Tatarlardan korkuyorlardı. İhraç edemediklerinden bu balıklardan kırkını ya da ellisini bir şiline satıyorlardı (Matthew Paris, s. 396). Çin sınırlarında saltanat süren bir Moğol hanının buyruğuyla İngiltere pazarlarında Ringa balığı fiyatının düştüğünü öğrenmek pek de hoş doğrusu.

29. Avrupa'nın çeşitli ulusları tarafından ona takılan karakteristik ya da övgü içeren sıfatları olduğu gibi aktaracağım: "Furens ac fervens ad arma Germania, strenuæ militiæ genetrix et alumna Francia, bellicosa et audax Hispania,

cesareti karşısında hayrete düştüler, elli şövalye ve yirmi kundaklı yay kullanan okçu, Avusturya'daki Newstadt kalesini başarıyla savundular ve kuşatmayı bir Alman ordusunun yaklaşmakta olduğu haberi üzerine kaldırdılar. Yakınlardaki Servia (Sırbistan), Bosna ve Bulgaristan krallıklarını da yakıp yıktıktan sonra Batu, bozkırın ortasında buyruğu üzerine yapılan Serai kentinde ve saray köşkünde zaferlerinin meyvelerinden yararlanmak için yavaşça Tuna'dan Volga'ya çekildi. Moğollar ordularını kuzeyin donmuş bölgelerine de götürdüler. Büyük Batu'nun kardeşi Şiban Han, on beş bin aileden oluşan bir topluluğu Sibirya çöllerine gönderdi. Bunların kuşakları, Rusların ele geçirmelerine değin üç yüz yıldan çok Tobolsk'ta hüküm sürdüler. Obi ve Yenisey ırmaklarının akışını izleyerek girişimci ruhun onları Kuzey Buz Denizi'nin buluşuna yöneltmesi gerekirdi. Bunlar için uydurulan köpek başlı ve çatal ayaklı insanlar biçimindeki masalları bir yana atarak Cengiz'in ölümünden on beş yıl sonra Moğollar, kutup çevresinde oturan ve yiyecekleri et ile giyecekleri kürkü sağladıkları avcılıktan başka uğraş bilmeyen Samoyed'lerin adını ve törelerini sürdürdüler.[30]

Cengiz'in Halefleri (1227-1259)

Moğollar ve Tatarlar Çin'i, Suriye'yi ve Polonya'yı ele geçirdikleri sırada, bu büyük yıkımları yapanlar adlarının ölüm kılıcı

---

virtuosa viris et classe munita fertilis Anglia, impetuosis bellatoribus referta Alemannia, navalis Dacia, indomita Italia, pacis ignara Burgundia, inqueta Apulia, cum maris Græci, Adriatici, et Tyrrheni insulis pyraticis et invictis, Cretâ, Cypro, Siciliâ, cum Oceano conterminis, insulis, et regionibus, cruenta Hybernia, cum agili Walliâ, palustris Scotia, glacialis Norwegia, suam electam militiam sub vexillo Crucis destinabunt," vd. Matthew Paris, s. 498.

30. Sibirya hanlarının soyağacı Abulghazi (kısım VIII, s. 485 - 495) tarafından verilmiştir. Ruslar Tobolsk'ta hiç Tatar kroniği bulamadılar mı?

olarak anılmasından memnunlardı. İlk halifeler gibi Cengiz'in halefleri de muzaffer ordularının başında çok seyrek olarak bulunuyorlardı. Onon ve Selenge kıyılarında *altın ordu* ya da krallığı, azamet ile sadeliğin karşıtlığını simgeliyordu. Örneğin yemek olarak koyun kızartması ve kısrak sütü yenip içilirken, bir gün içerisinde beş yüz arabayla taşınan altın ve gümüşün dağıtımı yapılıyordu. Avrupa ve Asya hükümdarları bu uzun ve çok zahmetli yolculuğa elçilerini göndermek ya da bizzat çıkmak zorunda kaldılar. Rusya büyük düklerinin Gürcistan ve Ermenistan krallarının, Iconium sultanı ve İran emîrlerinin tahtı ve canları Tatarların büyük hanlarınca verilecek bir işarete bağlıydı. Cengiz'in oğulları ve torunları kırsal yaşama alışkınlardı. Bununla birlikte Karakurum köyü yavaş yavaş büyümeye başladı;[31] hanların seçimi burada yapılıyordu; onlar da burasını sürekli oturma yeri yapmışlardı. Ögeday ve Mengü çadır yaşamını bırakarak konuta yerleştirdiler ki bu da geleneklerinde bir değişikliği göstermekteydi. Onların ortaya koyduğu bu örneğe ailelerine bağlı prenslerle yüksek aşamalı imparatorluk subayları da uydu. Avlarını sürdürdükleri büyük ormanlar yerine, sınırlı çevresi olan bir park onlar için daha az yorucu bir olanak sağlıyordu. Resimler ve heykeller yeni konutlarını güzelleştirdi. İhtiyaç dışındaki hazinelerle havuzlar, çeşmeler ve som gümüşten heykeller yapıldı. Çin ve Paris sanatçıları yeteneklerini büyük han için sergilediler.[32] Karakurum'daki iki caddenin birinde Çinli ustalar, öbü-

31. D'Anville'in haritası ve Çin gezi notları (de Guignes, c. I, kısım II, s. 57), Pekin'in yaklaşık altı yüz mil kuzeybatısındaki Holin veya Karakurum'un konumunu saptamış gibidir. Selinginsky ile Pekin'in arası aşağı yukarı iki bin Rus *verst*'i ya da bin dört yüz ile bin beş yüz arası İngiliz milidir (Bell, *Travels*, c. II, s. 67).

32. Rubruquis, Karakurum'da Parisli bir kuyumcu olan hemşehrisi Guillaume Boucher'ye rastladı. Bu kuyumcu, büyük hana ağızlarından şerbet fışkıran dört aslanın taşıdığı gümüş bir ağaç yapmıştı. Abulghazi (kısım IV, s. 366) Hitay ya da Çin ressamlarından söz ediyor.

ründe Müslüman tüccarlar bulunuyordu. Bu kentte bir Nasturi kilisesi, iki cami ve çeşitli putperestlere ayrılmış on iki tapınak vardı. Böylece oturanların hangi uluslardan olduğu üzerine bir fikir edinilebilir. Bir Fransız misyoner, Tatarların başkentini ancak Paris yakınındaki St. Denys kadar büyük olarak gösteriyor. Mengü'nün sarayını da adı geçen Fransız kentindeki Benediktinlerin büyük kilisesi kadar olduğunu, adı geçen misyoner söylüyor. Büyük hanlar, Suriye ve Rusya fetihleriyle övünmekle birlikte Çin sınırlarıyla yetinmişler ve orada karar kılmışlardı. Bu imparatorluğu ele geçirmek, başlıca tutkularıydı; kırsal ekonomi alışkanlığı, çobanın sürülerini korumasının ve sayısını artırmasının yararını, hiç kuşkusuz onlara öğretmişti. Verimli ve kalabalık beş eyaletin yakılıp yıkılmasını önlemiş olan bir mandarinin (yüksek görevli) akıllılığını ve erdemini belirtiyor ve saygıyla anıyorum. Otuz yıl süren yöneticiliği boyunca hiçbir eleştiriye uğramadan bu, halkının ve insanlığın iyilikçi dostu sürekli olarak savaşın sebep olduğu acıları yumuşatmaya, bilimin adını canlandırmaya, anıtsal yapıtları kurtarmaya, sivil görevliler yetiştirerek komutanların zorba davranışlarını sınırlamaya çalıştı. Böylece Moğollara barış ve adalet duygularını aşılamak için uğraştı. İlk fatihlerin barbarlığına karşı cesaretle savaştı. Onun ilk dersleri, ikinci kuşaktan başlayarak bol ürün alınarak karşılığını buldu. Kuzey İmparatorluğu ve yavaş yavaş Güney İmparatorluğu da Mengü'nün vekili, daha sonra da halefi olan Kubilay'ın yönetimine baş eğdiler. Ulus, Çin törelerini benimsemiş bir lidere sadıktı, Çin'den önemli hukuki düzenlemelerini getirdi ve galipler mağlup ettikleri insanların kanunlarını, âdetlerini ve hatta hurafelerini benimsediler. Bu barışçıl zafer, Çinlilerin tutsaklığının bir sonucu olarak da düşünülebilir. Moğol imparatorları, kendi ordularının çok geniş bir hükümdarlığın büyük nüfus kalabalığı içerisinde sanki özümsenmiş olduğunu görüyorlardı. Bu impara-

torlar kendilerine, mutlak gücün gerçek keyfini sağlayan, uyruklara ise felsefe, özgürlük ve aile bağlılığı gibi boş sözleri bırakan bir politik sistemi beğeniyle benimsediler. Kubilay'ın saltanatı sırasında yazının ve ticaretin geliştiği görülmektedir. İnsanlar adaletin ve barışçıl yaşamın getirdiği tatlı havadan yararlandılar. Nankin'i başkente bağlayan beş yüz mil uzunluğunda bir kanal açıldı. Hükümdar, oturma yeri olarak Pekin'i seçti, sarayında, Asya'nın en zengin hükümdarlarının görkemini sergiledi. Bununla birlikte, bu bilgili imparator, büyükbabasınca benimsenmiş olan dinsel inancın sadeliğinden ve temizliğinden ayrıldı. Fo putuna kurbanlar sundu, Tibet'in lama'ları veya Çin'in bonze'leri[33] için körü körüne gösterdiği bağlılık yüzünden Konfüçyüs'ün müritlerince kötü karşılandı. Halefleri, on üç milyona ulaşan tebaaları açlıktan yok olup giderken, saraya hadımları, bilginleri ve astrologları dolduruyorlardı. Cengiz'in ölümünden yüz otuz yıl sonra ayaklanan Çinliler, bu ünlü fatihin soysuzlaşan Yuen soyunu tahttan indirdiler, böylece Moğol imparatorları da çölün karanlıklarına gömüldüler. Bu büyük değişmeler döneminden önce, bu hükümdarlar kendi soylarının çeşitli kolları üzerindeki üstünlüklerini yitirmiş bulunuyorlardı. Kıpçak ya da Rusya, Çağatay ya da Maveraünnehir ve İran yükümlüğünden sıyrılma çarelerini bulmuşlardı. Kubilay'ın ölümünden sonra onun aşağılık haleflerinden bir hükümdarlık asası ya da san almayı onurlarına yediremediler. Durumlarına uygun olarak bir bölümü kırsal töre ve geleneklerinin sadeliğini sürdürdüler, öbürleriyse Asya kentlerinin süs ve gösterişine kapıldılar. Ne var ki hükümdarlar ve halklar yeni bir inanç ve ibadeti kabullenmeye hazır ve elverişli

33. Çin bonze'leri ve lama'ları için hanların gösterdiği bağlılık ve mandarinlerin duyduğu nefret (Duhalde, *Hist de la Chine*, c. I, s. 502, 503) bunların aynı Tanrı Fo'nun, yani Hint tanrısının rahipleri olduklarını göstermektedir. Bu inanç Hindistan, Siyam, Tibet, Çin ve Japon mezhepleri arasında yer almaktadır. Ne var ki bu gizemli konu, bir bulutla örtülmüş durumdadır, belki de bizim Asya topluluğumuz tarafından ortadan kaldırılabilecektir.

haldeydiler. İncil ile Kur'an arasında duraksadıktan sonra Muhammed dinine girmek için karar verdiler. Araplar ile İranlıları kardeş olarak benimsediler ve Çin Moğolları ya da putperestleriyle her türlü iletişimden vazgeçtiler.

CONSTANTINOPLE'UN KARŞILAŞTIĞI TEHLİKE (1240-1304)

Bu genel işgal içerisinde, Yunanlar ve Latinler tarafından parçalanmış olan Roma İmparatorluğu'nun Moğolların eline düşmekten nasıl kaçınabilmiş olduğuna şaşırılabilir. İskender'den çok daha az güçlü durumdaki Yunanlar, tıpkı Makedonların yaptığı gibi, Asya'da ve Avrupa'da bu defa İskit çobanlarınca sıkıştırılmış bulunuyorlardı. Tatarlar burasını da kuşatsalardı Constantinople da hiç kuşkusuz Pekin'in, Semerkand'ın ve Bağdat'ın akıbetine uğrayacaktı. Boğazına dek zaferlere doymuş olan Batu, Tuna'yı yeniden geçerek Asya'ya doğru yönelince Yunanlar ve Franklar böbürlenerek onların bu geri çekilişini zayıflık olarak gördüler.[34] Muzaffer Moğol, Cæsar'ların başkentine saldırmak niyetiyle ikinci kez yürüyüşe geçti ama ölüm ona engel oldu ve Bizans da kurtuldu. Kardeşi Buğra, Tatarları Trakya'ya ve Bulgaristan'a doğru yürüttü ancak Constantinople'un fethinden vazgeçerek, elli yedinci enlem çizgisindeki Novogorod'a gitti, burada Rusların nüfusunu saydı ve Rusya'dan alaca-

34. Moğolların Macaristan'da uğradıkları kimi yenilgiler (Matthew Paris, s. 545, 546) Bulgaristan sınırları üzerinde Frank krallarının birliği sayesinde kazandığı zafermiş gibi bir algının yayılmasına sebep oldu. Abulpharagius (*Dynast.*, s. 310), kırk yıl sonra Tigris'in öbür yanından böyle bir yanılgıya rahatça düşebiliyor.

ğı harçları düzenledi. Moğol hanı, İran'daki soydaşlarına karşı Memluklerle ittifak kurdu, üç yüz bin atlı Derbent geçidinden geçtiler. Yunanlar, Moğolların kendi aralarında başlayan bu iç savaştan dolayı sevindiler. Sarayından ve ordusundan uzaklaşmış olan Michael Palæologus,[35] bir Trakya şatosunda yirmi bin Tatar tarafından baskına uğradı ve kuşatıldı. Ancak bunların niyeti Türk sultanı İzzeddin'i kurtarmaktı; onu götürürlerken imparatorun hazinelerini ele geçirmekle yetindiler. Komutanları Noga, üçüncü Kıpçak hanı Mengü Timur'a karşı korkunç bir isyan kışkırtarak Astragan toplulukları arasında adını duyurmuştur. Bu komutan, Palæologus'un meşru kızı Maria ile evlenmiş, kayınbabası ve dostunun devletini savunmuştur. Sonraki saldırılar yalnızca İskitli kaçak haydutlarca yapılmıştır. Birkaç bin kişilik Alani ve Coman asıllı olup yurtlarından kovulan gruplar, göçebe yaşamdan vazgeçerek Yunan imparatorun hizmetinde asker olmayı kabullendiler. Moğol saldırılarının Avrupa'daki etkisi böyle oldu. Asya Roma'sının barış içerisindeki yaşamını bozmak şöyle dursun, Moğol ordularının saldığı ilk terör, onun huzurunu güven altına aldı. Iconium sultanı, John Vataces'in kurnaz politikasına kapılarak ortak düşmana karşı koymak için onunla kişisel bir görüşme rica etti.[36] Bu ortak savunma uzun süre tutunamadı; Selçukluların yenilgisi ve tutsaklığı Yunanların çaresizliğini ortaya çıkarmış oldu. Korkunç Hülagü, dört yüz bin kişinin başında Constantinople'a yürüme tehdidini savundu. Nicæa'yı (İznik) etkisi altına alan şiddetli panik, sebep olduğu korkunun büyüklüğü üzerine bir fikir verebilir. Bir kilise töreni sırasında, rastlantı eseri olarak "Tanrım, bizi Tatarların saldırısından koru!" biçimindeki bir dua yüzünden kente bir saldırı yapılacağı ve katliam olacağı haberi yanlış olarak yayıldı, kadın, erkek, çoluk çocuk,

35. Bkz. Pachymer (L, III, b. 25 ve L, IX, b. 26, 27) ve Nicæa'daki yanlış uyarı (L, III, b. 27). Nicephorus Gregoras, L, IV, b. 6.
36. G. Acropolita, s. 36, 37; Nicephorus Gregoras, L, II, b. 6; L, IV, b. 5.

ne yaptıklarını bilmeden yollara dökülüp kaçışmaya başladılar. Ancak saatlerce sonra garnizon subaylarının soğukkanlılığıyla kent bu hayalî felaketin etkisinden kurtulabildi. Bağdat'ın fethi Hülagü'nün ve haleflerinin tutkusuna gem vurdu. Suriye'de uzun bir savaşa giriştiler ve bunda sürekli başarılı olamadılar. Müslümanlarla giriştikleri mücadele onları Yunanlar ve Franklarla birleşmeye yöneltti.[37] Cömertliklerinden ya da hor görmelerinden dolayı Anadolu krallığını ödül olarak kendilerine bağlı topluluklardan biri olan Ermenilere verdiler. Kentlere ve dağlara egemen olan emîrler Selçuklu krallığının parçaları üzerinde çekişmeye başladılar ancak hepsi de İran hanlarının üstünlüğünü tanıdılar, hanlar gerektiğinde silah vasıtasıyla otoritelerini kullandılar, kendi Türk sınırlarında barışı ve dengeyi tutmak üzere bu emîrlerin kavgalarını durdurdular. Cengiz'in en ünlü torunlarından biri olan Kazan'ın ölümü[38] (31 Mayıs 1304) bu faydalı üstünlüğü kontrolü ortadan kaldırdı, Moğolların gerilemesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselmesine ve ilerlemesine geniş bir alan açmış oldu.[39]

37. Abulpharagius, 1284'te yazdığına göre, Batu'nun masalımsı yenilgisinden beri Moğollar, ne Yunanlara ne de Franklara saldırmışlardı. Ona, itiraz edilmez bir tanık olarak bakılabilir. Ermeni hükümdarı Hayton kendisine ve ulusuna karşı onların dostluğundan dolayı seviniyordu.

38. Pachymer, Kazan Han'ı, Cyrus ve İskender'le karşılaştırarak parlak nitelikleriyle bize tanıtıyor (L, XII, b. 1); öyküsünün son üç bölümünde (L, XIII, b. 36), Bitinya'daki Türkleri püskürtmek için Kazan'ın halefinin komutasında otuz bin Tatar'ın gelişinden çok şey umuyor (1308).

39. Osmanlı hükümdarlık soyunun kökeni de Guignes (*Hist. des Huns*, c. IV, s. 329, 337) ve d'Anville (*Empire Turc*, s. 14, 22) tarafından öylesine bilimsel bir yolla aydınlatılmıştır ki Doğulular kendi ülkelerinin tarih ve coğrafyasını bunlardan öğrenebilirler.

OSMANLILARIN KÖKENİ (1240)

Cengiz'in geri çekilmesinden sonra Harezm Sultanı Celaleddin, İran'daki devletini yönetmek ve savunmak üzere Hindistan'dan geri dönmüştü. On bir yıllık bir sürede bu kahraman, on dört kez savaş vermiş ve yetmiş gün içinde atlılarının başında Tiflis'ten Kerman'a yaptığı bin millik yürüyüş gibi büyük çabalar göstermişti. Ne var ki Müslüman hükümdarlarının kıskançlığı ve Moğolların bitip tükenmez orduları onu başarısız kıldılar. Son kez uğradığı yenilgiden sonra yiğit Celaleddin, Kürdistan (Curdistan) ve Irak dağlarında yok olup gitti. Onun ölümüyle usta ve cesur ordusu da dağıldı. Harezmli ya da Harizmli adı altında çok sayıda Türkmenden oluşan bu ordu, kaderini sultanınkine bağlamıştı. Şeflerinden en atılganları ve en güçlüleri Suriye'ye saldırdılar ve Kudüs'te İsa türbesini yağmaladılar. Öbürleri Iconium sultanı Alaaddin'in ordusuna katıldılar. İşte, Osmanlı soyunun pek açık olarak belirlenemeyen ataları bunların arasında bulunuyordu. Köken bakımından Amuderya'nın güney kıyısında yerleşik gruptandılar ki Mahan ve Nesa onların yurduydu. Aynı yerin Part ve Türk imparatorluklarının kurucularını da ortaya çıkarmış olması biraz dikkat çekicidir. Harezmliler ordusunun öncülerine ya da artçılarına komuta eden Süleyman Şah, Euphrates'i geçerken boğuldu. Oğlu Ertuğrul, Iconium Sultanı Alaaddin'in tebaası ve askeri oldu, Sangar (Sakarya) yakınlarındaki Surgut'ta (Söğüt) dört yüz çadır ya da aile ile yerleşti ve elli iki yıl bunların askerî ve sivil başkanlığını yaptı.

OSMAN'IN SALTANATI (1299-1326)

Ertuğrul'un Taman ya da Atman adında bir oğlu vardı, bu ad, Halife Osman'ın adıyla değiştirildi. Bu şefi bir çoban ve akıncı topluluğunun başı olarak gösterirken bu sözleri her türlü aşağılama ve küçümsemelerden arınmış olarak almak gerekir. Bir askerin tüm erdemlerini yetkin ölçüde kişiliğinde toplayan Osman, bağımsızlığını ve başarılarını kolaylaştıran zaman ve mekân koşullarından ustaca yararlanmasını bildi. Selçuklu hükümdarlığı artık dağılmış gibiydi. Moğol hanlarının can çekişmekte olan gücü ve uzakta bulunmaları onu bütün bağımlılıklardan sıyırmış bulunuyordu. Yunan İmparatorluğu'nun sınırları üzerinde yerleşmiş durumdaydı. Kur'an onun *gaza*sını veya kutsal savaşını kutsuyordu. Bu inançsızların yanlış politikası Olympus Dağı'nın (Uludağ) geçitlerini açmıştı ve Osman'ı Bitinya ovalarına çağırıyor gibiydi. Palæologus'un hükümdarlığına kadar bu geçişler, kendi güvenlikleri ve vergilerden muaf tutulmaları karşılığında yerel milisler tarafından ihtiyatlı bir şekilde korunuyordu. İmparator onların bu ittifakını kaldırmış ve savunmayı kendisi üstlenmişti. Bir yandan da vergi yükümlülüğü koymuş ve sıkı biçimde uygulamaya geçmişti. Dağ geçitleri bu arada unutulmuş, güçlü kuvvetli dağlılar, enerji ve disiplinden yoksun köylüler durumuna düşmüşlerdi. Hristiyan tarihinin 1299 yılının 27 Temmuz günü Osman, ilk olarak Nicomedia (İzmit) topraklarını işgal etti;[40] zamanın eşsiz kesinliği, canavarın hızlı ve yıkıcı büyümesinin bazı öngörülerini ortaya koyuyor gibi görünüyor. Yirmi yedi yıllık saltanatı sanki hep benzer akınları yapmış gibi

40. Bkz. Pachymer (L, X, b. 25, 26; L, XIII, b. 33, 34, 36) ve dağların savunulmasına ilişkin olarak (L, I, b. 3, 6), Nicephorus Gregoras (L, VII, b. 1) ve Atinalı Laonicus Chalcondyles'ın birinci kitabı.

anılmaktadır. Her savaşında ordusuna yeni askerler alıyor ve tutsaklar ve gönüllülerle bu birliklerin sayısını artırıyordu. Dağlara çekilmek yerine Osman, yararlı ve savunmaya elverişli yerleri elinde tutuyordu. Kentleri ve mütehakkim noktaları yağmaladıktan sonra buraları onarıyor, hamamlar ve saraylar için göçebe düzenden vazgeçmeye başlıyordu. Ne var ki böyle bir yaşama ancak yaşı ve hastalığının arttığı son yıllarında, oğlu Orhan'a kıtlık ya da hainlik sebebiyle kapılarının açılmasıyla Prusa'nın (Bursa) fethedildiği müjdesini alınca kavuştu. Osman'ın ihtişamı esas olarak torunlarınınkine dayanır, Türkler, adil ve ölçülü davranmayı öğütlediği, onun yazdığı ya da onun adına yazılan bir vasiyetnameyi hep canlı tutmuşlardır.[41]

ORHAN'IN SALTANATI (1326-1360)

Bursa'nın fethi, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu için gerçek bir tarih olarak alınabilir. Hristiyan uyruklar otuz bin altın *crown* tutarında bir vergi ya da fidye vererek canlarını ve

41. Türklerde II. Mehmet'ten önce tarihçiler olup olmadığını bilmiyorum ve John Gaudier tarafından çevrilen ve Leunclavius tarafından yayımlanan, bol özetler veya yorumlar içeren yetersiz bir tarihin (Annales Turcici ad Annum 1550) ötesine geçemiyorum. Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüme ve çöküş (1300-1683) tarihi Moldova Prensi Demetrius Cantemir'in Latince el yazmasından (Londra, 1734, in folio) İngilizceye çevrildi. Yazar, Doğu tarihine hor bakıyorsa da Türk dilini, yıllıklarını ve kuruluşlarını iyi bildiği anlaşılmaktadır. Cantemir, malzemelerinin bir bölümünü Larissa'lı Sadi Efendi'nin özetinden almıştır, bu kitap, özgün yazarların eserlerinden alınmış güzel bir özet olup 1696'da Sultan Mustafa'ya ithaf edilmiştir. Dr. Johnson, *Rambler*'larından birinde Knolles'i (*General History of the Turks to the present Year*, Londra 1603) eseriyle tarihçilerin ilki olarak övmekle birlikte, zorlu bir konuyu seçmiş olmasına da üzülüyor. Bununla birlikte Latin yazarlarının hacimli ve taraf tutan bin üç yüz sayfalık bir derlemesinin, sağduyulu bir eleştiri ve felsefe okumak isteyen sonraki kuşaklara bir şeyler verebilmekten ziyade uzun sözler ve savaş öykülerini kapsadığını belirteyim.

mallarını kurtardılar. Bursa, Orhan'ın özen ve önlemleriyle kısa zamanda bir İslam başkentine dönüştü. Orhan, burayı bir cami, bir medrese ve de bir hastane yaparak geliştirdi. Selçuklu paraları yeniden basıldı. Bu madenî paralar üzerinde yeni hükümdarlık soyunun adı ve simgesi belirtildi. Dünyevi ve teolojik bilimlerin en yetkin bilginleri, eski Doğu okullarında yetişmiş Arap ve İranlıları da bu medreselere çekti. Orhan tarafından kurulan vezirlik makamına kardeşi Alaaddin getirildi. Köylüler ile kentliler, Müslümanlar ile kâfirler için ayrı giyim kuşam biçimleri saptandı. Osman'ın askerleri, para almadan, disiplin altına girmeden hizmet gören dikbaşlı Türkmen atlılarından oluşmuştu. Oğlu, ihtiyatlı bir düşünceyle bir piyade birliği kurmayı ve bunu yetiştirmeyi düşündü. Hizmet gerekmediği zamanlarda kendi evlerinde kalma özgürlüğü ve çok az bir ücretle çok sayıda gönüllüyü askere aldı. Geleneklerinin katılığı ve isyankâr karakterleri yüzünden Orhan, genç tutsakları peygamberin askeri olarak yetiştirmeye ve bunları öbür askerlerin yanında ayrı bir birlik olarak bulundurmaya karar verdi. Ne var ki Türk köylüleri ordunun ardında akıncılar (*freebooters*) adı altında bir birlik oluşturma ayrıcalığını korudular. Orhan'ın önlemleri, dikkati ve akılcılığıyla yirmi beş bin Müslümandan oluşan bir ordu kurulması başarıldı. Kentleri kuşatmak ya da saldırıda kullanılmak üzere gerekli savaş aygıtları yaptırıldı ve Orhan bunları ilk kez Nicæa ve Nicomedia'ya karşı başarıyla kullandı. Orhan, aileleri ve malvarlıklarıyla birlikte çekilip gitmek isteyenlere izin verdi. Ancak yenilenlerin dul eşlerinin Türklerle evlenmesini sağladı. Kitaplar, vazolar ve tasvirler Constantinople halkınca satın alındı ya da fidye olarak yeniden satın alınmış oldu. İmparator genç Andronicus, Boğaz kıyılarından ve Hellespont'tan (Çanakkale) Bitinya Krallığı'na kadar olan toprakları eline geçiren Osman'ın

oğlu[42] tarafından yenilgiye uğratıldı ve yaralandı. Hristiyanlar, Asya Türklerini gönül rızasıyla kendine bağlamasını bilmiş olan bir hükümdarın adaletini ve bağışlayıcılığını görmezden gelemediler.

Anadolu'nun Türk Hükümdarlar Arasında Bölüşülmesi (1300)

Orhan, mütevazı emîr (bey) unvanından memnundu; Rum ve Anadolu hükümdarlar arasında kimileri[43] askerî güç bakımından ondan üstün durumdaydı, Germiyan ve Karaman beylerinin buyrukları altında kırkar bin kişilik orduları vardı. Selçuklu krallığı topraklarında yerleşmiş bulunan bu beylikler, haçlı seferleri sırasında Yunan İmparatorluğu topraklarında Hristiyanlarca kurulmuş olan prensliklerin kopardıkları gürültüye oranla daha sessiz davranmışlardı. Çok uzun süredir tehdit altında olan ve sık sık yağmalanan Propontis'ten (Marmara) Mæander'e (Menderes) ve Rodos'a dek kıyı ülkeleri, yaşlı Andronicus'un saltanatı sırasında kesin olarak Bizans'tan kopup gitti.[44]

Asya Eyaletlerinin Yitirilmesi (1312 vd.)

Aydın ve Saruhan adında iki Türk komutanı fetihlerine ken-

42. Cantacuzene her ne kadar savaşları ve genç Andronicus'un kahramanca kaçışını anlatıyorsa da (L, II, b. 6, 7, 8), Nicephorus Gregoras'ın açıkça dile getirdiği Prusa, Nicæa ve Nicomedia'nın kaybedilmesini saklıyor (L, VIII, 15; IX, 9, 13; XI, 6). Anlaşıldığına göre Orhan, Nicæa'yı 1330'da, Nicomedia'yı ise 1339'da aldı; bu bilgi herhalde Türk tarihlerine uygun düşmüyor.
43. Türk beylerinin bölünüşü, o çağda yetişen Yunan Nicephorus Gregoras'tan (L, VII, 1) ve Arap Marakeschi'den alınmıştır (de Guignes, c. II, kısım II, s. 76, 77). Bkz. Laonicus Chalcondyles'in birinci kitabı.
44. Pachymer, L, XII, b. 13.

di isimlerini verdiler ve bu fetihler ileriki kuşaklara iletildi. Başka kültürden gelen buraların yeni sahipleri Asya'nın yedi kilisesini diledikleri biçimde kullandılar ya da yıktılar, Lidya'da ve İyonya'daki eski Hristiyan anıtlarını çiğnediler. Hristiyanlar, Efes'i yitirirken ilk meleğin düşüşüne ve vahiylerin ilk meşalesinin sönüşü için gözyaşı döktüler.[45] Yıkım tam olmuştur ve Diana Tapınağı'nın ve Mary Kilisesi'nin izleri de silinmiştir. Laodicea'nın (Denizli) sirki ve üç tiyatrosu tilkilere ve kurtlara in görevi yapmaktadır. Sardes, artık fakir bir köyden başka bir şey değildir. Ne oğlu ne de ortağı bulunan Muhammed'in Tanrı'sına Pergamus (Bergama) Thyatira'daki birçok camide dua edildi. Smyrna (İzmir) ise ticareti ellerinde tutan Franklardan ve Ermenilerden oluşan bir nüfusu barındırmaktadır. Yalnız Philadelphia, mucize eseri ya da kendi cesareti sayesinde kurtuldu. Denizden uzak olduğu için imparatorlarca unutulan bu şehir her taraftan Türklerce çevrilmişti, ayaklanan kentliler dinlerini ve özgürlüklerini seksen yıldan fazla bir süre savundular ve sonunda Osmanlılardan şerefli bir teslim anlaşması sağladılar. Asya'daki Yunan kolonileri ve kiliseleri arasında Philadelphia, harabeler arasında dimdik bir sütun gibi hâlâ ayaktadır, bu örnek de göstermektedir ki kimi zaman en şerefli yol en güvenli yoldu. Kudüslü St. John şövalyeleri,[46] Rodos'un bağımsızlığını iki yüzyıl boyunca savundular. Bu ada, zenginliğini ve ününü, bu şövalyelerin tarikat disiplini sayesinde kazandı, bu soylu ve yiğit din adamları denizde olduğu gibi karada da iyi biliniyorlardı ve Hristiyanlığın

45. Wheeler, Spon, Pocock ve Chandler'ın gezileri ve özellikle Smith'in *Survey of the Seven Churches of Asia*, s. 205, 276. Daha dindar antik dönem tarihçileri Vahiyler'in (*Revelations*) ilk sahibinin v aatlerini ve tehditlerini yedi şehrin mevcut durumuyla uzlaştırmaya çalışırlar. Onun kehanetlerini o yüzyılın olaylarıyla kısıtlı tutmak daha yerinde olabilir.

46. Bkz. Abbé de Vertot'un *Histoire de l'Ordre de Malthe* eserinin dördüncü kitabı. Bu hoş yazar, Osman'ı Bitinya tepelerinde bir akıncı sanmak ve Rodos'u karadan ve denizden kuşatabileceğini varsaymakla bilgisizliğini sergiliyor.

siperi haline gelen adaları, Türklerin ve Saracen'lerin kalabalık orduların çoğu kez üzerine çekti ve püskürttü.

Türklerin Avrupa'ya İlk Gelişi (1341-1347)

Yunanların yıkılmalarının en büyük sebebi kendi aralarındaki çekişme ve kopukluklar olmuştur. Yaşlı ve genç Andronicus'lar arasındaki iç savaş boyunca Osman'ın oğlu, Bitinya'nın fethini, hemen hiçbir engelle karşılaşmaksızın tamamladı. Aynı karışıklıklar, Lidya ve İyonya'daki Türkmen beylerini de bir donanma kurmaya ve Avrupa yakasına yakın adalara baskın yapmaya özendirdi. Onurunu ve canını koruma durumuna düşen Cantacuzene hasımlarına karşı koymak ya da taklit etmek için ülkesinin ve dininin düşmanlarına başvurdu. Aydın'ın oğlu Umur, Müslüman giysisi içerisinde bir Yunan inceliği ve insanlığı taşıyordu. Karşılıklı saygı ve yardımlaşma onu Cantacuzene'ye bağlıyordu. Onların bu dostluğu, zamanın diliyle Orestes ile Pylades'inkine benzetilmişti.[47] Nankör bir saray tarafından işkence edilen dostunun içerisinde bulunduğu tehlikeyi öğrenince İyonya (Aydınoğulları) hükümdarı, Smyrna'da üç yüz gemiden ve yirmi dokuz bin askerden oluşan bir ordu kurdu. Kış ortasında denize açıldı ve Hebrus'un (Meriç) ağzında demir attı. İki bin Türk askerinin başındaki Umur Bey, ırmağın kıyısı boyunca ilerledi ve Demotica'da vahşi Bulgarlar tarafından kuşatılan imparatoriçeyi kurtardı. O sırada Servia'ya kaçıp sığınmış olan Cantacuzene kaderinin ne olacağını bilmez durumda bulunuyordu. Kurtarıcısını görmek için sabırsızlanan Irene, onu kente

47. Nicephorus Gregoras bu sevimli karakteri büyük bir beğeniyle anlatıyor (L, XII, 7; XIII, 4, 10; XIV, 1, 9; XVI, 6). Cantacuzene müttefikinden saygıyla söz ediyor (L, III, b. 56, 57, 63, 64, 66, 67, 68, 86, 89, 95, 96) ancak Türklere karşı çok büyük sevgi duyduğu yolundaki iddiayı ve pek az doğal olan bir dostluk olasılığını reddediyor (L, IV, b. 40).

girmeye çağırdı; bu çağrısına yüz at ile değerli mücevherleri de kattı. Ne var ki bir çeşit ince düşünceyle bu duygulu yabancı, talihsiz dostunun bulunmadığı bir sırada onun eşini görmeyi ve sarayının lütuflarından yararlanmayı reddetti. Çadırında mevsimin sert koşullarına dayandı ve kendisine gösterilmek istenen tüm onur ve ikramlara onun kadar değerli olan iki bin askeri için de olumsuz yanıt verdi. Cantacuzene'nin öcünü almak ve askere erzak sağlama gerekliliği denizde ve karada kimi araştırmalara girmesini gerektiriyordu. Donanmayı korumak için dokuz bin beş yüz kişiyi bırakarak dostunu bulmak amacıyla boş yere eyaleti dolaşıp araştırdı. Yanıltıcı ihbarlar, kışın sertliği, gönüllülerin şikâyetleri, yağma mallarının ve tutsakların çokluğu gemilere dönmesini zorunlu kıldı. İyonya hükümdarı iç savaş sırasında iki kez Avrupa'ya geldi. Birliklerini imparatorunkilere ekledi, Selanik'i kuşattı ve Constantinople'u korkuya saldı. Çabuk ayrılışı, iftira oklarına hedef olmaktan onu kurtaramadı. Cantacuzene'ye verdiği sözden dönmesi için Bizans sarayından otuz bin *crown* almış olmakla suçlandı. Ancak yurdunu Latinlere karşı savunma zorunluluğunda kalması Umur'un haklılığını göstermişti. Papa, Kıbrıs kralı, Venedik Cumhuriyeti ve St. John tarikatı, Türklerin deniz gücüne karşı övgüye değer bir girişim için birleştiler. Müttefiklerin kadırgaları İyonya'ya dayandılar; Rodos Şövalyelerinin Smyrna Kalesi'ne saldırısı sırasında Umur Bey bir okla öldürüldü.[48] Ölümünden önce yüce gönüllülüğüyle yine kendi ulusundan ama kendisi kadar içten ve ateşli olmamakla birlikte, Propontis'e ve Constantinople'a yakınlığı bakımından daha çabuk ve güçlü yardımda bulunabilecek başka bir ittifak tavsiye etti.

48. Smyrna'nın Latinlerce fethinden sonra Papa IX. Gregory, bu kaleyi savunmaları için Rodos şövalyelerini görevlendirdi (bkz. Vertot, L, V).

Orhan'ın Bir Yunan Prensesle Evlenmesi (1346)

Daha çok çıkar sağlayan bir antlaşma sözü verilmesi Bitinya hükümdarını Anne of Savoy ile bağlarını koparmaya yöneltti. Orhan, resmen, Cantacuzene kendisini damatlığa kabul ederse, her zaman için ona karşı bir tebaa ve evlat görevini yerine getireceğine söz verdi. Tutku, ona baba sevecenliği duygusu verdi. Yunan kilisesi bir Hristiyan prensesle bir Müslümanın evlenmesine karşı tedirginlik duydu. Theodora'nın babası, erguvanın onurunu ayaklar altına alan bu olayın ayrıntılarını anlatmaktadır.[49] Bir Türk süvari birliğince izlenen elçiler, otuz gemiyle Cantacuzene'nin Selybria'daki (Silivri)'deki kampı önüne geldiler. Kıyıda görkemli bir çadır köşkü kurulmuştu; İmparatoriçe Irene geceyi, kızlarıyla birlikte bu çadır köşkünde geçirdi. Sabahleyin Theodora altın işlemeli ipek örtülerle süslenmiş bir taht üzerine oturdu. Birlikler hazır ol durumundaydılar; imparator at üzerindeydi. Bir işaret üzerine perdeler açıldı, fenerlerin aydınlattığı ve hadımların yere kapandığı bir ortamda gelin göründü. Boru sesleri ortalıkta çınladı. Ozanlar, zamanın geleneğine uygun şiirlerle Theodora'nın sözüm ona mutluluğunu kutladılar. Gelin, kocası olacak yabancıya teslim edildi ve hiçbir biçimde Hristiyan töreni yapılmadı. Bununla birlikte Bursa'daki hareminde kendi dinini sürdüreceği koşulu antlaşmada saptandı. Babası, bu belirsiz durum altında sadakatini ve özverisini övdü. İmparator Constantinople tahtına dinginlikle oturunca damadına bir karşılık ziyareti yapmak üzere kentin Asya yakasındaki Scutari'ye (Üsküdar) geçti. Orhan, ayrı eşlerinden doğma dört oğluyla birlikte onu

49. Bkz. Cantacuzene, L, III, b. 95. Thabor Dağı'nın nurunda imparatora tiran ve Herod isimlerini veren Nicephorus Gregoras, bu evliliğe, kınamaktan çok mazeret göstererek, Orhan'ın tutkusu ve gücünü öne sürüyor. "ἐγγύτατος, καὶ τῇ δυνάμει τοὺς κατ' αὐτὸν ἤδη Περσικοὺς" (Türk) "ὑπεραίρων Σατράπας," (L, XV, 5). Orhan'ın yönetimini ve askerlik düzenini çok övüyor. Saltanat dönemi için bkz. Cantemir, s. 24-30.

orada bekliyordu. İki hükümdar, göstermelik bir dostlukla av keyiflerini ve şölen beğenisini paylaştılar. Theodora, annesinin yanında birkaç gün geçirmek üzere Boğaz'ın karşı yakasına geçme izni aldı. Dostluğu, politikanın ve dininin çıkarlarına bağlı olan Orhan, hiç duraksamadan, Cantacuzene'nin Cenevizliler ile yaptığı savaşa katıldı.

Osmanlıların Avrupa'da Yerleşmesi (1333)

Osmanlı hükümdarı, İmparatoriçe Anne ile yaptığı antlaşmaya, elindeki tutsakları Constantinople'da satma ya da onları Asya'ya götürme izni verilmesine ilişkin tuhaf bir madde koydurmuştu. Kadın ve erkek olmak üzere, papazlar, keşişler, dul kadınlar ve soylu kadınlardan çok sayıda Hristiyan pazar yerlerinde çıplak olarak sergilendi ve acınarak çabuk satılmaları için sık sık kırbaçla dövüldü, ne var ki Yunanların nefreti yurttaşlarının alınyazısına acımaktan başka şeye yaramıyordu.[50] Cantacuzene de aynı koşullara baş eğmek zorunda kaldı. İmparatoriçe Anne, on bin Türk'ten oluşan bir yardımı elde etmişti. Ne var ki Orhan, tüm kuvvetlerini babasının hizmetinde kullandı. Bu felaketler geçiciydi. Fırtına dinince kaçaklar eski yerlerine dönüyorlardı. Savaşın sonunda Müslümanlar Avrupa'yı tamamıyla boşaltıyor, Asya'ya çekiliyorlardı. Cantacuzene'nin vasisi bulunduğu küçük imparatorla yaptığı son çekişme, imparatorluğa yıkılma tohumları ekti ve bu tohumları halefleri söküp atamadı, ayrıca peygamber Muhammed'e karşı ileri sürdüğü teolojik görüşler bu onarılmaz yanılgının günahını silemedi. Yeni zamandaki Türkler kendi tarihlerini bilmiyorlar, Hellespont'tan

50. Bu esaretin en canlı ve özlü resmi, Cantacuzene'nin yüzü kızararak suçunu itiraf ettiğini adil bir şekilde anlatan Ducas (b. 8) tarihinde bulunabilir!

ilk geçişle son geçişi karıştırıyorlar,[51] Orhan'ın oğlunu, seksen kişilik bir serüvenci grubuyla ve savaş oyunlarıyla, az tanıdıkları bir düşman toprağına geçen bir haydut gibi gösteriyorlar. On bin kişilik bir atlı kuvvetin başında Süleyman, Yunan İmparatorluğu'nun gemileriyle ve müttefik sayılarak taşınmıştı. Müslüman birlikleri, Roma topraklarındaki iç savaşlarda kimi hizmetlerde bulunmuşlarsa da çok daha fazla karışıklıklara sebep olmuşlardı. Ne var ki Chersonesus (Gelibolu) yavaş yavaş Türklerin yerleşme alanlarından biri oldu ve Bizans sarayı Trakya kalelerinin eski haline getirilmesini boş yere talep. Osman ile oğlu tarafından kurnazca uzatılan birtakım ertelemelerden sonra buraların altmış bin *crown*'a satın alınması kararlaştırıldı. İlk taksit henüz ödenmişti ki bu kentlerden çoğunun duvarları ve binaları bir depremle yerle bir oldu. Cantacuzene'nin tahttan çekilişi aile ittifakının zayıf bağlarını da kopardı. Son öğütlerinde Türklerin disiplini ve coşkusu karşısında Yunanların zayıf ve ödlek olduğunu belirterek, yurttaşlarının onlarla savaşmaktan sakınmalarını istemişti. Onun bu mantıklı uyarıları bir genç adamın inatçı böbürlenmesi yüzünden saygıyla karşılanmamış ve Muhammed dininden olanların zaferleri Cantacuzene'yi doğrulanmıştı. Süleyman bir cirit taliminde attan düşerek yaşamını yitirdi, yaşlı Orhan da onun acısına dayanamayarak kısa süre sonra öldü.

51. Cantemir (s. 27 vd.) bu pasajda ve ilk Avrupa fetihlerine ilişkin olarak Türk otoriteleri üzerine çok kötü bir düşünce veriyor; Chalcondyles'e (L, I, s. 12 vd.) pek güvenim yoktur. En özgün sayılabilecek Cantacuzene'nin dördüncü kitabına bakmayı unutuyorlar. Nicephorus Gregoras'ın son kitaplarının hâlâ elyazması olarak durmasına çok üzülüyorum.

I. MURAD'IN SALTANATI VE AVRUPA'DAKİ FETİHLERİ (EYLÜL 1360-1389)

Yunanlar, düşmanlarının ölümüne sevinecek kadar vakit bulamadılar. Türklerin kılıcı, Orhan'ın oğlu ve Süleyman'ın kardeşi olan I. Murad'ın elinde de çok müthiş olarak kendini gösterdi. Bizans tarihlerinde de görüldüğü gibi, Murad, Rumeli'yi (Romania) ve Trakya'yı hemen hiçbir dirençle karşılaşmaksızın ele geçirdi.[52] Hellespont'tan Hæmus Dağı'na ve başkentin kapılarına dek yayılan bu ülkede Adrianople'u (Edirne), devletinin ve dininin Avrupa'daki merkezi olarak seçti. Edirne'nin başkent oluşuna rastlayan tarih aynı zamanda Constantinople'un da sonunu saptamış olmaktaydı. Yüz yıl içerisinde bu kent doğudan ve batıdan barbarlarca saldırılara uğramıştı ama hem Asya hem de Avrupa yönünden aynı düşman tarafından kuşatılmamıştı. Bununla birlikte Murad, sağduyusundan ya da cömertliğinden, bu kolay fetih işini birkaç zaman için askıya aldı. İmparator Palæologus ile dört oğlunu sık sık huzuruna çağırıyor, bunlar, buyruğu alır almaz Osmanlı hükümdarının sarayına ya da karargâhına geliyorlardı. Birbiri ardından Tuna ile Adriyatik arasında bulunan Slav uluslarına, Bulgarlara, Slovenlere, Boşnaklara ve Arnavutlara karşı sefer yaptı, bu savaşçı toplulukları düzenlediği akınlarla ezdi. Bunlar, çok zaman Roma İmparatorluğu'na kafa tutmuşlardı. Yurtları altın ve gümüşle dolu değildi, kulübeleri, ticaretle zenginleşmemiş olduğu gibi şatafatlı sanat yapıtlarıyla da bezenmiş olmaktan uzaktı. Ancak bu Rumeli topraklarının

52. Gregoras ve Cantacuzene'nin, tarihlerini sona erdirdikleri dönemden sonra bir yüzyıllık boşluk meydana gelmiştir. George Phranza, Michael Ducas ve Laonicus Chalcondyles ancak Constantinople'un alınışından sonra yazdılar.

insanları, güçleri ve cesaretleriyle kendilerini göstermişlerdi. Akıllıca meydana getirilen bir kuruluş bu insanları Osmanlı büyüklüğünün en sağlam ve en bağlı direkleri haline getirdi.[53] Murad'ın veziri hükümdarına Muhammedî yasaların, ganimetlerden ve tutsaklardan beşte birini kendisine verdiğini anımsattı. Vezir, Gelibolu'da yerleşmiş uyanık görevlilerin bu haracı hemen hemen sağlayabileceklerini ve Hristiyan çocukları arasından en gösterişlisini ve en güçlülerini seçebileceklerini sözlerine ekledi.

Yeniçeriler

Bu öneri benimsendi; ferman çıkarıldı. Binlerce Avrupalı tutsak dine ve askerî eğitime göre yetiştirildiler, ünlü bir derviş, bu yeni asker örgütü için yapılan törende dua ederek ona bir de ad koydu. Birliklerin önünde durarak cübbesinin kolunu, en yakınında duran askerin başına koydu ve onları şu dua ile kutsadı: "Bunlara yeniçeriler densin; (bu sözcük asker anlamındaki çeri'den gelmektedir; yeni asker), çehreleri her zaman parlak, kılıçları keskin ve orduları muzaffer olsun; mızrakları düşmanlarının kafasına saplansın, gittikleri yerden yüz akıyla dönsünler."[54] Uluslara korku salan, kimi zaman sultanların da çekindiği o çok müthiş birlik işte böyle oluştu. Bugün için değerlerinden çok şey yitirmişlerdir, onların gösterişli varlıkları modern ulusların topçularına ve savaş taktiğine karşı koyamamaktadır. Ne var ki kuruluş tarihinde hiçbir Hristiyan devleti sürekli biçimde piyade birlikleri bulundurmadıkları için yeniçeriler kesin bir üstünlük sağlıyorlardı. Yeniçeriler, eski kâfir soydaşlarına karşı bağnazca bir gayret ve coşkuyla savaşıyorlardı. Kosova Meydan Savaşı Ser-

53. Bkz. Cantemir (s. 37, 41) ve ilginç notları.
54. Ak yüz ve kara yüz Türk dilinde övgü ve kınama ifadeleridir. "Hic *niger* est, hunc tu Romane caveto," Latincede benzer bir sözdü.

vian oymaklarının birliği ve bağımsızlığını yok etmişti. Savaştan sonra cenk alanını gezen Murad, ölenlerin hemen hepsinin sakalsız gençlerden oluştuğunu görmüş, veziri onu pohpohlayarak bunun onlara karşı konulmaz Osmanlı ordusuna karşı çıkmamalarını öğreteceğini söylemişti. Ne var ki yeniçerilerin kılıcı umutsuzluğun hançerinden onu kurtaramadı: Bir Servian askeri ölülerin arasından çıkarak saldırdı ve Murad'ı karnından ölümcül bir vuruşla yaraladı. Orhan'ın küçük oğlu olan bu hükümdar, sade yaşayan ve biraz asabi bir insandı, ilim ve erdem âşığıydı ancak cemaatle birlikte namazlara katılmaya pek özen göstermediği için Müslümanlar kendisine kızıyordu. Müftü, bir davada onun tanıklığına izin vermeyerek bu kusurunu duyurmayı göze almıştı. Doğu tarihinde bu tür esaret ve özgürlük karışımı olaylara sık sık rastlanır.[55]

YILDIRIM BAYEZİD'İN SALTANATI (9 MART 1389-1403)

Murad'ın oğlu ve halefi Bayezid'in karakteri, unvan olarak kendisine verilen Yıldırım sözcüğüyle gerçek ifadesini bulmuştur. Ruhundaki ateşli enerjiyi ve çiğneyip geçen yürüyüşlerinin hızını anlatan böyle bir adla övünebilirdi. On dört yıl süren saltanatı boyunca Beyazid,[56] ordularının başında Bursa'dan

55. I. Murad'ın yaşamı ve ölümü için bkz. Cantemir (s. 33, 45), Chalcondyles ve Leunclavius'un Türk yıllıkları. Bir başka tarihin dediğine göre sultan, çadırında bir Hırvat tarafından hançerlenmiştir; Busbequius (Epist. I, s. 98) bu olayın, büyükelçilerin sultanın huzuruna kabul edildiklerinde iki kollarının birer muhafız tarafından tutulmasının bahanesi olduğunu iddia ediyor.

56. I. Bayezid'in veya Yıldırım Bayezid'in saltanatıyla ilgili olarak bkz. Cantemir (s. 46), Chalcondyles'in ikinci kitabı ve *Annales Turcici*. Yıldırım takma

Edirne'ye, Tuna'dan Fırat'a durmadan koştu. Her ne kadar Müslümanlığı yayma gayreti içerisinde olmuşsa da hiçbir ayrım gözetmeden Avrupa'da ve Asya'da Hristiyan ve Müslüman hükümdarlara saldırdı ve Ankara'dan (Angora) Amasya (Amasia) ve Erzurum'a (Erzeroum) kadar tüm Kuzey Anadolu'yu hâkimiyeti altına aldı. Germiyan, Karaman, Aydın ve Saruhan beyleri, atalarından kalma devletlerinden sökülüp atıldılar; Konya'nın alınışından sonra da Osmanlı hükümdar soyu eski Selçuklu krallığını ortadan kaldırdı. Bayezid'in Avrupa'daki fetihleri ne daha az çabuk ne de daha az önemliydi. Servian'ları ve Bulgarları düzenli bir hâkimiyet altına alınca Tuna'nın öbür yanına geçerek Moldova'nın ortasında yeni düşmanlar ve yeni tebaalar aramaya koştu.[57] Trakya'da, Makedonya ve Tesalya'da Yunan İmparatorluğu'na bağlı olan her yer muzaffer Osmanlı'nın buyruğu altına girdi. Ahlaksız bir piskopos onu Thermopylæ geçidine götürdü. Değişik bir olay olarak dikkati çekmek istediğim bir davranışa göre oralarda büyük topraklara sahip olan ve bir zamanlar ünlü Delphi kehanetinin çıktığı yerlerde bulunan bir İspanyol şefinin dul eşi, güzelliğiyle ünlü kızlarından birini sultana sunarak onun korumasını elde etti. Bayezid, o zamana dek tehlikeli ve gelişigüzel olan Asya ile Avrupa arasındaki geçişleri güvenli hale getirmek için Hellespont'u denetim altına alabilmek ve Latinler tarafından Constantinople'a yapılacak yardımları engelleyebilmek için Gelibolu'ya (Gallipoli) bir kadırga filosu yerleştirdi. Bu hükümdar tutkularını sınırsız bir adaletsizlik ve zulüm yelpazesine teslim ederken, askerlerine en katı alçakgönüllülük ve haramdan kaçınma kurallarına uymalarını kesinlikle emrediyordu. Topla-

---

adı, fatihlerin ve şairlerin yücelik ilkesi için dehşet salmanın gerçekliğine inandıklarını kanıtlar gibidir.

57. Büyük Stephen'ın Türklere kaşı zaferlerini kutlayan Cantemir (s. 47) eski ve yeni Moldava prensliğinin bir betimlemesini yapmışsa da uzun zamandan beri söz verildiği halde hâlâ basılmış değildir.

nan ürünler ordularının ortasında rahatça satılabiliyordu. Adalet kurumları ve yönetimi içerisine girdiği savsaklama ve kötülüklerden öfkelenen hükümdar tüm yargıçları ve yasa adamlarını bir eve topladı, bunlar diri diri yakılacaklarından korkarak titreşiyorlardı. Ancak bir Habeş soytarı bu düzensizliğin gerçek sebebini ona açıkladı, hükümdar, ilerisi için bir düzenleme yaparak kadılık ödeneğini gereğince yükseltti.[58] Kazanmış olduğu başarılardan kıvanç duyan Yıldırım, bey ya da emîr unvanını küçük görmeye başladı. Memluklerin buyruğu altında Mısır'da tutsak bulunan halifeden sultan imtiyazını aldı.[59] İslam kamuoyunda çekinerek Türkler, boş bir varlığın simgesi olan halife sanını Muhammed'in halefleri olan Abbas soyuna bıraktılar. Aldığı unvana layık olmakta titizlik gösteren yeni sultan, savaşı, Türklerin zaferleri ve yenilgilerinin sürekli sahnesi olan Macaristan'a taşıdı. Macar Kralı Sigismond, Batı imparatorlarının oğlu ve kardeşiydi. Onun davası kilisenin ve Avrupa'nın da davasıydı. İlk tehlike işaretini verir vermez en yiğit Fransız ve Alman şövalyeleri onun sancağı altında haçlı seferine katılmaya koştular. Bayezid, gökyüzü aşağı düşmeye kalkışsa bile onu mızraklarının ucuyla tutacaklarını söyleyerek övünen yüz bin Hristiyan ordusuna Nicopolis'te (Niğbolu) meydan okudu (28 Eylül 1396). Haçlıların büyük bölümü ovada can verdi ya da Tuna'da boğuldu. Sigismond da, Karadeniz yoluyla Constantinople'a kaçıp sığındıktan sonra yok olan devletine geri dönmek için uzun yolculuklar

58. Leunclav., *Annal. Turcici*, s. 318, 319. Kadıların rüşvet aldığı uzun zamandan beri şikâyet ve öfke konusu olmuştur. Bu konuda gezginlerimize güvenemiyorsak en azından Türklerin kendisine inanmamız gerekir (d'Herbelot, *Bibl. Orient.*, s. 216, 217, 229, 230).

59. O çağda yetişmiş olan Suriyeli Ben Schounah'ın Arapça tarihinde de tanıklık edildiği gibi bu olay (de Guignes, *Hist. des Huns*, c. IV, s. 336). Saad Effendi ile Cantemir'in verdikleri bilgiyi gerçek dışı kılmaktadır; bunlara göre Osman, sultan saygınlığı içerisinde yetişip yükselmişti (s. 14, 15).

yapmak zorunda kaldı.[60] Bu zaferin kıvancı içerisinde Bayezid, Buda'yı (Budapeşte) kuşatma, Almanya ve İtalya'yı ele geçirme ve Roma'da Aziz Peter sunağında atına yulaf yedirme tehdidinde bulundu. Onun bu planları, havarinin mucizevi engellemesiyle, Hristiyan devletlerinin yeni bir haçlı seferiyle değil ama şiddetli ve uzun süren bir gut ağrıları yüzünden geri kaldı. Kimi zaman bedensel yaşamdaki bozukluklar manevi yaşamdaki rahatsızlıkları iyileştirici nitelikte olur ve tek bir insanın geçici hastalığı ulusların sefaletini önleyebilir veya askıya alabilir.

Fransız Prenslerinin Tutsaklığı (1396-1398)

Macaristan savaşının genel tablosu böyleydi ama Fransızların yaşadıkları korkunç bir serüven bize Bayezid'in zaferini ve karakterini gösteren bazı bilgiler sağladı.[61] Burgundy dükü, Flanders hükümdarı ve VI. Charles'ın amcası, oğlu Nevers Kontu John'un, kuzenleri ve Fransa kralının emrinde olan dört prensle birlikte gitmesine engel olamamıştı. Hristiyanlığın en değerli ve en eski komutanlarından biri olan Sire de Coucy, öbürlerinin deneyimsizliğini gideriyordu.[62] Bir Fransız başkomutanı, amira-

60. Bkz. Bonfinius, *Decades Rerum Hungaricarum* (Dec. III, L, II, s. 379); İtalyan yazar, on beşinci yüzyılda Macaristan'a çağrılarak bu krallığın tarihini yazması istenmişti. Var olduğunu ve elde edilebileceğini bilseydim zamanının ve ülkenin kabaca bir kroniğini yeğ tutardım.

61. Az okuyan, çok soru soran ve her şeye inanan namuslu Froissard'ınkine benzeyen kitaplardan tüm gerekli bilgileri alabilseydim (c. IV, b. 67, 69, 72, 74, 79, 83, 85, 89) eserimin istediği zahmetlerden ve özenlerden dolayı hiçbir sızlanmam ve yakınmam söz konusu olamazdı. *Memoires of the Marechal de Boucicault* (kısım I, b. 22, 28) kimi olayları ekliyor. Ne var ki Froissard'ın hoş dilbazlığıyla karşılaştırılınca kuru ve eksik kalıyor.

62. Baron de Zurlauben (*Hist. de l'Académie des Inscriptions*, c. XXV), VII. Enguerrand, yani Sire de Coucy'nin yaşamını detaylarıyla anlatıyor. Fransa'da ve İngiltere'de ayrıcalıklı bir durumu ve çok sayıda mülkü vardı. 1375'te büyükannesinden kendisine miras olduğunu ileri sürdüğü geniş emlaka el koy-

li ve mareşalinin[63] komutası altındaki ordu, iki bin şövalye ile bunların yardımcılarından oluşuyordu. Adlarının parlaklığı gurur kaynağı ve disiplin için bir engeldi. Her biri kendini komuta etmeye layık görüyor, kimse söz dinlemek istemiyor, Fransızlar, müttefikleriyle ve düşmanlarıyla aynı biçimde alay ediyorlardı. Bayezid'in çaresiz öleceğine ya da kaçacağına kesinlikle inandıklarından şimdiden Constantinople'a ve Kutsal Kabir'i kurtarmak için Kudüs'e gitme zamanını hesaplıyorlardı. Gözcüleri Türklerin yaklaştığını duyurduğunda genç Fransızlar yemekteydiler, kendilerini, hiçbir şey düşünemeyecek kadar keyfe kaptırmışlardı. Şarapla iyice mayışmış halde silahlarını kuşanarak atlarına atladılar, en öne geçtilerse de kendilerini ilk saldırıda bulunma onurundan yoksun bırakmak isteyen Sigismond'un aşağılatıcı mesajını aldılar. Macarların aldığı önlemlere Fransızlar uysalardı Hristiyanlar Niğbolu savaşını yitirmeyeceklerdi. Ancak Macarlar da Fransızlar gibi yiğit olsalardı belki de şanlı bir zafer kazanabileceklerdi. İlk sırayı oluşturan Asya birliklerini kısa sürede dağıttıktan sonra süvarileri durdurmak için kurulan kazıklı engeli zorladılar, kanlı çarpışmalardan sonra yeniçerileri bile karışıklığa uğrattılarsa da sonunda, ormandan çıkan atlılarca bu bir avuç gözü pek savaşçı beklenmedik saldırıya uğradı. Bu acı günde Bayezid, ilerleyişindeki hız, kurduğu savaş düzeni ve savaş sırasındaki stratejisi ile düşmanlarının hayranlığını kazandı. Ancak o, kazandığı zaferi insanlığa sığmaz biçimde kullanmış olmakla itham edilmiştir. Nevers kontu ile yirmi dört prens ya

---

mak üzere bir sürü serüvenciyi İsviçre'ye götürdü. Bu büyükanne Avusturya İmparatoru Birinci Albert'in kızıydı (Sinner, *Voyage dans la Suisse Occidentale*, c. I, s. 118, 124).

63. Bugün de saygınlığını koruyan bu askerî rütbenin hakkı ancak iki kişi tarafından verilmişti (Daniel, *Hist. de la Milice Françoise*, c. II, s. 5). Bunlardan biri Boucicault'du; haçlı ordusunun mareşaliydi. Constantinople'u savundu, Cenova Cumhuriyeti'ni yönetti, Asya'nın her yanını ele geçirdi ve Azincour savaşında öldürüldü.

da senyörün durumları ve zenginlikleri tercümanlar tarafından anlatıldıktan sonra Yıldırım, öbür Fransız tutsakları birbiri ardından huzuruna getirtti, Müslüman olmaları için yaptığı uyarıyı reddetmeleri üzerine huzurunda onların kafalarını kestirdi. En yiğit yeniçerilerinin yok olması onda öç alma duygusunu uyandırmıştı. Savaştan bir önceki günde Türk tutsaklarının Fransızlarca öldürüldüğü doğruysa[64] böyle bir haklı misillemenin sebeplerini kendilerinde aramaları gerekir. Hayatı bağışlanan bir şövalyenin, içler acısı hikâyeyi anlatması ve asil tutsaklar için talep edilen fidyeyi getirmesi için Paris'e dönmesine izin verildi. Bu fidyeler gelinceye dek Nevers kontu ve Fransız baronları Türk ordusuyla birlikte yürüdüler. Avrupa'da ve Asya'da ganimet işlevi gördüler, sultan, başkent Bursa'da (Boursa) kaldığı sürece orada hapsedildiler. Müslüman şehitlerinin kanı karşılığında onların da öldürülmesi için durmadan Bayezid'e baskı yapılıyordu ama o, bir kez söz vermişti, ister bağışlamak ister cezalandırmak için olsun verdiği sözden geri dönmezdi. Habercinin dönüşünde sunulan armağanlarla Fransa ve Kıbrıs krallarının affedilmeleri için yaptıkları arabuluculuklar fatihte bu tutsakların önemleri konusunda bir kuşku bırakmadı. Lusignan on bin duka değerinde olduğu saptanan çok kıymetli bir altın tuzluk sundu; VI. Charles ise, bir miktar Norveç şahini ve altı at dolusu Rheims'in ince keteninden üretilen kırmızı kumaş ile İskender'in savaşlarını simgeleyen Arras duvar halıları gönderdi. Bayezid, bir süre sonra Nevers kontu ile baronların fidyesi olarak iki yüz bin dukayı kabul etti. Ünlü mareşal Boucicault bu küçük mutlu grup arasındaydı, Fransız amirali savaş sırasında, başkomutan ile Sire de Coucy ise Bursa'daki mahpusluğu sırasında ölmüşlerdi. Yan giderleriyle birlikte iki katına çıkan bu fidey, başlıca Burgundy

64. Abbé de Vertot bu iğrenç gerçekle ilgili olarak *Hist. Anonyme de St. Denys*'den alıntı yapıyor, L, XVI, b. 10, 11 (*Ordre de Malthe*, c. II, s. 310).

düküne ya da daha çok Flaman tebaalarına yükleniyordu. Derebeylik yasaları, hükümdarın büyük oğlu şövalye olmuşsa ya da tutsak edilmişse kurtarılması için yardımda bulunulmasını emrediyordu. Kimi Cenevizli tüccarlar bu fidye bedeli için teminat verdiler. Bundan da anlaşılmaktadır ki o savaş yüzyılında bile ticaret ve kredi işleri ulusların ve toplumun ilişki bağlarını oluşturmaktaydı. Yapılan anlaşmada Fransız tutsaklarının fatihe karşı bir daha silah kullanmayacaklarına yemin etmeleri de kararlaştırılmıştı. Ne var ki Bayezid'in kendisi de pek de onurlu olmayan bu koşuldan onları muaf tuttu; Burgundy vârisine şunları söyledi: "Senin silahlarına ve yeminlerine önem vermiyorum. Henüz gençsin, belki de bu ilk seferinin utancını ya da talihsizliğini silme hırsına kapılabilirsin. Güçlerini toparla, planını yap ama şuna inan ki Bayezid, ikinci kez savaş alanında seninle karşılaşmaktan sevinç duyacaktır." Hareketlerinden önce Bursa sarayında kabul edildiler. Av ve şahin ekipleri yedi bin avcıdan ve o sayıda şahinden oluşuyordu.[65] Onların önünde, yoksul bir kadın tarafından keçilerinin sütünü içmekle itham edilen bir saray adamının karnını deştirdi. Yabancılar bu adalet eylemine hayret ettiler ancak bu, delillerin ağırlığını dengelemeyi ya da suçluluk derecelerini ölçmeyi reddeden bir padişahın adaletiydi.

İmparator John Palæologus (1355-1391)

John Palæologus, başında baskıcı bir vasinin bulunduğu otuz

65. Şerafeddin Ali (*Hist. de Timour bec*, L, V, b. 13) Bayezid'in av ekibinde bulunan görevlilerin ve yamakların sayısını on iki bin olarak saptıyor. Timur, bir av partisinde Türk hükümdarından alınan ganimetlerin bir bölümünü sergilemişti: **1.** Saten örtülerle örtülmüş tazılar, **2.** mücevher tasmalı leoparlar, **3.** Yunan tazıları ve **4.** Afrika aslanları kadar güçlü Avrupa köpekleri (*idem*, L, VI, b. 15). Bayezid özellikle şahinler ile turna kuşlarını avlamaktan zevk alıyordu (Chalcondyles, L, II, s. 35).

altı yıl boyunca imparatorluğunun yıkılmasına karşı ilgisiz kalmıştı.[66] Kendini tümüyle aşk oyunlarına ve sefahata kaptırmış olan ve Türklerin kölesi durumuna düşen Palæologus, Constantinople kızları ve kadınlarının kolları arasında *Roma* imparatoru olmanın utancını da unutmuş gibidir. Büyük oğlu Andronicus, Edirne'deki yaşamı sırasında Murad'ın oğlu Savcı Bey ile dostluk ve suç ortaklığı kurarak babalarının yerine geçmeyi tasarladılar. Avrupa'ya geçmiş olan Murad bu komplo girişimini ortaya çıkardı ve etkisiz duruma getirdi. Oğlu Savcı'yı idam ettirdikten sonra emrinde olan Andronicus'un bundan ibret almasını, aksi halde aynı cezaya çarptırılacağını ona bildirdi. Palæologus söz dinledi ama sert bir önlem olarak suçlu oğlunu cezalandırma yoluna gitti. Ancak operasyon o kadar hafif ya da beceriksizce yapıldı ki bir gözü görüşünü korurken, diğeri sadece şaşı bakıyordu.

Böylece kalıtım hakkından yoksun kalan iki prens Anema kulesinde hapsedildiler. İmparator da imparatorluk erguvanını ikinci oğlu Manuel ile paylaşarak onun bağlılığını ödüllendirdi. Ancak iki yıl sonra Latinlerin komploları ve Yunanların kararsızlıkları yüzünden büyük değişiklikler meydana geldi: hapiste bulunan prensler tahta çıktılar, iki imparator da onların ayrıldığı kuledeki hapishaneye geçtiler. Artık henüz iki yıl geçmeden Palæologus ile Manuel sihirbazlıkla suçlanan bir keşiş tarafından melek ve şeytan diyerek hapisten kaçırıldı ve Scutari'ye sığındılar. Yandaşları silaha sarıldı; her iki taraftaki Yunanlar, dünya imparatorluğunu ele geçirmek üzere çekişen Cæsar ile Pompey'in tutkulu hıncına kapıldılar. Artık Roma dünyası, Propontis ile

66. Yunan Palæologus ile oğlu Manuel'in saltanatları için 1354'ten 1402'ye dek Ducas'ya (b. 9, 15), Phranza'ya (L, I, b. 16, 21) ve konusunu bir sürü gereksiz olgular içerisine sokmuş olan Chalcondyles'in birinci ve ikinci kitaplarına bakınız.

Karadeniz arasına sıkışmış, uzunluğu elli, genişliği ise yaklaşık otuz mil olan bir toprak parçasından başka bir şey değildi. Constantinople, bir imparatorluk başkentinin zenginliğini ve nüfusunu kapsamakta hâlâ devam etmemiş olsaydı, Bizans bu haliyle Almanya'nın ya da İtalya'nın en küçük prenslikleriyle karşılaştırılabilirdi. Barışı kurmak için bu imparatorluk parçasını da bölüştürmek gerekmişti. Palæologus ile Manuel başkenti ellerinde tuttular. Andronicus ile oğlu kendi kalacakları yer olarak Rhodosto ile Selybria'yı seçtiler ve Bizans surları dışında kalan tüm yerleri yönetim altına aldılar. Krallığın dingin uykusunda John Palæologus'un tutkuları mantığının ve gücünün üstünde âdeta uçuyordu. Sevgili oğlu ve taht ortağı, vârisi Trebizond'un (Trabzon) genç ve güzel prensesinden yoksun bıraktı. Yaşlı imparator evliliğini yürütmeye zorlanırken genç Manuel Osmanlı yönetiminin emrine, en ünlü ailelerden yüz kadar Yunan ile birlikte giriyordu. Bunlar Bayezid'in ordularında onurla hizmet verdiler. Ne var ki Constantinople kalelerinin güçlendirilmesi için yapılan girişim Osmanlı hükümdarını öfkelendirdi. Onları ölümle cezalandıracağını bildirdi. Yeni tahkimatlar hemen yıktırıldı. Ölümüne sebep olarak bu son utancın gösterilmesi John Palæologus'un anısına gereğinden çok saygılı davranmak olur.

İmparator Manuel (1391-1425)

Bu olaydan çabuk olarak haber alan Manuel, Bursa sarayından gizlice kaçtı ve Constantinople tahtını ele geçirdi. Bu değerli rehinenin elden gitmesini küçük bir olay gibi gösteren Bayezid, Asya'da ve Avrupa'daki fetihlerini sürdürürken Bizans'ın yeni imparatoru, imparatorluğun geride kalan toprakları üzerindeki yasal kalıtım haklarını savunan Selybria'daki yeğeni John'la savaşını

devam ettirdi. Muzaffer sultan, başarılarını Constantinople'un fethiyle tamamlamak istedi. Ancak tüm Hristiyan hükümdarlarının ikinci ve daha büyük bir haçlı ordusuyla yürümesine sebep olabilecek böyle bir girişimden söz eden veziri onu duraksattı. Bayezid, Yunan imparatora şöyle bir mektup yazdı: "Tanrı'nın yardımıyla, yenilmez kılıcımız hemen tüm Asya'yı ve Avrupa'nın büyük bir bölümünü buyruğumuz altına koydu. Kale duvarları içerisindeki Constantinople da bunun dışında hiçbir yeriniz kalmadığı için, buyruğumuz altında sayılır. Bu kentten çık, onu bize teslim et, kendin için hayırlı olanı yap ya da bunu yapmazsan hem kendi başına hem de mutsuz halkının başına geleceklerden kork!" Ne var ki bu mesajı götüren elçilerin gizli olarak aldıkları bilgiler bu isteğin sertliğini yumuşatır nitelikteydi ve Yunanlar söz dinleyerek ve minnet duyarak bir anlaşmaya hazırdılar. On yıllık bir ateşkes karşılığında her yıl otuz bin altın *crown* ödemeyi kabul ettiler; Muhammedî inancına resmen göz yumma acısına katlandılar. Bayezid, Doğu kilisesinin merkezinde bir cami kurma ve bir kadı bulundurma zaferini elde etmişti.[67] Bununla birlikte sabırsız sultan bu ateşkese uzun süre uymadı. Bayezid, yasal hükümdar olan Selybria hükümdarının iddiasını destekledi ve ordusuyla Constantinople'u kuşattı. Büyük sıkıntıya düşen Manuel, Fransa kralından âdeta yalvararak koruma istedi. Şikâyetlerini ileten elçiler, büyük ilgi gördüler ve tutsaklığının anısıyla ayrıca dinsizlerden öç alma isteğiyle harekete geçen mareşal Boucicault'nun komutasında yardımcı bir kuvvet sağladılar.[68] Dört savaş gemisinin başında Hellespont'a geldi, on yedi Türk kadırgası tarafından savunulan boğazı zorlayarak geçti, altı yüz piyade ve bin altı yüz okçu ile Constantinople'a ayak bastı.

67. Cantemir, s. 50, 53. Ducas (b. 13, 15) Constantinople'da bir kadı bulundurulduğunu dile getiren tek Yunan'dır; yine de camiden söz etmemektedir.
68. "Mémoires du bon Messire Jean le Maingre," diyor Fransa mareşali Boucicault, birinci kısım, b. 30, 35.

Onun gelişi üzerine denizden ve karadan Bizans'a yapılmış olan kuşatma kaldırıldı. Bayezid'in donanması geri çekildi, belirli bir uzaklıkta demirledi. Avrupa ve Asya yakasında çok sayıda kale ele geçirildi. Ne var ki Osmanlılar daha büyük kuvvetlerle yeniden göründüler. Yiğit Boucicault, bir yıl süreyle dayandıktan sonra askerlerine ne para ne de yiyecek sağlayabilen bir ülkeyi bırakıp gitmek zorunda kaldı. Giderken Manuel'i de Fransa sarayına götürmeyi önerdi, orada insan ve para sağlayabileceğini söyledi ve ülke içindeki geçimsizliklere son vermek için tahtı yeğenine bırakmasını öğütledi. Manuel, öneriyi benimsedi; Selybria hükümdarını kente çağırdı ama sürgündekinin durumunun imparatorunkinden daha iyi olduğu anlaşılıyordu. Türk sultanı hâkimiyeti altındaki Selybria prensinin başarısını alkışlayacağı yerde Bizans'ı kendi mülkü olarak duyurdu. İmparator John'un reddedilmesi üzerine başkenti savaşa ve açlığa boğacağını gösteren uygulamalarda bulundu. Bu tür bir düşmana karşı ricalarda bulunmanın ve karşı koymanın yararı olamazdı. Kendisinden daha korkunç başka bir han olmasaydı tahtından ayrılmak zorunda kalmayacak olan korkunç Yıldırım, Bizans avını hemen yakalayıp yutacaktı. Timurlenk'in zaferi Constantinople'un çökmesini yaklaşık elli yıl daha geciktirdi, bu önemli hizmet, rastlantıyla da olsa, Moğol fatihine kitabımızda ve genel olarak da tarihte bir yer kazanma hakkı vermiştir.

LXV. BÖLÜM

Timur'un Semerkand Tahtına Çıkışı

İran, Gürcistan, Tataristan, Rusya, Hindistan, Suriye ve Anadolu'daki Fetihleri

Türkler İle Savaşı

Bayezid'in Yenilgisi ve Tutsaklığı

Timur'un Ölümü

Bayezid'in Oğulları Arasındaki İç Savaş

Türk Hükümdarlığının I. Mehmet Tarafından Yeniden Kuruluşu

Constantinople'un II. Murad Tarafından Kuşatılması

(M. S. 1370-1451)

TİMUR YA DA TİMURLENK

Timur'un en büyük tutkusu dünyayı ele geçirmek ve ona egemen olmaktı. Bu kabına sığmaz insanın ikinci isteği de ileriki kuşakların hafızasında saygıyla anılıp yaşamasıydı. Yanındaki yazıcılar saltanatı süresince meydana gelen tüm sivil ve askerî olayları titizlikle derlediler.[1] Ortaya çıkan metin, her olayın en iyi tanıkları tarafından gözden geçirildi; Timur'un, imparatorluğuna ve yaşamına dair yorumları[2] ve yönetiminin *nizamname*lere[3] ilişkin bilgileri bizzat yazdığına inanılmaktadır.[4] Ancak göster-

1. Şerafettin Ali'ye bu belgeler iletildi ve Farsça olarak Timur tarihini yazdı. Bu kitap Petit de la Croix (Paris, 1722, 4 cilt 12mo) tarafından Fransızcaya çevrildi ve benim sadakatle bağlandığım rehberim oldu. Coğrafyası ve kronolojisi olağanüstü derecede doğrudur, her ne kadar kahramanın zenginliğini ve erdemlerini yaltaklanan bir hizmetkâr gibi övüyorsa da genel olaylar bakımından onun doğruluğuna güvenilebilir. Timur'un *Nizamnameler*'inde (*Institutions*) ülkesinden ve yabancı ülkelerden istihbarat edinmek için ne kadar özen gösterdiği görülebilmektedir.

2. Bu yorumlar Avrupa'da henüz bilinmemektedir ancak White, Doğu'da "ilginç ve ciddi olaylarla dolu bir dönemin bu ayrıntılı ve doğru anlatısını" okumuş olan arkadaşı Major Davy tarafından tercüme edilebileceğine dair biraz umut veriyor.

3. *Nizamnameler*'in Türkçe ya da Moğolca özgününün var olup olmadığını bilmiyorum. Arapça profesörü White ile Davy, Farsçasını İngilizceye çevirerek yayımladılar (Oxford, 1783, in 4to) ve çok detaylı bir indeks eklediler. Bu eser daha sonra bilge bir oryantalist olan Langles tarafından, Timur'un hayatı ve pek çok ilginç not ile birlikte Farsçadan Fransızcaya (Paris, 1787) da çevrilmiştir.

4. Zamanımızdaki Moğol hükümdarı Şah Âlem büyük atasının *Nizamname-*

diği bu ihtimam ününün sürmesinde yardımcı olamamışlardır, Farsça ve Moğolca yazılmış olan bu değerli yapıtlar dünyada ya da en azından Avrupa'da bilinmiyordu. Hâkimiyeti altına aldığı uluslar yetersiz ve aciz bir öç alma yoluna saptılar,[5] bilgisizlik yüzünden onun doğumu, karakteri ve adı bile *-Timurlenk-* değişikliklere uğratıldı.[6] Bir köylü olsaydı ve Asya tahtına otursaydı erdemleri çok daha fazla dile getirilecekti, doğal veya onurlu bir sebep yüzünden topal kalan bacağından utanmadığı sürece bu sakatlığı alay konusu olamazdı.

Cengiz hanedanının inkâr edilemez halefiyetini elinde tutan Moğolların gözünde, şüphesiz o bir asiydi, bununla birlikte o, soylu Berlass aşiretinden geliyordu, beşinci atası Karaçar Noyan, Çağatay'a Maveraünnehir'deki yeni hükümdarlığında vezirlik etmişti; birkaç kuşak geriye gidince, hiç değilse kadın[7] kolun-

---

ler'ini okuyor, ona saygı duyuyor ama taklit etmiyor. İngilizce çevirmen, yapıta sokulmuş kanıtların doğru olduğuna inanıyor, hile yapıldığı ya da uydurulduğu konusunda kuşku duyulsaydı Davy'nin mektubu onları iptal etmeye yeter nitelik kazanmayacaktı. Doğululular hiçbir zaman eleştiri sanatına geliştirmediler, daha az saygın olsa da bir hükümdarın himayesi bir kitapçınınkinden daha az kârlı değildir. Gerçek yazarı olan bir İranlının değerini ve bedelini yükseltmek için eserinin kendisine verebileceği onurdan vazgeçebilmesi inanılmaz değildir.

5. Üslubunun çok gösterişli olması sebebiyle büyük beğeni kazanmış şu kitapta bu öykünün özgünü bulunmaktadır: *Ahmedis Arabsiadæ* (Ahmed ibn Arabşah) *Vitæ et Rerum gestarum Timuri. Arabice et Latine.* Edidit Samuel Henricus Manger. Franequeræ, 1767, 2 cilt, in 4to. Bu Suriyeli yazarda hep kötülük düşünen bir düşmanla karşı karşıya kalınmaktadır. Aynı zamanda bilgisizdir de. Kitaptaki bölümlerin başlıkları bile küfürlüdür, örneğin "öyle kötü", "öyle dinsiz" ve "öyle yılan ki" vb. *Bibliothèque Orientale*'e konmuş olan uzun *Timur* makalesi, d'Herbelot, ayrım yapmaksızın alıntılarını (s. 877, 888) Khondemir'den, İbn-i Şunak'tan (Ebn Schounah) ve Lebtarikh'den yaptığı için karışık bir içeriğe sahiptir.

6. *Demir* ya da *Timur* Türkçede demir demektir, *Beg* ise bir büyük efendiyi (lord) ya da bir hükümdarı adlandırmak için kullanılır. Bir harfin ya da aksanın değiştirilmesiyle bu kelime *leng* veya *lame*, yani topal olur. Avrupalılar *Tamerlane* diyerek esas anlamı bozmuş ve kargaşa yaratmışlardır.

7. Arabşah, birkaç sahte ve aptalca kıssa anlattıktan sonra *Timur Lenc*'in, Cen-

dan Timur, imparatorluk ailesine bağlanmaktadır.[8] Semerkand'ın kırk mil güneyinde, atalarının irsî şef oldukları, on bin atlık bir tümene komuta ettikleri Keş'in (Şehri Sebz) verimli topraklarındaki Sebzar (Hoca Ilgar) köyünde doğdu.[9] Asya hükümdar soylarının çöküşünün yaşandığı ve cesur maceracılar için yeni fırsatlara gebe kargaşalı bir dönemde dünyaya geldi.[10] Çağatay hanlarının soyu sönmüştü, emîrler (beyler) bağımsızlık peşindeydiler ve anlaşmazlıkları ancak Get ya da Kalmuklardan[11] oluşan bir ordu ile Maveraünnehir'i ele geçiren Kaşgar hanlarının fetih ve zorba yönetimiyle askıya alınmıştı. Timur henüz on iki yaşındayken savaşçı olduğunu göstermişti, yirmi beş yaşında ülkesini kurtarmaya kalkıştı, halkın gözleri ve umudu, davaları için acı çeken bir kahramana çevrildi. Başlıca sivil ve askerî ileri gelenler, ruhlarının esenliği için varlıkları ve canları pahasına

---

giz'in "per mulieres laqueos Satanæ" (kısım I, b. I, s. 25) soyundan geldiğini biraz huysuzca bildirmek zorunda kalmıştı. Ayrıca Ebu'l Gazi Han'ın tanıklığı (kısım II, b. V; kısım V, b. IV) açık ve reddedilmez niteliktedir ve kesindir.

8. Bir soy kütüğüne göre, Cengiz'in dördüncü atası ve Timur'un dokuzuncusu kardeştir; aralarındaki anlaşmaya göre büyük kardeşin sonraki kuşakları hanlığın halefleri olacak, küçüğün soyundan gelenler de yöneticilik ve komutanlık yapacaklardı. Bu gelenek Timur'un hiç değilse ilk girişimlerini haklı göstermeye yaramıştır (*Institutions*, s. 24, 25, Timur tarihinin elyazmasındaki bazı bölümlere göre).

9. Bkz. Şerefeddin'in önsözü ve Ebu'l Fida'nın (Abulfeda) *Geography*'si (*Chorasmiæ, &c. Descriptio*, s. 60, 61), Hudson'un *Minor Greek Geographers*'ının ikinci cildi.

10. Bkz. Dr. Hayde'in, Timur'un doğuşu ve bu konuda torunu astrolog Uluğ Bey'in düşünceleri (*Syntagma Dissertat*, c. II, s. 466). 1336 yılının 9 Nisan'ında doğdu. Yıldızların aynı hizaya gelmelerini iyi saptayabildiler mi, bilemiyorum. Başka fatihler gibi *Sahipkıran* ya da tesadüfün efendisi lakabını oradan mı aldığını bilemiyorum (*Bibl. Orient.*, s. 878).

11. Timur'un *Nizamnameler*'inin hiç de uygun olmayarak Kaşgar Han'ın uyruklarına Özbek adını vermeleri doğru değildir. Bu ad, Tatar soyuna dâhil ve başka bir ülkede oturan insanlara verilmektedir (Abulghazi, kısım V, b. 5; kısım VII, b. 5). Bu adın Türkçe olduğuna güvenseydim, *Nizamnameler*'in Timur'un ölümünden yüzyıl sonra, Özbeklerin Maveraünnehir'de yerleşmelerinden sonra yazılmış olduğunu söylemekte tereddüt etmeyecektim.

da olsa onu destekleyeceklerine ant içtiler, ne var ki tehlike baş gösterince korktular ve suskun kaldılar, yedi gün boyunca boş yere bekledikten sonra Timur, Semerkand tepelerinden, altmış atlısıyla bozkıra çekildi. Bin kadar Get'in önünden kaçarken inanılmaz bir kanlı boğuşma sonucunda onları geri püskürttü, düşmanları, "Timur olağanüstü bir insan, Tanrı ve talih onunla birlikte!" diye haykırmak zorunda kaldılar. Ancak bu kanlı olay sonunda kendi adamlarının sayısı da on kişiye düşmüştü, bu sayı üç Harezmli de kaçınca daha da azalmıştı. Bozkırda karısı, yedi yoldaşı ve dört atıyla ilerlemiş, iğrenç bir hücrede altmış iki gün geçirdi ve oradan cesareti ve kendini mahpus edenin vicdan azabı çekmesiyle kurtuldu. Hızla akan ve geniş Ceyhun (Amuderya) veya Oxus Irmağı'nı yüzerek geçtikten sonra civardaki devletlerin sınır boylarında aylarca bir sürgün ve kaçak gibi serseri bir yaşam sürdürdü. Ama onun şöhreti bu sıkıntılar içinde daha da parladı, bu da ona, yoldaşları arasında kendisine kişisel olarak bağlı olanlarla, yeteneklerini ve karakterlerini kullanarak kazançlar sağlayabilecek olanları seçmeyi öğretti. Timur, yurduna geri döndükten sonra kendisini bozkırda kaygıyla aramış olan çeşitli soyları birleştirdi, bu mutlu karşılaşmalardan birini, dokunaklı sadeliği içerisinde anlatmaktan kendimi alamayacağım. Yetmiş atlının izlediği üç şefe kılavuzluk etmek için kendini tanıttı. "Bana bakınca, sevinçten çılgına döndüler," diyor Timur, "atlarından indiler ve gelip önümde diz çöktüler ve üzengilerimi öptüler. Ben de atımdan indim ve onları kucakladım ve başımdaki sarığı birinci şefin başına koydum ve ikinci şefin beline mücevher ve altınla işlenmiş bir kemer sardım ve üçüncüye de kendi cübbemi giydirdim. Ve onlar ağladılar ve ben de ağladım, namaz vakti gelmişti ve namaz kıldık. Ve yine atlarımıza bindik ve benim kontuma geldik ve halkımı topladım ve bir şölen verdim." En yiğit aşiretler kısa süre içerisinde bu sadık toplulu-

ğa katıldılar, onları sayıca üstün bir düşmanın üzerine yürüttü, çeşitli olayların birbirine karıştığı bir savaştan sonra Getler Maveraünnehir'den atıldılar. Timur daha o zamandan şerefi için çok şey kazanmıştı ancak eşitlerine kendisini efendi olarak kabul ettirebilmesi için çok cesaret göstermesi ve kan dökmesi gerekiyordu. Emîr Hüseyin'in soyluluğu ve gücü Timur'a kendini kötü ve yakışmayan bir yoldaşı olarak kabul ettirdi ama onun kız kardeşini sevgili eşi olarak benimsemişti. Kıskançlık, aralarındaki beraberliği kısa sürede bozdu, sık sık yaşanan tartışmalarında Timur, hainlik ve adaletsizlik suçlamalarını rakibinin üzerine yıktı ve son bozgundan sonra da Hüseyin, efendilerinin emirlerine itaatsizlik edeceğini varsayan Timur'un bazı bilge dostları tarafından öldürüldü. Bir diyet meclisi ya *kurultay* kararıyla ve oybirliğiyle otuz dört yaşındaki[12] bu Çağatay tahtına seçildi (Nisan 1370) ancak Cengiz soyuna saygılı göründü, Emîr Timur, Çağatay tahtında ve Doğu'da saltanat sürerken, tam anlamıyla han olan biri, kendi uşağının ordularında basit bir subay olarak hizmet ediyordu. Beş yüz mil uzunluğunda ve genişliğindeki verimli toprakları bulunan bir krallık sıradan bir tebaanın hırsını tatmin edebilirdi, ne var ki Timur dünyaya hâkim olmayı arzuluyordu, nitekim, ölümünden önce Çağatay tacına yirmi altı taç daha eklenmişti. Kazandığı otuz beş zaferin öyküsüne dalmadan ve Asya anakarası üzerindeki sürekli yürüyüşlerini izlemeden, kısaca, **I.** İran'da, **II.** Tataristan'da ve **III.** Hindistan'da[13] yaptığı fetihleri anlatarak oradan Osmanlılara karşı yaptığı daha ilginç savaşa geçeceğim.

12. Şerefeddin'in birinci kitabı, kahramanın özel yaşamına ayrılmıştır ve Timur'un kendisi veya belki de yazıcısı (*Institutions*, s. 3-77), onun *erdemini* en gerçek şekilde oluşturan on üç plan ve teşebbüs üzerinde hoş bir şekilde yayılır. Arabşah'ın koyu anlatımında bile parlıyor (kısım I, b. 1. 12).

13. İran, Tataristan ve Hindistan fetihleri Şerefeddin'in ikinci ve üçüncü kitabı ve Arabşah (b. 13, 55) tarafından işlemektedir, Bkz. *Nizamnameler*'in çok detaylı hazırlanmış indeksi.

FETİHLERİ (1370-1400)

I. İran'daki Fetihleri (1380-1391)

Her savaş için, fatihlerin içtihatlarında bir güvenlik ya da intikam, şeref ya da çaba, hak ya da fayda sebebi kolayca bulunabilir. Timur, Harezm ile Kandehar'ı yeniden Çağatay'a bağlamıştı ki gözlerini İran'a veya Pers ülkesine çevirdi. Amuderya'dan Dicle'ye (Tigris) dek yayılan bu geniş ülke, büyük Hülagü'nün son torunlarından Ebu Said'in ölümünden beri yasal bir hükümdara sahip olmamıştı. Kırk yıldan beri bu topraklarda barış ve adaletten eser kalmamıştı, burasını ele geçiren Moğol istilacı, sanki ezilen halkın imdadına yetişmiş gibi oldu. Bu ülkede yerleşmiş bulunan birtakım zorba hükümdarlar birleşerek kendilerini savunabilirlerdi, oysa her biri ayrı ayrı savaşmaya kalkıştı ve hepsi de bozguna uğradılar; savaşı fazla uzatmadan itaat edenler ile savaşmaya devam etmekte ısrar edenlerin kaderleri farklı tezahür etti. Şirvan ya da [Kafkasya] Albanya[sı] hükümdarı İbrahim, imparatorluk tahtının ayak ucunu öptü. Tatar geleneği uyarınca her biri dokuz nesneden oluşan mücevherler, ipekli kumaşlar ve atlar armağan etti, bununla birlikte bir gözlemcinin söylediğine göre sekiz köle sunmuştu. Soru üzerine "Ben dokuzuncuyum," diye yanıt verdi azarlanmayı bekleyerek ancak Timur, bu dalkavukluğu bir gülümsemeyle ödüllendirdi.[14] Fars ya da daha doğrusu Pers Hükümdarı Şah Mansur düşmanları arasındaki en güçsüz ancak en tehlikelisiydi. Şiraz surları önündeki bir savaşta üç ya da dört bin piyadesi ile, otuz bin süvariden oluşan ve imparatorun da bizzat savaştığı orduyu sarstı. Timur'un sancağına yakın on dört ya da

14. Tatarların dokuz sayısını kutsal gördüklerini söyleyen Ebu'l Gazi Han bu sebeple soyağacı tarihini de dokuz bölüme ayırmıştır.

on beşten fazla muhafız kalmadı, bir kaya gibi sert olarak dövüştüğü sırada, miğferine iki pala (*cimeter*) darbesi aldı.[15] Moğollar toparlandılar, Mansur'un başını Timur'un ayaklarına attılar, fatih bu cesur soyun erkeklerini öldürerek düşmanının yiğitliğine olan saygısını göstermiş oldu. Timur'un birlikleri Şiraz'dan Pers körfezine doğru yürüyüşe geçtiler; güçsüz ama zengin Hürmüz[16] (Ormuz) kenti, yılda altı yüz bin altın dinar vermeyi önerdi. Bağdat artık barış içerisinde ve halifelik merkezi durumunda değildi. Ancak Hülagü'nün parlak fethi, halefinin de tutkusunu artırmış olmalıydı. Dicle ile Fırat'ın (Euphrates) kaynaklarından ağızlarına dek geçtikleri bütün topraklar onun hâkimiyeti altına girdi, Edessa'yı (Urfa) aldı, Mekke'ye giden bir kervanı yağmalayan Karakoyunlu Türkmenleri cezalandırdı. Gürcistan'daki Hristiyanlar, dağlarda Müslümanların silahlarına ve dinlerine meydan okuyorlardı, üç başarılı sefer sonunda gazi sanını kazandı ve Tiflis hükümdarı onun hem din kardeşi hem de dostu oldu.

II. Türkistan'daki Fetihleri (1370-1383)

Türkistan'ın ya da Doğu Tataristan'ın ele geçirilmesine adil bir misilleme olarak bakılabilir. Getlerin cezalandırılmaması Ti-

15. Arabşah'ın (kısım I, b. 28, s. 183) anlattığına göre korkak Timur, çadırına kaçmış ve kadın kılığına girerek Şah Mansur'u takibinden saklanmıştır. Belki Şerefeddin onun değerini abartmıştır (L, III, b. 25).

16. Hürmüz'ün tarihi Tyre'ninkine (Sur) benzemektedir. Anakarada kurulmuş olan eski kent Tatarlarca yıkılmış çorak ve tatlı sudan yoksun bir adada yeniden kurulmuştur. Hürmüz kralları Hint ticareti ve inci avcılığıyla zenginleşmişlerdi. Bu yüzden İran'da ve Arabistan'da geniş topraklara sahip olmuşlardı. Ancak önceki Kerman sultanlarına vergi ödemişler, 1505'te Portekizliler tarafından vezirlerinin zorbalığından kurtarılmışlardır [Marco Polo, L, I, b. 15, 16, fol. 7, 8; Abulfeda, *Geograph.*, tabul. XI, s. 261, 262; Texeira'da veya Steven'ın *History of Persia*'sında bulunan *Chronicle of Ormuz*'un orijinali ve Ramusio'nun *Itineraries*'i; Ludovico Barthema (1503), fol. 167; Andre Corsali (1517), fol. 202, 203) ve Odoardo Barbessa (1516), fol. 315, 318].

mur'un gururuna dokunuyordu, Ceyhun'u geçti, Kaşgar Krallığı'nı hâkimiyeti altına aldı, yedi kez yurtlarının kalbine kadar ilerledi. En uzak ordusu Semerkand'a iki aylık yürüyüş ya da dört yüz seksen *league* kuzeydoğusunda bulunuyordu ve İrtiş Nehri'ni geçen emîr Sibirya ormanlarında başarılarının kaba bir anıtını yontturdu. Kıpçak ya da Batı Tataristan'ın fethi[17] ezilenlerin imdadına koşmak ve nankörleri cezalandırmak gibi saiklerle yapılmıştı. Kaçak hükümdar Toktamış, Timur'un korumasını ve sarayında sığınma olanağını elde etmişti, Avrus (Auruss) Han'ın elçilerini aşağılayarak geri gönderdi ve bunların hemen ardından Çağatay orduları da yola çıktı, kazandığı zaferle Toktamış'ı Kuzey Moğol tahtına yeniden oturttu. Ne var ki on yıllık saltanattan sonra yeni han velinimetinin yaptığı yardımları ve gücünü unuttu ve ona Cengiz soyunun kutsal haklarını gasbeden kimse olarak bakmaya başladı. Dört bin atlının ve Kıpçak, Bulgar, Kafkas ve Rusya'nın tüm kuvvetlerinin başında Derbend'den İran'a girdi, Seyhun'u geçti, Timur'un sarayını yaktı ve onu kış ortasında Semerkand'ı ve canını savunmak zorunda bıraktı.

Kıpçak ve Rusya Fetihleri (1390-1396)

Birtakım yumuşak uyarıları izleyen parlak bir zaferden sonra imparator öç almaya karar verdi. Kıpçak'ı Hazar'ın ve Volga'nın doğusu ve batısından büyük kuvvetlerle ele geçirdi ki ordusunun sağ ile sol kanadı arasının on üç mil olduğu söyleniyordu. Beş ay süren ilerleyişten sonra yol üzerinde bir insan izine pek az rastladılar ve yiyecek konusunda bütün umutlarını avcılığa bağladılar. Sonunda iki ordu birbiriyle karşılaştı ama Kıpçak sancağını ta-

17. Arabşah Kıpçak ülkesinde dolaşmış, bu kuzey ülkesinin coğrafyasını, kentlerini ve geçirdikleri evrimleri inceleyerek büyük bilgiler edinmişti (kısım I, b. 45-49).

şıyan askerin sancağı indirerek yaptığı hainlik savaşı Çağataylardan yana çevirdi ve (*Institutions*'ın anlattığına göre) Toktamış, Tuşi oymağını acılara boğarak ayrılıp gitti.[18] Litvanya'nın Hristiyan dükünün yanına sığındı, sonra yeniden Volga kıyısına geldi ve kendi devlet sınırları içerisinde yetişmiş ve yükselmiş olan bir rakibine karşı giriştiği on beş savaştan sonra Sibirya steplerinde yok oldu. Timur, düşmanını Rusya'nın haraç ödeyen eyaletlerine dek kovaladı, saltanat soyundan bir dükü başkentinin yıkıntıları arasında esir aldı; Doğuluların kibri ya da cahillikleri Yeletz ile imparatorluğun başkentini birbirine karıştırmaya sebep olmaktadır. Tatarların yaklaşması Moskova'yı korkuttuysa da karşı koymaları o kadar sert olmayacaktı çünkü Ruslar bütün umutlarını Bakire'nin bir portresine bağlamışlardı; buna göre fatih iradi ya da başka sebeplerle geri zaten geri çekilecekti. Öngörüsü ve hırsı onu güneye yöneltiyordu, ıssız ülke bitap düşmüştü ve Moğol askerleri değerli kürklerden, Antioch[19] (Antakya) keteninden ve altın ve gümüş sikkelerden oluşan muazzam ganimetler yüklenmişlerdi.[20] Don veya Tanais Irmağı kıyısında kurulu Tana ya da Azoph kentinde ticaret yapan Mısır,[21] Venedik, Cenova, Ka-

18. *Institutions of Timour*, s. 123, 125. Editör Bay White, Timur'un niyetlerini bilmeyen ve hareketin gerçek saikinden haberi olmayan Şerefeddin'in (L, III, b. 12, 13, 14) yetersiz ve yüzeysel anlatışından yakınıyor.

19. Külçe altınlara değil ama Rusya kürklerine inanmak gayet mümkün; ne var ki Antioch hiçbir zaman kumaşlarıyla ünlü olmamıştı ve bu kent o sırada zaten yıkılmış durumdaydı. Bu kumaşların Avrupa'da dokunduğunu ve Novogorod yoluyla ve belki de Hanse tacirleri kanalıyla getirildiğinden şüpheleniyorum.

20. Levesque (*Hist. de Russie*, c. II, s. 247; *Vie de Timour*, s. 64, 67, *Nizamnameler*'in Fransızcaya çevrilmesinden önce) Şerefeddin'in hatalarını düzeltti ve Timur'un fetihlerinin gerçek sınırlarını gösterdi. Onun kanıtları boşunadır, Rusya yıllıkları, o dönemden altı yıl önce Toktamış tarafından ele geçirilen Moskova'nın daha da güçlü bir fatihin ordularından kaçmış olduğunu anlatmaya yeterlidir.

21. Şehir yeniden inşa edildikten sonra, Barbaro'nun 1436'da Tana'ya yaptığı yolculukta büyük Kahire'nin Mısırlı bir temsilcisinden söz ediliyor (Ramusio, c. II, fol. 92).

talonya ve Biscay konsül ve tacirlerinin mütevazı temsilcilerini kabul etti. Temsilciler ona armağanlar sundular, onun azametine hayran kaldılar ve onun sözüne duydukları güveni dile getirdiler. Ancak limanı ve ambarların durumunu iyice inceleyen emirin bu barışçıl ziyaretini Tatarların çok büyük ordusu izledi. Tatarlar kenti ateşe verdiler, Müslümanları yağmalayıp şehirden kovdular, gemilerine koşup sığınamamış olan Hristiyanlar ölüme ya da tutsaklığa mahkûm oldular.[22] İntikam onu, yükselen medeniyetin anıtları olan Serai ve Astrahan şehirlerini yakmaya itti, kibri onu, Muhammedî bilginlerin akşam namazının kılınmasına gerek olmadığı yönünde fetva verdikleri, garip bir doğa olayı olan sürekli gün ışığı altındaki bu bölgenin imparatoru olduğunu duyurmaya itti.[23]

III. Hindistan'daki Fetihleri (1398-1399)

Timur, prenslerine ve emîrlerine Hindistan'ı veya Hindostan'ı[24] fethetmeyi ilk önerdiğinde hoşnutsuz homurtularla karşılaştı: "Irmaklar, dağlar ve çöller! Ve zırhlı askerler. Ve insanları öldüren filler!" Ne var ki imparatorun öfkesi bütün bu tehlikelerden daha korkunçtu ve böylesine muazzam boyuttaki bir

22. Azoph yağmasının öyküsü Şerefeddin'de bulunmakta, daha ayrıntılısı bir İtalyan kroniği yazarınca verilmektedir (*Andreas* de Redusiis de Quero, [içinde] *Chron. Tarvisiano*, [içinde] Muratori, *Script. Rerum Italicarum*, c. XIX, s. 802, 805). Biri Timur'un kampına temsilci olarak gönderilen, diğeri Azoph'da üç oğlunu ve 12.000 dükasını kaybeden Venedikli Mianis kardeşlerle konuşmuştu.
23. Şerefeddin (L, III, b. 13) batan ve doğan güneş arasında aydınlık anlamında neredeyse fark olmadığını söylüyor; bu sorun Kuzey Işıkları ve uzun bir alacakaranlığın yardımıyla elli altıncı enlem derecesindeki Moskova'da rahatça çözümlenebilir. Ne var ki kırk günlük bir gün aydınlığı ancak kutup çemberinde gerçek biçimde algılanır (Cantemir, apud d'Herbelot, s. 880).
24. Hindistan'daki savaş için bkz. *Institutions* (s. 129-139), Şerefeddin'in dördüncü kitabı ve Hindistan'daki genel durumuna ışık tutan Ferishta ([içinde] Dow, c. II, s. 1-20)

teşebbüsü kolayca yapmak için onun üstün mantığı yeterliydi. Gönderdiği casuslar kargaşa içindeki Hindistan'ın zayıf yanları, eyaletlerdeki soubah'ların isyanı ve Delhi haremine de dâhil herkesin aşağıladığı Sultan Mahmut'un çocukluktan kurtulmamış olması üzerine Timur'a bilgiler getirdiler. Moğol ordusu üç grup halinde yürüyüşe geçti ve Timur, her biri bin atlıdan oluşan doksan iki bölüğün peygamber Muhammed'in doksan iki adını ya da niteliğini simgelediğini düşündü. Ceyhun ile İndus arasında Arap coğrafyacıların, *dünyanın taştan çemberi* diye adlandırdıkları dağ sırtlarından birini geçtiler. Oralarda yerleşik bulunan haydutları bastırdılar veya yok ettiler ne var ki çok sayıda asker ve hayvan da karlar içinde öldü ve imparator bir uçurumu, yüz elli *cubit* uzunluğunda iplerden oluşan portatif bir yapı iskelesi aracılığıyla geçebildi, aşağı inene kadar bu tehlikeli operasyon beş kez tekrarlandı. Timur, İndus'u Attok üzerinden geçti ve İskender'in yolunu izleyerek ana nehre dökülen beş ırmağı ya da Pencap'ı aştı.[25] Attok ile Delhi arası altı yüz milden fazla değildi, ne var ki iki fatih de güneydoğuya dönmüşlerdir, Timur'un böyle yapmasının sebebi, Moultan'ın fethinden dönen torunuyla buluşmak içindi. Makedonyalı kahraman Hyphasis'in doğu yakasında durdu, burası çölün giriş noktasıydı ve ağlamaya başladı; Moğol ise çöle girdi, Batmir kalesini aldı, ordusunun başında, büyük ve gelişmiş bir kent olan Delhi'nin kapılarında göründü. Delhi, üç yüz yıldan beri Muhammedî krallarca yönetiliyordu. Kentin, özellikle hisarın kuşatılması, çok zaman alacaktı, kuvvetlerini gizleyerek, Sultan Mahmud'u, veziriyle birlikte on bin zırhlı askeri, kırk bin muhafızı ve dişleri zehirli bıçaklarla donatılmış yüz yirmi filiyle ovaya çekti. Timur, bu canavarla-

25. İndus'un doğuya doğru ayrılan beş kolunun oluşturduğu Pencap nehirleri Major Rennel'in eşsiz Hindistan haritasında ilk kez doğru ve titiz biçimde yerleştirildi. Adaletli ve açık bir biçimde, eleştirel anılarında, İskender'in ve Timur'un yürüyüşlerini açıklıyor.

ra, daha doğrusu bunların saldığı korkuya karşı birtakım ihtiyat önlemleri almıştı; ateş yaktırdı, bir çukur kazdı, kalkanlardan ve sivri demirlerden bir engel oluşturdu. Ama durum Moğolların korkusunun ne kadar yersiz olduğunu gösterdi. Bu ürkek hayvanlar dağılıp kaçmaya başlayınca Hintliler de ortadan kayboldular, Timur, zafer kazanmış olarak Hindistan'ın başkentine girdi, şehrin görkemli camisinin mimari güzelliğine hayran oldu ve buna benzer bir cami yaptırma niyetini açıkladı ancak yağma ve katliam emri ya da izni, zafer sevinci yok etti. Timur, Müslüman nüfusunun on katı kadar olan putperestlerin veya Gentoo'ların kanıyla askerlerini arındırmaya karar verdi. Bu niyetini eylem haline getirmek için Delhi'nin kuzeydoğusunda yüz mil kadar ilerledi, Ganj'ı geçti, karada ve ırmakta birçok savaş verdi; Tibet dağlarından çıkan bu ırmağı içen bir inek biçimindeki ünlü Coupele kayasına dek yürüyüşünü sürdürdü.[26] Kuzey dağları boyunca hareket ederek geri döndü; bir yıl içerisinde yaptığı bu hızlı harekât, komutanların, Hinduların etkisi altında kalarak soysuzlaşabileceklerini düşündükleri gençlerin bu haline meydan vermedi.

26. İki büyük ırmak, Ganj ve Brahmaputra (Burrampooter) Tibet'teki aynı dağın aralarında bin iki yüz mil uzaklıktaki iki sırtından doğarlar, iki bin millik dolambaçlı bir yolu takip ettikten sonra Bengal körfezinde birbirine kavuşurlar. Brahmaputra yeni keşfedilmiş olmasına karşın, Ganj yüzyıllardan beri eski ve yeni hikâyelerde hep anılmıştır. Timur'un zafer kazandığı Coupele'nin, Kalküta'ya bin yüz mil uzaklıktaki Loldong yakınlarında olması gerekiyor; İngilizler orada 1774'te karargâhlarını kurmuşlardı (Rennell, *Memoir*, s. 7, 59, 90, 91, 99).

SULTAN BAYEZİD'LE SAVAŞI (1 Eylül 1400)

Timur, Ganj kıyılarındayken, çok hızlı çalışan istihbarat örgütü aracılığıyla Gürcistan ve Anadolu sınırlarında karışıklıklar olduğu, Hristiyanların başkaldırdığı ve Sultan Bayezid'in hırslı niyetleri konusunda bilgiler edindi. Yaşı altmış üçü bulduğu halde ne bedenen ne de ruhen herhangi bir zayıflık belirtisi gösteriyordu. Semerkand sarayında birkaç ay dinlendikten sonra, Asya'nın batısındaki ülkelerde yedi yıl sürecek bir sefer hazırlığına girişti.[27] Hint savaşlarına katılmış olan askerler isterlerse ailelerinin yanında kalabilecek, isterlerse hükümdarlarıyla birlikte yeni sefere çıkabileceklerdi, ne var ki Pers coğrafyasındaki bütün eyaletleri ve krallıkları tüm birliklerle İsfahan'da toplanma ve imparatoru bekleme emrini aldılar. Önce kayalık arazisi, mütehakkim kaleleri ve sert kışları sayesinde kendilerini savunan Gürcistan Hristiyanlarına saldırdı ancak Timur'un gücü ve iradesi tüm engelleri yok etti, başkaldıranlar ya haraç ödemek ya da Müslümanlığı benimsemek tercihiyle karşı karşıya bırakıldılar, her iki din de verdikleri şehitlerden kendilerine gurur payı çıkarıyordu ama bu unvan asıl, Hristiyan tutsakların olmalıydı çünkü onlar ya dinlerini değiştirecekler ya da ölümü seçeceklerdi. Dağlardan düzlüğe inen Timur, Bayezid'in ilk elçilerini kabul etti, iki yıldan beri Yıldırım'la yaptığı tehdit ve kınama dolu yazışmaları önlerine koydu. İki mağrur ve kıskanç komşu, kavgaya tutuşmak için hemen hemen her zaman bir bahane bulabilirler. Moğollar ile Osmanlıların fetihleri Erzurum

27. Bkz. *Nizamnameler*'in (s. 141) birinci kitabının sonuna kadar olan kısmı ve Şerefeddin'in (L, V, b. 1, 16) Timur'un Suriye'ye varışına kadar anlattığı bölüm.

(Erzeroum) ve Euphrates dolaylarında artık kesişmişti, kesin sınırlar herhangi bir anlaşma ya da uzun süreden beri sahip olma gibi bir durumla belirlenmiş değildi. Bu hırslı hükümdarların her biri rakibini topraklarını ihlal etmekle, halkını tehdit etmekle ve isyancıları korumakla suçluyordu; ellerine geçirdikleri hükümdarları anlıyorlardı, bunlar canlarını ya da özgürlüklerini yeniden kazanmanın peşindeydiler. Bununla birlikte iki hükümdarın karakterlerindeki benzerlik, çıkarlarındaki zıtlığa göre daha tehlikeliydi; Timur, kendisine eşit hiç kimseye tahammül edemiyor, Bayezid ise kendinden daha yüksek bir hükümdar olabileceğine ihtimal vermiyordu. Moğol imparatorunun ilk mektubu,[28] ailesini ve ulusunu küçümsediği Türk sultanını sakinleştirmekten ziyade öfkelendirmişti.[29] "Bilmez misin ki ordularımızca fethedilmiş olan Asya'nın çok büyük bölümü bizim yasalarımıza boyun eğmiştir. Yenilmez kuvvetlerimiz bir denizden öbürüne yayılmaktadır. Dünyanın tüm zorba hükümdarları kapımızın önünde sıra halinde dizilmişlerdir. Feleği bile imparatorluğumuzun gözcüsü olmak zorunda bıraktığımızı biliyor musun? Küstahlığını ve deliliğini neye güvenerek yürütmeye çalışıyorsun? Anadolu ormanlarında birkaç savaş kazandın, gülünç denecek birtakım ganimetler elde ettin! Avrupa'daki Hristiyanlar üzerinde de kimi zaferler edindin. Ancak senin kılıcın Tanrı elçisince kutsanmıştı ve Kur'an ayetlerine gösterdiğin saygıyla, inanmayanlara karşı açmış olduğun savaş, Müslüman dünyasının sınırı ve kalesi durumundaki ülkeni yıkmamızı en-

28. Özü ve üslupları bakımından birbirine uygun olan bu mektuplardan üç ayrı kopyasına, Şerefeddin (L, V, b. 14) ve Arabşah (c. II, b. 19, s. 183, 201), bugün sahibiz. Görünüşe göre bunlar Türkçeden Arapça ve Farsçaya çevrilmiştir.

29. Moğol hükümdarı kendine ve yurttaşlarına *Türk* diyor, Bayezid'i ve onun ulusunu daha az saygın olan *Türkmenler* olarak adlandırıyor. Türkmenler denizden ve denizcilikten çok uzak yerde yaşadıklarına göre Osmanlıların Türkmen gemicisinden kökenlerini alabileceklerini düşünemiyorum.

gellemektedir. Henüz vakit varken aklını başına topla! Düşün, pişmanlık duy ve başının üzerinde gezinen öfkemizin şimşeğini başka yönlere çevir! Sen ki bir karıncasın, neden filleri öfkelendirmeye kalkışıyorsun? Ne yazık, filler seni ayakları altında ezecekler." Bayezid'in yanıtı hiç alışık olmadığı bir hakaretle yaralanmış bir ruhun nefretini yansıtıyordu. Timur'u bozkır haydudu ve asisi olarak niteledikten sonra onun çok övündüğü İran, Turan ve Hindistan'daki zaferlerini özetliyor ve bunları alçakça yollarla ve hasımlarının kusurları yüzünden kazandığını söylüyordu. "Ordularının çok kalabalık olduğunu sanıyorum. Ama her zaman kaçak savaşan Tatarların oklarını benim cesur ve yenilmez yeniçerilerimin kılıçlarıyla karşılaştırmaya kalkabilir misin? Bana sığınmış olan hükümdarları her zaman savunacağım. Gel de onları benim için çadırımda ara! Erzurum ve Erzincan (Arzingan) kentleri benimdir; bana vergilerini tam olarak ödemezlerse, geri kalan borçlarını Tebriz ve Sultaniye kalelerinin içinde bunları isteyeceğim." Öfkesi o kadar kontrolden çıkmıştı ki işe aileleri karıştırarak şunları eklemişti: "Senin önünden kaçarsam, *eşlerim* üç boşanma sözü ile benden ayrılsınlar! Ama sen de beni ovada bekleme cesaretini göstermezsen *senin* eşlerin başka erkeklerin kucağına oturduktan sonra tekrar seninle evlensinler."[30] Haremin gizliliğinin sözlü veya fiili ihlali Türkler arasında affedilemez bir suçtur;[31] kişisel hınç her iki hükümdarın politik çekişmesini büsbütün azdırdı. Timur ilk olarak

30. Kur'an'a göre (b. 2, s. 27 ve Sale, *Discourses*, s. 134), karısını üç kez boşamış olan (ya da üç kez "boş ol" sözlerini yinelemişse) bir Müslüman aynı kadınla, bu kadın bir başka erkekle evlenip boşanmadıktan sonra yeniden evlenemez. Bu durum yeterince aşağılayıcıdır, ikinci koca kadına sahip olduğu sırada birincinin çektiği acı durum meydandadır (Rycaut, *State of the Ottoman Empire*, L, II, b. 21)

31. Arabşah, Doğuluların genel olarak karıları hakkında konuşmadıklarını, bu konuda en nazik ulusun Türkler olduğunu söylemekteyse de Chalcondyles'in (L, II, s. 55) hurafeden ve küstahlıktan söz etmesi dikkate değerdir.

güçlü Sivas veya Sebaste şehrine dek ilerledi ve bu kaleyi yıktı, Osmanlı hükümdarının tedbirsiz davranışının karşılığı olarak Timur tarafından dört bin Ermeni diri diri gömülüp öldürüldü; Timur, bir Müslüman olarak, Constantinople'un kuşatmasıyla meşgul olan Bayezid'in bu harekâtına dindar bir saygı gösteriyor gibiydi. Timur, Bayezid'e böylece bir ders vermekle yetindi, ordularını Mısır'a ve Suriye'ye yöneltti. Bu seferlerin öyküsünde Doğulular ve hatta Timur, Osmanlı sultanına *Kayser-i Rum* ya da Romalıların Cæsar'ı unvanıyla anmaya başlamışlardı. Doğrusu, kısa bir geciktirmeyle, başkenti zorlayan ve Constantine'in haleflerinin eyaletlerini eline geçiren Osmanlı hükümdarına böyle bir san yasal olarak da verilebilirdi.[32]

Timur, Suriye'yi Alıyor (1400)

Memluklerin askerî cumhuriyeti Mısır'da ve Suriye'de egemenliğini sürdürüyordu ama Türklerin hanedanı Çerkezler tarafından devrildi.[33] Bunların en gözdesi olan Berkuk, bir köle ve mahkûm iken tekrar tahta oturtuldu. Başkaldırı ve iç çekişmeler ortasında Moğol hükümdarına meydan okudu, düşmanlarıyla iletişim kurdu ve elçilerini tutukladı. Timur, Berkuk'un ölümünü sabırla bekledi, oğlu ve halefi zayıf Ferec'den öcünü almayı kararlaştırdı. Suriye emîrleri,[34] Moğolları püskürtmek için Ha-

32. Moğolların üslubu için bkz. *Institutions*, s. 131, 147 ve İranlılar için bkz. *Bibliothèque Orientale*, s. 882. Osmanlıların Cæsar unvanını kullandıklarına ya da Arapların onlara bu unvanı verdiklerine hiç rastlamadım.

33. Berkuk ile Ferec'in saltanatları için bkz., Aboulmahasen, İbni Şunah (Ebn Schounah) ve Ayntabi'den metinler aktaran de Guignes (c. IV, L;. XXII); birkaç olay, bizim verdiğimiz bilgilere eklenmiştir.

34. Bu yeni ve iç uzlaşmalarla ilgili olarak, başka konularda birtakım tarafgirlikler yapmasına karşın, Arabşah'ın tanıklığına güvenilebilir (c. I, b. 64-68; c. II, b. 1-14). Timur'un bir Suriyeliye kötü görünmesi doğaldır ancak gerçeklerin kötü şöhreti onu bir ölçüde düşmanına ve kendisine saygı duymaya

lep'te toplandılar; Memluklerin cesaretine ve disiplinine, Şam çeliğinden yapılmış kalkanlarının ve kılıçlarının sağlamlığına, kalelerle çevrilmiş kentlerine ve altmış bin civarındaki köylü nüfusuna güveniyorlardı ve kuşatmanın orta yerinde kapıları açtılar ve ovaya yayıldılar. Ne var ki kuvvetleri kandırıldı, en bağlı oldukları yoldaşlarına hainlik ederek veya kaçarak onları yüzüstü bıraktılar. Timur, ordusunun önünü fillerden örtmüştü, üstlerindeki küçük kuleler okçular ve Grek ateşleriyle doluydu, süvarilerin yaptığı hızlı manevralar dehşet ve kargaşayı körükledi, Suriyeliler birbirine girdi, büyük yolun girişinde binlercesi boğuldu ya da öldürüldü. Moğollar, kaçaklarla birlikte karmakarışık olarak kente girdiler, böylece aşağılık ve işbirlikçi müdafiler göstermelik bir direnişten sonra alınamaz denilen Halep'i düşmana teslim ettiler (11 Kasım 1400). Yalvaranlar ve tutsaklar arasındaki âlimleri ayırarak tehlikeli bir toplantıya çağırdı.[35] Her ne kadar samimi bir Müslümandıysa da Moğolların hükümdarı İran medreselerinde, Ali'ye ve Hüseyin'e hürmet etmeyi ve Suriyelilerin, Tanrı'nın elçisinin kızının oğluna düşman gözüyle baktığını öğrenmişti. Bu âlimlere, Semerkand'ın, Buhara'nın ve Herat'ın ulemasının bile altından kalkamayacağı bir soru yöneltti. "Benim ordumun ölen askerleri mi yoksa düşmanlarımın ordusunun ölen askerler mi gerçek şehittir?" diye onlara sordu. Bir kadı onun gönlüne göre davranmak ya da ağzını kapatmak için ihtiyatlı bir yol buldu, Muhammed'in hadislerine göre yanıtlayarak şehitliği olanaklı kılan güdünün niyet olduğunu, her iki tarafın Müslümanlarının, Tanrı adının yüceltilmesi için çarpışmışlarsa bu şerefe layık olacaklarını söyledi. Halifenin yasal halefliği için karar vermek daha güç görü-

mecbur ederdi.

35. Bu ilginç konuşmalar Arabşah (c. I, b. 68, s. 625-645) tarafından kadı ya da tarihçi Ibn Şunah'dan -ki başlıca konuşmacılardan biriydi- aynen alınmış gibidir; ancak yetmiş beş yıl sonra nasıl hayatta olabilir? (d'Herbelot, s. 792)

nüyordu; kendi durumu için kadının açık sözlerinden öfkelenen Timur, "Sen de Şam'dakiler gibi uydurmacısın; Muaviye bir gaspçı, Yezit ise bir zorbaydı. Muhammed'in gerçek ve tek halefi Ali'ydi!" diye bağırdı. Sağduyulu bir açıklama onun öfkesini yatıştırdı, konuşmasını daha içtenlikli konulara kaydırdı. Kadıya "Kaç yaşındasın?" diye sordu. "Elli," dedi kadı. Timur, konuşmasını sürdürerek "Büyük oğlum senin yaşında olacaktı. Beni görüyorsun, topal ve tiridi çıkmış zavallı bir kimseyim. Bununla birlikte İran, Turan ve Hint krallıklarını ortadan kaldırmak için Ulu Tanrı beni seçme lütfunda bulundu. Ben kan düşkünü bir insan değilim. Tanrı tanığımdır ki hiçbir savaşımda asla saldırgan olmadım; düşmanlarım her zaman felaketlerini kendileri hazırladılar." Bu barışçıl konuşma sürüp giderken Halep sokaklarında dereler gibi kan akıyor, her yandan analar ve çocuklarla ırzlarına geçilmekte olan bakirelerin bağrışları duyuluyordu. Askerlere bırakılmış olan büyük yağma onların açgözlüğünü canlandırdı. Onların canavarlığı, geleneğe göre kendilerine verilen emirle belirli sayıda insan başından meydana getirilen sütun ve piramitler yüzünden haklı bulundu. Moğollar geceyi zaferlerini kutlayarak geçirirken Müslümanlardan geri kalanlar zincire vurulmuş halde ve gözyaşları içerisinde sabahladılar. Yok edicinin Halep'ten, Mısır orduları tarafından şiddetli bir saldırıya uğrayarak neredeyse bozulduğu Şam'a dek yürüyüşünü izleyecek değilim. Bu hareket onu acılara ve umutsuzluğa boğmuştu, yeğenlerinden biri düşman safına geçti, onun bozguna uğramasına Suriyeliler sevinirlerken Memluklerde başlayan bir isyan Mısır sultanını hemen ve utanç içerisinde Kahire sarayına dönmek zorunda bıraktı. Hükümdarları tarafından kendi başlarına bırakılmış olmalarına karşın Şam halkı kendi kalelerini savunmayı sürdürdüler. Timur, karşılığını ödemeleri koşuluyla kuşatmayı kaldırmayı önerdi ancak bir ateşkes anlaşmasına uygun bir vergi

istedi. Ama bu ateşkesi ihlal eden kendisi oldu, Muhammed'in torununu öldürmüş ya da bu cinayeti onaylamış olan Suriyelilerin torunlarının torunlarını cezalandırmaları için askerlerini harekete geçirdi (23 Ocak 1401). Timur katliamdan yalnız bir aileyi ayrı tuttu; bu aile Hüseyin'in başını saygıyla gömmüştü, ayrıca bir işçi ya da zanaatkâr grubunu da Semerkand'a gönderdi. Yedi yüz yıl süren bir varlıktan sonra bir Arap'ın öcünü almak isteyen bir Tatar'ın dinî gayretkeşliği yüzünden yakıldı. Bu savaşın sebep olduğu kayıplar ve yorgunluklar yüzünden Timur Mısır ve Filistin'in fethinden vazgeçmek zorunda kaldı ancak Fırat'a yöneldiğinde Halep'i de tarumar etti ve oğlunun mezarını ziyaret etmek istediklerini söyleyen iki bin Ali mezhebinden insana özgürlük vererek bunu günahlarına karşı kefaret saydı. Moğol kahramanın karakterini tanıtmaya yarayan kişisel anekdotları inceledim fakat Bağdat'ın yıkıntıları üzerinde doksan bin kafadan oluşan bir piramit diktiğine (23 Temmuz 1401) ve Gürcistan'ı da yakıp yıktıktan sonra Aras (Araxes) kıyısında kamp kurduğuna ve Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerine yürüyüşe geçme kararı aldığına kısaca değinmeden geçemeyeceğim.[36] Timur, yapacağı bu savaşın önemini çok iyi kavradığından bütün eyaletlerden asker topladı; sekiz yüz bin kişi askere alınmaları için başvurup adlarını yazdırdılar,[37] ne var ki beş ya

36. Şerefeddin (L, V, b. 29, 43) ve Arabşah (c. II, b. 15, 18) Timur'un Suriye savaşıyla Osmanlılarla yaptığı savaş arasında yaptığı yürüyüş ve fetihleri anlatıyor.

37. Bu sekiz yüz bin sayısı Arabşah'tan, daha doğrusu, bir Harezmli subayın tanıklığı üzerine bildiren İbn Şunah'tan (ex rationario Timuri) alınmıştır. Şu da çok dikkate değer ki Yunan tarihçi (Phranza, L, I, b. 29) bu sayıya ancak yirmi bin kişi ekliyor. Poggius bir milyon olarak hesaplıyor. Bir başka Latin çağdaş (*Chron. Tarvisianum*, apud Muratori, c. XIX, s. 800) bir milyon yüz bin, diyor. Ankara Savaşı'nda bulunan bir Alman askeri, bu sayıyı bir milyon altı yüz bin gibi muazzam bir rakam olarak gösteriyor (Leunclay. ad Chalcondyl., L, III, s. 82). Timur, *Nizamnameler*'inde ne askerlerinin ne uyruklarının ne de gelirlerinin miktarını hesaplamaya tenezzül etmiştir.

da on bin atın komutanlığı askerlerin sayısından çok komutanların rütbe ve maaşlarını göstermektedir.[38] Moğollar Suriye'deki yağmalarda çok büyük servetler edinmişlerdi ama yedi yıldan sonra alacakları taahhüt edildiği maaşlarının ödenmesi onları imparatorluk sancağına daha sıkı bağlamıştı.

Moğol hükümdarı savaşlarla uğraştığı sıralarda Bayezid iki yıl süresince daha ciddi bir karşılaşma için kuvvetini toparlama zamanı bulmuştu. Bu kuvvetler atlı ve piyade olarak dört yüz bin savaşçıdan oluşuyordu,[39] ne var ki bu çeşitli birliklerin liyakati ve itaati aynı derecede güvenilir olmaktan uzaktı. Sayıları arta arta kırk bin kişiye yükselen yeniçerileri bunlardan ayrı tutmamız gerekir, modern zamanlarda adına sipahi denilen ulusal süvariler, yirmi bin Avrupalı zırhlı süvari birliği, beyleri Timur'un ordugâhına sığınmış olan Anadolu birlikleri ve Kıpçak'tan kovulmuş ve Bayezid tarafından Edirne ovalarında yerleşme izni verilmiş Tatar kolonisi bu askerler arasındaydı. Cesur sultan, rakibine doğru ilerliyordu; çadırlarını talihsiz Sivas kentinin yıkıntılarına yakınlarında kurarak burasını alacağı öcün sahnesi olarak seçmiş gibiydi. Timur, Aras'tan beri tüm Ermenistan ve Anadolu'yu, ihtiyatın gerektirdiği tüm önlemleri alarak geçiyordu (1402). Yürüyüşündeki hızlılık düzen ve tam bir disiplinle yönlendiriliyordu, önden giden ve yolu güven altına alan hafif süvarileri dağları, ormanları ve ırmakları kılı kırk yararcasına gözden geçiriyordu. Osmanlılar ile imparatorluklarının tam ortasında savaşmaya karar veren Moğol hükümdarı, onların kampına dokunmadan sola

38. Büyük Moğol, kibrinden ve subaylarının yararına olmak üzere ordusunun kadrolarında büyük boşluklar bırakıyordu. Bernier, beş bin atlının komutanı olan Penge-Hazari'nin bu kuvvetinin beş yüze indiğini söylüyor (*Voyages*, c. I, s. 288, 289).

39. Timur da Osmanlıların sayısını dört yüz bin olarak saptıyor (*Institutions*, s. 153). Phranza bu sayıyı yüz elli bine indiriyor (L, I, b. 29) ve Alman askeri bir milyon dört yüz bine çıkarıyor. Moğol ordusunun daha kalabalık olduğu aşikârdır.

döndü, Cæsarea'yı (Kayseri) işgal etti, tuz bozkırlarını ve Halys'i (Kızılırmak) geçti, Ankara (Angora) kentini kuşattı; ordugâhında bekleyen ve olup bitenden habersiz bulunan sultan, Tatarların yürüyüşünü salyangozunkine benzetiyordu.[40] Ancak büyük öfkesi, sanki ona kanat takmış ve uçarcasına Ankara'nın imdadına koşmuştu. Unutulmaz bir savaşa sahne olan ovalar savaşmaya sabırsızlanan iki komutandan Timur'un zaferine, Bayezid'in ise utancına tanıklık ettiler.

Ankara Savaşı (28 Temmuz 1402)

Moğol imparatoru bu zaferini, zamanlama ve görüş gücüyle otuz yıllık disiplin deneyimine borçluydu. Ulusunun eski geleneği olan okçularının ustalığına ve çok sayıdaki atlılarının çevik hareket etmelerini dayalı bir taktik geliştirmişti.[41] Savaş alanına küçük ölçüde ya da büyük bir kuvvet sürse de saldırı biçiminde değişiklik yapmıyordu; ilk sıra önce saldırıya geçiyor ve öncü görevi yapan süvarilerce destekleniyorlardı, komutan, karmaşayı gözleriyle izliyor, verdiği komutla her iki kanattaki çok sayıda birlik birbiri ardından ilerliyor ve imparatorun göreceği lüzuma göre düz ya da eğri bir çizgi halinde yardıma koşuyorlardı. Düşman, her biri zafer umudu veren on sekiz ya da yirmi saldırıyla sıkıştırılıyordu. Bütün bu hamleler başarısız olursa imparator, bizzat işi ele alması gerektiğine inanıyor, sancağı ve buyruğundaki birliği düşmanın ana birliğine doğru saldırıya geçiriyor-

40. Ankara ile öbür kentler arasındaki uzaklığı yirmi veya yirmi beş millik yolculuklarla belirlemek yararlı olabilir; bu hesaplama ile Smyrna'ya yirmi, Kütahya'ya on, Bursa'ya on, Cæsarea'ya sekiz, Sinop'a on, Nicomedia'ya dokuz, Constantinople'a on iki ya da on üç günde ulaşılabilir (bkz. Tournefort, *Voyage au Levant*, c. II, lettre. XXI).

41. Bkz. *Nizamnameler*'de taktik sistemleri. İngiliz yayıncıları (s. 373-407) buna, daha kolay anlamaya yardımcı olan çok özenli planlar da eklemişlerdir.

du.[42] Ne var ki Ankara Savaşı'nda ana savaş gücü Timur'un oğulları ve torunlarınca komuta edilen yedek süvarilerce destekleniyordu. Hindistan'ın fatihi, zaferleri için kullanmaktan ziyade ganimet olarak aldığı filleri de bir savaş düzenine sokmuştu. Grek ateşini Moğollar da Osmanlılar da kullanıyordu. İki taraftan biri o sırada Avrupa'da bulunan barutu alıp yararlansaydı bu yapay gök gürültüsü ona zaferi sağlayabilecekti.[43] Bayezid o gün, komutan ve asker olarak kendini gösterdi ancak kendisinden çok daha büyük bir dehanın altında ezildi; çeşitli güdülerle emrindeki birlikler, en önemli dakikalarda onu bırakıp gittiler, sert ve kibirli tutumuyla Türkler arasında itaatsizliklere sebep oldu; oğlu Süleyman savaş alanından çekiliverdi. Anadolu birlikleri, eski ve yasal hükümdarlarının sığındığı Timur'un tarafına geçtiler, Tatar müttefikleri de Timur'un mektupları ve elçileri tarafından baştan çıkarılmıştı;[44] onları atalarının kölelerine hizmet ettikleri için kınıyor, eski yurtlarını kurtarmak ve orada yeniden hüküm sürme taahhüdünde bulunuyordu. Bayezid'in sağ kanadındaki zırhlı Avrupalılar, güçlü bir biçimde saldırdılar ancak Tatarların yapmacık kaçışları bu demir yüklü insanların da bozguna uğramasına sebep oldu. Onların dikkatsizce kovalamaya girişmeleri, süvarilerin ve okçuların yardımından yoksun kalan yeniçerilerin Moğol avcılarının çemberine düşmeleriyle sonuçlandı. Yeniçerilerin cesareti susuzluk, sıcak ve düşmanın

42. Sultan (diyor Timur), ayağını cesaretle sabrın üzengisine koyabilmelidir: *Nizamnameler*'deki bu istiare İngilizce çevirisine alınmamış ama Fransızca çevirisinde korunmuştur (s. 156, 157)

43. Şerefeddin'in ileri sürdüğüne göre Timur, Grek ateşinden yararlanmıştır (l, V, b. 47) ancak Voltaire'in üzerine tuhaf karakterlerle bir şeyler yazılmış bir topun bu hükümdar tarafından Delhi'ye gönderilmiş olabileceğine dair garip şüphesini çağdaşların suskunluğu çürütmektedir.

44. Timur, Arap (c. I, b. 47, s. 39), Türk (*Annal. Leunclav.*, s. 321) ve Pers (Khondemir, apud d'Herbelot, s. 882) tarihçilerinin ortak delilleriyle tartışmasız olarak kanıtlanan Tatarlarla yaptığı bu gizli ve önemli haberleşmelerden bahşetmemiştir.

çokluğu yüzünden etkisini yitirdi. O sırada bir gut krizinin ellerini ve bacaklarını kullanamayacak duruma soktuğu mutsuz Bayezid, en çevik adamlarınca savaş alanı dışına çıkarıldıysa da Çağatay hanı onun ardından koştu ve yakaladı.

Bayezid'in Yenilgisi ve Esareti

Türklerin yenilgiye uğramasından ve sultanın tutsak edilmesinden sonra bütün Anadolu fatihin buyruğuna girdi; Timur, bayrağını Kütahya'ya dikti, her yana yağmacılarını saldı. Torunlarının içerisinde en büyüğü ve en sevdiği Mirza Mehmet Sultan, otuz bin atlının başında Bursa'ya hareket etti, gençliğinin ateşiyle, dört bin kişiyle, beş günde başkentin kapılarına dayandı, böylece iki yüz otuz millik yol yapmış oldu. Ne var ki kargaşanın hızı daha fazlaydı; Bayezid'in oğlu Süleyman, babasının hazinesini alarak Avrupa'ya geçmişti bile. Bununla birlikte Moğollar kentte ve sarayda büyük ganimet elde ettiler. Kentliler ortadan yok olmuşlardı ama hemen hepsi tahtadan olan evler tamamen yakıldı, Mirza Mehmet, Bursa'dan, o zamanlar zenginliğini ve canlılığını sürdüren İznik'e doğru ilerledi. Moğol atlıları ancak Marmara kıyısına ulaşınca durdular. Emîrler ve Mirza, yaptıkları akınlarda benzer başarılar sağladılar. Rodos Şövalyeleri tarafından savunulan Smyrna, imparatorun oraya gelmesini gerektirdi. İnatçı bir direnmeden sonra Moğollar yüklendiler, hepsini kılıçtan geçirdiler ve Hristiyan kahramanlarının kafalarını mancınıklarla limanda demir atmış iki Avrupa gemisinin içine attılar. Asya Müslümanları tehlikeli bir yerli düşmandan kurtuldukları için sevindiler. Bayezid'in yedi yıl süren kuşatmasına, en azından ablukasına karşı Timur

on dört günde bu kaleyi eline geçirmişti.[45]

Demir Kafes Hikâyesi

Saf insanlarca bir manevi ders olarak benimsenip uzun süreden beri yinelenip duran, Timur'un Bayezid'i kapattığı demir kafes hikâyesi yeni zaman yazarlarınca reddedilmektedir.[46] Yeni zaman yazarları İranlı tarihçi Şerefeddin Ali'ye inanıyorlar. Onun tarihinin Fransızca çevirisi elimizde bulunuyor. Ben de bu tarihsel olayın en olası öyküsünü bu kitaptan özetleyerek buraya aktaracağım. Timur, tutsak sultanın, çadırın önüne getirildiğini öğrenince onu karşılamaya çıktı, yanına oturttu, şanına uygun saygıda kusur etmeyerek ve mutsuzluğunu gözeterek birtakım haklı sitemlerde bulundu: "Ne yazık!" dedi Timur, "kaderin bu tecellisinde sizin yanılgınızın etkisi var; bu durumu kendiniz hazırladınız; ellerinizle diktiğiniz ağacın meyvelerini topluyorsunuz. Müslümanların baş koruyucusu olan sizi desteklemek ve yardımınıza koşmak istiyordum. Bizim tehditlerimize meydan okudunuz ve dostluğumuzu hor gördünüz. Yenilmez ordularımızın sınırlarınızın içine girmesine bizi siz zorladınız. Olayı bir düşünün. Siz yenseydiniz benim ve askerlerim için neler yapmayı tasarladığınızı bilmiyor değilim. Ama ben öç almaktan nefret ederim. Canınız ve onurunuz güven altındadır. Ben insana karşı bağışlayıcı davranarak Tanrı'ya şükranlarımı sunmuş olaca-

45. Rum (Roum) ya da Anadolu Savaşı hakkında Şerefeddin (L, V, b. 44, 65) ve Arabşah'ın (c. III, b. 20, 35) detaylı anlatılarına *Nizamnameler*'den bazı bilgiler ekledim. Timur tarihinin yalnız bu bölümü için Türk (Cantemir, s. 53, 55; *Annal. Leunclav*, s. 320, 322) ve Yunan (Phranza, L, I, b. 29; Ducas, b. 15-17; Chalcondyles, L, III) tarihçilerinden faydalı bilgiler edinilebilir.

46. Voltaire'in (*Essai sur l'Histoire Générale*, b. 88) şüpheciliği bu konuda, her durumda olduğu gibi, bu yaygın hikâyeyi reddetme, ahlaksızlığın büyüklüğünü ve erdemin değerini azaltma biçiminde kendini göstermiştir.

ğım." Tutsak sultan birtakım pişmanlık belirtileri gösterdi, ricası üzerine Timur'un savaş alanında tutsaklar arasında buldurup getirttiği oğlu Musa'yı gözyaşları arasında kucakladı. Osmanlı hükümdarı ve oğlu görkemli bir otağa yerleştirildi, burada kendisine saygılı davranılmakla birlikte kontrol altında da tutuldu. Harem Bursa'dan getirtilerek Timur, tutsak sultana eşi İmparatoriçe Despina ile kızını geri verdi. Bu Servian prenses o zamana dek Hristiyanlığını sürdürüyordu, Timur onun hemen İslam dinini kabul etmesini istedi. Bayezid'in de çağrılı olduğu zafer şenlikleri sırasında Moğol imparatoru bir asa ve taçla süsledi ve şimdiye dek görmediği biçimde görkemli olarak yeniden atalarının tahtına oturtacağına söz verdi. Ne var ki Bayezid'in beklenmedik ölümü bu tasarının gerçekleşmesini olanaksız kıldı. En yetkili hekimlerin tedavisine karşın, Osmanlı sultanı bir beyin kanamasından, Akşehir'de, yenilgisinden dokuz ay kadar sonra öldü. Fatih, onun cenazesi başında gözyaşı döktü, naaşı, daha önce Bursa'da yaptırılmış olan türbesine götürülerek gömüldü. Oğlu Musa, mücevher, altın, silah ve at gibi değerli armağanlar aldıktan sonra yazılı bir fermanla Anadolu hükümdarlığı ile de donatıldı.

Bu, cömert bir fatihin, ölümünden on dokuz yıl sonra kendi anıtlarından çıkarılan ve oğluna ve torununa adanmış portresidir.[47] O zamanlar binlerce tanık gerçeği çok iyi biliyordu, açık bir yalan büyük tartışmalara sebep olurdu. Gerçekten de önemli olan bu kanıt, tüm Pers tarihlerinde benimsenmiştir.[48] Ne var ki

47. Bkz. Şerefeddin'in tarihi (L, V, b. 49, 52, 53, 59, 60). Bu kitap, 1424'te Şiraz'da tamamlandı ve babasının hayatı süresince Farsistan'da saltanat süren Timur'un oğlu Şakruh'un oğlu İbrahim'e ithaf edildi.

48. Cantemir'i, İbn Şunah'ı vb. okuduktan sonra bilge d'Herbelot (*Bibl. Orient.*, s. 882) bu öykünün başka hiçbir özgün tarihte bulunmadığını söylüyor; ancak Arabşah'ın açıkça benimsemiş olmasını görmezlikten gelerek onun da doğruluğu üzerinde şüpheler uyandırıyor.

dalkavukluk, özellikle Doğu'da çok aşağılık ve ölçüsüzdür, Bayezid'in yönelik sert ve aşağılayıcı muameleler, bazıları zamanlarına ve ülkelerine göre hazırlann bir dizi tanık tarafından tasdik edilmektedir.

1. Fransızların Tanıklığı

Okuyucular, Mareşal Boucicault'nun ayrılışı sırasında Constantinople'un savunulması için bir Fransız garnizonunu bırakmış olduğunu herhalde unutmamışlardır. Bunlar, korkunç hasımlarının başına gelenleri öğrenebilecek olanların en başında gelmekteydiler, ayrıca içlerinden kimilerinin Timurlenk ordusuna giden Bizans elçilerine eşlik etmiş olmaları da çok olasıdır. Mareşalin yanında bulunup onun tarihini yazan adam, Bayezid'in tutsaklığı ve ölümü üzerine söylenenleri, olaydan yaklaşık yedi yıl sonra kaleme almıştır.[49]

2. İtalyanların Tanıklığı

Poggius adı[50] on beşinci yüzyılda bilimi canlandıranlar arasında haklı bir üne kavuşmuştur. Antik çağın ünlü barbarlarından aşağı olmadığını söylediği Timurlenk'in zaferinden yirmi sekiz yıl sonra ve elli yaşındayken[51] talihin iniş çıkışları üzerine

49. " Et fut lui-même (Bayezid) pris, et mené en prison, en laquelle mourut de dure mort!" *Mémoires de Boucicault*, kısım I, b. 37. Bu anıları mareşal, henüz Cenova'da vali iken yazmıştır. Bilindiği gibi 1409'da bir halk ayaklanmasından sonra kovulmuştur (Muratori *Annali d'Italia.*, c. XII, s. 473, 474).

50. Okuyucu Poggius'un yaşam öyküsü ve yapıtları üzerine Lenfant'ın ilginç yapıtı *Poggiana*'da ve Fabricius'un *Bibliotheca Latina mediæ et infimæ Ætatis*'inde (c. V, s. 305, 308) ilginç bilgiler bulacaktır Poggius 1380'de doğdu ve 1459'da öldü.

51. Timurlenk için yazılmış parlak ve anlamlı bir kaside için bkz. s. 36, 39.

diyaloğunu yazmıştı.[52] Birçok görgü tanığı Poggius'a onun disiplini ve başarılarıyla ilgili bilgiler vermişlerdi. Poggius, işlediği konuyu güçlendirmek için Timur'un Osmanlı sultanını bir demir kafese kapatarak bir vahşi hayvan gibi Asya'da dolaştırıp herkese seyrettirdiğini anlatmaktan kendini alamıyor. Daha yakın bir tarihteki iki İtalyan kroniğinin doğru ya da yanlış olan bu öyküsünün Avrupa'da yayılmasına sebep olduğunu söyleyebilirim.[53]

3. Arapların Tanıklığı

Poggius'un Roma'da ün kazanmaya başladığı sırada Ahmet ibn Arabşah, Şam'da zarif ama kötü niyetli olarak Timur tarihini yazıyordu, bununla ilgili belge ve bilgileri Türkiye'ye ve Tataristan'a yaptığı geziler sırasında toplamıştı.[54] Latin ve Arap yazarları arasında herhangi bir yazışma imkânsız olduğu halde demir kafes konusunda aynı bilgileri veriyorlar ki bu, herhalde gerçeği yansıtıyor demektir. Arabşah Bayezid'in katlandığı daha içsel ve dokunaklı bir hakareti anlatır. Onun Timur'un karıları ve boşanmalarına dair yazma hadsizliğinde bulunduğu sözler kıskanç Tatar'ı derinden yaralamıştı, zafer kutlaması sebebiyle verilen bir şölende davetlilere içki getiren kadınlar arasında örtünmemiş halde kendi karılarını ve cariyelerini görerek

"Ipse enim novi (diyor Poggius) qui fuere in ejus castris ... Regem vivum cepit, caveâque in modum feræ inclusum per omnem Asiam circumtulit egregium admirandumque spectaculum fortunæ."

52. *Varietate Fortunæ* diyalogu (tam ve doğru bir baskısı Paris'te 1723'te yapıldı, in4^{to}) Papa V. Martin'in ölümünden az önce (s. 5), dolayısıyla 1430'da yazılmıştır.

53. Chronicon Tarvisianum ([içinde] Muratori, *Script. Rerum Italicarum*., XIX, s. 800) ve *Annales Estenses* (c. XVIII, s. 974). Andrea de Redusiis de Quero ve James de Delayto adlı iki yazar, biri Trevigi'nin, öbürü de Ferrera'nın yönetim kademesindeydiler. Birincinin tanıklığı daha olumludur.

54. Bkz. Arabşah, c. II, b. 28, 34. *Regiones Rumæas*'a hicri 839'da bir yolculuk yaptı (miladi 27 Temmuz 1435), c. II, b. 2, s. 13.

büyük acı duydu. Benzer bir aşağılamadan kaçmak için, haleflerinin, tek bir örnek dışında, meşru nikâhlardan uzak durduğu söylenir. Büyük Süleyman döneminin Viyana elçisi Busbequius,[55] dikkatli bir gözlemci olarak, on altıncı yüzyılda da bu uygulamanın ve bu düşüncenin Osmanlılarda sürdürüldüğünü söylemektedir.

4. Yunanların Tanıklığı

Bir Yunan'ın tanıklığı bir Latin veya bir Arap'ınkinden daha az bağımsız değildir. Daha sonraki dönemde yetişen ve daha az olumlu bir tonda konuşan Chalcondyles ve Ducas'ı bu konuda bir yana bırakırsak, son imparatorların *protovestiare*'i saygınlığını kazanmış ve Ankara Savaşı'ndan bir yıl önce doğan George Phranza'ya[56] da inanmazlık etmemek gerekir. Olaydan yirmi iki yıl sonra, elçi olarak II. Murad'ın sarayına gönderilmişti. Bu tarihçi sultan ile birlikte tutsak olmuş ve sultanı demir kafeste görmüş olan yeniçerilerle de görüşebilmişti.

5. Türklerin Tanıklığı

En son ve en yetkin tanık, Leunclavius, Pocock ve Cantemir tarafından kopya edilmiş olan Türk yıllıklarıdır.[57] Hepsi demir kafes olayından dolayı büyük üzüntü duymaktadırlar, bu ulusal

55. Busbequius, (içinde) *Legatione Turcicâ*, epist., I, s. 52. Saygın otoritesi, II. Murad'ın bir Servian ile ve II. Mehmet'in bir Asyalı prensesle evlenmiş olmasıyla biraz sarsıldı (Cantemir, s. 83, 93).
56. George Phranza'nın tanıklığına (L, I, b. 29) ve Hanckius'ta (*de Script. Byzant*, kısım I, b. 40) yaşamına bakınız. Chalcondyles ve Ducas, Bayezid'in zincirlerinden kapalı biçimde söz ediyorlar.
57. *Annales Leunclav.*, s. 321; Pocock, *Prolegomen.*, ad Abulpharag., *Dynast.*; Cantemir, s. 55.

tarihçilere şundan dolayı güvenmek gerekir ki hükümdarlarının ve ülkelerinin utanç duyulacak duruma sokulmasından dolayı -ancak bundan dolayı- Tatar'ı suçlamaktadır.

Olası Sonuç

Birbirinin tersi olan fikirlerden, ikisi arasında olası bir sonuca varılabilir. Memnun olduğum nokta, Şerefeddin Ali'nin, fatih ile ilk görüşmesinde onu, kazandığı başarıyla birlikte daha cömert davranışlarda bulunduğunu ifade etmesidir. Ancak Bayezid'in mantıksız küstahlığı onu yavaş yavaş çileden çıkarmış olabilir. Anadolu beyleri sultandan nefret ediyorlardı, şikâyetlerinde de haklıydılar. Aslında Timur onu, zafer alayıyla Semerkand'a göndermek niyetindeydi. Ama çadırının tabanında fark ettikleri, kaçmak için kazılmaya başlanmış bir çukur Moğol imparatorunu yeni önlemler almak zorunda bıraktı. Sürekli yürüyüşlerde bir arabada taşınan demir kafes belki de Bayezid'e hakaretten çok bir güvenlik önleminden başka bir şey değildi. Timur, masalımsı bir tarih kitabında seleflerinden bir Pers kralına buna benzer bir işlem uygulanmış olduğunu okumuştu. Bayezid'i Roma Cæsar'ı gibi göstermeye ve hakaretinin bedelini ödemeye mahkûm etmiştir.[58] Ama sultanın cesareti ve gücü bu muamelelere dayanamadı, böylece zamansız ölümü (1403) Timur'un sert tutumuna bağlanırsa haksızlık edilmiş olmaz. Timur ölülerle savaşmıyordu. Artık kendi etkisinden kurtulmuş olan bir tutsağa karşı yapabileceği şey bir iki damla gözyaşı dökmek ve bir mezar kazmaktı. Bayezid'in oğlu Musa, Bursa yıkıntıları üzerinde hükümdarlık

58. Pers kralı olan bir Şapur, Maximian ya da Galerius Cæsar tarafından hapse atıldı, üstü hayvan derisiyle kapanmış yapma bir ineğin içine kapatıldı. Eutychius'un anlattığı kıssa budur (*Annal.*, c. I, s. 42, çeviri, Pocock). Gerçek tarihin verdiği öykü (*Decline and Fall vd.*, c. 1) hicretten önceki yüzyıllarda Doğu'nun bilgeliğini bize göstermektedir.

izni almış olmakla birlikte, Anadolu'nun çok büyük bölümü de yasal hükümdarlarının eline yeniden geçmiş oldu.

Timur'un Fetihlerinin Durumları (1403)

Timur Asya'da Irtiş ve Volga'dan Basra Körfezi'ne ve Ganj Irmağı'ndan Şam'a ve Ege Denizi'ne dek yayılan tüm ülkelere sahip bulunuyordu. Ordusu yenilmezdi, tutkusu sınırsızdı, kafasında, şimdiden titremeye başlayan Batılı Hristiyan krallıklarını devirme düşüncesi yer etmişti. Dünyanın sınırlarına dayanmıştı ancak baş edilemez dar bir deniz Avrupa'yı Asya'dan ayırıyordu[59] ve sayısız at ile tümene sahip bulunan bu güçlü adamın tek bir kadırgası bile yoktu ve bu denizin iki geçişi, Boğaz ve Hellespont ile Constantinople ve Gelibolu, Hristiyanların ve Türklerin elindeydi. Böyle tehlikeli bir zamanda Hristiyanlar ile Türkler, ortak dertlerine çare bulmak üzere, din farklılıklarını unuttular ve birlikte harekete geçtiler. Her iki boğaz da gemiler ve tahkimatlarla güçlendirildi, iki ulus da Timur'un talep ettiği nakliye gemilerini, kendilerinin de düşmanlarına saldıracağı bahanesiyle vermeyi reddettiler. Bunu yaparken onun gururunu okşamak için vergiler ödediler, elçiler gönderdiler ve kendisine tüm zafer onurlarını tanıyarak geri çekilmesini sağlamaya çalıştılar. Bayezid'in oğlu Süleyman, babası ve kendisi için Timur'dan af diledi. Kırmızı mürekkeple yazılmış bir de Rum diyarı hükümdarlığının beratını aldı; zaten burasına fetih yoluyla sahipti, ayrıca dünya hâkiminin ayaklarına kapanma isteğini de belirtti.

59. Arabşah (c. II, b. 25) meraklı bir gezgin olarak Gelibolu ve Constantinople boğazlarını betimledi ve yazdı. Bu olaylardan tam bir bilgi edinmek için Moğolların, Türklerin, Yunanların ve Arapların öykülerini ve hurafelerini karşılaştırdım. İspanya elçisi, ortak savunma için Hristiyanlar ile Osmanlıların birliğinden söz ediyor (*Vie de Timour*, s. 96).

Yunan imparator[60] (John ya da Manuel), daha önce Türk sultanına ödediği vergiyi kendisine ödemeyi kabul etti ve Tatar'ın Anadolu'yu terk ettikten sonra hükümsüz kalacağına inandığı teslim anlaşmasını ant içerek kabul etti. Ne var ki ulusları sarmış olan kaygı ve terör havası Timur'u Romalılar gibi Mısır'ı ve Afrika'yı Nil'den Atlantik Okyanusu'na dek fethetme, Avrupa'ya Cebelitarık Boğazı'ndan geçme, sonra da Rusya'nın ve Tataristan'ın bozkırlarından -Hristiyanlığın tüm devletlerini ortadan kaldırdıktan sonra- kendi yurduna dönme tutkusunu ona aşıladı. Bu uzak ve belki de hayalî tehlike Mısır sultanının itaat etmesi ile önlendi, Kahire'de camilerdeki hutbelerde adının söylenmesi ve paralarda onun isminin bulunması Moğol hükümdarının üstünlüğünü sergiliyordu. Semerkand, dokuz deve kuşu ve bir zürafadan (*giraffe, or camelopard*) oluşan değerli armağanı vergi olarak kabullendi. Smyrna'dan önceki kampında Çin İmparatorluğu'nu ele geçirmeyi tasarlayan ve neredeyse bunu başaran bir Moğol'un portresi hayal gücümüzü şaşkınlığa düşürmektedir.[61] Dinsel çabası ve ulusal gururu bu girişime onu çağırıyordu. Döktüğü Osmanlı kanlarının kefareti ancak inanmayanların buna benzer yıkılışıyla ödenebilirdi. Cennetin kapısına gelince, Çin putlarını yıkarak, Çin'de her kente camiler yaptırarak ve tek Tanrı'yı ve onun resulünü onlara tanıtarak ve hepsini inananlar haline getirerek rahatça içeriye girebilirdi. Son zamanlarda Cengiz'in torunlarının ülke dışına atılması gururlu Moğol adını yaralamıştı, imparatorluktaki kimi karışıklıklar öç almak için çok elverişli bir durum yaratıyordu. Ming hükümdarlık soyunun kurucusu ünlü Hongvou (Hongwu), Ankara Savaşı'ndan dört

60. Cæsar unvanı Rum sultanlarına devredildiğinden Constantinople'un Yunan hükümdarları (Sherefeddin, L, V, b. 54) "τοῦ κυρίου" (Cantemir, s. 51) kelimesinden bozularak türetilen *Tekkur* (Tekfur?) unvanını kullanan Gelibolu, Selanik'teki vb. Hristiyan yöneticiler ile karıştırıldı.

61. Arabşah'ın (c. II, b. 33) belirsiz ve retorik ifadelerle anlattığı Çin'e giden yolun doğru güzergahını saptayan Şerefeddin'e (L, V, b. 4) bakınız.

yıl önce ölmüştü; genç zayıf ve mutsuz torunu, bir milyon Çinlinin canına mal olan bir iç savaştan sonra sarayında yakılmıştı.[62] Timur, Anadolu'yu bırakıp gitmeden önce Ceyhun'un öbür yanına eski ve yeni tebaalarından oluşan bir ordu, daha doğrusu koloni göndermişti, böylece yıkmak istediği pagan Kalmukların ve Mungalların (Babürlüler) ülkesine girmeyi kolaylaştırmak ve bozkırda kentler ve ambarlar kurmak istiyordu ve kısa sürede İrtiş'in kaynaklarından Çin Seddi'ne dek yayılan birtakım bilinmeyen ülkelerin bir haritasını ve doğru bilgileri, adamları aracılığıyla edindi. Bu hazırlıklar boyunca imparator Gürcistan'ın fethini tamamladı, kışı Aras kıyısında geçirdi, İran'daki karışıklıkları bastırdı ve dört yıl ve dokuz aylık bir seferden sonra yavaş yavaş kendi başkentine döndü.

Semerkand'daki Zafer Şenlikleri (Temmuz 1404-8 Ocak 1405)

Kısa bir dinlenme süresi içerisinde Timur, Semerkand tahtında[63] zengin ve güçlü bir hükümdarın görkemini ve gücünü sergiledi. Halkının şikâyetlerini dinledi, cezalandırmaları ve ödüllendirmeleri ölçülü yaptı, camiler ve saraylar inşa ettirdi; Mısır, Arabistan, Hindistan, Tataristan, Rusya ve İspanya elçilerini kabul etti, bu sonuncusu ona Doğulu sanatçıları gölgede bırakacak değerde çok güzel bir duvar halısı armağan etti. İmparator torunlarından altısına, dinî saikler taşımakla birlikte büyükbaba sevgisini de gösteren düğünler tertipledi, bu eğlencelerde âdeta halifelerin ihtişamı sergileniyordu. Büyük bir kentin

62. Synopsis, *Hist. Sinicæ*, s. 74, 76 (*Relations de Thévenot*'nun dördüncü kısmında); Duhalde, *Hist. de la Chine*, c. I, s. 507, 508) ve Çin imparatorlarının kronolojisi için, de Guignes (*Hist. des Huns*, c. I, s. 71, 72).

63. Dönüş için ve Timur'un zaferi ve ölümü üzerine bkz. Şerefeddin (L, VI, b. 1-30) ve Arabşah (c. II, b. 36-47).

ihtişamını ve muzaffer bir ordugâhın ganimetlerini sergileyen çadır ve otağların kurulduğu Cennet Bahçelerinde (Canıghul) kutlamalar yapıldı. Mutfaklarda kullanılmak üzere neredeyse ormanlar yok edilmişti, yenecek etler piramitler halinde yığılmış ve birçok şerbet dolu küp sıralanmıştı. Binlerce kişi bu şölene büyük incelikle çağırılmıştı, devlet büyükleri, dünyanın çeşitli uluslarının temsilcileri, hükümdar sofrasında yer almışlardı, Avrupalı elçiler de şölene kabul edildiler (diyor kibirli İranlı tarihçi); böylece en küçük balıklar bile okyanusta kendilerine bir yer buldular.[64] Halk, yapılan güldürü oyunları ve fener alaylarıyla şenliğe katıldı, Semerkand'ın tüccarları geçit resmi yaptılar ve her zanaat dalı, yeni buluşları ve araç gereçlerini sergilediler. Kadılar nikâhları kıydıktan sonra prensler eşleriyle birlikte düğün odalarına çekildiler ve Asyalıların geleneğine uyarak bu odalarda dokuz kez giysi değiştirdiler. Her yenisini giyince, başlarını örten inciler ve değerli taşlar, onlara hizmet edenlere hor görülerek veriliyordu. Genel bir hoşgörü dönemi ilan edildi, yasaların uygulanması gevşetildi, her zevke izin verildi; halk serbest, Timur ise aylak kaldı. Timur'un tarihçisi, yaşamının elli yılında imparatorluğunun sınırlarını daha ötelere götürmek için çabalayan hükümdarın hayatının tek mutlu dönemini ancak otoritesini kullanmadığı bu iki ay olduğunu söylüyor. Ne var ki yeni bir savaşın hazırlıklarıyla ve devlet yönetimiyle yeniden ilgilenmeye geçmekte çok gecikmedi. İmparatorluk bayrağı dalgalandırıldı ve Çin'e karşı sefer duyuruldu, komutanlar, hepsi seçme ve İran ile Turan'da savaşmış iki yüz bin kişiden oluşan orduyu düzenlediler, beş yüz büyük araba ve atlar ile develerin

64. Şerefeddin, Avrupa'nın en güçlü hükümdarlarından birinin elçilerinden söz ediyor (L, VI, b. 24). Castile Kralı III. Henry'yi kastettiğini biliyoruz, iki elçiliğin ilginç ilişkisi hâlâ sürmektedir (Mariana, *Hist. Hispan.*, L, XIX, b. II, s. 326, 330; *Advertissement à l'Hist. de Timur Bec*, s. 28, 33). Görünüşe göre Moğol imparatoru ile VII. Charles'ın sarayı arasında birtakım haberleşmeler olmuştur (*Histoire de France*, Velly ve Villaret, s. 336).

çektiği büyük kervan, gereçlerle yiyecek maddelerini taşıdılar, en iyi atlıların altı aydan önce geçemeyecekleri bir yolda, Semerkand'dan Pekin'e gitmek üzere yola koyuldular. Timur'u ne yaşı ne de kışın sertliği alıkoymuş değildi, atına bindi, buz tutmuş olan Ceyhun'dan geçti, başkentinden yetmiş *parasang* ya da üç yüz mil uzaklaştı ve ölüm meleğinin kendisini beklediği Otrar dolaylarında son kampını kurdu. Yorgunluk ve önlemsizlikle içtiği buzlu su, yakalandığı soğuk algınlığını azdırdı, Asya'nın fatihi, yetmiş yaşında ve Çağatay tahtına çıkışının otuz beşinci yılında son nefesini verdi (1 Nisan 1405). Tasarıları da kendisiyle birlikte yok oldu, orduları dağıldı, Çin kurtuldu ve oğullarından en güçlüsü, on dört yıl sonra Pekin sarayı ile bir ticaret ve ittifak anlaşması yapmak üzere elçileri aracılığıyla ricada bulundu.[65]

Timur'un Karakteri ve Erdemleri

Doğu ve Batı'da Timur adı yankılandı, halefleri hep imparator sanını sürdürdüler; ona neredeyse bir tanrı olarak saygı duyan tebaasının hayranlığı, en acı düşmanlarının övgüleriyle veya itiraflarıyla bir dereceye kadar haklı gösterilebilir.[66] Her ne kadar bir bacağı sakatsa da sağlığı kötü değildi, kanaatkârlığı ve talimleri sağlığını ayakta tutuyordu. Yakınlarıyla konuşurken ciddiyeti ve alçak gönüllülüğü elden bırakmazdı, Arapçayı bilmezdi ama Türkçeyi ve Farsçayı zarif ve akıcı olarak konuşurdu. Aydın insanlarla bilim ve tarih konuları üzerinde görüşmelerde bulunmaktan hoşlanır, boş zamanlarında, getirdiği yeniliklerle

65. Bkz. *Relations de Thévenot*'nun dördüncü kısmında elçilerin Farsça sözlerinin çevirisi. Çin imparatoruna Timur'un bindiği bir yaşlı atı armağan ettiler. Herat sarayından 1419'da yola çıktılar ve Pekin'den 1422'de döndüler.
66. Arabşah'tan alınmıştır, c. II, b. 96. Parlak ya da yumuşak ifadeler Şerefeddin'den, d'Herbelot'dan ve *Nizamnameler*'den alınmıştır.

geliştirdiği veya bozduğu satranç oynamayı severdi.[67] Gayretli, belki de biraz muhafazakâr bir Müslümandı[68] ancak onun müneccimlere, dindeki birtakım evliyalara ve mucizelere inanır gibi görünmesi politik sebeplerdendi. Çok büyük ve geniş imparatorluğunu tek başına ve mutlak bir güçle yönetti, saltanatı sırasında otoritesine başkaldıran, onu baştan çıkarmaya çalışan ya da aldatan isyancılar, gözdeler ve devlet adamları görünmedi. Onun değişmez bir kural olarak benimsediğine göre her ne olursa olsun, bir hükümdar, verdiği buyruğu geri almamalı ve onu yeniden tartışma yoluna girmemelidir. Ancak düşmanları, öfkeyle vermiş olduğu yıkma buyruklarının, iyilik üzerine verilmiş olanlardan daha kesin biçimde uygulandığını gözlemlemişlerdir. Öldüğü sırada sayıları otuz altıya varan oğullarıyla erkek torunları, yaşamı boyunca tebaalarının kendisine en çok bağlıları olmuşlardır. Görevlerinde düzensizlik göstermeleri durumunda Cengiz yasalarına uygun olarak, sopa cezasına çarptırılıyor, ondan sonra yeniden saygınlıklarını ve komutanlık görevini kazanıyorlardı. Kim bilir Timur'un yüreği toplumsal erdemlere belki de kapalı değildi ve belki de dostlarını sevebilme ve düşmanlarını bağışlama yeteneğine sahipti. Ama ahlak kuralları kamu yararı üzerine kurulmuştu ve yine belki eli açıklığıyla yoksullaşmamış, adaletli varlığını ve gücünü artırmasını bilmiş olan bir hükümdarın *bilgeliğini* alkışlamak gerekiyordu. Bir hükümdarın görevi kuşkusuz, tebaa ile devlet otoritesi arasındaki uyumu sağlamak, kibri cezalandırmak, zayıfı korumak,

67. Eskinin elli altı taşı ve yüz on ya da yüz otuz karesi yerine otuz iki taş ve altmış dört kareli bir sistem kurmuştur. Eski oyun oldukça karışıktı, imparator, uyruklarından birine karşı oyunu yitirince kızmıyor, aksine seviniyordu. Bunun ne değerli bir durum olduğunu bir satranç oyuncusu iyi bilir.

68. Bkz. Şerefeddin, L, V, b. 15, 25. Arabşah (c. II, b. 96, s. 801, 803) imparatoru ve Moğolları, Cengiz Yasası'nı Kur'an'dan bile tercih ettikleri için inançsızlıkla suçluyor (cui Deus male dicat). Bu pagan yasalarının Şaruh ile kaldırıldığına inanmayı reddediyor.

hak edeni ödüllendirmek, ahlaksızlığı ve aylaklığı ortadan kaldırmak, yolcuyu ve tüccarı korumak, askerin başıbozukluğuna olanak vermemek, çiftçilerin çalışmalarını elverişli kılmak, bilimi ve zanaatı özendirmek, ılımlı bir dağıtım aracılığıyla, vergileri yükseltmeden geliri artırmaktadır, bu görevlerin yapılması böylece ona çok kapsamlı ve çabuk sonuç veren bir ödül sağlar. Timur tahta çıktığı zaman Asya karışıklıklar, haydutluklar ve kargaşa içerisinde çalkalanıyordu. Onun saltanatı sırasında bir çocuk, içi altın dolu bir keseyi elinde taşıyarak ülkenin bir yanından öbür yanına korkusuzca ve hiçbir tehlikeyle karşılaşmadan götürebilirdi. Timur'un iddiasına göre, tek başına bu durum bile, onun cihan hükümdarı unvanını haklı göstermeye yeterdi. Ancak aşağıda belirteceğim dört gözlem, halkların minnettarlığını kazandığına yönelik iddiasına bir miktar hak verse de Moğol imparatorunun insanlık için bir hayırseverden ziyade bir afet olduğunu ortaya koyacaktır: **1.** Timur, birtakım yöresel kötülükleri ortadan kaldırdığı ve zulüm yönetimlerini yıkıp yerine koyduğu yeni yönetim kötüden de beter nitelikte oluyordu. İran'daki küçük zorba hükümdarların birbiriyle çekişmeleri, açgözlülükleri ve insanlara yaptıkları kötülükler kuşkusuz fena şeylerdi. Ancak iyileştirici olarak gelen Timur, bu ulusların tümünü ayaklarının altında ezdi. Canlı ve gelişmiş kentleri haritadan sildi, geride zaferinin en tiksindirici ganimeti olan insan başlarından oluşturulmuş sütunlar ve piramitler kaldı. Astrahan, Harezm, Delhi, İsfahan, Bağdat, Halep, Şam, Bursa, İzmir ve binlerce başka kent, onun gözleri önünde askerlerince yağmalandı, yakıldı ya da baştan başa yıkıldı. Düzenin ve barışın yeniden sağlayıcısı, kurtarmak üzere geldiği bir yerde milyonlarca kişiyi öldürdüğünü söylemeyi göze alabilecek bir bilgin ya da bir din adamı olsaydı, belki de bu sözler karşısında ürperirdi.[69]

69. Bu kanlı öykünün pasajlarından başka daha önceki ciltte sözünü ettiğim

2. En kanlı savaşları, birer fetihten çok akınlar niteliğinden ileri gitmedi. Birbiri ardından Türkistan'ı Kıpçak'ı, Rusya'yı, Hindistan'ı, Suriye'yi, Anadolu'yu, Ermenistan'ı ve Gürcistan'ı ele geçirdiği zaman bunları kendine mal ederek yönetimi altında saklamayı istemiyordu. Bu yerlerden ganimetlerle yüklü olarak çıkıyor, geride ayaklanmayı bastırmak üzere ne asker ne de sadık ve baş eğmiş tebaayı kollayacak görevliler bırakıyordu. Bu ülkelerdeki eski yönetimlerin kurulu düzenlerini devirip yıktıktan sonra kendi saldırısı sebebiyle büsbütün artmış iç bozukluklara onları terk ediyordu. **3.** Ailesinden kalıtımsal olarak kalmış gibi gördüğü Maveraünnehir ve İran hükümdarlıklarının rahat ve huzuru için ilgilenmiş ve uğraşmıştı. Ne var ki sık sık ve uzun süreli ayrı kalışları barışçıl çalışmalarını geciktiriyor ve boşa harcatıyordu. Ganj ya da Volga yakınlarında zaferler kazanırken, ona hizmet edenler ve oğulları bile efendilerini ve görevlerini unutuveriyorlardı. Soruşturmanın ertelenmiş sertliği ve cezaları meydana getirmiş olan kamusal ve bireysel bozuklukları ancak yetkin olmayan bir biçimde onarıyordu. Tam bir monarşinin göz alıcı bir tasarısı olarak Timur'un *Institutions*'ını övmekle yetinmemiz gerekmektedir. **4.** Yönetiminin iyi yanları ne olursa olsun kendisiyle birlikte onlar da yitip gitti. Yönetmekten çok saltanat sürme konusunda ondan daha tutkulu olan oğullarıyla torunları,[70] hem birbirlerine hem de halka düşman oldular. Oğullarının en küçüğü Şahruh, imparatorluğun bir bölümünü,

---

bu fatih hakkındaki bilgilerden de yararlanılabilir. O anlatımlarda onun kurduğu anıt için üç yüz bin kafa kullanıldığı hesaplanmıştır. 5 Kasım'daki Rowe trajedisi dışında Timur'un sevimli ihtiyatının övgüsünü dinlemeyi beklemiyordum (White'in önsözü, s.7). Bununla birlikte daha çok *Nizamnameler*'in yazarına karşı okuyucusunun yüce gönüllü coşkusu mazur görülebilir.

70. Şerefeddin'in, Arabşah'ın ve de Guignes'in (*Hist. des Huns*, c. IV, L, XX) son bölümlerini gözden geçirin. Fraser, *History of Nadir Shah* (s. 1-62), Timur'dan sonraki kuşakların tarihini yüzeysel olarak anlatıyor, Şerefeddin'in ikinci ve üçüncü kısımlarını ise almıyor.

gururla, elinde tutabildi. Ne var ki ölümünden sonra onun egemen olduğu topraklar yeniden karanlıklar ve kanlar içerisinde kaldı. Yüz yıl geçmeden kuzey Özbekleri ile Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenleri İran'ı ve Maveraünnehir'i ele geçirdiler. Özbeklerce kovulan ve onun beşinci kuşağından bir kahraman Hindistan'ı fethe girişmeseydi Timur soyu tarihten silinmiş olacaktı. Onun halefleri (büyük Moğollar[71]), imparatorluklarını Keşmir dağlarından Comorin burnuna ve Kandehar'dan Bengal körfezine dek yaydılar. Aurengzeb'in saltanatından başlayarak bu imparatorluk yitti. Bir İranlı haydut Delhi hazinesini yağmaladı ve bir kuzey okyanus adasının Hristiyan tüccarlarınca kurulan bir şirket onların en zengin krallıklarını bugün eline geçirmiş bulunmaktadır.

BAYEZİD'İN OĞULLARI ARASINDAKİ İÇ SAVAŞ (1403-1421)

Osmanlı monarşisinin kaderi çok daha farklıydı. Devasa gövde fırtınada yere eğilmişti ama diner dinmez yeniden taze bir güç ve daha canlı bir şekilde yükseldi. Timur, Anadolu'yu boşaltırken sarayları boş, hazineden ve hükümdardan yoksun kentler bırakmıştı. Tatar ya da Türkmen çobanları ve haydutları kırsal alanlara yayıldılar. Beyler, kendi egemenlik bölgelerine girdiler; buraları Bayezid tarafından ellerinden alınmıştı. Bunlardan biri onun mezarını yıkarak alçakça öç almaya kalkıştı. Sultanın beş

71. Moğolların lideri Şah Allum, Timur'un üçüncü oğlu Miran Şah'tan gelen on dördüncü kuşaktandır. Bkz. Dow, *History of Hindostan*'ın ikinci cildi.

oğlu arasındaki çekişme, ellerinde kalmış olan ülke bölümlerini de yitirme belirtileri gösterdi. Bunları yaş sıralarına ve davranışlarına göre adlarıyla anacağım.[72]

1. Mustafa

Tarihini yazmaya hemen giriştiğim kimsenin gerçek Mustafa mı yoksa kendisini öyle göstermeye kalkışan bir sahtekâr mı olduğu şüphelidir. Mustafa, babasının yanında Ankara Savaşı'na katılmış ve çarpışmıştı. Ancak tutsak olan sultan, çocuklarını aratma izni alınca yalnız Musa bulunmuştu. Karışıklıklardan zaferle çıkan gruba dâhil olan Türk tarihçileri, Mustafa'nın ölenler arasında olduğunu söylemişlerdir. Kaçtığı, dostları ve düşmanları arasında on iki yıl saklandığı kabul edilmiş ve sonunda Tesalya'da ortaya çıkarak bir kısım insanlarca Bayezid'in oğlu ve halefi olarak tanınmıştır. Yunanlar tarafından kurtarılmamış olsa ve kardeşi Mehmet'in ölümünden sonra yine onlar tarafından kendisine özgürlük ve imparatorluk geri verilmemiş olsaydı bu gerçek ya da düzmece Mustafa ilk çarpışmada yenilerek bozguna uğrayacak ve yaşamını yitirecekti. Görünüşe göre duygularındaki aşağılık belirtiler onun sahte olduğunu ortaya koyuyordu. Edirne tahtında yasal Osmanlı sultanı olarak saygınlık kazandırıldıktan sonra, zincirlerden ve aşağılık bir cezadan kaçmış olması ona karşı nefreti uyandırdı. Otuz kişinin Mustafa adı altında eziyet çektiği söyleniyor. Bu çok sayıda ölüm gerçek Mustafa'nın ölümünün açık bir biçimde kanıtlanmasını engellemiştir.

---

72. Bayezid'in ölümünden Mustafa'nın ölümüne dek iç savaş hakkındaki Türk kaynaklar Demetrius Cantemir'de bulunmaktadır (s. 58, 82); Yunan kaynaklar ise Chalcondyles (L, IV ve V), Phranza (L, I, b. 30, 32) ve Ducas'da (b. 18, 27). Bu sonuncusu en ayrıntılı ve doğru bilgi içermektedir.

2. İsa

Babası tutsak düşünce İsa, Ankara, Sinop ve Karadeniz bölgelerinde saltanat sürdü. Timur, onun armağanlar ve vaatler getiren elçilerini geri çevirdi. Ancak Amasya'da hükümdar olan kardeşine yenilerek şehrini ve canını yitirdi. Dinî bir bakışla düşünülebilir ki, Musa ile İsa, Mehmet'in (Muhammed) üstün yasalarıyla yürürlükten kaldırılmış oldular.[73]

3. Süleyman (1403-1410)

Bu Süleyman Türk imparatorları arasında yer almaz. Bununla birlikte Moğolların ilerleyişini durdurmuş ve bir süre için Edirne ile Bursa tahtlarını yeniden birleştirmiştir. Yiğit, canlı ve savaştan hoşlanan bu prens cesaretini merhameti ile yumuşatıyordu ancak kendini beğenmişlikten kurtulmayarak ölçüsüz davranışlara kapılıyordu. Uyruğun titretilmediği bir devlet yönetiminde devletin titremesi doğal olduğundan bunu önleyecek disiplini gevşetti. Kusurlu halleri ordunun ve devlet örgütünün ahlakını bozdu. Kendini bağlı duruma getirdiği içki yüzünden dini bütün Müslümanların gözünde nefret edilen kimse haline düştü. Kardeşi Musa ona Edirne'de, şarapla sızmış haldeyken baskın yaptı ve yedi yıl on ay süren bir saltanattan sonra Süleyman, Bizans'a doğru kaçarken yakalandı ve hamamda öldürüldü.

4. Musa (1410)

Musa ise Moğollardan egemenlik belgesi kabul ettiği için

73. Arabşah (c. II, b. 26), bu konuda tartışılmaz tanıklığa sahiptir. Şerefeddin de İsa'nın varlığını (Türkler ondan söz etmese de) kabul ediyor.

saygınlığını yitirmişti. Tutsak ve haraca bağlanmış olarak Anadolu'nun küçük bir bölümünde hükümdarlığını sürdürüyordu. Emrindeki deneyimsiz askerler ve tükenmiş bir hazine ile Diyarı Rum hükümdarının deneyimli ordusunu püskürtemiyordu. Musa, kılık değiştirerek Bursa sarayından çıktı, Propontis'i üstü açık bir tekneyle geçti, Servian ve Walachian dağlarını aşarak sonunda kardeşi Süleyman'ın kanıyla lekelenmiş bulunan Edirne tahtına çıkabilmeyi başardı. Üç buçuk yıllık bir saltanat süresince Macaristan ve Mora Hristiyanları karşısında birtakım zaferler elde etti. Ne var ki ürkekliği ve yersiz bağışlayıcılığı yüzünden kendini yok etti. Anadolu hükümdarlığından vazgeçtikten sonra Musa, kendi alçak devlet adamlarının ve kardeşi Mehmet'in yükselen otoritesinin kurbanı oldu.

5. Mehmet (1413-1421)

Mehmet son ve kesin zaferini, ihtiyat ve sağduyunun etkisiyle kazandı. Yıldırım Bayezid, tutsaklığından önce Trebizond ve Gürcistan Hristiyanlarına karşı Türklerin kalesi ve Constantinople'dan yaklaşık otuz günlük uzaklıkta olan Amasya'nın yönetimini oğlu Mehmet'e vermişti. Ortasından geçen Iris (Yeşilırmak) Nehri ile ortadan ikiye ayrılan Amasya şehri, bir amfiteatr şeklinde yükseliyor ve Bağdat'ın daha küçük halini andırıyordu.[74] Amasya kalesi, Asyalıların nezdinde zapt edilemez görülüyordu. Timur, hızlı seferleri sırasında Anadolu'nun bu kuytu ve dikbaşlı köşesine el atmamıştı. Mehmet, Timur'a meydan okumadan, bağımsızlığını sessizce korudu ve son Tatar haydutlarını kendi bölgesinden kovdu. İsa'nın dolaylarda bulunmasından doğabilecek tehlikeden sıyrıldı ancak onun, daha güçlü olan öbür

74. Arabshah, *loc. citat.* Abulfeda, *Geograph.*, tab. XVII, s. 302. Busbequius, epist. I, s. 96, 97, (içinde) *Itinere C. P.* ve Amasiano.

kardeşleri Musa'nın zaferine dek sürdürdüğü yansızlığa saygı gösterdiler. O zaman, Süleyman'ın öcünü almak ve onun vârisi niteliğiyle ortaya atıldı. Mehmet, Anadolu'yu bir anlaşmayla, Rumeli'yi (Romania) de silah gücüyle ele geçirdi. Musa'nın başını ona getiren asker, hükümdarın ve halkın velinimeti olarak ödüllendirildi. Tek başına ve barış içerisinde hükümdarlık ettiği sekiz yıl süresince iç savaşın neden olduğu düzensizlikleri ortadan kaldırmak için uğraştı ve Osmanlı monarşisini daha güçlü bir temel üzerinde yeniden kurmaya çalıştı. Yaşamının sonunda Mehmet, iki güvenilir devlet adamını seçti.

II. Murad'ın Hükümdarlığı (1421-9 Şubat 1451)

Bu iki devlet adamını oğlu Murad'ın deneyimsizliğinde ona yol göstermekle görevlendirdi. İbrahim ve Bayezid[75] adındaki bu vezirler, sultanın ölümünü, oğlu ve halefi Bursa sarayına gelinceye dek geçen kırk günlük zamanda gizli tuttular. Şehzade Mustafa ya da bu ad altındaki sahtekâr Avrupa'da yeni bir savaş çıkardı. Birinci vezir bu savaşı ve yaşamını yitirdi. Ne var ki İbrahim, başarılı yaşamını sürdürdü ve Yıldırım'ın tahtına çıkmak isteyen Mustafa'nın ölümüyle iç savaşlara da son verdi. Bu vezirin adı ve soyu Türklerce saygıyla anılmıştır.

Bu karışıklıklar sırasında Türklerin en mantıklı düşünenleri ve ulusun tümü imparatorluğun birbirinden kopuk düşmüş parçalarının yeniden birleştirilmesini büyük heyecanla istiyorlardı. Rumeli ve Anadolu birtakım kişisel tutkular yüzünden

75. O çağda yaşamış olan bir Yunan (Ducas, b. 25), İbrahim'in erdemlerini övüyor. Onun soyundan gelenler Türkiye'deki tek soylulardır. Bütün kamu işlerinden muaf tutulurlar, dinî vakıflarını yönetmekle yetinmektedirler, sultan, her yıl onları iki kez ziyaret eder (Cantemir, s. 76).

bölünmüştü; bunların birbirine kenetlenmesine çalışılıyordu. Türklerin gösterdiği bu çabaların Hristiyan devletlere ders olması gerekirdi. Bu devletlerin donanmaları Gelibolu boğazını ele geçirmek için toplanıp birleşselerdi Osmanlılar hiç değilse Avrupa'da ezileceklerdi. Ama Batı'daki dinsel bölünmüşlük, Fransa ile İngiltere'nin savaşları, Latinleri bu elverişli girişimden alıkoydu. Geleceği düşünmeden geçici dinginlikten keyif duydular ve birtakım çıkar hesaplarıyla kendi dinlerini düşmanlarının hizmetinde kullandılar. Phocæa'da (Foça)[76] yerleşmiş olan bir Ceneviz kolonisi[77] yalnız şap ticaretinden[78] zengin olmuş ve bir haraç ödeyerek Osmanlı yönetiminde rahat bir yaşam sürdürmüştü. Son iç savaş sırasında genç ve tutkulu Cenevizli yönetici, Sultan Murad'dan taraf olmuş ve onun kuvvetlerini Asya'dan Avrupa'ya geçirmek üzere yedi kadırgayı sağlamıştı. Sultan, beş yüz muhafızıyla amiral gemisine binmişti. Bu geminin tayfaları en babayiğit sekiz yüzden çok Fransız'dan oluşuyordu. Sultanın canı ve özgürlüğü onların elindeydi. Bu deniz yolculuğunda sultanın önünde diz çökerek birikmiş vergi borçlarının bağışlanması karşısında minnetlerini sunan Adorno'nun bu bağlılığına tiksinmeden alkış tutmak olası değildir. Gelibolu'da, Mustafa'nın karşısında karaya çıktılar. Mızraklar ve savaş baltalarıyla donatılmış iki bin İtalyan, Edirne'nin fet-

76. Antik Foça'nın ya da daha doğrusu Foçalıların denizci ve özgür ruhu için Herodot'un kitabına ve onun son ve bilge Fransızca tercümanı Larcher'nin (c. VII, s. 299) coğrafi indeksine bakınız.

77. Bkz. Pachymer (L, V, 29), Nicephorus Gregoras (L, II, b. 1), Şerefeddin (L, V, b. 57) ve Ducas (b. 25). Bu yazarlardan sonuncusu meraklı ve dikkatli bir gözlemci olarak, İyonya ve adalara ilişkin bilgilerde güvenilebilirdi. Yeni Foça'da oturan uluslar arasındaki kimselere İngilizler (Ἰγγλῆνοι) diyor. Bu, Akdeniz ticaretinin tarihinin ne kadar geçmişi olduğunu da anlatmış oluyor.

78. Pliny (*Hist. Nat.*, XXXV, 52) şap üreten yerler arasında Foça'yı göstermiyor. Önce Mısır'ı sayıyor, sonra da, hem gezgin hem de doğa bilimci Tournefort tarafından betimlenmiş, şap madenleri dolayısıyla Melos Adası'nı anıyor. Cenevizliler Foça'yı yitirdikten sonra, 1459'da Ischia Adası'nda bu değerli minerali buldular.

hinde Murad'a yardımcı oldular ve bu paralı hizmetin karşılığı Phocæa'daki Ceneviz kolonisiyle ticaretin ortadan kaldırılması biçiminde verilmiş oldu.

Yunan İmparatorluğu'nun Durumu (1402-1425)

Timur, Yunan imparatorun isteğine uyarak, Bizans'a yardım etmek üzere Bayezid'e karşı içtenlikle yürüseydi Hristiyanların minnetini ve övgüsünü kazanacaktı.[79] Ancak Gürcistan'da yakıp yıkmak için kılıcını kullanan ve Bayezid'in haçlılara karşı yaptığı savaşı kutsal olarak niteleyen bir Müslüman, Avrupalı kâfirlerin şikâyetlerine kulak asmaz ve onları korumazdı. Tatar, yalnız kendi tutkusunun sesini dinledi, Constantinople'un kurtuluşu dolaylı olarak gerçekleşti. Manuel, yönetimi bıraktığı zaman Tanrı'dan dileği, kilisenin ve imparatorluğun kendi yaşamının şu zavallı günlerinin sonuna dek çökmemesiydi. Batıya yaptığı geziden dönerken her gün bu çöküş haberini beklediği sırada Osmanlı imparatorunun yenilgi ve tutsaklık haberini alınca sevinçten çok şaşkınlığa uğradı. Manuel,[80] Mora'daki Modon'dan hemen Constantinople'a gitmek üzere yola düştü, yeniden tahtına çıktı ve kör rakibine Lesbos Adası'nda rahat bir sürgün yaşamı sağladı. Bayezid'in oğlunun elçilerini kabul etti. Eski gururları kırılmıştı, tavırları mütevazıydı, gösterdikleri saygıda

79. Bu müthiş cömertliği en çok suistimal eden yazar, egzotik erdem âşığı, ustamız Sör William Temple'dır (*Works*, c. III, s. 349, 350, octavo baskı). Rusya'yı vb. fethettikten ve Tuna'yı geçtikten sonra Tatar kahramanı, Constantine'in başkentini kurtarıyor, ziyaret ediyor, ona hayran oluyor ama onu istemiyor. Temple'ın renkli fırçası tarihin hakikatinden her satırda uzaklaşıyorsa da hoş varsayımları yine de Cantemir'in büyük hatalarından daha çok bağışlanabilir niteliktedir.

80. Manuel'in ve John'un, I. Mehmet'in ve II. Murad'ın saltanatları için bkz. Cantemir'in Osmanlı tarihi (s. 70, 95) ve üç Yunan yazar Chalcondyles, Phranza ve Ducas; her zaman benzerlerinden üstündürler.

Yunanların, Moğolların Avrupa'ya geçmesi için kolaylık göstermeleri durumunda yaşanabilecek sıkıntıların tedirginliği vardı. Süleyman, imparatoru baba diyerek selamladı. Rumeli'nin yönetimine kendisinin bakması için onun tasdikini rica etti ve böyle bir onurlanmadan sonra buna layık olacağına, sarsılmaz biçimde ona bağlanacağına, Selanik ile Strymon kıyıları üzerindeki önemli yerleri, Propontis ve Karadeniz dolaylarını geri vermeye söz verdi. Süleyman'la yaptığı bu anlaşma Musa'nın Manuel'e öfkelenmesine sebep oldu. Bir Türk ordusu Constantinople kapılarında göründüyse de hem karadan hem de denizden püskürtüldü. Başkent yabancı birliklerce korunmamış olsaydı Yunanlar bu başarıya şaşırıp kalırlardı. Osmanlı güçlerini bölüp kargaşayı daha da uzatmak yerine Manuel, Bayezid'in oğullarından en zorlularının imdadına koşma yolu tuttu. Mehmet'le bir anlaşma yaptı; onun ilerlemesi aşılmaz Gelibolu engeliyle durulmuştu; sultan ile birlikleri, Bizans gemileriyle boğazı geçtiler, Mehmet başkentte dostça karşılandı; onun rakibine karşı başarılı taarruzu Rumeli'yi ele geçirmesinde ilk adım oldu. Musa'nın ölümünden sonra Constantinople'un sonu Mehmet'in ihtiyatı ve sağduyusu sebebiyle bir kez daha ertelenmiş oldu; kendi sözüne ve Süleyman'ın daha önce yaptığı bağlantılara sadık kaldı, barışa ve minnet kurallarına saygı gösterdi. Öldüğü zaman büyük oğlu Murad'ın, iki küçük kardeşine zararı vermemesi için onları Yunan imparatora emanet ettiyse de bu vasiyetin uygulanması, Müslümanların onuruna ve dinsel tutumlarına aykırı bulunacaktı. Divan, hanedanın gençlerinin bakım ve eğitiminin bir Hristiyan köpeğine bırakılmayacağına oybirliğiyle karar verdi. Bu reddi öğrenen Manuel de kendi kurullarını topladı, burada farklı görüşler ileri sürüldü, yaşlı Manuel, oğlu John'un kibirli düşüncesi karşısında etkisiz kaldı, öç almak üzere tehlikeli bir silahı kullanmaya karar verdiler; uzun süreden beri rehine ya da

tutsak olarak tutulan ve bunun için de üç yüz bin *asper*[81] ödediği gerçek ya da düzmece Mustafa'yı serbest bıraktılar. Tutsaklıktan kurtulmak için Mustafa bütün önerileri kabullendi. Gelibolu'nun, daha doğrusu Avrupa'nın anahtarlarının teslimi, onun özgürlüğe kavuşma karşılığı olarak gösterildi. Ne var ki Rumeli tahtına oturunca Yunan elçileri, aşağılayıcı bir ifadeyle geri gönderirken bir Müslüman kentini kâfirlerin eline bırakmaktansa, ahiretteki hesap gününde yalan bir yeminin hesabını vermeyi tercih ettiğini onlara söyledi. İmparator aynı anda iki rakibe de düşman olmuştu; bunların birine kötü davranmış, öbüründen ise kötü davranış görmüştü; kardeşler arasındaki mücadeleden başarıyla çıkan Murad, ertesi ilkbaharda Constantinople'u kuşatma girişiminde bulundu.[82]

II. MURAD'IN CONSTANTINOPLE'U KUŞATMASI (10 HAZİRAN-24 AĞUSTOS 1422)

Cæsar'lar şehrini zapt etmenin dinî erdemleri, Asya'dan şehitlik tacını arzulayan bir gönüllü kalabalığını cezbetti; zengin ganimet ve güzel kadın tutsaklar hayali bunların askerî şevklerini

81. Türklerin *asper*'i (Yunancası "ἄσπρος"), beyaz ya da gümüş bir paraydı; bugün için fiyatı çok düşük olmakla birlikte, o tarihlerde bir Venedik dukası ya da *sequin*'inin en az elli dörtte biri değerindeydi; bir prens ödeneği ya da kraliyet vergisi olarak kabul edilen üç yüz bin *asper* bugün için aşağı yukarı iki bin beş yüz sterlin gibi bir tutara denk gelmektedir (Leunclav., *Pandect. Turc.*, s. 406, 408).

82. 1422'deki Constantinople kuşatması üzerine bkz. Acropolita edisyonunun (s. 188, 199) sonuna Leon Leo Allatius tarafından eklenen John Cananus'un ayrıntılı ve çağdaş anlatısı.

büsbütün ateşliyordu, sultanın planı Seyit Beşar[83] (!) adında ve peygamber soyundan olduğunu söyleyen, bu kuşatmayı birtakım mucizelere dayanarak kutsallaştıran bir kişinin sözleriyle daha da sağlamlaştırıldı; bu adam bir katıra binip beş yüz kişilik cemaatiyle orduya katıldı. Ne var ki bu mucizeler doğrulanmadı, Constantinople'un surları iki yüz bin kişilik Türk ordusuna dayandı, Yunanlar ve yabancı paralı askerler başarılı çıkışlar yaparak saldırıları püskürttüler, eski savunma araçları ile yeni saldırı biçimlerine karşı koyuldu ve Muhammed'e kavuşmak için gökyüzüne -şehit olarak- yükselmeyi uman dervişin teheyyücüne karşılık Bakire Meryem'i erguvan giysiler kuşanmış halde surlarda dolaşıp askerlere cesaret aşıladığını gördüğünü söyleyen Hristiyanların safdilliği (*credulity*) karşı karşıya geldi.[84] İki ay süren kuşatmadan sonra Yunanlar tarafından ateşlenen bir isyan, sultanı acilen Bursa'ya dönmek zorunda bıraktı; bu alevler, masum bir kardeşin kanıyla söndürüldü. Murad, yeniçerilerini Avrupa ve Asya'da yeni fetihlere yöneltirken Bizans İmparatorluğu otuz yıl süresince neredeyse bir mahkûm mesabesine düşmüş ve infazı belirsiz bir zamana ertelenmişti. Manuel'in ölümünden sonra John Palæologus'a (21 Temmuz 1425-31 Ekim 1448), üç yüz bin *asper* haraç vermesi ve Constantinople ve yakın çevresinin ötesindeki her yeri terk etmesi karşılığında hükümdar olma izni verildi.

83. Cantemir, s. 80. Seyit Beşar'ı (Seid Bechar) ismini vermeden tasvir eden Cananus'a göre, Muhammed sevgisini içinde taşıyan bu insan kendini keramet sahibi olarak hissediyor ve kendisiyle dervişlerine Constantinople'un en güzel rahibelerinin vaat edildiğine inanıyordu.

84. Bu mucizevi duruma tanıklık etmek üzere, Cananus, Müslüman evliyanın (*saint*) tanıklığına başvuruyor; iyi ama Seyyit Beşar'a kim şahitlik edecek?

Osmanlı Hanedanının Erdemleri

İnsan yaşamının başlıca olaylarının başlıca bir aktörün karakterine bağlı olduğu göz önüne alındığında, Türk İmparatorluğu'nun kuruluşunda ve yeniden kurulmasında ilk erdemin şüphesiz padişahların kişisel niteliklerinden kaynaklandığı görülür. Bunlar birtakım bilgelik ve erdem farklarıyla, birbirlerinden ayırt edilebilirler ancak Osman'ın başa geçmesinden Süleyman'ın ölümüne dek geçen dokuz saltanat ve iki yüz altmış yıllık süre boyunca, biri dışında, taht, çalışkan, cesur, tebaasının sadık olduğu, düşmanlarının korktuğu prenslerin [şehzade] makamı olmuştur. Gençliklerini sarayın gösterişli miskinliği içerisinde geçirmek yerine, imparatorluğun vârisleri ordugâhlarda ve kurullarda görevlendirilmişlerdir, babaları bu şehzadelere, çok genç yaşlarında bile taşra şehirlerinin ve orduların komutanlıklarını veriyorlardı, her ne kadar bir iç savaşlar kaynağı olmuşsa da bu soylu düzenleme, esasen monarşinin disiplinine ve gücüne katkıda bulunmuştur. Osmanlılar, eski Arabistan halifeleri gibi, Tanrı elçisinin soyundan gelmiş ya da onun halefleriymiş gibi kendilerine birtakım unvanlar almamışlardır ve Cengiz soyundan Tatar hükümdarlarıyla akrabalık iddiaları gerçeklikten çok dalkavukların ortaya attığı bir şeymiş gibi görünmektedir.[85] Kökenleri pek bilinmemektedir ancak kısa zamanda tebaalarının gözünde, zamanın silemeyeceği, ihlal edilemeyecek, kutsal ve tartışılmaz bir hakka sahip olmuşlardır. Zayıf ve gaddar bir sultan tahtından indirilir ve boğazlanarak öldürülebilir ama oğlu çocuk yaşta ya da budala bile olsa, imparatorluğun başına geçebilir ve en cüretkâr isyancı bile, yasal hükümdarının tahtına çıkma hakkına sahip değildir.[86] Asya'nın sallantıda olan hükümdarlık soyları kur-

85. Bkz. Ricaut (L, I, b. 13). Türk sultanları han unvanını almaktadırlar. Ebu'l Gazi, kendi kuzenleri olan Osmanlıları tanımıyor gibidir.
86. Salankamen Savaşı'nda öldürülen (Cantemir, s. 382), Köprülü ailesinden

naz vezirler ya da muzaffer komutanlarca devrilirken Osmanlı hükümdarlık soyu, Türk ulusal varlığının bağlı olduğu ilkelere beş yüz yıldan beri bağlı kalarak varlığını sürdürmüştür.

Türklerin Eğitim ve Terbiyesi

Bu ulus, ruhunu ve devlet yapısını, çok sağlam ve oldukça eşsiz bir etkiye borçludur. Osman'ın ilk tebaaları, atalarını Amuderya'dan Sakarya'ya dek izlemiş olan dört yüz göçebe Türkmen ailesinden oluşuyordu; bugün de bu göçebe Türkmenlerin soyundan gelenler Anadolu ovalarında beyaz ya da kara çadırlarda yaşamlarını sürdürmektedirler. Ancak bu küçük grup, ortak töre, gelenek, dil ve din bağlarıyla ve Türkler adı altında meydana gelen toplumda erimiştir. Erzurum'dan Belgrad'a kadar şehirlerde bu ulusal unvan, ilk ve en şerefli sakinler olan tüm Müslümanlar için ortaktır, ancak Rumeli'de köyleri Hristiyan çiftçilere bırakmışlardır. Osmanlıların ilk güçlü dönemlerinde Türklerin kendileri de tüm sivil ve askerî payelerin dışında tutulmuşlardır, bir köleler sınıfına, bir yapay halka, disiplinli bir eğitimle itaat etme, fethetme ve komuta etme öğretilmiştir.[87] Orhan'dan I. Murad'a dek benimsenen kural icabı, askerî yönetim her kuşakta askerlerini yenilemelidir ve onlara göre bu askerler Asya'nın kadınsı (*effeminate*) halkı arasından değil, Avrupa'nın sert ve savaşçı ulusları arasından seçilmelidir. Trakya, Makedonya, Arnavutluk,

üçüncü sadrazam [Köprülü Fazıl Mustafa Paşa; ç. n.], Süleyman'ın tüm haleflerinin ahmak olduklarını ve bu hanedana artık bir son verme zamanının geldiğini söylemiştir (Marsigli, *Stato Militare vd.*, s. 28). Bu siyasi muhalif, ateşli bir Whig'di ve Fransa elçisine karşı İngiltere devrimini savunuyordu (Mignot, *Hist. des Ottomans*, c. III, s. 434). Ailelere ayrı makam ve irsî üstünlükler veren kurallarla alay ediyordu.

87. Chalcondyles (L,V) ve Ducas (b. 23) bize Osmanlı politikasının kabataslak ayrıntılarını, Hristiyan çocuklarının Türk askerleri haline dönüştürülmelerini anlatıyorlar.

Bulgaristan ve Servia Osmanlı ordularına asker sağlayan daimî kaynak haline geldiler, fetihler ve barış süreleri, beşte biri sultana ayrılan tutsakların sayısında azalmaya sebep olunca, her Hristiyan ailesine, beş yılda bir, beşinci çocuğunu vergi olarak verme gibi insanlık dışı bir yükümlülük getirildi. On iki ya da on dört yaşındaki en güçlü oğlanlar anne babalarından alınıyor, askerlik kütüğüne kaydediliyor, o andan başlayarak devlet hesabına giydiriliyor, yedirip içiriliyor ve eğitiliyorlardı. Vücut yapılarına göre Bursa, Pera ve Edirne'deki hanedanlık okulları için seçiliyorlar, paşaların gözetimine veriliyor ya da Anadolu köylü ailelerine dağıtılıyorlardı. Hocalarının ilk görevi bu çocuklara Türkçeyi öğretmekti, bedensel güçlerini artıracak her türden çalışmaya yönlendiriliyorlardı; güreşmeyi, atlayıp sıçramayı, koşmayı, ok atmayı, daha sonraki zamanlarda ise misket tüfekleriyle düşman kovalamayı, manastır disiplini ve askerî düzenin çok sert biçimde uygulandığı yeniçeri bölüğüne ve koğuşuna girinceye dek öğrenmiş oluyorlardı. Yetenekleri, güzellikleri ya da soyları bakımından ayrıcalığı olanlar *acemi oğlanlar* ya da *iç oğlanlar* sınıfına geçiriliyorlardı; birinciler saraya, öbürleri hükümdarın kendisine bağlı olurlardı. Beyaz hadımların [ak ağa] gözetimi altında ata binmeyi ve mızrak kullanmayı öğreten dört evreli okullarda öğrenim görürlerdi, okumaya ve incelemeye elverişli yaradılışta olanlar Kur'an ve Arapça ile Farsça öğrenimine alınırlardı. Yaşları ve olgunlukları ilerledikçe askerî, sivil ve dinî hizmetler için ayrılırlardı, kalış süreleri ne kadar uzarsa o kadar üstün aşamalara geçme umudunda olurlardı, olgun bir yaşa gelince sultana eşlik eden kırk ağalar arasına alınırlardı ve yine sultanın takdirine göre eyaletlerin yönetimine ve imparatorluğun üstün onurlarına bu ağalar arasından yapılan seçimle görevli atanırdı.[88] Bu

88. Bu Türk disiplini ve eğitimiyle ilgili bilgiler Rycaut'nun *State of the Ottoman Empire*'ından, Kont Marsigli'nin *Stato Militaire del'Imperio Ottomano*'sundan (La Haye, 1732, in-fol.) ve dikkatli bir gezgin olan Greaves'in onay-

kuruluş sistemi, mutlak bir hükümdarlığın biçimine ve ruhuna hayranlık yaratacak bir ustalıkla uygulanmıştı. Hükümdarın tam anlamıyla kölesi olan vezirler ve komutanlar, varlıklarını ve bilgilerini onun lütufkârlığıyla kazanmış bulunuyorlardı. Zamanı gelince saraydan ayrılıyorlar ve özgürlüklerini elde etmenin simgesi olarak sakallarını uzatmaya başlıyorlar, önemli bir hizmet koluna atanıyorlardı, ana babaları, vârisleri bulunmuyordu, yalnızca kendilerini toz toprak içerisinden çekip çıkaran ele tam anlamıyla bağlıydılar ve bir Türk atasözünün belirttiği gibi bu el, sırça sarayları tuzla buz edecek güçteydi.[89] Uzun ve güç bir eğitim süreci boyunca karakterleri üzerinde gözlemde bulunmak kolaydı, bu insanlar yalnız ve her türlü dış etkenden soyutlanmış olarak kişisel değerleriyle baş başa kalıyordu, hükümdar onu seçmeyi tasarlamışsa bu seçime karşı çıkabilecek hiçbir kuvvet söz konusu olamazdı. Adaylar, savaş yaşamının güçlüklerine alıştırılıyorlar ve komutanlarının buyruklarına boyun eğmeyi öğreniyorlardı. Askerler arasında da benzer bir ruh yaygındı, Osmanlılara karşı savaşmış olan Hristiyanlar, sessizlikleri ve itidallerini, sabırları ve tevazularını övmekten kendilerini alamamışlardır.[90] Yeniçerilerin disiplini ve eğitimi karşısında Avrupalı şövalyelerin dikkafalılığını, soyluluklarının verdiği gururu, askerlerinin bilgisizliği, kıdemli askerlerin ise isyankâr karakteri düşünülürse, Türklerin zaferlerinin sebepleri kolayca anlaşılabilir.

Barutun İcadı ve Kullanılışı

Yunan İmparatorluğu ve komşu krallıklar için tek kurtuluş

ladığı ve toplu eserlerinin ikinci cildine eklediği *Description of the Seraglio*'dan alınmıştır.

89. Viyana kuşatmasına kadarki yüz on beş vezirin listesine göre (Marsigli, s. 13) onların ortalama üç buçuk yılda bir değiştiği söylenebilir.

90. Bkz. Busbequius'nin mantıklı ve ahenkli mektupları.

umudu, onlara Türk düşmanlarına karşı kesin bir üstünlük sağlayacak daha güçlü bir silah, savaş sanatında yeni bir keşif olacaktı. Böyle bir silaha sahiptiler ve bu silah, tam kaderlerinin belli olacağı sırada keşfedilmişti. Avrupalı veya Çinli kimyacılar, tesadüfen, belki de araştırmaları neticesinde güherçile, kükürt ve odun kömürü karışımının tek bir kıvılcımla çok büyük patlama yarattığını keşfettiler. Bu yayılabilen gücün sağlam bir tüpe konularak sıkıştırılması halinde taştan ya da demirden bir gülleyi şiddetle ve karşı koyulmaz bir hızlılıkla fırlatabileceğini anladılar. Barutun[91] icadının ve kullanımının ne zaman gerçekleştiği muğlaktır, yine de on dördüncü yüzyılın ortalarından önce bilindiğini söyleyebiliriz ve o yüzyılın sona ermesinden önce Almanlar, İtalyanlar, İspanyollar, Fransızlar ve İngilizler karadan ve denizden yapılan kuşatmalarda ve savaşlarda toptan yararlanıyorlardı.[92] Bu uluslardan hangisinin bundan ilk kez yararlandığını araştırmaya gerek yoktur, hemen hepsi aynı zamanda bu toplardan edinmişlerdir, böylece ortaya konan bu keşfin yayılması, askerlik bilimi ve gücündeki eski dengenin bozulmasını da sağlamıştır. Bu buluş, uzun süre Hristiyanların tekelinde kalamazdı, din değiştirmiş olanların kalleşliği ve rekabetin sebep olduğu ihtiyatsız politika bu buluşu Türklere de iletti; sultanlar da Hristiyan mühendislerin bilgilerinden yararlanma konusun-

91. Dr. Watson'ın *Chemical Essays*'inin birinci ve ikinci ciltleri keşfi ve bileşimi üzerine üzerine iki değerli açıklamayı kapsamaktadır.

92. Bu konuda çağımız bilim otoritelerine güvenilmez. Ducange (*Gloss. Latin.*, c. I, s. 675, "Bombarda") özgün pasajları topladı. Ne var ki bu ilk yazarlardan bize ulaşan kuşkulu bilgilerde, *zamanımızdaki* toplar gibi adlandırılarak gürültüsü, ateşi ve etkisi anlatılmaktadır ki bunun daha çok Grek ateşine ve savaş aygıtlarına benzetilmesi daha doğru olurdu. İngilizlerin yaptığı toplara gelince, söylendiğine göre bunlar Crecy'de kullanılmıştır, bu konuda John Villani'nin bilimsel otoritesi (*Chron.*, L, XII, b. 65) Froissard'ın suskunluğuyla dengelenmelidir. Bununla birlikte Muratori (*Antiquit. Italiæ medii Ævi*, c. II, dissert. 26, s. 514, 515) 1344 yılından önce bu yapay gök gürültüsünü (*terrestrial thunder*) lanetleyen Petrarch'tan (*de Remediis utriusque Fortunæ Dialog.*) net bir pasaj buldu: "*nuper* rara, *nunc* communis."

da sağduyuya ve onları ödüllendirecek servete sahipti. Murad'ın Constantinople kuşatmasında yararlandığı topları, muhtemelen, sultanı daha önce de Avrupa'ya taşıyan Cenevizliler dökmüş ve kullanmışlardı.[93] İlk denemede başarılı olamadılar ama o yüzyıldaki hemen hep saldırı biçiminde gerçekleşen savaşlarda avantajı ellerinde bulundurdular, bir süre için saldırı ve savunma için benzer oranlarda başarı getireceği düşünülüyordu ancak bu toplar antik dönemin savaş araç gereçlerine karşı koymak üzere inşa edilmiş duvarlara ve kulelere doğrultulmuştu. Venedikliler, Osmanlılara karşı müttefikleri olan Mısır ve İranlılara barut verdiler ancak çok gizli tutulmaya çalışılan bu yeni teknoloji kısa sürede Asya'nın en uzak noktalarına dek yayıldı. Avrupalılar bu avantajlarını Yeni Dünya'nın vahşileri üzerinde kolay başarılar kazanmak için uygulamakla yetindi. Bu ölümcül buluşun hızlı ilerleyişini bilim, mantık ve barışçıl sanatlardaki ağır ve güç adımlarla karşılaştıracak bir filozof insanların çılgınlığına gülmekten ya da ağlamaktan kendini alamayacaktır.

93. Ducas'nın ilk kez Belgrad (1436) önünde gösterdiği Türklerin topu, Chalcondyles'e göre (L, V, s. 123) ilk kez 1422'deki Constantinople kuşatmasında kullanıldı.

Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi'nin 7. cildinde Edward Gibbon'ın odak noktası Anadolu ve Ortadoğu. Haçlı seferlerini oluşturan saikler üzerinden ilerleyen Gibbon, Avrupalıların Anadolu ve Ortadoğu'da yaptıkları savaşların detaylarını aktarıyor bizlere. İstanbul'u, Kudüs'ü, Suriye'yi, Antakya'yı vs. ele geçiren haçlıların buralarda kurdukları krallıklarda neler yaptıklarını ve sonunda buraları nasıl kaybettiklerini irdeliyor. Gibbon bu noktada ayrıca Katolik ve Ortodoks bölünmesine kısaca değiniyor ve yıkımın eşiğine iyice yaklaşan Bizans İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu karmakarışık durumu, taht kavgalarını, iç savaşları vb. de masaya yatırıyor.

Gibbon son iki bölümü Osmanlı ve Moğol imparatorlarına ayırıyor. Cengiz Han ile başladığı bu yolculuğa Timur ve Osmanlılar ile devam ediyor. Hem Cengiz'in hem de Timur'un Uzak Asya'dan Avrupa'nın içlerine kadar uzayan muazzam imparatorluklarını, bu imparatorların sosyal, askerî ve idari yaklaşımlarını da irdeleyerek gözler önüne seriyor. Osmanlıların kuruluşu ve ilerleyişini ilk dört sultan üzerinden anlatmaya başlayan Gibbon, Timur ile Bayezid'i savaşa sürükleyen süreç ve Osmanlıları Fetret Devri'ne sokan savaşları hakkında detaylıca bilgi verdikten sonra Bayezid'in oğullarının iç savaşlarını farklı kaynaklar ışığında inceliyor. 7. cildin son noktasını ise II. Murat'ın İstanbul'u kuşatmasıyla koyuyor.

indie
tarih
indie.com.tr
9 786050 695991
ISBN: 978-605-06959-9-1